

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ BİLİM DALI

**İSTANBUL SULTAN VE PAŞA CAMİLERİNDE KUBBE
YAZILARI**

(DOKTORA TEZİ)

İsmail ÖZTÜRK

BURSA-2022

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

TÜRK İSLAM SANATLARI TARİHİ BİLİM DALI

**İSTANBUL SULTAN VE PAŞA CAMİLERİNDE KUBBE
YAZILARI**

(DOKTORA TEZİ)

İsmail ÖZTÜRK

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN**

BURSA-2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı'nda 711322007 numaralı İsmail ÖZTÜRK' ün hazırladığı “İstanbul Sultan ve Paşa Camilerinde Kubbe Yazıları” konulu tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı,/...../2022 günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

Üye
Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

Üye
Prof. Dr. Kasım KÜÇÜKALP

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İlahami ORUÇOĞLU

Üye
Prof. Dr. Mehmet MEMİŞ

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Semra GÜLER

...../.../2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 30/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: İstanbul Sultan ve Paşa Camilerinde Kubbe Yazıları/ İstanbul'da Osmanlı Devrinde Padişah, Hanım Sultan ve Paşalar Tarfından Yapırılan Camilerin Kubbe Yazıları

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 417 sayfalık kısmına ilişkin, 28/06/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %16 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

30/06/2022

Adı Soyadı: İsmail Öztürk
Öğrenci No: 711322007
Anabilim Dalı: Türk İslam Sanatları Tarihi
Programı: İslam Tarihi ve Sanatları
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “İstanbul Sultan ve Paşa Camilerinde Kubbe Yazıları” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

...../...../.....
İmza

Adı Soyadı : İsmail ÖZTÜRK
Öğrenci No : 711322007
Anabilim Dalı : İslam tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı : Türk İslam Sanatları Bilim Dalı
Statü : Doktora

Etik Beyan

Doktora tezi olarak "İstanbul Sultan ve Paşa Camilerinde Kubbe Yazıları" adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadar geçen bütün süreçlerde bilimsel etik kurallarına uygun bir şekilde hazırlandığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklar bölümünde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve beyan ederim.

İsmail ÖZTÜRK

...../...../.....

İmza

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: İsmail ÖZTÜRK
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xxvi + 614
Mezuniyet Tarihi : / / 2022
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

İSTANBUL SULTAN VE PAŞA CAMİLERİNDE KUBBE YAZILARI

Osmanlı Devleti devrinde İstanbul'da inşa edilmiş sultan ve paşa camilerinin kubbelerinde bulunan kubbe yazıları çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Giriş bölümünde İstanbul'un fethi, fetihden sonra yapılan imar ve iskân faaliyetleri, Osmanlı devrinde İstanbul'da hat sanatı ele alınmış, çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. Katalog bölümünde, çalışma kapsamına giren camilerin genel özellikleriyle kubbelerinde bulunan yazılar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Ana kubbe yazıları ile yarım ve diğer kubbe yazıları bölümünde katalog bölümünde kubbe yazıları hakkında elde edilen veriler ışığında ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç bölümünde, çalışmada elde edilen verilerden yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Camileri, Kubbe Yazıları, Hat Sanatı, Celi Yazılar

ABSTRACT

Name and Surname : İsmail ÖZTÜRK
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Sciences Institute
Field : Department of Islamic History and Arts
Branch : History of Turkish- Islamic Arts Department
Degree Awarded : Doktora Tezi
Page Number : xxvi + 614
Degree Date : / / 2022
Supervisor : Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN

DOMES WRITINGS OF SULTAN AND PASHA MOSQUES IN ISTANBUL

The dome writings found on the domes of the sultan and pasha mosques built in Istanbul during the Ottoman Empire period constitute the subject of our study. In the introduction, the conquest of Istanbul, the reconstruction and settlement activities after the conquest, the art of calligraphy in Istanbul during the Ottoman period, and the method of the study are explained. In the catalog section, the general characteristics of the mosques within the scope of the study and the inscriptions on their domes are discussed in detail. Detailed evaluations are made in the main dome inscriptions and half and other dome inscriptions section in the light of the data obtained about the dome inscriptions in the catalog section. In the conclusion part, the conclusions reached based on the data obtained in the study are listed.

Key Words: Istanbul Mosques, Dome Calligraphies, Calligraphy Art, Jali Scripts

TEŞEKKÜR

Tezimin hazırlanmasında, tecrübe ve tavsiyeleriyle çalışmayı kıymetlendiren hocam Doç. Dr. Hicabi Gülgen'e, manevi desteğini eksik etmeyen çalışma arkadaşım Mustafa Hoşnut'a, alan çalışmaları sırasında her türlü kolaylığı gösteren İstanbul Müftülüğü 'nün kıymetli mensupları ve camilerde görev yapan din görevlilerine, arşiv fotoğraflarından faydalandığım İstanbul Arkeoloji Müzesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, SALT Araştırma kurum ve çalışanlarına, Restoratör İsmail Önel Bey'e, çalışmamda arşivlerinden faydalandığım Vakıflar 1. ve 2. Bölge mensuplarına, alan araştırması sırasında camileri büyük bir sabırla gezdiren değerli dostum Faruk Atacan'a, çalışma süresince yardım, destek ve hoşgörülerini için başta eşim Ayşe Öztürk ve aileme teşekkür ederim.

İsmail ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
İNTİHAL RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ETİK BEYAN.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xxvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

(KATALOG)

KATALOG NO: 1.....	31
KATALOG NO: 2.....	35
KATALOG NO: 3.....	39
KATALOG NO: 4.....	43
KATALOG NO: 5.....	53
KATALOG NO: 6.....	58
KATALOG NO: 7.....	62
KATALOG NO: 8.....	67
KATALOG NO: 9.....	72
KATALOG NO: 10.....	75
KATALOG NO: 11.....	79
KATALOG NO: 12.....	82
KATALOG NO: 13.....	86
KATALOG NO: 14.....	90
KATALOG NO: 15.....	93
KATALOG NO: 16.....	96
KATALOG NO: 17.....	101
KATALOG NO: 18.....	104
KATALOG NO: 19.....	109
KATALOG NO: 20.....	112
KATALOG NO: 21.....	116
KATALOG NO: 22.....	120

KATALOG NO: 23.....	123
KATALOG NO: 24.....	127
KATALOG NO: 25.....	137
KATALOG NO: 26.....	141
KATALOG NO: 27.....	144
KATALOG NO: 28.....	148
KATALOG NO: 29.....	151
KATALOG NO: 30.....	154
KATALOG NO: 31.....	157
KATALOG NO: 32.....	160
KATALOG NO: 33.....	173
KATALOG NO: 34.....	176
KATALOG NO: 35.....	180
KATALOG NO: 36.....	184
KATALOG NO: 37.....	188
KATALOG NO: 38.....	191
KATALOG NO: 39.....	200
KATALOG NO: 40.....	205
KATALOG NO: 41.....	211
KATALOG NO: 42.....	224
KATALOG NO: 43.....	229
KATALOG NO: 44.....	234
KATALOG NO: 45.....	238
KATALOG NO: 46.....	243
KATALOG NO: 47.....	246
KATALOG NO: 48.....	250
KATALOG NO: 49.....	254
KATALOG NO: 50.....	264
KATALOG NO: 51.....	290
KATALOG NO: 52.....	295
KATALOG NO: 53.....	307
KATALOG NO: 54.....	310
KATALOG NO: 55.....	333
KATALOG NO: 56.....	337
KATALOG NO: 57.....	340
KATALOG NO: 58.....	345
KATALOG NO: 59.....	349
KATALOG NO: 60.....	352
KATALOG NO: 61.....	356
KATALOG NO: 62.....	360
KATALOG NO: 63.....	363

İKİNCİ BÖLÜM

(ANA KUBBE YAZILARI)

I. ANA KUBBE YAZILARININ METİNLERİ.....	366
II. KUBBE YAZILARININ FORM ÖZELLİKLERİ.....	371
A. Ana Kubbe Yazılarında Metinlerin Başlama Noktası.....	371
B. Ana Kubbe Yazılarının Çevre Süslemeleri ve Zemin Renkleri.....	372
C. Ana Kubbe Yazılarının Yazıldığı Zemin ve Teknik.....	381
D. Ana Kubbe Yazılarında Kullanılan Yazı Çeşitleri.....	382
E. İstif ve Kompozisyon Bakımından Ana Kubbe Yazıları.....	383
F. Ana Kubbe Yazılarının Hattatları.....	396

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(YARIM VE DİĞER KUBBE YAZILARI)

I. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARININ METİNLERİ.....	398
II. METİNLERİN BAŞLAMA NOKTASI.....	402
III. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARIN ÇEVRE SÜSLEMELERİ, ZEMİN RENKLERİ VE UYGULAMA YÖNTEMLERİ.....	404
IV. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARINDA KULLANILAN YAZI ÇEŞİTLERİ.....	407
V. İSTİF VE KOMPOZİSYON BAKIMINDAN YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARI.....	407
VI. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARININ HATTATLARI.....	408
SONUÇ.....	410
KAYNAKÇA.....	418
FOTOĞRAFLAR.....	437
ÖZGEÇMİŞ.....	614

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Âli Paşa Camii.....	437
Fotoğraf 2: Âli Paşa Camii kubbe yazısı	437
Fotoğraf 3: Altunizade Camii mihrap alınlığı yazıları.....	438
Fotoğraf 4: Altunizade Camii minber kapısı alınlığı yazıları.....	438
Fotoğraf 5: Altunizade Camii cami takımı yazılarından Hüseyin ismi levhası ve Kazasker Mustafa İzzet'in h. 1292 (m. 1875-1876) tarihli kitabesi.....	439
Fotoğraf 6: Altunizade Camii kubbesinin içten görünümü.....	439
Fotoğraf 7: Altunizade Camii kubbe yazısı.....	440
Fotoğraf 8: Atikalipaşa Camii cümle kapısı alınlığında Sami Efendi tarafından yazılan h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli kitabe.....	440
Fotoğraf 9: Atikalipaşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	441
Fotoğraf 10: Atikalipaşa Camii kubbe yazısı (SALT Araştırma; Ali Saim Ülgen Arşivi).....	441
Fotoğraf 11: Atikalipaşa Camii kubbe yazısı.....	442
Fotoğraf 12: Atik Valide Camii pencere alınlığında çini besmele panosu.....	442
Fotoğraf 13: Atik Valide Camii mihrap sofasında Bakara Suresi 255. ayetin (Ayet'el- kürsü) başlangıcı.....	443
Fotoğraf 14: Atik Valide Camii merkezi kubbesi içten görünüm.....	443
Fotoğraf 15: Atik Valide Camii merkezi kubbe yazısı.....	444
Fotoğraf 16: Atik Valide Camii merkezi kubbe yazısı (Gurlitt).....	444
Fotoğraf 17: Atik Valide Camii mihrap bölümü üzerindeki (1 Numaralı) yarım kubbe yazısı....	445
Fotoğraf 18: Atik Valide Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.....	445
Fotoğraf 19: Atik Valide Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı.....	446
Fotoğraf 20: Atik Valide Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı.....	446
Fotoğraf 21: Atik Valide Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı.....	447
Fotoğraf 22: Atik Valide Camii yarım kubbe yazıları (Gurlitt).....	447
Fotoğraf 23: Ayasofya-i Kebir Camii'nde minber kapısı alınlığı yazısı.....	447
Fotoğraf 24: Ayasofya-i Kebir Camii'nde cami takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) ismi.....	448
Fotoğraf 25: Ayasofya-i Kebir Camii'nde isminde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ketebesi ve h. 1265 (m. 1848-1849) tarihi.....	448
Fotoğraf 26: Ayasofya-i Kebir Camii'nde kubbe yazısı.....	448
Fotoğraf 27: Ayazma Camii kubbe yazısının bir bölümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi).....	449
Fotoğraf 28: Ayazma Camii kubbesinin içten görünümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi).....	449

Fotoğraf 29: Ayazma Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi).....	450
Fotoğraf 30: Bali Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	450
Fotoğraf 31: Bali Paşa Camii kubbesi içten görünümü.....	451
Fotoğraf 32: Bali Paşa Camii kubbe yazısı.....	451
Fotoğraf 33: Bali Paşa Camii kubbe yazısında ketebe detayı.....	452
Fotoğraf 34: Alsancak Camii kubbe yazısında ketebe detayı.....	452
Fotoğraf 35: Bayezid Camii kible ekseninde iç avlu kapısı içi alınlığı kitabesi.....	452
Fotoğraf 36: Bayezid Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	453
Fotoğraf 37: Bayezid Camii minber kapısı alınlığında kelime-i tevhid.....	453
Fotoğraf 38: Bayezid Camii ana kubbesi içten görünümü.....	453
Fotoğraf 39: Bayezid Camii ana kubbe yazısı.....	454
Fotoğraf 40: Bebek Camii son cemaat revakları üstünde İsmail Hakkı Altunbezer imzalı kitabe.....	454
Fotoğraf 41: Bebek Camii mihrap alınlığında Macid Ayrıl imzalı kitabe.....	455
Fotoğraf 42: Bebek Camii cami takımı yazılarının sonuncusu.....	455
Fotoğraf 43: Bebek Camii kubbesinin içten görünümü.....	455
Fotoğraf 44: Bebek Camii kubbe yazısı.....	456
Fotoğraf 45: Bebek Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	456
Fotoğraf 46: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi....	457
Fotoğraf 47: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii Hünkâr Kasrı avlusu kapı alınlığında Sultan II. Mahmud kitabesi.....	457
Fotoğraf 48: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii harim sağ kapısı iç kitabesi.....	457
Fotoğraf 49: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	457
Fotoğraf 50: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii 1983 yangın sonrası kubbenin durumu (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	458
Fotoğraf 51: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbesi içten görünüm.....	458
Fotoğraf 52: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı.....	459
Fotoğraf 53: Büyükada Hamidiye Camii kubbesi içten görünüm.....	459
Fotoğraf 54: Büyükada Hamidiye Camii kubbe yazısı.....	460
Fotoğraf 55: Büyük Selimiye Camii eksenindeki avlu kapısı iç tarafı aynalığında kitabe.....	460
Fotoğraf 56: Büyük Selimiye Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	461
Fotoğraf 57: Büyük Selimiye Camii minber kapı aynalığı kitabesi.....	461
Fotoğraf 58: Büyük Selimiye Camii kuşak yazısından bir bölüm.....	461
Fotoğraf 59: Büyük Selimiye Camii kubbesi içten görünümü.....	462
Fotoğraf 60: Büyük Selimiye Camii kubbe yazısı.....	462

Fotoğraf 61: Cerrahpaşa Camii avlu kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla inşa kitabesi.....	463
Fotoğraf 62: Cerrahpaşa Camii harim kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla inşa kitabesi.....	463
Fotoğraf 63: Cerrahpaşa Camii mihrap alınlığında celi sülüs yazıyla kelime-i tevhid.....	463
Fotoğraf 64: Cerrahpaşa Camii minber kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla hadis-i şerif.....	464
Fotoğraf 65: Cerrahpaşa Camii kubbesi içten görünümü.....	464
Fotoğraf 66: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı.....	465
Fotoğraf 67: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı 2004 (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	465
Fotoğraf 68: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı detayı 2004 (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	466
Fotoğraf 69: Çakmakçılar Camii mihrap alınlığında h.1370 (m.1950-1951) tarihli mihrap ayeti.....	466
Fotoğraf 70: Çakmakçılar Camii kubbesi içten görünümü.....	466
Fotoğraf 71: Çakmakçılar Camii kubbe yazısı.....	467
Fotoğraf 72: Çorlulu Ali Paşa Camii kubbesi içten görünümü.....	467
Fotoğraf 73: Çorlulu Ali Paşa Camii kubbe yazısı.....	468
Fotoğraf 74: Davud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	468
Fotoğraf 75: Davud Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	469
Fotoğraf 76: Davud Paşa Camii kubbesinde h.1417 (m. 1996-1997) tarihli Hattat Hüseyin Kutlu'nun yazısı.....	469
Fotoğraf 77: Davud Paşa Camii kubbesine son restorasyonda yapılan kubbe yazısı uygulaması.....	470
Fotoğraf 78: Davud Paşa Camii kubbe yazısı detayı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	470
Fotoğraf 79: Davud Paşa Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).....	471
Fotoğraf 80: Eyüp Sultan Camii avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	471
Fotoğraf 81: Eyüp Sultan Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	472
Fotoğraf 82: Eyüp Sultan Camii kubbesinin içten görünümü.....	472
Fotoğraf 83: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı.....	473
Fotoğraf 84: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısında "Hamid" imzası.....	473
Fotoğraf 85: Fatih Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	474
Fotoğraf 86: Fatih Camii sol ön kapı alınlığı kitabesi.....	474
Fotoğraf 87: Fatih Camii harimi mihrap cephesi pencere alınlığında çerçevesi, h.1341 (m. 1922-1923) tarihli son halife Abdülmecid Efendi yazısı.....	474
Fotoğraf 88: Fatih Camii kubbe yazısı, 1940 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	475
Fotoğraf 89: Fatih Camii kubbesi içten görünüm.....	476
Fotoğraf 90: Fatih Camii kubbe yazısı.....	477
Fotoğraf 91: Galip Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	477
Fotoğraf 92: Galip Paşa Camii kubbesi içten görünümü.....	478

Fotoğraf 93: Galip Paşa Camii kubbe yazısı.....	478
Fotoğraf 94: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii Bican Bağcıoğlu yokuşuna açılan kapı alınlığı kitabesi.....	479
Fotoğraf 95: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında Tevfik imzalı h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli besmele-i şerif kitabesi.....	479
Fotoğraf 96: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi.....	479
Fotoğraf 97: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii mihrap cephesi pencere alınlığı çini panolarından biri.....	479
Fotoğraf 98: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.....	480
Fotoğraf 99: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı.....	480
Fotoğraf 100: Hadım İbrahim Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	481
Fotoğraf 101: Hadım İbrahim Paşa Camii hariminde pencere alınlığı yazısı.....	481
Fotoğraf 102: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbesi.....	481
Fotoğraf 103: Hadım İbrahim Paşa Camii eski kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).....	482
Fotoğraf 104: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbe yazısı.....	482
Fotoğraf 105: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbe yazısında ketebe ve tarih; "Hüseyin 1429"	483
Fotoğraf 106: Hafız Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı dış alınlığında Hüsameddin imzalı (1) 316 tarihli kitabe.....	483
Fotoğraf 107: Hafız Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı iç alınlığında inşa kitabesi.....	483
Fotoğraf 108: Hafız Ahmed Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	483
Fotoğraf 109: Hafız Ahmed Paşa Camii kuşak yazısından bir bölüm.....	483
Fotoğraf 110: Hafız Ahmed Paşa Camii kubbesi iç görünümü.....	484
Fotoğraf 111: Hafız Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı.....	484
Fotoğraf 112: Haseki Sultan Camii harim kapısı alınlığında kitabesi.....	485
Fotoğraf 113: Haseki Sultan Camii harim kapısı sağında kelime-i tevhidin ilk bölümü.....	485
Fotoğraf 114: Haseki Sultan Camii harim kapısı solunda kelime-i tevhidin ikinci bölümü.....	485
Fotoğraf 115: Haseki Sultan Camii hariminde cami takımı yazılarının sonuncusunda Hattat Sami Efendi imzası.....	485
Fotoğraf 116: Haseki Sultan Camii sağ kubbe yazısı.....	486
Fotoğraf 117: Haseki Sultan Camii sol kubbe yazısı.....	487
Fotoğraf 118: Haseki Sultan Camii restorasyonunda kubbe yazısı altından çıkan eski yazı (İsmail Önel arşivi).....	487
Fotoğraf 119: Hekimoğlu Ali Paşa Camii harim cümle kapısında inşa kitabesi.....	488
Fotoğraf 120: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti.....	488
Fotoğraf 121: Hekimoğlu Ali Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi.....	488
Fotoğraf 122: Hekimoğlu Ali Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu.....	488

Fotoğraf 123: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap sofasında çini kuşak yazısının sonu ve hattat imzası.....	489
Fotoğraf 124: Hekimoğlu Ali Paşa Camii ana kubbe eteğinde kuşak yazısında hattat Osman Nuri Efendi ketebesini.....	489
Fotoğraf 125: Hekimoğlu Ali Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.....	489
Fotoğraf 126: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı.....	490
Fotoğraf 127: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap cephesi yarım kubbelerinin içten görünümü.....	491
Fotoğraf 128: Hekimoğlu Ali Paşa Camii güneybatı yarım kubbe yazısı.....	491
Fotoğraf 129: Hekimoğlu Ali Paşa Camii güneydoğu yarım kubbe yazısı.....	492
Fotoğraf 130: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap üstü yarım kubbe yazısı.....	492
Fotoğraf 131: Hekimoğlu Ali Paşa Camii giriş cephesi yarım kubbelerinin içten görünümü....	493
Fotoğraf 132: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kuzeybatı yarım kubbe yazısı.....	493
Fotoğraf 133: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kuzeydoğu yarım kubbe yazısı.....	494
Fotoğraf 134: Hekimoğlu Ali Paşa Camii harim cümle kapısı üstü yarım kubbe yazısı.....	494
Fotoğraf 135: Hırka-i Şerif Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	494
Fotoğraf 136: Hırka-i Şerif Camii minber kapı alınlığında Sultan Abdülmecid imzalı kelime-i tevhid.....	495
Fotoğraf 137: Hırka-i Şerif Camii kuşak yazısı detayı ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin h. 1268 (m.1852- 1852) tarihli ketebesini.....	495
Fotoğraf 138: Hırka-i Şerif Camii kubbesinin içten görünümü.....	495
Fotoğraf 139: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısı (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	496
Fotoğraf 140: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısı.....	496
Fotoğraf 141: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısında Hasan Çelebi imzası.....	497
Fotoğraf 142: İshakpaşa Camii'nin dıştan görünümü.....	497
Fotoğraf 143: İshakpaşa Camii kubbe yazısı.....	498
Fotoğraf 144: İskenderpaşa Camii kapı alınlığı kitabesi.....	498
Fotoğraf 145: İskenderpaşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	499
Fotoğraf 146: İskenderpaşa Camii kubbe yazısı.....	499
Fotoğraf 147: İskenderpaşa Camii kubbe yazısında hattat imzası; Hüseyin.....	500
Fotoğraf 148: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) dış görünümü.....	500
Fotoğraf 149: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) kubbesinin içerden görünümü.....	501
Fotoğraf 150: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) kubbe yazısı.....	501
Fotoğraf 151: Kaptan Paşa Camii (Üsküdar) kubbesi.....	502
Fotoğraf 152: Kaptan Paşa Camii (Üsküdar) kubbe yazısı.....	502
Fotoğraf 153: Kara Davut Paşa Camii harim kapısı alınlığında tamir kitabesi.....	503
Fotoğraf 154: Kara Davut Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	503

Fotoğraf 155: Kara Davut Paşa Camii kubbe yazısı.....	504
Fotoğraf 156: Kasımpaşa Cami-i Kebir 'de harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.....	504
Fotoğraf 157: Kasımpaşa Cami-i Kebir'de Cami takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) yazısı ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ketebesini ile h.1284 (m.1867-1868) tarihi.....	505
Fotoğraf 158: Kasımpaşa Cami-i kubbesinin içten görünümü.....	505
Fotoğraf 159: Kasımpaşa Cami-i kubbe yazısı.....	506
Fotoğraf 160: Kılıç Ali Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığı kitabesi	507
Fotoğraf 161: Kılıç Ali Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	507
Fotoğraf 162: Kılıç Ali Paşa Camii pencere alınlıklarındaki yazılı çini panolardan bir örnek....	508
Fotoğraf 163: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe pandantiflerinden yazı örneği.....	508
Fotoğraf 164: Kılıç Ali Paşa Camii hariminde Sultan Abdülmecid tarafından yazılan cami takımı yazılarının sonuncusu.....	508
Fotoğraf 165: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe ve yarım kubbelerin içten görünümü.....	509
Fotoğraf 166: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe yazısı.....	510
Fotoğraf 167: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbesinin içten görünümü.....	511
Fotoğraf 168: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe yazısı.....	511
Fotoğraf 169: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbesinin içten görünümü.....	512
Fotoğraf 170: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe yazısı.....	512
Fotoğraf 171: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	513
Fotoğraf 172: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	513
Fotoğraf 173: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	514
Fotoğraf 174: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	514
Fotoğraf 175: Kılıç Ali Paşa Camii mihrap sofası üstü yarım kubbe yazısı.....	515
Fotoğraf 176: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı.....	516
Fotoğraf 177: Kumbarhane Cami mihrap alınlığı kitabesi.....	516
Fotoğraf 178: Kumbarhane Cami kubbesinin içten görünümü.....	517
Fotoğraf 179: Kumbarhane Cami kubbe yazısı.....	517
Fotoğraf 180: Küçük Mecidiye Camii avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	518
Fotoğraf 181: Küçük Mecidiye Camii takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) ismi ve Sultan Abdülmecid ketebesini.....	518
Fotoğraf 182: Küçük Mecidiye Camii kubbesinin içten görünümü.....	518
Fotoğraf 183: Küçük Mecidiye Camii kubbe yazısı, 1940 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	519
Fotoğraf 184: Küçük Mecidiye Camii kubbe yazısı.....	519
Fotoğraf 185: Laleli Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	520
Fotoğraf 186: Laleli Camii minber köşk altında Sultan III. Mustafa tuğrası.....	520

Fotoğraf 187: Laleli Camii pencere alınlığı kitabelerine bir örnek.....	520
Fotoğraf 188: Laleli Camii kubbesinin içten görünümü.....	521
Fotoğraf 189: Laleli Camii kubbe yazısı, (SALT Araştırma; Ali Saim Ülgen Arşivi).....	521
Fotoğraf 190: Laleli Camii kubbe yazısı.....	522
Fotoğraf 191: Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi ile yan taraflarda tamir kitabesi.....	522
Fotoğraf 192: Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı nişi iki tarafında aynı formda madalyon yazı.....	523
Fotoğraf 193: Mahmud Paşa Camii mihrap nişinde mihrap ayeti.....	523
Fotoğraf 194: Mahmud Paşa Camii kubbelerinin içten görünümü.....	523
Fotoğraf 195: Mahmud Paşa Camii kubbe yazısı.....	524
Fotoğraf 196: Mesih Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	524
Fotoğraf 197: Mesih Paşa Camii pencere alınlıkları çini pano yazısı örneği.....	525
Fotoğraf 198: Mesih Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.....	525
Fotoğraf 199: Mesih Paşa Camii ana kubbe yazısı.....	526
Fotoğraf 200: Mesih Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı.....	526
Fotoğraf 201: Mesih Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.....	527
Fotoğraf 202: Mesih Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı.....	527
Fotoğraf 203: Mesih Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı.....	528
Fotoğraf 204: Mesih Paşa Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı.....	528
Fotoğraf 205: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) mihrap alınlığı kitabesi.....	528
Fotoğraf 206: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbesinin içten görünümü.....	529
Fotoğraf 207: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).....	529
Fotoğraf 208: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbe yazısı.....	530
Fotoğraf 209: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	530
Fotoğraf 210: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) mihrap alınlığı kitabesi.....	530
Fotoğraf 211: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) minber kapı alınlığı kitabesi.....	531
Fotoğraf 212: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) kubbeleri.....	531
Fotoğraf 213: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) ana kubbe yazısı.....	532
Fotoğraf 214: Mihrimah Sultan Camii ana kubbe yazısı rölevesi (2013 öncesi kubbe yazısı) (Hüseyin Kutlu, "Edirne Kapısı Mihrü Mah Sultan Camii Yazılarına Dair" <i>İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı</i> , S:9 (2014), s.67' den alınmıştır).....	532
Fotoğraf 215: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 1 numaralı yarım kubbe yazısı.....	533
Fotoğraf 216: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 2 numaralı yarım kubbe yazısı.....	533
Fotoğraf 217: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 3 numaralı yarım kubbe yazısı.....	534
Fotoğraf 218: Nişancı Mehmed Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	534

Fotoğraf 219: Nişancı Mehmed Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	534
Fotoğraf 220: Nişancı Mehmed Paşa Camii minber kapısı alınlığı kitabesi.....	535
Fotoğraf 221: Nişancı Mehmed Paşa Camii pencere alınlıkları yazılarından esmâ-ül hüsnâ başlangıç kitabesi.....	535
Fotoğraf 222: Nişancı Mehmed Paşa Camii mihrap bölümü.....	535
Fotoğraf 223: Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.....	536
Fotoğraf 224: Nişancı Mehmed Paşa Camii içten görünümü, 1976 (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, Schiele, W. 1976.).....	536
Fotoğraf 225: Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı.....	537
Fotoğraf 226: Nişancı Mehmed Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı.....	537
Fotoğraf 227: Nişancı Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.....	538
Fotoğraf 228: Nişancı Mehmed Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı.....	538
Fotoğraf 229: Nişancı Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı.....	539
Fotoğraf 230: Nişancı Mehmed Paşa Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı.....	539
Fotoğraf 231: Nişancı Mehmed Paşa Camii 6 numaralı yarım kubbe yazısı.....	540
Fotoğraf 232: Nişancı Mehmed Paşa Camii 7 numaralı yarım kubbe yazısı.....	540
Fotoğraf 233: Nişancı Mehmed Paşa Camii 8 numaralı yarım kubbe yazısı.....	541
Fotoğraf 234: Nuruosmaniye Camii harim pencere alınlıklarında esmâ-ül hüsnâ ve esmâ-i nebi yazıları.....	541
Fotoğraf 235: Nuruosmaniye Camii pencere alınlıkları yazılarının hattat imzası panosu.....	541
Fotoğraf 236: Nuruosmaniye Camii hariminde Fetih Suresi'nin yazıldığı kuşak yazısı detayı...	542
Fotoğraf 237: Nuruosmaniye Camii kubbe yazısı.....	542
Fotoğraf 238: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kapalı son cemaat kapısı alınlığı kitabesi.....	542
Fotoğraf 239: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) mihrap alınlığı kitabesi.....	543
Fotoğraf 240: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kuşak yazısından bir bölüm.....	543
Fotoğraf 241: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kuşak yazısı hattat imzası.....	543
Fotoğraf 242: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kubbesinin içten görünümü.....	544
Fotoğraf 243: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kubbe yazısı.....	544
Fotoğraf 244: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.....	545
Fotoğraf 245: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) son cemaat yerinde tamir kitabesi.....	545
Fotoğraf 246: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) son cemaat yerinde tamir kitabesi.....	545
Fotoğraf 247: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbesinin görünümü.....	545
Fotoğraf 248: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbe yazısının 2016 restorasyonu öncesi durumu (İsmail Önel Arşivi).....	546
Fotoğraf 249: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbe yazısı.....	546
Fotoğraf 250: Rüstem Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi.....	547

Fotoğraf 251: Rüstem Paşa Camii mihrap alınlığı yazısı.....	547
Fotoğraf 252: Rüstem Paşa Camii pencere alınlığı çini yazı uygulamalarından bir örnek.....	547
Fotoğraf 253: Rüstem Paşa Camii ana kubbe pandantiflerinde cami takımı yazılarının sonuncusu.....	547
Fotoğraf 254: Rüstem Paşa Camii 1992-1995 restorasyonu rasparasında kubbe yazısı ve çevre süslemesinin durumu (İsmail Önel arşivi).....	548
Fotoğraf 255: Rüstem Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	548
Fotoğraf 256: Rüstem Paşa Camii kubbe tezyinatı, 1942 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	549
Fotoğraf 257: Rüstem Paşa Camii kubbe yazısı.....	549
Fotoğraf 258: Sadabad Camii inşa kitabesi.....	550
Fotoğraf 259: Sadabad Camii mihrap alınlığı yazısı.....	550
Fotoğraf 260: İzmir Alsancak Hocazade Camii mihrap alınlığı yazısı, Hamid Aytaç imzalı.....	550
Fotoğraf 261: Sadabad Camii kubbesinin içten görünüşü.....	550
Fotoğraf 262: Sadabad Camii kubbe yazısı.....	551
Fotoğraf 263: Sinan Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	551
Fotoğraf 264: Sinan Paşa Camii kubbesinin içten görünüşü.....	552
Fotoğraf 265: Sinan Paşa Camii kubbe yazısı.....	553
Fotoğraf 266: Sinan Paşa Camii kubbe yazısında hattat imzası.....	553
Fotoğraf 267: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii inşa kitabesi.....	554
Fotoğraf 268: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii 1941 tarihli tamir kitabesi.....	554
Fotoğraf 269: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii mihrap sofrası pencere alınlıkları kitabelerinden bir örnek: Besmele-i şerif ve Ayetel Kürsi başlangıcı.....	554
Fotoğraf 270: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii ana kubbe pandantiflerinde cami takımı yazılarının sonuncusunda Halim Özyazıcı imzası ve h.1357 (m.1938-1939) tarihi.....	554
Fotoğraf 271: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbesi.....	555
Fotoğraf 272: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısı, 1944. (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).....	555
Fotoğraf 273: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısı.....	556
Fotoğraf 274: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısında ketebe ve tarih.....	556
Fotoğraf 275: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii mihrap eksenindeki avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	557
Fotoğraf 276: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii Son cemaat yeri pencere alınlıklarında çini yazı uygulamalarından biri.....	557
Fotoğraf 277: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii hariminde pencere alınlıkları esmâ-ül hüsnâ panolarının ilki.....	557
Fotoğraf 278: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii mihrap cephesi çini süslemelerinde müdevver İhlas Suresi.....	558

Fotoğraf 279: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii kubbelerinin içten görünümü.....	558
Fotoğraf 280: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı.....	559
Fotoğraf 281: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana Kubbe yazısında "ketebehu Halim" imzası ve h. 1357 (m. 1938-1939) yılı.....	559
Fotoğraf 282: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).....	560
Fotoğraf 283: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 1939-1940 restorasyonu öncesi ana kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Yasan, 2019, s. 159'dan alınmıştır).....	560
Fotoğraf 284: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı.....	561
Fotoğraf 285: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.....	561
Fotoğraf 286: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbeye 1939-1940 restorasyonu öncesi kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).....	561
Fotoğraf 287: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı.....	562
Fotoğraf 288: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı.....	562
Fotoğraf 289: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısında "ketebehu Halim" imzası ve 1358 (m. 1939-1940) yılı.....	562
Fotoğraf 290: Sultan Ahmed Camii ana kubbesinin içten görünümü.....	563
Fotoğraf 291: Sultan Ahmed Camii ana kubbe yazısı.....	563
Fotoğraf 292: Sultan Ahmed Camii ana kubbe ve doğu yarım kubbe yazıları, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	564
Fotoğraf 293: Sultan Ahmed Camii güney ve batı yarım kubbe yazılarının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	564
Fotoğraf 294: Sultan Ahmed Camii güney yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü.....	564
Fotoğraf 295: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe yazısı.....	565
Fotoğraf 296: Sultan Ahmed Camii doğu yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü.....	565
Fotoğraf 297: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe yazısı.....	566
Fotoğraf 298: Sultan Ahmed Camii kuzey yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü.....	566
Fotoğraf 299: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafındaki (kuzey cephesi) yarım kubbe yazısı.....	567
Fotoğraf 300: Sultan Ahmed Camii kuzey yarım kubbe yazılarının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	567
Fotoğraf 301: Sultan Ahmed Camii batı yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü.....	567
Fotoğraf 302: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe yazısı.....	568
Fotoğraf 303: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	568

Fotoğraf 304: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	568
Fotoğraf 305: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	569
Fotoğraf 306: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	569
Fotoğraf 307: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.....	569
Fotoğraf 308: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	570
Fotoğraf 309: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	570
Fotoğraf 310: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	570
Fotoğraf 311: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.....	571
Fotoğraf 312: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	571
Fotoğraf 313: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	571
Fotoğraf 314: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	572
Fotoğraf 315: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).....	572
Fotoğraf 316: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.....	572
Fotoğraf 317: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	573
Fotoğraf 318: Sultan Ahmed Camii güneybatı köşesinde küçük kubbe yazısı.....	573
Fotoğraf 319: Sultan Ahmed Camii güneydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı.....	574
Fotoğraf 320: Sultan Ahmed Camii kuzeydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı.....	575
Fotoğraf 321: Sultan Ahmed Camii kuzeydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı.....	576
Fotoğraf 322: Sultan Selim Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	576
Fotoğraf 323: Sultan Selim Camii cami takımı yazılarının sonuncusu; Hüseyin (r.a) ve Mehmed Şefik Bey'in ketebesi.....	577
Fotoğraf 324: Sultan Selim Camii kubbesinin içten görünümü.....	577
Fotoğraf 325: Sultan Selim Camii kubbe yazısı.....	578
Fotoğraf 326: Sultan Selim Camii kubbe yazısında "Mustafa Halim" imzası.....	578

Fotoğraf 327: Süleymaniye Camii mihrap cephesi çini yazılarından müdevver formda Fatıha Suresinin ikinci bölümü.....	579
Fotoğraf 328: Süleymaniye Camii ana kubbe pandomtifierinden yazı örneği.....	579
Fotoğraf 329: Süleymaniye Camii mihrap cephesi çini yazılarından kelime-i tevhidin ilk bölümü.....	579
Fotoğraf 330: Süleymaniye Camii kubbeleri genel görünümü.....	580
Fotoğraf 331: Süleymaniye Camii kubbeleri genel görünümü, 1936 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	581
Fotoğraf 332: Süleymaniye Camii ana kubbe yazısı.....	582
Fotoğraf 333: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe ve tezyinatının genel görünümü.....	582
Fotoğraf 334: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe yazısı.....	583
Fotoğraf 335: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe ve tezyinatının genel görünümü.....	583
Fotoğraf 336: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe yazısı.....	584
Fotoğraf 337: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	584
Fotoğraf 338: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe eteğindeki sol tromp yazısı.....	585
Fotoğraf 339: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğindeki sağ tromp yazısı.....	585
Fotoğraf 340: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğindeki sol tromp yazısı.....	586
Fotoğraf 341: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.....	586
Fotoğraf 342: Şebsafa Hatun Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	586
Fotoğraf 343: Şebsafa Hatun Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti kitabesi.....	587
Fotoğraf 344: Şebsafa Hatun Camii kubbelerinin içeriden görünümü.....	587
Fotoğraf 345: Şebsafa Hatun Camii kubbe yazısı.....	587
Fotoğraf 346: Şehzade Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	588
Fotoğraf 347: Şehzade Camii harimi arka taşıyıcıların harim merkezine bakan yüzeyinde, cami takımı yazılarından Osman ve Ali esmaları.....	588
Fotoğraf 348: Şehzade Camii cami takımı yazılarından Hüseyin (r.a.) yazısı ve Abdülfettah (h. 1281) imzası.....	588
Fotoğraf 349: Şehzade Camii ana kubbe yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	589
Fotoğraf 350: Şehzade Camii ana kubbe.....	589
Fotoğraf 351: Şehzade Camii ana kubbe yazısı.....	590
Fotoğraf 352: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe kubbeleri genel görünümü.....	590
Fotoğraf 353: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe yazısı.....	591
Fotoğraf 354: Şehzade Camii kıble yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbeleri genel görünümü.....	591
Fotoğraf 355: Şehzade Camii Kıble yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe yazısı.....	592

Fotoğraf 356: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi), yarım kubbe kubbesi genel görünümü.....	592
Fotoğraf 357: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi), yarım kubbe yazısı.....	593
Fotoğraf 358: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe kubbesi genel görünümü.....	593
Fotoğraf 359: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe yazısı.....	593
Fotoğraf 360: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	594
Fotoğraf 361: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	594
Fotoğraf 362: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	594
Fotoğraf 363: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	595
Fotoğraf 364: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).....	595
Fotoğraf 365: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	595
Fotoğraf 366: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	596
Fotoğraf 367: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	596
Fotoğraf 368: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.....	597
Fotoğraf 369: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.....	597
Fotoğraf 370: Şemsi Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	597
Fotoğraf 371: Şemsi Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti.....	598
Fotoğraf 372: Şemsi Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu ve İsmail Hakkı Altunbezer ketebesini.....	598
Fotoğraf 373: Şemsi Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	598
Fotoğraf 374: Şemsi Paşa Camii kubbe yazısı.....	599
Fotoğraf 375: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii harim kapısı alınlığında taşa mahkuk muhakkak besmele.....	599
Fotoğraf 376: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	600
Fotoğraf 377: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii kubbe yazısı.....	600
Fotoğraf 378: Yeni Camii (Eminönü) harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.....	600
Fotoğraf 379: Yeni Camii (Eminönü) mihrap bölümü kitabelerinden biri.....	601
Fotoğraf 380: Yeni Camii (Eminönü) hariminde pencere alınlıklarında çini yazı uygulaması....	601
Fotoğraf 381: Yeni Camii (Eminönü) cami takımı yazılarının sonuncusunda Abdülfettah Efendi imzası.....	601
Fotoğraf 382: Yeni Camii (Eminönü) ana kubbesinin içten görünümü.....	602

Fotoğraf 383: Yeni Camii (Eminönü) ana kubbe yazısı.....	602
Fotoğraf 384: Yeni Valide Camii (Üsküdar) iç avlu sol kapısı dış alınlık kitabesi.....	603
Fotoğraf 385: Yeni Valide Camii (Üsküdar) harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.....	603
Fotoğraf 386: Yeni Valide Camii (Üsküdar) mihrap alınlığı kitabesi.....	603
Fotoğraf 387: Yeni Valide Camii (Üsküdar) kubbesi içten görünüm.....	604
Fotoğraf 388: Yeni Valide Camii (Üsküdar) kubbe yazısı.....	604
Fotoğraf 389: Yeşilköy Mecidiye Camii inşa kitabesi.....	605
Fotoğraf 390: Yeşilköy Mecidiye Camii mihrabı kitabesi.....	605
Fotoğraf 391: Yeşilköy Mecidiye Camii Cihar-i yar-i güzin yazıları hattat imza levhası.....	605
Fotoğraf 392: Yeşilköy Mecidiye Camii kubbesinin içten görünümü.....	606
Fotoğraf 393: Yeşilköy Mecidiye Camii kubbe yazısı.....	606
Fotoğraf 394: Yıldız Hamidiye Camii.....	607
Fotoğraf 395: Yıldız Hamidiye Camii mihrap alınlığı kitabesi.....	607
Fotoğraf 396: Yıldız Hamidiye Camii minber kapı alınlığı kitabesi.....	607
Fotoğraf 397: Yıldız Hamidiye Camii kuşak yazısında ketebe ve tarih.....	607
Fotoğraf 398: Yıldız Hamidiye Camii kubbesinin içten görünümü.....	608
Fotoğraf 399: Yıldız Hamidiye Camii kubbe yazısı.....	608
Fotoğraf 400: Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde "Müze-i Hümayun Şubesi" kitabesi.....	609
Fotoğraf 401: Zal Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.....	609
Fotoğraf 402: Zal Mahmud Paşa Camii çini yazı uygulaması.....	609
Fotoğraf 403, 404: Zal Mahmud Paşa Camii cami takımı yazılarından ikisi; Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.) yazıları.....	609
Fotoğraf 405: Zal Mahmud Paşa Camii kubbesi görünümü.....	610
Fotoğraf 406: Zal Mahmud Paşa Camii kubbe yazısı.....	610
Fotoğraf 407: Zeynep Sultan Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).....	611
Fotoğraf 408: Zihni Paşa Camii inşa kitabesi.....	611
Fotoğraf 409: Zihni Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti.....	612
Fotoğraf 410: Zihni Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu ve Sami Efendi'nin ketebesi.....	612
Fotoğraf 411: Zihni Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.....	612
Fotoğraf 412: Zihni Paşa Camii kubbe yazısı.....	613

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale veya madde
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt numarası
çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
Fot.	Fotoğraf
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
IRCICA	İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
m.	Miladî
mm.	Milimetre
NO	Numarası
ö.	Ölüm yılı
r.a.	Radıya'llâhü Anh
s.	Sayfa
S.A.V.	Salla'llâhü Aleyhi Vesellem
ss.	Sayfa sayısı

GİRİŞ

I. İSTANBUL'UN FETHİ, İMAR VE İSKANI

Abbasiler döneminde Türkler müslümanlar arasında görülmeye başlanmıştır. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi ordularında yer alan Türkler Anadolu ve Bizans'la muhatap olmuşlardır. Anadolu'nun vatanlaştırılması arzusu Türklerde bu dönemden sonra başlamıştır¹.

1040 yılında meydana gelen Dandanakan savaşından sonra Oğuzlar Selçuklu Devleti liderliğinde batıya yönelmiştir². Sultan Alparslan'ın başında olduğu Selçuklu ordusu, Bizans İmparatoru Romans Diogenes'in yönettiği Bizans ordusu karşısında 26 Ağustos 1071 yılında Malazgirt'te vuku bulan savaşta galip geldi. Malazgirt Muharebesi sonuçları itibariyle Türk ve dünya tarihi açısından oldukça önemlidir. Bizanslılar Malazgirt Savaşı'nda askeri ve ekonomik olarak bütün imkanlarını seferber ettiklerinden savaşta mağlup olduktan sonra Türkler Anadolu'nun içlerine, hatta Marmara ve Ege kıyılarına kadar ilerlemiş ve Anadolu'yu vatan edinmişlerdir³. Anadolu İslamiyet'ten önce Doğu Roma İmparatorluğu ile Sasaniler arasında, İslamiyet'ten sonra Doğu Roma ile müslümanlar arasında bir savaş sahası olarak kaldığından nüfus yoğunluğu azalmış, cazibesini kaybetmiş, harap bir hale gelmişti⁴. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan Anadolu'da kurulan Türk devletleri güven ve istikrar ortamını tesis etmişlerdir. Anadolu Selçukluları ve sonrasında kurulan Türk beyliklerinin izledikleri iskân politikası sayesinde Anadolu Türkmenler için bir cazibe merkezi haline gelmişti. Türk ilim ve kültürünün taşıyıcıları olan alimler, şairler, edipler, şeyhler ve mutasavvıflar da bu göç halkasına dahil olmuşlardır⁵.

Osmanlılar ilk yıllarında küçük bir beylikti. Fakat uç bölgesinde olmaları ve cihat özelliğini taşımaları sebebiyle Osmanlı Beyliği'nin büyüüp genişlemesi hızlı olmuştur.

¹ Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C. 6, s. 177.

² a.e., s.178.

³ Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 27, s. 482.

⁴ Kafalı, a.g.m., s. 178, 179.

⁵ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken, 2006, s. 281.

Orhan Bey zamanında Karesi Beyliği'nin Osmanlı Beyliği ile birleşmesi genişlemeyi hızlandırmıştır. Osmanlı Beyliği 1356'dan itibaren Gelibolu'dan Trakya'ya girmiştir. 1361 'de Rumeli'de Edirne, Çorlu, Babaeski gibi önemli yerleşimleri Osmanlı Devleti hakimiyeti altına almıştı. Bizans İmparatorluğu daha bu dönemde İstanbul (Constantinople) ile yakınındaki bazı küçük yerleşimlerle şehir devletine dönüşmüş, Bizans devlet olarak Osmanlı hakimiyetiyle çevrelenen bir ada halini gelmişti⁶. Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethederek Hazret-i Muhammed'in övgüsüne erişebilmeyi, Devlet-i Aliyye'nin siyasi hedefleri için bir problem olan Bizans'tan kurtulmayı, iç siyasette iktidarını tartışılmaz hale getirmeyi hedeflediği söylenebilir⁷.

A. İSTANBUL'UN FETHİ

İstanbul muhasarasından önce Sultan II. Mehmed liderliğinde yapılan savaş hazırlıklarından bazıları şöyle özetlenebilir.

II. Mehmed İstanbul kuşatmasından önce komşularıyla olan sulh anlaşmalarını yenilemiştir⁸. II. Mehmed'in tahta çıkışıyla beraber harekete geçen Karamanoğulları üzerine yapılan harekât, Karamanoğlu İbrahim Bey'in sulh isteği kabul edilerek sonuçlanmıştır⁹. Galata-Ceneviz kolonisiyle İstanbul'un muhasarasından önce yapılan anlaşmaya göre de koloni Türk-Bizans savaşında tarafsız kalmayı taahhüt etmiştir¹⁰.

Sultan II. Mehmed h. 856 (m. 1452) yılında Rumeli Hisarı'nın bulunduğu yere gelmiş, hisarın inşa edileceği yeri bizzat belirlemiştir. Padişahın nezaret ettiği hisar inşaatı Mart ayında başlamış, Ağustos ayı sonlarında tamamlanmıştır¹¹. Rumelihisarı'nın inşası sırasında Anadoluhisarı da bazı tamirler ve ilavelerle güçlendirilmiştir. Boğaza karşılıklı

⁶ Kafalı, a.g.m., s. 183.

⁷ Kenan İnan, "Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un Fethi ve Etkileri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.9, s. 281, 282

⁸ Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.34.

⁹ Tansel, a.g.e, s.35-37; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, 2. Baskı Ankara: Atatürk Kültür Dil ve tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s.114-116.

¹⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947, s. 233.

¹¹ Danişmend, a.g.e, s. 230; Nicolo Barbaro, *Konstaninüyye Muhasarası Ruznamesi*, çev. Şemseddin T. Diler, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet, 1976, s. 15, 16; İnalçık, a.g.e, s.112; Dukas, *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği*, çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013

yapılan hisarlar İstanbul Boğazı'ndaki ticari ve askeri gemi trafiğini kontrol altına almayı hedeflemiştir¹².

Bizans Devleti kuşatmadan önce surları tahkim etmek, Katolik kilisesiyle birleşerek askeri ve siyasi olarak destek almak, yiyecek ve temel ihtiyaçlarını stoklamak ile uğraşmış, Cenovalılardan yardım istemiştir¹³.

Dayı-Karaca Paşa İstanbul çevresinde Bizans hakimiyetinde bulunan yerlerin fethi için görevlendirilmiş, Silivri dışında Marmara Ereğlisi'ne kadar İstanbul'a bitişik olan kıyı şeridi İstanbul'un fethinden önce teslim alınmıştır¹⁴.

Rabiü'l-evvel ayının ortalarından itibaren Türk askeri birlikleri İstanbul önlerinde görülmeye başlamıştır¹⁵. 2 Nisan'da, Edirne'de dökülen "şahi" top İstanbul'a iki aylık bir sürede ulaştırılmıştır¹⁶. Aynı gün Osmanlı donanmasının Haliç'e girmesine engel olmak için Bizans yönetimi tarafından Haliç'in girişine zincir gerilmiştir¹⁷.

5 Nisan 1453 Perşembe günü Osmanlı ordusu İstanbul önlerine ulaşmış ve Sultan II. Mehmed ordugahını kurmuştur¹⁸. Kaynaklarda Osmanlı ordusunun askeri gücü 100 bin ile 300 bin asker arasında gösterilmekteyse de muhasaraya katılan asker sayısı ortalama 100 bin civarında, belki bu rakamdan biraz daha fazla olmalıdır¹⁹. Bizans'ın savunma ordusu ise batı kaynaklarında 6973, 8000 ve 9000 asker olarak gösterilmişse de Bizans şehri savunurken şehirde ikamet eden her bireyden faydalanma yoluna gitmiştir²⁰.

Sultan Mehmed Han adet olduğu üzere silah kullanmadan evvel Bizanslılara şehri teslim etmeye davet etmiş, Konstantinos Paleologos teklifi reddetmiştir²¹. 6 Nisan Cuma günü ordusuyla beraber sur önünde Cuma namazı kılan II. Mehmed münadiler aracılığıyla kuşatmanın başladığını orduya bildirmiştir. Kuşatmada Maltepe'yi merkez

¹² Danişmend, a.g.e, s.231; Feridun Emecen, "İstanbul'un Fethi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.23, s.213.

¹³ Barbaro, a.g.e, s.29,30; Dukas, a.g.e, s.174-182.

¹⁴ Danişmend, a.g.e, s.235, 236.

¹⁵ Emecen, a.g.m, s. 214; Danişmend, a.g.e, s.236.

¹⁶ Danişmend, a.g.e, s.236

¹⁷ Barbaro, a.g.e, s.30.

¹⁸ Danişmend, a.g.e, s.236; Barbaro, a.g.e, s.32.

¹⁹ Emecen, a.g.m, s. 213.

²⁰ Danişmend, a.g.e, s.236, 237.

²¹ Krivotulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul'un Fethi)*, çev. Karolidi, haz. Muzaffer Gökman, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, 1967, s. 54; Danişmend, a.g.e, s.239.

olarak alan II. Mehmed, Marmara'ya uzayan sağ kanada Anadolu askerlerini, Haliç'e uzanan sol kanada Rumeli askerlerini yerleřtirmiřtir²².

11 Nisan'da Osmanlı topları mevzilerine yerleştirilmiştir. 12 Nisan Perşembe günü İstanbul surları bombalanmaya başlanmış, bombardıman İstanbul'un fethine kadar 48 gün boyunca srmřtir²³.

20 Nisan'da Bizans'a yardım için gönderilen Latin ve Rum gemileri Osmanlı donanmasından kurtularak Haliç'e girmesi üzerine, ertesini gün Baltaoğlu Süleyman Bey Kaptan-ı Derya'lıktan azledilmiş, yerine Hamza Bey tayin edilmiřtir²⁴. Osmanlılar için moral bozucu bu olaydan sonra, 22 Nisan Pazar günü, gece karadan yürütülen Osmanlı deniz filosuna mensup birçok gemi sabah Haliç'te grlmřtir²⁵. Haliç'e karadan indirilen gemilerin sayısı hakkında değişik rivayetler olmakla birlikte, genellikle 70 parça gemiden oluştuğu kabul edilmektedir. 23 Nisan'da Osmanlı gemilerinin Haliç'te görülmesiyle maneviyatı kırılmış olan Bizans imparatoru XI. Konstantin'in ağır şartları içeren barış teklifini II. Mehmed reddetmiştir. Aynı gün Haliç'e indirilen Osmanlı donanmasına ait gemilerin Bizans tarafından yakılma girişimi başarısızlıkla sonulanmıřtır²⁶.

16 Mayıs arşamba günü II. Mehmed'in emriyle kazılmaya başlanan tünel (lağım) Bizanslılar tarafından fark edilmiş, Bizanslılar açtıkları tünel marifetiyle Osmanlı tünelini ateşe vererek çökmesini sağlamışlardır. Osmanlıların lağım vasıtasıyla surun içine çıkma gayretleri İstanbul kuşatmasında sonuç vermemiş, değişik tarihlerde Bizans tarafından tespit edilen Osmanlı tünelleri tahrip edilmiřtir²⁷.

Osmanlılar İstanbul muhasarasında değişik saldırı araçları da kullanmışlardır. Bunlardan biri 18 Mayıs Cuma gecesi dört saatte inşa edilen surdan daha yüksek ve hareketli olan kuledir. Savaşın sonuna kadar çeşitli cephelerde benzer kuleler inşa edilip kullanılmış ve Bizanslıların direncinin kırılmasında bu kulelerin etkisi olmuřtur²⁸.

²² Emecen, a.g.m, s. 215; Danişmend, a.g.e, s.238.

²³ Danişmend, a.g.e, s.238; Barbaro, a.g.e, s.35; Yeorgios Francis, *şehir Düştü*, ev. Kriton Dinçmen, 3. Baskı, İstanbul: İletifim Yayınları, 1993, s. 51.

²⁴ Danişmend, a.g.e, s.242, 243; Krivotulos, a.g.e, s.72-75; Francis, a.g.e, s. 58,59.

²⁵ Tursun Bey, *Tarih-i Eb'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, s. 52; Barbaro, a.g.e, s.42; Dukas, a.g.e, s.185,186; Danişmend, a.g.e, s.244; Francis, a.g.e, s. 61; Krivotulos, a.g.e, s.76,77.

²⁶ Dukas, a.g.e, s.189; Danişmend, a.g.e, s.246.

²⁷ Barbaro, a.g.e, s.55-61; Francis, a.g.e, s. 54,55; Danişmend, a.g.e, s.247.

²⁸ Francis, a.g.e, s. 55; Danişmend, a.g.e, s.247; Barbaro, a.g.e, s.55; Krivotulos, a.g.e, s. 81.

23 Mayıs Çarşamba günü Sultan II. Mehmed Bizans İmparatoru'na şehrin barışla teslimini, bu suretle yağmadan kurtulmasını teklif etmiş fakat İmparator reddetmiştir. 27 Mayıs Pazar günü Sultan II. Mehmed başkanlığında toplanan harp meclisi uzun bir değerlendirmeden sonra fethe kadar İstanbul kuşatmasının devamına karar vermiştir²⁹.

28 Mayıs Pazartesi günü genel hücumdan önce ordu dinlenmiş ve son hazırlıklarını tamamlamış, münadiler aracılığıyla orduya yapılan duyuruda İstanbul'a ilk girecek ordu mensubu için büyük ödüller ilan edilmiştir³⁰. 28-29 Mayıs Pazartesi'yi Salı gününe bağlayan gece Osmanlı ordusu mum donanması yapmıştır. Mum donanması kuşatma hattındaki bütün gemilerde yakılan ateşler vasıtasıyla Bizans üzerinde bir baskı oluşturma ameliyesidir³¹. 29 Mayıs Salı günü, mum donanmasından sonra sabaha karşı yapılan genel taarruzda Osmanlı ordusu İstanbul'a girmiştir³².

Bizans İmparatoru Konstantin'in ölümüyle ilgili değişik anlatımlar vardır. Fetih sırasında bir grup Osmanlı askeriyle karşılaşan imparatorun attan düşerek veya askerlerle çatışmada yaralanarak öldüğü şeklinde rivayetler vardır³³. Şehzade Orhan'ın ölümüyle ilgili de değişik anlatımlar vardır. Krivotulos'a göre Şehzade Orhan surdan aşağı atlayarak intihar etmiştir. İbn-i Kemal'e göre ise Şehzade Orhan askerlerle savaş sırasında ölmüştür. Şehrin düşmesini müteakip muhasaraya katılan askerler yağmaya başlamışlardır³⁴.

Fatih Sultan Mehmed fetihden sonra Ayasofya'yı camiye çevirip, Karıştıran Süleyman Bey'i şehre subaşı tayin etmiş, taht yeri olarak İstanbul'u seçti³⁵.

Sultan II. Mehmed İstanbul'un fethinden sonra 'Fatih' olarak isimlendirildi. Doğu Roma İmparatorluğu'na son veren komutan olarak Fatih Doğu Roma İmparatorluğu'nun

²⁹ Dukas; a.g.e, s.191; Danişmend, a.g.e, s. 248, 250; Tansel, a.g.e, s. 82,83; İncelik, a.g.e., s.129, 130.

³⁰Danişmend, a.g.e, s.251; Tacizade Cafer Çelebi, *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi*, İstanbul: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, 1331 (m. 1915), s. 17.

³¹ Barbaro, a.g.e, s.64; Francis, a.g.e, s. 75; Danişmend, a.g.e, s.251; Tacizade, a.g.e, s.18.

³² Tursun Bey, a.g.e, s.57; Tacizade, a.g.e, s. 21; İncelik, a.g.e, s.131; Danişmend, a.g.e, s.252; Krivotulos, a.g.e, s. 93; Francis, a.g.e, s. 92; Barbaro, a.g.e, s.76; Ali Saim Ülgen, *Fatih devrinde İstanbul*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1939, s. 18.

³³ Krivotulos, a.g.e, s. 93; Tursun Bey, a.g.e, s.58,59; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.72, 73.

³⁴ Krivotulos, a.g.e, s. 94, 96, 97; İbn Kemal, a.g.e., s.74.

³⁵ Francis, a.g.e., s. 99, 100; Tacizade, a.g.e, s.23, 24; Krivotulos, a.g.e, s. 109; Tursun Bey, a.g.e, s.65, 67.

varisi olmuştur³⁶. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed kazandığı güçle siyasette etkili aileleri saf dışı bıraktı, iktidara tam anlamıyla hâkim olmuştur³⁷.

B. FETİHTEN SONRA İSTANBUL'DA İMAR VE İSKÂN FAALİYETLERİ

1400'lü yılların başlarından itibaren şehir nüfus yoğunluğu açısından seyrelmiş, fetihten sonra ise terkedilmiş ve harabe duruma gelmişti³⁸. Fatih Sultan Mehmed fetihten sonra muhasara sırasında oluşan hasarların giderilmesini ve şehrin mamur hale getirilmesini emrederek kışı geçirmek için Edirne'ye dönmüştür³⁹. Fethi müteakip İstanbul'un imar ve iskanı için yapılan ilk girişim şehri kuşatan surların tamir edilmesi olmuştur⁴⁰.

Fetihden sonra İstanbul'un nüfusunun artırılması için Sultan II. Mehmed hem özendirme hem de sürgün yöntemini kullanmıştır⁴¹. Yeni iskân edilecek vatandaşlar yoluyla İstanbul'un nüfusunun artırılması, harap ve boşalmış olan şehrin canlanması amaçlanmıştır⁴². Padişah diğer Osmanlı şehirlerine emirler gönderip isteyenlerin İstanbul'a gelip yerleşebileceğini, kendi isteğiyle İstanbul'a yerleşmek için gelenlere ev vereceğini vadetti⁴³. Fatih Sultan Mehmed'in özendirme yoluyla yaptığı iskân çağrısı halk tarafından yeterince rağbet görmeyince zorunlu iskân için emir verdi⁴⁴. Devletin hükümlerinde bulunan bölgelerden iskân edilmek için getirilen halk yalnız Müslümanlardan oluşmuyor, gayrimüslim halkı da kapsıyordu⁴⁵.

³⁶ Kenan İnan, "Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un Fethi ve Etkileri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.9, s. 284.

³⁷ Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994, ss. 5-63.

³⁸ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul: Hil Yayın, 1986, s.194; Ülgen, a.g.e., s.18.

³⁹ Dukas; a.g.e., s. 212; Tacizade, a.g.e., s.24; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957, s. 709.

⁴⁰ Şehabeddin Tekindağ, "Fetihden Sonra İstanbul", *Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1964, ss. 42-47.

⁴¹ Tursun Bey, a.g.e, s.67,68.

⁴² Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985, S. 362.

⁴³ Tursun Bey, a.g.e, s.67; Mehmed Neşri, a.g.e., s. 709.

⁴⁴ İbn Kemal, a.g.e., s.97.

⁴⁵ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 10, S. 2, 1977, s. 88.

Bizans şehrinde Roma ve Helenistik şehirden farklı olarak Hristiyanlığın hâkim olduğu bir yapı hakimdir. Sivil ve kamuya ait yapılar kilise merkezde olmak üzere gerçekleşmekte ve şehir bu genel kaide çerçevesinde şekillenmekteydi⁴⁶. İmar faaliyetleri, İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethinden sonra da benzer bir anlayışla devam ettirilmiştir⁴⁷. Fetihden sonra şehrin imarında müslüman ya da gayrimüslim halkın dini yaşamını kolaylaştırmak amaçlanmıştır⁴⁸. İmar faaliyetleri temel değeri din olan bir toplum ve devletin mevcut şehircilik anlayışı istikametinde gerçekleşmiştir⁴⁹. Böylece dinin hayata bakış açısı şehir yapısının maddi ve toplumsal şeklini ortaya çıkarmıştır⁵⁰. Şehir yapısının oluşumunda tabiatla uyumlu, doğayla barışık bir üslup benimsenmiştir⁵¹. Şehirde işlevsel bir yapı hakimdir. Şehir her yönüyle sakinlerine hizmet etmek için tasarlanmıştır⁵². Kubbeli yapılarıyla bilinen şehrin etkileyici görünümünün temelleri de fetihden sonra Fatih devrinde atılmıştır⁵³.

İlber Ortaylı'ya göre fetihden sonra İstanbul'un kent yapısı geleneksel şehir oluşumuna paralel olarak "yönetim kontrol bölgesi, iş bölgesi, konut ve sistem dışı grupların yerleştiği çevre" olmak üzere dört bölgeden meydana gelmektedir. Toplumun iskân edilmesinde gelir ve sosyal statüye değil, dini ve etnik farklılıklara dikkat edilmiştir⁵⁴.

Osmanlılarda mahalle bir mescid veya cami çevresindeki sivil konutlardan oluşan yerleşim alanıdır⁵⁵. İstanbul'un fethinden sonra müslüman halkın ikamet ettiği mahallelerin merkezinde cami, mescid ya da vakıf eserleri vardı⁵⁶. Halkın ikamet ettiği evler cazibe merkezi olarak vasıflandırabileceğimiz cami, mescit ya da kamu yararına

⁴⁶ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1977, s. 490.

⁴⁷ Ortaylı, a.g.m., s.77.

⁴⁸ Mehmet Canatar, "1009/1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2013, s.288.

⁴⁹ Sadettin Ökten, Aynur Cam, "Fetih'ten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu", ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 544.

⁵⁰ Halil İnalçık, İbrahim Kalın, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", İstanbul: İslâm Tetkikleri Dergisi, C.IX, (1995), s. 250.

⁵¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devrin Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1958, s.84; Ökten, Cam, a.g.m., s.552.

⁵² Sadettin Ökten, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Bir Deneme", ed. Güler Eren, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C.10, s. 33.

⁵³ Ayverdi, a.g.e., s. 84.

⁵⁴ Ökten, Cam, a.g.m., s.548; Ortaylı, a.g.m., s. 85, 97.

⁵⁵ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985, s. 393.

⁵⁶ Alfons Maria Schneider, " XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", *Belleten*, C. 16, S. 61 (1952), İstanbul: Türk Tarih Kurumu, s. 43; Ayverdi, a.g.e., s.3.

hizmet eden vakıf eserleri çevresinde geliştirdi⁵⁷. Mahalle yönetiminde cami imamı, caminin diğer görevlileriyle cami mütevellisinin bazı hakları vardı⁵⁸.

1459 yılında Fatih Sultan Mehmed'in vezirlere külliye kurmayı emretmesi sonucunda şehrin değişik yerlerinde inşa edilen külliyeler yeni semtlerin oluşmasını sağlamıştır⁵⁹. Şehirleşmede ana etkiye sahip külliyeler sırasıyla padişah, vezirler, bürokratlar ve zenginler tarafından yaptırılmaktaydı. Padişah ve vezirlerin inşa ettirdikleri yapılar genellikle o yerleşimin nüvesini meydana getirdi⁶⁰. Asıl yapının cami olduğu külliyyede, cami çevresinde ihtiyaca ya da tercihe göre medrese, türbe, bimarhane, aşhane, tabhane, sıbyan mektebi, kütüphane, arasta, kervansaray, hamam, meşruta binaları, helalar, muvakkithane, çeşme, sebil gibi diğer unsurlar bulunurdu. Külliyelerin inşaat programında baninin kimliği ve mali gücü öne çıkmaktadır; padişah ve ailesinin yaptırdığı külliyeler siyasi ve mali olarak ilk sırada olduklarından büyük ve en kapsamlı mimari programa sahiptiler⁶¹. Bu müesseseleri (külliye) yapanlar, kurumların inşa, idare, yönetim, hizmet ve hayatiyetlerinin devamı için gerekli gelirlerini hazırlarlardı⁶². Mahalle veya semtin merkezini teşkil eden külliye ya da cami gibi simgesel yapıların inşaat işlerinin hassa mimarları tarafından yürütülmesi, yapılarda üslup birliği, düzenin sağlanması ve şehir imarına yön vermesi gibi oldukça olumlu sonuçlar doğurmuştur⁶³.

İstanbul'da konut bölgesinin merkez ve iç bölümünde müslümanlar, kenarlarda gayri müslimler ikamet etmekteydi⁶⁴. İskân sahile yakın olan yerlerden başlayarak zaman içinde içerilere doğru yayılmıştır⁶⁵. Fetihden sonra Haliç boyunca yoğun olan yerleşim, ortaya ve kenarlara gittikçe azalmaktaysa da Kanuni devrinde boş kalan alanlar iskân edilmiştir⁶⁶. İstanbul'da iskân yoluyla nüfus artışı, Fatih Sultan Mehmed devri ortalarında

⁵⁷ Kenan Yıldız, "Osmanlı'da Mimarının Sınırları: Yeniden İnşa Faaliyetlerinde "Vaz'ı-Kadim" Kavramı", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, ed. Mehmet Genç, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2015, s.371; Ortaylı, a.g.m., s. 86; Cezar, a.g.e., s.393

⁵⁸ Schneider, a.g.m., s. 43; Cezar, a.g.e., s.393.

⁵⁹ Halil İnalçık, "The Ottoman Survey of İstanbul, 1455/ 1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", çev. Ali Yandık, *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 3 (2008), s. 26.

⁶⁰ Cezar, a.g.e., s.373.

⁶¹ Feridun Akozan, "Türk Külliyeleeri", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 8 (1969), s. 303, 304; M. Gözde Ramazanoğlu, "16. Yüzyılda Osmanlı Külliyeleeri", *Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.17, S.3 (2008), s. 334, 336

⁶² Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1936, s. 47.

⁶³ Cezar, a.g.e., s.373, 374, 384.

⁶⁴ Ortaylı, a.g.m., s. 85.

⁶⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 72.

⁶⁶ Schneider, a.g.m., s. 43.

duraklamış, Fatih devrinin son beş yılında, önceki yıllara göre artmış ve zirve noktasına ulaşmıştır⁶⁷. Fatih Sultan Mehmed devrinde, Nefs-i İstanbul olarak isimlendirilen suriçi, Eyüp, Kasımpaşa, Boğaziçi ve Galata'da kurulan mahallelerin %65'i cami veya mescid çevresinde kurulmuştur. Oluşturulan mahalleler isimlerini merkezinde bulunan cami veya mescitten almıştır⁶⁸. 1922 yılında sur içinde bulunan 228 mahalleden 182 tanesi Fatih devrinde kurulmuş mahallelerden oluşmaktadır⁶⁹.

Alim ve sanatkârlar için İstanbul'un cazibe merkezi olarak öne çıkması hemen fetihle beraber başlamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in ilim ve sanata değer vermesi şüphesiz İstanbul'u alimler ve sanatçılar için bir çekim merkezi haline getirmişti⁷⁰. İstanbul'un fetihten sonra saltanatın da temsil edildiği başşehir olması beraberinde bazı özellikleri de getirdi. Bu özelliklerden en önemlisi devletin sanatı ve kültürünün temsil edildiği yerin İstanbul olmasıydı. Osmanlı tabiiyetinde veya başka devlet tabiiyetinde olan sanatçılar İstanbul'a davet edilmiş, saray bünyesinde kurulan atölyelerde görevlendirilmişlerdir. Ehl-i hiref denilen bu teşkilat merkeziyetçi bir sanat anlayışı çerçevesinde devletin her türlü sanat ürününü karşılıyordu. Osmanlı Devleti'nde sanat sahasında yapılan üretimlerde sanat ürünlerinin niteliğini belirleyen temel kurumdu. Devletin diğer şehirlerinde de sanat üretimleri olmakla beraber en mümtaz sanatçılar ehl-i hiref teşkilatı bünyesinde toplanmıştı⁷¹. Başta padişah olmak üzere saray mensupları ile devletin ve halkın ileri gelenlerinin sanat alanındaki siparişlerini üretmekle görevlendirilen bu kurum çok çeşitli sanatçı gruplarından oluşmaktaydı⁷².

⁶⁷ Ayverdi, a.g.e., s. 80.

⁶⁸ Nazif Öztürk, "Fatih Vakfiyelerinde Şehircilik", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1997, s.170. ss. 167-176.

⁶⁹ Ayverdi, a.g.e., s. 84.

⁷⁰ A. Süheyl Ünver, *İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1953, s. 9-13.

⁷¹ Esin Atıl, "Sanat ve Mimari, Osmanlı Sanatı ve Mimarisini", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.2, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1998, ss. 447-480.

⁷² Hilâl Kazan, *Ehl-i Hiref Defterlerinde Kâtipler (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s.292.

II. İSTANBUL'DA HAT SANATI

Herkes tarafından bilinen “*Kur'ân-ı Kerîm Hicâz 'da nâzil oldu, Mısır 'da okundu, İstanbul'da yazıldı*” söylemleri hat sanatı tarihi açısından Osmanlı devrine ve İstanbul'un önemine vurgu yapan ifadelerdir⁷³. Hat sanatı tüm ihtişamıyla İstanbul'un fethinden önce, Osmanlı devrinden önce de vardı. İslam inancından beslenen hat sanatı Osmanlılar tarafından kendisinden önceki Türk devletlerinden tevarüs edilmiştir⁷⁴.

A. OSMANLI DEVRİNDEN ÖNCE HAT SANATI

Arap yazısının kaynağı hakkında üç görüş vardır. Bunlardan birincisi tüm yazılarla beraber Arap yazısını da ilahi bir kaynağa dayandırmakta ve yazıyı ortaya koyan ilk kişiyi Hazreti Âdem olarak kabul etmektedir⁷⁵. İkinci görüşe göre Arap yazısı güney Arabistan'da kullanılan yazıdan türemiştir. Üçüncü görüşe göre Arap yazısı Nabat yazısından türemiştir⁷⁶. Araplar ilk olarak Arabistan'ın güneyinde "müsned" denilen bir yazı kullanmışlardır. Sonrasında kullanılan yazı günümüzde de kullanılan yazıdır. Günümüzde kullanılan yazı Nabat yazısından alınmıştır⁷⁷.

İslamiyet'in ortaya çıktığı dönemlerde Arap yazısı iptidai bir düzeydeydi⁷⁸. Arap yazısı ya da hattı ifadesi yazının kaynağını ve başlangıcını ifade etmek için kullanılmıştır⁷⁹. İslamiyet ile yazının önem kazanması, Kur'an-ı Kerim'in yazı ile kayıt altına alınması, İslam-Arap Devleti'nin çeşitli kurumlarıyla genişlemesi Arap yazısının şekil ve kullanışlılık açılarından gelişiminde etkili olmuştur⁸⁰. İlk halife Hazreti Ebubekir

⁷³ M. Uğur Derman, *Osmanlı Hat Sanatı Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi İstanbul*, İstanbul: Deutsche Guggenheim, 2001, s.21.

⁷⁴ Oktay Aslanapa, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Kültür Sanatı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.7, ss. 705-723

⁷⁵ Nefeszade İbrahim, *Gülzârı Savab*, haz. Kılıslı Muallim Rifat, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1938, s.11.

⁷⁶ Nihad M. Çetin, "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1992, s. 14.

⁷⁷ Nihad M. Çetin, "Arap, Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.3, ss. 276-309.s. 276.

⁷⁸ Nihad M. Çetin, "Aklam-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2 s. 276.

⁷⁹ M. Uğur Derman, "Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bedii Değerler", *Arış Dergisi*, S.3 (1997), s. 54.

⁸⁰ Çetin, a.g.m., s. 276; Mehmet Memiş, "Osmanlı'da Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk ve İcazet Geleneği", *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3 (2018), s.54, Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/pub/farabi/issue/38876/432518>

devrinde Kur'an kitap (mushaf) haline getirilmiş, Hazreti Osman devrinde de ihtiyaç duyulan yerlere gönderilmek amacıyla çoğaltılmıştı. Dört halife devrinde yazılan ve çoğaltılan mushafların yazıları şehirlere nisbetle Mekki veya Medeni olarak isimlendirilmişlerdir. İslamiyet'in ilk yüzyılında Kur'an kıraatinde fasih lehçenin korunması amacıyla Kur'an harekelenmiştir⁸¹.

İslamiyet'in Araplar dışındaki milletleri de kapsayacak şekilde coğrafi olarak genişlemesi sonucunda, müslümanların tamamının dini önceleyerek Arap yazısını benimsemesini doğurmuştur. Müslümanların çok sayıda milletten oluşmasından dolayı Arap yazısı yerine İslam yazısı tanımlaması daha doğru bir nitelendirme olacaktır⁸². İslam milletlerinde yazının ana bir sanat olarak vücut bulmasına hizmet eden sebeplerden biri de sosyal yapıyla ilgilidir. Resim ve heykelin dinen yasaklanmış olup olmadığına bakılmaksızın toplum nezdinde kültürel olarak büyük bir itibarı ve yeri yoktur. Bu sebepten dolayı müslüman memleketlerde yaşayan sanatkârlar toplum tarafından daha muteber olan yazıyla ilgilenmeyi yeğlemişlerdir⁸³.

Hazret-i Ali'nin Kufe'yi devlet merkezi olarak seçmesinden sonra, Kufe'de geliştirilen yazıya şehre nisbetle "Kufi" ismi verilmiştir⁸⁴. Kufi yazıdaki köşelilik Emevi Devleti'nin son yıllarında kaybolmaya başlamıştır⁸⁵. Yazının değişmeye başladığı ilk dönemlerde hızlı yazılabilen yuvarlatılmış (müstedir) yazıya pek itibar edilmemiştir. Zaman içinde yetenekli katipler yazıya estetik katmışlar ve yeni ortaya çıkan yuvarlatılmış (müstedir) yazı İslam hat tarihinin ana kaynağı olan mevzun ve mensup hatlara zemin hazırlamıştır⁸⁶. Bu dönemde asli mevzun yazıların sayısı otuz yediye kadar çıkmıştır⁸⁷. Yazıda bu değişimler devam ederken Kur'an kitabesinde kufi kullanımı devam ediyordu⁸⁸. Kufi yazısı İran ve doğusunda "meşrik kufisi", Kuzey Afrika, Mağrib ve Endülüs'te sert çizgileri yuvarlaklaşarak "mağribi hattı" isimleriyle kullanılmıştır⁸⁹.

⁸¹ Nihad M Çetin, "Arap, Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.3, ss. 276-309.s. 278, 279.

⁸² Derman, a.g.m., s.54.

⁸³ İsmail Hakkı, "Türk Yazılarının Tedkikine Medhal", *İstanbul: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 5-6 (1927), s. 121.

⁸⁴ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 4.

⁸⁵ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.20.

⁸⁶ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, C.1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019, s. 110.

⁸⁷ Habib, *Hat ve Hattatan*, İstanbul: Ebuzziya Matbaası, h. 1305, s. 20.

⁸⁸ M. Uğur Derman, *Türk Hat San'atından Seçmeler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017, s. 25.

⁸⁹ Yûsuf Zennûn, Muhittin Serin, "Kûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C.26, ss. 344.

Abbasiler devrinde İbn-i Mukle (ö. 940) yazıyı ölçülü bir hale getirdi. Harflerin geometrik olarak ölçülendirilmesinde nokta, elif ve daireyi kullandı. İbn-i Mukle vazettiği ölçüler dairesinde aklam-ı sitte (muhakkak-reyhani, tevki-rika', sülüs- nesih) yazıların ortaya koydu⁹⁰. Kufi yazı çeşidi, mushaf yazısı olarak aklam-ı sitte yazılarının istimalinden sonra tamamen terkedilmemiş, mushaflarda sure başı, mimari yapıların yazılarında tamamlayıcı unsur olarak kullanılmıştır⁹¹. Hicri 5. yüzyılda mushaf kitabetinde kufi yazısının yerine muhakkak-reyhani yazıları almıştır. Selçuklular döneminde de muhakkak ve reyhani yazıları mushaflarda en çok rastlanan hat çeşitleridir⁹².

Hat sanatında aklam-ı sitte, altı kalem anlamına gelmekte olup, altı çeşit yazı için kullanılan bir terimdir⁹³. İbn-i Mukle'den sonra yazıya yeni bir yön veren isim İbnü'l-Bevvab (ö. 1022) olmuştur⁹⁴. İbnü'l-Bevvab ölçülü yazıyı daha ince geometrik oranlarla uygulamış, kendinden önce var olan üsluplardan yaptığı seçmecilikle yazı formlarını sadeleştirmiştir⁹⁵. 13. yüzyılda Yakut el-Musta'simi (ö.1298) aklamı sitte yazılarını en güzel formuyla ortaya koymuştur⁹⁶. Yakut el-Musta'simi'nin hat sanatına getirdiği yeniliklerden biri kalem ağzını düzden eğimliye çevirmesidir, bu sayede yazı ayrı bir güzellik kazanmıştır⁹⁷. Yakut'un talebelerinin en meşhurlarına "esatize-i seb'a" (yedi üstad) denilmektedir. Bu hattatlar, Mevlana Abdullah Ergun, Nasırüddin Mütetabbib, Mübarekşah Kutub, Mevlana Yusuf Horasani, Mir Haydar, Şeyh Ahmed Sühreverdi'dir⁹⁸. İslam aleminde Şeyh Hamdullah'a kadar hat sanatında hâkim olan ekol Yakut ekolüdür⁹⁹.

Hat sanatı İslamiyet'in hakimiyetinde olan her türlü ilim ve kültür merkezinde kıymet bulmakla beraber, hicri II. yüzyılın sonlarından VII. yüzyılın sonlarına kadar hat sanatının ilerlemesine rehberlik eden merkez Bağdat olmuştur. Abbasi Devleti'nin

⁹⁰ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 4.

⁹¹ M. Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, İstanbul: Dersaadet Yayınevi, 1987, s. 6.

⁹² Nihad M. Çetin, "Aklam-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2 s. 279

⁹³ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.20.

⁹⁴ Derman, a.g.e., s.25.

⁹⁵ Çetin, a.g.m., s. 278.

⁹⁶ M. Uğur Derman, "Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.16 ss. 428.

⁹⁷ M. Uğur Derman, *Türk Hat San'atından Seçmeler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017, s. 25.

⁹⁸ Habib, a.g.e., s.54.

⁹⁹ Muhittin Serin, *Hat San'atımız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1982, s.47.

yıkılmasından ve Yakut el-Musta'sımı'nin ölümünden sonra Bağdat hat sanatının merkezi olma hüviyetini kaybetmiştir. Bağdat'ın siyasi etkisini kaybetmesi sonucu hat sanatının kendine merkez olarak seçtiği şehirler önce Kahire sonra da İstanbul haline gelmiştir. Hicri IX. yüzyıl başlarında Mısır'da aklam-ı sitte terim olarak sülüs, tevki, rika', muhakkak, reyhani, müselsel, vazzah, tumar ve mensur isimli yazı çeşitleri için kullanılmıştır. Bu yazı çeşitlerinden bazıları aynı yazının farklı boyda kalemlerle yazılması için kullanılan isimlendirmelerdir¹⁰⁰.

B. OSMANLI DÖNEMİNDE HAT SANATI

Hat sanatının en yüksek seviyesini Osmanlı ekolü temsil etmektedir¹⁰¹. Osmanlılar döneminde yeni bir anlayış ortaya koyan ilk hattat Şeyh Hamdullah'tır. Şeyh Hamdullah'ın Amasya'da yazdığı yazılar evail dönemi, İstanbul'da yazdıkları evahir dönemidir. İlk döneminde ortaya koyduğu eserlerle, ikinci dönemde ortaya koyduğu eserlerdeki estetik anlayış farklıdır¹⁰². Şeyh Hamdullah'ın yazıda yaptığı ıslahatı Sultan II. Bayezid'in desteği ve önerisiyle gerçekleştirdiği bilinmektedir. Şeyh, Yakut el-Musta'sımı'nin yazıları üzerinde yaptığı çalışmalardan sonra hat sanatına yeni bir anlayış getirmiştir¹⁰³. Yeni anlayışın en belirgin özelliklerinden biri kendisinden sonra mushaf yazısı olarak kullanılacak olan nesih yazının incelik, sadelik ve devamlılık özelliklerini öne almasıdır¹⁰⁴. Ortaya konulan yeni anlayışla birlikte Osmanlı hattatları mushaf kitabesinde reyhaninin yerine nesih yazıyı tercih etmeye başlamışlardır¹⁰⁵. Şeyh Hamdullah İstanbul'da 1485 yılından sonra Yakut el-Musta'sımı'nin yazı üslubuna dayanarak yeni bir üslup geliştirmiştir. Başta sülüs ve nesih yazıları olmak üzere aklam-ı sitte için geçerli olan yeni üslup yaygınlaşmış ve takip edilmiştir¹⁰⁶. Şeyh Hamdullah ekolünün takibi konusunda bir istisna, Kanuni Sultan Süleyman döneminde etkin olan

¹⁰⁰ Çetin, a.g.m., s. 278.

¹⁰¹ Çetin, a.g.m., s. 279.

¹⁰² Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, 2. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2007, s.40, 41.

¹⁰³ M. Uğur Derman, "Osmanlı İstanbulu'nda Hat Sanatı", *Osmanlı İstanbulu I. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2003, s. 480.

¹⁰⁴ Serin, a.g.e., s.40, 41.

¹⁰⁵ Çetin, a.g.m., s. 279.

¹⁰⁶ M. Uğur Derman, "Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bedii Değerler", *Arış Dergisi*, S.3 (1997), s. 60.

Ahmed Karahisari'dir (ö. 1556)¹⁰⁷. Ahmed Karahisari'nin Yakut ekolüne bağlı kalarak ortaya koyduğu yeni üslup Karahisari ekolü olarak bilinmektedir, fakat kendisinden çok kısa bir süre sonra, ekolünün son temsilcisi Demircikulu Yusuf'un (ö. 1611) ölümüyle Karahisari ekolü sonlanmıştır¹⁰⁸.

Osmanlı devrinde Şeyh Hamdullah'tan sonra hat sanatında yeni bir anlayış getiren ıslahatçı 17. Yüzyılın ikinci yarısında eserler veren Hafız Osman'dır (ö. 1698)¹⁰⁹. Hafız Osman'ın sülüs yazıda ortaya koyduğu yenilik Şeyh'in yazılarındaki estetik problemlerin çözümüdür. Bu problem kısaca Şeyh Hamdullah yazısının kufi yazıda var olan yataylık ve çöküklük izlerini taşımasıdır. Hafız Osman yazısında çöküklük ve yayılma özellikleri yoktur¹¹⁰. Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman tarafından geliştirilen sülüs- nesih yazılara son şeklini veren hattat Mehmed Şevki Efendi olarak kabul edilmektedir (ö. 1887)¹¹¹.

İstanbul'da Osmanlılar devrinde hat sanatı konusunda yazılmış kitapların başlıcaları şunlardır:

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menakıb-ı Hünerveran adlı eseri, Nefeszade İbrahim'in Gülzar-ı Sevak isimli eseri, Suyolcuzade Mehmed Necib'in Devhat-ül Küttab isimli eseri, Müstakimzade Süleyman Sadüddin'in Tuhfe-i Hattatin isimli eseri, Ahmed bin Halil bin Mustafa Kadızade'nin Tuhfe-i Küttab ve Minhat-ut Tullab isimli eseri, Hakkazade Mustafa Himi'nin Mizan-ül Hat Alâ Vaz'ı Üstâd-ıs Selef isimli eseri, İranlı Habib'in Hat ve Hattatan isimli eseri, Süleyman Efendi'nin Mir'at-ı Hattatin isimli eseri¹¹².

C. İSTANBUL'DA KULLANILAN HAT ÇEŞİTLERİ

Osmanlılarda aklam-ı sitte dışında kullanılan yazı çeşitleri talik, divani, celi divani, rik'a ve siyakat yazılarıdır. Bir yazı çeşidi olmasa da celi yazılar ve tuğra

¹⁰⁷ M. Uğur Derman, "Osmanlı İstanbulu'da Hat Sanatı", *Osmanlı İstanbulu I. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2003, s. 480.

¹⁰⁸ Alparslan, a.g.e., s. 63.

¹⁰⁹ Derman, a.g.m., s.480.

¹¹⁰ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Türklerde Yazı Sanatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1993, s. 41.

¹¹¹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s. 151-155.

¹¹² Muhittin Serin, *Hat San'atımız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1982, s.121-125.

Osmanlılar dönemi hat sanatını anlamak için ayrıca ele alınması gereken konulardandır¹¹³.

Aklam-ı sitte yazılarında klasik özelliklerini ilk kazanan yazı çeşitleri tevki ve rika'dır, sonra sırasıyla muhakkak-reyhani, sülüs-nesihtir. Tevki ve rika' yazı divanlarda, önemli belgelerde, vakfiyelerde, kadılıklar tarafından düzenlenen alım-satım, borç senetleri gibi resmi evraklarda kullanılmıştır. Sülüs yazı çeşidi isimlendirme olarak en eski yazı türü olmasına rağmen, aklam-ı sitte yazılarında klasik karakterini en son kazanan yazıdır¹¹⁴. 19. yüzyıl yaygın olarak kullanılan aklam-ı sitte yazıları için (sülüs, nesih ve rika' yazı çeşitleri) zirve dönemidir¹¹⁵. Türklere göre estetik açıdan önem verilen yazı türleri sülüs ve celisi, nesih, icaze, talik ve celisi, divani ve celisi, rik'a ve tuğradır. Osmanlıların sanat yazısı olarak en çok tercih ettikleri sülüs, kitap yazımında nesih icazetname yazımında rika'(icazet) yazıları Hafız Osman yolunun devamı olarak kabul edilebilir¹¹⁶.

Aklam-ı sitte dışındaki yazılardan talik yazı nestalik olarak isimlendirilmesi gerekirken talik diye kullanıldığından bu çalışmada da talik olarak isimlendirilecektir¹¹⁷. Talik, kelime olarak "asma, asılma" anlamlarına gelmektedir¹¹⁸. İran'da doğmuş ve gelişmiştir. Kalem kalınlığı sülüs gibidir. Bütün harfleri yuvarlamsıdır¹¹⁹. Osmanlılar talik yazıyı 19. Yüzyıla kadar İran ekolünde yazmışlardır¹²⁰. Yesari Mehmed Esad Efendi Türkiye'de günümüzde de takip edilen yeni bir üslup ortaya koymuş, yeni üslubu oğlu Yesarizade Mustafa İzzet Efendi geliştirmiş, Osmanlı talik yazısı İran üslubundan ayrılmıştır¹²¹. Türk talik yazısı İran talik yazısına göre kural ve gelenek oluşturması bakımından farklılaşmıştır¹²².

Aklam-ı sitte dışındaki yazı çeşitlerinde divani yazı, divanda alınan kararların yazıldığı bir yazı çeşidi olarak gelişmiştir. Yazının ilk ne zaman kullanılmaya başlandığı

¹¹³ M. Uğur Derman, "Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bedii Değerler", *Arış Dergisi*, S.3 (1997), s. 58.

¹¹⁴ Çetin, a.g.m., s. 279.

¹¹⁵ M. Uğur Derman, "İstanbul'da Hat Sanatı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015, ss. 322-336.

¹¹⁶ M. Uğur Derman, "Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bedii Değerler", *Arış Dergisi*, S.3 (1997), s. 58, 60.

¹¹⁷ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 19.

¹¹⁸ Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı*, İstanbul: İnkılâb, 2013, 77.

¹¹⁹ Muammer Ülker, *Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1987, s. 14.

¹²⁰ Berk, a.g.e., 77.

¹²¹ Serin, a.g.e., s. 67.

¹²² Berk, a.g.e., 78.

bilinmemektedir¹²³. Osmanlı Devleti'nde saray dışında kullanımını yasaklanmıştır¹²⁴. Celi divani yazının daha büyük yazılanı gibi anlaşılırsa da iki yazı arasında daha çok fark vardır. Celi divani yazıda okutma ve tezyinat işaretleri kullanımı, yazının istiflenmeye uygun olması divani yazıyla arasındaki en temel farklardandır¹²⁵.

Rik'a yazısı Divani yazının harflerinden günlük kullanıma uygun, süratli yazılabilen bir yazı çeşididir¹²⁶. Bu yazı çeşidi genellikle resmi yazışmalarda, not yazımında, mektuplarda kullanılmıştır¹²⁷. Osmanlılarda sanat gözetilmeksizin yazılan, mahremiyeti olan, mali kayıtlarda kullanılan yazı siyakattir¹²⁸.

D. OSMANLI DEVRİNDE CELİ YAZI

Tuğra; Osmanlı Devleti'nde padişahların nişan ve alameti olup, kendine özgü bir gelişim ve değişim sürecine sahip özel formdur¹²⁹.

Osmanlılar döneminde, hat sanatında önceden büyük yazılar için kullanılan celil teriminin yerini yazı çeşidi olarak küçüğü de bulan yazıların büyük şeklini ifade eden celi almıştır¹³⁰. Celi kelimesi Kamus-i Türki'de kelime anlamı ve yazıda kullanılan anlamıyla verilmiştir. Kelime olarak "*açık, zahir, aşikâr, ayan, meydanda*" anlamlarına gelmektedir. Sözlükte yazı için verilen tarif "*uzaktan okunacak surette kalın yazı, bu ikinci mana Arabide olmayıp birincisinden alınmıştır*" şeklindedir¹³¹. Celi terimi büyük yazılar için kullanılan bir sıfattır. Genellikle kitabe gibi büyük yazılar için sülüs tercih edildiğinden "celi" tabirinin celi sülüs yerine bir kısaltma olarak da kullanıldığı görülmektedir¹³².

Celi sülüs Osmanlılardan önce Anadolu Selçuklularında henüz tekamülünün başlangıcındaydı. Fatih Sultan Mehmed devrine kadar celi yazı üslubu Anadolu Selçuklu

¹²³ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 22.

¹²⁴ Berk, a.g.e., 74.

¹²⁵ Alparslan, a.g.e., s. 22; Berk, a.g.e., 75.

¹²⁶ Berk, a.g.e., 78.

¹²⁷ Alparslan, a.g.e., s. 22.

¹²⁸ Serin, a.g.e., s. 76.

¹²⁹ Suha UMUR, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s. 11; Berk, a.g.e., s. 101, 102.

¹³⁰ Çetin, a.g.m., s. 279.

¹³¹ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul: İkdam Matbaası, 1317, s. 480.

¹³² Baltacıoğlu, a.g.e., s. 41-43.

yazı üslubunun devamı niteliğindedir¹³³. Henüz Osmanlı ekolünün yerleşmediği dönemlerde celi yazıdaki ustalıkları sebebiyle öne çıkan isimler 15. yüzyılda Yahya Sofi ile oğlu ve talebesi Ali bin Yahya Sofi, 16. yüzyılda Ahmed Karahisari, Hasan Çelebi olumlu anlamda ayrılmışlardır¹³⁴. Osmanlılarda celi sülüsün ilk önemli ismi Ali bin Yahya Sofi olarak kabul edilmektedir¹³⁵. Yakut el-Musta'simi ekolüne mensup olan Ahmed Karahisari, Yakut yazılarında görülen canlılık ve hareketliliği daha üst seviyeye taşımıştır¹³⁶. 1453-1800 arası celi sülüs, sülüs yazının normal ölçülerinden daha büyük yazılmaya çalışıldığından harflerin anatomilerinde, yazı içindeki konumlarında estetik açıdan problemler ortaya çıkmaktadır. Bu dönemin genel özelliklerinden biri de 18. yüzyıla kadar elif, lam, gibi dikey harfler genellikle yan yana ve sık bir şekilde yazılmışlardır. Genel kompozisyon ve istif özellikleri Selçuklu yazı geleneğinin devamıdır. Bu dönemde dikey harf ve harf bölümlerinde görülen dik ve sert duruş 17. yüzyılda yumuşamaya başlamıştır. Celi sülüs yazı 19. yüzyılda Mustafa Rakım'ın elinde durularak karara kavuşmuştur¹³⁷. Mustafa Rakım'ın 19. yüzyılda celi sülüste ortaya koyduğu değişime kadar Demircikulu Yusuf (ö. 1611), Hasan Üsküdari (ö. 1614), Seyyid Kasım Gubari (ö. 1624), Teknecizade İbrahim (ö. 1688), Sultan III. Ahmed (ö. 1730), Mehmed Bursevi (ö. 1740), Mustafa bin Süleyman (ö. 1744), Beşir Ağa (ö. 1752), İsmail Zühdi Efendi (ö. 1806) celi yazıda öne çıkan isimlerdendir. 19. yüzyılda Mustafa Rakım ile oluşan yeni ekolle çağdaşı Mahmud Celaleddin Efendi (ö.1837) tarafından üslup farklı bir ekol olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Mahmud Celaleddin ekolü 20. yüzyıla ulaşmadan terkedilmiştir. 19. Yüzyılın kudretli hattatı Kazasker Mustafa Efendi'nin yazı mensubiyeti Rakım ve Mahmud Celaleddin arasında Kazasker Mustafa İzzet şivesi olarak nitelenmektedir. Sultan II. Mahmud (ö. 1839), Haşim Efendi (ö. 1845), Ahmed Rakım Efendi (ö. 1865), Çarşambalı Hacı Arif Bey (ö. 1892), Abdülfettah Efendi (ö. 1896), Sami Efendi (ö. 1912), Nazif Bey (ö. 1913), Ömer Vasfi Efendi (ö. 1928), Aziz Efendi (ö. 1934), Kamil Akdik (ö. 1941), İsmail Hakkı Altunbezer (ö. 1946), Macid Ayral (ö. 1961), Mustafa Halim Özyazıcı (ö. 1964), Hamid Aytaç (ö. 1982) Rakım ekolünün önemli

¹³³ Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001, s. 493, 494.

¹³⁴ M. Uğur Derman, "Selçuklu'dan Osmanlı'ya Celi Sülüs Hattının Gelişimi", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994) Bildirileri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1995, s. 92.

¹³⁵ Çetin, a.g.m., s. 279.

¹³⁶ Ali Alparslan, "Türk Dünyasında Hat Sanatı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.12, s. 270.

¹³⁷ Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s.18, 19.

temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Şevket Vahdeti (ö. 1871), Abdullah Zühdi (ö. 1879), Mehmed Şefik Bey (ö. 1880), Alâeddin Bey (ö. 1887), Muhsinzade Abdullah (ö. 1899), Haydarlı Ali Efendi (ö. 1902), Hasan Rıza Efendi (ö. 1920), Hacı Nuri Korman (ö. 1951) Kazasker Mustafa İzzet Efendi şivesinin önemli takipçilerindendir¹³⁸.

İstanbul sultan ve paşa camilerinde kullanılan yazı çeşitleri celi sülüs, celi talik ve kufi yazı çeşitleridir. Camilerin içinde ve dışında daha çok kullanılan yazı çeşidi celi sülüstür ki, camilerin mimari nitelikleriyle uyumlu bir özellik ortaya koyarlar¹³⁹.

E. CAMİLERDE YAZININ KULLANIM ŞEKİLLERİ

Padişah ve aile efradı, vezirler, devletin ve halkın ileri gelenlerinin yaptırdığı mimari eserler özellikle camiler yazı merkezli bir tezyinat programına sahiptirler. Özellikle camilerde değişik malzeme ile yapılan sanat uygulamaları çoğu kez yazı merkezlidir. Bu sebepten dolayı mimari eserlerde görülen hat sanatı uygulamalarının Osmanlı geleneğinde ortaya konulan eserlerin tespiti ve gelişimini izlemenin en tutarlı yollarından biri padişah ve ailesiyle paşalar ve devlet erkanından kişiler tarafından inşa ettirilen külliye ve camilerin tezyinat ve yazı programlarına müracaat etmektir¹⁴⁰. Bu mimari eserlerde kullanılan yazıların ayetler, hadisler veya esmaü'l-hüsna gibi dini içerik taşıyan metinler olması yalnız camiyi tezyin etmekle kalmayıp aynı zamanda onları İslamlaştırmış, yazılarla beraber camilere kutsallık atfedilmiş olurdu¹⁴¹.

Camilere yazılan yazılardan bilinen ilk uygulama Emevîler döneminde Medine’de Mescid-i Nebevi’nin duvarına Şems Suresi’nden Kur’an-ı Kerim’in sonuna kadar olan bölümün celi kufi yazıyla Halid bin Ebü’l-Heyyac tarafından yazılmasıdır. 691 yılında Kudüs’te inşa edilen Kubbetü’s-sahra’nın kitabeleri, Mekke haremünde bulunan sütunlarda da kufi yazı kullanılmıştır. Yazının tarihsel gelişimine paralel olarak değişen formu yeni yapılan yapılarda izlenmektedir. Kufinin değişen formu 9. Yüzyılda bütün İslam dünyasına yayılmıştır. Bu dönemin en gelişmiş örneklerinden biri Kurtuba Ulu

¹³⁸ Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 107-141.

¹³⁹ Alparslan, a.g.e., s. 106.

¹⁴⁰ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, “Türk Mimarisinde Hat Sanatı”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed.Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s. 192.

¹⁴¹ Murat Sülün, “Ayetlerle Bezenen Mimari Yapılar: Osmanlı Örneği”, *İslam Dünyasında Hat ve Mimari*, ed. İrvın Cemil Schick, Mohammad Gharipour, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık, 2020, s. 225-246.

Camii kitabeleridir. Mimari eserlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanan kufi yazı, yazı alanına harflerle bağlantı kurulan yaprak ve benzeri stilize tezyinat öğeleriyle form olarak da zenginleşmiştir. Bu özellikleri taşıyan kufi yazılar Nayin Camii (960), Kahire Ezher Camii (1039-1040), Musul Ulu Camii (1148), Konya Alâeddin Camii'nde (1220) bulunmaktadır. Makılı olarak isimlendirilen yazı çeşidi de Osmanlılardan önce camilerin minare kaidesi, kapı çevresi, minber yazısı gibi alanlarda uygulanmıştır. İsfahan Cuma Camii (1121), Mardin Ulu Camii (1177-1178), Musul Ulu Camii (1260), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1297) makılı yazı örneklerinin bulunduğu camilerdir¹⁴². Fatımiler devri örneklerinde kullanılan celi yazı çeşitleri kufi ve sülüstür. Bu dönemde örnekleri izlenen önemli cami yazıları El-Hakim Camii, El-Ezher Camii ve El-Cuyûşi Camii'lerindedir. Karahanlılar döneminde kufi, satrançlı kufi ve celi sülüs yazı çeşitleri mimari eserlerde kullanılan yazı çeşitleridir. Selçuklular mimari eserlerde celi sülüs yazıyı kufi yazıdan daha çok kullanmışlardır. Bu dönemde celi sülüs yazı hem yalnız yazı hem de zemini tezyinatlı halde istimal edilmişlerdir. Horasan Selçukluları devrinde inşa edilen Zavare Mescid-i Cuması kufi kuşak yazı, Ardistan Mescid-i Cuması'nda zemini tezyinatlı satır düzenine göre yazılmış celi sülüs yazılar bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti devrinde inşa edilen mimari eserlerde kufi, muhakkak ve celi sülüs yazılar görülmektedir¹⁴³.

Camiler gibi mimari eserlerde kullanılan yazıların hepsi celi yazılardır¹⁴⁴. Camilerde celi yazılar bazen taş mahkuk, bazen çinide, bazen kapı kanatları gibi ahşap veya metal işçiliklere sahip, bazen de sıva yüzeyinde kalemişi tekniğinde karşımıza çıkmaktadır. Yazılan yerin ismiyle anılan yazılar, kapı ve pencere alınlıklarında, kubbe göbeklerinde, yazı şeritleri olarak kuşaklarda, mihrap alınlığında, minber kapısı alınlığında, aslan göğüslerinde (pandantiflerde) bulunurlar¹⁴⁵.

Celi yazılar kitap ya da murakka yazıları gibi bir çırpıda, kalemin doğal akışını takip ederek hazırlanmazlar. Camilerde ve kubbelerde bulunan celi yazılar da celi yazıların hazırlık aşamaları takip edilerek hazırlanırlar. Celi sülüs bir levha hazırlanırken öncelikli olarak metin seçilir. Seçilen metin önce kurşunkalemle tek çizgi olarak

¹⁴² Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi*, C.1, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2019, s. 110.

¹⁴³ Berk, a.g.e., 17.

¹⁴⁴ Ali Alparslan, "İslam Yazıları", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed.Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s. 38.

¹⁴⁵ Açıkgözoğlu, a.g.m, s. 181, 182.

kompozisyonun (istif) taslağı çıkarılır. Hattat çıkarılan taslağın celi bir hat levhası olabileceği kanaatine varırsa her harf veya birleşmiş harf gruplarını aynı kamış kalemle istediği olgunluğa ulaşıncaya kadar çalışır. Bu aşamalarda yazıdaki harflerin formunda bazı değişiklikler yapılabilir¹⁴⁶. Gerekli olgunluğa ulaşan harfler veya birleşmiş harf grupları aynı kâğıt üzerinde birleştirilerek kalıp yazı elde edilir. Hat levhaları veya kitabelerde gördüğümüz yazılar yazının ilk hali değildir. Celi yazı kalıp denilen asıl yazıdan yazılan nüshadır¹⁴⁷.

Gerek celi levha gerekse çini, kitabe veya kalemişi tekniğiyle yazılacak yazılar için yapılan diğer ameliye kalıp yazıyı iğnelemektir¹⁴⁸. İğneleme içten, dıştan ve üstten olmak üzere üç şekilde yapılabilir¹⁴⁹. Yazı kalıbı iğneleme yapılırken birden fazla kâğıda yapılırsa üstte yazının da bulunduğu iğneli nüshaya üst kalıp, yalnız iğne deliklerinin bulunduğu yazı kalıbına alt kalıp denir. İğneli kalıplar yazı yazılacak veya yapılacak yere konularak tozlanır. Tozlama işleminde, son yazının uygulanacağı zemin koyu renkliyse tebeşir tozu, açık renkliyse kömür tozu kullanılırdı. Kalıp yazı kullanılarak son yazı (celi levha) hazırlanırken hattat doğrudan kamış kalemle yazabileceği gibi, harflerin dış çizgilerini ince kalemle çekip sonra yine kamış kalemle de yazabilir¹⁵⁰.

Zerendud yazılar da birçok celi yazı gibi kalıp yazıdan alınan kopya üzerine altın sürülerek müzehhibler tarafından hazırlanırdı. Bu usulde hazırlanacak celi yazılar eğer çok büyük ve geniş alanlar kaplıyorsa altından tasarruf amacıyla sürme altın yerine yapıştırma altın kullanılırdı. Zerendud kubbe yazılarında da yapıştırma altın yöntemi tercih edilmiştir. Varak altını zemine yapıştırmak için kullanılan malzeme günümüzde miksiyon olarak isimlendirilmektedir. Eskiden lika denilen bu yapıştırıcı bezir yağından elde edilirdi¹⁵¹.

Kareleme ya da eski adıyla murabbaat, kalemle yazılamayacak derecede büyük yazılar için yazı büyütme tekniğidir¹⁵². Aynı zamanda kalemle yazılmayan, kareleme

¹⁴⁶ Berk, a.g.e., s. 121-124.

¹⁴⁷ M. Uğur Derman, "Türk Hat Sanatında "Celi" Kavramı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.12, s. 257.

¹⁴⁸ Derman, a.g.m., s. 258.

¹⁴⁹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. M. Uğur Derman, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 316.

¹⁵⁰ Derman, a.g.m., s. 259.

¹⁵¹ Derman, a.g.m., s. 259, 260.

¹⁵² Derman, a.g.m., s. 257.

usulü gibi yöntemlerle büyütülen yazılar, kalem eseri olmadığı için Mahmud Bedreddin Yazır tarafından "mecazi yazılar" olarak isimlendirilmiştir¹⁵³. 1800'lerden sonra örnekleri bilinen ve yazı büyütme usullerine göre büyütülerek oluşturulan (mecazi) yazılardan önce, her yazı için kullanılan yazı yazma usulleri çerçevesinde sağlam beyaz kâğıda siyah mürekkeple yazılarak hazırlanırdı. Bu dönemde yazıların kalemden çıktığı gibi müdahale edilmemiş doğal hali daha muteberdi. 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren siyah kâğıt üzerine zırnık mürekkebiyle yazı yazma yöntemi başlamış ve sonrasında celi yazılar için hazırlanan kalıp yazılarda temel yöntem olarak kullanılmıştır. Sarı renkli (zırnık) mürekkeple hazırlanan kalıp yazıların, normal levha yazılarına göre tashihi farklıdır. Harf kenarlarının taşan kısımlarının kapatılması ve kenar çizgilerinin keskinleştirilmesi için siyah, is mürekkebi kullanılır¹⁵⁴.

Camilerde sıva üzerine kalemişi tekniğiyle yapılan yazı uygulamalarında genellikle yazı bünyelerinin çevresi yani boşluklar tercih edilen renkle doldurulur. Böylece yazı zeminine atılan ve genellikle beyaz veya açık renk harf bünyelerini sonradan koyu renkle doldurulan yazı çevresiyle beraber yazı uygulaması tamamlanmış olurdu. Fakat yazı bünyesinin koyu tercihen siyah olduğu sıva üstüne uygulanan yazılar da vardır. Çalışmamız dahilinde olan birçok kubbe yazısında yazı bünyeleri açık renk, yazı çevresinde bulunan boşluklar koyu renkle doldurulmuştur. Yazının koyu renkle yazılıp yazı çevresinin açık renk, beyaz, bırakıldığı yazı uygulamalarına Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı örnektir.

¹⁵³ Yazır, a.g.e., s. 312-319.

¹⁵⁴ Derman, a.g.m., s. 257, 258.

III. KUBBE YAZILARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR, ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE ÇALIŞMADA KULLANILAN TEMEL KAYNAKLAR

Hat sanatı tarihinin önemli bir bölümünü Osmanlı Devleti hakimiyetinde geçen süre kapsamaktadır. Osmanlı Devleti özellikle İstanbul'un fethinden sonra müslümanlar tarafından en önemli devlet olmuştur. Bu devletin başkenti, İstanbul, aynı zamanda bir kültür ve sanat şehri, sanatçılar için bir cazibe merkezi idi. İstanbul'da abidevi eserlerde bulunan sanat uygulamaları, Osmanlı Devleti tarihinde görülen kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme dönemleri gibi sanat dönemlerini ve karakteristik özellikleri kapsar. Hat sanatı tarihinde de mimarlık gibi sanatsal dönemler için karakteristik özellikleriyle belirginleşen dönemler vardır. Çalışmamız İstanbul'da Osmanlı Devleti döneminde padişahlar, hanım sultanlar ve vezirler (paşalar) tarafından inşa edilmiş ve kubbesinde yazı bulunan camileri kapsamaktadır.

A. KUBBE YAZILARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Kubbe yazıları genellikle sıva üzerine boya ile yapıldıklarından mermere mahkuk yazılar gibi bozulmadan kalıcılığı daha kısa, zamanla tamire ihtiyaç duyan yazılardır¹⁵⁵. Bunun için zaman içinde ihtiyaç nisbetinde tamir edilmişlerdir. Yazı dışında sıva üzerine yapılan kalemişi süslemelerinde desenler çoğu zaman ilk halleriyle muhafaza edilmemiş, restorasyon dönemindeki beğeniler yönünde değiştirilmiştir. Fakat sıva üzerindeki yazıların form veya metinlerin değiştirilmesinde aynı rahatlığın olduğu söylenemez. 19. yüzyılda Avrupa etkisinde gelişen tezyinatın örnekleri birçok abidevi camide geleneksel desenler kapatılarak kendine yer bulmuştur.

Hat sanatı üzerine araştırma yapanların önemli bir bölümü aynı zamanda uygulayıcı, hattattırlar. Hat sanatı meşkinde harflerin anatomileri üzerinde gösterilen titizlikle yetişen hattatlar için imal edildikten sonra değişmeyen kitabe, çini üzerindeki yazılar, kitap ve murakkalar, levhalar gibi eserler üzerine araştırma yapmak daha cazip

¹⁵⁵ M.Üğür Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, ed. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Mehmet Narince, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989, s.288.

görülmektedir. Bahsettiğimiz sebeplerden dolayı kubbe yazıları üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışma yoktur. Kubbe yazıları üzerine yapılmış çalışmalar hem konuyu kapsamlı olarak ele almaktan hem de yazıların estetik kıymetleri üzerine derinlemesine bilgi vermekten uzaktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin başkentinde bulunan abidevi camilerin kubbe yazıları hakkında başlangıcından son devrine kadar bir çerçeve çizilememiştir.

Kubbe yazıları üzerine yayımlanmış yazılar genel bilgi seviyesinde kalmış, ayet okunuşları, anlamları, kaynaklarda geçiyorsa hattatları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu konuda yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Zübeyde Cihan Özsayiner'in *Türkler Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Mimar Sinan'ın Camilerinin Ana Kubbe Hatları" isimli ansiklopedi maddesidir¹⁵⁶. Üç sayfadan oluşan çalışmada İstanbul'da bulunan Şehzade Camii ve Süleymaniye Camii ile Edirne'de bulunan Selimiye Camii kubbe yazıları metinleri, tezyinat özellikleri, hattatları ve Mimar Sinan ile ilgileri açısından incelenmiştir. Özsayiner'in benzer hacme ve içeriğe sahip yazıları XI. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş, *Art&Dekor Dergisi* 92. Sayısında basılmıştır.

Çalışmamıza başladıktan sonra Fatih Özkafa tarafından 9. Üsküdar Sempozyumu'nda sunulan "Üsküdar'daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları" isimli bildiri de konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan biridir¹⁵⁷. Bazen de çalışmalarda müstakil bir cami tüm yazılarıyla ele alınarak çalışılmıştır. Arzu Yasan tarafından 2019 yılında tamamlanan "Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Camii Hatları" isimli yüksek lisans tezi böyle bir çalışmadır¹⁵⁸. Çalışma adından da anlaşılacağı gibi camideki diğer yazılarla beraber ana ve yarım kubbelerde bulunan yazılar ele alınmıştır. Kubbe yazıları hakkında yazılan kaynakların önemli bir bölümü de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün veya ilgili bölge müdürlüklerinin yayınlarıdır. Örneğin Süleymaniye Camii restorasyonundan sonra Hüsrev Subaşı'nın "Vakıf Restorasyon Yıllığı Dergisi" için yazdığı "Süleymaniye Camii

¹⁵⁶ Bkz. Z. Cihan Özsayiner, "Mimar Sinan'ın Camilerinin Ana Kubbe Hatları", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.12, ss.121-123.

¹⁵⁷ Bkz. Fatih Özkafa, "Üsküdar'daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildiriler*, C.3, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2016, ss. 325-351.

¹⁵⁸ Bkz. Arzu Yasan, *Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Hatları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.

Hatları” isimli makalesinde caminin kubbe yazıları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir¹⁵⁹.

B. YÖNTEM VE ÇALIŞMADA KULLANILAN TEMEL KAYNAKLAR

Tez konusu "İstanbul Sultan ve Paşa Camilerinde Kubbe Yazıları" olarak belirlendikten sonra İstanbul'da kubbeli ve kubbesinde yazı olan camiler belirlenmiştir. Öncelikli olarak Sultan ve Paşa camilerinin kubbeli olanları temel kaynaklardan tespit edilmiştir. Kullanılan kaynaklar Ayvansarayi Hüseyin Efendi'nin yazdığı İstanbul'da bulunan cemileri konu alan "*Hadikatü'l-Cevami*" isimli eser başta olmak üzere, Tahsin Öz tarafından kaleme alınan "*İstanbul Camileri*" isimli eserlerdir. Fatih Müftülüğü tarafından yayımlanan "Fatih Camileri ve Mescidleri", Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi tarafından yayımlanan "*Eminönü Camileri*", İbrahim Hakkı Konyalı'nın kaleme aldığı "*Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*" kubbeli camilerin tespitiyle ilgili yararlandığımız kaynaklardandır. Ayrıca İstanbul ilçe müftülüklerinin hizmette olan cami listeleri de taranmıştır.

Çalışma konusu içine giren kubbeli camileri tespitten sonra camilerin kubbelerinde yazı olup olmadığı ile ilgili çalışma Yeni Şafak gazetesinde foto muhabiri olarak çalışan Mustafa Cambaz'ın Türkiye'deki camiler başta olmak üzere tarihi yapıların fotoğraflarını paylaştığı internet sitesinden faydalanılarak başlanmıştır¹⁶⁰. Yapılan ilk tespitlerden sonra ortaya çıkan liste çerçevesinde 2014 yazından başlayarak fotoğraflama, gözlemlene ve yerinde tespit için camiler ziyaret edilmeye başlanmıştır. İlk inceleme sırasında camilerde kubbe yazısı olup olmadığı konusunda şüpheler oluşmuşsa cami özellikle ziyaret edilmiştir.

Cami ziyaretinde kubbe yazısıyla beraber camide bulunan diğer yazılar başta olmak üzere cami tezyinat programı hakkında katkı yapacak her türlü sanat uygulamaları fotoğraflanmaya çalışılmıştır. Kubbe yazılarının ölçümleri lazer metre ile yapılmıştır¹⁶¹. Bazı kubbe yazılarının ölçümleri Restoratör İsmail Önel'in elinde bulunan restorasyon projeleri üzerinde yapılan ölçümlerden alınmıştır.

¹⁵⁹ Bkz. Hüsrev Subaşı, "Süleymaniye Cami Hatları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 3 (2011), ss. 133-151.

¹⁶⁰ www.mustafacambaz.com

¹⁶¹ Ölçüm yapılan lazer metre "Bosch GLM 250 VF" dir.

Kubbe yazılarının tespiti ve değerlendirmesi kubbede mevcut yazılardan başlanarak yapılmıştır. Her camide fotoğraflanan kubbe yazısı belge ve kaynaklar taranarak karşılaştırılmıştır. Bunun için müracaat edilen ve faydalanılan arşivler İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, SALT Araştırma Arşivi'dir. II. Abdülhamid albümlerinde kubbe yazıları açısından faydalanabilecek bir görsele rastlanmamıştır. Kubbe yazılarının tarihi durumlarıyla ilgili görsel malzeme için Vakıflar Genel Müdürlüğü ve ilgili bölge müdürlükleri arşivlerine müracaat edilmiştir. Görsel malzeme için camileri konu alan kitaplardan da faydalanılmıştır. Bu kitaplar arasında Cornellius Gurlitt'in yazdığı "*Die Baukunst Konstantinopels*" isimli eserde bulunan fotoğraflar, günümüzde ilgili camilerde bulunan kubbe yazılarının karşılaştırılması için kullanılmıştır¹⁶².

Çalışmaya başlanıldığı günden bugüne kadar restorasyon süreci devam ettiğinden Zeynep Sultan Camii ile Ayazma Camii'ne hiç girilememiştir. Bu camilerin kubbe yazılarının fotoğrafları ilgili Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır.

Çalışmamız şu sorulara cevap aramaktadır: Kubbe yazılarının yüzyıllara göre karakteristik özellikleri nelerdir? Kubbe yazıları metin, uygulama teknikleri ve malzeme açısından ne gibi özellikler gösterir? Kubbe yazılarının metinleri yüzyıllara göre değişmiş midir? Yazıların yüzyıllara göre formlarında ne gibi değişiklikler olmuştur? Genelde hat sanatının, özelde kubbe yazılarının camilerin tezyinat programlarında temsilinin niteliği nedir? Kubbe yazıları restorasyonlarda ne gibi değişikliklere uğramıştır? Restorasyonlarda yazıların form veya metin değişikliğinin dönemsel özellikleri var mıdır? Kubbe yazılarında kullanılan malzeme ve tekniklerde ne gibi değişiklikler olmuştur?

Çalışmamızda yer alan kataloglar temelde iki bölümden oluşan metinler vardır. İlki camilerin genel mimari özelliklerinin anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölümlerde Osmanlı devrinden başlayarak günümüze kadar yazılmış kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynakların başlıcaları şunlardır: Ayvansarayı Hüseyin Efendi'nin "*Hadikatü'l-Cevami*" isimli eseri, Tahsin Öz'ün "*İstanbul Camileri*" kitabı, Halil Ethem'in "*Camilerimiz*" isimli eseri, İbrahim Hakkı Konyalı'nın camilerle ilgili yazdığı eserler, Ekrem Hakkı Ayverdi

¹⁶² Cornelliun Gurlitt, İstanbul'un Mimari Sanatı Architecture of Coustantinopole Die Bankunst Konstantinepels, çev. Rezan Kızıltan, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 1999.

ve İ.Aydın Yüksel tarafından yazılan ve Kubbealtı Neşriyatı tarafından yayımlanan Osmanlı dönemi mimarisinin temel kaynaklarından olan seri, Aptullah Kuran'ın *Mimar Sinan* isimli eseri, Doğan Kuban'ın Osmanlı mimarisi ile ilgili eserleri, günümüz Osmanlı mimarisi uzmanlarının yazdığı eserler , makaleler veya ansiklopedi maddeleri, “*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*” ve “*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*”nin ilgili maddeleri, Reşat Ekrem Koçu tarafından yayımlanan “*İstanbul Ansiklopedisi*”nin ilgili maddeleri, camilerle ilgili yapılmış akademik çalışmalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayımlanmış olduğu *Vakıflar Dergisi*'nde yer alan ilgili makaleler, yayınlar veya yayınlardaki ilgili bölümler, Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'nün konularla ilgili müstakil eserleri veya restorasyon dergilerinin ilgili bölümleri, Mustafa Cezar'ın “*Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*” isimli eseri, Ayşe Üstün'nün “*Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler*” isimli doktora tezi faydalandığımız önemli kaynaklardandır.

Katalog bölümlerinin çalışmamızla doğrudan ilgili bölümleri yazıların anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölümlerde yazılar hat sanatı yönünden incelenmiştir. Yapılan inceleme öncelikli olarak kubbe yazısı, caminin tezyinat programı, camideki diğer yazılar açıklanmıştır. Kubbe yazısı malzeme, teknik, yazının mevcut durumu, çevresindeki tezyinat, kubbe ve cami tezyinat programına göre yazı açılardan incelenmiştir.

Yazıların tarihi özellikleri açısından Müstakimzade'nin *Tuhfe-i Hattattin*, Ayvansarayi'nin “*Hadikatü'l-Cevami*”, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın “*Son Hattatlar*” kitabı, hattatlarla ilgili akademik çalışmalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınlarındaki ilgili kitap ve makale bilgilerinden faydalanılmıştır. Camilerle ilgili yapılan müstakil çalışmalardan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün veya restorasyonu yaptıran ilgili kurumların restorasyon süreçlerinin anlatıldığı eserler konunun tarihi çerçevesi açısından oldukça önemlidir. Yine Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü'nün yayımladığı Vakıf Restorasyon Yıllığı serisi yararlanılan kaynaklardandır. Benzer kaynaklar arasında ilgili camilerin restorasyon raporlarını içeren makaleler kubbe yazılarının nitelikleri hakkında sağlıklı bilgi almak için müracaat edilmiş kaynaklardandır. Reşat Ekrem Koçu'nun yayımladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde bulunan camiler özellikle dikkate alınmıştır. Koçu, örneğin bir camiyle ilgili hazırlanan ansiklopedi maddesinde gezi notu eklemiş, ayrıntılı olarak caminin ziyareti esnasındaki

durumundan bahsetmiş, hat sanatı başta olmak üzere tezyinat programı ile ilgili bilgiler vermiştir.

Katalog bölümünde camiler inşa tarihine göre değil alfabetik sırayla verilmiştir. Çünkü camilerde bulunan kubbe yazılarının birçoğu sonradan değiştirilmiştir. Dolayısıyla kubbe yazıları inşa tarihi gibi bir kronoloji takip etmemektedir.

Cami isimlendirmelerinde günümüzde müftülüklerin tercih ettiği isimler dikkate alınmıştır. Ayrıca her cami için tarihte veya günümüzde kullanılan diğer isimler katalog bölümünde zikredilmiştir.

Kubbe yazılarının estetik açıdan yapılan değerlendirmelerinde Darülfünun İlahiyat Fakültesi İslam Bediiyatı Müderrisi İsmail Hakkı Bey'in Darülfünun *İlahiyat Fakültesi Mecmuası* ikinci yıl beşinci ve altıncı sayısında¹⁶³ kaleme aldığı "Türk Yazılarının Tetkikine Medhal" isimli makalede geçen hat sanatında estetik unsurlar olarak zikredilen hususlar çerçevesinde yapılmıştır. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı'ndan emekli öğretim üyesi Muhittin Serin de bu makaleye atıfla "*Hat Sanatımız Tarihçesi Malzeme ve Aletler Meşkleri*" isimli eserinde hat sanatının estetik unsurlarını aynı kaynağa dayanarak özetlemiştir¹⁶⁴.

İsmail Hakkı Bey'in makalesinde bahsettiği gibi geleneksel hat eğitimi (meşki) almış olması, özellikle hat sanatı estetiği üzerine yaptığı çalışmaların isabeti üzerine etkili olmuştur. İsmail Hakkı Bey'e göre hat sanatının estetik unsurlar "*terkib, tenasüb, sadelik ve azamet*" olmak üzere dört ana başlığa dayanmaktadır.

"İslam yazıları tarihi sebeplerle canlı şekillere dönüşme eğilimi gösterdiğinde elde mevcut olan şekiller bu değişime uygun tabiatta idiler. Ayrıca İslam yazılarında harflerin genellikle bitişik yazılması onların her kelimeyi özel bir şekle sokacak şekilde türlü terkibler oluşturmayı mümkün kalmıştır. Bir yazıda terkib yalnız harflerin basit şekillerine, birbirine mekanik olarak yapışması değildir. Belki bu harflerin birbiriyle birleşmesi, estetik açıdan yepyeni nisbetler ve ilişkiler ortaya çıkarmaktır. Terkib hattatlıkta yalnız bir cem' (çoğaltma) değil belki bir icattır. Güzel bir yazıda terkib fikri taazzi (bir organ durumuna gelme) fikriyle eşdeğerdir. Harflerin birbirlerine bitişirilerek yazılması yazıda sanatın mükemmelleşmesi için bir kabiliyet olmuştur".

¹⁶³ Birleştirilmiş sayı; İsmail Hakkı, "Türk Yazılarının Tedkikine Medhal", İstanbul: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, S. 5-6 (1927), ss. 111-136.

¹⁶⁴ Muhiddin Serin, *Hat San'atımız Tarihçesi Malzeme ve Aletler Meşkleri*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1982, s. 21-25.

“İslam yazılarında, hat sanatında güzellik unsurlarından biri "tenasüb" dür. Yazı şeklini ifade eder. Elif, lam, ayn, gibi şekillerin uzunlukları ile enleri, incelikleri ile kalınlıkları arasında bir fark ve her özelliğin ruh üzerine bir çeşit etkisi vardır. Tüm yazı çeşitlerinde bu estetik kıymet vardır. Bazen bu kıymet tamamen yazılara hâkim olabilir”.

“Sadelik fikri de yazıda estetik bir kıymettir. Bu yolla sanatçı seyircilere yazının gerçekçi bir anlayışını sunar. Sadeliğin öne çıktığı bir yazıda harfler ve kelimeler, hareke, tezyinat, istif, tertib zahmetinden bağımsız olarak vücudunu göstermektedir. Sinan devrinin çinilerinde bulunan yazılarda sadelik fikri hakimdir¹⁶⁵”.

Kur'an ve sünnet rehberliğinde geliştirilen yaşam biçiminde sadelik temel değerlerden biridir. Bu anlayışa göre bir kul olarak insanın maddi çevresi yaşamında sadelik esasına göre şekillenir. Dini öğretiler insanın kul olarak muhatap olduğu maddi çevrenin abartılı, süslü, şatafatlı olmamasını başka bir ifadeyle sade olmasını tavsiye eder. Dinin bireye ve topluma telkin ettiği bu temel anlayış Türk- İslam toplumlarında karşılık görmüştür. Bu yüzden sadelik hayatın içinde bir öge olarak sanatın da önemli noktalarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Sadelik fikrini önceleyen eserler basit, açık, anlaşılır, temiz, işlevsel gibi niteliklere sahiptir.

“Yazıdaki bir diğer estetik kıymet "azamet" tir. Bu kıymet en çok celi sülüs ve kuşî gibi bünyeleri gereği ağırlığa, kalınlığa, kuvvet ve kudret duygularının ifadesine uygun, iradi olan yazılarda ortaya çıkmaktadır. Sülüs ve kuşî yazılarına ait bazı ekoller bu hissini ifadesini kendilerine doğrudan doğruya tema olarak kabul etmişlerdir¹⁶⁶”.

Turgut Cansever, İsmail Hakkı Bey'in azamet olarak isimlendirdiği hat sanatındaki estetik değeri, genel olarak Osmanlı sanatında “abidevilik” olarak isimlendirmiştir. Cansever'e göre Osmanlı sanatında abidevilik; ölçünün büyüklüğü ile değil, mimari veya tezyini unsurların dingin, insanlara yol göstermeyen, göreceli büyüklük ya da küçüklük ilişkisi ile meydana getirilmektedir¹⁶⁷.

İsmail Hakkı Bey'in aynı makalede hat sanatı estetiği ve tarihi üzerine yaptığı bazı değerlendirmeler de kayda değerdir. Kubbe yazıları üzerine yapılan değerlendirmelerde

¹⁶⁵ İsmail Hakkı, "Türk Yazılarının Tedkikine Medhal", İstanbul: Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, S. 5-6 (1927), s. 120-122.

¹⁶⁶ a.e., s.122.

¹⁶⁷ Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, İstanbul: Albaraka Türk, 2005, s.404

bu noktalara da dikkat edilmiştir. Bu tespitlerden bazıları şunlardır: Yazının satır düzenine göre değil, istiflenerek yazılması cemiyet, tesanüd, düzen fikirlerine önem verildiğini gösterir. Bir yazıda bütün harfler aynı büyüklükte ve aynı formdaysa hattatın güzelliği düzende aradığını, bunun da donuk bir geometriye sebebiyet vereceğini, eğer harfler bulunduğu yere göre ayrı bir form almış ve gerektiği gibi konumlandırılmışsa hattatın harflerde akli ve geometrik bir düzen dışında canlı bir uyum ve hareketli bir güzellik aradığını belirtmiştir. Harflerin kenar çizgilerinin pürüzlü olmasına rağmen güzel bir eser çıkıyorsa hattat güzelliği geometrik bir düzende değil, harflerin konum ve ifadesi gibi başka araçlarda arıyor demektir¹⁶⁸.

Çalışma kapsamına giren kubbe yazılarının değerlendirmelerinde, Mahmud Bedreddin Yazır tarafından yazılan ve kısa adıyla “*Kalem Güzeli*” olarak bilinen kitap başta olmak üzere M. Uğur Derman ve Muhittin Serin tarafından kaleme alınan kitap ve makalelerdeki ilgili bölümlerden faydalanılmıştır. Yazır, kitabında hat sanatının hem tarihsel sürecini hem de bir sanat olarak yazının yazma eyleminin anlaşılması üzerine ayrıntılı tarifler yapmıştır¹⁶⁹. Derman ve Serin tarafından yazılan ve içeriğinde celi, celi sülüs, yazıların estetik unsurları, eserlerin katalog bölümlerinde geçen hat eserlerinin değerlendirildiği bölümler gibi noktalarda ilgili yayınlar incelenip örnek alınmıştır. Örneğin Derman tarafından kaleme alınan DİA Ansiklopedisi celi, istif gibi maddelerle *Sabancı Koleksiyonu Sergi Kataloğu*, IRCICA tarafından yayımlanan *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı* kitabının giriş ve katalog bölümünde hat eserleri için yapılan anlatımlar çalışmamız için rehber niteliğinde olmuştur¹⁷⁰. Muhittin Serin tarafından kaleme alınan *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* isimli eserden de hat sanatı estetiği üzerine yazılmış, ayrıntılı bilgiler içeren bölümlerden faydalanılmıştır¹⁷¹.

Genel değerlendirme bölümünde katalog bölümünde kubbe yazıları üzerinden elde edilen veriler yazıların metinleri ve metinlerin başlama noktası, form özellikleri, çevre süslemeleri ve zemin renkleri, yazıldıkları zemin ve teknik, yazılarda kullanılan

¹⁶⁸ İsmail Hakkı, a.g.m., s. 117, 118

¹⁶⁹ Bkz. Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, haz. M. Uğur Derman, C. 1,2,3, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1972, 1974, 1989.

¹⁷⁰ Bkz. M. Uğur Derman, "Hat San'atında Osmanlı Devri", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1992; M. Uğur Derman, *Osmanlı Hat Sanatı Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi İstanbul*, İstanbul: Deutsche Guggenheim, 2001.

¹⁷¹ Bkz. Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999.

yazı çeşitleri, yazıların istif ve kompozisyon özellikleri, yazıların hattatları bakımlarından değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KATALOG

KATALOG NO:	1
I. CAMİNİN ADI:	ÂLİ PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER:	Fatih, Beyazıt, Mercan Mahallesi
YAPIM TARİHİ:	h. 1286 (m. 1869).
İNCELENDİĞİ TARİH:	05 Eylül 2018
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:	

Cami Beyazıt'ta, İstanbul Üniversitesi merkez binası bahçesinin güneydoğu kapısının karşısında, Fuat Paşa Caddesi ile Mercan Caddesi'nin kesiştiği köşede inşa edilmiştir¹⁷² (Fot. 1).

Caminin ilk banisi Kanuni Sultan Süleyman'ın Saray Ağası Yakup Ağa'dır¹⁷³. Yakup Ağa camiyi 1547'de ölümünden önce, eski saraydan kalkan cenazeler için yaptırmıştır¹⁷⁴. Cami ve çevresi zaman zaman yangınlardan zarar görmüştür. Mercan yangınında yanan cami Sadrazam Âli Paşa tarafından h. 1286 (m. 1869) yılında yeniden inşa ettirilmiştir. Mimarı İtalyan Bariori'dir. Altında dükkanları ve sebili olan fevkani bir camidir¹⁷⁵.

Cami eklettik (karma) bir üsluba sahiptir. Sekizgen prizma biçiminde dış kütleli, iç bölümde yuvarlatılmış ve üstü kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yeri caminin arsası ve caddelerin konumu sebebiyle eksende değildir. Cami caddelere bakan cephelerindeki büyük pencereler vasıtasıyla aydınlatılmaktadır. Mihrabı çokgen çıkıntı ile dışarda vurgulanmıştır. Cami harimi süsleme açısından sadedir. Buna karşın dış cephelerin süslemeleri zengindir. Sekizgen cephenin saçak üstlerinin her biri dilimli rumi kabartma

¹⁷² Hakan Arlı, "Âli Paşa Camii ve Sebili", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, s. 195

¹⁷³ *Abidelerimiz*, y.y., İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Neşriyatı, 1954, s. 151

¹⁷⁴ Arlı, a.g.m., s. 195

¹⁷⁵ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul VI*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, 2004, s. 740.

alınlıklarla çevrelenmiştir. Üzenği seviyesine kadar pencerelerin iki tarafı bir sıra altıgen taşla hareketlendirilmiştir¹⁷⁶.

Cami 1912 Büyük Mercan yangınında tekrar yanmıştır. 1952 ye kadar 40 yıl harap halde kalmış Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi girişimiyle restore ettirilerek 1952 Ramazan'ında hizmete girmiştir¹⁷⁷. Bugün de halen namazlar için kullanılmaktadır.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 2

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4¹⁷⁸

صدق الله العظيم الغفور الوهاب

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: “O, Allah' tur, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O'nun hiçbir dengi yoktur. (4)”¹⁷⁹

Vehhâb, gafur ve azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 2.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹⁷⁶ Arlı, a.g.m., s. 195.

¹⁷⁷ Reşad Ekrem Koçu, "Âli Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1959, s. 696; *Abidelerimiz*, y.y., İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Neşriyatı, 1954, s. 154.; Hikmet Ülgen, *İstanbul Camileri*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd Şirketi Yayınları, 1966, s. 16.

¹⁷⁸ El-İhllas, 112/1-4.

¹⁷⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalem işi, mavi zemin üzerine beyaz renkle yazılmış dairevi bir yazıdır. Kubbe göbek yazısı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşur. Celi sülüs yazı tarzındadır. Âli Paşa Camii kubbe yazısında Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe yazısı istif olarak tekrar edilmiştir. Merkeze doğru elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi yukarı uzayan harflerin uzantıları ile oluşturulan geometrik süsleme alanı kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Geometrik süsleme alanının zemin rengi kırmızıya yakın turuncudur. Merkeze doğru, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi, uzayan bu harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Yazı ile geometrik süsleme arasında yazı kalemi kalınlığında yazının zeminine paralel sadeka bölümü son kelimesinde yer alan be (ب) harfi olarak kullanılan bir cetvel oluşturulmuştur. Bu cetvel bölümüyle geometrik süsleme arasında dikey harflerin uzantılarıyla kesişmesi sonucunda oluşan dörtgen boş alanlarda hat sanatında kullanılan okutma işaretlerinden şedde, cezm, ötre (zamme), noktasız harf işaretlerinden kef, süsleme işaretlerinden tirfil kullanılmıştır. Boşluk doldurmak ve estetik görünüm sağlamak amacıyla konulan bu işaretler normal ölçülerden büyüktür. Yazının bulunduğu asıl bölüme (alt kısım) ikinci bir üst kademeye yerleştirilen kelimelerin bazı harfleri veya kelimeler bulunsa da genel itibari ile satır düzeninde olduğu görülmektedir. Dört lafza-i celal (الله) ve iki vav (و), يلد kelimesi, يولد kelimesinin lam-dal (ل-د) harfleri birleşmesi, احد kelimesinin ha-dal (ح-د) bölümü ve الغفور kelimesi ر (ر) harfi üst kademede yer alır. Okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş yani tüm aln doldurulmaya çalışılmamıştır. Harf bünyesi dışında kalan işaretlerin ihmal edilmesi yazının bir adım daha öne çıkmasını ve vurgulanmasını sağlamıştır. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkı yoktur. Yazı genel itibariyle yuvarlanmıştır. Kalem hareketleri neticesinde harflerin dirsek, boyun gibi kalemin ince çıktığı bölümler kalınlaşmıştır. Bu durum kalemin üçte bir, üçte iki ve tam kalem olarak kullanılan harf bölümlerini birbirlerine yaklaştırmıştır.

Yazıda harfler ve birleşik harf grupları arasındaki uyum dikkat çekicidir. Harf bünyelerinin hakkına riayet edilerek sadeliğin öne alınması kolay okunmasını sağlamıştır. Yazı merkezinde bulunan geometrik süslemeye eklenen dik harfler, yan yana ikişerli, on iki grup halinde merkezle birleşmiştir. Satırın en altında kullanılmaya özen gösterilen mim (م), ر (ر) vav (و) lam (ل) dal (د) nun (ن) gibi çanaklı ve kaseli harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımı yazıya hareket kazandırmış ve yazı alanının alt sınırını

belirlemiştir. Yazıda harflerin birbiriyle uyumu, boşluk doluluk dengesi, okutma sırasının gözetilmesi, yazı alanını harflerin bünyelerinin belirlemesi öne çıkan noktalardır.

KATALOG NO: 2
I. CAMİNİN ADI: ALTUNİZADE İSMAİL ZÜHTÜ PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Üsküdar, Altunizade
YAPIM TARİHİ: h. 1282 (m. 1865-1866)
İNCELENDİĞİ TARİH: 02 Temmuz 2014, 30 Temmuz 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Üsküdar Altunizade Mahallesi, Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay Caddesi ile Tophanelioğlu Caddesi'nin kesiştiği köşededir.

Cami, hamam, sıbyan mektebi, muvakkithane, akaret dükkanları, fırın ve imam-müezzin meşrutalarından oluşan bir külliye olarak Altunizade İsmail Zühtü Paşa tarafından inşa kitabesine göre h. 1282 (m. 1865-1866) yılında inşa ettirilmiştir. Külliyenin bazı unsurları günümüzde mevcut değildir¹⁸⁰.

Cami kare planlı ve tek kubbeli bir harim ile enine dikdörtgen planlı ve üç birimli bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Son cemaat yerinin önünde camekanlı bir giriş bölümü vardır. Son cemaat yerinin sağında ve solunda yer alan merdivenlerle mahfile çıkılmaktadır. Harimi örten bağdadi kubbe içten sıvalı dıştan kurşun kaplıdır. Kubbe geçişi pantantiflerle sağlanmıştır. Cami harimi cephe duvarlarında iki sıra halinde büyük ve yuvarlak kemerli altışar pencere ile aydınlatılmaktadır¹⁸¹. Sivri kemerli olan mermer mihrap iki yanındaki barok üsluba sahip sütunlara oturtulmuştur. Minber ve vaaz kürsüsü de mermerdendir. Caminin batı cephesinde barok üsluba sahip minare kesme taştandır¹⁸².

1965 ve 2007 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir¹⁸³.

¹⁸⁰ Hamid Küçükbatır, "Altunizade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2, s.546; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, C.1, s. 92

¹⁸¹ Hakan Arlı, "Altunizade Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, s. 231

¹⁸² Küçükbatır, a.g.m., s. 547

¹⁸³ *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s.27; *2003-2010 Restorasyonlarımız*, C.1, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2011, s.389.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 6, 7.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورًا¹⁸⁴

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹⁸⁵.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. **Ölçüsü:** 2.50 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Hamit Küçükbatır, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi için yazdığı Altunizade Külliyesi maddesinde; kubbe göbek yazısı, pendentiflerdeki ciharyar isimleri, mihrap ve minber yazılarının Hattat Mehmed Rasim Efendi tarafından yazıldığını zikretmekteyse de günümüzde menkul cami takımı yazılarında Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin imzası vardır (Fot. 5)¹⁸⁶. Reşad Ekrem Koçu, caminin 18. yüzyıl sonlarının sanat ve güzellik kıymetinden mahrum olduğunu belirterek caminin duvar, mihrab ve kubbe tezyinatının alelade nakkaş elinden çıkmış zevksiz bir tezyinat olduğunu

¹⁸⁴ El-Fatır, 35/41.

¹⁸⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

¹⁸⁶ Küçükbatır, a.g.m., s. 546, 547.

zikretmektedir¹⁸⁷. Küçükbatır yaptığı çalışmada kubbe yazısının döküldüğünü ifade etmektedir¹⁸⁸. Arlı kubbe yazısı alanının boş bırakıldığını aktarmaktadır¹⁸⁹. Hem Arlı'nın ifadeleri hem de Küçükbatır'ın çalışmasında bulunan fotoğrafta kubbe yazı alanında iz olmaması yazının hiç yazılmadığını göstermektedir¹⁹⁰. Kubbe yazısı muhtemelen 2007 restorasyonunda yeni olarak yazılmıştır.

Cami hariminde zeminden kubbeye kadar barok üsluba sahip süslemeler hakimdir. Camide kubbe göbek yazısıyla beraber pandantiflerde her birinde bir tane olmak üzere dairevi istifli esmaü'l-hüsna *يا حنان يا منان يا ديان يا وهاب*, mihrapta Âl-i İmran Suresi 39. ayetinin *بفناء الملكة وهو قائم يصلى في المحراب* bölümü ile üstünde madalyon daire şeklinde Ahzab Suresi 42. ayeti *و سبحوه بكرة واصيلا*, minber kapısı üzerinde *يا شفيق الخلق في المحشر محمد صاحب المنبر* ifadesi, mahfil balkonlarının üstünde *يا راس الحكمة مخافة الله* ile *حضرة بلال حبشى* ile 73. ayetinin *سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين* bölümü ile ciharyar yazıları yer almaktadır (Fot. 3,4,6). Giriş kapısı üzerindeki yazıda “Rıza 282” imzası, cami takımı yazılarındaki “El-Hac Mustafa İzzet 1292” imzası vardır. Camideki diğer yazılarda imza yoktur.

Celi sülüs istifli satır şeklinde planlanan kubbe yazısı tüm alan boyunca kademeli olarak dağıtılmıştır. Yazının bazı yerlerinde iki, bazı yerlerinde üç kademeli istif yapılmıştır. Bazı noktalı kelimelerin noktaları unutulmuş veya ihmal edilmiştir. *الأرض* kelimesinde *dad* (ض) harfinin noktası, *ولئن* kelimesinde *nun* (ن) harfinin noktası, *زالتا* kelimesinde *ze* (ز) harfinin noktası, *كان* kelimesinde *nun* (ن) harfinin noktası, *حليما* kelimesinde *ye* (ي) harfinin noktaları, *سادة* kısmında *العظيم* kelimesinde *ye* (ي) harfinin noktaları yoktur. Harflerin nokta yerlerinde nokta için uygun boşlukların bulunması ve bu boşlukların okutma, mühmel harf işaretleri ve tezyinat işaretleriyle doldurulmaması, harflerin hata sonucu noktasız bırakıldığını düşündürmektedir. Günümüzde kubbe yazısının durumu, Reşat Ekrem Koçu'nun 1950'lerde gezi notları sonucunda yazdığı

¹⁸⁷ Reşad Ekrem Koçu, “Altunizade Camii”, *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kollektif Şirketi, 1959, C. 2, s. 753.

¹⁸⁸ Hamit Küçükbatır, *Altunizade İsmail Zühtü Paşa'nın İnşa Ettirdiği Eserler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987, s. 32.

¹⁸⁹ Arlı, a.g.m., s. 231.

¹⁹⁰ Küçükbatır, a.g.e, sy, Resim: 13.

ansiklopedi maddesindeki ifadeleriyle benzerlik göstermesi yapım yıllarında da cami yazılarının sanat açısından sıradan olduğunu göstermektedir denilebilir¹⁹¹.

¹⁹¹ Koçu, a.g.m, s. 753.

KATALOG NO: 3

I. CAMİNİN ADI: ATIK ALİ PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Çemberlitaş.

YAPIM TARİHİ: h. 902 (m. 1496-1497)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih ilçesi, Molla Fenari Mahallesi'nde, Yeniçeriler Caddesi, Atik Ali Paşa Sokak ve Çemberlitaş sütunu ile çevrili alandadır. Cami avlusuna Yeniçeriler Caddesi, Atik Ali Paşa Sokak ve Tavuk Pazarı Sokak'a açılan üç kapıdan girilmektedir.

Önceleri Sedefçiler, Eski Ali Paşa, Dikilitaş, Vezir Hanı, Sandıkçılar Camii olarak da isimlendirilmiştir¹⁹².

Vakfiyesine göre cami, medrese, imaret, hankah ve kervansaraydan oluşan külliyyeden günümüze cami ve önü kesilmiş medrese ulaşmıştır¹⁹³. Banisi Sultan II. Bayezid devri veziriazamlarından Gazi Hadım Ali Paşa'dır¹⁹⁴. Caminin inşa tarihi Ayvansarayı, Öz ve Yüksel'e göre h. 902 (M. 1496-1497), Eyice'ye göre h. 915 (1509-1510) e doğru yapılmış olmalıdır¹⁹⁵.

Son cemaat revakının altı sütuna dayanan beş kemeri vardır. Beş kubbeden harim kapısı önündeki daha yüksektir. Tek harim kapısı mermerden ve zengin mukarnas süslemeye sahiptir. Aynalığında Hattat Sami Efendi'nin h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli mermere mahkuk ان الصلوة كانت على المؤمنین كتابا موقوتا ayeti vardır (Fot. 8)¹⁹⁶.

¹⁹² Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 65; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 24; Halil Ethem (ELDEM), *Camilerimiz*, İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 40.

¹⁹³ İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, s. 403.

¹⁹⁴ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 207; Öz, a.g.e., s. 24.

¹⁹⁵ Ayvansarayı, a.g.e., s. 207; Öz, a.g.e., s. 25; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Beyazid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet, 1983, s. 163

¹⁹⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Atikalipaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, C.3, s. 1282.

Cami kesme küfeki taşından yapılmıştır. Planı merkezi kubbenin kanatlarına eklenen bölümlerle, dışa doğru çıkıntı yapan yarım kubbenin örttüğü bir mekândan oluşmaktadır¹⁹⁷. Geçişli pandantiflerle sağlanmış merkezi kubbe 13 metre çapındadır. Yanlarda ikişer küçük kubbenin örttüğü kanatlar sütunla bir ayağa dayanan iki kemerle harime katılmışlardır. Kible önündeki yarım kubbe geçişi aşağılara kadar sarkan mukarnaslarla sağlanmışdır¹⁹⁸. Harimi aydınlatan 63 pencereden birinci kat pencereleri dikdörtgen, ikinci kat pencereleri sivri kemerli, diğerleri yuvarlak kemerlidir¹⁹⁹. Mukarnaslı mihrabı ve minberi mermerden, sade mekâna uyumludur. Tek şerefeli minaresi caminin kuzeybatı köşesinde²⁰⁰.

1865 Hocapaşa yangını ve 1894 depreminden zarar gören cami 1896'da tamir edilmiştir²⁰¹. Harim kapısı alınışındaki besmele bu tarihi taşımaktadır. 1937-1938, 1957-1968 ve 1981 yıllarında tamirler geçirmiştir²⁰².

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Tevbe Suresi 112. Ayet ve Sadeka

Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 9- 11.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif, Tevbe Suresi 112. Ayet ve Sadeka

Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

التائبون العابدون الحامدون السائحون الراكعون الساجدون الامرون بالمعروف والناهون عن

المنكر والحافظون لحدود الله وبشر المؤمنين²⁰³

صدق الله العظيم

¹⁹⁷ Halil Ethem, a.g.e., s. 41; Ayverdi, a.g.m., s. 1281, 1282.

¹⁹⁸ Ayverdi, a.g.m., s. 1281, 1282.

¹⁹⁹ Yüksel, a.g.m., s. 405.

²⁰⁰ Eyice, a.g.m., s. 66.

²⁰¹ Eyice, a.g.m., s. 65

²⁰² Ayverdi, a.g.m., s. 1282; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26; Yüksel, a.g.m., s. 404.

²⁰³ Et-Tevbe, 9/112.

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

*O tövbe-kârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükua varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenerler; müjdele o müminleri!”*²⁰⁴

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. **Ölçüsü:** 5.10 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe merkezine celi sülüs yazı çeşidiyle müdevver formda yazılmış yazı besmele, Tevbe Suresi 112. Ayet'in tamamı ve sadaka bölümünden oluşan uzun bir metne sahiptir. Atık Ali Paşa Camii kubbe yazısı Nuruosmaniye Camii kubbe yazısının metin ve istif olarak tekrarıdır. Sıva üzerine yapılan uygulamanın zemini koyu mavi renkte, harfler ve yazı unsurları beyazdır. Yazıda hattat imzası ve tarih kaydı yoktur.

Yazının dış kontöründe, ilki ve ikincisi rumi bordür, dışında rumi başlık formunda geniş olmayan süsleme yer almaktadır. Aynı şekilde yazı merkezinde yazıdan bağımsız rumi bordür ve bitkisel süsleme alanı bulunmaktadır.

Yazının alt sınırını, genellikle müdevver olarak kullanılan harfler belirlemiştir. Aynı şekilde üst sınır elif (ل) lam (ل) gibi yukarı uzayan harflerin uzantıları belirlemiş, normalde zülfeli olan harflerin zülfeleri ihmal edilerek ortaya çıkabilecek alan küçülmesi ve karışıklık engellenmiştir. Yazıda müdevver vav (و) harfleri ile bazı nun (ن) harfleri ölçülerinden büyüktür.

Ayet ortalarında geçen بالمعروف kelimesinde fe (ف) harfindeki keşide tüm yazıyı dolaşmakta ve yazı alanını alt ve üst bölüm olarak isimlendirebileceğimiz iki parçaya bölmektedir. Yazının ana metni bu keşidenin altında, yazının dış alanı tarafındadır.

²⁰⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.204.

Keşidenin üstünde bismelenin الرحيم kelimesinin حيم bölümü, kelime sonlarında bulunan nun (ن) harfleri, an (عن) harfi ceri, kef (ك) ve lamelif (لا) harflerinin uzantıları, sadeka bölümü lafza-i celali (الله) ile العظيم kelimesi bulunur. Yazının alt bölümünde müdevver harf tercihi, yazıya hareketli bir görünüm sağlamıştır.

Yazı, satır aralığında dikey olarak orta keşide üstünde bir, orta keşide altında iki kademedede istiflenmiştir. Yapılan istif tüm yazı alanını dolduracak şekilde planlanmış yazı alanında dengesiz boşluklar veya aşırı sıkışmış bölümler oluşturulmamaya dikkat edilmiştir. Fakat yazının tüm alanı doldurması ve kelime sonlarında bulunan nun (ن) harflerinin keşide üstüne alınması yazının kolaylıkla okumasını engellemektedir.

Yazı üst bölümünde elif (ا), lam (ل), lamelif (لا) gibi harflerin uç kısımları birbirine dar fakat eşit aralıklarla konumlandırılmıştır. Bu bölümde kef (ك) ve lamelif (لا) harflerinin kolları uçtan kırılarak elif (ا), lam (ل) gibi dikey harflere eşlik ederek bu bölümü doldurmak için kullanılmıştır. Bu uygulama aynı zamanda Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi cami kubbe yazılarında dikey harflerin uzantılarıyla oluşturulan yazı merkezi geometrik süsleme alanı uygulamasına bir hazırlığı da hatırlatmaktadır. Nitekim aynı metin ve istife sahip Nuruosmaniye Camii kubbe yazısında bu harfler uzayarak geometrik süsleme alanına katılmaktadır.

Kubbe yazısı, yazı alanının tamamının kullanımı, yazının istifinin yoğunluğu açısından Nuruosmaniye ve Laleli camileri kubbe yazıları üslubundadır. Yazıdaki vav (و), rı (ر), dal (د) gibi harflerin eğimlerinin 16. ve 17. yüzyıl yazı üslubundan fazla olması yazının günümüze daha yakın dönemlere ait bir uygulama olabileceğine işaret etmektedir.

KATALOG NO: 4

I. CAMİNİN ADI: ATIK VALİDE CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Üsküdar.

YAPIM TARİHİ: h. 1177 (m. 1763)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi Validei Atik Mahallesi'nde, Valide Kahyası Sokak, Toptaşı Meydan Sokak, Çinili Cami Sokak ve Tekkeönü Sokak arasında kalan alandadır. Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından h. 991 (m. 1583-1584) yılında Mimar Sinan'a yaptırılan, medrese, darülhadis, imaret, mektep, tabhane, darüşşifa, kervansaray ve hamamdan oluşan külliye camisidir²⁰⁵.

Cami avlusuna dört kapıdan girilmektedir²⁰⁶. Şadırvan avlusunu 91 sütuna dayanan 40 kubbe üç taraftan çevrelemektedir²⁰⁷. Beş birimli son cemaat yeri, ortada aynalı tonoz yanlarda kubbelerle örtülmüştür²⁰⁸. Son cemaat yeri üç yönden on sekiz sütun ve dört direğin taşıdığı ahşap çatı ile kuşatılmıştır²⁰⁹. Harim cümle kapısı beyaz mermerden, mukarnas yaşmaklı, kum saatli, klasik üsluptadır²¹⁰. Son cemaat yeri pencereleri ve minare kapıları alınlıklarında celi sülüs ayet yazılı çini panolar yer almaktadır²¹¹ (Fot. 12).

Harimin yaklaşık 13 metre çapındaki merkezi kubbesi mihrap ve giriş cephelerinde ikişer duvar payesi, kubbenin sağ ve solunda birer sütuna oturan sivri kemerlere dayanmaktadır²¹². Merkezi kubbe dışarı taşan mihrap bölümü ile köşelere

²⁰⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziğ Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 588; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 68; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 145; Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 73.

²⁰⁶ M. Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 69.

²⁰⁷ Konyalı, a.g.e, s. 143.

²⁰⁸ M. Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, s. 409.

²⁰⁹ Konyalı, a.g.e, s. 144.

²¹⁰ Tanman, a.g.m, s. 409.

²¹¹ Konyalı, a.g.e, s. 144, 145.

²¹² Tanman, a.g.m, DİA, s. 69.

yerleştirilen beş yarım kubbeyle desteklenmektedir²¹³. Harim doğu ve batıya yerleştirilen ikişer kubbe ile enine genişletilmiştir²¹⁴. Harim mihrap cephesi dışında üç yönden mahfillerle çevrelenmiştir²¹⁵. Harim cümle kapısı önüne gelen müezzin mahfili diğer mahfillerden yüksektir²¹⁶. Cami harimini kubbelerde ve cephe duvarlarında dört sıraya yerleştirilmiş yüz on dört pencere aydınlatmaktadır²¹⁷. Mihrap mukarnaslı, alınlığı kitabeli, mermer minber aynalığı ve korkulukları geometrik şebekelidir²¹⁸. Hünkâr mahfili mihrap cephesinin sağ köşesindedir²¹⁹. Son cemaat revakının iki yanında birer şerefeli iki minaresine hem harimden hem dışardan ulaşılmaktadır²²⁰.

Caminin 18. yüzyılda Sultan III. Osman devrinde, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında tamirler geçirdiği, hünkâr mahfili ve minarelerde devrini yansıtmayan özelliklerden ve 1993-1998 restorasyonunda kalemişi tezyinat raspasından çıkan sonuçlara göre tahmin edilmektedir²²¹. Külliye 1956-1972 yılları arasında restorasyon geçirmiştir²²².

Camide son cemaat yeri, mihrap cephesi ve mihrap sofasında kullanılan çiniler devrinin en güzel örneklerindedir²²³. Çinilerde yazı merkezli bir düzenleme yapılmıştır. Son cemaat yeri pencere ve minare kapı alınlıklarında ayetler, harimde mihrap sofasında mihrabın iki tarafında kuşak yazısı formunda ayet el-kürsü, mihrap cephesi pencereleri alınlıklarında ayetler yazılmıştır²²⁴. Bu yazılardan kuşak yazısı formundaki ayet el-kürsü hem istif özellikleri hem de ebat olarak diğerlerinden farklıdır. Mahfillerin zemine bakan tavanlarında bulunan kalem işleri de devrinin önemli örneklerindedir²²⁵.

²¹³ Tanman, a.g.m, DBİA, s. 409; Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 136.

²¹⁴ Konyalı, a.g.e, s. 146.

²¹⁵ Tanman, a.g.m, DİA, s. 70.

²¹⁶ Tanman, a.g.m, DBİA, s. 409.

²¹⁷ Tanman, a.g.m, DİA, s. 70.

²¹⁸ Konyalı, a.g.e, s. 146.

²¹⁹ Tanman, a.g.m, DBİA, s. 409.

²²⁰ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 326.

²²¹ Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 73; Tanman, a.g.m, DBİA, s. 409; Candan Nemlioğlu, "Üsküdar, Atik Valide Camii Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, C.2, ed. Zekeriya Kurşun vd, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, s. 63.

²²² *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26.

²²³ Kuban, a.g.e, s. 136.

²²⁴ Konyalı, a.g.e, s. 146.

²²⁵ Nemlioğlu, a.g.m, s. 71.

II. KUBBE YAZILARI

Ana kubbe merkezinde Fatır Suresi 41. ayet yarım kubbelerde En'am Suresi 79 ve 80. ayetler yazılmıştır²²⁶. Mihrap sofasını örten yarım kubbeden başlayan metin okunma sırasına göre bir düzen takip etmektedir. Bir diğer ifadeyle yarım kubbe sıralaması saat yönünün tersine bir düzen ortaya koymaktadır. Yarım kubbe isimlendirmesi ve sıralaması da okunma sırasına göre numaralandırılarak yapılmıştır.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 14-16.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ان اللّٰه یمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلیمًا

غفوراً²²⁷

صدق اللّٰه العظیم

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır²²⁸.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3.30 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Üsküdari.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

²²⁶ Zübeyde Cihan Özsayiner, "Atik Valide Camii Yazıları", *İstanbul: İlgi*, Yıl 24, S. 60 (1990), s. 8, 12.

²²⁷ El-Fatır, 35/41.

²²⁸ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

Besmeleyle başlayan kubbe yazısı metni Fatır Suresi 41. ayet ve sadeka bölümü ile bitirilmiştir. Celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmış kubbe yazısı metin açısından Süleymaniye, Rüstempaşa gibi camilerdeki kubbe yazısıyla sadeka bölümü ilavesi dışında aynıdır. Bu yazıda sadeka bölümü ilave edilerek metin uzatılmıştır. Bu tercih sonucunda bazı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Bunlardan en önemlisi genel olarak yazının iki kademedede istiflenmesidir. Bazı kelime veya harf grupları üstte alınmış bu tercih tüm yazıda uygulanmıştır. Besmelenin lafza-i celali (الله) ikinci kademedede onun üstünde الرحيم kelimesinin حيم bölümü üçüncü kademededir. احد kelimesi kendinden önceki mim من harfi cerinin üstüne, ayetin son kelimesi غفورا nın üzerine sadeka bölümünün ilk kelimesi صدق العظيم kelimesinin üstüne lafza-i celal (الله) yerleştirilmiştir. Yazıda üst kademedede bulunan diğer harfler veya harf grupları dengeli bir dağılımla oluşturulan ikinci istif kademesinde konumlandırılmıştır. Yazının üst bölümünde yeterince kalan boşluklar okutma ve mühmel harf işaretleri ile tamamlanmıştır.

Yazıda okunma sırasına tam olarak uyulmamıştır. Bu durumda yazının istifi veya düzenlemesinde (kompozisyonunda) önceliğin okunmaya değil görseleğe verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin الارض kelimesinde re (ر) harfi kelimenin elif-lam (ال) takısı üzerinde ikinci kademedede, dad (ض) harfi lamelif (لا) harfinden sonra aşağıdadır. Yine تزولا kelimesi bu dad (ض) harfinin üstünde, kendinden önce bulunan en (ان) edatı dad (ض) harfinden sonradır. ولئن زالتا bölümü için de benzer bir tercihle زالتا kelimesi ayrılarak okunması zorlaşmıştır.

Yazı günümüze kadar geçirdiği birçok restorasyon sonucu özellikle harf bünyelerinde "kalem hakkı"nda oluşan kayıplardan zayıf düşerek çizgisel bir yazıya dönüşmüştür. Günümüzde harflerin çevresine çekilen siyah tahrir (kontür) bu durumu artırmıştır. Yazıda sonradan oluşmuş bazı imla hataları da bu durumu açıklar niteliktedir. Ayet başında ان الله bölümünde nun (ن) harfinin zülfesinin ve noktasının olmaması, تزولا kelimesinde te (ت) harfinin aşağıya uzayan bölümünün silinmesi, تزولا kelimesinin te -ze (تز) birleşiminde ze (ز) harfine zülfe ilavesi ve te (ت) harfinin çeker

üstün haline gelmesi, امسكهما kelimesi üstüne konumlandırılan min (من) harfi cerinde mim (م) harfinin kaldırılarak harfin nun (ن) yapılması sonradan oluşmuş arızalar olarak görülmelidir.

Müstakimzade caminin celi yazılarının Hasan bin Hamza (Hasan Üsküdari) tarafından yazıldığını kaydetmektedir²²⁹. Bu nitelermeye kubbe yazısının dahil olup olmadığı ile ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Yazının sülüs karakterinin baskın olması Şeyh Hamdullah ekolüne mensup Hasan Üsküdari tarafından yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Rüstempaşa ve Kadırğa Sokullu Mehmet Paşa kubbe yazılarında muhakkak yazının düzlüğüne yaklaşıırken bu yazıda daha kıvrımlı harf formları tercih edilmiştir. Bu duruma الارض kelimesinde ri (ر) harfi, السموات kelimesinde te (ت) harfi form tercihleri örnektir.

B. Mihrap Bölümü Üzerindeki (1 Numaralı) Yarım Kubbe Yazısı: Besmele-i

Şerif ve En'am Suresi 79. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 17.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve En'am Suresi 79. Ayet

بسم الله الرحمن الرحيم

انى وجهت وجهى للذى فطر السموات²³⁰

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Ben, O'nun birliğine (inanarak) yüzümü, gökleri yoktan yaratan Allah'a çevirdim”²³¹

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Üsküdari (?).

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

²²⁹ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 148.

²³⁰ El-En'am, 6/79

²³¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

Fevzi Günüş çalışmasında sıva üzerinde bulunan yazılardan Hasan Üsküdarı'nın eseri olması en muhtemel yazı olarak bu yazıyı işaret etmektedir²³². Fakat bize göre harf formlarındaki tercihler ve yazının genel üslubu açısından ana kubbe yazısının Hasan Üsküdarı 'ye ait olma ihtimali daha yüksektir. Ana kubbe yazısında harler sülüs yazıda var olan daireselliği vurgulayan genel bir görünüme sahiptir. Önceki bölümde de bahsedildiği gibi الارض kelimesinde rı (ر) harfi, السموات kelimesinde te (ت) harfi form tercihleri sülüs yazının Şeyh Hamdullah ekolüne bağlılığın sembolü gibidir. Bu durum Tuhfe-i Hattatin kitabında Hasan Üsküdarı'nın Şeyh yolundan saçının teli kadar bile ayrılmadığı şeklindeki tarife uygundur²³³.

Besmele ve En'am Suresi 79. ayetin yazıldığı metin mavi zemine beyaz bırakılmış yazıyla oluşturulmuş, harf ve işaretlerin çevresi siyah tahrirle (kontörle) geçilmiştir. Merkezi kubbe yazısına göre harflerin formu günümüze daha iyi durumda ulaşmıştır.

Harflerin boyun ve kuyruk gibi bazı parçalarında zayıflıklar mevcuttur. Yazı son kelimesi olan السموات bölümü dışında aşağıdan yukarıya istiflenmiş fakat teşrifata riayetle okunaklık muhafaza edilmiştir. Yazının aşağıdan yukarıya tüm yüzeyde istiflenmiş olması ve üslubu dikkate alındığında 19. yüzyılda Mustafa Rakımla başlayan yeni celi sülüs anlayış üslubunda yazıldığını düşündürmektedir. Nitekim Günüş eserinde yarım kubbe yazılarının birinde Rakım imzasının bulunduğunu fakat yazıların niteliğinden dolayı Mustafa Rakım'a ait olamayacağını zikretmektedir²³⁴. Günüş'ün zikrettiği imza günümüzde mevcut değildir.

C. 2 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 79. Ayet Devamı ve En'am Suresi 80. Ayet Başı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 18.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 79. Ayet Devamı ve En'am Suresi 80. Ayet Başı

والارض حنيفا وما انا من المشركين وحاجه قومه قال²³⁵

²³² Fevzi Günüş, *XV.-XX. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Celi Sülüs Hattı*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 131.

²³³ Müstakimzade, a.g.e., s. 148.

²³⁴ Günüş, a.g.e, s. 131

²³⁵ El-En'am, 6/79,80.

3. Anlamı:

“... ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: ...”²³⁶

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Mihrap sofasını örten yarım kubbede başlayan En'am Suresi 79. ayet bu yarım kubbede tamamlanarak En'am Suresi 80. ayetin başıyla metin devam etmiştir. Önceki yarım kubbe yazısına nisbetle istifleme açısından daha sade bir düzenlemeye sahiptir. Teknik ve üslup özellikleri mihrap sofası yarım kubbe yazısıyla aynıdır. Yazının son kısmı, istifin yoğunlaştığı alan olarak öne çıkar, fakat bu durum çok dikkat çekmez.

Bu yazıda da harflerin bünyeleri uygulama açısından bozuktur. Yazı alanında boşluklar yoğun kullanılan okutma, mühmel harf ve süsleme işaretleriyle doldurulmuştur. Mevcut uygulamada işaretlerin formları bozuk olsa da kullanım ilkeleri, yoğunluğu ve formları dikkate alındığında 20. yüzyıl veya sonrası özelliklerini taşıdıkları rahatlıkla müşahede edilebilir.

D. 3 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 80. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 19, 22.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 80. Ayet Devamı

اتحاجونى فى الله وقد هدين ولا أخاف ما تشركون به²³⁷

3. Anlamı:

“Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam.”²³⁸

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

²³⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

²³⁷ El-En'am, 6/80.

²³⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısında bir önceki yarım kubbede başlayan En'am Suresi 80. ayetin devamı yazılmıştır. Önceki yarım kubbe yazılarıyla bu yarım kubbe yazısının da teknik, üslup ve uygulama özellikleri de aynıdır. هدين kelimesinde dal (د) harfi içine yerleştirilen nokta fazladır. Aynı kelimedede ye (ي) harfi üstüne konan nun (ن) harfi noktası yanılıcıdır. تشركون kelimesinde şın (ش) harfinin üç noktasının dikey konumlandırılması da diğer yarım kubbe yazılarından farklı olarak yazının 20. yüzyıl veya sonrasına ait olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim Gurlitt'in kitabında yer alan fotoğrafta yazının ortaları istif olarak farklı görünmektedir²³⁹. Bu sebeple metnin aynı kaldığı fakat istifin değiştirildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

E. 4 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 80. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 20.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 80. Ayet Devamı

الا ان يشاء ربى شيئا وسع ربى كل شيء علما²⁴⁰

3. Anlamı:

“Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır.”²⁴¹

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

²³⁹ Cornelius Gurlitt, *İstanbul'un Mimarı Sanatı*, çev. Rezan Kızıltan, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı, 1999, s. CLX.

²⁴⁰ El-En'am, 6/80.

²⁴¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

Bir önceki yarım kubbe yazısı metnin devamıdır. Teknik, üslup ve uygulama esasları açısından benzerdir. Yazının orta bölümünde dikkat çekici bir boş alan vardır. Başka bir ifadeyle yazının başı ve sonu ortasına nisbetle daha yoğun görünmektedir. İki ربي kelimesinde de rı (ر) ve be (ب) harfi başlangıçları gereğinden fazla uzundur. Bu şekilde algılanmasına kalemişi uygulamasında harf bünyelerinin inceltilmesi katkı sağlamaktadır. Yazıdaki bu sıkıntılar yazıların yeni olabileceği ile ilgili fikri güçlendirmektedir.

F. 5 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 80. Ayet Sonu ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 21.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 80. Ayet Sonu ve Sadeka Bölümü

افلا تتذكرون²⁴²

صدق الله العظيم وبلغ رسوله النبي الكريم

3. Anlamı:

“Hala ibret almıyor musunuz?”²⁴³

Azim olan Allah doğru söyledi ve O'nun kerim peygamberi tebliğ etti.

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Diğer yarım kubbe yazılarıyla aynı teknik, üslup ve uygulama özelliklerine sahiptir. Yazı En'am Suresi 80. ayetin sonu ve uzun sadeka bölümünü içermektedir. Yarım kubbe yazılarının istifleme açısından en yoğun olanıdır. Yazı الكريم kelimesinde üç diğer bölümlerde iki kademedeki istiflenmiştir. İstiflemenin yoğun olması sebebiyle oluşan sınırlı boşluklar dahi diğer yarım kubbe yazılarında olduğu gibi yoğun okutma,

²⁴² El-En'am, 6/80.

²⁴³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

mühmel harf ve tezyini işaretlerle doldurulmuştur. Lafza-i celalin (الله) altında bulunan nokta fazladır.

KATALOG NO: 5
I. CAMİNİN ADI: AYASOFYA-İ KEBİR CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih, Sultanahmet.
YAPIM TARİHİ: 537
İNCELENDİĞİ TARİH: 11 Temmuz 2015, 26 Ocak 2018.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Sultan Ahmet Mahallesi'nde, Ayasofya Meydanı, Atatürk Sokak, Soğuk Çeşme Sokak ve Kabasakal Caddesi arasında kalan alandadır.

Ayasofya-i Kebir Camii ilk olarak imparator Konstantin tarafından 360'ta, günümüze ulaşan yapı 537 'de imparator Justinyen tarafından inşa ettirilmiştir²⁴⁴. Yapı Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrasında, ilk cuma namazının burada kılınmasıyla kiliseden camiye dönüştürülmüştür²⁴⁵.

Ayasofya Camii narteks ve apsis hariç 73.50x69.50 metre ölçülerinde bazilika tipi ve merkezi kubbe ile örtülü yapı tipini birleştiren bir özellik gösterir²⁴⁶. Yapının orta mekânı geçişi pandantiflerle sağlanan 33 metre çapındaki kubbe ile önde ve arkada yarım kubbelerle örtülmüştür²⁴⁷. Kubbenin dayandığı dört paye ile önde ve arkada yarım kubbelerin dayandığı ikişer paye gerisinde bulunan galeriler üst katta ve giriş bölümünde de devam ettirilmiştir²⁴⁸. Ayasofya Camii'nin günümüzde mevcut dört minaresinden biri II. Bayezid zamanında, biri II. Selim zamanında ikisi de III. Murad zamanında inşa edilmiştir²⁴⁹.

Günümüzdeki mihrabın üslubuna nazaran 1847-1849 yılları arasında Fossati'nin yürüttüğü restorasyonda yapıldığı muhtemeldir²⁵⁰. Yine mevcut hünkâr mahfili de bu

²⁴⁴ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, s. 446, 447.

²⁴⁵ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 42.

²⁴⁶ Eyice, a.g.m, s. 451.

²⁴⁷ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 207.

²⁴⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, C.1, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 27.

²⁴⁹ Eyice, a.g.m, s. 208.

²⁵⁰ Eyice, a.g.m, DBİA, s. 456.

restorasyon sırasında eklenmiştir²⁵¹. Yanlıkları ve korkuluklarının kabartma süslemeleri olan mermer minberin giriş alınlığında zemini rumi desenli kelime-i tevhid ve üstünde müsennâ yazı uygulaması vardır²⁵² (Fot. 23).

Yapı, Bizans devrinde İmparator Basileios (867-886), 994 yılında, İmparator Mikhail VIII (1259-1282), İmparator Andronikos II (1282-1328) zamanında tamirler geçirmiştir²⁵³. Cami Osmanlı devrinde Sultan II. Selim (1566-1574), Sultan III. Ahmed (1703-1730), Sultan I. Mahmud (1730-1754), Sultan Abdülmecid zamanında tamir edilmiştir²⁵⁴. Cumhuriyet döneminde ise 1926, 1953-1957, 1982-1988 ve 1992-1994 yılları arasında restorasyonlar yapılmıştır²⁵⁵.

Ayasofya Camii'nin dışında ve içinde kitabe ve levha olarak birçok hat sanatı uygulaması mevcuttur (Fot. 23). Camideki yazıların en meşhurlarından bazıları cami takımı yazılarıdır²⁵⁶. Cami takımı yazılarıyla beraber kubbe yazısı da Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin eseridir²⁵⁷ (Fot. 24, 25).

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 26.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

²⁵¹ Eyice, a.g.m, DİA, s. 209.

²⁵² Eyice, a.g.m, DBİA, s. 456.

²⁵³ Erdem Yücel, "İstanbul Ayasofya Onarımları 1993 Yılında Yapılacak Araştırma ve Düşünceler", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, s. 482, 483.

²⁵⁴ Erdem Yücel, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, s. 10 (1973), s. 219, 220.

²⁵⁵ Erdem Yücel, "İstanbul Ayasofya Onarımları 1993 Yılında Yapılacak Araştırma ve Düşünceler", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994, s. s. 487, 490; Eyice, a.g.m, DİA, s. 209.

²⁵⁶ Yasemin Sönmez, *Ayasofya Külliyesi'nin Hat Levhaları ve Kitabeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s. 55.

²⁵⁷ Ali Alparlan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.138; M.Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 306, ss. 304-307; Süleyman Berk, "Ayasofya Kitabe ve Hatları", *Ankara: Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı*, Özel Sayı (2006), s. 64.

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجه كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية²⁵⁸

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve battıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”²⁵⁹

4. Ölçüsü: Satır kalınlığı 3.13 metre²⁶⁰.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kazasker Mustafa İzzet Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı metninde besmele ve Nur Suresi 35 inci ayetin bir bölümü celi sülüs yazıyla yazılmıştır. 19. yüzyılın başlarında Mustafa Rakım'la vücut bulan celi sülüs yazı üslubunun kubbe yazılarında ortaya çıkan bir örneği olarak değerlendirilmelidir²⁶¹.

1849 yılında yapılan restorasyonda günümüzde mevcut kubbe yazısından önce yine aynı metnin yazılmış olduğu tahmin edilmektedir²⁶². Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından öncelikle küçük yazılan kubbe yazısı kareleme yöntemiyle büyütülerek mevcut ölçülerine getirilmiştir²⁶³.

Yazı bazı bölümlerde satır üst çizgisine kadar istiflenmiş, istiflemenin üste kadar çıkmadığı yerlerde tezyinat işaretleri, büyük cizm, harf noktaları gibi yazı unsurlarıyla boşluklar doldurulmuştur. Yoğun fakat dengeli bir istifleme anlayışı tercih edilmiştir. İstif yapılırken harflerin birbiri içinden geçilerek yazı karmaşık hale getirilmemiştir. Yazının

²⁵⁸ En-Nur, 24/35.

²⁵⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

²⁶⁰ Berk, a.g.m, s.64.

²⁶¹ Süleyman Berk, *Hattat Mustafa Rakım Efendi Hayatı, Sanatı ve Eserleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 162; Süleyman Berk, "Ayasofya Kitabe ve Hatları", *Ankara: Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı*, (2006), s. 64.

²⁶² Hasan Fırat Diker, *Ayasofya ve Onarımları*, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi yayınları, 2016, s. 85.

²⁶³ Berk, a.g.m, s. 64; Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 9 (1971), s. 282.

başlarında السماوات والارض bölümünde iki elif ten biri yoktur. Mevcut elif harfi السماوات kelimesinde vav (و) harfinden sonra gelen elif veya الارض kelimesindeki harfi tarifi (ال) elifi olarak kabul edilebilir. Yazı yüzeyi yazının asıl unsuru olan harfler dışında okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile yoğun olarak doldurulmuştur. Bu yoğunluk belli oranda istiftenden de kaynaklanmaktadır.

Hat sanatında noktalı harfler için mümkün olduğunca kullanılmayan ancak yer sıkıntısı sebebiyle sınırlı olarak kullanılması gelenek haline gelmiş yuvarlak noktaya kubbe yazısında sıkça müracaat edilmiştir²⁶⁴. Besmelede الرحيم kelimesinde ye (ى) harfi, نور kelimesinde nun (ن) harfi, نوره kelimesinde nun (ن) harfi, كمشكوة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfi, فيها ibaresinde fe (ف) harfi, مصباح kelimesinde be (ب) harfi, فى harfi-i cerinde ters ye (ى) nin iki noktası, زجاجة kelimesinde ze (ز) harfi, الزجاجه kelimesinde ze (ز) harfi, يوقد kelimesinde ye (ى) ve kaf (ق) harfi, شجرة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfi, مباركة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfi, زيتونة kelimesinde ze (ز) ve yuvarlak te (ة) harfi, شرقية kelimesinde şın (ش) harfi, غربية kelimesinde yuvarlak te (ة) harfleri için yuvarlak noktalar kullanılmıştır. Fakat yazının büyüklüğü, tezyini unsurların yoğun kullanımı gibi sebeplere rağmen yazının tenasübünün mükemmeliyeti sayesinde bu hususlar (olumsuzluklar) dikkat çekici değildir²⁶⁵.

Yazı kendinden önceki devirde yazılan Laleli, Nuruosmaniye camileri kubbe yazıları gibi okunamaz derece istiflenmemiştir. İstiflemenin adeta Osmanlı klasik devri kubbe yazısı geleneğine atıfla bir derece sadeleştiği söylenebilir. Fakat Osmanlı klasik dönemi ve sonrasında Avrupa sanatının etkisinin görüldüğü barok dönemde uygulanan kubbe yazıları okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri bakımından daha sınırlı bir kullanım tercih ederken, Kazasker Mustafa İzzet Efendi yazdığı yazıda işaretleri mebzul miktarda kullanmıştır.

Cumhuriyet'in ilk devirlerinde Balıpaşa, Sultan Selim, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camileri gibi kubbe yazısı yenilenen eski camilerle Şişli, Alsancak, Denizli Delikliçınar camileri gibi yeni yapılan camilerde görülen uzun ve olabildiğince

²⁶⁴ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. Uğur Derman, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 360

²⁶⁵ Berk, a.g.m, s. 64.

istiflenmiş kubbe yazılarının alan kullanımı ve istif anlayışı bakımından öncüsü olarak kabul edilebilir. Ayasofya Camii kubbe yazısı aynı istif özellikleriyle Kasımpaşa Camii-i Kebir, Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif ve Beşiktaş Sinan Paşa camilerin de de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır²⁶⁶. Fakat Hırka-i Şerif ve Beşiktaş Sinan Paşa camilerinin kubbe yazıları cumhuriyet devrinde yapılan restorasyonlarda zamanımız hattatları tarafından yeniden yazılmıştır²⁶⁷.

²⁶⁶ M. Uğur Derman, Nihad M. Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat San'atı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1992, s. 210.

²⁶⁷ M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C.31, s. 306.

KATALOG NO: 6

I. CAMİNİN ADI: AYAZMA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Üsküdar.

YAPIM TARİHİ: h. 1174 (m. 1760-1761)

İNCELENDİĞİ TARİH: Cami restorasyonda olduğu için görülememiştir.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi Aziz Mahmud Hüdayi Mahallesi'nde, Marmara'ya hâkim bir tepede, Ressam Ali Rıza Sokak ve Mehmet Paşa Değirmeni Sokağı arasındaki alandadır²⁶⁸. Sultan III. Ahmed tarafından h. 1174 (m. 1760-1761) yılında annesi Mihrişah Emine Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman adına yaptırılmıştır²⁶⁹. Mimarı Mehmed Tahir Ağa'dır²⁷⁰.

Caminin avlusuna üç kapıyla ulaşılmaktadır²⁷¹. Yuvarlak biçimli merdivenlerle çıkılan son cemaat yerini sekiz sütuna dayanan üç kubbe örtmektedir²⁷². Cami cümle kapısı silmelerden oluşan, köşelerinde kare sütunların ve aynalığında sülüs inşa kitabesi bulunan sade bir kapıdır²⁷³.

Kesme küfeki taşından yapılan yapının yüksek bir kasnağa oturan tek kubbesi köşelerde bulunan payelerin desteklediği kemerler üzerinde yükselmektedir²⁷⁴. Harimin giriş cephesinde solunda ve sağında bulunan on dört sütunun taşıdığı hünkâr ve müezzin mahfillerini ortada beşik tonozlu üçer kubbe örtmektedir²⁷⁵. Böylece harim giriş bölümüne eklenen mahfillerle uzunlamasına dikdörtgen bir forma sahip oluşmuştur²⁷⁶.

²⁶⁸ Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, s. 471.

²⁶⁹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 595, 596

²⁷⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 7.

²⁷¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 96.

²⁷² Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 231; (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 9.

²⁷³ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Ayazma Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, C.3, s. 1508.

²⁷⁴ Ayverdi, a.g.m, s. 1508; Eyice, a.g.m, s. 231; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 462

²⁷⁵ Konyalı, a.g.e, s. 102.

²⁷⁶ Eyice, a.g.m, DBİA, s. 471.

Harimi cephelerde ve kubbe kasnağında bulunan beş sırada 86 pencere aydınlatmaktadır²⁷⁷. Mihrab nişi çokgen, köşeli, kırmızı somakiden, yaşmağı barok üslupta ve alınlığı kitabelidir²⁷⁸. Mermer minber şebekeleri barok etkilerini taşıyan C ve S kıvrımlı desenlerden oluşmaktadır²⁷⁹. Vaaz kürsüsü de minberle benzer tezyinat özelliklerine sahiptir. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsünde mermerle birlikte renkli taşlar kullanılmış ve itinalı bir işçilik sergilenmiştir²⁸⁰. Caminin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli minare bulunmaktadır²⁸¹.

Minaresi h. 1289 (m. 1872-1873) ve h. 1299 (1881-1882) yıllarında yıldırım ve fırtınadan yıkılmış ve tekrar yapılmıştır²⁸². h. 1306 (m. 1888-1889), 1952-1964, 1969 ve 1989 yıllarında, tamirler gören caminin, günümüzde uzun süredir devam eden restorasyonu henüz bitmemiştir²⁸³. 1989 yılında yapılan restorasyonda iç dekorasyonu aslına uygun olarak yenilenmiştir²⁸⁴.

Avlu kapıları, son cemaat yeri mihrabiyeleri, cümle kapısı, hünkâr mahfili kapısı mihrap alınlıkları ile vaaz kürsüsünde taş mahkuk yazılar ve giriş, mihrap duvarlarıyla pandantiflerde cami takım levhaları ile kubbe yazısı camide hat sanatı açısından zengin bir uygulama alanı bulmuştur²⁸⁵.

Harimde birinci sıra pencere aralarında pastel tonların tercih edildiği paftalanmış flato uygulamaları ve üst seviyede ince pencere bordürleri tezyinatın ölçülü kullanım alanlarıdır. Köşe payeleri kırmızı desenlerle, kubbe kemerleri üzengi seviyesindeki gezintiyle kemerlerin silmelerinde koyu tondaki taş taklitleri dikkat çekicidir. Yüzeysel tezyinat harimde yukarı doğru yoğunlaşmaktadır. Fakat kubbede yine kırmızı ve gri pastel tonların tercihi mavi-beyaz geleneksel kubbe yazısının ön plana çıkmasını sağlamıştır.

²⁷⁷ Konyalı, a.g.e, s. 98.

²⁷⁸ (Konyalı), a.g.e, s. 10.

²⁷⁹ Konyalı, a.g.e, s. 98.

²⁸⁰ Eyice, a.g.m, DİA, s. 231.

²⁸¹ (Konyalı), a.g.e, s. 10.

²⁸² Öz, a.g.e, s. 7.

²⁸³ Ayverdi, a.g.e, s. 1511; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25; Konyalı, a.g.e, s. 98; Sadi Bayram, Adnan Tüzen, "İstanbul- Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 22, (1991), s. 204.

²⁸⁴ Bayram, Tüzen, a.g.m, s. 204.

²⁸⁵ Konyalı, a.g.e, s. 96-102; Ayverdi, a.g.m, s. 1506-1509.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 27-29

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفوراً²⁸⁶

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”²⁸⁷.

4. Ölçüsü: 3.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz renkte yapılan bir uygulamadır. Yazının metni besmele-i şerif, Fatır Suresi 41. ayet ve sadeka bölümünden oluşmaktadır.

Elif (ا), lam (ل), lamelif (لا) gibi yukarı uzayan harflerin uzantıları ile başlatılan geometrik süsleme alanı kubbenin ve yazının merkezinde yer almaktadır. Geometrik süsleme alanının zemini kırmızıdır. Merkeze doğru uzayarak geometrik süslemeye birleşen dikey harf veya harf kısımları tam olarak düzdür. Geometrik süsleme ile yazı alanı arasına daire bir cetvel oluşturulmuştur. Bu kısım yazı alanının üst sınırınıdır.

²⁸⁶ El-Fatır, 35/41.

²⁸⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

Kubbe yazısı metni yazı alanının dış sınırına yaklaştırıldığından metnin bulunduğu alt kısım ile yazı alanının üst sınırı arasında boşluk tüm yazı boyunca boş bir alan oluşturmaktadır. Bu bölümde yazı merkezindeki geometrik süslemeye kaynaklık eden dikey harf veya harf kısımları dışında yazının asıl veya tali unsurlarından herhangi bir öge yoktur. Metnin bulunduğu alt kısımda bazı yerlerde bir, bazı yerlerde iki kademe halinde istiflenmiştir. Yazıda Süleymaniye ve Rüstem Paşa camilerindeki Osmanlı klasik dönem kubbe yazısı metni ve üslubu tercih edilmiştir. Ayazma Camii kubbe yazısında sadeka bölümü ilavesiyle metin biraz daha uzatılmıştır. Bu durum önceki uygulamalara nisbetle daha çok sayıda ikili kademelendirmeye yazının genel formunu istiflenmiş yazı üslubuna doğru yönelmiştir. Yazı özellikle ان امسكهما bölümünden besmeleye kadar bu kimliği taşımaktadır. Besmeleden ان امسكهما bölümüne kadarsa Rüstem Paşa ve Süleymaniye Camileri kubbe yazılarıyla aynı formdadır. Fakat, metnin sonuna eklenen sadeka bölümü, metnin bulunduğu asıl bölümde okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretlerinin yoğun kullanımı Rüstem Paşa ve Süleymaniye camileri kubbe yazılarından farklılaşan özellikleridir.

Ayazma Camii kubbe yazısı aynı metnin kullanıldığı önceki uygulamalara sadeka bölümünün ilavesi, yazının bir bölümünde yoğunlaşan istif anlayışı ile farklılaşmıştır.

KATALOG NO: 7

I. CAMİNİN ADI: BALI PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih.

YAPIM TARİHİ: h. 953 (m. 1546)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Fatih, Akşemsettin Mahallesi'nde, Balipaşa Caddesi, Hoca Efendi Sokak ve Hüsrev Paşa Sokak arasındadır Avlusuna Hoca Efendi Sokak'a açılan kapıdan girilmektedir.

Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekte ve değişik görüşler ileri sürülmektedir. Ayvansarayı'ye göre h. 910 (1504-1505) tarihidir ki bu tarih inşa kitabesindeki tarih düşürme mısraına göre çıkarılmıştır²⁸⁸ (Fot. 30). Hilal Kazan; Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye'de Mimar Sinan'ın eserleri arasında zikredilmesinden ve caminin vakfiyesinin hicri evail-i Zilhicce 970 (m. 22-31 Temmuz 1563) tarihinde düzenlenmiş olmasından dolayı caminin inşa tarihinin h. 970 (m. 1563) hemen öncesi veya sonrası olarak kabul edilmesini teklif etmektedir²⁸⁹. Semavi Eyice, Hadika'nın yazarı Ayvansarayı'nin başka bir eseri olan Vefayat-ı Selatin ve Meşahir-i Rical isimli eserinde Bali Paşa ile ilgili düzeltmenin yapıldığını zikreder. Buna göre Bali Paşa II. Beyazid devri vezirlerinden değil, Kanuni Sultan Süleyman devri vezirlerindedir. Bir diğer gerekçe olarak da İbrahim Hakkı Konyalı'nın neşrettiği vakıf belgelerinden h. 953 (m. 1546) tarihli belgeye göre Bali Paşa'nın zikredilen tarihte hayatta olmasıdır. Eyice bu sebeplerden dolayı caminin inşasına h. 950-953 yıllarına doğru başlanıldığını, inşa tarihinin de hicri 953 (m. 1546) yılı civarı olduğunu, Mimar Sinan tarafından tamir edilmediği, temelden itibaren Mimar Sinan'ın yaptığını ileri sürmektedir²⁹⁰.

²⁸⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 105; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 32.

²⁸⁹ Hilal Kazan, "İstanbul'da Bali Paşa Camii Vakfiyesi ve Yeni Bilgiler", Ankara: *Vakıflar Dergisi*, S. 29 (2005), s. 65, 67.

²⁹⁰ Semavi Eyice, "İstanbul'da Bali Paşa Camii ve Mimar Sinan", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 511-513, 521.

Fakat harim kapısı alınlığında bulunan ve metni مسجد امت رسول الله (mescid-i ümmet-i Rasulullah) olan inşa kitabesinin tarih düşürme satırında ümmet kelimesindeki şeddeli mim iki defa kabul edildiğinde de tarih hicri 950 (1543-1544) olmaktadır.

Caminin revaklı son cemaat mahallini 6 sütuna dayanan beş kubbe örtmektedir. Kubbeler sonradan yapılmıştır²⁹¹. Son cemaat yerinin sağ köşesinde minare, sol köşesinde mahfil girişi bulunmaktadır²⁹².

Kesme küfeki taşından inşa edilen cami kare planlı ve tek kubbelidir. Geçiş pandantiflerle sağlanan kubbe 12 metre çapındadır. Harimde kuzey, doğu ve batı cephesinde, köşeleri birbirine bağlayan geniş kemerlerin altı mahfil olarak düzenlenmiştir²⁹³. Harimi üç sırada, 28 pencere aydınlatmaktadır²⁹⁴. Alçı mihrabı yeni, mermer minberi başka bir camiden getirilmiştir²⁹⁵. Caminin kuzeybatıdaki tek minaresinin mukarnaslı şerefesiyle beraber orijinallliğini koruduğu düşünülmektedir. 1894 depreminde yalnız şerefeden yukarısı yıkılmıştır²⁹⁶.

Cami 1633 yılında meydana gelen yangından zarar görmüş, 1766 depreminden etkilenmiş ve tamir edilmiştir²⁹⁷. 1894 depreminde ana kubbesi ve son cemaat mahalli kubbelerinin tamamı çökmüş, sonrasında yapılan ahşap çatı 1918 'de meydana gelen yangında cami ile beraber yanmıştır²⁹⁸. Uzun yıllar harap olarak kalan cami Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1935 yılında betonarme olarak yaptırdığı kubbeyle kapatılmış ve tamir edilmiştir²⁹⁹. Cami, 1959-1961 yılları arasında tamir geçirmiş, son cemaat mahalli kubbeleri 1975'ten sonra yapılmıştır³⁰⁰. Cami en son 2007 'de restore

²⁹¹ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Beyazid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet, 1983, s. 181; Ekrem Hakkı Ayverdi, "Balipaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, C.4, s. 2050, ss. 2048-2051; Semavi Eyice, "Bali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.5, s. 22.

²⁹² Semavi Eyice, "Bali Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 29.

²⁹³ Ayverdi, a.g.m., s. 2050

²⁹⁴ Ayverdi, a.g.m., s. 2050; Semavi Eyice, "Bali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.5, s. 22;

²⁹⁵ Ayverdi, a.g.m., s. 2050.

²⁹⁶ Semavi Eyice, "Bali Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 29.

²⁹⁷ Kazan, a.g.m., s. 65

²⁹⁸ Eyice, a.g.m., s. 28.

²⁹⁹ Ayverdi, a.g.m., s. 2050.

³⁰⁰ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973, s. 26; Eyice, a.g.m., s. 28.

edilmiştir³⁰¹. Ayverdi camide uygulanan kalem işlerini, “*caminin devrinden bir asır sonraki örneklerin kötü bir kopyası*” olarak nitelemektedir³⁰².

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Hacc Suresi 65. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 31- 33.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif, Hacc Suresi 65. Ayet ve Sadeka Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

الم ترى ان الله سخر لكم ما فى الارض والفلک تجرى فى البحر بامرہ ويمسك السماء ان تقع على الارض الا باذنه ان الله بالناس لرؤف رحيم³⁰³

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...*

Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.”³⁰⁴

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, Hac Suresi 65. ayet ve sadeka bölümünden

³⁰¹ 2003-2010 Restorasyonlarımız, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, s. 390.

³⁰² Ayverdi, a.g.m., s. 2050.

³⁰³ El-Hac, 22/65.

³⁰⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.339.

oluşmaktadır. Yazı Mustafa Halim Özyazıcı tarafından tasarlanmıştır³⁰⁵. Yazıda ketebe varsa da tarih yoktur. Mustafa Halim Özyazıcı'nın aynı ayeti yazdığı Alsancak Hocaade Camii kubbe yazısı benzer istif özelliklerine sahiptir. Yazı merkezinde oluşan dairevi alanda rumi süslemeler, yazı çevresinde aynı üslupta bordür ve yarım şemse başlık süslemeleri vardır.

Kubbe yazısı form olarak celi sülüs satır istiftir. Yoğun ve girift bir istif üslubu görülen yazıda istifleme bazı bölümlerde dört kademeye kadar çıkarılmıştır. İstiflemenin yoğun olduğu yazının görünümünde sıkışıklık hissedilmemektedir. Besmele-i şerifin olduğu bölüm istif yoğunluğu açısından diğer bölümlere göre daha rahattır. Teşrifata dikkat edilen yazıda harf bünyelerindeki olgunluk ve yazı unsurlarının birbiriyle uyumu üst seviyededir. Yazı alanı alt sınırı mim (م), rı (ر) gibi keseli ve çanaklı harflerin müdevver formları ile benzer harflerin mürsel formları belirlemektedir. Yazı alanının üst sınırıysa elif (ا), lam (ل) gibi harflerin zülfeli veya zülfesiz üst bölümleri belirlemektedir. علی harf-i cerinde ye (ي) harfi makus formda, تقع kelimesinde ayn (ع) harfi küplü ve istife uygun olarak kullanılmıştır. بالناس kelimesinde sin (س) harfi keşidelidir. Yazıda harf bünyeleri dışında kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile yoğun olarak doldurulmuştur. Bazı kelimelerin okutma noktaları yuvarlaktır. يمك، الفلك ve صدق kelimelerinin altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır.

Yazı 20. yüzyıl celi sülüs satır istif üslup özelliklerine sahip, dengeli, girift, tüm yazı alanının yazının asli ve tali unsurları tarafından kullanıldığı bir kompozisyona sahiptir. Yazıda günümüzde harf bünyeleri kenar çizgilerinde, harflerin özellikle göz, ağız, dirsek, boyun olarak isimlendirebileceğimiz bölümlerinde daha açık olmak üzere, iç ve dış yüzeylerinde arızalar mevcuttur. Aynı durum okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde de görülmektedir. Hatta okunamayan "ketebehu Halim" imzası dikkat çekmektedir (Fot. 33). Yazıdaki mezkûr uygulama hatalarının ilk uygulama sırasında mı yoksa sonradan yapılan restorasyonlarda mı ortaya çıktığını elimizde fotoğraf ve belge olmadığından bilemiyoruz. Mustafa Halim Özyazıcı'nın aynı ayet ve benzer istif özelliklerine sahip Alsancak Camii kubbe yazısının uygulama niteliği, Balipaşa Camii

³⁰⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, 2. Baskı İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1970, s. 107.

kubbe yazısı uygulamasının restorasyonlar sonucunda bozulduğu fikrini güçlendirmektedir (Fot. 33, 34).

KATALOG NO: 8

I. CAMİNİN ADI: BAYEZİD I CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Beyazıt.

YAPIM TARİHİ: h. 911 (m. 1505-1506)

İNCELENDİĞİ TARİH: 21 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih ilçesi Beyazıt Mahallesi'nde, Yeniçeriler Caddesi, Çadırlar Caddesi ve Darülfünun Caddesi ile çevrili alandadır. Medrese, mektep, imaret, kervansaray, hamamdan oluşan külliye camisidir³⁰⁶.

Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılan caminin inşası Arapça kitabesine göre hicri 906 yılı Zilhicce ayı sonlarında başlamış h. 911 (m. 1505-1506) yılında tamamlanmıştır³⁰⁷ (Fot. 36). Caminin 20 sütuna dayanan 25 kubbeli şadırvanlı iç avlusuna üç kapıyla girilmektedir³⁰⁸. İç avlu kapılarının dış yüzeyleri abidevi görünümü ile dikkat çekmektedir³⁰⁹. Kapıların iç ve dış aynalıkları, zamanında veya sonradan konulan kitabelerle süslenmiştir³¹⁰. Eksende bulunan kapının iç alınlığında h. 911 (m. 1505-1506) tarihli kitabe Şeyh Hamdullah'ın yazısıdır³¹¹ (Fot. 35).

Harim cümle kapısı mermerden, kum saatli, mukarnas yaşmaklı, alınlığında inşa kitabesi bulunmaktadır³¹² (Fot. 36). Harim merkezinde dört payeye dayanan dört büyük kemerin üstünde 16,78 metre çapında merkezi kubbe bulunmaktadır³¹³. Merkezi kubbenin kuzey ve güneyinde yarım kubbelere, merkezi alanın sağ ve soluna yerleştirilen dörder küçük kubbe ile kanatlarda beşer kubbenin örttüğü tabhaneler yer almaktadır³¹⁴.

³⁰⁶ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 33.

³⁰⁷ Semavi Eyice, "Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 87.

³⁰⁸ Öz, a.g.e, s. 34.

³⁰⁹ Semavi Eyice, "Beyazıt II. Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, s. 47, ss. 45-49

³¹⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Bayazıt Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, C.4, s. 2231, ss. 2229-2235

³¹¹ Öz, a.g.e, s. 34.

³¹² İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983, s. 193.

³¹³ Semavi Eyice, "Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 91; Yüksel, a.g.e, s. 193.

³¹⁴ Yüksel, a.g.e, s. 192.

Harime sağ ve soldan açılan iki kapı daha vardır³¹⁵. Mihrap duvarının sağında on sütuna dayanan hünkâr mahfiline dışarıdan bir merdivenle ulaşılmaktadır³¹⁶.

Mihrap mermerden, nişi 7 kenarlı, mukarnas yaşmaklı, kum saatli itinalı işçiliği ile sanat eseri niteliğindedir³¹⁷. Minberi mermerden aynalı ve korkulukları şebekeli, bordürleri kabartmalı rumi desenlidir³¹⁸. Tabhanelerin ön cephelerine konumlandırılan tek şerefeli iki minarenin birbirine mesafesi 79 metre açıklığa sahiptir³¹⁹. Minare kaidelerinde renkli taşlarla işlenmiş kare kufi yazılar vardır³²⁰.

Camide en kaliteli malzemeler seçilmiş ve itinalı bir işçilik sergilenmiştir³²¹. Caminin kapı, mihrap, minber ve mahfilinde taş işçiliği, pencere ve kapı kanatlarında ahşap işçiliği niteliği üst seviyededir³²². Harimde uygulanan tezyinat renk seçimi ve uygulamadaki özenle devrinin özelliklerini yansıtmaktadır³²³.

Cami Osmanlı döneminde h. 981 (m. 1573-1574) yılında Mimar Sinan tarafından tamir edilmiş 1797 ve 1870 yıllarında da tamirler geçirmiştir³²⁴. Cumhuriyet döneminde 1953-1967 yılları arasında külliye ve 2002 yılında cami restore edilmiştir³²⁵. En son 2013 yılında restorasyona giren cami, 2020 yılında ibadete açılmıştır³²⁶.

³¹⁵ Semavi Eyice, "Beyazıt II. Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, s. 47.

³¹⁶ Semavi Eyice, "Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 91.

³¹⁷ Yüksel, a.g.e, s. 196, 197.

³¹⁸ Semavi Eyice, "Beyazıt II. Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, s. 47; Yüksel, a.g.e, s. 197

³¹⁹ Tuğba Keleş Ocakcan, "II. Bayezid Camisi 2013-2016 Yılları Arası Onarım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, Trabzon: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 2017, s. 474, ss. 473-482; Semavi Eyice, "Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 92

³²⁰ Almut Von Gladib, "Osmanlı İmparatorluğu: Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, ed. Markus Hattstein, Peter Delius, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Literatür, ss. 544-565.

³²¹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 156.

³²² Semavi Eyice, "Beyazıt II. Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, s. 47.

³²³ Ayverdi, a.g.m, s. 2231.

³²⁴ Rıfki Melul Meriç, *Mimar Sinan Hayatı, Eseri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 24; (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı ty, s. 24.

³²⁵ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25; *2003-2010 Restorasyonlarımız*, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, s. 396.

³²⁶ Keleş Ocakcan, a.g.m, s. 473; Çiğdem Münibe Alyanak, internet haberi, 08/11/2020 – 01:48

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/5-asirlik-beyazit-camisi-8-yillik-restorasyonla-ihya-edildi/1854686>

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 38, 39.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان الذى اسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى الذى باركنا

حواله لنريه من اياتنا انه هو السميع البصير³²⁷

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüreren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir”³²⁸

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. **Ölçüsü:** 4.00 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Şeyh Hamdullah.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde kırmızı zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İsra Suresi 1. ayet ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairevi alan boş bırakılmıştır. Yazıyı dıştan geleneksel motiflerden oluşan yarım şemse formunda başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Caminin kubbe yazısını Osmanlı hat sanatının kurucusu olarak bilinen Şeyh Hamdullah'ın yazdığı kabul edilmektedir³²⁹.

³²⁷ El-İsra, 17/1.

³²⁸ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.281.

³²⁹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları,

Yazıda elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezindeki dairesel alanı çevreleyen boşluğa bağlanmıştır. Yazı metni genel olarak alt kısımda konumlandırılmış, yazı merkezine yaklaşan üst bölüme kelimelerin bazı harfleri yerleştirilmiştir. الذى, اسرى, الى, اقصى ve الذى kelimelerinin sonunda bulunan ye (ى) harfleri makus formda kullanılarak kesintili fakat birbirini takip eden dairesel iki çizgi yazı alanının orta-üst bölümüne yerleştirilmiştir. Bu iki dairesel çizgi arasına ve üstüne kelimelerin bazı harfleri yerleştirilmişse de bu alanın tamamıyla kullanılmadığı görülmektedir. Yazı metninin bulunduğu asıl bölüm olan alt kısma sığmayan kelime veya harflerin yazı teşrifatını mümkün olduğunda engellemeyecek şekilde yukarıya doğru istiflendiği görülmektedir. İstifleme bazı bölümlerde dört kademeye kadar çıkarılmıştır. İstiflemeye ortaya çıkan bu tasarruf yazı merkezine doğru uzayan elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin yazıya dengeli dağılımının sağlanması amacıyla yapılmış olmalıdır. Nitekim dikey harf veya harf bölümlerinin yazı içindeki dağılımında bir dengesizlik görülmemektedir.

Uzun metni ve yoğun istifıyla dikkat çeken kubbe yazısı, yazı dış sınırına konumlandırılan harflerin müdevver formlarıyla oldukça hareketli bir forma sahiptir. Yazıdaki hareketlilik (devnim) yazının iç bölümlerinde de harflerin kenarlarına çekilen kontür çizgileri vasıtasıyla oluşturulan altlı üstlü görünümle devam etmektedir. Uzun yazı metni tüm yazı alanına istiflenerek dağıtılmış, harfler birbirleriyle yoğun olarak kesişmişlerdir. Harf dış çizgilerinin tahrirlenerek belirtilmesi, bazı harf veya harf bölümlerinin altlı üstlü görünümü, yoğun istifte harflerin, dolayısıyla kelimelerin karışmasını engellemektedir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyini işaretlerin kullanımını azaltılarak yazı daha öne çıkarılmıştır. Örneğin yazı dış sınırında harflerin altına konması gereken esreler ile yazı içindeki ötre (zamme) işaretleri kullanılmamış ya da azaltılmıştır. Harflerin okutma noktaları kullanımına özen gösterilmiştir. Yeri uygun olmayan harf okutma noktaları küçük de olsa konulmuştur.

Yazı istifinde bazı harfler, yerine göre biraz büyütülerek veya küçültülerek fakat istifin genel düzenini bozmayacak şekilde kullanılmıştır. Nun (ن), vav (و), rı (ر) gibi

2001, s. 53; Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 172; Ali Alparşlan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 38; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, 2. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2007, s. 87.

harflerin çanak veya kase bölümlerinin farklı büyüklüklerde kullanımı bu duruma örnek olarak verilebilir. Yine السمیع kelimesinde ayn (ع) harfi ve العظیم kelimesinde zı (ظ) harfi aynı cümledendir.

Yazıda ye (ی) harfinin makus (ters) formuyla oluşturulan yatay çizgilerden başka, istif gereği de olsa المسجد kelimesinde cim-dal (جد), لنریه kelimesinde ye-he (یه), اياتنا kelimesinde nun-elif (نا) birleşmelerinde keşideler kullanılmıştır. Yazının uzun metninde çokça bulunan dikey çizgiler böylece ters ye, keşideli harfler ve hareketli yazı anlayışıyla dengelenmiştir.

Şeyh Hamdullah tarafından yazılan celi sülüs yazı hattatın ortaya koyduğu devrinin yeni üslubuna sahiptir. Dolayısıyla yazı, Şeyh Hamdullah ekolünün celi yazıda olgunlaşmadığı bir döneme aittir. Bayezid Camii kubbe yazısı uzun metni, yoğun istifleme anlayışı ve yazıdaki hareketlilik açılarından öne çıkmaktadır.

KATALOG NO:	9
I. CAMİNİN ADI:	BEBEK HÜMÂYUN-U ÂBÂD CAMİİ
BULUNDUĞU YER:	Beşiktaş, Bebek
YAPIM TARİHİ:	h. 1332 (m. 1913-1914)
İNCELENDİĞİ TARİH:	01 Temmuz 2014, 05 Eylül 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:	

Cami, Bebek semtinde, Cevdet Paşa Caddesinin sahil tarafında, Bebek Parkı'nın yanındadır. Bebek Camii olarak da adlandırılır.

İlk yapı Sultan III. Ahmed tarafından fevkani ve ahşap olarak h. 1128 (m. 1715-1716) yılında yaptırılmıştır. İlk yapının altında okul olduğu ve minaresinin altında çeşme bulunduğu zikredilmektedir³³⁰. Zaman içinde bakımsızlıktan harap olan camii yıkılarak yerine halen kullanılan tek katlı kagir yapı h. 1332 (m. 1913-1914) yılında inşa edilmiştir³³¹. Mimarı Kemaleddin Bey'dir³³².

Köşelerde tromplarla geçişin sağlandığı tek kubbe yüksek kasnaklıdır. Kubbe, tromp köşelerinde dış cephelerden ağırlık kuleleri ile vurgulanan duvar içine gizlenmiş sekiz desteğe oturur. Son cemaat yeri kısa dört sütuna dayanan, orta kubbesi daha yüksek üç kubbeden oluşmaktadır. Revak gözleri önceleri açıktıysa da günümüzde ahşap ve camla kapatılmıştır. Günümüzde bulunan mermer ve yüksek avlu duvarı, eskiden alçak beton bir duvar halindeydi. Cami, ilk kat seviyesinde mihrap ve giriş cephelerinde iki, doğu ve batı cephelerinde bir büyük dikdörtgen pencere, ikinci kat seviyesinde trompların arasında oluşturulan büyük kemer içinde ortadaki daha büyük olmak üzere kemerli üçüz pencereler ve kubbe kasnağında bulunan on altı pencereyle aydınlatılmaktadır³³³. Hakkı

³³⁰ Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakıyesi*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, C.2, s.254; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, C.2, s.528.

³³¹ Hakkı Göktürk "Bebek Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961, C. 5, s. 2332, 2333; Mehmed Ziya a.g.e., s. 254.

³³² Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 2, s.10-11; Özkan Ertuğrul, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kemâleddin Bey, Mimar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 22, s. 231.

³³³ Hakan Arlı, "Bebek Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 2, s. 116; Göktürk, a.g.m., s. 2333.

Göktürk'e göre cami büyük camilerin planlarının küçültülerek uygulanması sebebiyle, nisbetleri oturmamış bir yapıdır. Cami hariminde ferahlık yoktur³³⁴. Mihrabı stalaktitli ve mermerdendir. Ahşap minberi ve vaaz kürsüsü sadedir. Mihrap aynalığında taşa mahkuk *قول وجهك شطر المسجد الحرام*³³⁵ yazısı Macid imzasını taşımaktadır (Fot. 41). Kare kaideli çokgen gövdeli skalaktit şerefeli minaresi caminin batı duvarına bitişiktir³³⁶.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 43-45.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4³³⁷

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"³³⁸

4. **Ölçüsü:** 2.50 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde koyu zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairevi alanda simetrik rumi desen süslemesi, yazı çevresinde yine rumi ve bitkisel süsleme öğelerinden oluşan iki bordürle, başlık süslemeleri bulunmaktadır.

³³⁴ Göktürk, a.g.m., s. 2333.

³³⁵ “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” (*Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.22)

³³⁶ Arlı, a.g.m., s. 116

³³⁷ El-İhlas, 112/1-4.

³³⁸ *Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

Kubbe yazısında ketebe ve tarih yoktur. Cami son cemaat kemerleri üstünde ve harim kapısı alınlığında İsmail Hakkı Altunbezer'in, mihrap aynalığında Macid Ayrıl'ın yazısı vardır (Fot. 40,41). Cami tamı yazılarında ise imza yoktur (Fot. 42).

Kubbe yazısının zemin rengi günümüzde oldukça solmuş görünmektedir. Yazı satır düzenine yakın bir üsluba sahip olmakla beraber bazı bölümlerinde ikinci bir kademelendirmeye sahiptir. Yazıda elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin gruplandırılarak kullanımına dikkat edilen bölümleri olmakla beraber yazı teşrifatına uyum öne alınmak suretiyle bu amaç fazla zorlanmamıştır. Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretlerinin kullanımı azaltılarak yazının sadeliği öne çıkarılmıştır. الصمد kelimesinde dal (د) harfi dikey çizgisi لم ibaresinde mim (م) harfiyle karşılanarak devam ettirilmiştir. يكن ve كفوا kelimelerindeki kef (ك) harflerinin formları olumsuz anlamda dikkat çekmektedir. يكن kelimesinde ye (ي) harfinin yukarıda kalması, كفوا kelimesinde başta kullanılan kef (ك) harfi üst çizgisinin kısalığı göze çarpar. Birleşmiş harf gruplarının birbirlerine uyumlarında da arızalar vardır. Besmelenin sonu ile surenin başlangıcı، يولد kelimesinde ye-vav (يو) lam-dal (لد) birleşmelerinin birbirine uyumsuz duruşu، كفوا kelimesiyle احد kelimesindeki ha-dal (حد) birleşmesinin uyumsuzluğu bu duruma örnektir. Harf aralıklarının bazı bölümlerde az, bazı bölümlerde fazla olması da yazının bazı bölümlerinin gevşek görünmesine yol açmaktadır.

İmzasız olan yazıyı mermere mahkuk yazıların hattatlarına, İsmail Hakkı Altunbezer ve Macid Ayrıl'a, bağlamak zikredilen kusurlardan dolayı mümkün görünmemektedir. Yazının sıva üzerine uygulamasında da form bozuklukları görülmektedir.

Bebek Camii kubbe yazısı İhlas Suresi'nin tercih edildiği metniyle 20. yüzyıl başlarında metin ve form açısından örnektir. Bu dönemde Topkapı Karaahmet Paşa Camii, Çorlulu Ali Paşa Camii, Haseki Camii gibi eski camilere yazılan yeni kubbe yazılarında da aynı metin ve form uygulamaları vardır.

KATALOG NO: 10

I. CAMİNİN ADI: BEYLERBEYİ HAMİD-İ EVVEL CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Üsküdar, Beylerbeyi.

YAPIM TARİHİ: h. 1192 (m. 1778).

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi Beylerbeyi Mahallesi'nde, Beylerbeyi Çamlıca Caddesi, Yalıboyu Caddesi, Hamid-i Evvel Camii Sokak arasında kalan bir yalı camisidir.

İnşa kitabelerine göre Sultan I. Abdülhamid tarafından İstavroz Sarayı'nın hırka-i şerife dairesi yerinde tek minareli olarak h. 1192 (m. 1778) yılında yaptırılmıştır³³⁹ (Fot. 46). Sultan II. Mahmud tarafından h. 1235 yılı Şevval ayında başlayan tamir (m. 1820), h. 1236 (m. 1820-1821) yılında tamamlanmıştır³⁴⁰ (Fot. 47). Bu tamirde son cemaat yeri değiştirilerek hünkâr dairesi eklenmiş, tek minare yıkılarak mahfillerin köşelerine tek şerefeli iki minare yapılmış biri eksende ikisi yanlarda üç kapıyla girilen son cemaat yerinin önünde iç avlu düzenlemesi yapılmıştır³⁴¹.

İç avlu tarafında altı sütunla desteklenen son cemaat mahallinin üstünde harime taşma yapan mahfil mevcuttur. Hünkâr dairesine giriş caminin doğu tarafındandır³⁴².

Kesme taştan inşa edilen caminin harimini 15 metre çapında kubbe örtmektedir³⁴³. Harimin güney yönündeki duvar kemeri, dikdörtgen şeklinde dışarı taşırılan mihrap mekanını örten yarım kubbe açıklığı olarak değerlendirilmiştir³⁴⁴. Harimin giriş tarafında kare planlı köşe kısımlarının öne çıktığı harime taşan mahfili on yuvarlak sütun

³³⁹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 579, 580; Selçuk Batur, "Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.2, s. 203.

³⁴⁰ Ayvansarayî, a.g.e, s. 580

³⁴¹ Reşad Ekrem Koçu, "Beylerbeyi Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961, C.5, s. 2676, 2677, ss. 2676-2681; Ahmed Hamdi Bülbül, "Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'nde Onarım Faaliyetleri", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 2, (2011), s. 121, ss. 117-126

³⁴² Batur, a.g.m, s. 204.

³⁴³ Koçu, a.g.m, s. 2680; Selçuk Mülayim, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C.6, s. 76, ss. 75-77

³⁴⁴ Koçu, a.g.m, s. 2680.

desteklemektedir. Cami üç sıra pencere ve ana kubbe eteğinde bulunan 20 pencere ile oldukça aydınlıktır³⁴⁵.

1894 depreminde hasar alan caminin denizden olumsuz etkilenmemesi için rıhtımı demir kazılarla güçlendirilmiştir³⁴⁶. Cami h. 1258 (m. 1842), h. 1265 (m. 1848), h. 1269 (m. 1853), h. 1314 (m. 1906) yıllarında tamirler geçirmiştir³⁴⁷. 1945 yılı tamirinde ahşap kubbe yeniden yapılmış, kubbe göbek yazısı ve kubbe eteğinde ahşap yüzeyde bulunan menkul kuşak yazısı Hattat Halim Özyazıcı tarafından takliden kubbe eteğine uygulanmıştır³⁴⁸. 1950 yılında sıvalar yenilenmiştir³⁴⁹. 1960-1964 yılında minareler tamir edilmiştir³⁵⁰. 1967-1968 ve 1969-1973 yıllarında hünkâr kasrı, mahfeli ve harimde gerekli yerlere onarım yapılmıştır³⁵¹. 1983'te yanındaki bir yalıda başlayan yangın camiye sıçramış kubbesinin büyük bir bölümü yanmıştır³⁵² (Fot. 50). Yangını müteakip cami tekrar restore edilmiştir³⁵³. Cami en son 2014 yılında restore edilmiştir³⁵⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Tazarru (Yakarma) niyazları.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 51-52

2. Kubbe Yazısı Metni: Tazarru (Yakarma) niyazları.

يا قاضى الحاجات يا سامع الأصوات يا مجيب الدعوات يا رفيع الدرجات

³⁴⁵ Mülayim, a.g.m, s. 76; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 115, 116.

³⁴⁶ Ahmed Hamdi Bülbül, *Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 55

³⁴⁷ Bülbül, a.g.m, s. 121, 122.

³⁴⁸ Ahmed Hamdi Bülbül, *Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 55; Koçu, a.g.m, s. 2680, 2681.

³⁴⁹ Bülbül, a.g.m, s. 122.

³⁵⁰ Ahmed Hamdi Bülbül, *Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 56.

³⁵¹ Bülbül, a.g.m, s. 23; Süha Engin, "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", *Rölöve Restorasyon Dergisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, S. 6 (1987), s. 121.

³⁵² Bülbül, a.g.m, s. 123

³⁵³ Ahmed Hamdi Bülbül, *Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 56.

³⁵⁴ tarihi.ist/beylerbeyi-hamid-i-evvel-cami/ (16.10.2020, 18:02)

3. Anlamı:

“Ey dualara icabet eden, ey dereceleri yükselten, ey hacetlerimizi gideren, ey sesleri işiten (Allah’ım)!³⁵⁵”

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mehmed Esad Yesari, Mustafa Halim Özyazıcı³⁵⁶

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii hat sanatı uygulamaları açısından zengindir. Caminin avlu kapıları ve harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabeleri, harim kapıları dış ve iç alınlıklarında ayetler, mihrap alınlığı kitabesi taş mahkuk kitabelerdir (Fot. 46-49). Mihrap sofasında çini üzerine Bakara Suresi 255. ayetin (ayet'el-kürsi) yazıldığı kuşak yazısı, kubbe eteğindeki kuşak yazısı, cami takımı yazıları ve kubbe yazısı caminin hat sanatı uygulamalarının zenginliğini göstermektedir. Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde beyaz zemin üzerine siyah yazı uygulamasıdır. Yazı metni tazarru niyazlarından oluşmaktadır. Elif (ل) ve lam (ل) harflerinden bazıları kubbe merkezinde bulunan sekizgen yıldızla birleşmektedir. Yazıyı dıştan C ve S kıvrımlı barok üsluba sahip bordür ve başlıklar kuşatmaktadır.

Aslı Yesari Mehmed Efendi'ye ait kubbe yazısı, kubbe eteğinde bulunan kuşak yazısıyla beraber 1945 yılında Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yenilenmiştir³⁵⁷. Günümüzde mevcut kubbe yazısı 1983 yangını sonrası, aslına uygun olarak yazılan yazının son restorasyonda yenilenmiş halidir.

Yazı merkezinde yıldızın altında, yakarış ifadeleri sonunda yer alan dört te (ت) harfi müdgame formdadır³⁵⁸. Yazı metninin diğer bölümleri yazı dış sınırıyla te (ت) harfleri arasındaki alandadır. Yazı bu alanda harflerin birbirleriyle kesişmeleriyle yoğun

³⁵⁵ Fatih Özkafa, “Üsküdar’daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildiriler*, C.3, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2016, s.342.

³⁵⁶ Koçu, a.g.m, s. 2680, 2681.

³⁵⁷ aynı yer.

³⁵⁸ Be (ب), te (ت), se (س) harflerinin tek başına yazıldığı başlangıcının aşağıya bırakıldığı form (Mehmed Mecdi, *Sülüs Yazı Rehberi*, Dımaşk: Mustafa Necatüddin, y.y, s. 15. (21 Rabiülevvel 1278-26 Eylül 1861 tarihli yazmadan basım)

bir istifleme anlayışına sahiptir. Harflerdeki tokluk, harflerin nisbeten ince olması gereken bölümlerde de ortaya konulmuştur. Harf anatomilerindeki bu tercih, yazının ilk kompozisyonundan kalmış olmalıdır. Harflerin görünümünün çok belirginleştiği yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımının azaltılması bu etkiyi artırmaktadır. Yazı bazı bölümlerinde istifleme açısından yoğunlaşmış, bazı bölümlerinde daha boş bırakılmıştır. يا مجيب الدعوات ile يا سامع الاصوات bölümünün sonu ile يا رافع الدرجات bölümünün başı, يا رافع الدرجات bölümü başlangıcı yazının diğer bölümlerine göre daha sadedir. يا سامع الاصوات kelimesi sad (ص) harfi altında ve يا رافع الدرجات kelimesi dal (د) harfi altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır³⁵⁹. Müdgame te (ت) harfleri başta olmak üzere yazının diğer bölümlerinde de hem harf bünyelerinde hem de kenar çizgilerinde var olan uyumsuzluklar yazının 1945 'te Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yenilenmesinden sonra yapılan restorasyonların eseri olmalıdır. يا رافع الدرجات kelimesinde te (ت) harfinin bir noktası unutulmuş, يا رافع الدرجات kelimesi lam-ha (ح-ل) birleşmesinde, lam (ل) harfi ha (ح) harfine birleştirilmemiş elif (ا) harfi gibi bırakılmıştır.

Kubbe yazısı metninde tercih edilen yakarış niyazları camilerin dua yönünü işaret etmekte, cemaati duaya davet eden geleneksel ve naif ifadeleriyle ibadetin farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Kubbe yazısı metninde alışlagelmiş metinlerin dışına çıkılarak ortaya koyulan çeşitlenme örneği yeni uygulamalar için de rehber olması açısından önemlidir.

³⁵⁹ Yuvarlak nokta tezyini olarak satır altında boşluğu doldurmak için konulmaktadır. (Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. Uğur Derman, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 365)

KATALOG NO: 11
I. CAMİNİN ADI: BÜYÜKADA HAMİDİYE CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Büyükkada
YAPIM TARİHİ: h. 1310 (m. 1882)
İNCELENDİĞİ TARİH: 06 Ağustos 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Büyükkada Maden Mahallesi'nde, Hamidiye Camii Sokaktadır. Büyükkada Camii olarak da bilinir.

İkinci Abdülhamid tarafından h. 1310 (m. 1882) de yaptırılmıştır. Tek minarelidir³⁶⁰. Eğimli bir araziye, set üstüne, 19. yüzyılda İstanbul'da hâkim olan batı üslubunda, cephelerinde empire üslubun öne çıktığı fevkani bir cami olarak inşa edilmiştir. Duvarları muntazam küfeki taşındandır. Saçak üstünde yer alan korkuluk caminin mimarisini konak görünümüne yaklaştırmıştır. Alt katı yüksek olduğundan son cemaat yerine iki taraftan mermer merdivenlerle çıkılmaktadır. Ahşap bir tabanın örttüğü kapalı son cemaat yeri cephelerinde bulunan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Son cemaat yerinden çıkılan mahfili, ahşap bir tavan örtmektedir³⁶¹.

Kare planlı camii harimini içeriden ahşap, bağdadi sıvalı, dışarıdan kurşun kaplı bir kubbe örtmektedir. Kubbenin merkezinde daire formunda yazı, geri kalan kısmı oniki parçaya ayrılmış içinde şemse deseninin olduğu şeritlerle süslenmiştir. Harim, cephelerinde bulunan geniş dikdörtgen pencerelerden ışık almaktadır³⁶².

Eski Türk Sanatına dönüşün başladığı II. Abdülhamid döneminde yapılan cami üslubu bütünüyle yabancı sanat anlayışlarının etkisi altında kalmıştır³⁶³.

II. KUBBE YAZILARI

³⁶⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, C. 2., Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, s.14.

³⁶¹ Semavi Eyice, "Hamidiye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 15, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul 1997, s. 464.

³⁶² Tarkan Okçuoğlu, "Hamidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C. 3., İstanbul; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 544.

³⁶³ Eyice, a.g.m., s. 465.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 53-54.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4³⁶⁴

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: “O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O'nun hiçbir dengi yoktur. (4)”³⁶⁵

4. **Ölçüsü:** 1.80 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi, mavi zemin üzerine sarı renkle yazılmış dairevi bir yazıdır. Kubbe göbek yazısı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Celi sülüs yazı, satır istif düzenindedir. Yazının bazı bölümleri üç kademelidir. Okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş yani tüm alan doldurulmaya çalışılmamıştır.

Satırın en altına kullanılan mim (م), rı (ر) vav (و) lam (ل) dal (د) nun (ن) gibi çanaklı ve kaseli harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımı yazıya hareket kazandırmış ve yazı alanının alt sınırı belirlenmiştir. Fakat yazı alt sınırıyla kenarda bulunan cetvel arasındaki boşluk dikkat çekicidir. Aynı boşluk yazı merkezinde bulunan yıldızla yazı üst sınırı arasında da vardır. Bu haliyle yazı alanı olarak ayrılan alanla yazı için kullanılan alanın farklı olduğunu düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle uygulanan yazı alan kullanımı açısından problemdir. Yazıda Osmanlı son dönem hat sanatı celi sülüs uygulamalarında görülmeyen harf noktalarının, okutma, süsleme ve tezyin işaretlerinin ihmali üst seviyededir. Bismeninin بسم ve الرحيم kelimelerinde bulunan be (ب) ve ye (ي)

³⁶⁴ El-İhlas, 112/1-4.

³⁶⁵ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

harflerinin noktaları konulmamıştır. Aynı şekilde يكن kelimesinde sereni olmayan kef (ك) harfi için de mühmel harf işareti yoktur. الرحمن ve الصمد kelimelerinin lam (ل) harflerinde zülfe kullanılmamıştır. Yazı genel olarak istiflenmeye çalışılmıştır, bu sebepten dolayı alan doluluğuna dikkat edilmiştir. Fakat الصمد ile احد kelimesi üstündeki boşluk ve son ayetten önce görülen dikey boşluk yazı görünümünde kopukluklar oluşturmuştur. Mehmet Bâkır'ın İstanbul Ansiklopedisi için yazdığı makalede camide hat sanatı bakımından kıymetli bir eser bulunmadığını belirtmiştir³⁶⁶.

³⁶⁶ Mehmed Bâkır, "Büyükkada Hamidiye Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6., İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963, s.3205.

KATALOG NO: 12
I. CAMİNİN ADI: BÜYÜK SELİMİYE CAMİİ (ÜSKÜDAR)
BULUNDUĞU YER: Üsküdar
YAPIM TARİHİ: h. 1219 (m. 1804-1805)
İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi Selimiye Mahallesi'nde Selimiye Cami Sokak, Şerif Kuyusu Sokak, Selimiye Kışla Caddesi ile çevrili alandadır. Sultan III. Selim tarafından cami, mahfil, depolar, kışla, hamam, mektep, tekke, imalathaneler, çarşı ve görevli bölümlerinden (meşruta) oluşan bir külliye'dir³⁶⁷.

Cami inşaatına 26 Nisan 1802 tarihinde başlanmış, 5 Nisan 1805 tarihinde ibadete açılmıştır³⁶⁸. Caminin geniş avlusuna dört yönde birer kapı ile girilmektedir³⁶⁹. Avlu kapılarının dış ve iç alınlıklarında taşla mahkuk celi sülüs ayetler yazılmıştır³⁷⁰. Üç yönlü merdivenle çıkılan son cemaat yerini, ortada dört mermer sütun, köşelerde yarım payelerin taşıdığı, yuvarlak kemerli revakların desteklediği beş tekne tonozla örtülmüştür³⁷¹. Son cemaat yerinin iki tarafında, birer küçük mihrap nişi, sağ tarafında ahşap mükebbirlik vardır³⁷². Harim cümle kapısı önündeki orta açıklık dışarıya doğru taşırılmıştır³⁷³. Mermerden barok üslupta yapılan cümle kapısı alınlığında caminin banisi III. Selim'in tuğrası ve inşa kitabesi vardır³⁷⁴ (Fot. 56).

Cami harimine eksende ve yanlarda bulunan üç kapıyla geçilmektedir³⁷⁵. 15x20 metre ölçülerindeki cami harimini, 14.60 metre çapında bir kubbe örtmektedir³⁷⁶. Harim

³⁶⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 259.

³⁶⁸ M. Gözde Ramazanoğlu, "Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.36, s. 434.

³⁶⁹ Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, s. 512.

³⁷⁰ Konyalı, a.g.e, s. 259, 260.

³⁷¹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 505; Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁷² Konyalı, a.g.e, s. 260.

³⁷³ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 545.

³⁷⁴ Konyalı, a.g.e, s. 260, 261.

³⁷⁵ Konyalı, a.g.e, s. 262.

³⁷⁶ Selçuk Batur, "Bir Geç Osmanlı Yapısı, Üsküdar'da Selimiye Camisi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976, s. 376, ss. 375-396

giriş bölümündeki, zemin katında galeri, üst katı tonozların örttüğü mahfil ile kuzeye genişlemektedir³⁷⁷. Mihrap bölümü dışarı çıkıntı yapmaktadır³⁷⁸. Harim, kubbe kasnağı ve duvarlarda bulunan beş sıra pencere ile aydınlatılmaktadır³⁷⁹. Harimin sağ ve solunda dış galeriler mevcuttur³⁸⁰. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerdendir³⁸¹. Son cemaat yeri köşelerine yerleştirilen iki minare tek şerefelidir³⁸².

1823 yılında meydana gelen fırtınada yıkılan minareleri camiye hasar vermiş, müteakiben cami tamir edilip minareler yeniden yapılmıştır³⁸³. Cami 1954-1959, 1967 ve 2002 yıllarında restorasyonlar geçirmiştir³⁸⁴. Cami en son 2007 yılında restore edilmiştir³⁸⁵.

Camide avlu ve bina kapılarının iç ve dışında, mihrap alınlığında, minber kapı alınlığında, taşa mahkuk celi sülüs kitabeler bulunmaktadır³⁸⁶ (Fot. 55-57). Harimde, ikinci sıra pencerelerin altında, giriş bölümü dışında üç taraftan kesintisiz dolaşan, Fetih Suresi'nin yazıldığı kuşak yazısı yer almaktadır³⁸⁷ (Fot. 58). İkinci sıra pencereleri seviyesinden başlayan yoğun kalemşi süsleme, pendentifler ve kubbede devam etmektedir (Fot. 59). Cami kitabe ve hat sanatı uygulamaları açısından kayda değer bir zenginlik arz etmektedir³⁸⁸.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 59,60.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet

³⁷⁷ Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435; Selçuk Batur, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, 513.

³⁷⁸ Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁷⁹ Batur, a.g.m, s.514.

³⁸⁰ Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁸¹ Konyalı, a.g.e, s. 262.

³⁸² Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁸³ Konyalı, a.g.e, s. 262; Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁸⁴ Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁸⁵ *2003-2010 Restorasyonlarımız*, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, s.378.

³⁸⁶ Konyalı, a.g.e, s. 263.

³⁸⁷ Ramazanoğlu, a.g.m, s. 435.

³⁸⁸ Konyalı, a.g.e, s. 263.

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاج كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شئ عليم³⁸⁹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”³⁹⁰

4. Ölçüsü: 5.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İsmail Hakkı Altunbezer.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılan kubbe yazısı besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin tamamını içermektedir³⁹¹. Kubbe merkezinde ve yazının çevresinde yer alan yoğun tezyinat alanının içine yerleştirilen yazı uzun metni ile dikkat çekicidir. Yazı siyah zemin üzerine zerendud olarak uygulanmıştır. Celi Sülüs yazı istifinin önemli bir formunu oluşturan satır istif formundadır. Alt ve üst sınır çizgisi arasında celi sülüs istif kurallarına uygun olarak oluşturulan satır istifi kubbe yazılarının müdevver formu içinde değerlendirilmiş bir örneğidir.

Harflerin bünyeleri, diğer bir ifadeyle kelimeler yazı alanı içinde dengeli olarak dağıtılmıştır. Harfler, harf grupları ve kelimeler genelde üç, bazı yerlerde dört kademede istiflenmiştir. *المصباح في زجاجة* bölümünde istifleme dört kademeye çıkarılmış en üste

³⁸⁹ En-Nur, 24/35.

³⁹⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

³⁹¹ M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi I*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s.105.

konumlandırılan المصباح kelimesinin ha (ح) harfi küplü ha olduğu halde bu bölümde en üste yerleştirilebilmiştir. Kelime teşrifatında sıralama istif gerekliliği dikkate alınarak hem yukarıdan aşağıya hem de aşağıdan yukarıya doğru yapılmıştır. Yine المصباح في زجاجة bölümü yukarıdan aşağıya doğru yapılan sıralamaya, besmele bölümü ise aşağıdan yukarıya yapılan düzenlemeye örnek gösterilebilir.

Alt ve üst sınır arasında yapılan yoğunlaştırılmış istif uygulaması tüm yazıda hakimdir. لم تمسه bölümü gibi üst çizgiye kadar istiflenmeyen bölümler okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleriyle doldurulmuştur. İşaretlerin yoğun kullanımı yazı alanının tamamı için geçerli bir durumdur.

Yazıda harf kelime ve kelimeler arasındaki uyum üst seviyededir. Harf formları açısından bir tutuculuk gözlenmez. İstifin gerektirdiği harf formu tercihi ön plandadır. Örneğin vav harfinin hem müdevver hem mürsel hali istif düzenine göre tercih edilmiştir. Benzer tasarruflar diğer harf formları için de geçerlidir.

Yazı yıllar içinde geçirdiği restorasyonlardan olumsuz etkilenmiştir. Bu etkilenme okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ve harf bünyelerinde rahatlıkla görülebilir. Örneğin elif (ا), lam (ل), kef (ك) harfleri gibi zülfeli harflerin zülfelerinde ve fe (ف), kaf (ق) ve vav (و) harflerinin başlarında bu form bozulmaları rahatlıkla gözlemlenebilir. Aynı cümleden olmak üzere للناس kelimesinde sin (س) harfi cevherinin üçüncü dişi yoktur.

Büyük Selimiye Camii kubbe yazısı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı ve çok sayıda camide değişik ebatlarda uygulanan Nur Suresi 35. ayetin yazıldığı yazının bazı yönlerden devamıdır. Kazasker Mustafa İzzet Efendi yazısında, geleneksel Fatır Suresi 41. ayetten farklı bir metin seçmiş, fakat ayetin tamamını yazmamıştır. Kazasker'den yaklaşık 70-80 yıl sonrasında yazılmış olabilecek bu istif, ayetin tamamının yazılması açısından yeni bir tercihtir. Metnin uzamasından dolayı kalem (ağzı) küçülmüştür. Diğer bir ifadeyle yazının boyutundan bağımsız olarak, yazıya oranla, harf boyutları yani kalem kalınlığı küçülmüştür. Aynı zamanda uzun metnin sığdırılması için daire çapı genişlemiş, yazı dairenin dış yüzeyine dayandığından içerde kalan geniş boş alan yazıdan bağımsız tezyinat alanını oluşturmuştur. Alan düzenlemesi açısından da yeni form, kubbe merkezi çevresinden önceki örneklere nisbetle uzaklaşarak, küçük bir kuşak yazısı formuna dönüşmüştür.

KATALOG NO: 13
I. CAMİNİN ADI: CERRAH PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih, Aksaray
YAPIM TARİHİ: Kesin tarih bilinmiyor
İNCELENDİĞİ TARİH: 01 Ağustos 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih ilçesi Aksaray Mahallesi, Cerrahpaşa Caddesi, Cerrahpaşa Cami Sokak, Kürkcübaşı Külhan Sokağı ve Musa Kazım Efendi Sokak arasında kalan alandadır. Cerrah Mehmed Paşa Camii veya Cerrahpaşa Camii olarak isimlendirilmektedir.

Camii, türbe, çeşme ve hamamdan oluşan külliye, cami avlu kapısı ve harim cümle kapısı alınlıklarında yer alan Arapça kitabelere göre h. 1002 (m. 1593-1594) yılında inşa edilmiştir³⁹²(Fot. 61, 62). Gevher Sultan tarafından h. 995 (m. 1587) yılında yaptırılan medrese, h. 1157 (m. 1744) yılında Şerif Halil Efendi tarafından yaptırılan kütüphane ile değişik zamanlarda külliye eklenen muvakkithane ve hazire külliyesinin diğer unsurlarındandır³⁹³. Caminin banisi Sultan III. Mehmed devri sadrazamlarından ve cerrah olarak meşhur olmuş Cerrah Mehmed Paşa'dır³⁹⁴.

Cami avlusuna, kuzey ve doğu cephelerinden bir, batı cephesinde bulunan iki kapı ile ulaşılmaktadır. Cami harimine ise kuzey, doğu ve batı cephelerinde bulunan üç kapı ile girilmektedir³⁹⁵. Cami, altı payeli merkezi plan tipinin en güzel örneklerindedir. Kesme küfeki taşından inşa edilmiştir. Mihrap bölümü dışa çıkmıştır. Merkezi kubbe altı payeye oturmaktadır. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Merkezi kubbeyi altı yönde altı yarım kubbe desteklemektedir. Mihrap önünde yer alan yarım kubbe geçişi

³⁹² Köksal Seyhan, "Cerrahpaşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C.7, s. 424; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 115; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 1, s. 39

³⁹³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 2, s. 411

³⁹⁴ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h.1281 (m.1865), s. 71; Çobanoğlu a.g.m., s. 411.

³⁹⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, İstanbul, t.y., s. 26.

tromplarla, diğer yarım kubbe geçişleri mukarnaslarla sağlanmıştır. Payelerin ikisi ortada diğerleri cephe duvarlarına bitişik fakat belirgindir. Kuzey cephesinin iki kōřesinde oluşan boşluklar, ikişer küçük kubbe ile örtölmüştür. Payeler, dışarda yarım kubbeler arasında ağırlık kuleleri şeklinde yükselmiş, ana kubbeye payanda kemerleri olarak bağlanmıştır. Cami, beş sıra pencere ile aydınlanmaktadır. Pencereler, bir ve ikinci sıralarda dikdörtgen mermer söveli, üçüncü sırada sivri kemerli, yarım kubbe eteğinde dördüncü sırada yuvarlak kemerli, ana kubbe eteğinde beşinci sırada yuvarlak kemerlidir³⁹⁶. Mukarnaslı mermer mihrabı alınlığında kelime-i tevhid yazılmıştır (Fot. 63). Mermer minberin korkulukları ve aynalığının göbeği řebekelidir³⁹⁷. İki mihrap nişi olan son cemaat yeri harime oranla daha geniş yapılmıştır. Cümle kapısı önu aynalı tonoz sağ ve solu altı küçük kubbe ile örtölmüřtür³⁹⁸.

h. 1070 (m. 1660) yılında yangında zarar gören cami ertesı yıl tamir edilmiştir. Caminin h. 1196 yılında meydana gelen yangından da etkilenmiştir. 1894 depreminde minaresi ve son cemaat yerinin kubbeleri yıkılmıřtır³⁹⁹. Mevcut minare yirminci yüzyılın başlarında yapılmıştır. Fakat son cemaat yeri kubbe ve revakları uzun yıllar yapılamamış 1979'da başlanan restorasyonda günümüzdeki halini almıřtır⁴⁰⁰. h. 1310 (m. 1892), 1958, 1960, 1979, 2007 yıllarında tamirler geçirmiřtir⁴⁰¹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatıha Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 65- 68.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatıha Suresi

³⁹⁶ Çobanoğlu, a.g.m., s.411,412.

³⁹⁷ (Konyalı), a.g.e., s. 26; Reşad Ekrem Koçu, "Cerrahpaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Kollektif şirketi, C. 7, s. 3504.

³⁹⁸ Seyhan, a.g.m., s. 424.

³⁹⁹ Seyhan, a.g.m., s. 424; Ayşe Üstün, *Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 336,337.

⁴⁰⁰ Seyhan, a.g.m., s. 424.

⁴⁰¹ Hakkı Alçep, Erdal Karaman, *Fatih Camileri ve Mescidleri*, İstanbul: Fatih Müftölüğü, 2017, s. 166, 167.

بسم الله الرحمن الرحيم 1 الحمد لله رب العالمين 2 الرحمن الرحيم 3 مالك يوم الدين 4 اياك نعبد
واياك نستعين 5 اهدنا الصراط المستقيم 6 صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا
الضالين⁴⁰²7

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...(1). Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur (2). Rahman ve rahim (3). Ödül ve ceza gününün tek hâkimi (4). (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi dosdoğru yola ilet;(6). Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil! (7)”⁴⁰³

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Günümüzde camide bulunan hat sanatı uygulamaları mermere mahkuk ve sıva üzerine yapılmış uygulamalar olarak iki grupta toplanabilir. Avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi, harim cümle kapısı alınlığı ve köşeliklerde inşa kitabesi ve kelime-i tevhid, mihrap alınlığında kelime-i tevhid ve minber kapısı alınlığında hadis-i şerif kitabeleri mahkuk kitabelerdir (Fot.61-64). Harimde, ana kubbe pandantiflerinde ve kubbe göbeğindeki yazılar sıva üzerine kalemişi tekniğindedir.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde siyah zemin üzerine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni Fatiha Suresi'nden oluşmaktadır. Surenin besmele-i şerif bölümü, yazı merkezinde oluşan dairesel alanda, ince sülüs yazıyla satır düzenindedir. Yazıyı dıştan düz cetvel çizgileri ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir. Ketebe olmayan yazıda h.1317 (m. 1899-1900) tarihi vardır. Buna göre yazı 1894 depreminden sonra yapılan tamirler sırasında yazılmıştır.

Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harflerin merkeze doğru yoğunlaştığı yazıda ana metin yazının alt bölümünde yerleştirilmiştir. Bazı kelime ve kelime bölümleri üste doğru kademelendirilerek istiflenmiştir. Fatiha Suresi'nin besmele bölümü yazı merkezinde

⁴⁰² El-Fatiha, 1/1-7.

⁴⁰³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.1

daha ince bir kalemle satır düzeninde yazılmıştır. العالمين الرحمن الرحيم bölümünde dört kademeye çıkarılan istifleme genelde üç kademedir. Dikey harflerle kesişen yatay harf kenarları kesişme yerlerinde kenarlarına çekilen tahrir çizgileriyle belirtilmiştir. Bu uygulama oldukça girift olarak istiflenen yazıda karışıklığı engellemiş ve yazıdaki hareketi öne çıkarmıştır. Yazının zemin çizgisinde bulunan harflerin de müdevver formuyla kullanımı da yazıdaki hareketliliği vurgulamaktadır. Uzun metin ve yoğunlaştırılmış istif anlayışı sonucunda kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur.

Yazının mevcut durumunda ortaya çıkan kalem kalınlığı farkları zaman içinde yazıda yapılan tamiratlar sırasında oluşmuş olmalıdır. نستعين kelimesi kalem kalınlığıyla en abartılı bölüm olarak görünmektedir. Harfler büyük oranda form ve estetik özelliklerini kaybetmiştir. Örneğin الدين kelimesi ve الذين ibaresinde ye-nun (ين) harf birleşmeleri neredeyse okunamayacak seviye deforme olmuştur. Bazı bölümlerde uygulama hataları daha açıktır. Yazı merkezinde الرحمن kelimesinde rı (ر) harfi, الرحيم kelimesinde elif (ل) harfi yoktur. Yine aynı kelimedeki ha (ح) harfinin yarısı silinmiştir. الحمد kelimesinde mim-dal (مد) harfleri bitişme bölümü unutulmuştur.

Fatiha Suresi'nin tamamının metin olarak tercih edildiği Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı yoğun istifleme anlayışı ile yazının yazıldığı 20. yüzyıl başlarındaki celi sülüs yazı özellikleriyle paraleldir. Fakat yazı zaman içinde geçirdiği tamirler neticesinde estetik özelliklerini büyük ölçüde kaybetmiştir (Fot. 66, 68).

KATALOG NO: 14

I. CAMİNİN ADI: ÇAKMAKÇILAR (III. MUSTAFA) CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Eminönü

YAPIM TARİHİ: m. 1761.

İNCELENDİĞİ TARİH: 05 Eylül 2018

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih, Eminönü semti Taya Hatun Mahallesi'nde, Çakmakçılar Yokuşu ile Sandalyeciler Sokak köşesindedir.

Cami değişik isimlerle anılmaktadır. Banisinden dolayı III. Mustafa Camii, yerinden dolayı Çakmakçılar Camii, alt köşesinde çeşme bulunduğundan dolayı Saka Çeşmesi Camii olarak isimlendirilmiştir⁴⁰⁴. Fatih Müftülüğü Çakmakçılar Camii ismini kullanmaktadır.

Cami buraya yapılmadan önce karşısında kuyumcular karhanesi yerindeydi. Caminin yerine han yapılması sebebi ile Sultan III. Mustafa tarafından Saka Çeşmesi üzerine m. 1761 yılında inşa ettirilmiştir. Çakmakçılar Yokuşu'nda bulunan kapıdan girdikten sonra merdivenlerle caminin son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Han üzerine inşa edilen cami fevkanidir. Alt katı iş yerleri için kullanılmaktadır⁴⁰⁵. Cami harim kapısı batı cephe duvarındadır Cephe duvarları taş ve tuğladan almaşık duvar şeklindedir. Tek kubbeli ve tek minareli olan caminin minaresi tuğladandır. Cami kubbe kasmağında sekiz, doğu cephesinde altta dört, üstte dört, kuzey cephesinde altta üç, üstte üç pencere ile aydınlatılmaktadır. Cephe duvarlarının alt pencereleri mermer söveli dikdörtgen, üst pencereleri kemerli ve alçı revzenlidir. Mihrap cephesi ve batı cephesi pencere yerleri sağırır⁴⁰⁶.

Cami 1954 yılında onarım görmüştür⁴⁰⁷.

⁴⁰⁴ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.181; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s.118.

⁴⁰⁵ *Fatih Camileri ve Mescidleri*, y.y., haz. Hakkı Alçep, Erdal Karaman, İstanbul: Fatih Müftülüğü, 2017, s. 171.

⁴⁰⁶ Mehmet Doğru v.d., *Eminönü Camileri*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, 1987, s. 52

⁴⁰⁷ a.e, s. 52.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 70,71.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁴⁰⁸

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: “O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”⁴⁰⁹

4. **Ölçüsü:** 1.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine sarı yaldızla yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alanda simetrik rumi desen tezyinatı, yine yazıda olduğu gibi siyah zemine sarı yaldızla yapılmıştır. Yazıyı dıştan cetveller, bordür ve başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Kubbe yazısında ketebe ve tarih yoktur. Fakat mihrap alınlığındaki h.1370 (m. 1950-1951) tarihli mihrap ayeti kubbe yazısıyla aynı zamanda yazılmış olmalıdır (Fot.69). İki yazının da estetik ve üslup ve uygulama özellikleri benzerdir.

Kubbe yazısı Büyükada Hamidiye Camii kubbe yazısıyla büyük oranda aynı istif özelliklerine sahiptir. Yazı dış kenarında kullanılan mim (م), rı (ر), vav (و), dal (د) gibi

⁴⁰⁸ El-İhlas, 112/1-4.

⁴⁰⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) formlarının tercih edilmesi yazıya hareket kazandırmıştır. Satır yüksekliği harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. Yazı genel olarak iki kademedede istiflenmiştir. Yalnız الصمد ve احد kelimelerinin üstü boş bırakılmıştır. Metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Harf bünyelerinden kalan boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur.

Vav (و) harfi gözü, müdevver mim (م), rı (ر) harf kuyrukları gibi kalemin incelik ve kalınlığının değiştiği bölümlerde yuvarlanmalar görülmektedir. Bu problemlerin hattatın yazdığı yazının, kubbe yazı uygulamasını sıva üzerine yapan ve hat sanatına vukufiyeti olmayan kalemişi ustalarından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Yine okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri de aynı sebepten estetik özelliklerini kaybetmiştir. Büyükada Hamidiye Camii kubbe yazısından farklı olarak yazının yazı alanına yerleşiminde üst-alt boşluklar açısından problem yoktur.

KATALOG NO: 15
I. CAMİNİN ADI: ÇORLULU ALİ PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih, Yeniçeriler Caddesi
YAPIM TARİHİ: h. 1119 (m. 1707-1708)
İNCELENDİĞİ TARİH: 01 Ağustos 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih ilçesi Molla Fenari Mahallesi'nde, Yeniçeriler Caddesi, Bileyciler Sokak ve Medrese Çıkmazı arasında kalan alanda, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi karşısındadır.

Banisi Sultan II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'ın eşi ve Sultan III. Ahmed dönemi sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa'dır⁴¹⁰. Caminin yerinde bulunan simkeşhanenin başka bir yere taşınmasından dolayı Çorlulu Ali Paşa bu alana h. 1119 (m. 1707-1708) yılında tekke, darülhadis medresesi, kütüphane ve camiden oluşan bir külliye yaptırmıştır⁴¹¹. Tekke hücreleri, medrese hücreleri, medrese dershanesi ve cami aynı avlu içindedir. Avluya medrese çıkmazından bir, yeniçeriler caddesine açılan iki kapı ile girilmektedir. Caminin tek minaresi, kuzey batı köşesinde silindirik ve taştan yapılmıştır. Altı sütuna dayanan son cemaat yeri yanlarda iki aynalı tonoz, kapı girişi önünde kubbe ile örtülmüştür.⁴¹² Caminin son cemaat yeri ile minarenin kaidesinden yukarısı 1766 depreminden sonra tamir geçirmiştir⁴¹³.

Harim giriş kapısı aynalığında mermere mahkuk سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار yazısı Mehmed Hicabi imzasını taşımaktadır⁴¹⁴. Kare bir planda inşa edilen cami cephe duvarlarında üç sıra tuğla bir sıra kesme küfeki taşı almaşık örgüye sahiptir. Kubbe geçişi içerde köşelerde basık kemerli tromplarla sağlansa da dış örtüde

⁴¹⁰ Halil Ethem, *Camilerimiz*, İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 92; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Nezhî Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.120.

⁴¹¹ Hüsni Kınaylı, "Çorlulu Ali Paşa Camii, Medresesi, Kütüphanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966, C. 8, s. 4105,4106; Ayvansarâyî, a.g.e., s.121.

⁴¹² a.g.m., s.4108.

⁴¹³ M. Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 2, s. 528.

⁴¹⁴ Er-Ra'd, 13/24, "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!", *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.251.

tromplar görünmez. Cami cepheleri altta dikdörtgen ikişer, ikinci kat seviyesinde kemerli üçer ve cephelerde tromp aralarında oluşturulan kemerlerin ortasında bulunan birer pencereyle aydınlatılmaktadır⁴¹⁵. Mihrap nişi duvarın içine açılmıştır. Ahşap minberi sade ve yenidir. Kuzey cephesinde ahşap mahfil katına cami hariminden merdivenlerle çıkılmaktadır.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 72, 73.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁴¹⁶

3. Anlamı:

“*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...*

*De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"*⁴¹⁷

4. **Ölçüsü:** 2.00 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemşi tekniğinde sarı zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı

⁴¹⁵ M. Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, s. 372

⁴¹⁶ El-İhlas, 112/1-4.

⁴¹⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

merkezinde oluşan dairesel alanda simetrik rumi tezyinatı vardır. Yazıyı dıştan cetvel, bordür ve küçük, ince başlık tezyinatı çevrelemektedir. Yazıda ketebe ve tarih yoktur.

Kubbe yazısı Haseki, Topkapı Kara Ahmed Paşa ve Yeşilköy Mecidiye camileri kubbe yazılarıyla aynı istif özelliklerine sahiptir. Besmele ve ikinci ayetteki lafza-i celaller ile münferid yazılan iki vav (و) harfi dışında kademelendirilmemiş, yazıda satır düzeni tercih edilmiştir. Yazı dış kenarında kullanılan mim (م), rı (ر), vav (و), dal (د) gibi harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) formlarının tercih edilmesi yazıya hareket kazandırmıştır. Satır yüksekliği harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. يلد ve يولد kelimelerindeki ye (ي) harfleri okutma noktaları yer darlığından dolayı yuvarlak noktadır. Bu durum aynı zamanda yazıda teşrifata verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımında aşırılık yoktur. قل ve يولد kelimeleri altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır. Zikredilen özellikler yazıya sadelik özelliğini katmaktadır. Yazıda harflerin birbiriyle uyumu, boşluk doluluk dengesi, okutma sırasının gözetilmesi, yazı alanını harflerin bünyelerinin belirlemesi öne çıkan noktalardır.

Yazının mevcut halinde harf bünyeleri ve harf kenarlarında görülen bozulmalar yapılan yenilemeler sırasında oluşmuş olumsuzluklar olarak değerlendirilebilir.

KATALOG NO: 16
I. CAMİNİN ADI: DAVUD PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 890 (m. 1485-1486)
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Cerrahpaşa Mahallesi'nde, Davutpaşa Medresesi Sokak ile Ağa Baba Sokak arasındadır. Günümüzde camiye ait kapalı avlu bulunmamaktadır.

Banisi II. Bayezid devri veziriazamlarından Davud Paşa'dır⁴¹⁸. Cami, tabhane, medrese, mektep, türbe ve çeşmeden oluşan bir külliye olarak hayata geçirilmiştir⁴¹⁹. Hattat Şeyh Hamdullah'ın yazdığı harim kapısı kitabesine göre h. 890 (m. 1485-1486) yılında inşa edilmiştir⁴²⁰ (Fot. 74).

Cami, Osmanlı mimarisinde "tabhaneli" veya "zaviyeli" cami olarak isimlendirilen harim ana mekanının sağında ve solunda, yolcular gibi ihtiyaç sahiplerinin geçici ikameti için faydalanabileceği odaların bulunduğu kategoriye girmektedir⁴²¹. Son cemaat yeri altı sütuna dayanan beş kubbe ile örtülüdür⁴²². Harim içten 18.30 m ölçüsünde kare bir mekan ile üzeri küçük yarım kubbeyle örtülü dışarıya çıkıntı yapan beş cepheli bir mihrap sofasından oluşmaktadır. Ana kubbe geçişleri köşelerde mukarnaslı tromplarla sağlanmıştır⁴²³. 1945-1948 yılları arasında yapılan tamirde mihrap nişinin yıkılmış kubbesi temelden itibaren tekrar inşa edilmiştir⁴²⁴. Üç seviyede toplam 29 pencerenin aydınlattığı harim kısmında ilk kat pencereleri mermer söveli dikdörtgen,

⁴¹⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 157; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 44.

⁴¹⁹ Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 9, s. 42.

⁴²⁰ Ayvansarayî, a.g.e., s. 157; Öz, a.g.e., s. 45

⁴²¹ Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s.7.

⁴²² Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 9, s. 42.

⁴²³ Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s.7.

⁴²⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Davud Paşa Camii, Medresesi, Türbesi, Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966, C.8, s. 4292.

üstte bulunan pencereler sivri kemerlidir. Minberi 1948 restorasyonda yenilenmiş, minberi mermerden ve sadedir. Kuzeydoğu köşesindeki tek şerefeli minaresi küp kısmına kadar eskidir⁴²⁵.

Cami hicri 1058 (m. 1648) yılında meydana gelen depremde zarar görmüştür⁴²⁶. 1766 depreminde de hasar alan cami Hassa Başmimarı Tarih Ağa nezaretinde, hassa mimarları tarafından tamir edilmiştir⁴²⁷. 1855 depreminde son cemaat mahallinin iki kubbesi çökmüştür⁴²⁸. 1863 yılında son cemaat mahalli çatısının ahşap olarak kapatılmıştır⁴²⁹. 1894 depreminde son cemaat yeri çökmüş, camide hasar oluşmuştur⁴³⁰. Cami 1945-1948 ve 1957-1967 yılları arasında tamirler restorasyonlar geçirmiştir⁴³¹. Caminin h. 1417 (m. 1996-1997) yılında tamir gördüğü anlaşılmaktadır. (Fot. 76). En son 2019 yılında bitirilen restorasyon 4 yıl sürmüştür⁴³².

Ekrem Hakkı Ayverdi 1960'larda yazdığı makalesinde alçı işleri ve kalemişi süslemelerine dikkat çekmiştir. Ayverdi malzeme ve tekniği açısından nitelikli bulunduğu anlaşılan tezyinat özelliklerini kısaca şöyle açıklamaktadır:

*"Zemini rumilerle süslenmiş 1.40 metre genişliğinde celi sülüs yazıyla oluşturulan kuşak yazısı tüm camiye dolaşmakta ve aynı zamanda satır içinde ikinci bir kufi yazı uygulaması yer almaktaydı. Kalem işlerinde genellikle kırmızı, koyu yeşil ve sarı renkler hakimdi. Sülüs yazılar zemin rengi üzerine çevresi tahrirli, kufiler kırmızı renkte ve tahrirli olarak uygulanmıştı"*⁴³³

II. KUBBE YAZILARI

⁴²⁵ Ayverdi, a.g.m., s. 4292, 4293.

⁴²⁶ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963.

⁴²⁷ Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 9, s. 42; Cezar, a.g.e., s. 62.

⁴²⁸ Cezar, a.e.e., s. 62.

⁴²⁹ Zeynep Ceran Keçici/Deniz Mazlum, "İstanbul Davud Paşa Camisi Hakkında Yeni Bir Belge", *Ankara: Mimarlık Dergisi*, s. 408 (2019) s. 67.

⁴³⁰ Eyice, DİA, s. 42; Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 46.

⁴³¹ Ayverdi, a.g.m., s. 4292; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26.

⁴³² iha.com.tr/haber-restorasyonu-tamamlanan-davutpaşa-camisi-ibadete-acildi-779554/ (04.10.2020, 23:36).

⁴³³ Ayverdi, a.g.m., s. s. 4293,4294.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 75 - 79.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحان الذى اسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الأقصى الذى باركنا

حوله لنريه من اياته انه هو السميع البصير⁴³⁴

صدق الله العظيم

3. **Anlamı:**

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla...”

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”⁴³⁵

4. **Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Cami kubbesinde 2014-2015 yıllarında yaptığımız fotoğraflama çalışmaları sırasında Hattat Hüseyin Kutlu’nun h. 1417 (m. 1996-1997) tarihini taşıyan yazı bulunuyordu. Metni besmele-i şerif, Nur Suresi 35 ve 36. ayetlerden oluşan, koyu mavi zemine beyaz yazı uygulaması uzun metni, yoğunlaştırılmış istif üslubu ile 20. yüzyıl celi sülüs yazı özelliklerini taşımaktaydı (Fot. 76). 2015 yılından sonra yapılan restorasyonda kubbe yazısı Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivinde bulunan yazı fotoğrafı esas alınarak yeniden yazılmıştır (Fot. 77-79). Arşiv fotoğraflarında metin belli olmakla beraber yazının önemli bir bölümü görünmediğinden eksik yerler aynı üslupta tamamlanmaya çalışılmıştır. Yeni yapılan kubbe yazısı uygulaması, yazının

⁴³⁴ El-İsra, 17/1.

⁴³⁵ *Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.281.

sadeliği açısından aslını yansıtmaya çalışsa da yazı alanı kullanımı, harf bünyeleri, aslına uygunluk yönlerinden bazı farklılıklara sahiptir.

Arşiv fotoğraflarındaki kubbe yazısının özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir: Yazı merkezi boşluğunda kayda değer bir görüntü olmadığından tezyinatı belli değildir. Yazı metni, yazı alanına dengeli ve kademelendirilmiş istif anlayışıyla dağıtılmıştır. Yazı üst sınırını oluşturan elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin zülfeleri altında muhtemelen tüm yazıyı içeriden çevreleyen ters ye (ى) harfinin hangi kelime veya ibaredeki ye (ى) harfi olduğu belli değildir. من اياتنا bölümünde من harf-i cerinin kompozisyondaki yer darlığı sebebiyle oldukça küçültüldüğü görülebilir. Bu durum, yazıda yer darlığı olan bölümlerde bazı harf veya bitişmiş harf formlarının ölçülerini küçülterek yazma yönünde tasarrufta bulunulduğunu göstermektedir. Besmelede gördüğümüz sonda yazılan mim (م), rı (ر), nun (ن) harflerinin sadî ra, râî nun ve maklube mim formları biraz küçültülerek kullanılmıştır⁴³⁶. Aynı veya benzer forma sahip harf bünyeleri için de bu tasarruf tercih edilmiş olabilir.

Son yapılan restorasyonda yenilenen yazı eski yazıyla aynı metin ve benzer forma sahip olsa da bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. الرحيم kelimesinde ha (ح) harfi form olarak farklıdır. ليلا bölümü eski yazıya göre istifte farklı yere konumlandırılmıştır. بعبدہ kelimesi önceki yazıda ليلا kelimesinde keşilendirilerek kullanılan ye (ى) harfi üstündeyken, yeni yazıda iki kelime farklı yerlerde. Yeni yazıda لنريه kelimesinde nun (ن) harfi bölümü form olarak hat sanatı kurallarına uygun değildir. Ayet başlangıcında سبحان kelimesinin yeri değiştirilerek üste alınmıştır. Aynı kelimenin imlası ha (ح) harfinden sonraki elif (ا) harfi hafzedilerek سبحان şeklinde yazılmıştır. Fotoğrafta kelimenin bu bölümü görünmese de muhtemelen kelimenin imlası سبحان şeklinde, elif (ا) harfinin olduğu imlaya sahipti. الحرام kelimesinin بعبدہ kelimesi üzerine alınması, الحرام kelimesinde rı (ر) ve mim (م) harflerinin uygun alan olmasına rağmen küçültülmesi, اقصى

⁴³⁶ Sadî ra: Sad (ص) harfine benzeyen rı harfi formunun ismi (Abdülkadir Yılmaz, “Sülüs Yazıda Harflere Formlarına Göre Verilen İsimler”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16 (2001), s. 128). Râî nun: Münferid veya sonda bitişmiş olarak kullanılan ve sadî ra formuna benzeyen nun (ن) harfi formu (Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. Uğur Derman, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1989, s.355). Maklube mim: Başlangıç ve bitiş yönü ters taraflara bakan, ters çevrilmiş anlamında mim (م) harfi formu (Yılmaz, a.g.m, s.133)

kelimesinde ye (ﻯ) harfinin makus form ile tercihi eski yazının asıl istif düzeniyle çelişmektedir. Yazının alt sınırını oluşturan bölümlerin abartılı olarak aşağı ve yukarı alınması, harf formlarının birbiriyle uyumsuzluğu yeni kubbe yazısının olumsuzluklarından bazılarıdır.

Bu olumsuzluklar yazıyı oluşturan harf ve kelimelerin birbiriyle uyumsuz ve parçalı görünümünü ortaya çıkarmış, yazıdaki tenasüp ortadan kalkmıştır. Elde görseli olan bir yazının aslına uygun olarak ihyası için tecrübe ve üslup sahibi bir hattata müracaatta fayda vardır. Kubbe yazısı mevcut haliyle eski yazının ihyasından çok uzaktır.

KATALOG NO: 17

I. CAMİNİN ADI: EYÜP SULTAN CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Eyüp

YAPIM TARİHİ: h. 860 (m. 1458), h. 6 Cemaziyelahir 1213 (m. 25 Ekim 1800)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 05 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethini müteakip Akşemseddin tarafından keşf yoluyla belirlendiği Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabri için inşa edilen türbenin önüne Fatih Sultan Mehmed tarafından h. 860 (m. 1458) yılında yaptırılan camidir⁴³⁷.

Adını verdiği ilçe merkezinde Kalenderhane Caddesi, Balaban Yolu Sokak, Sultan Reşat Caddesi ve Eyüp Sultan Meydanı ile çevrili alandadır. Batı tarafında şadırvanın bulunduğu dış avluya meydana açılan iki kapıdan ulaşılmaktadır. Kuzey cephesini türbe duvarının oluşturduğu revaklı iç avluyu üç yönden 13 kubbe örtmektedir⁴³⁸.

1766 depreminde hasar alıp onarılan cami, 18. yüzyılın sonlarında tamir edilmek istenmiş fakat tamir edilemeyecek derecede tahrip olduğu görüldüğünden temelden tekrar inşasına karar verilmiştir⁴³⁹. Caminin yeniden inşası h. 26 Muharrem 1213 (m. 10 Temmuz 1798)'de başlamış h. 6 Cemaziyelahir 1213 (m. 25 Ekim 1800)'de tamamlanmıştır⁴⁴⁰ (Fot. 81). Cami harimine, biri eksende, ikisi yanlarda üç kapıyla girilmektedir. Merkezi kubbe mihrap cephesi duvarında iki, açıkta altı sütuna dayanmaktadır⁴⁴¹. 16 metre çapındaki merkezi kubbe sekiz küçük yarım kubbe tarafından

⁴³⁷ Hüseyin Algül, "Ebu Eyyub el-Ensari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.10, s. 124, ss. 123-125; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 333.

⁴³⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 54.

⁴³⁹ M. Baha Tanman, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s. 238, ss. 237-243; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973, s. 351

⁴⁴⁰ Ayverdi, a.g.e, s. 351, 352

⁴⁴¹ Öz, a.g.e, s. 54.

desteklenmiştir⁴⁴². Harim 26x21 metre ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır⁴⁴³. Mihrap bölümü dışarıya çıkıntılı ve yarım kubbe ile örtülüdür⁴⁴⁴. Harim köşelerine yerleştirilen küçük kubbelerle üst örtü tamamlanmıştır⁴⁴⁵. Beş sıra pencerenin aydınlattığı harimin zemin kat pencereleri ve giriş cephesi ikinci sıra pencereleri dikdörtgen diğerleri yuvarlak kemerlidir. Harim, mihrap cephesi hariç üç yönden mahfillerle çevrelenmiştir⁴⁴⁶. Mermer mihrap çokgen bir niş formunda C ve S kıvrımlarla tezyin edilmiştir. Mermer minber de aynı süsleme üslubuna sahiptir⁴⁴⁷. Hünkâr mahfili mihrap cephesinin sağ köşesinde⁴⁴⁸. Çift şerefeli, şerefeleri mukarnaslı, çokgen gövdeli kesme taştan iki minaresi vardır⁴⁴⁹.

Cami 1800 yılında ikinci inşasından sonra 1823, 1847, 1865 yıllarında ve 1894 depremini müteakip tamirler geçirmiştir⁴⁵⁰. Cumhuriyet döneminde 1955-1963 yılları arasında restore edilmiştir⁴⁵¹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: 82-84.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاج كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار
نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شىء عليم⁴⁵²

⁴⁴² Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.12, s.11.

⁴⁴³ Tanman, a.g.m, s. 240.

⁴⁴⁴ Sevil Derin, "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *İzmir: Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, C. 25, S.2 (2016) s. 178.

⁴⁴⁵ Öz, a.g.e, s. 54.

⁴⁴⁶ Öz, a.g.e, s. 54.

⁴⁴⁷ Tanman, a.g.m, s. 240.

⁴⁴⁸ Eyice, a.g.m, s.11.

⁴⁴⁹ Derin, a.g.m, s. 180.

⁴⁵⁰ Derin, a.g.m, s. 188, 189

⁴⁵¹ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26.

⁴⁵² En-Nur, 24/35.

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁴⁵³

4. Ölçüsü: 4.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hamid Aytac

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine, koyu zeminde zerendud tekniğiyle yapılmıştır. h. 1377 (m. 1957- 1958) yılında Hamit Aytac tarafından yazılan yazı, İsmail Hakkı Altunbezer'in Büyük Selimiye ve Zeynep Sultan Camii kubbelerinde bulunan yazıyla aynı istiftedir. İstifte bazı harflerin formları değişiktir. مصباح kelimesinde ha (ح) harfi cevheri ve شئى ibaresinde ters ye (ى) harfinin uzunluğu bu duruma örnektir. Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri yeniden düzenlenmiştir⁴⁵⁴.

Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı uygulaması, uygulama tarihinden itibaren restorasyon geçirmedeği için ketebesini ve tarihini muhafazası, yazıda harf bünyelerinin aslına uygunluğundan tahmin edilebilir. Yazı hali hazırda bazı bölümlerinde dökülmeler görülmektedir.

⁴⁵³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁴⁵⁴ İsmail Öztürk, “Alsancak Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı”, *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 289.

KATALOG NO: 18

I. CAMİNİN ADI: FATİH CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih.

YAPIM TARİHİ: h. 875 (m. 1470)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Ali Kuşçu Mahallesi'nde, Fevzi Paşa Caddesi'nin doğusundadır. Banisi Fatih Sultan Mehmed tarafından, fetihten sonra Ortodoks Patrikliğine tahsis edilen On İki Havari Kilisesi yerine, patriğin başka bir yere taşınmak istemesi üzerine h. 867 (m. 1463) h. 875 (m. 1470) yılları arasında inşa ettirilmiştir⁴⁵⁵ (Fot. 85). Medreseler, tabhane, darüşşifa, çarşı, hamam ve merkezde caminin olduğu külliyenin mimari Atik Sinan'dır⁴⁵⁶.

1509, 1690 ve 1754 depremlerinde hasar alıp tamir edilen caminin 1766'da meydana gelen depremde büyük kubbesi ile küçük kubbelerinden ve duvarlarından bazıları da çökmüştür⁴⁵⁷. Depremde yıkılan cami Sultan III. Mustafa zamanında h. 1181 (m. 1767)- h. 1185 (m. 1771) yılları arasında genişletilmeden harim planı değiştirilerek tekrar yapılmıştır⁴⁵⁸.

Ortada şadırvanın bulunduğu 18 sütuna dayalı 22 kubbenin örttüğü revaklı iç avluya biri eksende ikisi yanlarda üç kapıyla girilmektedir⁴⁵⁹. Cami harimi dört yarım kubbenin desteklediği ana kubbe düzenine göre şekillenmiştir⁴⁶⁰. Dört kemerin desteklediği merkezi mekân örtü sistemi açıkta bulunan dört fil

⁴⁵⁵ Ayyansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 48; Semavi Eyice, "Fatih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C.12, s. 244.

⁴⁵⁶ Semavi Eyice, "Fatih Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s. 265.

⁴⁵⁷ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963, s. 58, 64, 65, 66.

⁴⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973, s. 365; Eyice, a.g.m, DİA, s. 245, Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 57.

⁴⁵⁹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, t.y, s. 36; Öz, a.g.e, s. 57.

⁴⁶⁰ Eyice, a.g.m, DBİA, s. 267.

ayağına dayanmaktadır⁴⁶¹. Ana kubbe geçişi pandantifler, yarım kubbe geçişleri tromplarla sağlanmıştır. Giriş ve mihrap cephesinde yarım kubbe köşelerinde ikişer tromp kanatlarda bulunan yarım kubbelerde üçer tromp kullanılmıştır⁴⁶². Caminin köşelerine konan küçük kubbelere de üst örtü tamamlanmıştır. Mihrap duvarı sol köşesinde hünkâr mahfili vardır. Harimi üç yönden dar bir mahfil dolaşmaktadır. İlk yapıdan kalan mermer mihrap harim cümle kapısı gibi mukarnas yaşmaklıdır⁴⁶³. Barok üsluptaki minberi mermerdendir⁴⁶⁴.

Harim kuzey duvarı köşelerinde bulunan iki minare 19. yüzyıl sonlarında şerefe ilavesiyle iki şerefeli hale getirilmiş, külahları taştan yapılmış, 1965 yılında külahlar kurşunlu olarak değiştirilmiştir⁴⁶⁵.

İkinci inşasından sonra 1782 büyük Cibali yangınından zarar gören cami müteakiben tamir edilmiştir⁴⁶⁶. 1858-1860 yılları arasında cami kapsamlı bir tamirden geçen cami 1894 depremine kadar ihtiyacı nispetinde tamir edildiği anlaşılmaktadır⁴⁶⁷. 1894 depremi sonrası tamir edilen cami, Cumhuriyet döneminde 1953-1971 ve 2007-2012 yılları arasında restorasyonlar geçirmiştir⁴⁶⁸.

Son restorasyonda yapılan raspa çalışmalarında özellikle merkezi kubbeye bulunan tezyini desenlerin hem Osmanlı klasik dönemi hem de Barok etkileri gösterdiği görülmüştür⁴⁶⁹. Üçüncü raspa sonunda elde edilen desenlerin "Türk Baroğu" olarak isimlendirilen devrinden kalma özgün örnekler olduğu görülmektedir. Fakat kubbe yazısında form değişimleri yoktur⁴⁷⁰. Elde edilen bu bulgulardan da merkezi kubbe göbeğinde bulunan yazının caminin ikinci inşası sırasında yapılan uygulama olduğunu

⁴⁶¹ Eyice, a.g.m, DİA, s. 246.

⁴⁶² Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul; Yem Yayın, 2007, s. 539, 540.

⁴⁶³ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul İnkılap Kitabevi, 2004, s.125.

⁴⁶⁴ Ayverdi a.g.e, s. 375.

⁴⁶⁵ Ayverdi, a.g.e, s. 375.

⁴⁶⁶ Cezar, a.g.e, s. 41.

⁴⁶⁷ Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 7 (2013), s. 90, 91.

⁴⁶⁸ Köse, a.g.m, s. 92; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25; Oğuz Ceylan, Tuğba Keleş Ocakcan, "Fatih Camii 2007-2012 Restorasyonu", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 7 (2013), s. 44.

⁴⁶⁹ Özlem Doğan, "Fatih Camii ve Sultan I. Mahmud Kütüphanesi 2007-2012 Onarım Bezeme Araştırma ve Uygulamaları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.7 (2013), s. 28.

⁴⁷⁰ Gönül Cantay, "Fatih Camii ve Sultan I. Mahmut Kütüphanesi 2007-2012 Onarımında Bezeme Çalışmaları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 7 (2013), s. 103, ss. 95-109

rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim yazı form özellikleri itibariyle Nuruosmaniye Camii kubbe yazısıyla üslup bakımından benzerdir.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Taha Suresi 1-6. Ayetler

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 88- 90.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, Taha Suresi 1-6. Ayetler

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

طه (1) ما انزلنا عليك القرآن لتشقى (2) الا تذكرة لمن يخشى (3) تنزيلا ممن خلق الارض
والسموات العلى (4) الرحمن على العرش استوى (5) له ما فى السموات وما فى الارض وما
بينهما وما تحت الثرى (6)⁴⁷¹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Ta-ha (1) Biz Kur'an'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik (2). Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik (3). O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından Peyderpey gönderilmiştir (4). Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir (5). Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur (6).”⁴⁷²

4. **Ölçüsü:** 5.50 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Cami hariminde yazı uygulamaları sınırlı seviyededir. Pencere alınlıkları, mihrap cephesi için çini veya kalemişi yazılar gibi geleneksel yazı uygulamaları yoktur. Harim kapıları iç alınlıkları, minber kapı alınlığıyla geçit kemeri alınlıkları ve mihrap alınlığında mahkuk kitabeler, kubbe pandantifleri ve kubbe göbeğinde kalemişi tekniğinde yazılar

⁴⁷¹ Et-Taha, 20/1-6.

⁴⁷² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.281.

mevcuttur (Fot.86, 89). Ayrıca mihrap cephesi alt pencere alınlıklarına değişik ebatlarda farklı hattatların elinden çıkmış çerçevesiz yazılar asılmıştır. Bunlardan biri son Osmanlı Halifesi Abdülmecid Efendi imzasını taşımaktadır (Fot. 87).

Kubbe merkezine celi sülüs yazı çeşidiyle müdevver formda yazılmış yazı besmele-i şerif ve Taha Suresi 1-6. ayetlerden oluşan uzun bir metne sahiptir. Sıva üzerine yapılan uygulamanın zemini siyah renkte, harfler ve yazı unsurları beyazdır. Yazıda hattat imzası ve tarih kaydı yoktur.

Yazı çevresinde değişik renkte düz cetveller, dışta barok sanatının etkisinde rumi başlıklardan geniş süsleme yer almaktadır. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harfler ve harf bölümleri yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına bağlanmaktadır.

Yazının alt sınırını genellikle müdevver olarak kullanılan harfler, üst sınırını geometrik süsleme alanı başlangıcı belirlemiştir. Metinde bulunan *يخشى* ve *لتشقى* kelimeleri ile *على* ve iki *فى* harfi cerindeki ye (ى) harfleri makus (ters) formda kullanılmış, aynı çizgiyi takip ederek keşidelendirilmiştir. Ters ye keşidelerinden oluşan yatay iç çizgi yazıyı dolaşmakta ve yazı alanını alt ve üst bölüm olarak isimlendirebileceğimiz iki parçaya bölmektedir. Yazının ana metni bu keşidenin altında, yazı dış alanı tarafındadır. Keşidenin üstüne, kelime bölümleriyle bazı kelimeler yazılmıştır. Yazının alt bölümünde müdevver harf tercihi ile sağlanan hareketli yazı görünümü keşide üstünde de harflerin birbiriyle temasıyla devam ettirilmiştir. Örneğin *لمن* ibaresinin sonundaki nun (ن) harfi ile *يخشى* kelimesinin başındaki ye (ى) harfi birbirine bitişerek devam eden bir görünüm sağlanmıştır. Değişik kelimelerdeki harflerin bitişmesine farklı bir örnek *على* ve *فى* harfi cerlerinde ters ye (ى) harfi keşidelerinin *السموات* kelimelerindeki te (ت) harfiyle birleşmesidir. Fakat bu birleşmeler yapılırken yazıda teşrifat gözetildiğinden sırasıyla okumaya engel oluşturmamaktadır. Yazıdaki hareketlilik (devinim) harflerin keşişme noktalarında harf kenarlarına çekilen kontur çizgileri vasıtasıyla oluşturulan altlı üstlü görünümle devam etmektedir.

Uzun yazı metni tüm yazı alanına istiflenerek dağıtılmış, harfler birbirleriyle yoğun olarak keşişmişlerdir. Kesişen harf veya harf bölümlerinin altlı üstlü görünümü yoğun istifte harflerin, dolayısıyla kelimelerin karışmasını önlemektedir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı azaltılarak yazı daha da öne çıkarılmıştır.

Örneğin yazı dış sınırında harflerin altına konması gereken esreler ile yazı içindeki ötre (zamme) işaretleri kullanılmamış ya da azaltılmıştır. Harflerin okutma noktaları kullanımına özen gösterilmiştir. Yeri uygun olmayan harf okutma noktaları küçük de olsa konulmuştur. تذكرة kelimesinin altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır.

Yazı satır aralığında dikey olarak genel itibariyle orta keşide üstünde bir, orta keşide altında iki kademedede istiflenmiştir. Yapılan istif tüm yazı alanını dolduracak şekilde planlanmış yazı alanında dengesiz boşluklar veya aşırı sıkışmış bölümler oluşturulmamaya dikkat edilmiştir. Teşrifata dikkat edilen yazıda harf bünyelerindeki olgunluk ve yazı unsurlarının birbiriyle uyumu üst seviyededir. Fakat yazının tüm alanı doldurması ve uzun metin tercihi yazının kolaylıkla okunmasını engellemektedir.

Yazı üst bölümünde elif (ل), lam (ل), lamelif (لا) gibi harflerin uç kısımları birbirine dar fakat eşit aralıklarla konumlandırılmıştır. Bu bölümde lamelif (لا) harflerinin kolları uçtan kırılarak elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerine eşlik etmektedir. Bu uygulama Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi cami kubbe yazılarında dikey harflerin uzantılarıyla oluşturulan yazı merkezi geometrik süsleme alanı uygulamasıyla aynı üsluba sahiptir. Kubbe yazısı bu açıdan klasik dönem kubbe yazılarına benzemekle beraber, yazı alanının tamamının kullanımı, yazının yoğunluğu açısından da Nuruosmaniye ve Laleli camileri kubbe yazılarıyla aynı üsluptadır.

KATALOG NO: 19

I. CAMİNİN ADI: GALİP PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Kadıköy, Bağdat Caddesi.

YAPIM TARİHİ: 1902.

İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Temmuz 2020

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Kadıköy İlçesi'nde, Bağdat Caddesi ve Erenköy Cami Sokak'ın birleştiği köşededir.

Banisi yakın döneme kadar yazılı kaynaklarda Sultan II. Abdülhamid dönemi nazırlarından Galip Paşa olarak geçmekteydi⁴⁷³. Pınar Şahin inşa sürecinde yapılan yazışmalar ışığında banisinin Sultan II. Abdülhamid olduğunu ortaya koymuştur⁴⁷⁴. Caminin Evkaf Nazırı Galip Paşa zamanında yapılması nedeniyle halk arasında bu şekilde isimlendirildiği, günümüzde de Galib Paşa Camii olarak isimlendirmenin devam ettiği düşünülebilir. Cami 31 Ağustos 1902 tarihinde hizmete açılmıştır. Caminin mimarı Yuvan Kalfa'dır⁴⁷⁵.

Caminin demir parmaklıklarla çevrili avlusuna biri Bağdat Caddesi diğeri Erenköy Cami Sokak'tan açılan iki kapıyla ulaşılmaktadır. Cami karma (eklektik) üslupta inşa edilmiştir. İki katlı son cemaat yeri kapalı, kare planlı harimi sağır ve basık kasnaklı bir kubbe örtmektedir. Mihrap bir niş şeklinde ve dışarıya taşmaktadır. Doğu ve batı cephelerinde üçüz pencereler vardır. Üçüz pencerelerden kenarda olanlar dikdörtgen, ortadaki daha büyük ve yuvarlak kemerlidir⁴⁷⁶. Mihrabın sağında ve solunda aynı yükseklikte birer yuvarlak kemerli pencere, giriş kısmına bakan birinci kat seviyesinde iki pencere vardır⁴⁷⁷. Giriş kapısı ve yanlardaki pencere planı mahfil katında harime bakan

⁴⁷³ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997. C.2, s. 26; Semavi Eyice, "Galib Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.13, s. 331.

⁴⁷⁴ Pınar Şahin, "Erenköy'de Bir Selatin Camii: Hamidiye (Galib Paşa) Camii", *Konya, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.26 (2018), s. 267.

⁴⁷⁵ Şahin, a.g.m., s. 267, 268.

⁴⁷⁶ Eyice, a.g.m., s. 331

⁴⁷⁷ Reşad Ekrem Koçu, "Galibpaşa Camii", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1971, C. 11, s. 5977.

kemerli açıklık olarak uygulanmıştır. Caminin kuzeybatı köşesindeki tek minaresinin pabuç, gövde, şerefesi ve peteği sekiz cepheli, külahı kagirdir⁴⁷⁸. Minberi ahşaptır.

Kubbe, pandantifler ve bel hizasından başlamak üzere bütün duvar yüzeyleri çeşitli renklerin pastel tonlarıyla bitkisel tezyinatla bezenmiştir⁴⁷⁹. Bezemelerde yağlıboya tekniği kullanılmıştır⁴⁸⁰. Cami 1970-1971 yıllarında tamir geçirmiştir⁴⁸¹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 92,93.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ 1 اللَّهُ الصَّمَدُ 2 لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ 3 وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ⁴⁸²

3. **Anlamı:**

“*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...*

*De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"*⁴⁸³

4. **Ölçüsü:** 1.80 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

⁴⁷⁸ Eyice, a.g.m., s. 331; Şahin, a.g.m., s. 269

⁴⁷⁹ Şahin, a.g.m., s. 270.

⁴⁸⁰ Oktay Hatipoğlu, *XIX Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 172.

⁴⁸¹ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s.28.

⁴⁸² El-İhlas, 112/1-4.

⁴⁸³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine sarı renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İhlas Suresi ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan boştur. Yazıyı dıştan cetvel ve naturalist üslupta başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Yazıda hattat imzası ve tarih bulunmamaktadır. İhlas Suresi'nin metin olarak seçildiği yazı metni 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna göre istiflenmiştir. Yazının dengeli istifi, harf veya birleşmiş harf gruplarının form mükemmelliği ile birbirleri arasında sağlanması gereken uyum, yazının okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri gibi tali unsurlarının yazı alanına dengeli dağılımı ve yazı alanında tüm boşluklarda kullanımı temel ilkeler olarak öne çıkmaktadır. Kubbe yazısı zikredilen kıstaslara göre oluşturulmuş bir yazıdır. Yazı metni başlangıçta besmele-i şerif ve sonunda sadeka bölümüyle uzatılmıştır. Yazının üst ve alt sınırı arasında dengeli bir istifleme görülmektedir. Yazı dikey olarak iki kademedeki istiflenmiş, الصمد لم يلد kelimelerinde istifleme üç kademeye çıkarılmıştır. احد ve رحيم kelimelerinde ha (ح) harfi kendinden sonraki harfe keşidelendirilerek birleşmiştir. قل, احد ve يولد kelimelerinin altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır. Yazı alanında oluşan boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. Mevcut yazıda harf bünyelerinin özellikle incelik kalınlaştığı yerlerde, harf kenar çizgilerinde, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin formlarında oluşan bozulmalar, kalemişi uygulamasında ortaya çıkan kusurlar olarak görülebilir. Aynı istif Zihni Paşa Camii kubbe yazısı olarak da kullanılmıştır.

KATALOG NO: 20

I. CAMİNİN ADI: GAZİ (KARA) AHMED PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Topkapı.

YAPIM TARİHİ: h. 979 (m. 1571)

İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 06 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Ahmed Paşa Camii, Gazi Ahmed Paşa Camii, Kara Ahmed Paşa Camii ve Topkapı Camii olarak da isimlendirilmiştir⁴⁸⁴.

Cami, Fatih İlçesi Topkapı Mahallesi'nde, Bican Bağcıoğlu Yokuşu, Fatma Sultan Cami Sokak, Emin Molla Sokak ve Un Değirmeni Sokak ile çevrili alandadır.

Mimar Sinan eseri olan külliye'nin banisi Sadrazam Kara Ahmed Paşa'dır⁴⁸⁵. Paşa'nın idamı üzerine külliye inşaatı durmuş, h. 972 (m. 11 Mart 1565) yılı Şaban ayının ikinci pazar günü tamamlanması için izin verilmiş ve bu tarihten 7 yıl sonra h. 979 (m. 1571) inşaat bitirilmiştir⁴⁸⁶. Vakfiyesi Paşa'nın ölümünden önce 2 Ramazan 962 'de (m. 21 Temmuz 1555) onaylanmıştır⁴⁸⁷. Cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve türbeden oluşan bir külliye olarak yapılmıştır⁴⁸⁸. Vakfiyesinde zikredilen ve günümüzde mevcut olmayan zaviye ile imaretin zamanla ortadan kalkmış olma ihtimali olduğu gibi hiç yapılmamış olma ihtimali de vardır⁴⁸⁹.

Dış avluya batı yönünden Bican Bağcıoğlu Yokuşu'na ve doğu yönünden Emin Molla Sokak'a açılan iki kapıyla ulaşılmaktadır. İç avluya doğu tarafından aynı sokak ve batı tarafından açılan kapılarla geçilmektedir. İç avlu aynı zamanda revakların arkasına ikinci bir sıra olarak konumlandırılmış medresenin de avlusudur. Beş kubbenin örttüğü

⁴⁸⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 146.

⁴⁸⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 199; Öz, a.g.e, s. 147.

⁴⁸⁶ Ayvansarâyî, a.g.e, s. 199.

⁴⁸⁷ Şerefeddin Yaltkaya, "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 2 (1942), s. 96, 164, ss. 83-167

⁴⁸⁸ Semavi Eyice, "Kara Ahmed Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, 2003, C4, s. 437.

⁴⁸⁹ Semavi Eyice, "Ahmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, C.2, s. 116, ss. 115-116

son cemaat yerinde girişin iki tarafında iki küçük mihrabiye bulunur⁴⁹⁰. Harime eksendeki cümle kapısı ve harimin sağ ve solunda bulunan iki kapıdan girilmektedir. Cümle kapısı sade, mukarnassız silmeler tarafından çerçevelenmiştir. Alınlığında Tevfik h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli besmele vardır. Bu besmele 1894 depreminden sonra yapılan bir tamire işaret ediyor olabilir⁴⁹¹(Fot. 95).

Harim enine dikdörtgen plana sahiptir⁴⁹². Altı kenarlı kasnağa oturtulan kubbe sağ ve solunda ikişer yarım kubbe ile harim enine genişletilmiştir⁴⁹³. Merkezi kubbe 12 metre çapındadır⁴⁹⁴. Harim içten 16.50x24.50 metre ölçülerindedir⁴⁹⁵. Kubbe kasnağı mihrap ve giriş duvarı önünde ikişer, sağda ve solda birer, 6 sütunu birbirine bağlamak için yapılan 6 kemer üzerine oturmaktadır. Duvarların önüne gelen bu sütunlar duvarla bitişmemiş istinat ayaklarına benzerler⁴⁹⁶. Merkezi kubbe geçişi pandantiflerle, yarım kubbe geçişleri dilimli tromplarla sağlanmıştır⁴⁹⁷. Yarım kubbeleri destekleyen askı kemerleri altında oluşturulan ve harimi mihrap cephesi hariç üç yönden saran mahfil, açıkta duran 19 sütunla beraber duvarlara bağlanmıştır. Harimin sağında ve solunda kemerler dışına taşırılan mahfil örtüsü düz çatıdır. Cümle kapısının sağ ve soluna rastlayan kemer içlerinde 2.85 metre genişliğinde ve 5.50 metre yüksekliğinde basık kemerli birer büyük pencere dışında ilk kat seviyesinde dikdörtgen 14 pencere bulunmaktadır⁴⁹⁸. Cami dört sıra pencere ile aydınlatılmaktadır.

Mihrap ve minberi mermerdendir. Mihrapta mukarnas, minberde aynalık ve korkuluğunun geometrik şebekeleri, taşıyıcı sütunların mukarnas süslemeli başlıkları özenli taş işçiliği ile dikkat çekmektedir⁴⁹⁹. Son cemaat yeri ve harim pencere alınlıklarında bulunan İznik çinileri, vaaz kürsüsü, cümle kapısı ve pencere kanatlarındaki ahşap işçiliği, mahfil altlarında ahşap tavanlarda zamanından kalan kalem işleri caminin

⁴⁹⁰ Eyice, a.g.m, s. 116.

⁴⁹¹ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/520-1566) İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, C.6, s. 20.

⁴⁹² Eyice, a.g.m, s. 116.

⁴⁹³ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 103.

⁴⁹⁴ Gülrü Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 516.

⁴⁹⁵ Yüksel, a.g.e, s. 20.

⁴⁹⁶ A. Saim Ülgen, "Topkapı'da Ahmed Paşa Heyeti", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 2 (1942), s. 169, ss. 169-171.

⁴⁹⁷ Yüksel, a.g.e, s. 20.

⁴⁹⁸ Yüksel, a.g.e, s. 20.

⁴⁹⁹ Eyice, a.g.m, s. 116

önemli tezyinat özelliklerindedir⁵⁰⁰. Harimin kuzeybatı köşesindeki minarenin ayrı bir kaidesi yoktur. Çokgen gövdeli, şerefesi mukarnaslıdır⁵⁰¹.

Cami 1696 yılında tamir edilmiştir⁵⁰². 1894 depreminden sonra h. 1314 (m. 1896-1897) yılında tamir edilmiş olmalıdır⁵⁰³. Cami en son 2005 yılında restore edilmiştir⁵⁰⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 98,99.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁵⁰⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"⁵⁰⁶

4. **Ölçüsü:** 1.75 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Caminin günümüze ulaşmış hat uygulamaları sınırlıdır. Bican Bağcıoğlu Yokuşu'na açılan kapı alınlığı ve harim cümle kapısı alınlığında mahkuk kitabeler, harimde mihrap alınlığı ve minber kapı alınlığında mermere mahkuk kitabeler, mihrap cephesi pencere alınlıklarında çini panolarda Fatıha Suresi hat uygulamaları vardır. Ana

⁵⁰⁰ Semavi Eyice, "Kara Ahmed Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, 2003, C4, s. 437.

⁵⁰¹ Yüksel, a.g.e, s. 20.

⁵⁰² Eyice, a.g.m, s. 437

⁵⁰³ Yüksel, a.g.e, s. 21.

⁵⁰⁴ mustafacambaz.com/details.php?image_id=4381 (10.10.2020;21:48)

⁵⁰⁵ El-İhlas, 112/1-4.

⁵⁰⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

kubbe pandantiflerinde cami takımı yazıları, ana kubbe göbeğinde kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğindedir (Fot. 94-98).

Kubbe yazısı mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşmuş dairesel alanda kalemişi süsleme bulunmaktadır. Yazıyı dıştan çok sayıda cetvel ve bordür süslemesi çevrelemektedir. Bu süsleme alanı yazının yaklaşık üç katından fazladır. Yazı bu haliyle süslemenin içinde boğulmuş gibidir. Kubbe yazısı aynı istif özellikleriyle Haseki, Çorlulu Ali Paşa, Mahmut Paşa ve Yeşilköy Mecidiye camilerinde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır. Çevre süslemesi özellikleri Haseki Camii kubbe yazısıyla aynı niteliktedir.

Kubbe yazısı, besmele ve ikinci ayetteki lafza-i celaller (الله) ile münferid yazılan iki vav (و) harfi dışında kademelendirilmemiş, yazıda satır düzeni tercih edilmiştir. Yazı dış kenarında kullanılan dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و) gibi harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) formlarının tercih edilmesi yazıya hareket kazandırmıştır. يولد ve يلد kelimelerindeki ye (ي) harflerinin okutma noktaları yer darlığından dolayı yuvarlak noktadır. Bu durum aynı zamanda yazıda teşrifata verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı azaltılmıştır. Böylece yazıda sadelik fikri ortaya çıkmıştır. يولد ve قل kelimelerinin altına tezyini yuvarlak nokta konulmuştur.

Harf ve bitişmiş harf gruplarının uyumu, okutma sırasının gözetilmesi, yazı alanını harflerin bünyelerinin belirlemesi kubbe yazısında öne çıkan noktalardır. Satır yüksekliği, harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. Bu haliyle yazı, yazı merkezinde bulunan dairesel alan etrafına satır istif formunda yazılmış bir celi sülüs uygulama gibidir. Başka bir ifadeyle yazının yazı merkeziyle bağlantısının kopması veya yazı satır yüksekliğinin harf formları ölçüsünde olması, önceki örneklere göre yazının algılanan boyunu küçültmüştür. Rüstem Paşa, Süleymaniye gibi Osmanlı klasik dönem kubbe yazılarının genel görünümü, dikey harflerin yazı merkezine konumlandırılan geometrik süsleme alanına bağlanmasıyla daha yüksek ve daha büyük algılanmasını sağlıyordu.

KATALOG NO: 21

I. CAMİNİN ADI: HADİM İBRAHİM PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Silivrikapı.

YAPIM TARİHİ: h. 958 (m. 1551)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Silivrikapı Mahallesi'nde, Silivrikapı Caddesi, Hisaraltı Caddesi, İbrahim Paşa Türbesi Sokak ve İmam Mehmet Sokak ile çevrili alandadır. Cami avlusuna Silivrikapı Caddesi, Hisaraltı Caddesi, İbrahim Paşa Türbesi Sokak ve İmam Mehmet Sokak'a açılan dört kapıdan girilmektedir. Caminin revaklı iç avlusu yoktur.

Banisi Kanuni Sultan Süleyman devri vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa'dır⁵⁰⁷. Mimar Sinan tarafından, harim kapısı inşa kitabesine göre h. 958 (m. 1551) yılında yapılmıştır⁵⁰⁸ (Fot. 100). Yapı, açık türbe, hamam, mektep ve çeşmeden oluşan külliye camisidir. Hamam ve mektep günümüze ulaşmamıştır⁵⁰⁹.

Sivri kemerler vasıtasıyla altı mermer sütuna dayanan beş kubbe son cemaat yerini örtmektedir. Harim kapısı önündeki kubbe daha yüksektir⁵¹⁰. Caminin son cemaat yerine bakan cephesi kesme küfeki taşından, diğer cepheler kesme küfeki taşı ve tuğlayla inşa edilmiştir⁵¹¹. Son cemaat yeri cami duvarlarına göre iki taraftan da taşkındır⁵¹².

Harime giriş eksende yer alan mermer söveli, mukarnaslı, alınlığında inşa kitabesi olan kapıdan sağlanmaktadır⁵¹³ (Fot. 100). Harim duvarlarla bütünleştirilen sekiz ayaklı

⁵⁰⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 69.

⁵⁰⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 75; Ayvansarayi, a.g.e, s. 70.

⁵⁰⁹ Semavi Eyice, "İbrahim Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C.21, s. 341, ss. 341-343

⁵¹⁰ Eyice, a.g.m, s. 342

⁵¹¹ Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu, "Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nin Plan Özellikleri ve Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığı içinde Benzer Örnekler Üzerine Bir Değerlendirme", *Art-Sanat Dergisi*, S. 11 (2019), s. 105, ss. 101-140.

⁵¹² Tarkan Okçuoğlu, "Hadım İbrahim Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s. 491.

⁵¹³ Okçuoğlu, a.g.m, s. 491.

tek kubbeli plandadır⁵¹⁴. 12 metre çapındaki merkezi kubbe geçişi, istiridye formunda tromplarla sağlanmışır⁵¹⁵. Harim kuzey, doğu ve batı cephelerinden duvarlara bitişen kalın payeler aracılığıyla genişletilmiştir⁵¹⁶. Payeler arasında kalan sivri kemerli nişlerin derinliği 1.85 metredir⁵¹⁷. Cami dört sıra da 38 pencere ile aydınlatılmaktadır. İlk kat pencereleri dikdörtgen mermer söveli, diğerleri alçı revzenli ve kemerlidir⁵¹⁸.

Mihrabı küfeki taşından ve mukarnalıdır. Minberi mermerden korkulukları geometrik şebekeli, aynalığı hatayi tezyinatlıdır⁵¹⁹. Kuzeybatı köşesinde çokgen gövdeli tek şerefeli minaresi kesme küfeki taşındandır⁵²⁰. Harimin kuzeybatı köşesinde, üzerinde h. 1177 (m.1763-1764) tarihinin yer aldığı müezzin mahfeli mermerdendir⁵²¹.

1648 ve 1754 depremlerinde hasar alan cami h. 1177 (m. 1763-1764) yılında tamir edilmiştir⁵²². Cami en son 2008 yılında restore edilmiştir⁵²³.

Mukarnaslı cümle kapısı nişi ve sedef kakmalı geometrik geçmeli, bitkisel bezemeli kapı kanatları, son cemaat yeri pencere alınlıkları ve mihrap alınlığında yer alan celi sülüs yazı uygulamalı çini panolar, mihrap, minber ve müezzin mahfelinde ortaya konan taş işçiliği ile harim pencere alınlıklarında kalemişi işlenmiş sivri kemer formlu esmâ-ül hüsnâ panoları ve çevresinde bulunan rumi bordürler camide uygulanan tezyinat programının niteliğini yükseltmiştir⁵²⁴ (Fot. 101).

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 103-105.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

⁵¹⁴ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, C.6, s. 243.

⁵¹⁵ Okçuoğlu, a.g.m, s. 490

⁵¹⁶ Denkhalbant Çobanoğlu, a.g.m, s. 105.

⁵¹⁷ Yüksel, a.g.e, s. 243

⁵¹⁸ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 42.

⁵¹⁹ Yüksel, a.g.e, s. 243.

⁵²⁰ Eyice, a.g.m, s. 342

⁵²¹ Eyice, a.g.m, s. 342; Okçuoğlu, a.g.m, s. 491.

⁵²² Eyice, a.g.m, s. 342.

⁵²³ *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, S.5 (2012), yy, s. 133.

⁵²⁴ Abdülkadir Erdoğan, "Silivrikapı 'da Hadım İbrahim Paşa Camii", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S.1 (1938), s. 30; Eyice, a.g.m, s. 342; Okçuoğlu, a.g.m, s. 491.

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة
الزجاجة كأنها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية⁵²⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”⁵²⁶

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami taşa mahkuk, çini ve kalemişi yazı uygulama örnekleriyle hat sanatı açısından oldukça zengindir. Kible ekseninde avlu ve harim kapıları alınlıklarında inşa kitabeleri taşa mahkuktur (Fot. 100). Son cemaat yeri pencere alınlıklarıyla mihrap alınlığında çini yazılar vardır⁵²⁷. Harimde ilk sıra pencere alınlıklarında esmâ-ül hüsnâ, tromp köşelerinde cami takımı yazıları ve kubbe göbeğinde yazılar sıva üzerine kalemişi tekniğindedir (Fot. 101).

Caminin 2008 restorasyonundan önceki kubbe yazısı, Kumbarhane Camii kubbe yazısıyla aynıydı (Fot. 103). Bu yazı Fatıha Suresi’yle sadaka bölümünden oluşan uzun bir metne sahipti. 2008 restorasyonunda cami kubbesine yapılan yazı uygulaması değiştirilmiştir. Yeni uygulama Hattat Hüseyin Kutlu’nun h. 1423 (m. 2002-2003) tarihli Sinan Paşa Camii kubbe yazısı uygulamasının tekrarıdır. Hadım İbrahim Paşa Camii’ne yapılan yeni kubbe yazı uygulamasında Sinan Paşa Camii kubbe yazısındaki imla hataları

⁵²⁵ En-Nur, 24/35.

⁵²⁶ *Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁵²⁷ Erdoğan, a.g.m, s.30.

düzeltilmiştir. Ketebesine göre h. 1429 (m. 2008) tarihi ve Hüseyin Kutlu imzasını taşımaktadır. Yazı metni besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Celi Sülüs yazı üslubunda sıva üzerine kalemişi tekniğinde, zemini siyah yazı bünyesi ve yazının tali unsurları beyazdır.

Elif (ا), lam (ل), lamelif (لا) gibi harflerin dikey kısımları uzatılarak yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye katılırlar. فى harf-i cerindeki ters ye (ى) harfi uzatılarak yazı metni ile geometrik süsleme alanını ayrılmış aynı zamanda yazının üst sınırı belirlenmiştir. Geometrik süslemeden yazıya uzayan ve harflerin dikey kısımlarında karşılığı olmayan çizgiler mezkûr ters ye (ى) çizgisinde nihayetlenmektedir.

Yazı genellikle iki kademedede bazı bölümlerde üç kademedede istiflenmiştir. Yazıda الارض bölümü dışında teşrifata dikkat edilmiştir. الارض bölümünde vav (و) harfi lamelif (لا) harfi içine yerleştirilmiş dolayısıyla kelimenin elif-lam (ال) takısından sonra konumlandırılmıştır. Yazı tenasüb açısından metnin son bölümü dışında dikkat çekicidir. Son bölümde harfler veya bitişmiş harf bölümleri yazının diğer bölümlerine nisbetle metnin sığması için biraz sıkıştırılmıştır. زيتونة kelimesinden besmele-i şerifin başlangıç kısmına kadar bir sıkışıklık dikkat çekmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri yazıda oluşan boşluklara dengeli olarak dağıtılmış, tüm yazı alanı doldurulmuştur.

Kubbe yazısı 20. yüzyılda İsmail Hakkı Altunbezer, Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın yazdığı kubbe yazılarında ortak olarak görülen tüm yazı alanının kullanımına dayanan bir üsluba sahip olmakla beraber, nisbeten rahat istif anlayışıyla Kazasker Mustafa İzzet Efendi kubbe yazısı üslubuna benzemektedir. Yazı, harf (kelime) bünyelerinden oluşan asli unsurların öne alınması açısından aynı metne sahip Kazasker Mustafa İzzet Efendi uygulaması, yazı merkezinde bulunan yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı itibariyle Osmanlı klasik dönem kubbe yazıları üslubundadır.

KATALOG NO: 22

I. CAMİNİN ADI: HAFIZ AHMED PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih.

YAPIM TARİHİ: h. 1004 (m.1595-1596)

İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 02 Ağustos 2015, 05 Eylül 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Ali Kuşçu Mahallesi'nde, Başmüezzin Sokak, Hafız Paşa Sokak, Başhoca Sokak ve Fatih Caddesi ile çevrili alandadır. Hafız Ahmed Paşa tarafından inşa kitabesine göre h. 1004 (m.1595-1596) yılında cami, medrese, darülcerra, sebil ve çeşmeden oluşan bir külliye olarak yaptırılmıştır (Fot. 107) ⁵²⁸.

Caminin avlusuna Fatih Caddesi'ne açılan kapıdan girilmektedir. Revaklı avlu kuzey ve batı yönlerinde medrese odalarıyla çevrelenmiştir. Son cemaat yeri tamamen yeni olarak yapılmıştır⁵²⁹. Cami, ortada daha büyük, kanatlarda daha küçük kubbeli üç kare mekândan oluşmaktadır⁵³⁰. Üç kubbe geçişi de pandantiflerle sağlanmıştır. Orta kısım kanatlara nisbetle güneye doğru taşkındır. Çobanoğlu'na göre yan mekân orta mekâna kemer açıklığıyla bağlıdır⁵³¹. Günümüzde kemerler aşağıya kadar duvardır ve yalnız kapı açıklığı bulunmaktadır. Mihrap, minber ve minaresi yenidir⁵³².

Eski minaresinin barok üslupta olmasından yapınının 1763 depreminden etkilendiği tahmin edilebilir. 1918 yangınında harap olan cami Eyice'ye göre önceki bir depremde kubbeleri çökmüş ve ahşap çatı yapılarak tamir edilmiştir⁵³³. Uzun yıllar harabe olarak kalan cami, aynı zamanda 1960'larda tamamen ortadan kaldırılma tehlikesi atlatmıştır⁵³⁴.

⁵²⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziha Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 131, 132.

⁵²⁹ Ahmed Vefa Çobanoğlu, "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s. 492.

⁵³⁰ Semavi Eyice, "Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C15, s. 86.

⁵³¹ Çobanoğlu, a.g.m, s. 492.

⁵³² Çobanoğlu, a.g.m, s. 492.

⁵³³ Eyice, a.g.e, s. 86.

⁵³⁴ Eyice, a.g.e, s. 86.

1976 yılında Vakıflar idaresi tarafından başlanan restorasyon bitmeyince 1990-1991 yılında bir vakıf tarafından restorasyonu tamamlanmıştır⁵³⁵.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 110, 111.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁵³⁶

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"⁵³⁷

4. **Ölçüsü:** 1.50 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Caminin harim kapısı dış alınlığında Hüsameddin 316 (m. 1898-1899) ketebeli kitabe, iç alınlığında inşa kitabesi bulunmaktadır (Fot. 106, 107). Mihrap alınlığı kitabesi h. 1412 (m. 1991-1992) tarihlidir (Fot. 108). İlk sıra pencerelerinin üstünde sıva üzerine kalemişi tekniğinde, tüm cepheleri dolaşan kuşak yazısında Nebe Suresi celi sülüs satır istif formundadır (Fot. 109).

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine sarı renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı

⁵³⁵ Çobanoğlu, a.g.m., s. 492.

⁵³⁶ El-İhlas, 112/1-4.

⁵³⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

merkezinde oluřan dairesel alanda rumi tezyinat, yazı çevresinde bordür ve yarım řemse bařlık sűslemeleri vardır.

Kubbe yazısında ketebe ve tarih yoktur. Yazı Bűyűkada Hamidiye ve Çakmakçılar camilerindeki kubbe yazılarıyla aynı istiftir. Celi sűlűs yazı, satır istif formundadır. Yazının alt bűlűműnde kullanılan mim (م), rı (ر), vav (و), dal (د) gibi harflerin műdevver (yuvarlak dűnűřlű) formlarının tercih edilmesi, yazıya hareket kazandırmıř ve yazı alanının alt sınırını belirlemiřtir. Satır yűkseklięi harf bűnyeleri ve kalem kalınlıęıyla uyumludur. Yazı genel olarak iki kademede istiflenmiřtir. Yalnız الصمد ve احد kelimelerinin űstű boř bırakılmıřtır. الرحمن ve الصمد kelimesinin lam (ل) harflerinde zűlfe kullanılmamıřtır. Vav (و) harfi gűzű, műdevver mim (م), rı (ر) harf kuyrukları gibi kalemin incelik ve kalınlıęının deęiřtięi bűlűmlerde form bozulmaları gűrűlmektedir. Metin yazı alanına dengeli olarak daęıtılmıřtır. Harf bűnyelerinden kalan boř alanlar okutma, műhmel harf ve tezyin iřaretleri ile doldurulmuřtur.

KATALOG NO: 23
I. CAMİNİN ADI: HASEKİ SULTAN CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 945 (m. 1538-1539).
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Cerrahpaşa Mahallesi'nde, Haseki Caddesi ile Tekke Çıkmaızı'nın kesiştiği köşededir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan tarafından, Çinili Köşk Müzesi'nde bulunan çini inşa kitabesine göre h. 945 (m. 1538-1539) yılında yaptırılmıştır⁵³⁸. Tek kubbeli olarak yapılan cami, cemaatin çokluğu ve vakfının izni olması sebebiyle Sultan I. Ahmed zamanında mütevellisi Hasan Bey tarafından aynı büyüklükte bir kubbe daha ilave edilerek h. 1021 (m. 1612-1613) yılında genişletilmiştir⁵³⁹. Cami inşaatından bir yıl sonra medrese ve sıbyan mektebi yapılmış 1552 yılına kadar da imaret ve darüşşifa ilavesiyle külliye halini almıştır⁵⁴⁰. Aynı büyüklükte iki kubbenin oluşturduğu enine genişletilmiş hacmin bağlantısı iki sütuna dayanan üç kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır⁵⁴¹. 11.30 metre çapındaki iki kubbenin geçişleri de tromplarla sağlanmıştır⁵⁴².

Sonradan yapılan ilave bölüm önünde devam etmeyen son cemaat yerini, sivri kemerler vasıtasıyla altı sütuna oturan beş kubbe örtmektedir. Mermer görünümü verilmiş mukarnaslı mihrap alçıdan yapılmıştır. Minberi mermerden ve sadedir⁵⁴³.

⁵³⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 68; Doğan Kuban, "Haseki Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, 2. Baskı, C.4, s. 5.

⁵³⁹ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 147; Kuban, a.g.m, s. 4, 5.

⁵⁴⁰ Kuban, a.g.m, s. 5.

⁵⁴¹ Sema Doğan, "Haseki Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C.16, s. 370.

⁵⁴² Kuban, a.g.m, s.5.

⁵⁴³ Doğan, a.g.m, s. 371.

Caminin kuzeybatı köşesinde kesme küfeki taşından yapılan minare çokgen gövdeli ve tek şerefelidir⁵⁴⁴.

1894 depreminde hasar alan cami tamir görmüştür⁵⁴⁵. 1969-1970 yıllarında restorasyonda tezyinatı yenilenen cami, günümüzde tekrar restore edilmektedir⁵⁴⁶.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 116,117.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁵⁴⁷

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: “O, Allah' tur, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”⁵⁴⁸

4. **Ölçüsü:** 1.90 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Caminin günümüze ulaşmış hat uygulamaları sınırlıdır. Harim cümle kapısı alınlığında Sultan I. Ahmed zamanında yapılan cami genişletme çalışması için konulan

⁵⁴⁴ Doğan, a.g.m, s. 371.

⁵⁴⁵ Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 47; Kuban, a.g.m, s. 5.

⁵⁴⁶ Kuban, a.g.m, s.5.

⁵⁴⁷ El-İhlas, 112/1-4.

⁵⁴⁸ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

kitabe, kapının iki yanında nişlerin üstünde iki parça halinde kufi kelime-i tevhid, taş mahkuktur (Fot. 112-114). İki kubbe altında birer cami takımı yazıları ve iki kubbe göbeğinde de aynı kubbe yazısı vardır. h. 1323 (m. 1905-1906) tarihli cami takımı yazılarının ikisi de Sami Efendi imzasını taşımaktadır (Fot. 115).

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. İki kubbe göbeğinde tamamıyla aynı özelliklere sahip yazı uygulaması vardır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresinden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alanda kalemişi tezyinat bulunmaktadır. Yazıyı dıştan bordürler ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Kubbe yazısı aynı istif özellikleriyle Çorlulu Ali Paşa, Topkapı Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Mahmut Paşa ve Yeşilköy Mecidiye camilerinde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır. Yazının kalemle yazılan ilk örneğini yansıtmaması, hat kurallarına uygunluk açısından aynı forma sahip kubbe yazılarının güzel bir örneğidir.

Yazı besmele ve ikinci ayetteki lafza-i celaller (الله) ile münferid yazılan iki vav (و) harfi dışında kademelendirilmemiş, yazıda satır düzeni tercih edilmiştir. Yazı alt bölümünde kullanılan dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و) gibi harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) formlarının tercih edilmesi yazıya hareket kazandırmıştır. يولد ve يولد kelimelerindeki ye (ي) harflerinin okutma noktaları yer darlığından dolayı yuvarlak noktadır. Bu durum aynı zamanda yazıda teşrifata verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Noktalar olması gerektiği yere konulmuş, yazı alanı alt sınırına kaydırılmamıştır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımında aşırıya gidilmemiştir. Bu tercihin yazıda sadeliği sağlamaya yönelik bir uygulama olduğu açıktır. يولد ve قل kelimelerinin altına tezyini yuvarlak nokta konulmuştur.

Harf ve bitişmiş harf gruplarının uyumu, dengeli, dağılım, okutma sırasının gözetilmesi, sadelik ve açıklık yazıda öne çıkan noktalardır. Satır yüksekliği harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. Bu haliyle yazı, yazı merkezinde bulunan dairesel tezyinat alanı etrafına satır istif formunda yazılmış bir celi sülüs kuşak yazısı kimliğindedir. Başka bir ifadeyle yazının yazı merkeziyle bağlantısının kopması veya yazı satır yüksekliğinin harf formları ölçüsünde kalması önceki örneklere göre yazının algılanan boyunu küçültmektedir. Rüstem Paşa, Süleymaniye camileri kubbe

yazıları gibi Osmanlı klasik dönem kubbe yazılarının genel görünümü dikey harflerin yazı merkezine konumlandırılan geometrik süsleme alanına bağlamasıyla daha yüksek ve büyük görünmesini sağlıyordu.

Cami takımı yazılarının Sami Efendi imzasını taşıması ve kubbe yazılarının yazı üslubundan dolayı yazıların Sami Efendi'nin elinden çıkmış olabileceği akla gelirse de bu durum belgelendirilememiştir.

2015'te ziyaretimizden sonra restorasyona alınan caminin kubbesinde yapılan raspa sonucunda devrinden kalmış olması muhtemel bulgular ortaya çıkarılmıştır (Fot. 118). Kubbe yazısının bir bölümüyle yazı çevresine yapılan tezyinatın durumu bizlere Osmanlı klasik dönemiyle 20.yüzyıl kubbe yazısı anlayışı hakkında önemli sonuçlara götürmektedir. Caminin mevcut yazı ve çevre süslemesiyle, eski yazı ve çevre süslemesi yaklaşık aynı alanı kaplamaktadır. Eski desenlerin ve yazının üslubu Osmanlı klasik dönem üslubundadır. Kubbe yazısının boyutları Osmanlı klasik dönem kubbe yazısına göre 20. yüzyılda oldukça küçülmüştür.

KATALOG NO: 24
I. CAMİNİN ADI: HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 1147 (m. 1734-1735)
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Cerrahpaşa Mahallesi'nde, Esekapı Sokak, Alipaşa Cami Avlusu Sokak ve Hekimoğlu Alipaşa Caddesi ile çevrili alandadır. Cami avlusuna cadde ve sokaklardan birer kapıyla girilmektedir.

Banisi üç defa sadrazam olan Hekimbaşı Nuh Efendizade Ali Paşa'dır⁵⁴⁹. Cami, tekke, kütüphane, sebil, çeşme ve türbeden oluşan külliyenin mimarları Çuhadar Ömer Ağa ile Hacı Mustafa'dır⁵⁵⁰. Kesme küfeki taşından yapılan cami inşa kitabelerine göre h. 1147 (m. 1734-1735) bitirilmiştir⁵⁵¹. Zemine yapılan subasmanın yükselttiği caminin altı sütuna dayanan beş kubbenin örttüğü son cemaat mahalline merdivenlerle çıkılmaktadır⁵⁵². Camiye eksende yer alan cümle kapısı ve iki yanda yer alan kapılardan girilmektedir⁵⁵³. Ana mekân ikisi mihrap çıkıntısının köşelerinde dördü serbest çokgen gövdeli altı payenin taşıdığı sivri kemerlere dayanan merkezi kubbe ve altı yarım kubbe ile örtülmüştür⁵⁵⁴. Giriş kısmında bulunan yarım kubbenin iki köşesi ikişer küçük kubbe ile yerleştirilerek üst örtü tamamlanmıştır⁵⁵⁵. Merkezi kubbe geçişi pandantif, yarım kubbe geçişleri mukarnaslarla sağlanmıştır⁵⁵⁶. Ortadaki ana mekânın çevresini üç yönden

⁵⁴⁹ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 125.

⁵⁵⁰ Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, 2003, s. 43, ss. 43-46

⁵⁵¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C.17, s. 169; Ayvansarayı, a.g.e, s. 125

⁵⁵² Kuban, a.g.m, s. 44; (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, ty, s. 46.

⁵⁵³ Kuban, a.g.m, s. 45.

⁵⁵⁴ Çobanoğlu, a.g.m, s. 169.

⁵⁵⁵ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 443.

⁵⁵⁶ Çobanoğlu, a.g.m, s. 169.

mahfil dolaşmaktadır⁵⁵⁷. Mihrabın solunda konumlandırılmış hünkâr mahfeli girişi dışardan ve rampalıdır⁵⁵⁸. Harim beş sıra pencere ile aydınlatılmaktadır⁵⁵⁹.

Mihrap sofasında Tekfur Sarayı çini atölyelerinde yapılmış çinilerle bezenmiştir⁵⁶⁰. Mihrap ve minberi mermerdendir. Mihrap nişi çokgen kenarlı mukarnas yaşmaklıdır⁵⁶¹. Minber korkulukları ve aynalıği şebekelidir⁵⁶². Aynalıği çevreleyen bordür akant yapraklı dolamadal kabartmalardan oluşmaktadır⁵⁶³.

Kuzeybatı köşesinde bulunan minare birçok defa tamir edilip, tekrar yapıldığından özgün halini ne kadar koruduğu bilinmemektedir⁵⁶⁴.

Cami h. 1197 (m. 1782-1783) ve 1830'lu yıllarda tamir edilmiştir⁵⁶⁵. 1894 depreminden iki yıl sonra, h.1313 (m. 1896) yılında tamir edilen caminin kubbe göbekleri ve eteklerindeki yazıların daha sonra yenilendiği, h. 1318 (m.1900-1901) tarihini taşıyan kuşak yazısından anlaşılmaktadır⁵⁶⁶ (Fot. 124). Cami Cumhuriyet döneminde 1953-1972 yılları arasında restorasyonlar geçirmiştir⁵⁶⁷. Bu tamirler sırasında çöken minaresi 1962'de tekrar yapılmıştır⁵⁶⁸.

II. KUBBE YAZILARI

Cami hat sanatı uygulamaları açısından zengindir. Harim cümle kapısı, minber kapısı ve mihrap alınlıklarında mahkuk kitabeler, mihrap sofası pencere üstlerinde çini panolarda kuşak yazısı ve sıva üzerine kalemişi tekniğinde ana kubbe pandantiflerinde cami takımı yazıları, kubbe ve yarım kubbe göbeklerinde kubbe yazıları ve kubbe eteklerinde kuşak yazıları vardır (Fot. 119-134). Camideki yazılardan çini

⁵⁵⁷ Aslanapa, a.g.e, s. 443; Kuban, a.g.m, s. 45.

⁵⁵⁸ (Konyalı), a.g.e, s. 46.

⁵⁵⁹ Çobanoğlu, a.g.m, s. 169.

⁵⁶⁰ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul; Yem Yayın, 2007, s. 524.

⁵⁶¹ Çobanoğlu, a.g.m, s. 169.

⁵⁶² (Konyalı), a.g.e, s. 47.

⁵⁶³ Kuban, a.g.e, s. 524.

⁵⁶⁴ Kuban, a.g.m, s. 45.

⁵⁶⁵ Çobanoğlu, a.g.m, s. 170

⁵⁶⁶ Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", *Aslanapa Armağanı*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996, s. 272, ss. 259-280.

⁵⁶⁷ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25, 26.

⁵⁶⁸ Çobanoğlu, a.g.m, s. 171.

panodaki Bakara Suresi 255. ayeti (ayet-el kürsi) hassa ağalarından Hasan Ağa'nın, mihrap ve minber kapı alınılığındaki kitabelerle cami takımı yazıları Ömer Efendizade Mehmed Aziz Efendi'nin, ana kubbe ile yarım kubbelerdeki celi yazılar da Cihangirli Mustafa Çelebi'nin yazılarıdır⁵⁶⁹. Ana kubbe pencereleri üstünde satır istif düzeninde Nur Suresi 35-39. ayetlerin yer aldığı kuşak yazısı, yazı düzeni ve üslubu açısından imzada görüldüğü gibi Hacı Arif Efendi'nin öğrencisi Osman Nuri Efendi tarafından yeni olarak yazılmış olmalıdır (Fot. 124). Yarım kubbe sıralaması, kubbe göbeklerinde yazılan ayetlerin Kur'an-ı Kerim'deki sırasına göre yapılmıştır.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 125-126.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü.

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد⁵⁷⁰4

صدق الله العظيم العزيز الغفور الوهاب

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O'nun hiçbir dengi yoktur. (4)”⁵⁷¹

Azîm, azîz, gafur, vehhab olan Allah doğru söyledi.

4. **Ölçüsü:** 3.00 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Mustafa bin İbrahim (Cihangiri)⁵⁷²

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

⁵⁶⁹ Tanman, a.g.b, s. 271, ss. 259-280

⁵⁷⁰ El-İhlas, 112/1-4.

⁵⁷¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

⁵⁷² “*Hüsn-i hatı Hüseyin Habli'den meşk etmiştir. Sadrazam Ali Paşa'nın inşa ettirdiği caminin celi yazılarını yazmıştır. H. 1196 (m. 1781-1782) tarihinde vefat etmiştir*” (Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s.467)

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İhlas Suresi ve uzatılmış sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan küçük dairesel alan tezyin edilmemiştir. Yazıyı barok üslubunda tek renk yoğunluğu azaltılmış naturalist tezyinat çevrelemektedir. Kubbe yazısı metni, daha önce yapılan Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe yazısı metniyle, sadeka bölümüne el-aziz (العزیز) kelimesi ilavesi dışında aynıdır. Form açısından da iki yazı büyük oranda benzerdir.

Elif (ا) ve lam (ل) harfleri mümkün olduğunca ikili olarak düzenlenmiştir. Bu harfler dikey olarak yazı merkezine doğru uzatılmış, birbiriyle ikili düğüm yapılarak merkez boşluk dairesinde nihayetlendirilmiştir. Yazının üst bölümünde, dikey harf (elif) veya harf bölümlerinin (lam) bağlanma noktasının altında ikili yatay iç cetvel vardır. İç cetvelin merkeze yakın olanı tezyini, yazıya yakın olanı الوهاب kelimesinin son harfi be (ب) harfidir. Kubbe yazısı metninde bulunan dört lafza-i celal (الله) ile يلد kelimesinin ye (ي) harfi ikinci kademede yazılmıştır. Yazı metninin diğer bölümleri satır yazısı düzenine sahiptir. Yazı dış sınırını belirleyen asıl yazı bölümü dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و), nun (ن), lam (ل) gibi harf veya birleşmiş harf gruplarının müdevver (dönüşlü) ve yuvarlak formlarıyla hareketli bir kimliğe sahiptir. Dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و), nun (ن), lam (ل) gibi harfler kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca kesintisiz bir hareket sağlanmıştır. Yazı merkezine doğru uzayan elif-lam (ال) harflerinin boyları harf bünyelerine göre kalem ölçüsünden oldukça uzun tutulmuştur. Bu durum lafza-i celal (الله) lerin ikinci kademeye alınmasıyla ortaya çıkabilecek satır istif yazı görünümünü engellemiştir. Yazı satırıyla yazı merkezi arasında oluşan boşluklara öncelikle okutma işaretlerinden iri şedde işaretleri, şedde bulunmayan bölümlere de cezm ve ötre işaretleri yerleştirilmiştir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılarak kullanılmıştır. Böylece yazıda sadelik fikri öne çıkarılmıştır. Elif (ا) ve lam (ل) harfleri normalden uzun yazılarak yazıda abidevilik görünümünü hedeflenmiştir⁵⁷³.

⁵⁷³ İsmail Öztürk, “Alsancak Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı”, *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 287.

Harf bünyeleri caminin inşa edildiği dönem özellikleri göstermektedir. Yazıda احد kelimelerindeki ha-dal (حـد) birleşmesi, vav (و) harflerinin tek yazılan veya كفو، يولد، هو, farklı olması, yazıda mutlak harf formu anlayışının hâkim olmadığını göstermektedir. Bu özellik yarım kubbe yazıları için de geçerlidir.

İhlas Suresi'nin ana kubbede metin olarak tercihi tevhide, Allah'ın birliğine ve tekliğine vurgu yapmayı amaçlamış, kubbe yazılarının da ana temasını tevhid ve inanç olarak belirlenmiştir. Nitekim mihrap cephesi yarım kubbelerinde metinler "Rab" terimini açıklayan ayetlerden seçilmiştir.

B. Güneybatı Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 77. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 127,128.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 77. Ayet.

فلما رأى القمر بازغا قال هذا ربى فلما افل قال لئن لم يهدنى ربى لاكونن من القوم الضالين⁵⁷⁴

3. Anlamı:

*"Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırılmış kimselerden olurum." dedi."*⁵⁷⁵

4. Ölçüsü: 3.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni En'am Suresi 77. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde

⁵⁷⁴ El-En'am, 6/77.

⁵⁷⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

oluşan küçük dairesel alan tek renk barok üslubu naturalist bezemeye sahiptir. Yazıyı dışardan aynı üslupta tezyinat çevrelemektedir.

Yazı metni, yazı dış sınırını belirleyen bölüme satır düzeninde konumlandırılmıştır. Yazının bazı bölümlerinde ikinci kademe olarak yerleştirilen harf veya bitişmiş harf grupları elif (ا), lam (ل), lamelif (لا) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin yazı içerisinde dengeli dağılımını amaçlamaktadır. Yazı merkezine uzatılan dikey harf veya harf bölümleri ikili olarak yazı üst bölümünde düğüm yapılmış ve yazı merkezindeki süsleme alanı cetvelinde bitirilmiştir. ربي, يهدنى ve ربي kelimelerinin sonundaki ye (ى) harfleri makus (ters) formuyla düğüm süslemesi altındaki iç cetvele paralel olarak uzatılmıştır. Yazının ortasına kadar dikey elif-lam (ال) ve yatay ters ye (ى) harfleri görünüme hakimdir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılarak kullanılmıştır. Yazının son bölümü diğer bölümlere göre daha sade kalmıştır. Yazının okunma sırasına özen gösterilmiştir.

C. Güneydoğu Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 78. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 127,129.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** En'am Suresi 78. Ayet

فلما رأى الشمس بازغة قال هذا ربي هذا اكبر فلما افلت قال يا قوم انى برئ مما تشركون⁵⁷⁶

3. Anlamı:

"Güneşi doğarken görünce, "Rabbim budur (noktalı virgül) zira bu daha büyük " dedi. O da batınca dedi ki: " Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) koştüğünüz şeylerden uzağım."⁵⁷⁷.

4. **Ölçüsü:** 3.50 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).

⁵⁷⁶ El-En'am, 6/78.

⁵⁷⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni En'am Suresi 78. ayetten oluşmaktadır. Yazı; çevre süslemeleri, form, üslup ve uygulama esasları açısından ilk yarım kubbe yazısıyla aynı özelliklere sahiptir. En'am Suresi 77. ayetin yazıldığı ilk yarım kubbe yazısına göre yazı metni yazı alanına daha dengeli dağıtılmıştır. Yazıda teşrifata dikkat edilmiştir. ربي ve انى kelimesinde ye (ى) harfleri makus formda ve uzatılmıştır. انى kelimesi yazı sonunda oluşan boşluğu doldurmak için sona yaklaştırılmamış, yerinde kullanılmıştır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri yok denecek kadar azaltılmıştır. Bu durum yazıda sadeliğe verilen önemi göstermesi açısından önemlidir.

D. Mihrap Sofası Üstünde Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 79. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 127,130.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** En'am Suresi 79. Ayet

انى و جهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا وما انا من المشركين⁵⁷⁸

3. Anlamı:

“Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim”⁵⁷⁹.

4. **Ölçüsü:** 3.50 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

⁵⁷⁸ El-En'am, 6/79.

⁵⁷⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni En'am Suresi 79. ayetten oluşmaktadır. Yazı; çevre süslemeleri, form, üslup ve uygulama esasları bakımından önceki yarım kubbe yazılarıyla aynıdır. Yazı metninin yazı alanına dağılımı dengelidir. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin olmadığı alanlarda okutma ve tezyin işaretleri kullanılarak boşluklar doldurulmuştur. Fakat bu tercih yazıda sadeliği engelleyecek ölçüde değildir.

E. Kuzeybatı Yarım Kubbe Yazısı: Fatır Suresi 41. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 131, 132.

2. Kubbe Yazısı Metni: Fatır Suresi 41. Ayet

ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا ولئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حليما
غفوراً⁵⁸⁰

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁵⁸¹.

4. Ölçüsü: 3.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Osmanlı klasik döneminde birçok camide ana kubbe yazısı olarak yazılan ayet, bu camide yarım kubbe yazısı olarak tercih edilmiştir. Satır düzenine sahip yazı, çevre süslemeleri, form, üslup ve uygulama esasları açısından diğer yarım kubbe yazıları paralelindedir. Aynı zamanda da ana kubbe yazısı olarak Rüstempaşa, Süleymaniye camilerindeki uygulamalarıyla bu

⁵⁸⁰ El-Fatır, 35/41.

⁵⁸¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

camideki yarım kubbe yazısı kompozisyonu büyük oranda tekrar edilmiştir. زالتا kelimesinde te (ت) harfi noktaları yer darlığından dolayı yoktur. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri oldukça azaltılmıştır. Yazıda, diğer yarım kubbe yazıları gibi sadelik fikri öne çıkarılmıştır.

F. Kuzeydoğu Yarım Kubbe Yazısı: Bakara Suresi 127. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 131, 133.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 127. Ayet

واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت واسماعيل ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم⁵⁸²

3. Anlamı:

“İbrahim İsmail’le birlikte Kabe’nin temellerini yükseltiyordu: "Ey Rabbimiz! bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin”⁵⁸³.

4. Ölçüsü: 3.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 127. ayetten oluşmaktadır. Yazı; çevre süslemeleri, form, üslup ve uygulama esasları bakımından önceki yarım kubbe yazılarıyla aynıdır. Yazı metninin yazı alanına dağılımı dengelidir. Yazı metninin diğer yarım kubbe yazı metinlerine göre kısa olması, yazının orta bölümünün nisbeten boş kalmasına sebep olmuştur. القواعد kelimesinde vav (و) harfi başı ortak olarak kendinden sonra gelen من harfi-i cerindeki mim (م) harfi başı için de kullanılmıştır. ابراهيم kelimesinin ye (ى) harfi ve من harfi-i cerinin nun (ن) harfi noktaları ihmal edilmiştir. Yazıda okutma, mühmel harf

⁵⁸² El-Bakara, 2/127.

⁵⁸³ Kur’an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.19.

ve okutma işaretleri kullanımı azaltılmıştır. Yazının *ربنا تقبل منا انك انت السميع* bölümünde elif (ل), lam (ل) ve kef (ك) harflerinin dikey bölümleri gereğinden fazla sola eğik yazılmış, daire merkezinden sapmıştır. Bunun sebebi yazının satır düzeninin bozulmasından kaçınmaktır.

G. Giriş Kapısı Üstünde Yarım Kubbe Yazısı: Âl-i İmran Suresi 96. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 131, 134.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Âl-i İmran Suresi 96. Ayet

ان اول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا وهدى للعالمين⁵⁸⁴

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, alemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir”⁵⁸⁵

4. **Ölçüsü:** 3.50 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Mustafa bin İbrahim (Cihangiri).
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemîşi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Al-i İmran Suresi 96. ayetten oluşmaktadır. Yazı; çevre süslemeleri, form, üslup ve uygulama esasları bakımından önceki yarım kubbe yazılarıyla aynıdır. Metnin diğer yarım kubbe yazı metinlerine göre kısa olması yazı alanında yazının yoğunluğunu azaltmıştır. Metni kısa olan ayetlerin başına besmele veya sonuna sadeka bölümlerinin ilave edilmeyişi, kubbe yazılarında üslup birliği, metin konusundaki tutuculuk başka bir ifadeyle geleneğe bağlanabilir. Yine de yazı metninin yazı alanına dağılımı dengelidir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılmış, yazıda sadelik ön plana çıkarılmıştır.

⁵⁸⁴ Âl-i İmran, 3/96.

⁵⁸⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.61.

KATALOG NO: 25
I. CAMİNİN ADI: HIRKA-İ ŞERİF CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 1267 (m. 1851)
İNCELENDİĞİ TARİH: 21 Temmuz 2020.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Hırka-i Şerif Mahallesi'nde, Keçeciler Caddesi, Kadı Sokak ve Akseki Caddesi arasında kalan alandadır. Cami avlusuna Akseki Caddesi ve Keçeciler Caddesine açılan iki kapıdan ulaşılır. Kadı Sokak'a açılan kapı günümüzde kullanılmamaktadır.

Külliyeye olarak planlanan yapılar grubu, Hırka-i Şerif'in korunduğu ve ziyaret edildiği bölüm, cami, hünkâr dairesi, Veysel Karani'nin ailesinden gelenler için bir meşruta ve Hırka-i Şerif'in korunması için bir jandarma karakolundan oluşmuştur⁵⁸⁶. Ana yapı Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'in Veysel Karani'ye verilmesini vasiyet ettiği hırkasının korunması ve ziyareti için Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılan hırka-i şerif dairesinden, cami ve hünkâr mahfilinden oluşmaktadır⁵⁸⁷.

Hicri 13 Şevval 1264 (m. 12 Eylül 1848) de temel atma töreniyle inşaatına başlanan killiye h. 20 Cemaziyelevvel 1267 (m. 23 Mart 1851) tamamlanmıştır. Mimarı Seyyid Abdülhalim Efendi'dir⁵⁸⁸.

Caminin giriş cephesinde alt katta son cemaat yeri, üst katta hünkâr dairesi yer almaktadır. Son cemaat yerini geçince sekizgen planlı 11.50 metre çapında tek kubbeli harim bölümüne ulaşılmaktadır⁵⁸⁹. Sekizgenin harim girişi sağ ve solundaki bölümler altta kapı, üstte mahfil açıklıkları şeklindedir. Bunlarla birlikte mihrap dışındaki sekizgen yüzeylere yüksek yuvarlak kemerli pencereler yerleştirilmiştir. Pencerelerin üzerlerinde parçalı sekiz kuşak yazısı, onların üstünde de sekiz yarım daire pencere vardır⁵⁹⁰.

⁵⁸⁶ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 638

⁵⁸⁷ M. Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 378; Kuban, a.g.e., s. 638.

⁵⁸⁸ Selman Can, Pınar Şahin, "Arşiv Belgeleri Işığında Hırka-i Şerif Camii'nin 1847 Sonrası İnşa Süreci", *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 34 (2015), s. 27, 33, ss. 18-45.

⁵⁸⁹ Tanman, a.g.m., s. 379

⁵⁹⁰ Kuban, a.g.e., s. 638.

Hırka-i Şerif dairesi, harime bitişik, harimden daha küçük aynı formda iki katlı tek kubbeli sekizgen bir yapıdır. Alt kat Hırka-i Şerif'in korunması üst kat ziyareti için kullanılmaktadır⁵⁹¹. Hırka-i Şerif dairesi bağlantısı iki taraftan harimi çevreleyen iki katlı, demir iskeletli galeriler ile sağlanmıştır⁵⁹².

Cami ile Hırka-i Şerif dairesinin duvarları kesme küfeki taşı, kubbeleri tuğladan yapılmıştır. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü koyu kırmızı taş ve beyaz mermerden, ampir geleneksel üsluptan farklı tasarlanmıştır⁵⁹³. Caminin kuzey cephe köşelerinde tek şerefeli iki minaresi vardır⁵⁹⁴.

Cami Osmanlılar döneminde 1864, 1881, 1882, 1894. 1900, 1906 yıllarında Cumhuriyet devrinde 1952-1958, 1993 yıllarında, 1999 Marmara depremi sonrası ve 2014'ten sonra tamir ve restorasyonlar geçirmiştir⁵⁹⁵.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayetten Bir Bölüm

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 138-141.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayetten Bir Bölüm

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمَشْكُوتٍ فِيهَا مُصْبِحُ الْمَصْبِاحِ فِي زَجَاجَةِ
الزَّجَاجَةِ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دَرَى يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةِ مَبَارَكَةِ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ⁵⁹⁶

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

⁵⁹¹ M. Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Basım, 2003, C.4, s. 68, ss. 68-69.

⁵⁹² Can, Şahin, a.g.m., s. 21.

⁵⁹³ M. Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 379, 380.

⁵⁹⁴ Can, Şahin, a.g.m., s. 21

⁵⁹⁵ Can, Şahin, a.g.m, s. 31, 32; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25.

⁵⁹⁶ En-Nur, 24/35.

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”⁵⁹⁷

4. Ölçüsü: 2.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami hat sanatı uygulamaları açısından oldukça zengindir. İç ve dış kapı alınlıkları, cami hariminde mihrap ve minber kapı alınlıkları, pencere alınlıklarında parçalı kuşak yazıları, cami takımı yazıları, kubbe yazısı ve duvarlara asılmış çerçeveli yazılar ilk bakışta fark edilen hat eserleridir. Celi talik inşa kitabesi, kuşak yazıları ve ilk kubbe yazısı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin, minber kapı alınlığı ile cami takımı yazıları dönemin padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) imzalıdır⁵⁹⁸ (Fot. 135-137).

İlk kubbe yazısı Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından 1851'deki inşasında yazılmış, 1978'de günümüz hattatlarından Hasan Çelebi'nin aslına uygun olarak yazdığı yazıyla değiştirilmiş, 2002- 2003 restorasyonunda yazı tekrar yenilenmiştir⁵⁹⁹.

Hasan Çelebi'nin yeni kubbe yazısıyla Kazasker'in eski kubbe yazısı arasında bazı farklar olmakla beraber yazı genel istif özelliklerini korumuştur. السموات والارض bölümünde eksik olan bir elif (ل) harfi, vav (و) harfinin içine konulmuş, önceki yazıda görülmeyen كمشكوة kelimesindeki yuvarlak te (ة) harfi noktaları eklenmiş, المصباح kelimesinin başlangıcı مصباح kelimesinin içinden alınarak sol tarafta yazı alt sınırına çekilmiştir. Ayrıca Kazasker'in Ayasofya Camii kubbesinde bulunan yazısında kullandığı yuvarlak okutma noktaları, normal noktalarla değiştirilmiştir. Yeni kubbe yazısında harf bünyelerinin de Kazasker Mustafa İzzet Efendi üslubundan Hasan Çelebi üslubuna döndüğü görülmektedir. 2014 yılında başlayan restorasyonda tamir edildiği anlaşılan yazı

⁵⁹⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁵⁹⁸ Cevdet Küçük, “Abdülmeçid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s.259.

⁵⁹⁹ M. Uğur Derman, “Mustafa İzzet, Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s.306; Hilal Kazan, *Noktalar ve Çizgiler Arasında Hasan Çelebi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2013, s. 69, 210, 211.

Kazan'ın eserindeki görsele göre estetik özelliklerini kaybetmiştir⁶⁰⁰. Harflerin zülfe, baş, boyun, dirsek, kuyruk gibi kalın kalem hareketinden ince kalem hareketine geçtiği kısımları ile okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerindeki inceliğin kaybolması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

⁶⁰⁰ bkz, Kazan, a.g.e, s. 210, 211.

KATALOG NO: 26
I. CAMİNİN ADI: İSHAKPAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih, İshakpaşa Caddesi.
YAPIM TARİHİ: Kesin inşa tarihi bilinmiyor.
İNCELENDİĞİ TARİH: 05 Eylül 2018
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi'nde, Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun kapısı saray surlarını takip ederek Ahırkapı'ya inerken İshakpaşa Caddesi üzerinde sağdadır⁶⁰¹. Banisi Fatih ve II. Beyazıt devri vezir-i azamlarından İshak Paşa'dır⁶⁰². Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen cami Semavi Eyice'ye göre II. Mehmed (Fatih) döneminde veya II. Beyazıt'ın ilk yıllarında yapılmış olmalıdır⁶⁰³.

Cami kare planlı ve tek kubbelidir, kubbe sekizgen kasnak üzerine oturur. Mimari olarak sade bir görünüm arz eder. Duvarları moloz taşlarla örülmüş, kemer ve pencerelerinde tuğla kullanılmıştır. Cephelerinde alt ve üstte ikişer olmak üzere dört ve pencere vardır. Camiin giriş bölümünde kalan izlerden üç sütuna müstenit, kemerlerle ayrılmış, iki kısımdan oluşan son cemaat yeri bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁰⁴. Fakat caminin son cemaat yeri günümüze ulaşmamıştır.

Minarenin kaidesi kesme taş, üst kısım tuğladır. Ayverdi'ye göre; 1704, 1731-32 ve 1811 tarihli kitabelere göre üç defa tamir geçilmiştir⁶⁰⁵. 1912 yılında çıkan büyük yangında zarar gören cami, uzun yıllar harap halde kalmış 1951'de restore edilerek hayatiyet kazanmıştır⁶⁰⁶. 1951 restorasyonunda dışına yapılan sıvalar sonradan kazınarak duvar görünümü gün yüzüne çıkarılmıştır (Fot. 142). Cami hariminde bir özellik kalmamıştır⁶⁰⁷.

⁶⁰¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1989, s. 425, 426)

⁶⁰² Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, 3. b., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.77.

⁶⁰³ Semavi Eyice, "İshak Paşa Camii ve Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 539

⁶⁰⁴ Eyice, a.g.m., s. 539.

⁶⁰⁵ Ayverdi, a.g.e., s.426

⁶⁰⁶ Eyice, a.g.m., s. 539.

⁶⁰⁷ Ayverdi, a.g.e., s.425.

Cami hat sanatı uygulamaları açısından da oldukça fakir düşmüştür. Mihrap üstünde قول وجهك شطر المسجد الحرام ayeti bulunur. Cami hariminde daire formunda lafza-i celal (الله جل جلاله), ism-i nebi (محمد عليه السلام) ve cihar-i yar-i güzün yani dört halife isimlerinin yazıldığı levhalar (عثمان رضى, عمر رضى الله عنه, أبو بكر رضى الله عنه) vardır. (على رضى الله عنه, الله عنه

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Tevbe Suresi 18. Ayet'in bir kısmı ve Cin Suresi 18. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 143.

2. Kubbe Yazısı Metni: Tevbe Suresi 18. Ayet'in bir kısmı ve Cin Suresi 18.

Ayet

انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر⁶⁰⁸

وان المساجد لله فلا تدعوا مع الله احدا⁶⁰⁹

3. Anlamı:

“Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler imar edebilirler.

Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın.”⁶¹⁰

4. Ölçüsü: 1.70 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs.

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami kubbesi göbeğinde iki farkı sureden iki farklı ayet bulunur. Sıva üzerine kalem işi olarak siyah zemine sarı renkte yazılan dairevi bir yazıdır. Satır kalınlığının bir misli kadar daire içi boşluk vardır. Yazı iç sınırına yazı rengi ile çekilen cetvelin içinde bir cetvel ve merkezde yazı renginde düz boyanmış daire bulunur. Genellikle camilerin

⁶⁰⁸ Et-Tevbe, 9/18.

⁶⁰⁹ El-Cin, 72/18.

⁶¹⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.188, 572.

avlu kapıları alınlığı, taç kapı alınlığı, pencere alınlığı gibi değişik bölümlerinde yazılması adet haline gelmiş olan mescitleri (camileri) imar etmekle ilgili Tevbe Suresi 18. ayeti ile yine mescitlerin önemine vurgu yapan Cin Suresi 18. ayet sülüs satır düzeni ile celi sülüs satır istif düzeni arasında bir kompozisyona sahiptir. İki ayeti ayırmak için yazı renginde rokoko tarzı bir dal üzerinde yaprak ve çiçekler bulunan süsleme vardır.

Lafza-i celaller (الله) ile kelimelerin bazı birleşmiş harf bölümleri yazının üst bölümüne yakın, kademelendirilerek yazılmıştır. Aynı forma sahip tek veya birleşmiş harf bünyeleri hat kuralları açısından birbirlerini nakzetmektedir. Örneğin مساجد ve المساجد kelimesinde cim-dal (جد) harfleri birleşmeleri büyüklük ve form açısından birbirinden farklıdır. Aynı durum yazının diğer harflerinde de görülmektedir.

Yazıda keşideler dikkat çekicidir. يعمر kelimesinde ayın -mim (عم) harfleri geçişi, احدا kelimesinde ha- dal (حد) harfleri geçişi keşidelendirilmiştir. من امن bölümünde mim-nun (من) harfleri birleşmeleri yine keşideye benzeyen görünümü ile vurgulanmıştır. Yazının bazı bölümlerinin boşluk alanları diğer bölümlere göre fazladır. Tevbe Suresi ayetinin م الاخر bölümü ile cin suresi ayetinin başlangıcı ve bitişi bu duruma örnektir. Tevbe suresi ayetinin من امن بالله bölümünde من ibaresinin üzerindeki boşluk, امن kelimesinin mim-nun (من) harfleri birleşmesi üzerindeki boşluk ile واليوم الاخر bölümünde واليو kısmından sonraki harflerin alanının genişlemesi aslında metnin bu bölümlerinin de diğer bölümler kadar yoğun olduğu, yazının doluluk ve boşluk açısından dengeli olduğu, fakat uygulama sırasında yazı alanının doldurulması amacı ile bazı tasarruflarda bulunulduğunu düşündürmektedir.

Hattat imzası bulunmayan yazı üslup olarak Mahmud Celaleddin ekolünü hatırlatmaktadır. Mahmud Celaleddin ekolündeki harf ve birleşmiş harf bünyelerindeki sertlik bu yazıda da mevcuttur⁶¹¹. Fakat okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin çok kullanılarak yazı alanının doldurulması Mahmud Celaleddin ekolü uygulamalarından ayrılmaktadır.

⁶¹¹ M. Uğur Derman, "Mahmud Celâleddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 27, s.359, ss.359.

KATALOG NO: 27
I. CAMİNİN ADI: İSKENDERPAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: Kesin inşa tarihi bilinmiyor
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 27 Ocak 2018.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

İskender Paşa Camii, Terkim Mescidi adıyla da anılmıştır⁶¹². Cami, Fatih İlçesi Akşemsettin Mahallesi'nde, Çifte Kumrular Sokak, Adnan Kahveci Sokak ve Sarıgözel Caddesi arasındadır. Caminin inşa tarihi mukayyet değildir⁶¹³. II. Mehmed (Fatih) devri ricalinden ve II. Bayezid vezirlerinden İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin vakfiyesi hicri 911 (miladi 1505-1506) yılına ait olduğundan, 15. yüzyıl sonu veya 16 yüzyıl başlarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir⁶¹⁴.

Cami, hafif eğimli bir araziye küçük bir avlu içine inşa edilmiştir. Camiye, avlunun Sarıgözel Caddesi yönündeki kapısından aşağıya inilerek, Çifte Kumrular Sokak yönündeki kapısından merdivenlerden çıkılarak ulaşılmaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvan yuvarlak ve yenidir. Caminin son cemaat yeri dört sütunlu ve üç kubbelidir. Son cemaat yerinin en solunda mihrap nişi bulunmaktadır⁶¹⁵. Son cemaat yerini örten orta kubbe içten yıldız biçiminde tonoz formundadır. Harim kapısı alınlığında Nisa Suresi 103. Ayetten موقوتا كتابا المؤمنین علی الصلوة كانت ان bölümünün⁶¹⁶ bulunduğu kitabe caminin tek kitabesidir (Fot.144). Kitabe tarihi h. 1170 (m. 1756-57) dir. Harim kapısı mukarnas süslemelidir⁶¹⁷. Caminin tek minaresi kesme taştan, batı duvarına bitişik, kaidesi karedir⁶¹⁸. Pabuç kısmı oldukça yüksek, gövdesi çok kenarlı, şerefesinde bulunan mukarnaslar devrinin tipik örneklerindedir⁶¹⁹. Cami tamamen kesme taşandır. Cami

⁶¹² Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 1, s. 146

⁶¹³ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisi'nde II. Bayezid Yavuz Sultan Selim Devri (886-926/ 1481-1520) V*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1983, s. 257.

⁶¹⁴ Sema Doğan, "İskender Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 567.

⁶¹⁵ Yüksel, a.g.e., s. 257.

⁶¹⁶ Mealen: "Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir" (*Kur'an Yolu Meali*, Hazırlayanlar; Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.94.)

⁶¹⁷ Doğan, a.g.m., s. 567.

⁶¹⁸ Yüksel, a.g.e., s. 257.

⁶¹⁹ Doğan, a.g.m., s. 567.

harimi içerden 10.90 x 10.95 metredir. Kubbe geçişi dört pandantifle sağlanmıştır. Kubbe kasnağı on iki kenarlıdır⁶²⁰. Kubbe kasnağında cephelerin her birinde birer pencere bulunmaktadır. Harim kapısı cephesinde altta ve üstte ikişer, diğer cephelerde alta iki üstte üç pencere vardır⁶²¹. Mihrabı küfeki taşından kum saatli ve mukarnalıdır. Minberi yenidir⁶²². Halil Ethem 1932 yılında basılan eserinde camiin harap durumda olduğunu belirtmektedir⁶²³. İskender Paşa Camii 1756, 1887, 1945, 1956 yıllarında tamirler geçirmiştir⁶²⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 145-147.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجة كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة ولا شرقية⁶²⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”⁶²⁶

4. Ölçüsü: 4.40 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

⁶²⁰ Yüksel, a.g.e., s. 257.

⁶²¹ Doğan, a.g.m., s. 567.

⁶²² Yüksel, a.g.e., s. 257.

⁶²³ Halil Ethem, *Camilerimiz*, İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 47.

⁶²⁴ Doğan, a.g.m., s. 567; Öz, a.g.e., s. 146.

⁶²⁵ En-Nur, 24/35.

⁶²⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

6. **Hattatı:** Hüseyin Kutlu⁶²⁷, h.1426 (m. 2005-2006)

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Cami kubbesi merkezinde besmele ile Nur suresi 35. ayetin başından ortalarına kadar devam eden bir yazı vardır. Sıva üzerine kalem işi olarak, siyah zemin üzerine altınla zerendud olarak yazılmış dairevi bir yazıdır. Celi sülüs yazı tarzındadır. Beşiktaş Sinan Paşa Camii kubbe yazısıyla aynı kompozisyona sahiptir.

Merkeze doğru elif (ا), lam (ل), kef (ك) gibi yukarı uzayan harflerin uzantıları ile oluşturulan geometrik süsleme alanı merkezi kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Elif (ا), lam (ل), kef (ك) gibi yukarı uzayan harflerin geometrik şekil için yetersiz olduğu bölümlerde aşağıya inen süsleme unsurları yukarı döndürülmüş zincir yapılarak şekil tamamlanmıştır. Yazı ile geometrik süsleme arasında yazı kalemi kalınlığında yazının zeminine paralel fi (فی) harfi cerinden, fe (ف) ile ters ye (ی) birleşmesinden bir cetvel oluşturulmuştur. Metin bu cetvel ile yazının zemini arasında bulunan tüm yazı alanına eşit olarak dağıtılmaya çalışılmıştır. Yazının bulunduğu bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci ve üçüncü üst kademelerde kelimelerin bazı harfleri veya kelimeler için kullanılmıştır. Harf bünyeleri dışında kalan boşluklar okutma işaretleri, noktasız harf işaretleri ve süsleme işaretleri ile doldurulmuştur. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkı yoktur. Merkeze doğru, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi, uzayan harflerin uzantıları tam olarak düzdür.

Yazıda bazı imla hataları vardır. الزجاجة kelimesinde cim-elif (جا) birleşmesi unutulmuştur. لا شرقية kelimesinden önce kullanılan vav (و) harfi fazladır.

Metnin okunma sırasına dikkat gösterilmiştir. Yazıda harfler ve birleşik harf grupları arasındaki uyum dikkat çekicidir. Satırın en altında kullanılmaya özen gösterilen mim (م), rı (ر) vav (و) lam (ل) gibi kaseli harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımını ile vav (و), rı (ر) gibi mürsel bırakılan harflerin kuyrukları beraber kullanılarak yazı alanının alt sınırı belirlenmiştir. مصباح ve المصباح kelimelerinde tek (müfred)

⁶²⁷ “1949 yılında doğan Hüseyin Kutlu, İmam-Hatip Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü mezunudur. 1974 yılında merhum Hamid Aytaç’tan sülüs-nesih icazeti almıştır.” (Gelenekten Geleceğe İcazename Albümü Hamid Aytaç’tan 2007’ye, y.y., İstanbul: Uygulamalı Türk İslam Sanatları Kütüphanesi Yayınları, 2007, s.18)

kullanılan (ح) harfi karnı içine kelimenin bir kısmı alınmıştır. Yazının son kısmında كوكب kelimesinde kef (ك) harfi serenleri, شجرة kelimesinde şın (ش) harfi, زيتونة kelimesinde nun (ن) harfi ve شرقية kelimesinde sin (س) harfi ile üst süsleme alanından metne doğru harfler keşidelenmiştir. Yazıda harflerin birbiriyle uyumu, boşluk doluluk dengesi, okunma sırasının gözetilmesi, yazı alanını harflerin bünyelerinin belirlemesi öne çıkan noktalaradır.

Kubbe yazısı Hamid Aytaç'ın (1893-1982)⁶²⁸ talebesi Hüseyin Kutlu tarafından h. 1426 (m.2005-2006) yılında yazılmıştır. Cumhuriyet döneminde kubbe yazılarında görülen aşağıdan yukarıya sağdan sola tüm yazı alanının eşit olarak kullanılmaya çalışıldığı uygulamalara paralel bir karakter gösterir. Bu yeni sayılabilecek üslup Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile cumhuriyetin ilk dönemlerinde bazı eski camilere yazılan yeni kubbe yazılarında ve yeni inşa edilen camilerde ortaya çıkmıştır. Örneğin İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1964) tarafından yazılan Üsküdar Büyük Selimiye Camii, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, Zeynep Sultan Camii kubbe yazıları⁶²⁹, Halim Özyazıcı (1898-1964)⁶³⁰ tarafından yazılan Denizli Çınar Camii, Alsancak Hocasade Camii gibi cumhuriyet döneminde yeni yapılan camilerin kubbe yazıları⁶³¹ aynı üslupta yazılmış örneklerdir.

⁶²⁸ İsmail Yazıcı, "Hattat Hâmid Aytaç (Hayatına Umumi Bir Bakış), *Hattat Hâmid Aytaç Kitabı*, haz. İsmail Yazıcı, İstanbul: Kitabevi, 2002, s.13,51.

⁶²⁹ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s.178.

⁶³⁰ Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul: Yayın Matbaacılık, t.y., s.260.

⁶³¹ Serin, a.g.e., s.188.

KATALOG NO: 28
I. CAMİNİN ADI: KAPTAN PAŞA CAMİİ (EYÜP)
BULUNDUĞU YER: Eyüp, İskele.
YAPIM TARİHİ: h. 1177 (m. 1763)
İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Temmuz 2020.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Eyüp Sultan İlçesi, Eyüp İskele Caddesi ile Silahtarağa Caddesi arasındadır. Kaptan Paşa Camii, Cevri Usta Camii, Hacı Mahmut Camii, Büyük İskele Camii olarak da isimlendirilmiştir.⁶³² Cami ilk defa Hacı Mahmut Ağa tarafından 1577'de yaptırılmış, 1819 yılında Cevri Usta, 1900 yılında Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından yenilenmiştir.⁶³³ Kuzeybatı cephesinde bulunan tek şerefeli minaresini 1900 yılında Hasan Hüsnü Paşa camiyi tekdiden yaptırmasında ilave ettirmiştir.⁶³⁴

Alt katında dükkanlar olan fevkani camiye iki taraflı bir merdivenle çıkılmaktadır (Fot. 148). Son cemaat yerinin sağına minare kaidesi ve mahfil çıkış merdivenleri yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri doğu yönünde iki, batı yönünde bir ve kuzey yönünde bir pencere ile aydınlatılmıştır. Harim bölümü içten 7.30x7.30 metre ölçülerinde, kare planda, üst örtüsü içten kubbeli dıştan çatılıdır. Cami harimi doğu, batı ve güney cephelerinde ikinci kat seviyesine uzayan yuvarlak kemerli ikişer pencere ile aydınlatılmaktadır. Kadınlar mahfeli ahşaptır. Mihrabı kenarlardan mermerle çerçevelenmiş yuvarlak kemerli niş şeklindedir. Minberi yeni ve ahşaptır.⁶³⁵ En son 2015 yılında restore edilmiştir.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

- 1. Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 149,150.
- 2. Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

⁶³² Tahsin Öz, *İst. Camileri*, c.1., s. 37

⁶³³ Hadika, s 360; Öz, s. 38

⁶³⁴ Esra Güzel Erdoğan, "Kaptan Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, 2. Basım, C.4, s. 434.

⁶³⁵ Erdoğan, a.g.m., s. 434.

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفوراً⁶³⁶

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁶³⁷.

4. Ölçüsü: 1.20 metre çapında

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmza okunamadı

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı camide 1900 yılında yapılan yenileme sırasında yazılmış olmalıdır. Yazıda okunamayan bir ketebe ve h. 1318 (m. 1900-1901) tarihi vardır. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Kubbe yazısı ahşap üzerine siyah zemin üzerine zerendud tekniğinde uygulanmıştır. Yazı, celi sülüs yazı çeşidinin istif ve harf bünyelerinde sağlanan değişime paralel olarak, yazıldığı dönem özelliklerini göstermektedir.

Kubbe merkezinde bulunan tezyinat alanı çevresine müdevver satır istif formundadır. Yazı bazı bölümlerde iki bazı bölümlerde üç kademede istiflenmiştir. Teşrifat bazı bölümlerde aşağıdan yukarıya, bazı bölümlerde yukarıdan aşağıya yazının istiflenmesiyle titizlikle sağlanmıştır. Yazı alanında yazının asıl unsuru olan harf bünyeleri dışında oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile yoğun olarak doldurulmuştur. Metin tüm yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazının herhangi bir bölümünde aşırı sıkışıklık veya boşluk görülmez. Yine de غفورا ve السموات

⁶³⁶ El-Fatır, 35/41.

⁶³⁷ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

kelimelerindeki vav (و) harfi kasesi normalden geniştir. Bu tercihlerin istif gerekliliği olduğu söylenebilir.

Osmanlı klasik dönem camilerinde görmeye alışık olduğumuz Fatır Suresi 41. ayeti içeren kubbe yazısı, yazının ahşap zeminine uygulanmasında başarısız bir örnektir. İstif özellikleri açısından gerekli yeterliğe sahip yazı, uygulama esnasında harf bünyelerinde ve yazının tali unsurlarındaki form kayıpları, kenar çizgilerinin bozulması sonucunda estetik özelliklerini kaybetmiştir.

KATALOG NO: 29

I. CAMİNİN ADI: KAPTAN PAŞA CAMİİ (ÜSKÜDAR)

BULUNDUĞU YER: Üsküdar, Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi

YAPIM TARİHİ: h. 1140 (m. 1727)

İNCELENDİĞİ TARİH: 02 Temmuz 2014, 29 Temmuz 2015

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar Aziz Mahmut Hüdayi Mahallesi'nde, Kaptanpaşa Sokağı ile Abdi Efendi Sokağı'nın kesiştiği köşededir. Kaptan Paşa ve Kaymak Mustafa Paşa cami isimleri ile de bilinir⁶³⁸.

Caminin ilk olarak 15. yüzyıl sonlarında Hamza Fakih adında bir kişi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Cami, hicri 1140 (m. 1727) yılında Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır⁶³⁹.

Caminin biri doğu tarafına Aziz Mahmut Efendi Sokağına, diğeri batı tarafına Kaptan Paşa Sokağına açılan iki avlu kapısı mevcuttur. Doğu avlu kapısından girilince rampalı bir yolla caminin girişine ulaşılır. Caminin son cemaat yeri iki katlı ahşap bir yapıdır. Yapının sağında bulunan minare kesme taştan yapılmıştır⁶⁴⁰. Cami tek kubbelidir. Kubbe eteğinde bulunan 16 pencere caminin yeterince ışık almasına katkı sağlamaktadır. Kubbe sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Kubbe kasnağının altında bulunan köşelerde dört tromp vardır. Ana kubbe kible tarafında cephe duvarına, kapı tarafında da iki sütuna dayanır. Bu iki sütun aynı zamanda mahfeli taşımaktadır. Mahfelin üstünü üç küçük kubbe örter. 1887 yılında bir yangında hasar gören sütunların alt bölümü taşlarla güçlendirilmiştir. Mihrabı, mukarnalıdır. Pencereleri birinci kat seviyesinde köşeli, ikinci kat seviyesinde kemerlidir. Mermer minberin korkulukları şebekelidir, aynalığında rumi üslupla yapılmış dairevi, mermere hakk edilmiş bir madalyon süslemesi vardır⁶⁴¹.

⁶³⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri, I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C. 2, 1997, s. 35.

⁶³⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, C. I, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 177; Öz, a.g.e., s. 35.

⁶⁴⁰ Konyalı, a.g.e., s. 177.

⁶⁴¹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, İstanbul, t.y., s. 52

Kaptan Paşa Camii, Edirnekapı Tekfur Sarayı'nda kurulan çini atölyesinin ürettiği çinilerle bezenmiştir. 1727 yılı inşasında ilk kat pencereleri seviyesinde çini yüzeye sahip olduğu düşünülen yapı⁶⁴² 1887 yılında çıkan yangında zarar görmüştür. Günümüze bu çinilerin sınırlı bölümü ulaşabilmiştir⁶⁴³. Daha önce mevcut olduğu bilinen çok sayıda hat levhasının günümüzde camide korunmadığı anlaşılmaktadır⁶⁴⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatır Suresi 41. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 151, 152.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatır Suresi 41. Ayet

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورا

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁶⁴⁵.

4. **Ölçüsü:** 1.90 metre çapında
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Ketebe ve tarih olmayan kubbe yazısında metin olarak celi sülüs yazı çeşidiyle Fatır Suresi 41. ayet yazılmıştır. Koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulaması sıva üzerindedir. Yazı merkezinde bulunan sekiz köşeli yıldız çevresinde yeterli ölçüde boşluktan sonra yazı üst sınırı bulunmaktadır. Yazı üst sınırında, cetvel veya keşideli

⁶⁴² (Konyalı), a.g.e., s. 52.

⁶⁴³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, C. I, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s.178-179.

⁶⁴⁴ Konyalı, a.g.e., s.180

⁶⁴⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

harflerle belirtilmemiş, elif (ا) lam (ل) lamelif (لا) gibi zülfeli harflerin üst noktası bu sınırı belirlemiştir. Üst sınır dairevi yazı merkezine yakın olduğundan harflerin zülfeleri bu bölümde gereğinden fazla yaklaşmış bazen üst üste bindirilmiştir. Yazı alt sınırı, vav (و), rı (ر), nun (ن), dad (ض), kef (ك) gibi kaseli ve çanaklı harflerin kâse ve çanak bölümleriyle hareketlendirilmiştir. Elif (ا), lam (ل), kef (ك) gibi harflerin dikey bölümleri yazı merkezine göre sola eğimli yazılışıyla dikkat çekmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı kısıtlanmıştır.

Yazının bazı bölümleri gereğinden fazla sıkışık, bazı bölümlerinde de yoğunluk azdır. ان تزولا bölümünün istifinde boşluklar dikkat çekmektedir. ان تزولا bölümü ile كان حلما عفورا و لئن زالتا bölümünde harfler veya harf grupları çok sıkışık olarak istiflenmiştir. Bu bölümlerde oluşan alan yetersizliği sebebiyle noktalı harflerin noktaları değişik büyüklüklerde yuvarlak noktalar şeklindedir. Yazı metni geleneksel bir metin olsa da yazı üslubu farklıdır. امسكهما kelimesinde sin (س) - kef (ك) harfi bitişmesi ile عفورا kelimesindeki ğayn- fe (غف) birleşmesi, harfi alttan takarak sağlanmıştır. Önceki klasik dönem uygulamalarında zikredilen kelimelerin imlası tek kalemde yazılan bir niteliğe sahiptir.

Geleneksel bir metnin tercih edildiği Üsküdar Kaptanpaşa Camii kubbe yazısı, yazının sade tutulmasıyla öne çıkmıştır. Fakat yazı kompozisyonundaki dengesizlikler yazının görünümünü olumsuz etkilemektedir.

KATALOG NO: 30

I. CAMİNİN ADI: KARA DAVUT PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Üsküdar.

YAPIM TARİHİ: Kesin tarih bilinmiyor, h. 911 (m. 1505-1506) öncesi.

İNCELENDİĞİ TARİH: 02,03 Temmuz 2014. 22 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Kara Davud Paşa Camii, Üsküdar Mimar Sinan Çarşısı'nın biraz ilerisinde, Hakimiyeti Milliye Caddesi üzerinde, Hakimiyeti Milliye Caddesi ile Otopark Sokak arasındadır.

Banisi Kara Nişancı veya Küçük lakaplarıyla da bilinen Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devri devlet ricalinden Davud Bin Abdülhay'dır⁶⁴⁶. Kara Davud Paşa h. 911 (m. 1505-1506) yılında vefat ettiğinden caminin daha önce yapılmış olması muhtemeldir⁶⁴⁷. Cami tamir kitabelerine göre h. 1233 (m. 1817-1818), h. 1247 (m. 1831-1832) ve h. 1284 (m. 1867-1868) yıllarında tamirler geçirmiştir⁶⁴⁸ (Fot. 153). İbrahim Hakkı Konyalı'nın tamir kitabelerinde yaptığı ebced hesaplarına göre h. 1215 (m. 1800-1801), h. 1255 (m. 1839-1840) ve h. 1274 (m. 1857-1858) yıllarında tamir edilmiştir. Konyalı 1940 yılında camide yaptığı incelemede mihrap önü kubbesinin çöktüğünü ve yerine ahşap çatı yapıldığını zikretmektedir⁶⁴⁹. 1963 yılında başlayıp 1966 da bitirilen tamirde orta mekânı örten ahşap çatı kaldırılarak yerine kubbe yapılmıştır. Yapılan bu tamirde cami son şeklini aldıysa da tamir sonucunda yapının planı ve Osmanlı devri dini mimarisindeki yeri hakkında yapılabilecek araştırma fırsatı da kaybolmuştur⁶⁵⁰. Cami en

⁶⁴⁶ İ. Aydın Yüksel, "Kara Davud Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İkinci Baskı, 2003, C. 4, s. 438; Semavi Eyice, "Davud Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.9, s. 39.

⁶⁴⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.616; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 2, s. 19.

⁶⁴⁸ Eyice, a.g.m., s. 39; İbrahim Baytekin, "Davudpaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Koçu Yayınları, 1966, C.8, s. 4297, 4298.

⁶⁴⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s.137, 138.

⁶⁵⁰ Eyice, a.g.m., s. 39, 40.

son 2003-2010 restorasyon döneminde restore edilmiştir. Fakat tam tarih verilmemiştir⁶⁵¹.

Cami plan olarak ortası daha geniş ve yüksek enine üç kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Son cemaat yeri dahil 14.50 metre derinliğinde 23.50 metre genişliğindedir⁶⁵². Harim giriş kapısı sadedir. Harim altta 15 üstte 12 pencereyle aydınlatılmaktadır. Üstü çatı ile örtülü son cemaat yeri 8 mermer sütunlu ve iki yanda duvarlarla sınırlandırılmıştır⁶⁵³. Son cemaat yerinde bulunan mermer sütunlar 1966 da bitirilen tamirde konulmuştur⁶⁵⁴. Caminin batı cephesinde yer alan minaresi kesme taştandır. Çini mihrap ve mermer minberi yenidir.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Hadis-i Şerif (Dua)

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 154,155.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Hadis-i Şerif (Dua)

لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد يحيى ويميت وهو على كل شئ قدير⁶⁵⁵

3. **Anlamı:**

“Allah’tan başka ibadete lâyık hiçbir ilâh yoktur. O birdir; Onun hiçbir şeriki yoktur. Mülk Ona ait, hamd Ona mahsustur. Hayatı veren de O’dur, ölümü veren de O’dur. O, kendisine asla ölüm ârız olmayan Hayy-ı Ezelîdir. Bütün hayır Onun elindedir. O her şeye hakkıyla kâdirdir.”⁶⁵⁶

4. **Ölçüsü:** 1.20 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

⁶⁵¹ 2003-2010 Restorasyonlarımız, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, 2011, s.413.

⁶⁵² Yüksel, a.g.m., s.438

⁶⁵³ Eyice, a.g.m., s. 39; Yüksel, a.g.m., s.438.

⁶⁵⁴ Konyalı, a.g.e., s.139.

⁶⁵⁵ Tirmizi, “Daavât”, 64.

⁶⁵⁶ İhsan Akay, “Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.9, (2017), s. 156.

Cami harimindeki yazılar ve kalemişi tezyinatı yenidir. Kubbe eteğinde kuşak yazısında Mü'minun Suresi 1-15'inci ayetler yazılmıştır.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni dua ifadelerini içeren hadis-i şeriften oluşmaktadır. Yazı merkezinde dairevi alanda kalemişi tezyinat vardır. Yazıyı dıştan cetvel, bordür ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Günümüz hattatlarından Hasan Çelebi tarafından yazılan yazı 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna sahiptir⁶⁵⁷. Yazıda ketebe ve tarih yoktur. Metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazının herhangi bir yerinde aşırı sıkışıklık veya boşluklar görülmez. Yazıda teşrifata dikkat edilmiştir. Satır yüksekliğini harf formları belirlemektedir. Başka bir ifadeyle yazıyı müdevver formundan düz satır istif haline getirirsek, satır yüksekliği değişmez. Elif (ا), lam (ل), kef (ك) gibi dikey harf veya harf bölümlerine sahip harflerin yan yana geldiği bölümlerde, dikey çizgiler birbirine çok yaklaştığından, kademelendirerek istifleme yapılmıştır. Bu bölümler yazının başında لا الله bölümü ile yazının ortalarında له الملك وله الحمد bölümüdür. Yazının geri kalan kısmında ihtiyaç nispetinde kademelendirmeye yazı istiflenmiştir. İstifte harf ve bitişmiş harf bünyeleri tenasüb bakımından hat sanatı kurallarına bağlıdır. Harflerin yazı içinde yerindeliği ve harf bünyelerindeki olgunluk ilk bakışta göze çarpmaktadır. Yazı alanında oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur.

⁶⁵⁷ Hilal Kazan, *Noktalar ve Çizgiler Arasında Hasan Çelebi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2013, s.212, 213.

KATALOG NO: 31

I. CAMİNİN ADI: KASIMPAŞA CAMİ-İ KEBİR

BULUNDUĞU YER: Beyoğlu, Kasımpaşa.

YAPIM TARİHİ: h. 947 (m. 1540-1541)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 30 Ağustos 2015, 27 Ocak 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami-i Kebir, Güzelce Kasımpaşa Camii, Kasımpaşa Camii olarak da isimlendirilmiştir⁶⁵⁸. Beyoğlu İlçesi Kasımpaşa semti Camii Kebir Mahallesi'nde, Bahriye Caddesi, Potinciler Sokak, Bülent Demir Caddesi ve Kasımpaşa Cami Sokak arasında kalan alandadır.

Günümüzde demir parmaklıklarla çevrili avlusuna Bülent Demir Caddesi ve Kasımpaşa Cami Sokak'a açılan kapılardan ulaşılmaktadır.

Caminin banisi Güzelce Kasımpaşa, mimarı Mimar Sinan'dır. h. 947(M. 1540-1541) yılında ahşap olarak inşa edilen cami, h. 1135 (m. 1722-1723) yılında yanmış, mütevellisi Feyzullah Bey tarafından yenilenmiştir⁶⁵⁹. Tekrar yanan camii Sultan Abdülaziz devrinde kare planlı, tek kubbeli ve çift minareli olarak inşa edilmiş, 1891 yılında yapılan yenileme ile günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur⁶⁶⁰.

Caminin kapalı son cemaat yerine, mukarnas başlıklı altı sütunun taşıdığı saçaklı sundurmadan geçilerek girilmektedir. Son cemaat yerinin sağında minareye çıkış, solunda kadınlar mahfiline çıkış merdivenleri bulunmaktadır⁶⁶¹. Ahşap, düz tavanlı mahfil, dikdörtgen mermer söveli beş pencere ile aydınlatılmaktadır. Ortada ve yanlarda harime taşan mahfili harimde açıkta olan altı sütun desteklemektedir⁶⁶².

⁶⁵⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 27.

⁶⁵⁹ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 397, 398; Öz, a.g.e., s. 27; Sema Doğan, "Kasımpaşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.24, s. 549, ss. 548-550.

⁶⁶⁰ Doğan, a.g.m., s. 549; Öz, a.g.e., s. 27, Ergün Eğin, "Güzelce Kasım Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.3, s. 461, s. 461.

⁶⁶¹ Doğan, a.g.m., 549.

⁶⁶² Eğin, a.g.m., s. 462.

Cami harimine mihrap ekseninde ve yanlarda yer alan üç kapıyla girilmektedir⁶⁶³. Tek kubbeli yapıda köşedeki ana taşıyıcılar sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, kubbe geçişi pendentiflerle sağlanmıştır. Dışarıdan ağırlık kulesi olarak belirtilen köşe birimleri, küçük kubbecikler yerine taş küre ile bitirilmiştir. Harim birinci ve ikinci kat seviyesinde büyük sivri kemerli, üstte ortadakiler üçgen kemerli, yanda üçgen pencereler vasıtasıyla aydınlatılmaktadır⁶⁶⁴. Nişi dilimlenerek tezyin edilmiş dikdörtgen şeklindeki mermer mihrap ortada bir taçla nihayetlenmiştir. Mihrap alınlığında mihrap ayeti bulunur. Minberi de mermerdendir. Caminin kuzey cephesinde yer alan iki minare üstü kapalı şerefeleriyle dikkat çekmektedir⁶⁶⁵.

Cami en son 2006 yılında restore edilmiştir⁶⁶⁶.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten bir bölüm

1. **Fotoğraf Numarası:** 158, 159.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten bir bölüm

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمَشْكُوهٍ فِيهَا مَصْبَاحُ الْمَصْبَاحِ فِي زَجَاجَةِ الزَّجَاجَةِ كَانَهَا
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية⁶⁶⁷

3. **Anlamı:**

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan...”⁶⁶⁸

4. **Ölçüsü:** 2.10 metre çapında.

⁶⁶³ Doğan, a.g.m., s. 549.

⁶⁶⁴ Eğin, a.g.m., s. 462.

⁶⁶⁵ Doğan, a.g.m., s. 449, 550.

⁶⁶⁶ 2003-2010 Restorasyonlarımız, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, s. 404.

⁶⁶⁷ En-Nur, 24/35.

⁶⁶⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kazasker Mustafa İzzet Efendi h.1284 (m.1867-1868).

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Camide taşa mahkuk, metal levhalarda kalemişi tekniğinde zerendud hat uygulamalarıyla çerçeveli hat yazıları vardır (Fot. 156-159).

Kubbe yazısı, cami takımı yazılarının da hattatı olan Kazasker Mustafa İzzet tarafından h. 1284 (M. 1867-1868) yılında yazılmıştır⁶⁶⁹ (Fot. 157). Metal (saç) üzerine yazılan kubbe yazısı, koyu zemin üzerine zerendud uygulamadır. Yazı istif ve yazı özellikleri açısından Ayasofya-i Kebir Camii kubbe yazısıyla aynıdır. Boyut açısından küçüktür. Ayasofya Camii kubbe yazısında olduğu gibi bu kubbe yazısında da كمشكوة kelimesinde yuvarlak te (ö) harfinin iki noktası uygulama esnasında unutulmuş olmalıdır⁶⁷⁰.

⁶⁶⁹ M. Uğur Derman, “Mustafa İzzet, Kazasker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 306.

⁶⁷⁰ İsmail Öztürk, “Alsancak Hocasade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı”, *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 288, 289.

KATALOG NO: 32
I. CAMİNİN ADI: KILIÇ ALİ PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Beyoğlu, Tophane.
YAPIM TARİHİ: h. 988 (m. 1580-1581)
İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 05 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Beyoğlu İlçesi Tophane semti Kemankeş Karamustafa Paşa Mahallesi'nde, Hamam Sokak, Kılıç Ali Paşa Caddesi ve Kemeraltı Caddesi ile çevrili alandadır. Avlu kapılarının ikisinde bulunan kitabelere göre h. 988 (m. 1580-1581) yılında Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır⁶⁷¹. Cami, sebil, türbe, medrese ve hamamdan oluşan külliye Mimar Sinan eseridir⁶⁷².

Cami ve türbe aynı avlu içindedir. Cami avlusuna beş kapıdan ulaşılmaktadır⁶⁷³. Beş kubbenin örttüğü son cemaat yerinin önünde, eğimli bir çatının örttüğü ikinci bir revak dizisi vardır⁶⁷⁴. Cami harimine biri mihrap ekseninde, ikisi doğu ve batı cephe duvarlarının gerisine yerleştirilmiş üç kapıdan girilmektedir. Cami harimi uzunlamasına dikdörtgen plan şemasında, mihrap bölümü dışarı taşkındır⁶⁷⁵. 12.70 metre çapındaki ana kubbe, dört payenin taşıdığı kemerler üstündedir⁶⁷⁶. Ana kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Harim eksen üzerinde iki yarım kubbe ile derinlik kazanmıştır⁶⁷⁷. Yarım kubbeler köşelerde tromplarla desteklenmiş, bunların geçişi mukarnaslarla sağlanmıştır⁶⁷⁸. Orta mekânın üç tarafı mahfillerle çevrelenmiştir. Doğu, batı ve kuzeyde bulunan beş birimli sahnlar, fil ayakları ve yarım kubbe destekleri arasına yerleştirilen

⁶⁷¹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 458; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 39.

⁶⁷² Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, C.4, s. 557; Öz, a.g.e, s. 40

⁶⁷³ Aptullah Kuran, "Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler*, S.6 (1978), s. 176.

⁶⁷⁴ Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, s. 413, ss. 412-414

⁶⁷⁵ Aptullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, ed. Sadi Bayram, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988, ss. 176-214.

⁶⁷⁶ Eyice, a.g.m, DİA, s. 413.

⁶⁷⁷ Eyice, a.g.m, DBİA, s. 558.

⁶⁷⁸ Kuran, a.g.m, s. 176

sütunlar ve payelerle mahfilin alt yapısını oluşturmaktadır⁶⁷⁹. Mahfillerin üst örtüsü köşelerde kubbe, ortalarda çapraz tonozdur⁶⁸⁰. Trompların kemer üzengi seviyesinde bütün harimi dolaşan bir gezintilik vardır⁶⁸¹. Mihrap çıkıntısı ön tarafa eklenen ayrı bir yarım kubbeyle örtülmüştür.⁶⁸²

Harim, duvar ve kubbelere yerleştirilmiş altı sıra pencere ile aydınlatılmaktadır. Toplam 247 pencerenin bulunduğu yapıda, ilk sıra pencereleri dikdörtgen mermer söveli, üst sıra pencereleri sivri kemerli, kubbe pencereleri yuvarlak kemerlidir⁶⁸³. Minber ve mihrabı mermerden, mihrap nişi çokgen gövdeli mukarnas yaşmaklı, minber aynalığı ve korkuluğu geometrik şebekelidir⁶⁸⁴.

Harimin kuzey cephesinden yanlara çıkıntı yapan bölümler batıda tek şerefeli çokgen gövdeli minarenin kaidesi, doğuda mahfil katı merdivenleri olarak planlanmıştır⁶⁸⁵.

Cami günümüze ilk yapısı bozulmadan ulaşmıştır. Caminin belgelerde yangın veya deprem gibi afetlerden hasar gördüğü kayıtlı değildir⁶⁸⁶. 19. yüzyılın ortalarında minaresi tamir edilmiştir⁶⁸⁷. Cami cumhuriyet döneminde 1959-1960 ve 2011 yıllarında restorasyon geçirmiştir⁶⁸⁸.

II. KUBBE YAZILARI

Cami hat sanatı uygulamaları açısından zengindir. Harim cümle kapısı alınlığındaki müsennâ yazı, hat sanatı tarihinde hemen akla gelen yazılardandır (Fot.160). Harimde pencere alınlıklarında çini yazılar, mihrap alınlığı ve minber kapı alınlığında mahkuk kitabeler, ana kubbe pandantiflerinde ve kubbelerde sıva üzerine

⁶⁷⁹ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 212.

⁶⁸⁰ Eyice, a.g.m, s. 558.

⁶⁸¹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 54

⁶⁸² Kuran, a.g.m, s. 176.

⁶⁸³ (Konyalı), a.g.e, s. 54.

⁶⁸⁴ Eyice, a.g.m, DİA, s. 413.

⁶⁸⁵ Kuran, a.g.m, s. 176, 177.

⁶⁸⁶ Kuran, a.g.m, s. 180.

⁶⁸⁷ Eyice, a.g.m, DBİA, s. 558.

⁶⁸⁸ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26; "Açılışlar", yy, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, ed. H. Murat Ceylan, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, S. 4 (2012), s. 174.

kalemişi tekniğinde yazılar bulunmaktadır (Fot.161- 175). Cami takımı yazıları h. 1266 (m. 1849-1850) tarihi ve Sultan Abdülmecid imzasını taşımaktadır (Fot. 164).

Camideki celi yazılar Karahisari ekolünün son temsilcisi olarak kabul edilen Demircikulu Yusuf Efendi tarafından yazılmıştır⁶⁸⁹. Tuhfe'de “*bil-cümle celi hatları*” Demircikulu Yusuf'un olduğu açıkça kaydedildiği ve kubbe yazılarının günümüzdeki durumunun Karahisari ekolü kimliğini muhafaza ettiğinden, kubbe göbeklerinde bulunan yazıların da Demircikulu Yusuf Efendi'ye ait olduğu kabul edilmelidir⁶⁹⁰.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 165, 166.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İhlas Suresi ve Sadeka Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁶⁹¹

صدق الله العظيم العزيز الغفور الوهاب

3. Anlamı:

“*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...*

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur (4).”⁶⁹²

Azîm, azîz, gafur vehhab olan Allah doğru söyledi.

⁶⁸⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 594; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 63; Muhittin Serin, "Yusuf Efendi, Demircikulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2019, C. Ek2, s. 667, ss. 667-668

⁶⁹⁰ Müstakimzade, a.g.e, s. 594.

⁶⁹¹ El-İhlas, 112/1-4.

⁶⁹² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

4. **Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Demircikulu Yusuf Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İhlas Suresi ve uzatılmış sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde bordür ve tığ tezyinatı bulunmaktadır. Geometrik süsleme alanının zemini kiremit kırmızısı rengindedir. Kubbe yazısı aynı metin ve büyük oranda benzer form özellikleriyle Hekimoğlu Ali Paşa Camii ve Âli Paşa Camii ana kubbe yazılarında tekrar edilmiştir.

Kubbe yazısında elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf ve harf bölümleri العظیم kelimesi zı (ظ) harfi dikey çizgisi dışında ikili olarak düzenlenmiştir. Yazı merkezindeki geometrik alana kaynaklık eden harf bölümlerinden biri de يكن kelimesinde kef (ك) harfinin koludur. Geometrik süsleme alanıyla yazı, kalem kalınlığından daha ince bir hatla ayrılmıştır. Yazı dış sınırını belirleyen asıl yazı bölümü dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و), nun (ن) lam (ل) gibi harf veya harf gruplarının müdevver (dönüştü) ve yuvarlak formlarıyla hareketli bir kimliğe sahiptir. Dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و), nun (ن) lam (ل) gibi münferid veya bitişmiş harf gruplarının son harfleri kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca kesintisiz bir hareket sağlanmıştır.

Yazı merkezindeki geometrik süsleme alanına kaynaklık eden elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin boyları normal ölçüsünden uzundur. Kompozisyonun genel ilkesi dikey harflerin ikili gruplanması ve metnin geri kalanının yazı alanına dengeli dağıtılmasından oluşmaktadır.

Yazı metninin büyük bir kısmını oluşturan ilk kademe, yazı dış sınırını da oluşturan en alt bölümdür. Yazıdaki tüm lafza-i celaller (الله) ile يلد kelimesi, الرحيم kelimesinin ha-ye (حي) harfleri bölümü, يولد kelimesinin lam-dal (لد) harfleri birleşmesi, احد kelimesinin ha - dal (حد) harfleri birleşmesi, الغفور kelimesinin rı (ر) harfi yazının ikinci kademesindedir. Yazının üçüncü kademesinde, metnin son kelimesi, الوهاب

kelimesinin be (ب) harfi yatay olarak, bir iç cetvel gibi tüm yazıyı dolaşmaktadır. Be (ب) harfinin oluşturduğu yatay iç çizgi ile geometrik alanın sınırına çekilen cetvel arasında dikey harf veya harf bölümlerinin kesişmesiyle oluşan dörtgen alanlara, eğer yazı metninde şeddeli harf mevcutsa şedde, değilse cezm, tirfil ve okutma işaretleri konulmuştur. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılmış, mümkün olduğunca kullanılmamaya çalışılmıştır. يولد kelimesinde ye (ي) harfi noktaları yer darlığı ve kompozisyondaki sadelik anlayışı sebebiyle yuvarlak ve küçüktür. Yazıdaki kademelendirme yapılırken, kademelerin araları açılmamış, kademeler mümkün olduğunca yaklaştırılmıştır. Bu sayede yazı alanında oluşan asimetric boşluklar yazıyı terkiib açısından güçlendirmiştir. Harf gözlerinin, diğer bir ifadeyle harflerin kapalı bölümlerinin, geometrik süsleme alanı zemin renginde doldurulması, yazıda kurgulanan simetric düzeni dengelemeyi amaçlamaktadır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin aşırı kullanımından kaçınmak, yazıdaki sadelik fikrini artırmayı amaçlamaktadır. Harf ve birleşmiş harf bünyeleri, form, kalem hakkı ve istifteki yeri açısından yazının estetik hedeflerini ortaya koymaktadır. Harf bünyelerinin netliği, formu, kalem hakkına riayet gibi özellikler yazıdaki abidevilik duygusunu ortaya çıkarmıştır. Yazı metni, yazı alanına dengeli dağıtılmış, teşrifata riayet edilmiştir.

Kubbe yazısı, Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği Osmanlı klasik dönem örneğine göre uzun metni, yazıdaki hareketlilik, alan kullanımını açılardan farklılaşmıştır.

B. Güney Yarım Kubbe Yazısı: Tevbe Suresi 18. Ayetin Başlangıcı

- 1. Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 167, 168.
- 2. Kubbe Yazısı Metni:** Tevbe Suresi 18. Ayetin Başlangıcı

انما يعمر مساجد الله من امن بالله واليوم الآخر واقام الصلوة واتى الزكوة⁶⁹³

3. Anlamı:

⁶⁹³ Et-Tevbe, 9/18.

“Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan namazını kılan, zekatını verenler imar edebilirler.”⁶⁹⁴

4. **Ölçüsü:** 2.15 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Demircikulu Yusuf Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Tevbe Suresi 18. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezindeki geometrik süsleme yazıya bağlanmamıştır. Kubbe yazısını bordür ve tığ tezyinatı çevrelemektedir.

Yazı dikey olarak iki, bazı bölümlerde üç kademedede istiflenmiştir. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin boyları normal ölçüsündedir. Yazı dış sınırını oluşturan harf veya birleşmiş harf gruplarının son harfleri müdevver (dönüştür) formuyla tercih edilmiş, yazıda hareketlilik hedeflenmiştir. Yazının son bölümü diğer bölümlere göre daha sıkıştırılmıştır. Yazının sıkıştığı son bölümde الصلاة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfi, اتى kelimesinde te (ت) harfi, الزكوة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfinin noktaları yuvarlak noktadır. Ana kubbe yazısı gibi bu yazıda da okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı azaltılmıştır. Harf gözleri, yarım kubbe yazısının merkezindeki geometrik süsleme alanı rengiyle doldurulmuştur.

C. Kuzey Yarım Kubbe Yazısı: Tevbe Suresi 18. Ayetin Devamı ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 169, 170.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Tevbe Suresi 18. Ayetin Devamı ve Sadeka Bölümü

ولم يخش الا الله فعسى اولئك ان يكونوا من المهتدين⁶⁹⁵

⁶⁹⁴ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.188.

⁶⁹⁵ Et-Tevbe, 9/18.

3. Anlamı:

“Yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler (imar edebilirler). İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları bulunur”⁶⁹⁶.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 2.15 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Demircikulu Yusuf Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni, güney yarım kubbe yazısında başlayan Tevbe Suresi 18. ayetin devamı ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezindeki geometrik süsleme alanı yazıya bağlanmamıştır. Yarım kubbe yazısını bordür ve tığ tezyinatı çevrelemektedir.

Yazı dikey olarak iki kademede istiflenmiştir. Yazı satır yüksekliği harf bünyeleriyle uyumludur. Yazı dış sınırını oluşturan harf veya birleşmiş harf gruplarının son harfleri müdevver (dönüslü) formuyla tercih edilmiş, kendinden sonra gelen bölüme temasla yazıdaki hareketlilik artırılmıştır. Yazı metni yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. المهتدين kelimesinde te (ت) harfi ve ye (ي) harfinin noktaları yuvarlaktır. Harf gözleri, önceki yarım kubbe yazısında olduğu gibi bu yazıda da geometrik süsleme alanı zemin rengindedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri olabildiğince az kullanılmıştır. Bu sayede yazıda sadelik fikri öne çıkarılmıştır.

D. Güney Yarım Kubbe Eteğinde, Sağ Tromp Yazısı: Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 167, 171.

⁶⁹⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.188.

2. Kubbe Yazısı Metni: Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

قل امر ربى بالقسط واقيموا وجوهكم عند كل مسجد وادعوه مخلصين⁶⁹⁷

3. Anlamı:

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin, kendisine içten bir inançla O'na yalvarın!"⁶⁹⁸.

4. Ölçüsü: 1.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Demircikulu Yusuf Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni A'raf Suresi 29. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde bitkisel süslemeler, yazı çevresinde bordür ve küçük rumi desenler bulunmaktadır. Yazı dikey olarak iki, bazı bölümlerde üç kademe istiflenmiştir. Yazı satır yüksekliği harf bünyeleriyle uyumludur. Yazı dış sınırını oluşturan harf veya birleşmiş harf gruplarının son harfleri müdevver (dönüştü) formuyla tercih edilmiş, kendinden sonra gelen unsura temasla yazıdaki hareketlilik artırılmıştır. Yazı metni yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Harf gözleri kiremit kırmızısı rengiyle doldurulmuştur. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri mümkün olduğunca azaltılarak yazıda sade bir görünüm hedeflenmiştir.

E. Güney Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı: Bakara Suresi 115. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 167, 172.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 115. Ayet

⁶⁹⁷ El-A'raf, 7/29.

⁶⁹⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.152.

ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع عليم⁶⁹⁹

3. Anlamı:

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir”⁷⁰⁰.

4. Ölçüsü: 1.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Demircikulu Yusuf Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı kalemîşi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 115. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde bitkisel süslemeler, dış çevresinde bordür ve rumi desenlerle tezyin edilmiştir. Form, üslup, uygulama esasları açılarından önceki tromp yazısıyla paraleldir. Yazı metni yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı çok azdır. المشرق kelimesinin şın (ش) harfi altına mühmel sin (س) harfi işareti konulmuştur. فاينما kelimesindeki ye (ي) harfi ve فثم kelimesindeki se (ث) harfi için yuvarlak nokta kullanılmıştır. Camideki diğer kubbe yazıları gibi, bu yazıda da sadelik ön plandadır.

F. Kuzey Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayet Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 169, 173.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayet Başlangıcı

اتل ما اوحى اليك من الكتاب واقم الصلوة ان الصلوة تنهى⁷⁰¹

3. Anlamı:

⁶⁹⁹ El-Bakara, 2/115.

⁷⁰⁰ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.17.

⁷⁰¹ El-Ankebut, 29/45.

“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz meneder”.⁷⁰²

4. **Ölçüsü:** 1.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Demircikulu Yusuf Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Ankebut Suresi 45. ayetin başından ortasına kadar olan bölümüdür. Merkezinde bitkisel süslemeler, çevresinde bordür ve rumi desenlerle tezyin edilmiştir. Yazı orijinal bir örnek olarak bırakılmış baştan sona restore edilmemiştir. Form, üslup, uygulama esasları açılarından önceki küçük yarım kubbe yazılarıyla paraleldir.

Yazı dikey olarak iki kademede istiflenmiştir. Satır yüksekliği harf bünyeleriyle uyumludur. الكتاب kelimesinde be (ب) harfi ile تنهى kelimesinde ters ye (ى) harfi uzatılarak, aynı seviyede kesintili yatay bir çizgi oluşturmaktadır. اليك kelimesinde ye (ى) harfi, من harf-i cerinde nun (ن) harfi, اقم kelimesinde kaf (ق) harfi noktaları yuvarlaktır. Yazı sade bir görünüme sahiptir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri çok azdır.

G. Kuzey Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayet Devamı.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 169, 174.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Ankebut Suresi 45. Ayet Devamı

عن الفحشاء والمنكر ولذكر الله أكبر و الله يعلم ما تصنعون⁷⁰³

⁷⁰² Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

⁷⁰³ El-Ankebut, 29/45.

3. Anlamı:

“... hayasızlıktan ve kötülükten (meneder). Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁷⁰⁴

4. Ölçüsü: 1.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Demircikulu Yusuf Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni önceki tromp göbeğinde başlatılan Ankebut Suresi 45. ayetin devamıdır. Yazı merkezinde bitkisel süslemeler, yazı çevresinde bordür ve rumi desenler vardır. Form, üslup, uygulama esasları açılarından önceki tromp göbeği yazılarıyla aynı üsluptadır. Yazı bazı bölümlerde tek, bazı bölümlerde iki kademede istiflenmiştir. Fakat yazı metninin yazı alanına dağılımı dengelidir. الفحشاء kelimesinde fe (ف) harfi, يعلم kelimesinde ye (ي) harfi noktaları yer darlığı sebebiyle yuvarlak noktadır. Yazıda teşrifata uyulmuştur. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılarak yazıda sade bir görünüm elde edilmiştir.

H. Mihrap Sofasını Örtten Yarım Kubbe Yazısı: Hac Suresi 77. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 175.

2. Kubbe Yazısı Metni: Hac Suresi 77. Ayet

يا ايها الذين امنوا اركعوا واسجدوا واعبدوا ربكم وافعلوا الخير لعلكم تفلحون⁷⁰⁵

3. Anlamı:

⁷⁰⁴ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

⁷⁰⁵ El-Hac, 22/77.

“Ey iman edenler! Ruku edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.”⁷⁰⁶

4. **Ölçüsü:** 1.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Demircikulu Yusuf Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yazı uygulaması sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metninde Hac Suresi 77. ayet bulunmaktadır. Yazı merkezinde bitkisel süslemelerle, yazı çevresinde bordür ve rumi desenlerle tezyin edilmiştir.

Yazı dikey olarak iki kademede istiflenmiştir. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin boyları normal ölçüsündedir. Yazı dış sınırını oluşturan harf veya birleşmiş harf gruplarının son harfleri müdevver (dönüştü) formuyla tercih edilmiş, yazıda hareketlilik hedeflenmiştir. Yazıda elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle yatay harfler kesişmiştir. Harfler kesişme noktalarında kenarlarına çekilen çizgilerle ayrılmış böylece yazının tüm unsurlarının görünürlüğü artırılmıştır. الذين kelimesinde nun (ن) harfi, الخير kelimesinde hı (خ) harfi ve ye (ي) harfi, تفلحون kelimesinde te (ت) harfi ve fe (ف) harfi için yuvarlak nokta kullanımı tercih edilmiştir. Harflerin okutma noktalarında yuvarlak nokta tercihi yazının yoğun bir istiflemeye sahip olduğunu göstermektedir.

Yazının ortasında, dikey harf grupları arasında aynı düzlemde farklı kelimelere ait müdevver vav (و) harfleri kullanımı, yazının estetik görünümüne katkı sağlamaktadır. Benzer harflerin gruplanarak yan yana kullanımı elif (ا) ve lam (ل) harfleri için de geçerlidir.

⁷⁰⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.340.

Harf gözleri camideki diğer kubbe yazıları gibi kiremit kırmızısı rengeyle doldurulmuştur. Yazının teşrifatı harflerin gruplanarak yazılmasından etkilenmemiştir. Kalem hakkına riayet ve genel kompozisyonda harf ve birleşik harf grupları arasındaki uyum ve denge dikkat çekmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı yazının sade görünmesine katkı sağlamaktadır.

KATALOG NO: 33

I. CAMİNİN ADI: KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Çemberlitaş

YAPIM TARİHİ: h. 1072 (m. 1661)

İNCELENDİĞİ TARİH: 05 Eylül 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Çemberlitaş Binbirdirek Mahallesi'nde, Divanyolu Caddesi ile Peykhane Caddesi'nin kesiştiği köşededir.

Banisi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'dır⁷⁰⁷. Cami, dersane-mescid, medrese, dükkanlar, çeşme, türbe ve sebilden oluşan külliye binalarından medresenin dershanesidir⁷⁰⁸. Külliye binaları h. 1072 (m. 1661) yılında tamamlanarak hizmete girmiştir⁷⁰⁹.

Sekizgen plan üzerine kesme taştan inşa edilen cami kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Çift sıra pencere düzenine sahip yapıda alt pencereler dikdörtgen mermer söveli, üst pencereler içten yuvarlak dıştan sivri kemerlidir. Caminin iki kapısından biri Divanyolu Caddesi'ne diğeri medrese avlusuna açılmaktadır⁷¹⁰. h. 1288 (m. 1873) yılında Divanyolu Caddesi genişletme çalışmalarında caminin cadde kapısı önündeki revak kaldırılmıştır. Cami kapısı caddeye açılmaktadır. Mermer mihrabı barok üslupta, ahşap minberi yenidir⁷¹¹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Kâle bölümü ve Fatır Suresi 41. Ayet

⁷⁰⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.241.

⁷⁰⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 255; Ayvansarâyî, a.g.e., s. 241; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 1, s. 93

⁷⁰⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 5, s. 89

⁷¹⁰ Çobanoğlu, a.g.m., s. 89

⁷¹¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 26, s. 255

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 176.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Kâle bölümü ve Fatır Suresi 41. Ayet

قال الله تبارك وتعالى

ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا ولئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورًا⁷¹²

3. Anlamı:

Allah Tebârake ve Teâlâ⁷¹³ şöyle buyurdu;

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır.”⁷¹⁴

4. **Ölçüsü:** 2.60 metre çap

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Ketebe ve tarih bulunmayan kubbe yazısı, celi sülüs yazı çeşidiyle, metin olarak "kale" bölümüyle Fatır Suresi 41. ayet yazılmıştır. Siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulaması sıra üzerine kalemişi tekniğindedir. Yazı merkezinde oluşan boş alanda rumi ve bitkisel üsluplardan oluşan süsleme alanı bulunmaktadır. Yazı alanının dışını da farklı kalınlıktan oluşan rumi bordürler ve tepelikler çevrelemektedir.

Elif (ا), lam (ل), kef (ك) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin bağlandığı iç çizgi yazı alanının üst sınırını oluşturmaktadır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı kısıtlanmıştır. Yazı alanının alt sınırında oluşan bazı boşluklar rumi desen

⁷¹² El-Fatır, 35/41.

⁷¹³ “Allah lafzı yazıldığında veya söylendiğinde, Allah'ın yüceliği ve noksan sıfatlardan uzak olduğunu ifade etmek için kullanılan tazim ve saygı ifadesidir”. (Hatice Kelpetin Arpaguş, "Teâlâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 40, s. 207)

⁷¹⁴ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

parçalarıyla doldurulmuştur. ان kelimesinde nun (ن) harfi keşidelendirilmiştir. تبارك, الارض ve غفورا kelimelerindeki re (ر) harfi ra-i sadi formundadır. Yazıda kullanılan tezyin işaretlerinden tırfıl Osmanlı klasik dönemindeki form üzerinedir. الارض kelimesinde dad (ض) harfinin noktası, ولئن kelimesinde nun (ن) harfinin noktası unutulmuştur. Yazıda harflerin okutma noktaları farklı büyüklüklerdedir. Yazı kompozisyon olarak dengeli ve uyumlu bir niteliğe sahip olsa da mevcut uygulamada harf ve yazının diğer unsurlarının formları bozulmuştur.

Kubbe yazısının hangi döneme ait olduğuna dair bir bilgi yoktur. Klasik metin tercihi ve form benzerliklerine rağmen ayet başında besmele yerine kâle bölümü tercihi, ان kelimesinde nun (ن) harfinin keşidelendirilmesi ve yazı alanında rumi kullanımı barok üsluptaki mihrabıyla beraber yazılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer bir ihtimal yazıda restorasyon öncesi örneği belirten örnek bölüm bulunmaması sebebiyle yazının tamamen yeni olduğudur.

KATALOG NO: 34
I. CAMİNİN ADI: KUMBARHANE CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Beyoğlu, Halıcıoğlu
YAPIM TARİHİ: h. 1209 (m. 1794)
İNCELENDİĞİ TARİH: 05 Eylül 2018
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Beyoğlu Sütlüce Mahallesi'nde, Haliç Köprüsü'nün altında, Karaağaç Caddesi ile Halıcıoğlu Kavşağı'nın kesiştiği alandadır.

Humbaracıyan Kışlası Camii, Mihrişah Valide Sultan Camii⁷¹⁵, Humbarahane Camii⁷¹⁶, Halıcıoğlu Camii⁷¹⁷ olarak da isimlendirilmiştir. Cami günümüzde Beyoğlu Müftülüğü tarafından Kumbarhane Camii olarak isimlendirilmektedir.

Büyük çaplı askeri binaların modern anlamdaki ilk örneği olarak kabul edilen Humbarahane Kışlası, III. Selim'in başlatmış olduğu Nizam-ı Cedid faaliyetleri çerçevesinde 1792 yılında inşa edilmeye başlanmıştır⁷¹⁸. h. 1 Rabiülahir 1209 (m. 26 Ekim 1794) tarihinde cuma namazı ile açılan⁷¹⁹ caminin banisi Sultan III. Mustafa'nın başkadını ve III. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'dır⁷²⁰. Cami kışlanın ortasına yapıldıysa da⁷²¹ kışla binalarından denize doğru olanlarının yol için yıkılması sebebiyle zaman içinde geri kalan kışla binalarının önünde kalmıştır. Haliç Köprüsünün inşasıyla ve caminin yanından geçen yolların kotunun yükselmesi sonucu⁷²² görünümü olumsuz etkilenmiştir⁷²³. Günümüzde cami binasına yakın olarak inşa edilen kısa avlu duvarının

⁷¹⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.394.

⁷¹⁶ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Humbarahane Kışlası ve Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s. 353.

⁷¹⁷ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C. 1, 1997, s.73.

⁷¹⁸ Göncüoğlu, a.g.m., s. 353; Eyüp Sabri Kala, İdris Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019, s. 59

⁷¹⁹ Ayvansarâyî, a.g.e., s.394; V. Sema Arıkan, *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993, s.177.

⁷²⁰ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, s. 99.

⁷²¹ Ayvansarâyî, a.g.e., s.394; Öz, a.g.e., s.73.

⁷²² Sinan Genim, "Mihrişah Valide Sultan Camii", *Beyoğlu*, Ağustos 2011, Yıl: 6, sayı 14, İstanbul: Beyoğlu Belediyesi, s. 47

⁷²³ Göncüoğlu, a.g.m., s. 354.

tek kapısı kuzey cephesindedir. Merdivenle inilen avludan camiye yine merdivenle çıkılmaktadır.

Fevkani ve tek kubbeli olan cami tuğla ve taştan almalı duvar örgüsüne sahiptir⁷²⁴. Kubbe geçişleri köşelerde tromplarla sağlanmıştır. Dış cephede trompların bulunduğu köşelerde üzerleri kubbeciklerle örtülmüş ağırlık kuleleri mevcuttur. Caminin merkezi kubbesi ahşap iskeletli, dıştan kurşun kaplı, içten bağdadi sıvalıdır. Kubbe kuzey cephesinde harim kapısının önünde yer alan dört sütuna, doğu, batı ve güney yönlerinde cephe duvarlarına dayanmaktadır. Yüksek bodrum katı doğu, batı ve güney cephelerinden mermer sütunla ve yuvarlak kemerli galerilerle çevrelenmiştir. Merdivenle çıkılan son cemaat yeri kapısı, alınlığında inşa kitabesi bulunan harim kapısıyla aynı eksendedir. Harim kapısının iki tarafından ikişer pencere vardır. Harim cephe duvarlarında altta mermer söveli beşer, üstte sivri kemerli beşer pencere ve kubbe kasnağında bulunan sekiz kemerli pencere ile aydınlatılmaktadır. Son cemaat yerinin üzerinde bulunan ve harim bölümüne doğru taşan mahfil, ahşap duvarlarla bölümlenmiş, doğusu hünkâr mahfili olarak düzenlenmiştir. Mahfilin üst örtüsü kırma çatıdır. Sade mermer mihrabı Osmanlı barok üslubundadır⁷²⁵. İlk inşasında tek minareli olan camiye Sultan III. Selim tarafından açılışından sonra bir minare daha yaptırılmıştır⁷²⁶. Caminin kuzey cephesi köşelerinde bulunan iki minare kare kaideli, kesme taştan ve tek şerefelidir⁷²⁷.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatıha Suresi ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 178, 179.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatıha Suresi ve Sadeka Bölümü

⁷²⁴ N. Esra Dişören, "Mihrişah Valide Sultan Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopesi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 5, s. 458.

⁷²⁵ Göncüoğlu, a.g.m., s. 354.

⁷²⁶ Ayvansarâyî, a.g.e., s.394.

⁷²⁷ Dişören, a.g.m., s. 459.

بسم الله الرحمن الرحيم 1 الحمد لله رب العالمين 2 الرحمن الرحيم 3 مالك يوم الدين 4 اياك نعبد
واياك نستعين 5 اهدنا الصراط المستقيم 6 صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا
الضالين⁷²⁸

صدق الله العظيم الجبار

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...(1). Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur (2). Rahman ve rahim (3). Ödül ve ceza gününün tek hâkimi (4). (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi dosdoğru yola ilet;(6). Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil! (7)”⁷²⁹

Cebbar ve azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3,40 cm çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Camide hat sanatı uygulamaları sınırlıdır. Harim kapısı ve mihrap alınlıklarında mahkuk kitabeler, cami takımı yazılarıyla kubbe yazısı bulunmaktadır (Fot. 177-179).

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Fatiha Suresi ve uzatılmış sadeka bölümünden oluşmaktadır. Hadım İbrahim Paşa Camii eski kubbe yazısı da aynı metin ve forma sahiptir.

Kubbe yazısında, elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde oluşan tezyinat alanı çevresinde oluşturulan geometrik cetvel bölümüne kaynaklık etmektedir. Dikey harf veya harf bölümleri çok olduğundan, fazla gelen çizgiler yazı üst bölümünde bazen ikili, bazen üçlü birbiriyle bitleştirilerek

⁷²⁸ El-Fatiha, 1/1-7.

⁷²⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.1

nihayetlendirilmiştir. Aynı seviye ve yoğunluğa sahip olmayan dikey harf birleştirmeleri yazıdaki dengeyi bozmuştur.

Yazı bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademede yoğun olarak istiflenmiştir. Yazı metninin hemen üstünde yazıyla iç içe, sanki be (ب), te (ت) gibi noktalı bir harf görünümünde iç cetvel kullanılmıştır. Yazı dış sınırına yakın yoğun kademeli istifleme anlayışıyla beraber iç cetvel yazının sıkışmış görünümünü artırmıştır. İstiflemenin nisbeten az olduğu son bölümde diğer bölümlerle görünümü dengelemek için yazı içine rumi desen parçaları yerleştirilmiştir. Harf veya bitişmiş harf gruplarının birbiriyle uyumsuzluğu, istif gereği yapılan birtakım zorlamalar yazının estetik değerini düşürmektedir. Yazının ilk yarısı ile son yarısı iki farklı kimliğe sahiptir. Yazının ilk bölümünde, yoğun istif harf aralıklarının dengesizliği ve birleşmiş harf gruplarındaki yatay eğim farklılıkları yazıyı doğal görünümünden uzaklaştırmıştır. انعمت عليهم bölümünden yazının sonuna kadar yazı dağılımı dengeli, yazının akışı yazı kurallarına uygun, harf bünyeleri olması gerektiği büyüklükte ve açıktır. Ayn (ع), fe (ف), mim (م) harfleri gibi küçük gözlü harflerin gözleri kırmızı renkle doldurulmuştur. İç cetvel ile yazı merkezi tezyinat alanı arasındaki boşluklara düğüm ve rumi desenleri yapılmıştır.

Kumbarhane Camii kubbe yazısı merkeze uzayan dikey harf ve harf bölümleriyle Osmanlı klasik dönem kubbe yazılarından mülhem olsa da, genel üslubun belirsizliği yazıda karmaşıklık duygusunu ortaya çıkarmıştır.

KATALOG NO: 35

I. CAMİNİN ADI: KÜÇÜK MECİDİYE CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Beşiktaş, Çırağan.

YAPIM TARİHİ: h. 1265 (m. 1848-1849)

İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Şubat 2017, 27 Ocak 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Beşiktaş İlçesi Yıldız Mahallesi'nde, Çırağan Sarayı'nın cadde tarafında, Çırağan Caddesi, Yahya Efendi Sokak ve Yıldız Parkı yolu arasındadır.

Sultan Albülmecid tarafından inşa ettirilen cami, inşa kitabesindeki tarihe göre h. 1265 (M. 1848-1849) yılında tamamlanmıştır⁷³⁰ (Fot. 180). Caminin mimarının kim olduğuyula ilgili değişik görüşler ileri sürülmektedir. Caminin Balyan'lardan hangisi tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Caminin mimari Selçuk Batur'a göre Garabet Amira Balyan, Pamukçıyan'a göre Nikoğos Balyan'dır⁷³¹. Şerafettin Deniz'e göre caminin mimarının Karabet Balyan olma ihtimali yüksektir⁷³². Aynı padişahın, diğer adı Ortaköy Camii olan Büyük Mecidiye Camii'nin de banisi olması sebebiyle bu camiye Küçük Mecidiye denilmektedir⁷³³.

Cami avlusuna Yıldız korusuna çıkan yola açılan kapıdan ulaşılmaktadır. Cami avlusunu çevreleyen yüksek duvar, yol tarafında demir parmaklıklı, yuvarlak kemerli bina penceresine benzeyen pencerelere sahiptir. Avlunun doğu cephesinde sıralanmış odalar mevcuttur. Bu odaların cami ile bitiştiği köşede abdestliğin olduğu bahçeye açılan kapı bulunmaktadır⁷³⁴.

⁷³⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 46; Ressam Hüsnü, *Bayram Hediyesi Bedayi-i Asar-ı Osmaniye*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1335 (m. 1919), s. 97.

⁷³¹ Selçuk Batur, "Mecidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.5, s. 314; Semavi Eyice, "Küçük Mecidiye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C.26, s. 528.

⁷³² Şerafettin Deniz, "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, s. 43 (2015), s. 106, ss. 105-118

⁷³³ Eyice, a.g.m, s. 527, 528.

⁷³⁴ Nevzat İlhan, "Son Dönem Osmanlı Mimarısının Bir Örneği: Çırağan Mecidiye Camii", *Çırağan/Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, s. 13, ss. 12-21.

Caminin kuzey cephesini U formuna sahip hünkâr kasrı şekillendirmiştir. İki katlı hünkâr kasrının alt katı, ortada kapalı son cemaat yeri, yanlarda birer oda ve üst kata çıkış merdivenleri şeklinde düzenlenmiştir⁷³⁵. Son Cemaat yerine üç açıklıklı yuvarlak kemerli üç kapıdan girilir⁷³⁶. Aynı plan harim girişinde ortada dikdörtgen kapı, yanlarda yerden başlayan pencereler şeklinde tekrarlanmıştır. Mahfil katında pencere düzeni açıklık olarak tekrar edilmiştir.

Cami harimi 13x13 metre ebadında kare planlıdır⁷³⁷. Harimi örten kubbe, dışarda ve içerde vurgulanan dört köşede dört ayağa dayanmaktadır. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Harimi iki sıra pencere aydınlatmaktadır. Pencerelerin tamamı dairesel kemerlidir⁷³⁸. Minber ve vaaz kürsüsü kırmızı taştandır⁷³⁹. Mihrap nişi dilimli kemerle bitirilmiştir. Kuzeydoğu köşesindeki tek minare şerefe bölümüyle dikkat çekicidir. Gezinti kısmı 12 sütuna dayanan, korkulukları demir şebekeli ve üstü kapalı bir formdadır⁷⁴⁰.

Cami yapımından 26 yıl sonra Sultan Abdülaziz devrinde kapsamlı bir tamirden geçirilmiştir. 1883, 1890 yıllarında ve 1894 yılında vuku bulan depremi müteakip tamirler görmüştür⁷⁴¹. Cumhuriyet döneminde 1956-1962, 1986-1987, 2012-2015 yıllarında restore edilmiştir⁷⁴².

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 182- 184.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

⁷³⁵ Nevzat İlhan, a.g.b, s. 13, 15.

⁷³⁶ Batur, a.g.m, s. 314.

⁷³⁷ İlham, a.g.m, s. 13.

⁷³⁸ Batur, a.g.m, s. 315, 316.

⁷³⁹ Eyice, a.g.m, s. 528.

⁷⁴⁰ Batur, a.g.m, s. 316; Eyice, a.g.m, s. 528.

⁷⁴¹ Şefaattin Deniz, "Tarihsel Süreç İçinde Çırağan Mecidiye Camisi" *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, ss. 52-73.

⁷⁴² *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26; Murat Sav, "Çırağan Mecidiye Camisi'nde Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları", *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, ss. 116-129.

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجه كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية⁷⁴³

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve battıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”⁷⁴⁴

4. Ölçüsü: 1.90 metre çapında.⁷⁴⁵

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kazasker Mustafa İzzet Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami hariminde hat sanatı uygulamaları mihrap alınlığı yazısı, cami takımı yazıları ve kubbe yazısıyla sınırlıdır (Fot. 180, 181).

Kubbe yazısı koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır⁷⁴⁶. Uygulama saç levha üzerindedir⁷⁴⁷. İstif ve yazı özellikleri açısından Ayasofya-i Kebir Camii kubbe yazısıyla aynı, boyut açısından farklıdır. Yazıda tarih yoktur. Sultan Abdülmecid tarafından yazılan cami takımları yazısında h. 1266 (m. 1849-1850) tarihi, kubbe yazısı için de tarih olarak kabul edilebilir (Fot. 181).

⁷⁴³ En-Nur, 24/35.

⁷⁴⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁷⁴⁵ Ozan Kılıç, "Taşınır ve Taşınmaz Hat Eserlerinde Konservasyon Çalışmaları", *Çırağan / Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017, ss. 226-236.

⁷⁴⁶ M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 306; Ali Alparlan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 138; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s. 141.

⁷⁴⁷ Kılıç, a.g.b, s. 231.

Yapılan restorasyonlar sonucu yazı inceliklerini kaybetmiştir. Yazının mevcut durumunda ortaya çıkan kalem kalınlığı farkları, zaman içinde yazıda yapılan tamiratlar sırasında oluşmuş olmalıdır. Harf bünyelerinde kalınlaşmalar meydana gelmiştir. Kalemle incelik kalınlaştığı harflerin boyun, dirsek, kuyruk gibi bölümlerinde ve ince kalemle yazılan okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde yuvarlaklaşmalar ve form kayıpları ortaya çıkmıştır.

KATALOG NO: 36

I. CAMİNİN ADI: LALELİ CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Laleli.

YAPIM TARİHİ: h. 1177 (m. 1763)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Laleli semti Kemalpaşa Mahallesi'nde, Ordu Caddesi ile Fethibey Caddesi'nin kesiştiği köşede yer almaktadır.

Cami, imaret, türbe, sebil, muvakkithane, hamam, han ve dükkanlardan oluşan külliye Sultan III. Mustafa tarafından Mimar Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır. Cami h. 1173-1177 (m. 1759-1763) yılları arasında inşa edilmiştir⁷⁴⁸.

Geniş ve yola göre yüksek cami dış avlusuna değişik yönlerde yer alan dört kapıyla ulaşılmaktadır. Fevkanı cami tuğla ve taşın beraber kullanıldığı almaşık cephe duvarlarına sahiptir. Şadırvan avlusuna kuzey, doğu ve batı yönlerinde merdivenlerle ulaşılan kapılarla girilmektedir. Şadırvan avlusu dört yönde on sekiz kubbeyle örtülmüştür. Şadırvan avlusu cephe duvarlarında alta dikdörtgen mermer söveli, üstte kemerli pencereler vardır⁷⁴⁹. Harimle şadırvan avlusunun kesiştiği köşelerde çokgen gövdeli, tek şerefeli iki minare vardır. Doğu tarafındaki minare cami inşasından altı yıl sonra yapılmıştır⁷⁵⁰.

Cami harimine, eksende yer alan cümle kapısıyla doğu ve batı cephesinde bulunan sofalardan açılan kapılarla girilmektedir⁷⁵¹. Harimin doğu ve batı cephe duvarları dışında, mermer sütunlara dayanan revak araları pencere gibi kapatılmış, aynalı tonoz ve beyzi

⁷⁴⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 96.

⁷⁴⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Laleli Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, s. 86.

⁷⁵⁰ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.64; Çobanoğlu, a.g.m., s. 87; Gülsün Tanyeli, "Laleli Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 191.

⁷⁵¹ Pınar Sürmen, *Laleli Külliyesi İmareti Restorasyon Projesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005, s. 11,12.

kubbelerle örtülmüş iki sofa yer almaktadır. Bu sofalara iç avlu ve harime açılan kapılarla ulaşılmaktadır. Sofaların kible duvarında mihrabiyeleri vardır⁷⁵².

Caminin merkezi kubbesi, askı kemerleriyle sekiz ayağa oturmaktadır. Cümle kapısı tarafında yer alan iki ayak serbest diğerleri cephe duvarlarına bitişiktir. Köşelerde küçük dört yarım kubbe ile mihrap ve kuzey cephesinde daha büyük yarım kubbeler ana kubbeyi desteklemektedir. Mihrap bölümü çıkıntılıdır. Ana kubbe yarım kubbelerle hakimdir⁷⁵³. Harim kubbe etekleri ve cephe duvarlarında bulunan beş kademeli pencere sistemi ile aydınlatılmaktadır. Pencereler birinci kat seviyesinde dikdörtgen, doğu ve batı cephelerinde üçüncü sıra yuvarlak, kuzey cephe duvarında ikinci kat seviyesinde dikdörtgen, diğerleri yuvarlak kemerlidir. İki yanında birer sütun bulunan mermer mihrap nişi yeşil taşla kaplanmıştır⁷⁵⁴. Aynalığında mihrap ayeti ve tacında klasik etkileri yansıtan üslup özellikleri göstermektedir. Minberi mermerdendir. Korkuluk aynalık ve köşk kısmı renkli mermerlerle dekore edilmiştir. Köşk altında, kemer aynalığında caminin banisinin tuğrası bulunmaktadır. (Fot. 186). Harimin kuzey cephesinde sağ ve solda mermer sütunlar üzerinde yükselen müezzin ve hünkâr mahfilleri vardır⁷⁵⁵. Kafesli hünkâr mahfiline caminin doğu cephesine yapılan hünkâr rampası ile ulaşılmaktadır⁷⁵⁶.

Cami 1783, 1846, 1952-1967 yıllarında tamirler geçirmiştir⁷⁵⁷.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 189, 190.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, İsra Suresi 1. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

⁷⁵² Çobanoğlu, a.g.m., s. 86

⁷⁵³ Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954, s. 30.

⁷⁵⁴ Çobanoğlu, a.g.m., s.87.

⁷⁵⁵ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 463.

⁷⁵⁶ Çobanoğlu, a.g.m., s. 87.

⁷⁵⁷ Çobanoğlu, a.g.m., s. 86; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973, s. 25.

سبحان الذى اسرى بعبدہ ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى الذى باركنا
حوله لنريه من اياتنا انه هو السميع البصير⁷⁵⁸
صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götürün Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”⁷⁵⁹

Azîm olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami hat sanatı uygulamaları açısından zengindir. Avlu, iç avlu ve harim kapıları alınlıklarında, harimde pencere, mihrap ve minber kapı alınlıklarında, ana kubbe pandantiflerinde ve ana kubbe göbeğinde yazılar vardır (Fot. 185- 190). Minber köşk altında caminin banisi Sultan III. Mustafa tuğrasının olması dikkat çekicidir (Fot. 187).

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İsrâ Suresi 1. ayet ve sadaka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan boştur. Yazıyı dıştan mermer taklidi çerçeve ve yarım şemse formunda bezemeler çevrelemektedir.

Yazı üst bölümünde, الذى, اسرى ve الذى kelimelerinin sonundaki ye (ى) harfleriyle العظيم kelimesi, iki yatay çizgi oluşturmaktadır. Metnin geri kalanı yatay çizgilerin altında genelde üç kademedede istiflenmiştir. Yazının dış sınırını, besmelede sin (س) harfine verilen keşide tüm yazıyı adeta yazı cetveli gibi dolaşarak belirlemiştir. Basmelenin oku

⁷⁵⁸ El-İsra, 17/1.

⁷⁵⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.281.

ile üst tarafa konumlandırılan yatay çizgiler arasında yoğun bir istifleme alanı vardır. Kelimelerin okunuş sırasını takip olarak ifade edebileceğimiz yazının teşrifatı biraz farklıdır. Takip eden kelimeler birbirinden uzak değildir. Fakat satır yazısı gibi kelimenin bittiği yerde sonraki kelime başlamaz. Örneğin بعده kelimesinden sonra gelen ليلا kelimesi daha sağdadır. ليلا kelimesinden sonra gelen من harf-i ceri بعده kelimesinin dal (د) ve he (ه) ile المسجد kelimesinin elif-lam (ال) takısından sonra konumlandırılmıştır. Bazı harflerin bünyeleri büyük, bazıları küçüktür. Yazıda görülen bu gibi olumsuzlukların temel sebebi, yazı metninin yazı alanına dengeli dağılımını sağlama gayreti olarak açıklanabilir. الاقصى kelimesindeki ters ye (ى), لنريه kelimesi ye-he (يه) harfleri bitişmesine verilen keşide, من harf-i cerindeki abartılı uzatma, البصير kelimesinde sad-ye-rı (صير) birleşmesinin gevşeyerek uzaması gibi form tercihleri yazıda düz çizgilerin özellikle istendiğini ortaya koymaktadır. Caminin pencere alınlıkları yazılarında da benzer tercihler gözlemlenmiştir (Fot. 187). Yazıda neredeyse tüm boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle, özellikle tezyin işaretlerinden tırnakla doldurulmuştur. Yazının üst sınırında, elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin bağlandığı yazı üst sınırı cetvelinde, dikey harf olmayan yerler görünümü dengelemek için elif (ا) harfine benzeyen kısaltılmış çizgilerle doldurularak asimetrik görünüm simetrik görünüme döndürülmeye çalışılmıştır⁷⁶⁰.

Laleli Camii kubbe yazısı uzun metin tercihi ve yazı alanının tamamını kullanımıyla öne çıkmaktadır. Nuruosmaniye Camii yazısına bu yönden benzemektedir.

⁷⁶⁰ İsmail Öztürk, “Alsancak Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı”, *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 286.

KATALOG NO: 37

I. CAMİNİN ADI: MAHMUD PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Mahmutpaşa.

YAPIM TARİHİ: h. 868 (m. 1463-1464)

İNCELENDİĞİ TARİH: 25 Mayıs 2021

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Mollafenari Mahallesi'nde, Nuruosmaniye Cami'nin kuzeydoğusunda, Küçük Yıldızhanı Sokak, Bezciler Sokak ve Adem Yavuz Sokak'ın çevrelediği alandadır.

Banisi Fatih Devri sadrazamlarından Mahmud Paşa tarafından, Arapça inşa kitabesine göre h. 868 (m. 1463-1464) yılında yaptırılmıştır⁷⁶¹ (Fot. 191). Cami, türbe, çifte hamam, han, medrese, imaret, sıbyan mektebinden oluşan külliyyeden günümüze cami, türbe han, hamamın erkekler bölümü ile medresenin dershanesi ulaşmıştır⁷⁶².

Cami avlusuna Güneybatı köşesiyle kuzey tarafında bulunan sokaklara açılan kapılardan girilmektedir. Yoğun bir ticaret ve yerleşim merkeziyle çevreleyen konumun sebebiyle cami ve külliyesi büyük yangınlardan etkilenmiş, genel planını muhafazaya beraber büyük ölçüde tezyini özelliklerini kaybetmişlerdir⁷⁶³.

Kesme taştan inşa edilen cami tabhaneli veya zaviyeli cami olarak isimlendirilen erken dönem Osmanlı camileri tipolojisine sahiptir⁷⁶⁴. Son cemaat yerini altı sütuna dayanan beş kubbe örtmektedir⁷⁶⁵. Günümüzde çevresi taş kaplanmış son cemaat revakı sütunlarının yangın veya depremde zarar gördükten sonra bu hale geldiği tahmin edilmektedir⁷⁶⁶.

⁷⁶¹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Nezh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001 s. 256; A. Süheyl Ünver, "Mahmud Paşa Vakıflar ve Ekleri", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 4 (1958), s. 65.

⁷⁶² Filiz Gündüz, "Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C.7, s. 380.

⁷⁶³ Doğan Kuban, "Mahmud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.5, s. 268, 269, ss. 268-271

⁷⁶⁴ Gündüz, a.g.m, s. 380; Aziz Ogan, "Mahmud Paşa Külliyesi", *İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 112 (1951), s. 7; Kuban, a.g.m, s. 270

⁷⁶⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 60

⁷⁶⁶ Kuban, a.g.m, s. 269; (Konyalı), a.g.e, s. 60.

Cami harimi 11 ve 10.45 metre çaplarında iki kubbenin örttüğü dikine dikdörtgen bir mekandan ibarettir⁷⁶⁷. Harim giriş bölümü ve kanatlarda on bir kubbenin örttüğü mekanlar harim merkezini çevrelemektedir⁷⁶⁸. Son cemaat yerinden beş kubbenin örttüğü giriş bölümüne, ortadaki açıklıktan da harime ulaşılmaktadır⁷⁶⁹. Harime doğrudan bağlanmayan kanatlardan, 2.45 metrelik bir koridorla ulaşılmaktadır⁷⁷⁰. Harimin sol tarafında altı sütunun taşıdığı hünkâr mahfili vardır⁷⁷¹. Cami harimi kubbe kasnaklarında ve cephelerde bulunan dört sıra pencere ile aydınlatılmaktadır⁷⁷². İlk sıra pencereleri dikdörtgen mermer söveli üst sıralar sivri kemerli kubbe pencereleri yuvarlak kemerlidir. Caminin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli minaresi restorasyonlarda klasik minare tipine dönüştürülerek özgün formunu kaybetmiştir⁷⁷³.

Cami h. 1169 (m. 1755-1756) 1785, 1828-1829 ve 1936-1940, 1970 yıllarında tamirler geçirmiştir⁷⁷⁴. 2015 yılında başlayan restorasyon günümüzde devam etmektedir. Cami mukarnaslı harim cümle kapısı ve giriş bölümünün üç orta kubbesi dışında 15. yüzyıl bezeme özelliklerini kaybetmiştir⁷⁷⁵.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 194, 195.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4⁷⁷⁶

⁷⁶⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973, s. 446.

⁷⁶⁸ Gündüz, a.g.m, s. 380.

⁷⁶⁹ (Konyalı), a.g.e, s. 61.

⁷⁷⁰ Ayverdi, a.g.e, s. 446.

⁷⁷¹ Gündüz, a.g.m, s. 380.

⁷⁷² (Konyalı), a.g.e, s. 61.

⁷⁷³ Kuban, a.g.m, s. 270.

⁷⁷⁴ Gündüz, a.g.m, s. 381; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 28.

⁷⁷⁵ Kuban, a.g.m, s. 270.

⁷⁷⁶ El-İhlas, 112/1-4.

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)"⁷⁷⁷

4. **Ölçüsü:** 1.50 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Harim cümle kapısı kitabeleri caminin en önemli hat sanatı uygulamalarındandır (Fot.191-193). Cami hariminde mihrap ve minber kapısı alınlığı kitabeleri, cami takımı yazıları ve kubbe yazısı uygulamaları vardır.

Aynı forma sahip kubbe yazısı Çorlulu Ali Paşa, Haseki Sultan, Topkapı Gazi (Kara) Ahmed Paşa ve Yeşilköy Mecidiye camileri kubbelerinde de görülmektedir.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan tezyin edilmiştir. Yazıyı dıştan cetvel ve bordürler çevrelemektedir. Yazıda ketebe ve tarih yoktur.

Yazı besmele ve surenin ikinci ayetindeki lafza-i celaller (الله) ile münferid yazılan iki vav (و) harfi dışında kademelendirilmemiştir. Satır yüksekliği, harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. يولد ve يلد kelimesindeki ye (ي) harflerinin okutma noktaları yuvarlaktır. Satır kenarında normal nokta konulabilecek yer olmasına rağmen okutma noktalarının tam yerine konması hem yazıda teşrifata verilen önem hem de metnin kolayca okunmasına yönelik bir tercihtir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı yazının sade görünümünü örtmeyecek kadardır. Yazı unsurlarının birbirleriyle uyumu, okutma sırasının gözetilmesi, yazı alanının dengeli kullanımı yazıda öne çıkan noktalardır.

⁷⁷⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

KATALOG NO: 38

I. CAMİNİN ADI: MESİH PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Hırka-i Şerif

YAPIM TARİHİ: h. 994 (M. 1585-1586)

İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 02 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Hırka-i Şerif Mahallesi'nde, Eski Ali Paşa Caddesi ile Mevkufatçı Sokak'ın birleştiği köşededir. Cami avlusuna Mevkufatçı Sokak ve Eski Ali Paşa Caddesi'ne açılan kapılardan girilmektedir. Cadde kapısı görevliler odasının altına rastlayan basık kemerli bir kapıdır⁷⁷⁸.

Banisi Sadrazam Hadım Mesih Mehmed Paşa'dır⁷⁷⁹. Camide iç avluda eksende yer alan şadırvan yerine mermer sütunların çevrelediği demir parmaklıklı, üstü açık türbe yapılmıştır⁷⁸⁰.

Mimarıyla ilgili çeşitli görüşler olmakla birlikte caminin Mimar Sinan'a sipariş edildiği fakat Davut Ağa'nın veya hassa mimarlar ocağında görevli diğer mimarların da camide katkısının olduğu yaygın görüştür⁷⁸¹.

Cami, harim kapısında bulunan inşa kitabesine göre h. 994 (M. 1585-1586) yılında inşa edilmiştir⁷⁸². Doğu-batı yönünde eğimli bir araziye inşa edilen cami, batı yönünden fevkanidir⁷⁸³.

Altı sütuna dayanan, ortada aynalı tonoz kenarlarda ikişer kubbenin örttüğü son cemaat yeri önünde, dört sütuna dayanan ahşap çatılı bir mekanla ikinci bir mekân

⁷⁷⁸ Tuğba Erzincan, "Mesih Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C.29, s. 310.

⁷⁷⁹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 257.

⁷⁸⁰ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, y.y, s. 67.

⁷⁸¹ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 225; Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 543

⁷⁸² Ayvansarayı, a.g.e., s. 258; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 104.

⁷⁸³ Tarkan Oruçoğlu, "Mesih Mehmed Paşa Camii, Türbesi ve Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.5, s. 406.

oluşturulmuştur⁷⁸⁴. 18.20 metre çapındaki merkezi kubbe dördü duvara bitişen sekiz payeye dayanmaktadır⁷⁸⁵. Küçük yarım kubbeye örtülü mihrap bölümü dışarıya taşırılmıştır⁷⁸⁶. Köşelerde merkezi kubbeyi etekleyen dört yarım kubbe geçişi mukarnaslarla, merkezi kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Cami, altta harime pencereler ve kapıyla bağlanan, mahfil katında harime açık üç küçük kubbenin örttüğü kanatlarla enine genişletilmiştir⁷⁸⁷. Harim dört sıra pencere ile aydınlatılmaktadır⁷⁸⁸. Mihrap ve minberi mermerdendir. Mihrap mukarnaslı, minber korkuluğu ve aynalı geometrik şebekelidir. Kesme taştan yapılan çokgen gövdeli minaresi caminin kuzeybatı köşesindedir⁷⁸⁹. Cami 1894 depreminde hasar görmüş minaresinin şerefesinden yukarısı kırılmıştır⁷⁹⁰. 1939 ve 1957 yıllarında restore edilmiştir⁷⁹¹.

II. KUBBE YAZILARI

Camide taşa mahkuk, çini pano ve sıva üzerine kalemişi tekniğinde yazılar vardır. Cami hariminde minber kapısı ve mihrap alınlığında mahkuk kitabeler, pencere alınlıklarında çini pano yazıları, kubbe pandantiflerinde ve kubbelerde sıva üzerine kalemişi yazılar bulunmaktadır (Fot. 196-198). Ana kubbeyi destekleyen yarım kubbe göbeklerinde metin olarak cami ve namazla ilgili hadis-i şerifler seçilmiştir. Yarım kubbe metinleri güneybatı yarım kubbesinde hadis-i şerif giriş metniyle başladığından sıralama bu yarım kubbeden başlayarak okunuş sırasına göre, başka bir ifadeyle saat yönünün tersine yapılmıştır.

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatiha Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 198, 199.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatiha Suresi

⁷⁸⁴ (Konyalı), a.g.e., s.67; Erzincan, a.g.m., s. 311

⁷⁸⁵ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 347; Oruçoğlu, a.g.m., s. 406

⁷⁸⁶ Erzincan, a.g.m., s. 311

⁷⁸⁷ Oruçoğlu, a.g.m., s. 406

⁷⁸⁸ Erzincan, a.g.m., s. 311

⁷⁸⁹ Oruçoğlu, a.g.m., s. 406, 407

⁷⁹⁰ (Konyalı), a.g.e., s. 68; Erzincan, a.g.m., s. 310.

⁷⁹¹ Erzincan, a.g.m., s. 310.

بسم الله الرحمن الرحيم 1 الحمد لله رب العالمين 2 الرحمن الرحيم 3 مالك يوم الدين 4 اياك نعبد
واياك نستعين 5 اهدنا الصراط المستقيم 6 صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا
الضالين⁷⁹²

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla... (1). Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur (2). Rahman ve rahim (3). Ödül ve ceza gününün tek hâkimi (4). (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi dosdoğru yola ilet; (6). Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil! (7)”⁷⁹³

4. Ölçüsü: 3.40 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni Fatiha Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde bordur ve tiğ tezyinatı bulunmaktadır. Geometrik süsleme alanının zemini kırmızı ve mavi renktedir. Metinde harf gözleri de aynı tonda kırmızı renkle doldurulmuştur.

Yazı kompozisyonunun genel ilkesi dikey harf veya harf bölümlerinin gruplanarak ikili halde geometrik süsleme alanına bağlanması, metnin geri kalanının yazı alanına dengeli dağıtılmasından oluşmaktadır. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri geometrik süsleme alanına kaynaklık etmektedir. Yan yama kullanmadan dikey harf veya harf bölümleri üç veya dörtlüyse ikisi geometrik süsleme alanına bağlanmış geri kalanlar geometrik süsleme alanını sınırlayan cetvele bağlanarak nihayetlendirilmiştir.

Yazı metni bazı bölümlerde üç bazı bölümlerde iki kademe yazılmıştır. Metnin büyük bir bölümünü oluşturan ilk kademe, yazı dış sınırını da oluşturan en alt bölümdür.

⁷⁹² El-Fatiha, 1/1-7.

⁷⁹³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.1

Bu bölümde rı (ر), kef (ك), mim (م), nun (ن) vav (و) gibi harf veya birleşmiş harf gruplarının son harfleri müdevver (dönüşlü) ve yuvarlak formlarıyla hareketli bir kimliğe sahiptir. Bu harfler kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca kesintisiz bir hareket sağlamaktadır.

Yazının ikinci kademesinde dikey harf veya harf bölümleri gruplamasının oluşması sırasında bazı kelimeler ile kelimelerin ilk kademeye sığmayan harf veya birleşmiş harf grupları istiflenmiştir. Yazının üçüncü kademesinde ر ب kelimesinin be (ب) harfi ile المغضوب kelimesinin be (ب) harfi uzatılarak geometrik süsleme alanı ile alt bölüm arasında bir iç cetvel oluşturmaktadır. Be (ب) harflerinin oluşturduğu yatay iç çizgi ile geometrik süsleme alanının sınırına çekilen cetvel arasında dikey harf veya harf bölümlerinin kesişmesiyle oluşan dörtgen alanlara şedde, cezm, çeker med, kef (ك) harfi mühmelesi ve tirfil işaretleri konulmuştur. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılmış, mümkün olduğunca kullanılmamaya çalışılmıştır. Yazıda istif kademelerinde, kademelerin araları açılmamış ve yazıdaki bağlantı ve devamlılık muhafaza edilmiştir. Bu sayede yazı alanında oluşan asimetrik boşluklar yazıyı terkipten açınsından güçlendirmiştir. Harf gözlerinin, yani kapılı harf bölümlerinin geometrik süsleme alanı zemin renklerinden kırmızıyla doldurulması, yazıda kurgulanan simetrik düzeni dengelemektedir. Okutma, süsleme ve tezyin işaretlerinin azlığı yazıdaki sadelik fikrini artırmaktadır. Yazı metni yazı alanına dengeli dağıtılmış, yazıda teşrifata uyulmuştur. Harf ve birleşmiş harf bünyeleri form, kalem hakkı ve istifteki yeri açısından yazının estetik hedeflerini ortaya koymaktadır. Harf bünyelerinin netliği, formu, kalem hakkına riayet, sadelik gibi özellikler yazıdaki abidevilik duygusunu ortaya çıkarmıştır.

Kubbe yazısı, Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği Osmanlı klasik dönem örneklerine göre uzun metni, yazıdaki hareketlilik, alan kullanımı ve yazı alanında be (ب) harflerinden oluşan iç cetveliyle farklılaşmıştır.

B. 1 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Hadis-i Şerifler için Kâle Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 200

2. Kubbe Yazısı Metni: Hadis-i Şerifler için Kâle Bölümü

3. Anlamı:

“Peygamber aleyhi 's-selâm şöyle buyurdu ki”⁷⁹⁴.

4. Ölçüsü: 1.90 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni hadis-i şerifler için kullanılması adet olan "kale" bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde, cetvel ve bordür süslemeleri vardır.

Yazı uygulama esasları ana kubbe yazısına benzemekle beraber, yazı form, harf bünyeleri ve üslup açısından farklıdır. Bu farklılıklar yazının aynı elden çıkmış olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Yazı alanına yazı metninin dağılımı, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin yoğun kullanımı, birleşmiş harf gruplarındaki birleştirme tercihleri açısından ana kubbe yazısından ayrılmaktadır. قال kelimesinde lam (ل) harfinin konum tercihi, kendinden sonra gelen kelimeyle arasının boş kalmamasına sebep olmuştur. عليه kelimesinin üslubu ana kubbe yazısı üslubundan açık olarak farklıdır. السلام kelimesinde sin (س) harfinin lamelif (لا) harfine alttan tutturulması, النبي kelimesinde nun-be (نب) ve الهاشمي kelimesinde şın-mim (شم) birleşmesine verilen keşide de üslup açısından ortaya çıkan farklılıklardandır. الهاشمي kelimesinde lam-he (له) harfi bitişmesinde lam (ل) harfinin bitişmeyerek elif (ل) harfi gibi görünmesi yeni ortaya çıkmış bir hatayı işaret etmektedir. Camideki diğer yarım kubbe yazılarıyla beraber bu yarım kubbe yazısı da, hat sanatının estetik değerleri açısından ana kubbe yazısına göre oldukça düşüktür.

⁷⁹⁴ Hazret-i Muhammed'den nakledilen hadis-i şerifin senedinin ilk ravisi olan sahabe'nin hadis-i şerife giriş cümlesi (Raşit Küçük, “Metin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C.29, s. 411.)

C. 2 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Hadis-i Şerif

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 201
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Hadis-i Şerif

من بنى مسجدا لله بنى الله بيوتا في الجنة⁷⁹⁵

3. Anlamı:

“Her kim Allah için(büyük, küçük) bir mescid bina ederse Allah Teala da ona cennette onun gibi bir ev bina eder”⁷⁹⁶.

4. **Ölçüsü:** 1.90 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Mihrap sofası üstünü örten yarım kubbe yazısı yazı merkezi ve çevre süslemesi, uygulama esasları, üslup ve harf bünyeleri açısından önceki (1 numaralı) yarım kubbe yazısıyla aynıdır.

Bu yazıda da keşideli harfler ve ters ye (ى) harfleri tercihi yazının formunu belirlemiştir. İlk iki yarım kubbe yazısı üslup olarak ana kubbe yazısına benzemese de diğer yazılara nisbetle, alan kullanımını, haf bünyeleri gibi özellikleri açısından hat sanatı kurallarına daha uygundur.

D. 3 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Hadis-i Şerif

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 202
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Hadis-i Şerif

افضل الاعمال الصلاة في اول وقتها⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Müslim, Mesacid, 24

⁷⁹⁶ Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, C.2, İstanbul: İrfan Yayınevi, 2003, s. 157, 158.

⁷⁹⁷ Tirmizi, Salat, 13.

3. Anlamı:

“Amellerin en faziletlisi vaktinin evvelinde (kılınan) namazdır”⁷⁹⁸

4. Ölçüsü: 1.90 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Mihrap cephesinin solunda yer alan yarım kubbe merkezindeki yazı, yazı merkezi ve çevre süslemesi, üslup, uygulama esasları açısından diğer yarım kubbe yazılarına benzemektedir. Yazı metni namazın vaktinde kılınmasıyla ilgili bir hadis-i şeriften oluşmaktadır. Metnin, yazı alanında kelime olarak azalması yazının yazı alanına dengeli dağılımında problem oluşturmuştur. Yazıda harf bünyeleri de daha problemlili hale gelmiştir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri tamamen ihmal edilmiştir.

E. 4 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Hadis-i Şerif

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 203

2. Kubbe Yazısı Metni: Hadis-i Şerif

من صلى البردين دخل الجنة⁷⁹⁹

3. Anlamı:

“Her kim iki serinlik namazını (yani sabah ve ikindi namazlarını) kılarsa cennete girdi gitti”⁸⁰⁰.

4. Ölçüsü: 1.90 metre çapında.

⁷⁹⁸ Hadis-i Şerif soru cevap şeklindedir, tam metninin çevirisi şöyledir: “Rasûlüllah (S.A.V.) e soruldu: Amellerin hangisi daha faziletlidir? Buyurdu ki: Vaktinin evvelinde (kılınan) namaz”. (Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Sünen-i Tirmizî Tercemesi, C.1, İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, t.y., s. 137)

⁷⁹⁹ Buhari, Mevakitü’s-salât, 26; Müslim, Mesâcid, 215.

⁸⁰⁰ Sofuoğlu, a.g.e., s. 264.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Giriş cephesinin solunda yer alan yarım kubbe merkezindeki yazı, yazı merkezi ve çevre süslemesi, üslup, uygulama esasları ve harf formlarının hat sanatı estetik kurallarına göre taşıdığı olumsuzluklar açısından önceki yarım kubbe yazılarına benzemektedir. Yazı metni sabah ve ikindi namazlarını kılan kişiye cenneti müjdeleyen hadis-i şerif metninden oluşmaktadır. البردين kelimesinde be (ب) harfi okutma noktası unutulmuştur.

F. 5 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Okunamadı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 204

2. Kubbe Yazısı Metni: Okunamadı

Kubbe yazısı metni okunamamıştır

3. Anlamı:

Kubbe yazısı metni okunamamıştır

4. Ölçüsü: 1.90 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Giriş cephesinin sağında yer alan yarım kubbe merkezindeki yazı, yazı merkezi ve çevre süslemesi, üslup, uygulama esasları ve harf formlarındaki olumsuzluklar açısından diğer yarım kubbe göbeklerindeki yazılara benzemektedir. Camide yarım kubbe yazılarının üslubuyla merkezi kubbe göbeğinde bulunan yazı üslubu tamamen farklıdır, harf bünyeleri ve istif özellikleri açısından ana kubbe yazısından sonraki dönemlere ait olabileceği değerlendirilmiştir.

Yazıdan bir metin çıkarılamamıştır. Güzel bir yazıda aranan ilk özellik “okunaklılık”tır⁸⁰¹. Yazının tüm estetik özelliklerden önce okunabilecek derecede açık olması, imla hatalarının bulunmaması, kelimelerin cümledeki yerleri gibi yazıda da aynı okunuş sırasının takip edilmesi önemli noktalardır⁸⁰².

⁸⁰¹ SERİN Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s. 297.

⁸⁰² M. Uğur Derman, "İstif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C.23, s.331.

KATALOG NO: 39

I. CAMİNİN ADI: MİHRİMAH SULTAN CAMİİ (EDİRNEKAPI)

BULUNDUĞU YER: Fatih, Karagümrük.

YAPIM TARİHİ: h. 973 (M. 1565-1566)

İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 31 Temmuz 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Karagümrük semtinde, Edirnekapi surlarının hemen içinde, Kaleboyu Caddesi, Hacı Muhiddin Cami Sokak, Ketebe Sokak ve Fevzi Paşa Caddesi ile çevrili alandadır. Baniyesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı, Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan'dır⁸⁰³. Cami, medrese, mektep, çifte hamam, türbe ve dükkanlardan oluşan külliye'nin mimarı Mimar Sinan'dır⁸⁰⁴. Külliye yapılarının hiçbirinde inşa kitabesi yoktur. İnşa tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Semavi Eyice'ye göre h. 973 (M. 1565-1566) yılında tamamlanmıştır⁸⁰⁵.

Caminin doğu, batı ve kuzeydoğusunda bulunan üç kapıyla şadırvanlı içi avluya ulaşılmaktadır⁸⁰⁶. 52x21.50 metre ölçülerindeki şadırvanlı avlu revaklarla çevrili olup, doğu ve batı cephelerinde medrese odaları bulunmaktadır⁸⁰⁷. Son cemaat yerini yedi kubbe örtmektedir. Yapının iç avlu planı Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Camii'nin avlu planına benzemektedir⁸⁰⁸. Harime eksende bir, yanlarda iki kapı ile girilmektedir. Harime hâkim merkezi kubbe 20.25 metre çapındadır⁸⁰⁹. Kubbe içeride harimin kuzey ve güney cephe duvarlarından taşan, dışarda ağırlık kuleleriyle vurgulanan ana taşıyıcılar üstünde yükselmektedir. Ana taşıyıcılar kemerlerle birbirine bağlanmış, kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Kemer boşlukları üç sıra pencereyle doldurulmuş, doğu ve batı cephesinde büyük kemerlerin üzengi seviyesinde üzeri üç küçük kubbeye örtülerek

⁸⁰³ Ayvansarayi Hüseyin Efendi, Ali Satı' Efendi, *Hadikat'ül-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h. 1281(m.1865), s. 24.

⁸⁰⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 50.

⁸⁰⁵ Semavi Eyice, "Edirnekapi Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.10, s. 446.

⁸⁰⁶ Murat Sav, Kıvanç H. Kuşüzümü, "Mihrimah Sultan Camii'ndeki Son Restorasyon Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü, S. 9 (2014), s. 55.

⁸⁰⁷ Eyice, a.g.m., s. 447.

⁸⁰⁸ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, y.y, s. 71, 72.

⁸⁰⁹ Eyice, a.g.m., s. 447.

harimde enine dikdörtgen bir alan elde edilmiştir⁸¹⁰. Daha geride, duvarlara bitişik oluşturulan mahfil, açıkta on dört sütunla desteklenmiştir. Harim 161 pencere ile aydınlıktır. Pencereleer birinci ve ikinci kat seviyesinde dikdörtgen, daha üsttekiler sivri kemerlidir. Mihrap ve minber mermerdendir. Minberin korkuluk ve aynalıkları geometrik şebekeli, mihrabı mukarnaslıdır. Caminin bir şerefeli tek minaresi harimin kuzeybatı köşesinde⁸¹¹.

Cami 1648 ve 1716 depremlerinde hasar almıştır⁸¹². 1719 yılında yaşanan depremde caminin kubbesi çökmüş⁸¹³, h. 1247 (m. 1831-1832) yılında tamir edilmiştir⁸¹⁴. Cami 1853, 1861, 1869, 1881, 1885 yıllarında farklı sebeplerden dolayı tamirler geçirmiştir⁸¹⁵. 1894 depreminde minaresi yıkılan cami tahrip olmuştur⁸¹⁶. Depremi müteakip tamir için yapılan değişik keşifler sonucunda başlayan tamirat II. Meşrutiyet'in ilanından sonra durmuş, 1953-1970 yılları arasında restore edilmiştir⁸¹⁷. Cami en son 2010 yılında restore edilmiştir⁸¹⁸.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 206-208.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

⁸¹⁰ Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden bugüne İslam Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 5, s. 454, 455.

⁸¹¹ Konyalı, a.g.e., s. 71, 72

⁸¹² Fatih Köse, " Arşiv Belgelerine Göre Edirnekapi Mihrimah Sultan Camii Tamirleri ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü, S.9 (2014), s. 26, 27.

⁸¹³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963, s. 65.

⁸¹⁴ Eyice, a.g.m., s. 447.

⁸¹⁵ Köse, a.g.m., s. 28.

⁸¹⁶ Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 46; Eyice, a.g.m., s. 447

⁸¹⁷ Köse, a.g.m., s. 29, 30; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25.

⁸¹⁸ *2003-2010 Restorasyonlarımız*, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, C.1, s. 406.

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجه كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونه لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضىء ولو لم تمسسه نار
نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شئ عليم⁸¹⁹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağtı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”⁸²⁰

4. Ölçüsü: 6.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İsmail Hakkı Altunbezer, Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Camide mihrap ve minber kapı alınlıklarında mahkuk kitabeler, pencere alınlıkları, ana kubbe pandantifleri ve kubbe göbeğinde sıva üzerine kalemişi yazı uygulamaları, cami takımı yazıları vardır. Yazıların büyük bir çoğunluğu yeni yazılmıştır (Fot. 205-208).

Son restorasyon öncesinde kubbe yazısında imza ve tarih yoktur⁸²¹. Fakat kaynaklarda kubbe yazısının İsmail Hakkı Altunbezer'e ait olduğu zikredilmektedir⁸²². Hüseyin Kutlu'ya göre restorasyon öncesinde mevcut kubbe yazısının Halim Özyazıcı'nın Sultan Selim Camii'ne yazdığı kubbe yazısıyla aynı istifi taşınması, yazıda imza bulunmaması, Son Hattatlar kitabının yazarının bilgi kaynağını açıklamaması sebebiyle, kubbe yazısının Halim Özyazıcı'ya ait olmasının daha

⁸¹⁹ En-Nur, 24/35.

⁸²⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁸²¹ Hüseyin Kutlu, "Edirne Kapısı Mihrü Mah Sultan Camii Yazılarına Dair" *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yılığ*, S.9 (2014), s. 68.

⁸²² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı,1970, s. 102.

muhtemel olabileceğini belirtmiştir⁸²³. Fakat İbnülemin'in, İsmail Hakkı Altunbezer ve Halim Özyazıcı ile çağdaş olması, İsmail Hakkı Altunbezer'in yazdığı Zeynep Sultan, Büyük Selimiye ve Şemsi Paşa camileri kubbe yazılarında imzasının bulunmaması, Halim Özyazıcı'nın yazdığı Bali Paşa, Kadırga Sokullu Mehmed Paşa, Sultan Selim camileri kubbe yazılarıyla Alsancak, Denizli, Şişli gibi yeni yapılan camilerin kubbe yazılarında imzasının bulunması sebebiyle, kubbe yazısının İsmail Hakkı Altunbezer'e ait olduğu kabul edilmelidir.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Son restorasyon uygulamasından önce kubbe göbeğinden taslağı alınan yazı, günümüz hattatlarından Hüseyin Kutlu tarafından düzeltilerek tekrar kubbeye uygulanmıştır⁸²⁴. Yazı metni besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan geometrik desenle tezyin edilmiştir. Yazıyı dıştan bordür ve tığ desenleri çevrelemektedir.

Kubbe yazısı aynı metnin tercih edildiği İsmail Hakkı Altunbezer, Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı tarafından yazılan Zeynep Sultan, Eyüp Sultan, Sultan Selim camileriyle büyük oranda benzer bir istife sahiptir. Ali Saim Ülgen tarafından alınan eski bir fotoğraftan anlaşıldığına göre kubbe yazısı, İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazıldığı bilinen Büyük Selimiye Camii kubbe yazısıyla aynı istif düzenine sahip ve uygulamasının da kondisyon olarak gayet iyi durumda olduğu görünmektedir (Fot. 207). Celi sülüs satır istif formundaki yazı, yazı alanında yoğun olarak istiflenmiştir. İstifleme bazı bölümlerde dört kademeye kadar çıkarılmıştır. **تمسه** bölümü gibi üst çizgiye kadar istifleme yapılmayan bölümlerde yazı, yazı kalemi ve hareke kalemiyle iri cezm ve diğer okutma ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin yoğun kullanımı yazı alanının tamamı için geçerli bir durumdur.

Yazıda harf ve birleşmiş harf grupları arasındaki uyum üst seviyededir. Harf formlarının tercihi konusunda bir tutuculuk gözlenmez. İstifin gerektirdiği harf formu tercihi ön plandadır. Örneğin vav (و) harfinin hem müdevver hem mürsel formu istif düzenine göre tercih edilmiştir. Benzer tasarruflar diğer harf formları için de geçerlidir.

⁸²³ Kutlu, a.g.m, s. 68.

⁸²⁴ Kutlu, a.g.m, s. 68.

Son restorasyonda aslına uygun olarak yeniden ihya edilen yazı bir hattat eliyle yapıldığında ortaya çıkabilecek güzel bir örneği bize göstermektedir. Hattat Hüseyin Kutlu, Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii yazılarıyla ilgili yazdığı makalesinde camilerdeki eski yazıların yenilenmesi sırasında dikkat edilecek konuları da zikretmiştir. Bu hususlar şöyledir:

“1. Restorasyon rölevesinin ehliyetli hattatlar tarafından yapılması gerekmektedir.

2. Rölevesi üzerinde dikkatli ve ciddi çok yönlü müzakere yapılması önemlidir. Özellikle rölevesi yapılan yazıların “kalem hak”ları gözden geçirilmelidir. Zira yazılar çoğu kez işlenirken kalem hakkı, vav, mim, he harflerinin gözleri, sin dişleri, zülfeler ve özellikle harflerin eklem yerleri müsamaha gösterilemeyecek derecede bozulmaktadır. Bu hatalar düzeltilmeli, varsa eksikler tamamlanmalıdır.

3. Dikkatle gözden geçirilip gerekli tashihler yapıldıktan sonra hazırlanan yazı, usulünce iğnelenmelidir. Usulünce yapılmayan delme işlemi yazının cılız kalmasına yahut şişmesine sebep olabilir. Ayrıca harflerin eklem yerleri, gözler ve dişler detayları belli olacak şekilde sık iğnelenmezse yukarıda belirttiğimiz hataların tekrerrür etmesi kaçınılmazdır.

4. Özellikle kubbe yazılarının tozlanması esnasında kubbe eğiminden kaynaklanan açılardan dolayı yazıda kaymaların olmaması için kubbe eğim açısı doğru hesaplanarak yazının uygun paftalara ayrılması ve aynı paftaların kubbede dilimler halinde önceden çizilip hazırlanması gerekmektedir. Buna dikkat edilmediği zaman yazının bozulması kaçınılmazdır.

5. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususların her safhası ehliyetli hattat kontrolünde yürütülmeli ve yazı işlendikten sonra da kontrol yetkisi ve kabulü hattata ait olmalıdır.”⁸²⁵

Tarihi camilerde özellikle sıva üstünde bulunan yazıların liyakatsiz ve hat sanatı konusunda bilgi ve tecrübesi olmayan kişiler tarafından restore edilmesi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu olumsuzluklar imla hatalarından harflerdeki form bozukluklarına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Tarihi yapıların kimliğinin önemli özelliklerinden biri olan yazıların korunması ve hayatiyetinin devamı ve yapılan restorasyonların amacına ulaşması için günümüz hattatlarından Hüseyin Kutlu’nun ikazlarını dikkate almak gerekmektedir.

⁸²⁵ Kutlu, a.g.m, s. 68.

KATALOG NO: 40

I. CAMİNİN ADI: MİHRİMAH SULTAN CAMİİ (ÜSKÜDAR)

BULUNDUĞU YER: Üsküdar.

YAPIM TARİHİ: h. 954 (m. 1548)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 04 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi'nde, Paşalimanı Caddesi ile Hakimiyeti Milliye Caddesinin kesiştiği köşededir.

Cami, imaret, mektep, muvakkithane ve türbeden oluşan bir külliye⁸²⁶. Baniyesi Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, mimarı Mimar Sinan, yapım tarihi hicri 954 yılının Zilhicce ayıdır (m. Ocak-Şubat 1548)⁸²⁷.

Cami avlusuna Selmanağa Sokak, III. Ahmed Çeşmesi tarafı ve Paşa Limanı Caddesi'ne açılan üç kapıyla ulaşılmaktadır. Son cemaat yerinin önünde, doğu batı cephelerine taşan on altı sütuna dayanan üstü kapalı revaklı bir mekânın dışında, eksende, üstü kapalı şadırvan vardır⁸²⁸. Son cemaat yerini beş kubbe örtmektedir⁸²⁹. Kuzey cephe köşelerinde bulunan tek şerefeli iki minaresinin girişleri son cemaat yerindedir⁸³⁰. Harime batı cephesinde ve eksende yer alan kapılardan girilir. Mukarnaslı harim kapısı alınlığında inşa kitabesi celi sülüs yazıyladır (Fot. 209).

Harimi kible tarafında ve iki yanında bulunan yarım kubbelerin desteklediği tek kubbe örtmektedir. Ana kubbe harimde açıkta bulunan iki sütun ve kuzey cephesinde duvarlarda bulunan iki sütuna dayanmaktadır⁸³¹. Merkezi kubbe geçişi pandantif, yarım

⁸²⁶ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997. C.2, s. 47.

⁸²⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 592; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 217; İsmail Orman, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2005, C.30. s. 40.

⁸²⁸ Konyalı, a.g.e., s. 214, 215.

⁸²⁹ Orman, a.g.m., s. 40.

⁸³⁰ Öz, a.g.e., s. 47; Konyalı, a.g.e., s. 216.

⁸³¹ Konyalı, a.g.e., s. 219-220

kubbe geçişleri mukarnas süslü tromplarla sağlanmışır⁸³². Mihrap cephesinde köşelerde kalan boşluklar iki küçük kubbeyle doldurulmuştur. Merkezi kubbe kasnağı ve tromplar pencerelidir. Orman'a göre pencere sayısının yetersizliğinden dolayı harimin aldığı doğal aydınlanma yetersizdir⁸³³.

Kapı ve pencere kanatları ile vaaz kürsüsünde ahşap işçiliği dikkate değerdir. Mukarnaslı mihrap ve minberi mermerdendir. Minberin merdiven korkuluğu, aynalık, köşk altı ve süpürgeliği geometrik şebekelidir⁸³⁴.

Muharrem 1313 (m. 1895)⁸³⁵, 1955-1963 yılları arasında⁸³⁶, 1991, 2001, 2008 ve 2014 yıllarında tamirler geçirmiştir⁸³⁷.

II. KUBBE YAZILARI

Camide hat sanatı uygulaması olarak minare kapıları, harim kapıları, mihrap ve minber kapı alınlıklarında mahkuk kitabeler, kubbe yazıları ve cami takımı yazıları vardır (Fot. 209-217).

Yarım kubbe yazılarında takip eden metinler bulunduğundan yarım kubbe isimlendirmeleri numaralandırılarak yapılmıştır. Buna göre girişin sağındaki yarım kubbe 1 numaralı yarım kubbe, mihrap önündeki yarım kubbe 2 numaralı yarım kubbe, girişin solundaki yarım kubbe 3 numaralı yarım kubbe olarak isimlendirilmiştir.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayetten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 212-214.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayetten Bir Bölüm

⁸³² Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (DBİA), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.5, s. 456.

⁸³³ Orman, a.g.m., s. 41

⁸³⁴ Konyalı, a.g.e., s. 221

⁸³⁵ Bekir Yılmazörnek, *Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 34.

⁸³⁶ *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1973, s. 26

⁸³⁷ Yılmazörnek, a.g.e., s.34; Vakıf Restorasyon Yıllığı, y.y, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, S.8 (2014), s.156.

بسم الله الرحمن الرحيم

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة
الزجاجة كانها كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية⁸³⁸

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve battıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...”⁸³⁹

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı ketebesine göre h. 1434 (m. 2012-2013) yılında Hüseyin Kutlu tarafından yazılmıştır. İstif olarak Hadım İbrahim Paşa Camii kubbe yazısıyla aynıdır. Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii kubbe yazısı siyah zemin üzerine zerendud tekniğiyle yapılmış bir uygulamadır.

Yazı merkezindeki süsleme alanına bağlanan elif (ل), lam (ل), lamelif (لا) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin dışında kalan geometrik süslemenin zaid dikey unsurları Hadım İbrahim Paşa uygulamasındaki ters ye çizgisi yerine birbiriyle birleşerek yazı alanının üst sınırını oluşturmaktadır.

Mevcut uygulamadan önce cami ana ve yarım kubbe göbeklerinde devir özelliklerini taşımayan yazı uygulaması bulunuyordu (Fot. 214)⁸⁴⁰. Son restorasyonda Hüseyin Kutlu tarafından ana kubbe ve yarım kubbe göbekleri için yazılar yeni olarak yazılmıştır.

⁸³⁸ En-Nur, 24/35.

⁸³⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁸⁴⁰ Hüseyin Kutlu, "Edirne Kapısı Mihrü Mah Sultan Camii Yazılarına Dair" *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S:9 (2014), s.67.

B. 1 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Âl-i İmran Suresi 193. Ayetten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 215

2. Kubbe Yazısı Metni: Âl-i İmran Suresi 193. Ayetten Bir Bölüm

ربنا اننا سمعنا مناديا ينادى للايمان ان امنوا بربكم فامنا⁸⁴¹

3. Anlamı:

“Rabbimiz! Doğrusu biz “rabbinize inanın” diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik.”⁸⁴²

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine, siyah zemine zerendud tekniğiyle yapılan uygulamadır. Yazı metni Âl-i İmran Suresi 193. ayetin başından ortalarına kadar bir bölümden oluşmaktadır. Form olarak ana kubbe yazısı üslubundadır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin ana kubbe yazısına nisbetle yoğun kullanımı dikkat çekmektedir. ينادى kelimesinde tercih edilen ters ye (ى) harfi kelime başlangıcından öncedir. بربكم kelimesinde kef (ك) harfi günümüzde boru kefi olarak isimlendirilen formdadır. Bu kelimenin sağında ve solunda yazının diğer bölümlerine nisbetle boşluk vardır.

C. 2 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Âl-i İmran Suresi 193. Ayetin Devamı ve

Âl-i İmran Suresi 194. Ayetin Başı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 216

⁸⁴¹ Âl-i İmran, 3/193.

⁸⁴² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.74.

2. Kubbe Yazısı Metni: Âl-i İmran Suresi 193. Ayetin Devamı ve Âl-i İmran Suresi 194. Ayetin Başı

ربنا فاغفر لنا ذنوبنا وكفر عنا سيئاتنا وتوفنا مع الابرار ربنا واتنا⁸⁴³

3. Anlamı:

“Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et. Rabbimiz! ver bize”⁸⁴⁴

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Sıva üzerine yapılan yarım kubbe yazısı, siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Âl-i İmran Suresi 193. Ayetin ortalarından sonuna kadar bir bölüm ve takip eden ayetin ilk iki kelimesinin yer aldığı metin form olarak ana kubbe yazısı üslubundadır. Elif (ل), lam (ل), lamelif (لا) gibi harflerin dikey kısımları yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına birleştirilmiştir. Yazı alanında ana kubbe yazısından farklı olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı yoğundur. سيئاتنا kelimesinde تننا bölümü eksiktir. Teşrifata riayet edilmiştir. Geometrik bölümden harflere uzayan dikey kısımların zaid olanları, ana kubbe yazısındaki tercih dışında hareketlerle sonuçlanmış veya uçları açıkta bırakılmamıştır.

D. 3 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Âl-i İmran Suresi 194. Ayetin Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 217

2. Kubbe Yazısı Metni: Âl-i İmran Suresi 194. Ayetin Devamı

ما وعدتنا على رسلك ولا تخزنا يوم القيمة انك لا تخلف الميعاد⁸⁴⁵

⁸⁴³ Âl-i İmran, 3/193,194.

⁸⁴⁴ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.74.

⁸⁴⁵ Âl-i İmran, 3/194.

3. Anlamı:

“Peygamberlerin aracılığıyla bize vaad ettiklerini (ver bize); kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın.”⁸⁴⁶

4. **Ölçüsü:** 2.60 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Hüseyin Kutlu.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yarım kubbe yazısı, sıva üzerine, siyah zemine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni önceki kubbede başlayan Âl-i İmran Suresi 194. ayetin devamıdır. Form olarak ana kubbe yazısı ile aynıdır. Yarım kubbe yazılarının en yoğun olarak istifleneni bu yazıdır. İstifleme bazı bölümlerde üç kademedir. İstif yoğunluğundan oluşan sıkışıklıktan dolayı birçok noktalı harf için yuvarlak okutma noktası kullanılmıştır. Diğer yarım kubbe yazılarında olduğu gibi harf bünyeleri ve okutma noktalarından kalan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. الميعاد kelimesinde mim (م) harfinin mühmel harf işareti geleneğin aksine harfin üstündedir.

⁸⁴⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.74.

KATALOG NO: 41
I. CAMİNİN ADI: NİŞANCI MEHMED PAŞA CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 997 (m. 1588-1589)
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Haziran 2014, 31 Temmuz 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Atikali Mahallesi'nde, Meymenet Sokak, Nişanca Caddesi ve Bakkalzade Sokak arasında kalan alandadır. Cami banisinin ismine bağlı olarak Nişancı, Nişancı Paşa, Cedid Nişancı Mehmed Paşa, Boyalı Mehmed Paşa gibi adlarla da anılmıştır⁸⁴⁷.

Banisi Cedid Nişancı olarak bilinen Boyalı Mehmed Paşa'dır⁸⁴⁸. Harim kapısı alınılığındaki inşa kitabesine göre cami inşaatı h. 992 (m. 1584-1585) yılında başlamış h. 997 (m. 1588-1589) yılında tamamlanmıştır⁸⁴⁹(Fot. 218). Cami, medrese, türbe ve zaviyeden oluşan bir külliye olarak planlanan yapılar grubundan günümüze cami ile türbe ulaşmıştır⁸⁵⁰.

Caminin cadde tarafında bulunan küçük dış avlusuna girildikten sonra yirmi kubbenin üç taraftan sardığı iki kapılı şadırvan avlusuna ulaşılmaktadır⁸⁵¹. Caminin şadırvan avlusu taş ve tuğladan almaşık duvar şeklindedir. Cami ise kesme taştan inşa edilmiştir⁸⁵². Altı sütunun taşıdığı son cemaat yerini ortada aynalı tonoz yanlarda ikişer kubbe örtmektedir⁸⁵³. Son cemaat yerinde bulunan iki mihrabiye alınılığı ile yuvarlak kemer formunda pencere alınlıklarının tamamı taş mahkuk hat uygulamalarıyla tezyin

⁸⁴⁷ Sema Doğan, "Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C.33, s. 158, ss. 158-160

⁸⁴⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 278.

⁸⁴⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 110; Ayvansarayı, a.g.e, s. 279.

⁸⁵⁰ Doğan Kuban, "Nişancı Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, s. 86, ss. 85-87.

⁸⁵¹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 74.

⁸⁵² Doğan, a.g.m, s. 159; Kuban, a.g.m, s. 87.

⁸⁵³ (Konyalı), a.g.e, s. 74; Doğan a.g.m, s. 159.

edilmiştir⁸⁵⁴. Yine mermerden, mukarnaslı harim kapısı alınlığında üstte tuğra altında Arapça inşa kitabesi vardır⁸⁵⁵.

Harimi duvarlarla bitişen sekiz payeyle onları birleştiren kemerlere dayanan 14.20 metre çapında merkezi kubbe ile merkezi kubbeyi destekleyen sekiz yarım kubbe örtmektedir⁸⁵⁶. Yarım kubbelerden dört yönde olanlar daha büyük ve beşer pencere, köşelerdekiler daha küçük ve üçer pencerelidir⁸⁵⁷. Merkezi kubbeye pandantiflerle, köşelerdeki yarım kubbelere mukarnas, dört yöndeki yarım kubbelere istiridye tromplarla geçiş sağlanmıştır⁸⁵⁸. Sekiz payenin kible tarafından cephe duvarlarının sınırını belirlemesi yapıda merdiven şeklinde bir düzenlemeyi ortaya koymuştur⁸⁵⁹. Harim, mihrap cephesi dışında, üç yönde yarım kubbelerin örttüğü mekanlarda oluşturulan mahfillerle dikkat çeker⁸⁶⁰. Mahfiller yanlarda birer, giriş kısmında iki sütuna dayandırılmıştır⁸⁶¹. Mihrap cephesinde oluşturulan kademelendirme giriş cephesinde köşelerin oda yapılmasıyla elde edilmiştir⁸⁶².

Cami üçü cephe duvarlarında ikisi yarım kubbeler ve merkezi kubbeye beş sıra pencereyle aydınlatılmaktadır⁸⁶³. Zemin kat pencereleri dikdörtgen mermer söveli, üst duvar pencereleri sivri kemerli, kubbe pencereleri yuvarlak kemerlidir.

Caminin mihrabı ve minberi mermerdendir. Mihrabı mukarnaslı, minber korkulukları ve aynalığı geometrik şebekelidir⁸⁶⁴(Fot. 222). Caminin kuzeybatı cephesinde bulunan mukarnas şerefeli minarenin kaidesi son cemaat yeri duvarının içindedir⁸⁶⁵. Mihrap duvarının köşelerine konumlandırılan üçer sütunun taşıdığı şebekeli korkulukları olan iki vaaz kürsüsüne geçiş, yanlarında bulunan pencerelere açılmış gizli merdivenlerle sağlanmaktadır⁸⁶⁶.

⁸⁵⁴ (Konyalı), a.g.e, s.74.

⁸⁵⁵ Doğan, a.g.m, s. 159

⁸⁵⁶ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 553.

⁸⁵⁷ (Konyalı), a.g.e, s. 75; Doğan, a.g.m, s. 159

⁸⁵⁸ Doğan, a.g.m, s. 159.

⁸⁵⁹ Kuban, a.g.m, s. 86.

⁸⁶⁰ (Konyalı), a.g.e, s. 75.

⁸⁶¹ Doğan, a.g.m, s. 159.

⁸⁶² Necipoğlu, a.g.e, s. 553.

⁸⁶³ Necipoğlu, a.g.e, s. 553; (Konyalı), a.g.e, s. 75.

⁸⁶⁴ (Konyalı), a.g.e, s. 75.

⁸⁶⁵ Necipoğlu, a.g.e, s. 553

⁸⁶⁶ (Konyalı), a.g.e, s. 75.

Harim kapısının sağında ve solunda, talik yazıyla yazılan tamir kitabelerine göre h. 1180 (m. 1766-1767) ve 1835 yıllarında tamir edilmiştir⁸⁶⁷.

Yapıldığı devir itibariyle cami tezyinatında çini kullanılmaması dikkat çekicidir⁸⁶⁸. Buna karşın ilk kat pencere alınlıklarında, pencereleri sanki yuvarlak kemerliymiş gibi gösteren çevresi tezyinatsız taş mahkuk yazılar dikkat çekicidir. Mihrabın sağında ve solunda yer alan pencere alınlıklarına Bakara Suresi 127. ayet yazıldıktan sonra başlayan esmâ-ül hüsnâ, son cemaat yeri pencere alınlıklarıyla son bulmaktadır (Fot. 221). Yazılar devrine göre girift, istiflenmiş, harf bünyelerinin öne çıktığı, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin ihmal edildiği bir üsluba sahiptirler. Yine son cemaat yeri mihrabiyeleri alınlıklarında aynı üsluba sahip dikdörtgen satır istif düzeninde, biri cami inşa etmekle ilgili diğeri namazın önemiyle ilgili iki hadisin yazıldığı hat uygulamaları camide dikkat çekici seviyeye ulaşmıştır.

II. KUBBE YAZILARI

Cami hat sanatı uygulamaları açısından oldukça zengindir. Harim kapısı alınlığı, sağ ve solunda inşa ve tamir kitabeleri, harim ve son cemaat yeri pencere alınlıklarında esmâ-ül hüsnâ yazıları, mihrap ve minber kapı alınlığı yazıları taş mahkuktur (Fot. 218-222). Cami takımı yazılarıyla ana kubbe ve yarım kubbelerdeki yazılar sıva üzerine kalemişi tekniğindedir (Fot. 223).

Yarım kubbe sıralaması mihrap sofasını örten yarım kubbe ile başlatılarak, okunuş sırasına göre, yani saat yönünün tersine numaralandırılarak yapılmıştır.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İsra Suresi 78. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 223-225

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve İsra Suresi 78. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

⁸⁶⁷ Doğan, a.g.m, s. 159; Kuban, a.g.m, s. 86.

⁸⁶⁸ Doğan, a.g.m, s.159.

اقم الصلوة لدلوك الشمس الى غسق الليل وقران الفجر ان قران الفجر كان مشهودا⁸⁶⁹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir.”⁸⁷⁰

4. Ölçüsü: 3.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemışı tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İsra Suresi 78. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı tamamlanmadan kesilmiş ve basit bir süsleme yapılmıştır. Yazı dışardan cetvel, bordür ve yarım şemse başlık süslemeleriyle çevrenmiştir.

Yazı istifinin genel ilkesi, dikey harf veya harf bölümlerinin gruplanarak ikili halde yarım bırakılmış geometrik süsleme alanına bağlanması, metnin geri kalanının da yazı alanına dengeli olarak dağıtılmasından oluşmaktadır. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yarım bırakılmış geometrik süsleme alanına kaynaklık etmiştir. اقم kelimesinde elif (ا), لدلوك kelimesinde lam (ل), الشمس kelimesinde elif (ا) harfi gibi geometrik süsleme bölümü için fazla olan harfler zülfeyle nihayetlendirilmiştir. Yazı bazı bölümlerde iki kademe olarak istiflenmiştir. Üstte içten tüm yazıyı iki çizgi çevrelemektedir. Bu çizgiler altta الى harf-i cerindeki ye (ى) harfi makus formunun uzatılmasıyla, onun hemen üstünde الرحيم kelimesinde ha-ye-mim (حيم) bölümünün keşidelendirilmesiyle oluşturulmuştur. İç cetvel kimliğinde, geometrik süsleme alanının hemen altına konumlandırılan çizgiler yazının asıl bölümüyle kaynaştığından, yazıda

⁸⁶⁹ El-İsra, 17/78.

⁸⁷⁰ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.289.

Rüstem Paşa uygulaması gibi örneklerde görülen abidevilik özelliği yoktur. Yazı metninin büyük bir bölümünü oluşturan ilk kademe, yazı dış sınırını da oluşturan en alt bölümdür. Bu bölüm dal (د), rı (ر), sin (س), kaf (ق), nun (ن) gibi münferid veya bitişmiş harf gruplarının son harfleri olarak kullanıldıklarında müdevver (dönüşlü) formlarıyla kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca kesintisiz bir görünüm ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda yazıya hareketli bir üslup kazandırmıştır. Yazıda kademelendirme yapılırken, harf veya birleşmiş harf gruplarının arası açılmamış, kademeler mümkün olduğunca yaklaştırılmıştır. Bu sayede yazı alanında oluşan asimetrik boşluklar yazıyı terkiib açısından güçlendirmiştir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılarak kullanılmış yazıda sadelik fikri öne çıkarılmıştır. Fakat yazı metninin dikey ve yatay olarak tüm yazı alanını doldurması yazının sade görünümünü engellemiştir. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

Harf ve birleşmiş harf gruplarıyla okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde ortaya çıkan form bozuklukları, yazının zaman içinde geçirdiği tamirlerin olumsuz sonuçları olarak değerlendirilmelidir.

Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı, aynı metin ve istif özellikleriyle Molla Zeyrak Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi) ana kubbesinde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır.

B. 1 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Mü'minun Suresi 9-11. Ayetler

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 226.

2. Kubbe Yazısı Metni: Mü'minun Suresi 9-11. Ayetler

والذين هم على صلواتهم يحافظون 9 اولئك هم الوارثون 10 الذين يرثون الفردوس
هم فيها خالدون⁸⁷¹ 11

3. Anlamı:

⁸⁷¹ El-Mü'minun, 23/9-11.

“Namazlarını titizlikle eda ederler (9). İşte vâris olacaklar bunlardır (10); Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır (11)”⁸⁷²

4. **Ölçüsü:** 2.75 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Mü'minun Suresi 9-11 ayetlerden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde cetvel ve yarım şemse başlık tezyinatı bulunmaktadır.

Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezindeki geometrik süsleme alanına kaynaklık etmektedir. Yazı dikey olarak genelde üç kademe istiflenmiştir. İstifleme bazen yukarıdan aşağıya, bazen de aşağıdan yukarıdır. Yazının dış kenarı şekillendiren en alt kademe rı (ر), mim (م), vav (و) gibi harflerin müdevver (dönüştür) formları tercih edilerek yazıda hareketli bir görünüm sağlanmıştır. Müdevver harf formlarının diğer harflerin kâse, çanak gibi bölüklerinin içlerinden çıkarak nihayetlenmesi yazıdaki sıkışmışlık hissini artırmaktadır. Yoğun istifleme anlayışının ortaya çıkardığı olumsuz bir durum da birçok okutma noktasının ihmal edilmesidir. Yazıdaki istif anlayış, kendi içinde tutarlı bir durum arz etmektedir. Bu sebepten harf veya birleşmiş harf gruplarında imla hatalarına kadar ilerleyen form bozukluklarının zaman içinde oluşmuş olması kuvvetle muhtemeldir. **فيها** kelimesinde he (ه) harfinin üst bölümü silinerek dikkatsiz nazarlar için mim (م) harfine dönüşmüştür. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri yok denecek kadar azaltılmıştır.

Merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanıyla Osmanlı klasik dönem kubbe yazısı üslubunda, yazı metninin yazı alanını yoğun olarak istiflenmesiyle bu üsluptan uzaktır.

⁸⁷² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.341.

C. 2 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Bakara Suresi 115. Ayetten Bir Bölüm

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 227.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 115. Ayetten Bir Bölüm

ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله⁸⁷³

3. Anlamı:

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır.”⁸⁷⁴

4. **Ölçüsü:** 2.00 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 115. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde cetvel ve yarım şemse başlık tezyinatı bulunmaktadır.

Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezindeki geometrik süsleme alanıyla bağlantılıdır. Yazı dikey olarak iki kademedeki istiflenmiştir. Önceki kubbe yazısına göre metin açısından daha kısa olduğundan yazı rahat görünmektedir. Fakat harf ve birleşmiş harf gruplarının bünyeleri hem kendi içinde tutarsız hem de form açısından bozuktur. İki lafza-i celalden (الله) biri büyük diğeri küçüktür. Bazı harf bünyelerinin ölçüleri küçük, bazılarının ki büyüktür. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri oldukça az, yazının görünümü sadedir.

D. 3 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 228.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

⁸⁷³ El-Bakara, 2/115.

⁸⁷⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.17.

قل امر ربى بالقسط واقموا وجوهكم عند كل مسجد⁸⁷⁵

3. Anlamı:

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin.”⁸⁷⁶

4. Ölçüsü: 2.75 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemşi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Araf Suresi 29. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde cetvel ve yarım şemse başlık tezyinatı bulunmaktadır.

Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf ve harf bölümleri yaz merkezindeki geometrik süsleme analıyla bağlantılıdır. Yazı dikey olarak bazı bölümlerde tek, bazı bölümlerde iki kademe istiflenmiştir. Yazı metni yazı alanına dengeli olarak dağıtılmaya çalışılmış, oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Yazıda harf veya birleşmiş harf gruplarının formları bozulmuştur. Form bozukluklarının en açık örneği *جوهمك* kelimesinin he-kef-mim (همك) harfleri birleşmesinde ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin formları da bozulmuştur.

E. 4 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayetin Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 229.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayetin Başlangıcı

اتل ما اوحى اليك من الكتاب واقم الصلوة⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ El-Araf, 7/29.

⁸⁷⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.152.

⁸⁷⁷ El-Ankebut, 29/45.

3. Anlamı:

“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl.”⁸⁷⁸

4. Ölçüsü: 2.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Ankebut Suresi 45. ayetin başlangıcından oluşmaktadır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde cetvel ve yarım şemse başlık süslemeleri yer almaktadır.

Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezindeki geometrik süsleme alanına kaynaklık etmektedir. Yazı dikey olarak bazı bölümlerde iki kademe istiflenmiştir. Yazı metni yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Yazıda harf veya birleşmiş harf gruplarının formları bozulmuştur. Vav (و), fe (ف), mim (م) harflerinin başlarında form bozuklukları açıkça görülmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımı azaltıldığından yazıda sadelik fikri öne çıkmıştır.

F. 5 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Araf Suresi 29. Ayetin Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 230.

2. Kubbe Yazısı Metni: Araf Suresi 29. Ayetin Devamı

وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ⁸⁷⁹

3. Anlamı:

“Kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın!”⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

⁸⁷⁹ El-Araf, 7/29.

⁸⁸⁰ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.152.

4. **Ölçüsü:** 2.00 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni 3 numaralı yarım kubbe yazısında başlayan Araf Suresi 29. ayetin devamıdır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı, yazı çevresinde cetvel ve yarım şemse başlık süslemeleri bulunmaktadır. 1976 yılında çekilen bir fotoğrafta bu yarım kubbede yazı yoktur (Fot. 224).

Birkaç kelimededen oluşan kısa metni yazı alanına dengeli olarak dağıtmıştır. Fakat bazı harf veya birleşmiş harf gruplarının dikey eksenleri daire merkezini göstermemektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri azaltılmıştır. مخلصين kelimesinde sad-ye-nun (صين) harfleri birleşmesi hat sanatı kurallarına uygun değildir. Harflerin bünyelerindeki orantısızlıklar ve form bozuklukları diğer yarım kubbe yazılarıyla uyumlu olması için veya uygulama esnasında ortaya çıkan olumsuzluklardan kaynaklanmış olabilir.

G. 6 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayetin Devamı

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 231.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Ankebut Suresi 45. Ayetin Devamı

ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر⁸⁸¹

3. Anlamı:

“Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder.”⁸⁸²

4. **Ölçüsü:** 2.00 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

⁸⁸¹ El-Ankebut, 29/45.

⁸⁸² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni 4 numaralı yarım kubbe yazısında başlayan Ankebut Suresi 45. ayetin devamıdır. Yazı merkezi ve çevre süslemeleri önceki yarım kubbe yazılarıyla aynıdır.

Yazı satır düzeninde yazılmıştır. Son kelimeyi (المنكر) yazı alanına sığdırmak için önceki kelime (الفحشاء) üzerine taşırılmıştır. Yazının harf veya birleşmiş harf gruplarındaki form bozuklukları diğer yarım kubbe yazıları gibidir. Bu yazıdaki en ilginç form bozukluğu الصلوة kelimesinde yuvarlak te (ة) harfinin okutma noktalarıdır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri az olduğundan yazı sade bir görünüme kavuşmuştur. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

H. 7 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Cuma Suresi 10. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 232.

2. Kubbe Yazısı Metni: Cuma Suresi 10. Ayet

فاذا قضيت الصلوة فانتشروا فى الارض وابتغوا من فضل الله واذكروا الله كثيرا لعلمكم تفلحون⁸⁸³

3. Anlamı:

“Namaz kılındı mı da artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.”⁸⁸⁴

4. Ölçüsü: 2.75 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

⁸⁸³ El-Cuma, 62/10.

⁸⁸⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.553.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Cuma Suresi 10. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezi ve çevre süslemeleri diğer yarım kubbe yazılarıyla aynıdır. Yazı uzun bir metinden oluştuğundan bazı bölümlerde dört kademeye varan bir istiflemeye sahiptir.

Yazı metni tüm yazı alanına dağıtılmıştır. Yazının sonunda açık bir sıkışıklık vardır. Harf veya birleşmiş harf gruplarındaki form bozuklukları bu yarım kubbede de devam etmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri çok azdır. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

İ. 8 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayetin Sonu

- 1. Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 233.
- 2. Kubbe Yazısı Metni:** Ankebut Suresi 45. Ayetin Sonu

ولذكر الله اكبر والله يعلم ما تصنعون⁸⁸⁵

3. Anlamı:

“Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁸⁸⁶

- 4. Ölçüsü:** 2.00 metre çapında.
- 5. Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
- 6. Hattatı:** İmzasız
- 7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni 4 numaralı yarım kubbe yazısında başlatılıp 6 numaralı yarım kubbe yazısında devam ettirilen Ankebut Suresi 45. ayetin son bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezi ve çevre süslemeleri diğer yarım kubbe yazılarıyla aynıdır.

⁸⁸⁵ El-Ankebut, 29/45.

⁸⁸⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

Satır düzenine sahip yazıda ikinci lafza-i celal (الله) ile تصنعون kelimesinin nun (ن) harfi dışında kademelendirme yapılmamıştır.

Harf veya birleşmiş harf gruplarıyla okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerindeki form bozuklukları bu yarım kubbe yazısında da devam etmektedir. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

KATALOG NO: 42
I. CAMİNİN ADI: NURUOSMANİYE CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 1169 (m. 1755)
İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 01 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Molla Fenari Mahallesi'nde, Çarşıkapı Nuruosmaniye Caddesi, Kılıçlar Sokak ve Vezirhan Caddesi arasında kalan alanda, Kapalıçarşı Nuruosmaniye kapısı karşısındadır.

Küllüye, cami, hünkâr kasrı, medrese, kütüphane, sebil, çeşme, imaret ve dükkanlardan oluşmaktadır⁸⁸⁷. Sultan I. Mahmud döneminde h. 1162 (m. 1749) yılında temeli atılarak inşasına başlanan cami, inşaatın bitirilmesine yakın padişahın vefatından dolayı Sultan II. Osman devrinde h. 1169 (m. 1755) yılında açılmıştır⁸⁸⁸. Caminin dış avlusuna güney cephesi tarafında biri Çarşıkapı Nuruosmaniye Caddesi, diğeri Vezirhan Caddesine açılan iki kapıyla ulaşılmaktadır. Nuruosmaniye Camii zemini yükseltilmiş fevkani bir camidir⁸⁸⁹. İç avlusuna doğu, batı ve kuzey taraflarında bulunan üç kapıyla, harime mihrap eksenindeki cümle kapısı, doğu ve batı cephelerinde bulunan kapılarla ulaşılmaktadır.

Cami harimini örten tek kubbe 25.50 metre çapındadır⁸⁹⁰. Kubbeyi dört cephede köşeden köşeye oluşturulmuş büyük kemerler desteklemektedir. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır⁸⁹¹. Mihrap bölümü dışarıya çıkıntı yapan, üst örtüsü yarım kubbe olan poligonal forma sahip bir alandır. Doğu ve batı cephe duvarı dışında

⁸⁸⁷ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C. 1, s. 111, Semavi Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C.33 s. 265.

⁸⁸⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 63; Eyice, a.g.m., s. 264.

⁸⁸⁹ Öz, a.g.e., s. 111.

⁸⁹⁰ Eyice, a.g.m., s. 265

⁸⁹¹ Öz, a.g.e., s. 112.

oluşturulan galeri, mahfil katında harime dahil, alt katta dış koridor şeklindedir⁸⁹². Mihrap cephesinin solunda ve sağında simetrik iki mahfil olup sol taraftaki hünkâr mahfilidir⁸⁹³. Hünkâr mahfiline caminin doğu cephesinde bulunan rampa ile ulaşılmaktadır⁸⁹⁴. Kesik bir beyzi forma sahip şadırvansız iç avlu on dört kubbeyle örtülmüştür⁸⁹⁵. Cami harimi beş kademeli bir pencere sistemine sahiptir. İlk kat pencereleri dikdörtgen diğerleri C ve S kıvrımlı, kemerli, alçı revzenli pencerelerdir⁸⁹⁶. İki şerefeli iki minaresi, iç avluyla harimin bitiştiği köşelerde yer almaktadır⁸⁹⁷. Camide hem mimari hem bezeme unsurlarının kullanım teknikleri ve formlar açısından güçlü barok etkisi öne çıkarılmak istenmiştir⁸⁹⁸.

1762, 1780, 1800, 1808, 1825, 1835, 1857, 1864, 1870, 1871, 1886, 1891, 1892, 1896, 1898, 1900, 1906, 1908, 2014 yıllarında cami değişik boyutlarda tamirler geçirmiştir⁸⁹⁹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Tevbe Suresi 112. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 237.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif, Tevbe Suresi 112. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

التائبون العابدون الحامدون السائحون الراكعون الساجدون الامرون بالمعروف والناهون عن المنكر والحافظون لحدود الله وبشر المؤمنين⁹⁰⁰

صدق الله العظيم

⁸⁹² Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik Toplumsal ve Tarih Vakfı, 1994, C.6, s. 102; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954, s. 28.

⁸⁹³ Eyice, a.g.m., s. 265.

⁸⁹⁴ Öz, a.g.e., s. 112.

⁸⁹⁵ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, Yem Yayını, 2007, s. 528.

⁸⁹⁶ Öz, a.g.e, s. 112; Eyice, a.g.m, s. 265

⁸⁹⁷ Ayvansarayı, a.g.e, s. 63

⁸⁹⁸ Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: Pulhan Matbaası, 1954, s. 27, 29.

⁸⁹⁹ Fatih Köse, "Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii'nin İnşası -Tamirleri ve Onarımları", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, ss.140-146.

⁹⁰⁰ Et-Tevbe, 9/112.

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

*O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenerler; müjdele o müminleri!”*⁹⁰¹

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. **Ölçüsü:** 5.50 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Camide Mehmed Rasim Efendi, Fahreddin Yahya Efendi, Yedikulelizade Seyyid Abdülhalim Efendi, Bursalı Ali bin Murad, Katipzade Mehmed Refi Efendi'nin yazıları vardır⁹⁰². Kaynaklarda bazı yazılar için hattat ismi belirtilmişse de kubbe yazısının hangi hattat tarafından yazıldığı zikredilmemiştir⁹⁰³.

Caminin hat tezyinatı programı oldukça zengindir. İç avlu ve harim kapılarının iç ve dış alınlıklarında ayetler, harimde birinci sıra pencere alınlıklarında esmâ-ül- hüsnâ ve ism-i nebi kitabeleri, mihrap alınlığı ve minber kapı alınlığı kitabeleri, ana kubbe kemer üzengisi seviyesinde bulunan ve tüm harimi kesintisiz dolaşan Fetih Suresi'nin tamamının yazıldığı kuşak yazısı, pendentiflerde cihar-i yar isimleri ve kubbe göbeğinde yazı bulunmaktadır. Kubbe göbek yazısı dışındakiler mermere hakk edilmiştir. Pencere alınlıklarında dilimlenmiş enine oval formda esmâ-ül- hüsnâ, dikine oval formda ism-i nebiler yazılmıştır (Fot. 234-236).

2010-2014 restorasyon döneminde kubbe göbeği yazı ve çevre süslemesinde yapılan raspalarda, yazı altında bir bulguya rastlanmamış fakat yazı çevresinde mevcut

⁹⁰¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.204.

⁹⁰² Aras Neftçi, "Nuruosmaniye Külliyesi'nin Yazıları", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, ss. 101-116; Ayvansarayı, a.g.e, s. 63-64.

⁹⁰³ Ayvansarayı, a.g.e, s. 63, 64; Müstakimzade, Tuhfe-i Hattatin, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 355.

süslemelerin altında yapının inşa edildiği döneme ait desenler bulunmuştur⁹⁰⁴. Bu veriler yazının değişmeden devrinden günümüze intikal ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda yapılan restorasyonlarda yazının muhafaza edildiği fakat çevresindeki süslemenin değiştirildiğini de ortaya koyan bir örnektir. Yazı dış bölümünde geniş cetvel uygulaması bu bölümün dışında da günümüzde tekrar ihya edilen ilk dönem desenlerinin yer aldığı süslemeler bulunmaktadır. Yapının inşa döneminde kubbe yazısı etrafına nisbeten küçük desenler uygulanmıştır. Sonraki dönemlerde yapılmış barok süsleme daha geniştir. Bu durum inşa döneminde kubbe yazısının daha görünür olması tercihini ortaya koymaktadır. Caminin inşa edildikten sonra yapılan tamirlerde sürekli genişleyen yazı çevresi süslemesi, aynı zamanda kubbe yazılarının ön plana çıkarılma gayretinin de kalmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu dönem 19 ve 20. yüzyıllar olarak tahmin edilebilir.

Kubbe merkezine celi sülüs yazı çeşidiyle müdevver formda yazılmış yazı besmele, Tevbe Suresi 112. Ayet'in tamamı ve sadeka bölümünden oluşan uzun bir metne sahiptir. Sıva üzerine yapılan uygulamanın zemini koyu mavi renkte, harfler ve yazı unsurları beyazdır. Yazıda hattat imzası ve tarih kaydı yoktur.

Merkeze doğru elif (ل), lam (ل), kef (ك) gibi yukarı uzayan harflerin uzantıları ile oluşturulan geometrik süsleme alanı, merkezi kubbenin ve yazının merkezinde yer almaktadır. Yazı üst bölümünde kef (ك) ve lamelif (لا) harflerinin kolları uçtan kırılarak elif (ل), lam (ل) gibi dikey harflere eşlik ederek merkezi geometrik süsleme alanına kaynaklık etmişlerdir. Bu uygulama Osmanlı klasik döneminde inşa edilen Süleymaniye, Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi cami kubbe yazılarında da görülmektedir. Yazının alt sınırını genellikle müdevver olarak kullanılan harfler belirlemiştir. Ayet ortalarında geçen بالمعروف kelimesinde fe (ف) harfindeki keşide tüm yazıyı dolaşmakta ve yazı alanını, alt ve üst bölüm olarak isimlendirebileceğimiz iki parçaya bölmektedir. Yazının ana metni bu keşidenin altında, yazı dış alanı tarafındadır. Keşidenin üstünde besmelenin الرحيم kelimesinin حيم bölümü, kelime sonlarında bulunan nun (ن) harfleri, an (عن) harfi ceri, kef (ك) ve lamelif (لا) harflerinin uzantıları, sadeka bölümü lafza-i

⁹⁰⁴ İsmail Önel, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Nuruosmaniye Camisi Barok Kalemîşi Tezyinat Restorasyonu", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, ss. 247-256.

celali (الله) ile العظيم kelimesi bulunur. Yazının alt bölümünde müdevver harf tercihi ve üst bölüme konumlandırılan nun (ن) harfleri ile sağlanan hareketli yazı görünümü sayesinde yazı durağanlıktan kurtarılmıştır.

Yazı satır aralığında, dikey olarak orta keşide üstünde bir, orta keşide altında iki kademedede istiflenmiştir. Yapılan istif tüm yazı alanını dolduracak şekilde planlanmış, yazı alanında dengesiz boşluklar veya aşırı sıkışmış bölümler oluşturulmamaya dikkat edilmiştir. Fakat yazının tüm alanı doldurması ve kelime sonlarında bulunan nun (ن) harflerinin keşide üstüne alınması, yazının kolaylıkla okumasını engellemektedir.

Kubbe yazısı Osmanlı klasik döneminde inşa edilen camilerde tercih edilen kısa metne oranla uzun bir metnin tercihi açısından yeni bir üslubun önemli temsilcilerindendir. Bu yeni üslup, tüm yazı alanının kullanımına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle artık yukarıdan aşağıya tüm yazı alanı metnin harf veya birleşmiş harf gruplarının kullanıldığı bir alan haline gelmiştir. Yazının süsleme özelliği ön plana alınmış, okunması ve ibadet eden kullara referans kaynaklığı ihmal edilmiştir. Laleli Camii kubbe yazısı da aynı üsluptadır.

KATALOG NO:	43
I. CAMİNİN ADI:	PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN CAMİİ
BULUNDUĞU YER:	Fatih, Aksaray
YAPIM TARİHİ:	1871
İNCELENDİĞİ TARİH:	03 Temmuz 2014, 01 Ağustos 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:	

Cami, Aksaray'da, Turgut Özal Millet Caddesi ile Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği köşededir.

Sultan II. Mahmud'un karısı ve Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından 1871 yılında yaptırılmıştır⁹⁰⁵. Mektep, türbe, muvakkithane ve sebilden oluşan bir külliye olarak tasarlanmıştır. Mimarı Sarkis Balyan'dır. İki minarelidir. Aynı yerde yanmış olan Hacı Mustafa Ağa Camii veya Kâtip Caminin yerine yapılmıştır⁹⁰⁶. Arsasının küçük olmasından dolayı çevresindeki arsalarda istimlak edilerek külliyenin alanı genişletilmiştir⁹⁰⁷. Doğu, batı ve güneyde olan üç kapı ile cami avlusuna ulaşılmaktadır⁹⁰⁸. Anıtsal batı kapısı oldukça tezyinatlıdır. Üzerinde mermere mahkuk⁹⁰⁹ tuğra, talik ve celi sülüs kitabeler vardır. Caminin mimari üslubu karma (eklektik, seçmecilik) olarak nitelenmiştir⁹¹⁰. Camide farklı üsluplar ile düzenlemeler aynı yapı içinde mezcedilmek istenmiştir. Caminin mimari bir eser olarak ortaya koyduğu sonuç genel etkinin doğulu olduğudur⁹¹¹.

Cami mimari olarak, köşelerinde dikkat çeken kulelerle sınırlandırılmış kare bir ana hacim ve kuzey cephesinden ana hacme eklenmiş son cemaat yeri ile hünkâr dairesinden oluşturulmuştur. Kuzey cephesi, son cemaat yeri ve hünkâr dairesi yapısından

⁹⁰⁵ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I-II, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 149

⁹⁰⁶ Afife Batur, "Valide Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul: Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 360.

⁹⁰⁷ Doğan Yavaş, "Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, s. 241.

⁹⁰⁸ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2.b, İstanbul; İnkılap Kitabevi, 2004, s. 538.; Yavaş, a.g.m., s. 241

⁹⁰⁹ Hakk; Sert yüzeyde oyma veya kabartma yapma. Daha çok taş, mermer, metal, ahşap gibi sert maddelere uygulanır (Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Konya; Sebât Matbaacılık, 2003, s. 60).

⁹¹⁰ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul; Yem Yayın, 2007, s. 640.; Öz, a.g.e, s.149.; Aslanapa, a.g.e., s. 537.; Turgut Saner, *19. Yüzyıl, İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul; Pera Turizm, 1988, s. 63.

⁹¹¹ Saner, a.g.e., s.63.

geri kalan bölümüyle, diğer üç cephe ise bütünüyle aynı anlayışla düzenlenmiştir. Yapının dış cephelerinde orta pencere daha büyük olmak üzere altta üç, üstte üç pencerenin olduğu orta bölüm ile kenarlarda pencere eksenlerinde sağır pencere nişlerinden oluşmaktadır. Caminin kubbesi yüksek, pencereli, çokgen bir tambura sahiptir⁹¹².

Harimi 10 metre çapında bir kubbe örtmektedir. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Köşelerde harime doğru taşan taşıyıcıları bağlayan kemerlerin eklenmesiyle harim 14x14 metre genişliğe ulaşır. Mihrap, klasik formda, mukarnas yaşmaklı ve şemselidir. Mermer minberde klasik öğelerle beraber külah yerine dilimli kubbe tercih edilmiştir⁹¹³.

Cami harimi mavinin hâkim olduğu değişik renklerle, rumi gibi geleneksel süsleme unsurlarıyla beraber, mukarnaslı kornişler gibi neogotik tezyini unsurlarla tabandan kubbeye kadar boşluk bırakılmaksızın kalemişi uygulamaları ile doldurulmuştur (Fot. 242). Geleneksel kalemişi uygulamalarından ve harim tezyinatından, motiflerin renk, oran, teknik açısından farklı, diğer bir ifadeyle yeni bir yorumudur⁹¹⁴. Zemin seviyesinden başlayan süsleme, yüzey geçişlerinde çerçevelenerek sınırlandırılmıştır. Bu süslemelerde fileto, çerçeve, renk uygulama tercihleri, uygulama teknikleri bakımından 19. yüzyılda mimari ve sanatta etkili olan barok üslubunun etkileri açıkça görülmektedir. Bu etkiyle yüzey bezemesinde tercih edilen desenler bazen deforme edilmiş, bazen de deformasyona uğramadan kullanılmış rumilerdir.

İlk kat pencerelerinin üstünde, mihrap başlığı hizasında tüm iç mekânı dolaşan kuşak yazısı istifli celi sülüs bir yazıdır (Fot. 240). Mülk suresinin yazıldığı bu kuşak yazı koyu yeşil zemin üzerine altın (zerendud) uygulamaya sahiptir. II. Mahmud döneminin en kıymetli hattatı ve hat sanatı tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Mustafa Rakım (ö;1826) tarafından başlatılan ve kendisinden sonra gelenler tarafından yeni celi sülüs tarzı uygulamalarının başarılı bir örneği olan bu kuşak yazısı Mehmed Rifat Efendi

⁹¹² Saner, a.g.e., s. 63.

⁹¹³ Yavaş, a.g.m., s. 241-242.

⁹¹⁴ Yavaş, a.g.m., s. 241., Batur, a.g.m., s. 361.

tarafından yazılmıştır (Fot. 241). Bazen iki, bazen de üç kademede istiflenen yazı satır istif formuna sahiptir.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 242, 243.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ 1 اللَّهُ الصَّمَدُ 2 لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ 3 وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ 4⁹¹⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”⁹¹⁶

4. **Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii, Balyan ailesinin mimarı olduğu camiler arasında en fazla hat (yazı) uygulaması olan camidir. Aile üyeleri Bezm-i Alem Valide Sultan (Dolmabahçe) Camii (1853)⁹¹⁷, Büyük Mecidiye (Ortaköy) Camii (1854)⁹¹⁸, Nusretiye Camii (1825)⁹¹⁹, Küçük Mecidiye (1848)⁹²⁰ camilerinde mimar olarak çalışmışlardır. Bu camilerden yalnız Küçük Mecidiye Camiinde kubbe yazısı vardır.

⁹¹⁵ El-İhlas, 112/1-4.

⁹¹⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

⁹¹⁷ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I-II, C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 20.

⁹¹⁸ Öz, a.g.e., s.51.

⁹¹⁹ Öz, a.g.e., s.50.

⁹²⁰ Öz, a.g.e., s.46.

Bezm-i Alem Valide Sultan Camii'nde kubbe ve kuşak yazısı, Büyük Mecidiye Camii'nde kubbe ve kuşak yazısı, Nusretiye Camii'nde kubbe yazısı yoktur.

Cami hat sanatı uygulamaları açısından oldukça zengindir. Camide kapı, mihrap ve minber kapı alınlıkları kitabeleri, kuşak yazısı, cami takımı yazıları, kubbe yazısı ve çerçeveli değişik ebatta yazılar vardır (Fot. 238-243)

Kubbe yazısı metal üzerine kalemişi, yeşil zemin üzerine zerendud tekniğiyle yazılmış dairevi bir yazıdır. Celi sülüs yazı tarzındadır. Kubbe göbek yazısı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Metin bakımından kısa sayılabilecek bir metindir. İki lafza-i celal (الله) ve iki vav (و) dışında satır düzeni kullanılmıştır. Satır düzeni; kitap kitabetinde yahut harflerin satır üzerinde durması gereken yere göre tertibidir⁹²¹. Yani celi yazı daha çok büyüklük anlamıyla ortaya çıkmıştır. Küçültüldüğünde daha çok kitap ve murakka⁹²² yazılarıyla ilişkilendirilebilir. Harf bünyeleri dışında kalan boşluklar okutma işaretleri, noktasız harf işaretleri ve süsleme işaretleri ile doldurulmuştur. Harf bünyelerinde incelik ve kalınlık farkı yoktur. Harf bünyeleri çok bozulmadan günümüze ulaşabilmiştir fakat mermere kazınmış kuşak yazısı gibi ilk halini koruyamadığı görülmektedir. Özellikle okutma, noktasız harf ve süsleme işaretlerinde bu şekil bozuklukları çok açıktır.

Yazıda harfler ve birleşik harf grupları arasındaki uyum dikkat çekicidir. Satırın en altına kullanılmaya özen gösterilen mim (م), rı (ر) vav (و) lam (ل) dal (د) nun (ن) gibi kaseli harflerin müdevver (yuvarlak dönüşlü) kullanımı ile vav (و), rı (ر) gibi mürsel bırakılan harflerin kuyrukları beraber kullanılarak yazı alanının alt sınırı belirlenmiştir. Elif, lam, kef gibi harflerin dikey bölümleri kalemin tok kullanılmasıyla diğer bir ifadeyle normalden biraz daha kalın yazılarak vurgulanmasıyla dikkat çekmektedir. Yazıda harflerin birbiriyle uyumu, boşluk doluluk dengesi, okutma sırasının gözetilmesi, yazı alanını harflerin bünyelerinin belirlemesi öne çıkan noktalardır.

Kubbe kasmağından merkeze doğru renk, malzeme ve biçim-form açısından yine karma bir tezyinat söz konusudur. Bu unsurlar içinde geleneksel öğeleri temsilen rumi ve

⁹²¹ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, C. 2, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974, s. 244-246.

⁹²² Murakka; hüsn-i hat kıtalarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş yazı albümü (Fatma Çiçek Derman, "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed.Ali Rıza Özcan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, s.530.

bitkisel desenler kullanılmıştır. Cami kuşak yazısında 19. ve 20. yuzyıl celi suluşunun gorkemli orneklerinden biri olduğu soylenebilecek bir celi suluş kuşak yazı uygulaması olmasına rağmen, kubbe gobek yazısında o donem revağta olan bir uşlubun benimsenmemesi akla bazı sorular getirmektedir. Bunlar;

Birincisi; daha onceki devirlerde kullanılan yazıyı temsilen kubbe gobek yazısının eski uşlupta yazıldığı,

İkincisi; yeni ve eski celi uşlubu hakkında bir tasnifin uygulayıcı veya karar vericiler tarafından yapılmış olduğu, bunun neticesinden doğan bir uygulamanın ortaya ęıktıęı,

Uçuncüsü; kubbe gobek yazısı konusunda Osmanlı klasik donem uygulamalarının yeni uygulamalara göre daha mureccah olduğu iddia edilebilir.

Yazı açısından da Pertevniyal Valide Sultan Camii iç mekân uygulamalarında hat sanatı tarihi ve tasnifi konusunda duşünülererek karar verildiği, kuşakta kullanılan ve tüm yuzeyi dolduran yeni celi suluş uşlubunun tercih edilmemesi, Osmanlı klasik donem uygulamalarında gorülen sadelik, açıklık, abidevilik, okunurluk gibi ozelliklerin bulunduğu bir uşlubun tercih edilmesi dikkate değerdir.

KATALOG NO: 44

I. CAMİNİN ADI: PİRİ MEHMED PAŞA CAMİİ (SİLİVRİ)

BULUNDUĞU YER: Silivri.

YAPIM TARİHİ: h. 937 (m. 1530-1531)

İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Silivri İlçesi Piri Mehmed Paşa Mahallesi'nde, Başkomutan Caddesi, Fikret Gündoğan Sokak, Havuzlu Kahve Sokak ve Piri Paşa Sokak'la çevrili alandadır.

h. 927 (. 1521) tarihli vakfiyesine göre cami, medrese, misafirhane, imarethane, aşevi, mektep, dükkanlar, muvakkithane ve çeşitli görevli odalarından oluşan bir külliye olarak inşa edilmiştir⁹²³. Banisi Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Piri Mehmed Paşa'dır⁹²⁴. Harim giriş kapısı alınlığında kelime-i tevhit yazılı taşın mahkuk kitabede bulunan h. 937 (m. 1530-1531) yılı caminin inşa tarihi olarak kabul edilmektedir⁹²⁵ (Fot. 244). Cami denize yakın düz bir arazide çevresinde bulunan avluya göre yüksek bir set üzerinde konumlandırılmıştır⁹²⁶.

Kesme taştan inşa edilen tabhaneli bir camidir⁹²⁷. Cami giriş cephesinde beş sivri kemer açıklıklı dört sütuna dayanan beş kubbenin örttüğü yanlardan kapalı son cemaat yeri bulunmaktadır⁹²⁸. Harim kapısı önünü örten orta kubbe diğerlerinden yüksektir⁹²⁹.

Cami harimi 11.90 metre çapında bir kubbenin örttüğü kare mekanla yarım kubbeye örtülmüş dışarı taşın mihrap bölümünden oluşmaktadır⁹³⁰. Mihrap bölümü içten 4.65 metre taşmaktadır. Kare mekândan ana kubbeye geçiş istiridye tromplarla yarım

⁹²³ Tayfun Akkaya, "Piri Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C.34, s. 282.

⁹²⁴ Emine Naza, "Piri Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, s. 251, ss.251

⁹²⁵ Naza, a.g.m, s. 251; Tayfun Akkaya, *Trakya'da Marmara Denizi Kıyısında İstanbul'a Bağlı Bir Liman Kasabası: Selymbria (=Silivri) Tarih İçindeki Gelişimi ve Eski Eserleri* (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984, s. 223.

⁹²⁶ Naza, a.g.m, s. 251.

⁹²⁷ Akkaya, a.g.e, s. 223.

⁹²⁸ Akkaya, a.g.m, s. 283.

⁹²⁹ Naza, a.g.m, s. 251

⁹³⁰ Naza, a.g.m, s. 251.

kubbeye geçiş mukarnas ile sağlanmıştır⁹³¹. Tabhaneler 5.10 metre genişliğinde kare planlıdır. Harime ve dışarı kapısı olan tabhanelerden sağdaki minare kaidesinin içine taşması sebebiyle biraz küçülmüştür⁹³². Cami ilk katta mermer söveli dikdörtgen ikinci sırada alçı revzenli sivri kemerli toplam otuz pencere ile aydınlatılmaktadır⁹³³. Mukarnaslı mihrap ve minberi mermerdendir.

Son cemaat yerinde iki parça halinde bulunan h. 1179 (m. 1765-1766) tarihli tamir kitabesine göre mütevellisi Sadeddin Bey tarafından cami tamir edilmiş minare tecciden yapılmıştır. (Fot. 245-246). Yenilenen minare tek şerefeli soğan şeklinde taştan külahıyla 18 yüzyıl özelliklerini yansıtmaktadır⁹³⁴. 1961-1971 yılları arası yapılan tamirlerde tezyinatı yenilenmiştir⁹³⁵. En son 2016 yılında restorasyondan geçmiştir⁹³⁶.

Papila ve Akyaka'ya göre kubbe göbeğinde yazı metni "Ayet-el Kürsi" (Bakara Suresi 255'inci ayet) olarak ifade edilse de yazı metni Fatır Suresi 41. ayettir⁹³⁷.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 247- 249.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve Sadeka Bölümü

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورًا⁹³⁸

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

⁹³¹ Akkaya, a.g.e, s. 235

⁹³² Akkaya, a.g.e, 235; Naza a.g.m, s. 251.

⁹³³ Akkaya, a.g.e, 238; Naza a.g.m, s. 251.

⁹³⁴ Naza, a.g.m, s. 251.

⁹³⁵ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 27; Naza, a.g.m, s. 251.

⁹³⁶ aa.com.tr/tr/kultur-sanat/piri-mehmet-pasa-camisi-yeniden-ibadete-acildi/595922, 16/10/2020; 23:45.

⁹³⁷ Akyaka, DİA, s. 283; Akyaka, a.g.e, s. 242; Aytül Papila, "Piri Mehmet Paşa Camii'nin Süsleme Programının Klasik Osmanlı Mimarisindeki Yeri", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.1 (2011) s. 11.

⁹³⁸ El-Fatır, 35/41.

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁹³⁹.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 2.00 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hamid Aytaç.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine sarı renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairevi alanda sekizli simetrik rumi desen süslemesi bulunmaktadır. Yazıyı dıştan geniş cetvel, bordür ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Yazı Hamid Aytaç tarafından tasarlanmıştır. Yazının h. 1376 (m. 1956-1957) yılında yapılan restorasyon da uygulandığı, cami takımı yazılarının sonuncusunda bulunan tarihten anlaşılmaktadır. Son restorasyonda yapılan raspa çalışmasında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır⁹⁴⁰.

Fatır Suresi 41. ayetin seçildiği geleneksel yazı metni 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna göre istiflenmiştir. Mustafa Rakım'ın 19. yüzyıl başlarında ortaya koyduğu celi sülüs üslup hattatlar tarafından hüsn-ü kabul görmüş, yeni anlayış celi sülüs yazı uygulamalarından temel ölçütler olarak takip edilmiş ve geliştirilmiştir. 20. yüzyılın önemli hattatlarından Hamid Aytaç da üslup olarak Rakım ekolüne bağlı eserler vermiştir. Yeni anlayışta yazının dengeli istifi, harf veya birleşmiş harf gruplarının form mükemmelliği ile birbirleri arasında sağlanması gereken uyum, yazının tali unsurlarının yani okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin yerli yerince kullanımı, yazı unsurlarının tüm yazı alnına dengeli dağılımı ana ilkeler olarak önce çıkmaktadır.

⁹³⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

⁹⁴⁰ Restoratör İsmail Önel'in beyanı.

Hamid Aytaç'ın yazdığı kubbe yazısı zikredilen ölçütlere göre oluşturulmuş bir yazıdır. Yazı metni, geleneksel metne göre, sonuna eklenen sadeka bölümüyle uzatılmıştır. Yazının üst sınırı ve alt sınırı arasında tüm yazı alanında dengeli bir dağılım yapılmaya çalışılmıştır. Yazı dikey olarak genelde iki kademe istiflenmiş, sadeka bölümünde istifleme üç kademeye çıkarılmıştır. الارض kelimesi üzerinde kademelenmiş istifleme yoktur. Aynı istife sahip Zal Mahmud Paşa Camii kubbe yazısında bu bölümün üstüne konumlandırılan السموات kelimesinin te (ت) harfi Silivri Piri Mehmed Paşa Camii kubbe yazısında tüm yazıyı elif (ا), lam (ل) gibi harflerin zülfelerinin altından dolaşan bir iç cetvel şeklini almıştır. Yazı alanında oluşan boş alanlar okutma mühmel harf ve tezyinat işaretleri vasıtasıyla doldurulmuştur. Mevcut yazıda harf bünyelerinin özellikle incelik kalınlaştığı yerlerde, harf kenar çizgilerinde oluşan bozulmalar kalemişi uygulamasında ortaya çıkan kusurlar olarak görülebilir. Son restorasyon öncesi mevcut yazının durumunun daha kusursuz olduğu görülebilir (Fot. 248)

KATALOG NO: 45

I. CAMİNİN ADI: RÜSTEM PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Eminönü.

YAPIM TARİHİ: m. 1561-1563

İNCELENDİĞİ TARİH: 03 Temmuz 2014, 05 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Rüstem Paşa Mahallesi'nde, Uzunçarşı Caddesi'nin kıyıya indiği yerde, inşa edildiği dönemde yoğun bir ticaret merkezinde konumlandırılmıştır⁹⁴¹. Cami, dükkanlar ve depolar, çeşme ve iki handan oluşan külliye olarak inşa edilmiştir⁹⁴². Mimar Sinan'ın yaptığı caminin yapım tarihi bilinmediği için değişik görüşler ileri sürülmektedir⁹⁴³. İnşa tarihi eyice Kuran'a göre 1562, Doğan Kuban'a göre Rüstem Paşa'nın ölümünü müteakip (1562), Tahsin Öz'e göre 1561 civarı, Gülru Necipoğlu'na göre 1563 yılıdır⁹⁴⁴. İbrahim Hakkı Konyalı h. 968 (m. 1560-1561) tarihli vakfiyesine atıfla inşa tarihiyle ilgili bir belge bulununcaya kadar bu tarihin inşa tarihi olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir⁹⁴⁵.

Cami Halil Ağa isimli bir hayır sahibinin yaptırdığı mescid ve çevresinden yapılan istimlaklerle genişletilen alana Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı ve damadı Rüstem Paşa tarafından yaptırılmıştır⁹⁴⁶. Zemin katı tavanı basık manastır tonozlarıyla örtülü depo ve dükkanlardan oluşan fevkani bir camidir⁹⁴⁷. Yapının son cemaat yerinin bulunduğu avlusuna kuzey köşeler ve yanlarda ikişer kapalı merdivenle ulaşılmaktadır⁹⁴⁸.

⁹⁴¹ Doğan Kuban, "Rüstem Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, s. 371; Z. Hale Tokay, "Rüstem Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008, C.35, s. 291.

⁹⁴² Tokay, a.g.m, s. 291

⁹⁴³ Kuban, a.g.m, s. 371

⁹⁴⁴ Aptullah Kuran, Mimar Sinan, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 135; Kuban, a.g.m, s. 371; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 117; Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 431.

⁹⁴⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, t.y, s. 94

⁹⁴⁶ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezhîh Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 169; Kuban, a.g.m, s. 371; Öz, a.g.e, s. 116; Necipoğlu, a.g.e, s. 428, 429

⁹⁴⁷ Ayvansarayı, a.g.e, s. 169; Kuran, a.g.e, s. 135.

⁹⁴⁸ Kuran, a.g.e, s. 137

Çift revaklı son cemaat yeri harim kuzey duvarı önünde altı sütunun taşıdığı beş kubbeyle, doğu ve batı cephesine taşan 22 sütunun taşıdığı ikinci revak dizisi ahşap çatıyla örtülmüştür⁹⁴⁹.

Camiye biri eksende ikisi yan cephe duvarlarının kuzey köşesinde üç kapıyla girilmektedir. Yan kapıların önüne açılan merdivenli dış girişler bir kat daha yukarı uzayarak mahfillere çıkışı sağlamaktadır⁹⁵⁰. Harim enlemesine dikdörtgen bir mekandır⁹⁵¹. 15.20 metre çapındaki merkezi kubbe dördü mihrap ve giriş cephesine bitişik diğer dördü yanlarda açıkta sekiz payeye dayanmaktadır⁹⁵². Payeler kemerlerle birbirine bağlanmış, köşelere yerleştirilen küçük yarım kubbelerle kare tamamlanmıştır⁹⁵³. İçten üçer aynalı tonozun örttüğü yan sahnelerde oluşturulan mahfiller üçer sütun ve ikişer ana taşıyıcıya (payeye) dayanmaktadır⁹⁵⁴. Cami cephelerde bulunan dört sıra pencere ve kubbe kasnağında bulunan 24 pencere ile aydınlatılmaktadır⁹⁵⁵. Birinci sıra pencereler dikdörtgen mermer söveli, üst pencereler sivri ve yuvarlak kemerlidir.

Mihrap nişi çokgen yüzeyli, çini, yaşmağı mukarnaslıdır⁹⁵⁶. Mermer minberin korkulukları ve aynalığı geometrik şebekeli, kapı alınlığı kitabelidir⁹⁵⁷ (Fot. 250). Caminin kuzeybatı köşesindeki minaresi kesme taştan yapılmıştır⁹⁵⁸.

Rüstem Paşa Cami'nin en önemli özelliklerinden biri caminin çinileridir. Son cemaat yeri duvarı iki yanda bulunan mihrabiye mukarnas süslemeleri ve kapı pencere gibi açıklıkların söveleri dışında kubbe kemerleri üzenği seviyesine kadar çini ile kaplanmıştır⁹⁵⁹. Harim ikinci sıra pencere üstü seviyesine kadar tüm ana taşıyıcılar dahil

⁹⁴⁹ Nil Orbeyi, "Çift Revaklı Sinan Camilerinde Modüler Sistem", *Metu JFA*, C.33 S.2 (2016), s. 202; (Konyalı), a.g.e, s. 92.

⁹⁵⁰ Tokay, a.g.m, s. 292.

⁹⁵¹ Kuran, a.g.e, s. 137.

⁹⁵² Tokay, a.g.m, s. 291.

⁹⁵³ Kuran, a.g.e, s. 137

⁹⁵⁴ Sezgi Giray Küçük, "İstanbul ve Tekirdağ Rüstem Paşa Camilerinin Konum ve Mimari Özelliklerine Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Art-Sanat E-Dergisi*, S. 13 (2020), s. 129; Kuban, a.g.m, s. 372.

⁹⁵⁵ (Konyalı), a.g.e, s. 92.

⁹⁵⁶ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul VI*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, 2004, s. 465

⁹⁵⁷ (Konyalı), a.g.e, s. 93.

⁹⁵⁸ Tokay, a.g.m, s. 292.

⁹⁵⁹ Giray Küçük, a.g.m, s. 133.

olmak üzere çini ile kaplıdır⁹⁶⁰. Mahfillerin alt tavanlarında ahşap üzerine klasik tezhip uygulamalarına göre yapılmış tezyinat dikkat çekicidir⁹⁶¹.

Rüstem Paşa Camii 1660 depreminde yanmış bu yangın için Katıpzade'nin yazdığı “Tarih-i İhrak-ı Kebir” isimli şiirde şöyle ifade edilmiştir:

“Yakdı andan Rüstem Paşa Camiini şöyle kim

Parlayarak oldu cami' şerha şerha rîzeli”⁹⁶²

1766 yılında meydana gelen depremde minaresi yıkılıp kubbesi çökmüştür⁹⁶³. Aydın Yüksel bu bilgiyi rivayet olarak nitelemiştir⁹⁶⁴. Kubbe kasnağı ve tezyinatında meydana gelen değişikliklerden dolayı 18. ve 19. yüzyılda tamirler geçirdiği tahmin edilmektedir⁹⁶⁵. 1960-1961, 1964-1969, 1992-1995 yıllarında restorasyonlar geçiren cami bugünlerde yine restore edilmektedir⁹⁶⁶. 19. yüzyılda yapılan tamirlerde kahverengi tonun hâkim olduğu yağlıboya nakışlarla bezenmiş olan kubbe, 1992-1995 restorasyonunda yapılan raspa ile altta bulunan mevcut geleneksel desenlere ulaşılmıştır⁹⁶⁷ (Fot. 254).

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 254-257.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

⁹⁶⁰ Yüksel, a.g.e, s. 451.

⁹⁶¹ Muzaffer Batur, "Rüstem Paşa Camii", *İstanbul: Arkitekt*, C.27, S. 295 (1959), ss. 77-79

⁹⁶² Hafız Hüseyin Ayvansarayı, *Mecmua-i Teravih*, Hz. Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 424; Yüksel, a.g.e, s. 449.

⁹⁶³ Kuban, a.g.m, s. 73; Kuran, a.g.e, s. 292.

⁹⁶⁴ Yüksel, a.g.e, s. 449.

⁹⁶⁵ Kuran, a.g.e, s. 138

⁹⁶⁶ Yüksel, a.g.e, s. 449; Tokay, a.g.m, s. 292.

⁹⁶⁷ Gözde Ramazanoğlu, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 76; Beyhan Erçağ, "Mimar Sinan Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii ve Rüstempaşa Camii Restorasyonları", *Ankara: Mimarlık Dergisi*, S. 248 (1992-3), s. 21, ss.18-21

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفوراً⁹⁶⁸

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”⁹⁶⁹.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazının zemin renginin siyah olduğu ve zaman içinde renk değerini kaybettiğinden günümüzde koyu griye yakın bir renk aldığı tahmin edilebilir. 1992-1995 restorasyonunda yapılan raspada 19. yüzyılda yapılan kalemişi süslemelerin altından Osmanlı klasik dönemi tezyinat üslubunda kalemişi süslemelerin bulunması yazının da devrinden kaldığına işaret etmektedir (Fot. 254). Yazının camideki çini panolarda bulunan celi sülüs yazı üslubunda olması, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbesi eski yazısı ve Süleymaniye Camii ana kubbe yazısıyla aynı istif özelliklerini taşıması da bu düşünceyi desteklemektedir. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır.

Caminin harim bölümünde zeminden ikinci sıra pencerelerinin üst seviyesine kadar yoğun çini süsleme dikkati çekmektedir. Çini yüzeylerde de mihrap ve pencere alınlıklarında ana kubbe pendentiflerinde celi sülüs yazı uygulamaları bulunmaktadır (Fot. 251-253). Kubbede tezyini açıdan yazı merkezli sade bir süsleme anlayışı öne çıkmıştır. Kubbe yazısı çevresindeki süsleme alanı yaklaşık yazının satır kalınlığı

⁹⁶⁸ El-Fatır, 35/41.

⁹⁶⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

kadardır. Bu oluşum yazının süsleme içinde kaybolmasını engellemekte yazıyı ön plana çıkarmaktadır.

Kompozisyonun genel ilkesi dikey harf veya harf bölümlerinin ikili gruplanması ve metnin geri kalanının yazı alanına dengeli dağıtılmasından oluşmaktadır. Yazıda elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına bağlanmaktadır. Geometrik süslemede yazıdan bağlanan beyaz harflerin kaynaklık ettiği beyaz bölümün dışında koyu kırmızı bir bölüm daha vardır. Yazı üst sınırı yazıyla geometrik süsleme alanı arasına çekilen koyu kırmızı çizgiyle ayrılmıştır⁹⁷⁰.

Kubbe yazısı metni yazı dış sınırına, diğer bir ifadeyle alt bölüme yerleştirilmiştir. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harfler veya harf bölümlerinin gruplanarak yazılması yazıda teşrifati etkilememiş, yazının estetik görünümünde olumsuzluk yaratmamıştır. Yazı formu bu haliyle kitap yazısındaki satır düzenini hatırlatmaktadır. Yazıda bazı kelime veya kelime bölümlerinden harfler ikinci bir kademe oluşturmakta ve genel görünümü satır yazısından biraz ayrılmaktadır.

Yazıda teşrifata uyulmuştur. Kalem hakkına riayet, genel kompozisyonda tenasüb üst seviyededir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı azaltılmıştır. Bu durum yazının daha görünür olması ve yazıda sadelik için tercih edilmiştir. Besmele ve devam eden bölümde yazıyla yazı üst sınırı arasındaki boşluklara konulan şedde işareti yazının görünümünü estetik açıdan güçlendirmiştir.

Çevre tezyinatı ve yazı üslubu açısından caminin inşa devrine ait olması kuvvetle muhtemeldir. Çevre süslemesi alan ve desen özellikleri ve renk seçimi açısından yazıyı gölgelememiş veya yazıyla yarışmamıştır. Yazının tali unsurlarının sınırlı kullanımı da yazıyı öne çıkaran bir diğer özelliktir. Yazı istif de yoğunlaştırılmış istif anlayışında değildir.

⁹⁷⁰ İsmail Öztürk, “Alsancak Hocazade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı”, *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 286.

KATALOG NO: 46
I. CAMİNİN ADI: SADABAD CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Kağıthane
YAPIM TARİHİ: h. 1279 (m. 1862-1863)
İNCELENDİĞİ TARİH: 05 Ağustos 2015
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Çağlayan Cami olarak da isimlendirilir. Cami, Kağıthane ilçesinde, Eyüp Sultan Caddesi Kağıthane deresi kenarındadır.

Cami ilk olarak Sultan III. Ahmed zamanında Sadabad'ta yapılan yapılarla beraber inşa edilmiştir. h. 1141 (m. 1728) yılında meydana gelen Patrona Halil isyanı sırasında çevresinde bulunan kasırların tahrip edilmesinden sonra tamir yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemlerinde cami tamirler geçirmiştir⁹⁷¹. Günümüze ulaşan cami, girişinde bulunan manzum kitabeğe göre h. 1279 (m. 1862-1863) yılında Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır (Fot. 258). Mimarı Sarkis Balyan'dır⁹⁷².

Cami yapılan restorasyonlar sonucunda özgün nitelikleri, malzeme ve yapım teknolojisi açısından ilk yapıldığı haliyle günümüze ulaşmamıştır⁹⁷³. Cami ana hatlarıyla simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Yapı, harim bölümü ile harimin kuzey cephesinde bulunan hünkâr dairesi ve onun batı cephesindeki minareden oluşmaktadır⁹⁷⁴.

Dolmabahçe Camii'ne benzer şekilde, yapının giriş bölümünde iki katlı hünkâr kasrı yer almaktadır. Hünkâr kasrının alt katı son cemaat yeri, üst katı padişahın kullanımına tahsis edilmiştir. Hünkâr kasrının kuzey cephesi köşelerden ileriye taşmış, cami girişinin olduğu bölüm içeride bırakılmıştır. Cami girişinin kapı alınlığında on iki

⁹⁷¹ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, C.2, haz: Ahmed Neziğ Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.384,385.

⁹⁷² Semavi Eyice, "Çağlayan Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, s. 178-179

⁹⁷³ Emine Füsün Alioğlu, "Bir Balyan Ailesi Tasarımı: Sa'dabad Camisi", *İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E- Dergisi*, C. 10, S. 3 (2015), s. 394

⁹⁷⁴ Selçuk Batur, "Sa'dabad Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 6, s. 386

mısralık inşa kitabesi, onun üzerinde taç şeklinde yerleştirilmiş Sultan Abdülaziz tuğrası yer almaktadır⁹⁷⁵. Hünkâr mahfili kırma çatı ile örtülmüştür⁹⁷⁶.

Harim bölümü her bir kenarı 11,50 metre olan kare şeklindedir. Cami doğu ve batı cephelerinde ilk ve ikinci kat seviyelerinde kemerli, üç büyük pencere bulunmaktadır. Güney cephesi alt orta yerinde mihrap nişi, kuzey cephesi birinci kat seviyesinde kapı ve kenarlarda mahfiller için bırakılan açıklıklar yer almaktadır. Cami pencerelerinin büyüklüğü sayesinde oldukça aydınlıktır. Kubbe, cephe duvarlarında bulunan taşıyıcılara dayanmaktadır. Kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır⁹⁷⁷. Askı kemerleri üstünde önceden var olan kubbe kasnağı günümüzde bulunmamaktadır⁹⁷⁸. Kubbe dıştan kurşun kaplı içten sıvalı ahşaptır. Harimin özgün halinin kalemişi ile bezenmiş olması muhtemel olsa da⁹⁷⁹ günümüzde silmeler ile çerçevesiyle zeminler yavru ağzı renkle boyanmıştır.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Bakara Suresi 255. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 261, 262.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Bakara Suresi 255. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سَنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ⁹⁸⁰

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun dur. O'nun

⁹⁷⁵ Eyice, a.g.m., s. 179

⁹⁷⁶ Batur, a.g.m., s. 386

⁹⁷⁷ a.g.m., s. 386, 387

⁹⁷⁸ Alioğlu, a.g.m., s. 395

⁹⁷⁹ Batur, a.g.m., s. 388

⁹⁸⁰ El-Bakara, 2/255.

izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O' bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”⁹⁸¹

4. Ölçüsü: 2.10 metre çapında

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Camide hat sanatı uygulamaları sınırlıdır. Kapalı son cemaat yeri kapısı alınlığında inşa kitabesi, mihrap alınlığında kible ayeti ve kubbe göbeğinde Bakara Suresi 255. ayet (ayet-el kürsi) yazıları vardır. Kible ayeti Hamid Aytaç'ın 1950 yılında açılan Alsancak Hocazade Camii için yazdığı celi sülüs satır istifle aynı forma sahiptir (Fot. 260).

Kubbe yazısı ahşaba yapıştırılmış bez üzerine yapılmış, koyu zemin üzerine sarı yazı uygulamasıdır. Paftalanmış kubbe tezyinatının ortasına yerleştirilmiş sekiz köşeli yıldız içine yazılan kubbe yazısı metni besmele-i şerif ve Ayet'el Kürsi olarak bilinen Bakara Suresi 255. ayetten oluşmaktadır. Yazı hat sanatının estetik anlayış ve form kıstaslarına hiçbir şekilde uymayan bir niteliğe sahiptir. Yazı metni okunuş sırasını takip etmemektedir. Bazı bölümlerde çok küçülen kalem ölçüsü bazı bölümlerde büyüktür. Satır düzenine sahip bir yazı parçaları halinde altı üstlü dairesel yazıya çevrilmiştir. Üstte iki-üç kelime ile devam eden metin, altta geri dönerek kaldığı yerden devam etmektedir. Bu yönüyle yazıyı klasik hat meşkinden geçmemiş veya henüz tecrübe kazanmamış bir hattatın yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu özelliği itibariyle çalışmamız içinde aslı bir hattat tarafından yazılmayan tek kubbe yazısıdır denilebilir. Yazının hiçbir açıdan sanat kıymeti yoktur.

⁹⁸¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.41.

KATALOG NO: 47

I. CAMİNİN ADI: SİNAN PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Beşiktaş.

YAPIM TARİHİ: h. 963 (m. 1555-1556).

İNCELENDİĞİ TARİH: 01 Temmuz 2014, 05 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Beşiktaş İlçesi Sinanpaşa Mahallesi'nde, Beşiktaş Caddesi ile Barbaros Bulvarı'nın birleştiği köşededir.

Banisi Kanuni Sultan Süleyman'ın Sadrazamı Rüstem Paşa'nın kardeşi, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa'dır⁹⁸². Cami, medrese ve şimdi mevcut olmayan çifte hamamdan oluşan bir külliye olarak inşa edilmiştir⁹⁸³. Kapısında bulunan inşa kitabesine göre h. 963 (m. 1555-1556) yılında tamamlanan külliyenin mimarı, Mimar Sinan'dır⁹⁸⁴ (Fot. 263).

Cami iç avlusuna doğu ve batıdan açılan kapılarla girilmektedir. İç avluda ortada şadırvan, üç yönden önde 14 sütun ve sivri revakların taşıdığı eğik çatı, arkada on dört medrese odası ve sekiz sütunun taşıdığı eğik bir çatının örttüğü son cemaat yeri vardır⁹⁸⁵.

Harim kapısı, mihrap ekseninde, mermer silmelerle çerçevelenmiş, alınlığında inşa kitabesi olan sade bir kapıdır⁹⁸⁶ (Fot. 263). Harim altıgen ayak ve kemerlere oturan 12.60 metre çapında merkezi kubbe ve kanatlarda ikişer kubbe ile enine genişleyen dikdörtgen planlıdır⁹⁸⁷. Cami plan olarak Edirne Üçşerefeli Camii'nin küçültülmüş halidir⁹⁸⁸. Uygulama olarak Edirne Üçşerefeli Camii'nden ayrılan tarafı kanatların merkezle ilişkisini zayıflatan ayakların incelmış olması sonucunda mekân bütünlüğünün

⁹⁸² Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtî' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 493.

⁹⁸³ Doğan Kuban, "Sinan Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 2.

⁹⁸⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 11; Ayvansarayi, a.g.e., s. 493.

⁹⁸⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, y.y, s. 95.

⁹⁸⁶ Filiz Gündüz, "Sinan Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 232; Kuban, a.g.m, s.3.

⁹⁸⁷ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566)* İstanbul, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, C.6, s. 499.

⁹⁸⁸ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 251

sağlanmış olmasıdır⁹⁸⁹. Kubbe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Dört sıra pencerenin olduğu harim 54 pencere ile aydınlatılmaktadır⁹⁹⁰. Harimin birinci sıra pencereleri dikdörtgen mermer söveli, üst sıra pencereleri alçı revzenli sivri kemerli, kemerlerin ortasında yer alan pencereler tamamen yuvarlaktır. Kanatlardaki küçük kubbeler penceresizdir⁹⁹¹.

Caminin mihrab ve minberi mermerdendir, minber sade, mihrap mukarnaslı ve kalem işleriyle süslenmiştir. Harimin kuzeybatı köşesinde çokgen gövdeli, tek şerefi bir minare vardır⁹⁹².

18. yüzyıl ortalarında ve 19. yüzyıl içinde tamir geçirdiği tahmin edilmektedir⁹⁹³. Cami 1936-1937, 1952-1975 ve 2003 yıllarında restorasyonlar geçirmiştir⁹⁹⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 264- 266.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet'ten Bir Bölüm

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاج كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية⁹⁹⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

⁹⁸⁹ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 327.

⁹⁹⁰ Gündüz, a.g.m, s. 233.

⁹⁹¹ (Konyalı), a.g.e, s. 95.

⁹⁹² Gündüz, a.g.m, s. 233.

⁹⁹³ Cihat Yılmaz, "Sinan Paşa Camii Restorasyonunda Kalemişi İmalatların Uygulanma Seyri", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.1, (2010), s. 106.

⁹⁹⁴ Kuban, a.g.m, DBİA, s. 3; Gündüz, a.g.m, s. 233; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s.25; Süleyman Berk, *Hat Sanatı Tarihçe Malzeme ve Örnekler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) Yayınları, ty, s. 126.

⁹⁹⁵ En-Nur, 24/35.

*Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (Bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, mübarek bir zeytin ağacından yakılır ...*⁹⁹⁶

4. Ölçüsü: 3.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hüseyin Kutlu.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Caminin önceki kubbe yazısı Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmış, 2003 restorasyonunda günümüz hattatlarından Hüseyin Kutlu tarafından yeni bir istif ve üslupla yeniden ele alınmıştır⁹⁹⁷. Mevcut kubbe yazısı h. 1423 (m. 2002-2003) tarihini taşımakta ve yazının altında aslına uygun olarak yeniden yazıldığına dair hattat ketebesini bulunmaktadır (Fot. 266).

Kubbe yazısında bazı imla hataları mevcuttur. كمشكوة kelimesinde ikinci kef (ك) harfinden sonra gelen vav (و) harfi elif (ا) harfiyle değiştirilmiştir, الزجاجة kelimesinde cim-elif (جا) harflerinin birleşmesinden oluşan bölüm unutulmuştur. Cim-elif çevresinde kayda değer boş alan olmaması hatanın yazım aşamasında oluştuğuna işaret etmektedir. Ayette لا شرقية bölümünün önünde bulunmayan bir vav (و) harfi yerleştirilerek kelime ولا شرقية olarak değiştirilmiştir. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin daha önceki yazısında yer alan ولا غربية kelimesi ise kubbe yazısına dahil edilmemiştir⁹⁹⁸.

Elif (ا), lam (ل), lamelif (لا), kef (ك) gibi yukarı uzayan harflerin uzantılarıyla yazı merkezinde oluşturulan geometrik süsleme alanı bağlanmıştır. Bu yönüyle yazı Osmanlı klasik döneminde uygulaması yapılan kubbe yazısı formlarına benzemektedir. Yazı satır aralığında genelde iki kademedede istiflenmiş bu tutum tüm yazı yüzeyinde uygulanmıştır. Yazı metninin olduğu bu bölümle, geometrik süsleme alanı arasında فى harfi cerinde ters

⁹⁹⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

⁹⁹⁷ M. Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C.31, s. 306; Cihat Yılmaz, "Sinan Paşa Camii Restorasyonunda Kalemî İmalatlarını Uygulama Seyri", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.1, (2010), s. 107.

⁹⁹⁸ bkz, önceki yazı fotoğrafı için; Yılmaz, a.g.m, s. 107

ye (ى) formu kullanılarak, bir iç cetvel oluşturulmuştur. İç cetvel yazı metniyle geometrik süsleme alanını ayırmaktadır.

Yazı alanındaki boşluklar okutma, mühmel harf ve süsleme işaretlerinin kullanımı ile dengelenmiştir. Bazı harflerin keşidelendirilmesi dikkat çekmektedir. شجرة kelimesinde şın (ش) harfi, زيتونة kelimesinde nun (ن) harfi, شرقية kelimesinde şın (ش) harfi keşidelendirilmiştir.

Öncesinde cami kubbesinde bulunan ve halen Ayasofya, Küçük Mecidiye ve Kasımpaşa camilerinde uygulamalarını gördüğümüz kubbe yazılarına göre, yazı merkezinde kullanılan geometrik süsleme alanı ile ters ye (ى) harfi ile oluşturulan iç cetvelin yazının ana metnini yazı alt zeminine itmesi yazıya sıkışmışlık hissi vermiştir. Yazı daha çok yazı dışında tezyini unsurların öne çıkartılmaya çalışıldığı bir üslup kazanmıştır.

Kubbe yazısı 20. yüzyılda İsmail Hakkı Altunbezer, Hamid Aytaç ve Halim Özyazıcı'nın yazdığı kubbe yazılarında ortak olarak görülen tüm yazı alanının kullanımına dayanan bir üsluba sahip olmakla beraber, nisbeten rahat istif anlayışıyla Kazasker Mustafa İzzet Efendi kubbe yazısı üslubuna da benzemektedir.

KATALOG NO: 48

I. CAMİNİN ADI: SOKULLU MEHMED PAŞA (AZAPKAPI) CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Beyoğlu, Azapkapı.

YAPIM TARİHİ: h. 1177 (m. 1763)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 27 Ocak 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Osmanlı devrinde Galata surlarının cami yanındaki kapısından dolayı Azapkapı Camii olarak da isimlendirilmiştir⁹⁹⁹. Cami, Beyoğlu İlçesi Arap Camii Mahallesi'nde, Unkapanı Atatürk Köprüsü'nün Galata ayağı tarafındadır.

Banisi Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1565 yılında vezir-i azam olan, Sultan II. Selim ve III. Murad devrinde ölümüne kadar görevde kalan Sokullu Mehmed Paşa'dır¹⁰⁰⁰. Mimar Sinan eseri olan cami h. 985 (M. 1577-1578) yılında tamamlanarak hizmete açılmıştır¹⁰⁰¹ (Fot. 267).

Cami deniz kenarında olduğundan altı bodrum ve fevkani olarak inşa edilmiştir¹⁰⁰². Kuzey cephesinde köşelerde bulunan merdivenler ile son cemaat yerine ulaşılmaktadır. Son cemaat mahalli eğimli bir çatı ile örtülü, bir sıra pencere ile aydınlatılmış kapalı bir mahaldir¹⁰⁰³. Harime son cemaat mahalli sağ ve solunda yer alan iki kapı ile girilmektedir. Cami planı, sekizgen bir kasmağa oturan merkezi kubbe çevresinde, yanlarının kemerler, küçük yarım kubbeler ve tonozlar, köşelerde küçük kubbelerle genişletilmesiyle elde edilen kareye yakın dikdörtgendir¹⁰⁰⁴. Merkezi kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Bu pandantiflerde Kütahya işi yeni çiniler bulunmaktadır¹⁰⁰⁵. 11.80 metre çapındaki merkezi kubbe, ikisi mihrap yönünde duvarlara

⁹⁹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Azapkapısı Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, C. 3, s. 1675, ss. 1675-1679

¹⁰⁰⁰ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Neziḥ Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 431; Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 355, 356.

¹⁰⁰¹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 7, 8.

¹⁰⁰² Öz, a.g.e., s. 8

¹⁰⁰³ Semavi Eyice, "Azapkapı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 310.

¹⁰⁰⁴ Semavi Eyice, "Sokullu Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 31; Ayverdi, a.g.m., s. 1675.

¹⁰⁰⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, Yedigün Neşriyatı, ty, s. 12.

gömülü, altısı da açıkta duran sekiz ayağa dayandırılmıştır¹⁰⁰⁶. Dışarı taşan bir çıkıntı şeklinde olan mihrap bölümüm örtüsü merkezi kubbeyi etekleyen küçük yarım kubbelerden biridir. Cami Edirne Selimiye Camii'nin küçük planda yapılmış hali gibidir¹⁰⁰⁷. Harim beş kademeli pencere sistemiyle oldukça aydınlıktır. Birinci ve ikinci kat seviyesinde mermer söveli dikdörtgen pencereler, üst seviye ve kubbelerde yuvarlak kemerli pencereler tercih edilmiştir¹⁰⁰⁸. Mihrap ve minberi mermerdendir. Mihrabı mukarnaslıdır. Minber korkuluğu ve aynalıği geometrik şebekelidir¹⁰⁰⁹. Mihrap bölümü hariç, harimi üç tonoz, yarım kubbe ve köşelerde küçük kubbelerin örttüğü bir galeri çevrelemektedir¹⁰¹⁰.

Yapının kuzeydoğu köşesinde ana binadan biraz mesafeli yerleştirilen mukarnaslı tek şerefeli minaresine son cemaat yerinden sivri kemerli bir geçitle ulaşılmaktadır¹⁰¹¹. Hicri 1222 (m. 1807) yangınından zarar gören cami bu olaydan sonra tamir edilmiştir¹⁰¹². Balkan ve I. Dünya savaşları öncesinde tamirine başlanan cami, yaşanan felaketler sonucunda uzun yıllar ihmal edilmiş, nihayet 1938-1941 arası yapılan restorasyonla hayata döndürülmüştür¹⁰¹³ (Fot. 268). Cami 1958 ve 2012-2017 yıllarında tekrar restorasyonlar geçirmiştir¹⁰¹⁴.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 271-274.

¹⁰⁰⁶ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 140; Ayverdi, a.g.m, s. 1675, Semavi Eyice, "Azapkapı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 310.

¹⁰⁰⁷ Semavi Eyice, "Sokullu Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 31.

¹⁰⁰⁸ (Konyalı), a.g.e., s. 12.

¹⁰⁰⁹ Semavi Eyice, "Azapkapı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 310.

¹⁰¹⁰ Ayverdi, a.g.m., s. 1675.

¹⁰¹¹ Semavi Eyice "Sokullu Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 31.

¹⁰¹² Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963, s. 43.

¹⁰¹³ Semavi Eyice, "Azapkapı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C.4, s. 309,310; *Abidelerimiz*, haz. H. Rahmi Saruhan, İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 1954, s. 173

¹⁰¹⁴ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26; <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/500-yillik-sokullu-mehmet-pasa-camii-yeniden-ibadete-acildi-11850944,05/10/2020;20:12>.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ان اللّٰه یمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلیمًا
غفورًا¹⁰¹⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹⁰¹⁶.

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cami Kadırğa'daki Sokullu Şehit Mehmed Paşa Camii'ndeki hat sanatı uygulamalarına göre fakirdir. Son cemaat yeri kapı alınlıklarında inşa ve tamir kitabeleri, mihrap ve minber kapı alınlıkları ve mihrap sofası pencere alınlıklarındaki yazılar mahkuktur (Fot. 267-269). Camide ayrıca ana kubbe pandantiflerinde yeni çini cami takımı yazıları ve ana kubbe göbeğinde yazı vardır (Fot. 270).

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Caminin 1938-1941 yıllarında yapılan restorasyonunda kubbe yazısı h. 1357 (m.1938-1939) tarihinde Halim Özyazıcı tarafından yazılmıştır. Aynı dönemlerde restore edilen Kadırğa semtinde bulunan Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı ile aynı istife sahiptir. Başka bir ifadeyle aynı hattatın, aynı yazısıdır.

¹⁰¹⁵ El-Fatır, 35/41.

¹⁰¹⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

Caminin 1938-1941 restorasyonu öncesinde kubbe yazısına sahip olup olmadığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Kubbe yazısının Kadırğa'daki Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı örnek alınarak mı yazıldığı, yoksa eski yazısının yeni bir uygulaması mı olduğu belli değildir.

Yazı, eski bir camiye yeni kubbe yazısı uygulaması ile dikkat çekmektedir. Yazı uygulamasından sonra cami iki defa restorasyon geçirmiştir. Bu restorasyonlar sonucunda sıva üstünde bulunan kubbe yazısı teknik özellikleri bakımından bozulmuştur. Harf bünyelerinde meydana gelen incelemeler, başka bir ifadeyle kalem hakkı kayıpları dikkat çekicidir (Fot. 271, 272). Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile ketebe ve tarihte ise form bozuklukları oluşmuştur. Yazı istif ve kompozisyon özellikleri bakımından Kadırğa'daki Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısıyla aynı özellikleri taşımaktadır¹⁰¹⁷.

¹⁰¹⁷ Yazının istif ve diğer teknik özellikleri için bakınız; Katalog: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii, s.

KATALOG NO: 49

I. CAMİNİN ADI: SOKULLU ŞEHİD MEHMED PAŞA CAMİİ
(KADIRGA)

BULUNDUĞU YER: Fatih, Kadırga.

YAPIM TARİHİ: h. 979 (1571-1572)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Küçük Ayasofya Mahallesi'nde, Şehit Mehmetpaşa Yokuşu, Şehit Çeşmesi Sokak, Şehit Mehmet Paşa Sokak ve Su Terazisi Sokak ile çevrili alandadır.

Hadika'da yazıldığına göre Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi, Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan tarafından h. 979 (1571-1572) yılında inşa ettirilmiştir¹⁰¹⁸. Mimar Sinan eseri, eğimli bir araziye inşa edilmiş fevkani bir camidir¹⁰¹⁹. Cami, inşaattan önce yıkılan Aya Anastasia Kilisesi'nin yerine yapılmıştır¹⁰²⁰. Caminin avlusuna Şehit Mehmetpaşa Yokuşu'ndan iki, Şehit Mehmet Paşa Sokak'tan bir kapıyla ulaşılmaktadır.

Mihrap ekseninde yer alan avlu kapısında inşa kitabesi bulunmaktadır (Fot. 275). Bu kapı iç avluyu çevreleyen medrese dershanesinin altındadır¹⁰²¹. İç avluyu çevreleyen 16 medrese odasının önünde, 14 mermer sütuna dayanan revaklar bulunmaktadır. Eksende merdivenle çıkılan avlu kapısının üstü daha büyük ve yüksek bir kubbeyle örtülmüştür¹⁰²². Son cemaat yerini geçişi pandantiflerle sağlanan yedi kubbe örtmektedir¹⁰²³. Son cemaat yeri sağ ve sol kısım ortalarında mihrabiyeler, sağ köşede

¹⁰¹⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 258, 259; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985, s. 40.

¹⁰¹⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 101; Ayvansarayı, a.g.e, s. 258.

¹⁰²⁰ Doğan Kuban, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 32, ss. 32-34

¹⁰²¹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, y.y. s. 100; Kuban, a.g.m., s. 33.

¹⁰²² (Konyalı), a.g.e, s. 100.

¹⁰²³ M. Baha Tanman, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 361, ss. 360-363

minare, sol köşede mahfil kapısı, kapı ve pencere alınlıklarında altı parça çini panoda Fatıha Suresi yer almaktadır¹⁰²⁴ (Fot. 276).

Harim kapısı mermerden ve mukarnalıdır. 13 metre çapındaki merkezi kubbe kuzey ve güney cephelerinde ikişer, doğu ve batı cephesinde birer duvar payesine dayanmaktadır. Doğü ve batı cephelerine yaklaştırılan dört yarım kubbe harimi enine genişletmektedir¹⁰²⁵. Merkezi kubbe geçişi pandantifler, yarım kubbe geçişleri mukarnaslarla sağlanmıştır¹⁰²⁶. Harimi giriş ve mahfil katı pencereleri dikdörtgen mermer söveli, üstte sivri kemerli, merkezi kubbe kasnağında ve yarım kubbe eteklerinde yuvarlak kemerli toplam doksan sekiz pencere aydınlatmaktadır¹⁰²⁷. Mihrap ve minberi mermerdendir. Mukarnalı mihrap sade ve pürüzsüzdür. Minberin korkulukları geometrik, aynalığı bitkisel desenli şebekelidir. Kanatlardan giriş bölümüne L formunda taşan mahfil 10 sütün ve 12 kemer üzerinde durmaktadır¹⁰²⁸. Müezzin mahfeli giriş kapısının sağında mahfil seviyesinden aşağıdadır. Caminin kuzeybatı köşesinde çokgen gövdeli ve mukarnalı tek şerefeli minaresi yer almaktadır¹⁰²⁹. Cami 1939-1940 yıllarında restorasyon geçirmiştir¹⁰³⁰.

II. KUBBE YAZILARI

Cami hat sanatı uygulamaları açısından oldukça zengindir. Taşa mahkuk kitabeler, çini pano yazıları, kalemişi yazılar ve pencere camlarındaki yazılar caminin zengin hat sanatı uygulamalarını oluşturur (Fot. 275-278).

Camide ana kubbe ve yarım kubbe göbeklerinde yazılar vardır. Yarım kubbede yazılan metinler Cuma Suresi 9 ve 10 ayetlerdir. Yarım kubbe okuma sırasına göre numaralandırılarak isimlendirilmiştir. Buna göre mihrap cephesi sağ yarım kubbeden başlayan metin sağdan sola (saat yönünün tersine) sıra takip ederek giriş cephesi sağ yarım kubbede bitmektedir.

¹⁰²⁴ (Konyalı), a.g.e., s. 101.

¹⁰²⁵ Tanman, a.g.m., s. 361.

¹⁰²⁶ (Konyalı), a.g.e., s. 102, 103

¹⁰²⁷(Konyalı), a.g.e., s. 101; Tanman, a.g.m., s. 362.

¹⁰²⁸ Tanman a.g.m., s. 362; (Konyalı), a.g.e., s. 102

¹⁰²⁹ Tanman, a.g.m., s. 362.

¹⁰³⁰ Arzu Yasan, *Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Hatları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019, s. 198

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 279-283.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورًا¹⁰³¹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹⁰³².

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Ana kubbe merkezinde bulunan yazı h. 1358 (m. 1939-1940) tarihinde Hattat Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılmıştır. Koyu mavi zemin üzerine zerendud tekniğinde yapılan yeni yazı uygulamasından önce kubbe göbeğinde devrinden kalma yazı uygulaması mevcuttu. Eski ve yeni yazı uygulamalarında elif (ل) lam (ل) gibi dikey harf veya harf kısımlarının uzantıları yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Merkezdeki geometrik süsleme eski ve yeni yazıda aynı forma sahiptir. İki yazıda da aynı metin yazılmıştır.

¹⁰³¹ El-Fatır, 35/41.

¹⁰³² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

Restorasyon öncesi kubbe yazısının özellikleri şunlardır:

Günümüzde mevcut olmayan ana kubbe yazısı Rüstem Paşa Camii kubbe yazısıyla benzerdir. İstif açısından bazı farklar vardır. Bu camideki kubbe yazısında *السموات* kelimesindeki vav (و) harfi müdevverdir. Aynı bölümde vav (و) harfinden sonraki elif (ا) harfi vav harfinin gözünün içinden geçmemekte, açıkta durmaktadır. Aynı kelimenin sonundaki te (ت) harfi, *الارض* kelimesinin elif-lam (ال) takısı arasında nihayetlenmektedir. *زالتا* kelimesindeki ikinci elif (ا) harfi yazı merkezinde geometrik süslemeye kaynaklık etmiştir. *ان امسكهما* bölümünde nun (ن) harfi Rüstem Paşa uygulamasının aksine altta, *امسكهما* kelimesinin başlangıcında bulunan elif - mim-sin (ا م س) harfleri nun (ن) harfi kasesinin içindedir. Yazı diğer teknik ve estetik özellikleri açısından Rüstem Paşa Camii kubbe yazısına benzemektedir. Yazının hem harfleri hem de kelimelerin birbiriyle uyumu üst seviyededir. Yazının okunması yanında estetik hedeflerin de yeterince ortaya konulduğu gözlenmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin estetik hedeflenerek azaltılması, yazıdaki sadelik fikrini güçlendirmektedir. Basmelenin başlangıcından *ان الله* bölümüne kadar elif (ا) lam (ل) gibi ikişerli dikey harf gruplarının ortasında, yazı ana metnin üstünde oluşan boşluğun biraz büyütülmüş şedde işaretleriyle doldurulması bu durumu açıkça göstermektedir. Kubbeyi temaşa edenler için en tepe noktada ve merkezde bulunan yazı, izleyicilerin metnin tamamını veya bir kısmını okuması yanında, hem metin hem de görünüm açısından yazıdaki ihtişam hissini algılamalarının amaçlandığı açıktır. Yazı bu hedeflerin ortaya konulduğu ve hedeflerin gerçekleştiği bir niteliğe sahiptir¹⁰³³.

1939-1940 restorasyonu sonrası yeni kubbe yazısı form özellikleri şu şekilde oluşmuştur:

h. 1357 tarihli yeni yazı Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılmıştır. Eski yazı uygulaması gibi yeni yazıda da elif (ا) lam (ل) gibi dikey harf veya harf kısımlarının uzantıları yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Yazı genel olarak iki kademedeki istiflenmiş harf bünyeleri dışında kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. *الرحيم* kelimesinde ha - ye (ح-ى) harfi

¹⁰³³ İsmail Öztürk, "Alsancak Hocaazade Ahmed Ragıb Üzümcü Kubbe Yazısı", *Amisos*, C.5, S.2 (Aralık 2020), s. 286.

bağlantısı, السموات kelimesinde te (ت) harfi, بعده kelimesinde ayn - dal (ع - د) bağlantısı gibi harf veya harf bünyeleri keşilendirilmiştir. Yine eski yazıyla yeni yazıda kelime veya harflerin yazıdaki konumları farklıdır. Örneğin ان امسكهما bölümünde nun (ن) harfi eski yazıda altta ve geleneksel kullanıma daha yakın, yeni yazıda kelimenin mim-sin (س-م) harfleri üstündedir. Yeni yazıda bazı harflerin üst üste bindirilmesiyle oluşan kademelendirme eski yazıya oranla daha fazladır. Yazıda oluşan bu farklı tercihler 16. yüzyıl kubbe yazıları ile 20. yüzyıl kubbe yazılarında zamanla oluşan genel kompozisyon (istif) tercihleri açısından önemli veriler ortaya koymaktadır. Eski yazıda ortaya çıkan sadelik, yeni yazıda kısa olan aynı metnin uygulamasıyla nisbeten sağlanmıştır. Fakat bu sadeliği okutma, mühmel harf ve tezyini işaretlerin yoğun kullanımını gölgelemektedir¹⁰³⁴.

Yeni kubbe yazısı uygulaması 19. yüzyılda Mustafa Rakım ile başlayan celi sülüs yazı anlayışı doğrultusunda hazırlanmıştır. Yazı alanının tamamı, yazının asli ve tali unsurlarıyla doldurulmuş, yazı istifi bazı bölümlerde üç kademeye kadar çıkarılmıştır. Harflerin formlarının mükemmeliyeti, birbirleriyle uyumu, aynı harflerin aynı formda olması dikkat çekmektedir. Harflerin birbiri üzerinden geçip istiflenmesinde bir çekince yoktur. Nisbeten sade olan yazı bu özelliğini kısa olan aynı metnin uygulanmasıyla kazanmıştır. Fakat yazı alanının tamamının kullanılması sonucu ilk bakışta metnin tamamının veya bazı bölümlerinin okunması güçleşmiştir. Bu güçlük yazının izleyicilere dini bazı çağrışımlarda bulunmasını da güçleştirmektedir.

B. 1 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Cuma Suresi 9. Ayet

Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 284.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Cuma Suresi 9. Ayet Başlangıcı

بسم الله الرحمن الرحيم

يا ايها الذين امنوا اذا نودى للصلاة من يوم¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ Öztürk, a.g.m., s.286.

¹⁰³⁵ El-Cuma, 62/9.

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

*Ey iman edenler! (Cuma) günü namaz için çağrı yapıldığında...”*¹⁰³⁶

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazı uygulaması sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Cuma Suresi 9. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Mihrap cephesi ile batı cephesinin kesiştikleri köşede, mihrap eksenine göre sağ öndeki yarım kubbe göbeğindeki yazıdır.

Cornelius Gurlitt tarafından 1900'lerin başında yayınlanan İstanbul'un Mimari Sanatı isimli eserde bulunan fotoğrafa göre bu yarım kubbe yazısı da mevcut yazı ile 1939-1940 yılında yapılan restorasyonda metni aynı kalmak üzere değiştirilmiştir¹⁰³⁷. Aynı tasarruf camideki diğer yarım kubbe yazıları için de geçerlidir¹⁰³⁸. Böylece caminin yarım kubbelerine 1939-1940 restorasyonunda yapılan yazı uygulamalarının da ana kubbe yazısı gibi metni aynı kalmak kaydıyla 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuyla yapılan uygulamalar olduğu sonucuna varmaktayız.

Önceki yazıda elif (ل) lam (ل) gibi dikey harf veya harf kısımları yazı merkezindeki geometrik süslemeyle birleşirken, yeni yazıda yazı merkezindeki geometrik süsleme ile birleştirme yapılmamıştır. Eski yazıda yazının ana bölümü yazı alt sınırına yakın, metin ile geometrik süsleme alanı arasında dikey harfler dışında boş alanlar vardır.

Yeni yazıda metin tüm yazı alanına dağıtılmış, yazı mümkün olduğunca kademelendirilerek yazılmıştır. Kademelendirerek istifleme metnin sonunda daha fazladır. Besmelenin الرحيم kelimesinde ha - ye (ح - ی) harfleri bağlantısına keşide verilmiştir. نودی kelimesindeki ye (ی) harfi ters ye formunda ve keşidelendirilmiştir.

¹⁰³⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.553.

¹⁰³⁷ Cornelius Gurlitt, İstanbul'un Mimari Sanatı, çev. Rezan Kızıltan, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı, 1999, s. CXLVI.

¹⁰³⁸ a.e, s. CXLVII.

Metnin sonunda oluşan sıkışıklıktan dolayı من يوم bölümündeki ve نودى kelimesindeki ters ye (ى) harfinin noktaları için yuvarlak nokta kullanımı dikkat çekmektedir. Yazıda oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Yazı mevcut haliyle celi sülüs yazı uygulamalarında satır istif olarak isimlendirilen formdadır.

Yeni yazının harf bünyeleri ile harf ve kelimelerin birbiri arasındaki estetik uyum ve nisbetleri üst seviyededir. Harflerin bünyelerinde kalem hakkı olması gerektiği gibi ortaya çıkmıştır. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

C. 2 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Cuma Suresi 9. Ayetin Devamı

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 285, 286.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Cuma Suresi 9. Ayetin Devamı

الجمعة فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع ذلكم خير لكم ان كنتم تعلمون¹⁰³⁹

3. Anlamı:

“Cuma (günü namaz için çağrı yapıldığında) Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır”¹⁰⁴⁰

4. **Ölçüsü:** 2.60 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Mustafa Halim Özyazıcı.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yarım kubbe yazısı, mevcut yazı ile 1939-1940 yılında yapılan restorasyonda metni aynı kalmak üzere değiştirilmiştir (Fot. 286). Mihrap cephesi ile doğu cephesinin kesiştikleri köşede, mihrap eksenine göre sol öndeki yarım kubbe göbeğindeki yazıdır. Yazı uygulaması sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine zerendud

¹⁰³⁹ El-Cuma, 62/9.

¹⁰⁴⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.553.

yazı uygulamasıdır. Yazı metni önceki yarım kubbe yazısında başlatılan Cuma Suresi 9. ayetin devamıdır.

Yarım kubbe yazısı önceki yarım kubbe yazısı üslup ve teknik özelliklerini taşımaktadır. Bu yazı yoğun istiflemeye farklılaşmıştır. Neredeyse tüm yazı alanı yazının asli unsurlarıyla doldurulmuştur. Kalan boşlukları doldurmak için okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanılmıştır. Yapılan istif anlayışı yazının okunması değil yazıya bakılmasına yöneliktir. Örneğin فاسعوا kelimesinde fe- elif (فا) harfleri birleşmesinin ayn (ع) harfinin içinden geçmesi, ayn (ع) harfinin ortada kullanılmasına rağmen küplü formunun tercihi, vav (و) harfinin ayn (ع) harfinin bir bölümü üzerine yazılması, sin-ayn (سع) birleşmesinin alttan tutturularak yapılması, ayn (ع) harfinin müfredmiş gibi kullanımı dikkat çekicidir.

Yazının harf bünyeleri ile harf ve kelimelerin birbiri arasındaki estetik uyum ve nisbetleri üst seviyededir. Harflerin bünyelerinde kalem hakkı olması gerektiği gibi ortaya çıkmıştır. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

D. 3 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Cuma Suresi 10. Ayet Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 287

2. Kubbe Yazısı Metni: Cuma Suresi 10. Ayet Başlangıcı

فاذا قضيت الصلوة فانتشروا فى الارض وابتغوا من فضل الله¹⁰⁴¹

3. Anlamı:

“Namaz kıldımı da artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın.”¹⁰⁴²

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹⁰⁴¹ El-Cuma, 62/10.

¹⁰⁴² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.553.

Yarım kubbe yazısı, mevcut yazı ile 1939-1940 yılında yapılan restorasyonda metni aynı kalmak üzere değiştirilmiştir¹⁰⁴³. Giriş cephesi ile doğu cephesinin kesiştikleri köşede, mihrap eksenine göre sol arkadaki yarım kubbe göbeğindeki yazıdır. Yazı uygulaması sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Cuma Suresi 10. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır.

Yarım kubbe yazısı diğer yarım kubbe yazılarının üslup ve teknik özelliklerini taşımaktadır. Metnin sonlarında **من فضل الله** bölümü istifleme açısından daha sadedir. **وابتغوا** kelimesindeki ğayn (غ) harfi, önceki yarım kubbe yazısındaki **فاسعوا** kelimesiyle aynı form özelliklerine sahiptir. Ayrıca **فانتشروا** kelimesinde fe (ف) ve şın (ش) harfleri noktaları, **فى** harf-i cerinde ye (ى) harfinin iki noktası, **الارض** kelimesinde dad (ض) harfi noktası yuvarlaktır.

Yazının harf bünyeleri ile harf ve kelimelerin birbiri arasındaki estetik uyum ve nisbetleri üst seviyededir. Harflerin bünyelerinde kalem hakkı olması gerektiği gibi ortaya çıkmıştır. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

E. 4 Numaralı Yarım Kubbe Yazısı: Cuma Suresi 10. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 288, 289.

2. Kubbe Yazısı Metni: Cuma Suresi 10. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

واذكروا الله كثيرا لعلمكم تفلحون¹⁰⁴⁴
صدق الله العظيم وبلغ رسوله الكريم

3. Anlamı:

“Allah’ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴³ Gurlitt, a.g.e, s. CXLVII.

¹⁰⁴⁴ El-Cuma, 62/10.

¹⁰⁴⁵ *Kur’an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.553.

Azim olan Allah doğru söyledi ve O'nun kerim Peygamberi tebliğ etti.

4. Ölçüsü: 2.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı, mevcut yazı ile 1939-1940 yılında yapılan restorasyonda metni aynı kalmak üzere değiştirilmiştir¹⁰⁴⁶. Giriş cephesi ile batı cephesinin kesiştikleri köşede, mihrap eksenine göre sağ arkadaki yarım kubbe göbeğindeki yazıdır. Yazı uygulaması sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni önceki kubbede başlayan Cuma Suresi 10. ayetin devamı ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Ayrıca yarım kubbe yazılarının sonuncum olması sebebiyle Mustafa Halim Özyazıcı'nın "Ketebehu Halim 1358" ketebesi ve tarihini taşımaktadır.

Yarım kubbe yazısı, diğer yarım kubbe yazılarının üslup ve teknik özellikleriyle aynıdır. Metin tüm yazı alanında istiflenmiştir. لعلم kelimesi ayn-lam (ل-ع) harfleri birleşmesi altında ve صدق kelimesi sad-dal (ص-د) harfleri birleşmesi altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır. Noktayı koyacak yeterli alan olmaması ve yoğun istif sebebiyle de بلغ kelimesinin ğayn (غ) harfi okutma noktası da yuvarlak noktadır.

Yazının harf bünyeleri ile harf ve kelimelerin birbiri arasındaki estetik uyum ve nisbetleri üst seviyededir. Harflerin bünyelerinde kalem hakkı olması gerektiği gibi ortaya çıkmıştır. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

¹⁰⁴⁶ Gurlitt, a.g.e, s. CXLVI.

KATALOG NO: 50

I. CAMİNİN ADI: SULTAN AHMED CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih.

YAPIM TARİHİ: h. 1026 (m. 1616)

İNCELENDİĞİ TARİH: 28 Nisan 2014, 03 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Sultan Ahmet Mahallesi'nde, Tavukhane Sokak, Torun Sokak, Kabasakal Caddesi ve Atmeydanı Caddesi ile çevrili alandadır.

Cami, Sultan I. Ahmed tarafından Mimar Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır¹⁰⁴⁷. Yapı, hünkâr kasrı, sıbyan mektebi, medrese, arasta, hamam, darüşşifa, imaret, tabhane, han, darülkurra, türbe, sebiller, dükkanlar ve görevliler için odalardan oluşan külliye camisidir¹⁰⁴⁸. Caminin temeli h. 1018 (m. 1609) yılında atılmış, cami inşaatı h. 1026 (m. 1616) yılında tamamlanmıştır¹⁰⁴⁹. Dış avluya dört yönde on bir kapıyla ulaşılmaktadır¹⁰⁵⁰.

Cami eş büyüklükte şadırvanlı iç avlu ve harim bölümünden oluşmaktadır¹⁰⁵¹. Dört taraftan yirmi altı sütunun üstünde yükselen 30 kubbeyle çevrili iç avluya biri mihrap ekseninde diğerleri yanlarda üç kapıdan girilmektedir¹⁰⁵².

Harime mihrap ekseninde iç avluya açılan cümle kapısıyla, yanlarda dış avluya açılan birer kapıdan geçilmektedir¹⁰⁵³. Harimin kible yönünde iki yanda pencere açıklığı şeklinde iki kapısı daha vardır¹⁰⁵⁴. Harimin merkezinde yaklaşık 24 metre çapında, geçişi pandantiflerle sağlanan büyük kubbe, dört payeye dayanan kemerler üzerinde

¹⁰⁴⁷ Ayyansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 57; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 125; Tahsin Öz, "Sultan Ahmed Camii", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 1 (1938), s. 25.

¹⁰⁴⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 497.

¹⁰⁴⁹ Öz, a.g.e, s. 125; Suut Kemal Yetkin, *İslam Mimarisi*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü, 1965, s. 252.

¹⁰⁵⁰ Çobanoğlu, a.g.m, s. 497, 498.

¹⁰⁵¹ Zeynep Ahunbay, "Sultan Ahmed Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 57.

¹⁰⁵² Öz, a.g.e, s. 126; (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 103, 104.

¹⁰⁵³ (Konyalı), a.g.e, s. 105.

¹⁰⁵⁴ Çobanoğlu, a.g.m, s. 498.

yükselmektedir¹⁰⁵⁵. Harim merkezi kubbeyi dört yönden saran birer yarım kubbe ve eteklerine yerleştirilen mihrap yönünde iki, diğerlerinde üçer trompla genişletilmiştir¹⁰⁵⁶. Harimin dört köşesinde yerleştirilen birer küçük kubbeyle üst örtü tamamlanmıştır¹⁰⁵⁷. Harimi mihrap cephesi dışında üç yönden saran duvar payandaları genişliğindeki mahfiller tromp payeleri ve sütunlara dayanmaktadır¹⁰⁵⁸.

Mihrap cephesinin sol köşesine konumlandırılan hünkâr mahfili on sütun üzerine oturmaktadır¹⁰⁵⁹. Kısa on iki sütun üzerinde yükselen müezzin mahfeli güneybatı payesine dayandırılmıştır¹⁰⁶⁰. Cami harimi beş sıra halinde 260 pencere ile aydınlatılmaktadır¹⁰⁶¹. Mihrabı mermerden, mukarnas yaşmaklı, alınlığı iki sıra kitabelidir¹⁰⁶². Mermer minberin korkulukları geometrik şebekeli, yanlıkların göbeği bitkisel oymalı, bordürleri rumi kabartmalıdır¹⁰⁶³. Caminin altı minaresinden iç avlunun kuzey köşelerindeki iki minare ikişer şerefeli, harim köşelerindeki dört minare üçer şerefelidir¹⁰⁶⁴.

Caminin değişik yerlerinin tamiri için h. 1240, 1265, 1311, 1312, 1315 yıllarında yapılmış yazışmalar mevcuttur¹⁰⁶⁵. Sıva üzerine yazılmış bazı yazıların imza ve tarihlerinden de anlaşılacağı gibi cami 1981 yılında restorasyon geçirmiştir¹⁰⁶⁶. Camide 2017 yılında başlayan kapsamlı restorasyon günümüzde devam etmektedir¹⁰⁶⁷.

Caminin tezyinat programına dahil edilen taş, mermer, ahşap, metal, sedef kakma, kalemişi ve hat sanatı uygulamaları itinalı bir işçilik göstermektedir¹⁰⁶⁸. Hünkâr mahfili altında ahşap yüzeye yapılan devrinden kalma kalemişi uygulamaları, bronz kapılar, sedef

¹⁰⁵⁵ Yetkin, a.g.e, s. 252.

¹⁰⁵⁶ Çobanoğlu, a.g.m, s. 498.

¹⁰⁵⁷ (Konyalı), a.g.e, s. 105.

¹⁰⁵⁸ Çobanoğlu, a.g.m, s. 498.

¹⁰⁵⁹ (Konyalı), a.g.e, s. 105.

¹⁰⁶⁰ (Konyalı), a.g.e, s. 105; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 386.

¹⁰⁶¹ Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984, s. 69.

¹⁰⁶² Çobanoğlu, a.g.m, s. 499.

¹⁰⁶³ (Konyalı), a.g.e, s.105.

¹⁰⁶⁴ (Konyalı), a.g.e, s. 104.

¹⁰⁶⁵ Aysel Üstün, *Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 190.

¹⁰⁶⁶ Fevzi Günüş, *XV.-XX. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Celi Sülüs Hattı*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 132.

¹⁰⁶⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sultanahmet-camisinin-restorasyonu-yuzde-30u-gecti-41447973> 14/11/2020- 19:15.

¹⁰⁶⁸ Ahunbay, a.g.m, s. 58.

kakmalar sanat eseri niteliğindedir¹⁰⁶⁹. Caminin bir diğer tezyini özelliği, mebzul miktarda çini kullanımındır¹⁰⁷⁰. Harim, ikinci sıra pencere üstlerine kadar çini kaplıdır¹⁰⁷¹. Camide kullanılacak çini sayısı inşaat defterlerine göre 21043 adettir¹⁰⁷².

Camideki celi hatların tamamı Kasım Gubari'nindir¹⁰⁷³. Camide celi sülüs yazı çeşidiyle taş mahkuk ve sıva üzerinde kalemişi tekniği ile yazılmış çok sayıda kitabe vardır. Eksende bulunan iç avlu alınlığında kelime-i şahadet ve namaz ayeti, cümle kapısı kubbe alınlığı ile simetrisinde iç avlu kapı kemeri üstünde namazla ilgili ayetler, cümle kapısı iki tarafıyla aynalığında inşa kitabesi harimin dışında bulunan hat sanatı uygulamalarını bazılarıdır¹⁰⁷⁴. Mihrap alınlığı ile minber kapı alınlığı yazıları harimde cemaate en yakın yazılardır. Cami hariminde zengin hat sanatı uygulamaları daha çok üst örtüde yoğunlaşmaktadır. Ana kubbenin dayandığı payelerin duvar payandalarına bağlandığı üzenği seviyesinde, payeleri dolaşan kuşak yazılar vardır¹⁰⁷⁵. Cami takımı yazıları yarım kubbe pandantiflerindedir. Köşe kubbe pandantiflerinde esmaü'l-hüsnalar, ana kubbe pandantiflerinde hadis-i şerif ve yakarış duaları gibi metinler yazılmıştır. Harimde ana kubbeyle beraber yarım kubbe, tromp ve köşe kubbelerinde göbek yazıları bulunmaktadır. Ayrıca ana kubbe kasnak pencereleri üstünde kuşak yazısı uygulaması vardır¹⁰⁷⁶.

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 290-292.

2. Kubbe Yazısı Metni: Fatır Suresi 41. Ayet.

¹⁰⁶⁹ Tahsin Öz, "Sultanahmet Camii'nin Tezyini Hususiyetleri", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 2 (1942), s. 209-211.

¹⁰⁷⁰ Robert Hillenbrand, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, çev. Çiğdem Kafescioğlu, İstanbul: Homer Kitabevi, 2005, s. 275.

¹⁰⁷¹ (Konyalı), a.g.e; s. 105.

¹⁰⁷² Öz, a.g.e, s. 127.

¹⁰⁷³ Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 333; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h.1281 (m.1865), s. 19; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 108; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul: Yayın Matbaacılık, ty, s. 93.

¹⁰⁷⁴ (Konyalı), a.g.e, s. 103.

¹⁰⁷⁵ Fatih Özkafa, *İstanbul Selatin Camilerinin Kuşak Yazıları*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 66.

¹⁰⁷⁶ Özkafa, a.g.e, s. 74.

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفوراً¹⁰⁷⁷

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹⁰⁷⁸.

4. Ölçüsü: 5.50 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kasım Gubari

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde cetvel ve rumi desenden oluşan süsleme alanı bulunmaktadır. Yazıyı dıştan cetvel ve yarım şemse başlık tezyinatı çevrelemektedir.

Yazı genelde üç kademede istiflenmiştir. Yazı dış sınırını oluşturan en alt bölümde nun (ن), kef (ك), vav (و) gibi harf veya birleşmiş harf bölümlerinin son harfleri müdevver (dönüşlü) formlarıyla hareketli bir kimliğe sahiptir. Bu harfler kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca kesintisiz bir görünüm ortaya koymaktadır. Yazı üst sınırında elif (ا), lam (ل), lamelif (لا) gibi dikey harf veya harf bölümleri üç bölümde birbirlerine yaklaştırılarak gruplandırılmıştır. السموات kelimesinde ikinci elif (ا), ان edatında elif (ا), امسكهما kelimesinde ikinci elif (ا), انه edatında elif (ا) ve كان kelimesinde elif (ا) harfleri bu gruplamanın dışında kalmıştır. Gruplamalar yatay ve dikey şekilde kullanılmaya çalışılmıştır. والارض kelimesinde vav (و) ve ri (ر), و لئن زالتا, bölümünde vav (و) ve ze (ز) harfleri müdevver formlarıyla birbirini takip etmektedir. ض ان تزولا bölümünde dad (ض), nun (ن), ze (ز) müfred iki vav (و) harfleri aşağıdan yukarıya

¹⁰⁷⁷ El-Fatr, 35/41.

¹⁰⁷⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

doğru benzer bölümleriyle devam ettirilmektedir. السموات kelimesinde te (ت) harfi çanağı istif gereği oldukça büyütülmüştür.

Yazı metni dikey ve yatay olarak tüm yazı alanına dağıtılmış, bazı bölümlerde yoğun, bazı bölümlerde orta yoğunlukta, bazı bölümlerde de daha gevşek olarak istiflenmiştir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri tamamen tezyini bir nitelikte, oldukça az kullanılmıştır. Metnin son bölümü alt kısmında rumi desen parçaları yazı alanına dahil edilmiştir. Lafza-i celal (الله), السموات ve انه edatı için kullanılan şedde işaretleri yerlerine uygun ve farklı büyüklüklerde kullanılmıştır. الارض kelimesi dad (ض) harfi için noktasız harf işareti vardır. Mim (م), vav (و) dad (ض), ha (ح) harfleri gibi kapalı forma sahip harf gözleri çevre deseni renginde kırmızıyla doldurulmuştur.

Sultan Ahmed Camii ana kubbe yazısı metninde kendinden önce yapılan Süleymaniye, Rüstem Paşa camileri kubbe yazıları gibi Fatır suresi 41. ayet tercih edilmiştir. Önceki uygulamalarda metin besmeleyle başlatılmıştır. Bu kubbe yazısında besmele yoktur. Yalnız ayet metni yazılmıştır. Önceki uygulamalarla yazı alanının tamamının yazı metni için kullanılması yönünden ayrılmış, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak istif anlayışı gibi kubbe yazısı için yeni bir üslup denenmiştir. Yazı metninin yazı alanına günümüzdeki anlayışa göre dengeli dağıtılmaması, yazı istifinin her yerde aynı yoğunlukta olmaması, yazının genelinde dengesiz bir görünüm ortaya koymaktadır. Harflerdeki paralellik ve benzer harflerin gruplanarak kullanımı, yazının genel görünümünü dikkate alındığında, gruplanan bölümlerle diğer bölümler arasında terki olarak olumsuzluklar ortaya koymaktadır.

Ana kubbe yazısında harf bünyeleri ve kalem kalınlığı yazıya göre ince kalmıştır. Bu durum yazıdaki abidevilik ve azamet özelliğinin açığa çıkmasını örselemektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı yazının daha da karışık görünmesine engel olmuştur.

B. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 79.

Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 293-295.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 79. Ayet.

انى وجهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا وما انا من المشركين¹⁰⁷⁹

3. Anlamı:

“Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim”¹⁰⁸⁰

4. Ölçüsü: 4.60 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kasım Gubari.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni En'am Suresi 79. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan yarım daire alanda rumi desenli süsleme, yazı çevresinde rumi desenli yarım şemse başlık süslemeleri vardır.

Süleymaniye Camii güney yarım kubbe yazısı da aynı metin ve bazı bölümleriyle aynı istif özelliklerine sahiptir. İki yazı orta bölüm istifleriyle farklılaşmıştır. Yazı bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademedede istiflenmiştir. Celi sülüs satır istif formundadır. Üslup olarak ana kubbe yazısından farklıdır. Satır yüksekliği harf formlarıyla uyumludur. Kompozisyon yoğunluğu sebebiyle okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı sınırlıdır. انا zamirinin nun (ن) harfi okutma noktası yuvarlak noktadır. فطر kelimesinde fe (ف) harfinin okutma noktası yoktur. Bu durum yazının zaman içerisinde geçirdiği tamirlerden olumsuz etkilendiğini göstermektedir. Yazıda teşrifata uyulmuştur. Yazı metninin yazı alanına dağılımı dengelidir.

Yazı genel istif özellikleri ve harf formlarının üslupları açısından diğer yarım kubbe yazılarıyla farklıdır. 1900'lerin başından kalan fotoğrafta yazının başlangıcı aynı formu günümüzde de muhafaza etmektedir (Fot. 293). Fakat Gurlitt'in kitabında yer

¹⁰⁷⁹ El-En'am, 6/79.

¹⁰⁸⁰ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

verdiği ve tüm yazının görüldüğü fotoğrafa göre yazı kompozisyonunda bazı değişiklikler olmuştur. ما bölümünde mim-elif (ما) harfleri birleşmesiyle vav (و) harfinin yerleri değiştirilmiştir. من harfi cerindeki nun (ن) harfinin formu müdevver formundan mürsele çevrilmiştir¹⁰⁸¹. Yazı istifinde meydana gelen değişiklikler yazı kompozisyonunu az da olsa etkilemekle beraber genel görünüm değişmemiştir. Bu sebeplerden dolayı yazının hattatını caminin celi sülüs yazılarını yazan Kasım Gubari olarak kabul etmek gerekmektedir.

C. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Bakara Suresi

144. Ayetten Bir Bölüm

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 292, 296, 297.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 144. Ayetten Bir Bölüm

قد نرى تقلب وجهك فى السماء فلنولينك قبلة ترضيها فول وجهك شطر المسجد الحرام¹⁰⁸²

3. Anlamı:

“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”¹⁰⁸³

4. **Ölçüsü:** 4.60 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 144. ayetin bir bölümünden

¹⁰⁸¹ Bkz; Cornelius Gurlitt, *İstanbul'un Mimarı Sanatı*, çev. Rezan Kızıltan, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı, 1999, s.CLXXIV

¹⁰⁸² El_Bakara, 2/144.

¹⁰⁸³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.

oluşmaktadır. Yazıda Hasan Çelebi imzası ve h. 1397 (m. 1976-1977) tarihi vardır. Yazı merkezinde oluşan yarım daire alanda geometrik süsleme, yazı çevresinde rumi desenli yarım şemse başlık süslemeleri vardır. Yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme yazıyla bağlantılı değildir.

Yazı celi sülüs satır istifi formunu tüm özellikleriyle göstermektedir. Yazı metni yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademedeki istiflenen yazı başlangıç bölümünde dört kademedeki istiflenmiştir. Metnin yazı alanına dağıtılmasından sonra oluşan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. Yazıda teşrifata uyulmuştur.

1900'lerin başından kalan fotoğrafa göre aynı metnin uygulandığı yazıda istif değiştirilmiştir (Fot. 292).

D. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Lokman

Suresi 22. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 298-300.

2. Kubbe Yazısı Metni: Lokman Suresi 22. Ayet

ومن يسلم وجهه الى الله وهو محسن فقد استمسك بالعروة الوثقى والى الله عاقبة الامور¹⁰⁸⁴

3. Anlamı:

“Herkim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır”¹⁰⁸⁵.

4. Ölçüsü: 4 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹⁰⁸⁴ El-Lokman, 31/22.

¹⁰⁸⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.412.

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde koyu zemine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Lokman Suresi 22. ayetten oluşmaktadır. Yazı doğru yarım kubbesiyle yazı merkezi ve çevre süslemesi, yazının formu ve üslup özellikleri açısından aynıdır. 1900'lerin başından kalan fotoğrafa göre aynı metnin uygulandığı yazıda istif değiştirilmiştir (Fot. 300). Bu durumda h. 1397 (m. 1976-1977) tarihli Hasan Çelebi yazısıyla aynı özelliklere sahip olduğundan hattatının Hasan Çelebi olduğu açıktır.

Yazı celi sülüs satır istif formundadır. Yazı metni tüm yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Yazı, bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademede istiflenmiştir. Metnin yazı alanına dağıtılmasından sonra oluşan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. Yazıda teşrifata uyulmuştur. محسن kelimesinde nun (ن) harfi müdevver kuyruğu yarım bırakılmıştır. Fe (ف), vav (و) gibi harflerin gözleri, kalemin kalından inceye geçtiği bölümlerde ve okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde açık olarak ortaya çıkan form bozuklukları yazının sıva üzerine uygulanmasından kaynaklanan olumsuzluklar olarak değerlendirilebilir.

E. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Hac Suresi 77.

Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 293, 301, 302.

2. Kubbe Yazısı Metni: Hac Suresi 77. Ayet.

يا ايها الذين امنوا اركعوا واسجدوا واعبدوا ربكم وافعلوا الخير لعلكم تفلحون¹⁰⁸⁶

3. Anlamı:

“Ey iman edenler! Rûku edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz”¹⁰⁸⁷.

4. Ölçüsü: 4 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

¹⁰⁸⁶ El-Hac, 22/77.

¹⁰⁸⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.340.

6. Hattatı: Hasan Çelebi

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Hacc Suresi 77. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezi ve çevre süslemeleri diğer yarım kubbelerdeki uygulamalarla aynıdır. Yazıda Hasan Çelebi imzası ve h. 1403 (m. 1982-1983) tarihi vardır. 1900'lerin başından kalan fotoğrafa göre aynı metnin uygulandığı yazıda istif değiştirilmiştir (Fot. 293)

Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Yalnız افعلوا bölümü diğer bölümlere göre daha sadedir. Yazı bazı bölümlerde iki bazı bölümlerde üç kademedede istiflenmiştir. Metnin yazı alanına dağıtılmasından sonra oluşan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. Yazıda teşrifata uyulmuştur. Özellikle okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle hattat ketebesinde açıkça görülen form bozuklukları önceki yarım kubbe yazıları gibi yazının sıva üzerine uygulanmasında ortaya çıkan olumsuzluklardandır.

F. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp Yazısı:

Kâle Bölümü ve Ahzab Suresi 56. Ayetin Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 294, 303,304.

2. Kubbe Yazısı Metni: Kâle Bölümü ve Ahzab Suresi 56. Ayetin Başlangıcı

قال الله تعالى ان الله وملئكته يصلون على النبي¹⁰⁸⁸

3. Anlamı:

Allah Teâlâ buyurdu ki;

“Allah ve melekler peygambere salat ediyorlar”¹⁰⁸⁹.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

¹⁰⁸⁸ El-Ahzab, 33/56.

¹⁰⁸⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.425.

6. Hattatı: Kasım Gubari.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni ayet olduğunu belirten **قال الله تعالى** bölümü ve Ahzab Suresi 56. ayet başlangıcından oluşmaktadır. Yazı merkezinde geometrik süsleme, çevresinde bitkisel desenli başlık tezyinatı vardır.

Yazı celi sülüs satır istif formundadır. Metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazı metin uzunluğu, yazı alanı, yazı kalemi kalınlığı birbirlerine uygun olmadığından yoğunlaştırılmış bir istif elde edilmiştir. Yazının sıkışıklığından dolayı **قال** kelimesinde kaf (ق), **ملئكته** kelimesinde te (ت), **يصلون** kelimesinde ye (ى) ve **النبي** kelimesinde be (ب) harflerinin noktaları yuvarlak formdadır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri çok azdır. Yoğun istif anlayışına rağmen özellikle işaretlerin kullanılmaması yazıda sadelik fikrini ortaya çıkarmıştır.

G. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı:

Ahzab Suresi 56. Ayetin Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 294, 305.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ahzab Suresi 56. Ayetin Devamı

يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليما¹⁰⁹⁰

3. Anlamı:

“Ey iman edenler, siz de ona salat ve selam okuyun”¹⁰⁹¹.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Kasım Gubari.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹⁰⁹⁰ El-Ahzab, 33/56.

¹⁰⁹¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.425.

Tromp yazısı, önceki tromp yazısıyla merkez ve çevre süslemesi, yazı formu ve üslup özellikleri bakımından aynıdır. Yazı metni, önceki tromp göbeğindeki yazının kaldığı yerden devamla Ahzab Suresi 56. ayet tamamlanmıştır. Orijinal örnek olarak tamamen yenilenmeden asıl form ve uygulama özellikleriyle görebildiğimiz yazı, her yönden güzelliğini ortaya koymaktadır. Harf ve birleşmiş harf gruplarının formları, birbirleriyle uyumu, sadelik ve yazıdaki ihtişamın ortaya konulması açısından güzel bir örnektir.

Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri yok denecek kadar azdır. Yoğun istife rağmen yazı altında ve sad (ص) harfi gözünde kullanılan küçük desen parçaları yazıyla uyum sağlamıştır. Yatay ve dikey çizgiye sahip harflerin birbirlerine göre konumları, yazının ahengi, yazıdaki harf veya birleşmiş harf gruplarının açıklığı ve birbirlerini örtmemesi yazının estetik açıdan gücünü ortaya koymaktadır.

Yazının son kısmında restorasyonda yenilenen bölümünde harf formlarında oluşan form bozuklukları, restorasyonlar sonucunda yazılarda ortaya çıkan olumsuz etkilere örnektir. Bu olumsuzluklar başlıca harf bünyelerinin şişmesi veya incelmesi, özellikle harflerin musattah (düzümsü) bölümlerinde kalınlık değişimleri, harflerin boyun, göz, kaş gibi bölümlerinde ortaya çıkan yuvarlanmalar, işaretlerin formlarında meydana gelen şişmeler veya aşınmalar ilk akla gelenlerdir. Bazen bu olumsuzluklar imla hatalarına varan seviyeye ulaşabilmektedir.

H. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 43. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 296, 306

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 43. Ayet

واقموا الصلوة واتوا الزكوة واركعوا مع الراكعين¹⁰⁹²

3. Anlamı:

¹⁰⁹² El-Bakara, 2/43.

“*Namazı kılın, zekatı verin, ruku edenlerle beraber ruku edin*”¹⁰⁹³.

4. **Ölçüsü:** 3.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla aynı merkez ve çevre süslemelerine sahiptir. Yazı kalemişi tekniğinde koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 43. ayetten oluşmaktadır. Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Yazı bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademedede istiflenmiştir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri yazıdan arda kalan boşluklarda yoğun olarak kullanılmıştır. Harf kenar çizgilerinde ve işaretlerin formlarındaki form bozuklukları yazının kubbeye uygulanmasında ortaya çıkan olumsuzluklardır.

İ. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Orta Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 115. Ayetin Bir Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 296, 307
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 115. Ayetin Bir Bölümü

ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله¹⁰⁹⁴

3. Anlamı:

“*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır*”¹⁰⁹⁵.

4. **Ölçüsü:** 3.20 metre çapında.

¹⁰⁹³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.6.

¹⁰⁹⁴ El-Bakara, 2/ 115.

¹⁰⁹⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.17.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla aynı merkez ve çevre süslemelerine sahiptir. Yazı kalemişi tekniğinde koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni Bakara Suresi 115. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. İki kademede yapılan istifleme **وجه الله** bölümünde üç kademeye çıkarılmıştır. **المغرب** kelimesinde gayn (غ) harfi küplü formuyla kullanılmış, be (ب) harfi üst bölümde mecmua formda keşidelendirilmiştir. **قثم** kelimesi fe (ف) ve se (ث) harflerinin noktaları bir araya getirilerek dört noktalı bir form elde edilmiştir. Yazı dışında kalan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

J. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp

Yazısı: Araf Suresi 29. Ayetin Bir Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 296, 308.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Araf Suresi 29. Ayetin Bir Bölümü

قل امر ربى بالقسط واقموا وجوهكم عند كل مسجد وادعوه مخلصين له الدين¹⁰⁹⁶

3. Anlamı:

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın!"¹⁰⁹⁷.

4. **Ölçüsü:** 3.20 metre çapında.

¹⁰⁹⁶ El-Araf, 7/29.

¹⁰⁹⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.152.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni Araf Suresi 29. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına yoğun ve dengeli olarak dağıtılmıştır. Yoğun istifte yazıdan arda kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

K. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: İsra Suresi 78. Ayetin Bir Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 298, 309.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** İsra Suresi 78. Ayetin Bir Bölümü

1098 اقم الصلوة لدلوك الشمس الى غسق الليل وقران الفجر

3. Anlamı:

“Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını”¹⁰⁹⁹

4. **Ölçüsü:** 3.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Hasan Çelebi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

¹⁰⁹⁸ El-İsra, 17/78.

¹⁰⁹⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.289.

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni İsrâ Suresi 78. ayetin başlangıcından oluşmaktadır. Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazı alanında yazının oluşturduğu yoğunluk, diğer doğu yarım kubbe eteğindeki tromp yazıları kadar değildir. Yazıda oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

L. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Orta

Tromp Yazısı: İsrâ Suresi 78. Ayetin Sonu, İsrâ Suresi 79. Ayetin Başları

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 298, 310, 311.

2. Kubbe Yazısı Metni: İsrâ Suresi 78. Ayetin Sonu, İsrâ Suresi 79. Ayetin Başları

ان قران الفجر كان مشهودا ومن الليل فتهدد به نافلة لك¹¹⁰⁰

3. Anlamı:

“Çünkü sabah namazı şahidlidir. Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafile bir ibadet olarak da namaz kıl.”¹¹⁰¹

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemesi, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni önceki tromp yazısında

¹¹⁰⁰ El-İsrâ, 17/78,79.

¹¹⁰¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.289.

başlatılan İsra Suresi 78. ayetin son bölümüyle, İsra Suresi 79. ayetin başlarından oluşmaktadır. 1900'lerin başından kalan fotoğrafa göre aynı metnin uygulandığı yazıda istif değiştirilmiştir (Fot. 310).

Celi Sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Yazıdan arda kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle yoğun olarak doldurulmuştur. مشهودا kelimesinde fe (ف) harfinin formu, kelimesinde şın (ش) harfinin kendinden sonraki bölüme alttan tutturularak bitişmesi istif kolaylığı açısından tercih edilmiş olmalıdır. فتهدد kelimesinde te (ت) harfinin formu dikkat çekicidir. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

M. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp

Yazısı: İsra Suresi 79. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 298, 310, 312.

2. Kubbe Yazısı Metni: İsra Suresi 78. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا¹¹⁰²

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“...ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin”¹¹⁰³

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹¹⁰² El-İsra, 17/79.

¹¹⁰³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.289.

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni önceki küçük yarım kubbe yazısından başlatılan İsrâ Suresi 79. ayetin devamı ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazının sonunda Hasan Çelebi imzası ve h. 1400 (1979-1980) tarihi bulunmaktadır. 1900'lerin başında alınmış bir fotoğrafa göre aynı metnin uygulandığı yazıda istif değiştirilmiştir (Fot. 310).

Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazıdan arda kalan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle yoğun olarak doldurulmuştur. عسى ve يبعثك kelimesinde ayn (ع) harfleri küplü formuyla kullanılmıştır. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

N. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: Besmele-i Şerif ve Ankebut Suresi 45. Ayet Başları

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 301, 313, 314.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Ankebut Suresi 45. Ayet Başları

بسم الله الرحمن الرحيم

اتل ما اوحى اليك من الكتاب¹¹⁰⁴

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Kitaptan sana vahyedilenleri oku”¹¹⁰⁵.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹¹⁰⁴ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁰⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

Tromp yazısı, doğu ve kuzey yarım kubbe eteklerindeki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni besmele-i şerif ve Ankebut Suresi 45. ayetin başlangıcından oluşmaktadır. 1900'lerin başında alınmış bir fotoğrafa göre yeni yazıda besmele ilavesiyle aynı metin yazılmış, istif değiştirilmiştir (Fot. 313).

Celi sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Yazıda oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile yoğun olarak doldurulmuştur. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

O. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Orta Tromp

Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayetin Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 301, 313, 315, 316.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayetin Devamı

واقم الصلوة ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر¹¹⁰⁶

3. Anlamı:

“*Namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder*”¹¹⁰⁷.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni önceki tromp yazısında başlatılan Ankebut Suresi 45. ayetin devamıdır. 1900'lerin başında alınmış bir fotoğrafa göre yeni yazıda aynı metin yazılmış, istif değiştirilmiştir (Fot. 313, 315).

Celi sülüs satır istif formundaki yazıda, metin yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri yazıda oluşan boşlukları

¹¹⁰⁶ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁰⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

doldurmak için yoğun olarak kullanılmıştır. الفحشاء kelimesinde ha (ح) harfi küplü formuyla kullanılmıştır. المنكر kelimesinde mim (م) harfi kendinden sonraki bölüme alttan tutturularak bitleştirilmiştir. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

P. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp

Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 301, 315, 317.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayetin Sonu ve Sadeka Bölümü

ولذكر الله اكبر و الله يعلم ما تصنعون¹¹⁰⁸

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir”¹¹⁰⁹.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı, önceki tromp yazılarıyla merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni önceki iki tromp yazısında başlatılıp devam ettirilen Ankebut Suresi 45. ayetin son bölümüyle, sadeka bölümünden oluşmaktadır.

Celi Sülüs satır istif formundaki yazıda metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Bazı bölümlerde üç kademeye çıkarılan istifleme yazıdaki yoğunlaştırılmış istiflemeyi ortaya koymaktadır. Yazıda oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin

¹¹⁰⁸ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁰⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

işaretleriyle doldurulmuştur. تصنعون kelimesinde ilk nun (ن) harfi ve العظيم kelimesinde ayn (ع) harfi kendilerinden sonra gelen bölümlere alttan tutturularak bitleştirilmiştir. Önceki yazılarda ortaya çıkan uygulama problemleri bu yazıda da mevcuttur.

1900'lerin başında alınmış bir fotoğrafa göre, yeni yazıda sadeka bölümü ilavesiyle aynı metin yazılmış, istif değiştirilmiştir (Fot. 315). Batı yarım kubbe eteğinde bulunan üç tromp yazısı eski yazı fotoğraflarının elimizde olması sebebiyle, yazıların bugünkü durumuyla bazı kıyaslamalar yapabilir, yazıların üslup özellikleriyle ilgili sonuçlara ulaşabiliriz.

20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna göre yazılan bu üç tromp yazısının başına besmele-i şerif sonuna sadeka bölümü ilave edilerek metin uzatılmıştır. Eski yazılarda bu bölümler olmamasına rağmen yazı 20. yüzyıl yazı üslubuna benzer nitelikte istiflenerek yazılmıştı. Eski yazı, metnin kısa olmasından dolayı, yazı alanına nisbetle kalemin daha kalın olduğu, dolayısıyla yazının daha belirgin olduğu açıktır. Eski yazıda farklılaşan diğer özellik okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin azaltılmasıdır. Bu durum yazıda sadelik fikrini ortaya koyan bir yaklaşımdır. Yeni yazı metin uzunluğunun yanında, ayn (ع), cim (ج) gibi harflerin küplü kullanımını sonucu, metnin uzamasıyla daralan kullanım alanını daha da küçültmektedir. Yazı bünyelerinden kalan sınırlı boşlukların okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulması yazıda sadelik fikrini ortadan kaldırmaktadır. Tüm bu etkenler eski yazıya nisbetle yeni yazıda, yazı kaleminin küçülmesi ve yazı görünürlüğünün azalmasıyla sonuçlanmıştır.

R. Güneybatı Köşe Küçük Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Ra'd Suresi 2. Ayetin

Bir Bölümü

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 318.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Ra'd Suresi 2. Ayetin Bir Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

الله الذى رفع السموات بغير عمد ترونها ثم استوى على العرش و سخر الشمس والقمر كل
يجرى لاجل مسمى يدبر الامر¹¹¹⁰

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; ayetleri de açıklıyor”¹¹¹¹.

4. Ölçüsü: 2 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ile Ra'd Suresi 2. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan boş bırakılmıştır. Yazı dıştan cetvel ve yarım şemse başlık süslemeleriyle çevrelenmiştir. Yazıda Hasan Çelebi imzası ve h. 1399 (m. 1978-1979) tarihi vardır.

Müdevver yazıda istifleme bazı bölümlerde iki, bazı bölümlerde üç kademedir. Satır istif formundaki yazıda, yazı alanı dış sınırını belirleyen birinci kademe ve üstündeki ikinci kademe bazen kelimelerin tamamı yazılmış, üçüncü kademe kelimelerin bazı harfleri için kullanılmıştır. Yazı alanı dikey olarak da ihtiyaç nisbetinde yazı metni için kullanılmıştır. Yazı metni yazı alanında dengeli bir dağılım göstermektedir. الذى, استوى ve يجرى kelimelerinin sonundaki ye (ى) harfi makus formdadır. استوى kelimesinde sin (س) harfi keşidelendirilmiştir. Harf veya birleşmiş harf grupları terkiib açısından birbirleriyle uyumlu, bünyeleri ölçülüdür. Kalem hakkına riayet edilmiştir. Yeni yazılan yarım kubbe yazılarında uygulamada ortaya çıkan problemler bu

¹¹¹⁰ Er-Ra'd, 13/2.

¹¹¹¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.248.

yazıda nisbeten daha azdır. Fakat uygulama hataları yazıya göre ince kaleme sahip hattat ketebesini ile okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde daha belirgindir.

Yazının satır yüksekliği elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinden de görüleceği gibi fazladır. Buna rağmen yazının dengeli dağılımını başarıyla sağlamıştır. Yazı alanında oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle yoğun olarak doldurulmuştur. Yazı; metnin yazı alanına dengeli dağılımını, yazı alanının dikey olarak da kullanılması, yoğunlaştırılmış istif anlayışı, yazıda oluşan boşlukların okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulması özellikleriyle 20. yüzyıl celi sülüs istif anlayışının karakteristik bir örneğidir.

S. Güneydoğu Köşe Küçük Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Araf Suresi 54.

Ayetin Bir Bölümü

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 319.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Araf Suresi 54. Ayetin Bir Bölümü

بسم الله الرحمن الرحيم

ان ربكم الله الذى خلق السموات والارض فى ستة ايام ثم استوى على العرش يغشى الليل
النهار يطلبه حثيثا والشمس والقمر والنجوم مسخرات بامره¹¹¹²

3. **Anlamı:**

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır”¹¹¹³.

4. **Ölçüsü:** 2 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

¹¹¹² El-Araf, 7/54.

¹¹¹³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.156.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Araf Suresi 54. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan bezelidir. Yazı dışardan yarım şemse başlık süslemeleriyle çevrelenmiştir.

Müdevver forma sahip yazıda elif (ل) lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin çoğunluğu kubbe merkezini göstermemektedir. Birleşmiş harf gruplarının yatay eksenleri de daire yatay ekseninde değildir. Başka bir ifadeyle yazı unsurlarının yatay ve dikey eksenleri birbirleriyle uyumlu değildir. Bu sebeple ilk bakışta yazıdaki karışıklık dikkat çekmektedir. Yazı metni yazı alanına dengeli dağıtılmamıştır. Yazının yoğunluğunun arttığı bölümlerde kalem inceltilerek, metin yazı alanına sığdırılmaya çalışılmıştır. Yoğun istif sebebiyle birçok noktalı harfin noktaları yuvarlak formda ve farklı büyüklükte kullanılmıştır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı yok denecek kadar azaltılmıştır. الذى ism-i mevsulünün ye (ى) harfi unutulmuştur. الليل kelimesinden sonra yazılan vav (و) harfi fazladır.

Diğer kubbe yazılarında ortaya çıkan uygulama hataları bu yazıda da vardır. Harflerin bazı bölümleri şişmiş, zülfeler kalınlaşmış, مسخرات kelimesinin sin -hı (سخ) harflerinde olduğu gibi kalemin incelendiği bazı bitişme noktaları kopmuştur.

T. Kuzeydoğu Köşe Küçük Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Mü'min Suresi 64.

Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 320.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Mü'min Suresi 64. Ayet.

بسم الله الرحمن الرحيم

الله الذى جعل لكم الارض قرارا والسماء بناء وصوركم فاحسن صوركم ورزقكم من

الطيبات ذلكم الله ربكم فتبارك الله رب العالمين¹¹¹⁴

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

¹¹¹⁴ El-Mü'min, 40/64.

Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizin temiz nimetlerle rızıklandırılan Allah'tır. İşte rabbiniz olan Allah; alemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir."¹¹¹⁵.

4. Ölçüsü: 2 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemşi tekniğinde, koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Mü'min Suresi 64. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan boş bırakılmıştır. Yazıyı dıştan cetvel ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir. Yazıda Hasan Çelebi imzası mevcuttur.

Müdevver yazı yoğun istifleme anlayışına sahiptir. İstifleme bazı bölümlerde dört kademeye çıkarılmıştır. Yazı metni tüm yazı alanına dengeli, aynı zamanda yoğun bir dağılım göstermektedir. Harf veya birleşmiş harf grupları terkip açısından birbirleriyle uyumlu, bünyeleri ölçülüdür. Kalem hakkına riayet edilmiş, yazıda teşrifata uyulmuştur. Yazının satır yüksekliği elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinden fazladır. Yazının yazı alanına dengeli dağılımı başarıyla sağlanmıştır. Yazı alanında oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle yoğun olarak doldurulmuştur.

Yeni yazılan yarım kubbe yazılarında uygulamada ortaya çıkan olumsuzluklar köşelerdeki küçük kubbe yazılarında azalmıştır. Fakat uygulama hataları yazı bünyesine göre ince kaleme sahip hattat ketebesine ile okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinde daha açıktır.

Yazı; metnin yazı alanına dengeli dağılımı, yazı alanının dikey olarak da kullanılması, yoğunlaştırılmış istif anlayışı, yazıda oluşan boşlukların okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulması gibi öne çıkan özellikleriyle 20. yüzyıl celi sülüs istif anlayışının karakteristik bir örneğidir.

¹¹¹⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.473.

U. Kuzeybatı Köşe Küçük Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Furkan Suresi 2. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 321

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Furkan Suresi 2. Ayet

بسم الله الرحمن الرحيم

الذى له ملك السموات و الارض ولم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك فى الملك و خلق كل شئ

فقدرة تقدير¹¹¹⁶

3. Anlamı:

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır”¹¹¹⁷.

4. Ölçüsü: 2 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı Hasan Çelebi'nin yazdığı güneybatı ve kuzeybatı köşe kubbelerindeki yazılarla, merkez ve çevre süslemeleri, form ve uygulama esasları açısından aynı üsluba sahiptir. Yazı metni besmele-i şerif ve Furkan Suresi 2. ayetten oluşmaktadır. Yoğun istifleme anlayışına sahip yazı, müdevver celi sülüs satır istif formundadır. Yazıda Hasan Çelebi imzası vardır.

¹¹¹⁶ El-Furkan, 25/2.

¹¹¹⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.358.

KATALOG NO: 51

I. CAMİNİN ADI: SULTAN SELİM CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih.

YAPIM TARİHİ: h. 929 (m. 1522)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 31 Temmuz 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Balat Mahallesi'nde, Sultan Selim Semtinde Çukurbostan yanında, Haliç'e doğru derinleşen bir yarın üzerindedir¹¹¹⁸.

Kanuni Sultan Süleyman'ın babası Yavuz Sultan Selim adına yaptırdığı, imaret, tabhane, mektep ve medreseden oluşan külliye'nin camisidir¹¹¹⁹. Harim cümle kapısında bulunan kitabeye göre inşaatı h. 929 (m. 1522) yılının Muharrem ayında tamamlanmıştır¹¹²⁰ (Fot. 322).

Dış avlusuna değişik yönlerde bulunan üç kapıyla ulaşılmaktadır¹¹²¹. Caminin dikdörtgen planlı şadırvanlı iç avlusuna biri eksende ikisi yanlarda üç kapıdan girilmektedir¹¹²². Eksende yer alan kapısı mukarnaslı ve gösterişli diğerleri daha sadedir. Ortada şadırvanın olduğu iç avlu ve son cemaat yeri dört yönden kubbeli revaklarla çevrilidir¹¹²³. Eksende yer alan iç avlu kapısı ve harim cümle kapısı önüne denk gelen bölümler daha yüksek ve çapraz tonozla örtülüdür. İç avlu duvarları iki sıra pencere, son cemaat duvarı tek sıra pencerelidir¹¹²⁴.

Camiye eksende bulunan derin bir nişe sahip, alınlığında Arapça inşa kitabesi olan mukarnaslı kapıdan girilmektedir¹¹²⁵. Cami plan olarak Edirne II. Bayezid Camii'ne

¹¹¹⁸ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, C.6, s. 519.

¹¹¹⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 130; Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziha Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 54

¹¹²⁰ Halil Ethem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 49; Öz, a.g.e, s. 130; Ayvansarayî, a.g.e, s. 54

¹¹²¹ Yüksel, a.g.e,520.

¹¹²² (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, t.y, s. 106.

¹¹²³ İ. Aydın Yüksel, "Sultan Selim Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 514, ss. 513-516

¹¹²⁴ Yüksel, a.g.e,520.

¹¹²⁵ (Konyalı), a.g.e, s. 106

benzer¹¹²⁶. Cami kesme küfeki taşından yapılmıştır. Bazı yerlerde kırmızı taş da kullanılmıştır¹¹²⁷. Kare planda olan cami harimi 24.35x24.30 metre ölçülerindedir¹¹²⁸. Duvar içine yerleştirilen dört büyük kemer üzerine oturan kubbenin geçişi ikinci sıra pencere hizasına kadar inen pendentiflerle sağlanmıştır¹¹²⁹. Harimin iki tarafında dokuz kubbenin örttüğü, dörder odalı tabhaneler bulunmaktadır¹¹³⁰. Mihrap duvarının sol köşesinde sekiz sütunun taşıdığı hünkâr mahfili, sağ duvarın ortasında müezzin mahfili bulunmaktadır¹¹³¹. Harimde, giriş kapısının üstünde diğer mahfillere göre yüksekte küçük bir mahfil daha vardır¹¹³². Cami kemerlerde bulunan beşer pencere ve kubbe kasnağı pencereleri ile aydınlatılmıştır¹¹³³.

Mihrap ve minberi mermerdendir. Mukarnaslı mihrabın kenarları kumsaatli ve sade, alınlığı kitabelidir¹¹³⁴. Minber, korkulukları geometrik şebekeli, aynalıği kabartma desenlidir¹¹³⁵. Tek şerefeli, çokgen gövdeli, kesme taştan yapılan iki minaresi, iç avlu duvarı ile tabhanelerin birleştiği köşelerdedir¹¹³⁶.

Camide metal, mermer-taş işçilikleri, harim ve iç avlu ilk kat pencereleri alınlıklarında yer alan çini panolar, özenli işçilik ve zengin malzeme kullanımı açısından dikkat çekicidir¹¹³⁷. Aydın Yüksel'in hünkâr mahfeli tavanındaki kalemişi süslemelerin devrinden kalma olabileceği görüşüne Doğan Kuban katılmaz¹¹³⁸.

Cami 1938, 1959-1960, 1961-1962 ve 2008 yıllarında restorasyonlar geçirmiştir¹¹³⁹. Cami takımı yazıları Mehmed Şefik Bey imzasını taşımaktadır (Fot. 323). Halim Özyazıcı'nın yazdığı h. 1356 (m. 1937-1938) tarihli kubbe yazısı cumhuriyet döneminde yapılan ilk restorasyondan kalmıştır.

¹¹²⁶ Doğan Kuban, "Sultan Selim Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 62.

¹¹²⁷ Yüksel, a.g.e, s. 520.

¹¹²⁸ Yüksel, a.g.m, s. 514.

¹¹²⁹ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 231; Yüksel, a.g.m, s. 514

¹¹³⁰ (Konyalı), a.g.e, s. 107.

¹¹³¹ (Konyalı), a.g.e, s. 107; Yüksel, a.g.m, s. 514.

¹¹³² Yüksel, a.g.m, s. 514.

¹¹³³ Yüksel, a.g.e, s. 521.

¹¹³⁴ Yüksel, a.g.m, s. 514.

¹¹³⁵ (Konyalı), a.g.e, s. 107.

¹¹³⁶ Yüksel, a.g.e, s. 520.

¹¹³⁷ (Konyalı), a.g.e, s. 106; Yüksel, a.g.m, s. 514; Kuban, a.g.m, s. 63.

¹¹³⁸ Yüksel, a.g.e, s. 521; Kuban, a.g.m, s. 63.

¹¹³⁹ Kuban, a.g.m, s. 63; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 26, 27; *2003-2010 Restorasyonlarımız*, C.1, y.y, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 370; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s.478.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 324-326.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹¹⁴⁰

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹¹⁴¹

4. Ölçüsü: 5.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs.

6. Hattatı: Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılan kubbe yazısı h. 1356 (m.1937-1938) tarihini taşımaktadır¹¹⁴². Eski bir camiye, yeni yapılan kubbe yazısı uygulamasının güzel bir örneğidir.

¹¹⁴⁰ En-Nur, 24/35.

¹¹⁴¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

¹¹⁴² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı,1970, s.107.

Kubbe yazısı, sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin tamamını içermektedir¹¹⁴³. Kubbe merkezinde ve yazının çevresinde yer alan yoğun tezyinat alanının içine yerleştirilen yazı, uzun metni ile dikkat çekicidir. Yazı Büyük Selimiye Camii ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii kubbeleri için İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılan kubbe yazısıyla aynı istife sahiptir. Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri yeniden tasarlanmıştır. Celi sülüs yazı istifinin önemli bir formunu oluşturan satır istif formundadır. Alt ve üst sınır çizgisi arasında celi sülüs istif kurallarına uygun olarak oluşturulan satır istifi, kubbe yazılarının müdevver formu içinde değerlendirilmiş bir örneğidir.

Harflerin bünyeleri yazı alanı içinde dengeli olarak dağıtılmıştır. Harfler, birleşmiş harf grupları ve kelimeler genelde üç, bazı yerlerde dört kademede istiflenmiştir. *المصباح في زجاجة* bölümünde istifleme dört kademeye çıkarılmış, en üste konumlandırılan *المصباح* kelimesinin ha (ح) harfi küplü forma sahip olduğu halde, en üste yerleştirilebilmiştir. Kelime teşrifatında sıralama, istif gerekliliği dikkate alınarak hem yukarıdan aşağıya, hem de aşağıdan yukarıya doğru yapılmıştır. Yine *المصباح في زجاجة* bölümü yukarıdan aşağıya doğru yapılan sıralamaya, besmele bölümü ise aşağıdan yukarıya yapılan düzenlemeye örnek gösterilebilir.

Alt ve üst sınır arasında yapılan yoğunlaştırılmış istif uygulaması tüm yazıda hakimdir. *لم تمسه* bölümü gibi üst çizgiye kadar istiflenmeyen bölümler okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleriyle doldurulmuştur. İşaretlerin yoğun kullanımı yazı alanının tamamı için geçerli bir durumdur.

Yazıda harf, kelime ve kelimeler arasındaki uyum üst seviyededir. Harf formları açısından bir tutuculuk gözlenmez. İstifin gerektirdiği harf formu tercihi ön plandadır. Örneğin vav (و) harfinin hem müdevver, hem mürsel hali istif düzenine göre tercih edilmiştir. Benzer tasarruflar diğer harf formları için de geçerlidir.

Kubbe yazısı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı ve çok sayıda camide değişik ebatlarda uygulanan Nur Suresi 35. ayetin bir bölümünden oluşan yazının bazı yönlerden devamıdır. Kazasker Mustafa İzzet Efendi yazısında geleneksel Fatır

¹¹⁴³ M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi I*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s.105.

Suresi 41. ayetten farklı bir metin seçmiş fakat ayetin tamamını yazmamıştır. Kazasker'den yaklaşık 90 yıl sonrasında yazılan bu istif ayetin tamamının yazılması açısından yeni bir tercihtir. Metnin uzamasından dolayı kalem (ağız) küçülmüştür. Diğer bir ifadeyle yazının boyutundan bağımsız olarak, yazıya oranla harf boyutları yani kalem kalınlığı küçülmüştür. Aynı zamanda uzun metnin sığdırılması için daire çapı genişlemiş, yazı dairenin dış yüzeyine dayandığından içerde kalan geniş alan, yazıdan bağımsız tezyinat alanını oluşturmuştur. Alan düzenlemesi açısından da yeni yazı, kubbe merkezi çevresinde bir kuşak yazısı formuna dönüşmüştür.

KATALOG NO: 52
I. CAMİNİN ADI: SÜLEYMANİYE CAMİİ
BULUNDUĞU YER: Fatih.
YAPIM TARİHİ: h. 964 (m. 1557)
İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 03 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Süleymaniye Mahallesi'nde, Şifahane Sokak, Prof. Sıddık Sami Onar Caddesi ve Mimar Sinan Caddesi arasında kalan alandadır.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan caminin inşası h. 957 yılı cemaziyel evvel ayının evahirinde (m. 7-16 Haziran 1550) başlamış, h. 964 yılı zilhicce ayının evahirinde (m. 25 Eylül- 4 Ekim 1557) ibadete açılmıştır¹¹⁴⁴. Yapı; darülhadis, medreseler, darüşşifa, imaret, bimarhane, kervansaray, mektep, hamam ve dükkanlardan oluşan külliye'nin ana binası olan camidir¹¹⁴⁵. Caminin dış avlusuna on bir kapıdan girilmektedir¹¹⁴⁶. Cami, merkezi kubbeli harim bölümü ile köşelerinde dört minarenin bulunduğu şadırvanlı iç avludan oluşmaktadır¹¹⁴⁷. Üç kapıdan girilen iç avlu, son cemaat yeri ve üç yönden yirmi dört sütun üzerinde yükselen yirmi sekiz kubbe ile kuşatılmıştır¹¹⁴⁸. Cami harimiyle iç avlunun birleştiği köşelerde bulunan üçer şerefeli iki minare, avlunun kuzey köşelerinde bulunan ikişer şerefeli minarelerden daha yüksektir¹¹⁴⁹. Avlunun ortasında konumlandırılmış dikdörtgen şadırvan kullanımdan ziyade tezyini bir kimlik taşımaktadır¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 132; Yasin Yılmaz, *Kanuni Vakfıyesi Süleymaniye Külliyesi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008, s. 104.

¹¹⁴⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Neziha Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 56; Öz, a.g.e, s. 131.

¹¹⁴⁶ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 109.

¹¹⁴⁷ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 84.

¹¹⁴⁸ (Konyalı), a.g.e, s. 109, 110.

¹¹⁴⁹ Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C.38, s. 115.

¹¹⁵⁰ (Konyalı), a.g.e, s. 110; Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 100.

Cami harimine eksende yer alan cümle kapısıyla, yan cephelerin kuzey taraflarında bulunan iki kapıdan girilmektedir¹¹⁵¹. Yan duvarlarda pencere nişlerinden farksız iki kapı daha vardır¹¹⁵².

27,40 metre çapındaki merkezi kubbe, açıkta duran dört payenin desteklediği kemerler üstünde yükselmektedir¹¹⁵³. İkişer küçük yarım kubbenin (eksedranın) eteklediği mihrap ve giriş yönüne yerleştirilen yarım kubbeler, merkezi kubbeyi desteklemektedir¹¹⁵⁴. Yarım kubbeler merkezi kubbe ile aynı çaptadır¹¹⁵⁵. İki yanda oluşturulan sahinler köşelerde ve ortadakilerin daha büyük olduğu beşer kubbeyle örtülmüş, harim iç ölçüleri 57,59x56,95 metreye ulaşmıştır¹¹⁵⁶. Caminin mihrabı mermerden, nişi beş kenarlı, mukarnas yaşmaklı, alınlığı kitabeli, sağ ve solu çini panolarla sarıldığından nisbeten sade görünümüldür¹¹⁵⁷. Minber mermerden, klasik üslupta, korkuluğu şebekeli, yanlıkları sadedir¹¹⁵⁸. Mihrap duvarı tarafında sağ payeye dayanan on altı sütunun taşıdığı müezzîn mahfeli vardır¹¹⁵⁹. Mihrap duvarının doğu köşesinde sekiz sütuna dayanan hünkâr mahfili bulunmaktadır¹¹⁶⁰. Abanoz vaaz kürsüsü oyma ve kakma tekniğiyle yapılmış benzersiz bir eserdir¹¹⁶¹.

Cami Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ilk yarısında, cumhuriyet döneminde 1940, 1955-1960, 2007-2010 yıllarında restorasyonlar geçirmiştir¹¹⁶².

II. KUBBE YAZILARI

Camide çini, ahşap, metal ve taş işçiliğinin itinalı ve ölçülü kullanımı dikkat çekicidir¹¹⁶³. Sade bezeme programına nisbetle öne çıkan uygulama alanı hat sanatı

¹¹⁵¹ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566) İstanbul, C.6*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2004, s. 588.

¹¹⁵² (Konyalı), a.g.e, s. 112.

¹¹⁵³ Mülayim, a.g.m, s. 115, 116.

¹¹⁵⁴ Kuran, a.g.e, s. 84;

¹¹⁵⁵ Mülayim, a.g.m, s. 117.

¹¹⁵⁶ Kuran, a.g.e, s. 84; Yüksel, a.g.e, s. 588.

¹¹⁵⁷ Mülayim, a.g.m, s.117.

¹¹⁵⁸ Yüksel, a.g.e, s. 602.

¹¹⁵⁹ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 105

¹¹⁶⁰ Kuban, a.g.m, s. 99.

¹¹⁶¹ (Konyalı), a.g.e, s. 112.

¹¹⁶² Ahmet Ersen vd, "Süleymaniye Camii 2007-2010 Yılları Restorasyonu ve Restorasyon Kararları", İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı, S. 3 (2011), s. 9, 10; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25.

¹¹⁶³ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 289.

uygulamalarıdır¹¹⁶⁴. Hat sanatı uygulamaları mermer veya taşa mahkuk kitabeler, ahşap oymalar, çini ve sıva zemine yapılan yazı uygulamaları gibi çok değişik malzeme ve teknikte görülmektedir. Zengin hat sanatı uygulamaları iç avlu kapıları alınlıklarında, son cemaat yeri orta kubbe kemeri alınlığı ve karşısında iç avlu kubbesi kemeri alınlığında, son cemaat yeri pencere alınlıklarında çini panolarda, harim cümle ve yan kapı alınlıklarında, mihrap alınlığında, mihrabın iki tarafında çini panolarda, mihrap cephesi pencere alınlıklarında çini panolarda, mahfil pencere alınlıklarında, hünkar mahfilinde, kubbeyi destekleyen ama taşıyıcıların yüzeylerinde, pandantiflerde, harim merkezini örten ana kubbe ve yarım kubbe göbeklerinde bulunmaktadır¹¹⁶⁵ (Fot. 327-329). Yazılarda kelime-i tevhid, Fatıha Suresi, cami, namaz, ibadet gibi konulardan bahseden ayetler, esmâ-ül hüsnâ, dua cümlecikleri, kubbede yer ve gök ile ilgili Fatır Suresi 41. ayeti, mihrap ayeti, lafza-i celal, ism-i nebi, dört halife ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin efendilerimizin isimleri gibi geleneksel metinlerinden oluşmaktadır¹¹⁶⁶. Yazılar açısından dikkat çeken bir diğer özellik daire formlu yazıların harim bölümünde çokluğudur. Mihrabın sağında ve solunda çini panolarda iki parça halinde Fatıha Suresi, aynı formda ana kubbeyi taşıyan paye yüzeylerinde de bulunmaktadır. Yine bu paye yüzeylerinde ve tromp pandantiflerine dağıtılan cami yazısı takımları, pandantiflerde ayetler ve ana kubbe ile yarım kubbe merkezlerinde göbek yazıları daire yazılardır. Daire formundaki yazılardan cami takımı yazıları dışındaki daire yazılar müdevver karakterdedir.

Kubbe yazılarından kuzey yarım kubbe eteğinde bulunan tromp yazıları aynı ayetin devamı olduklarından, metin okuma sırasına göre sıralanmıştır.

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 330-332.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

¹¹⁶⁴ Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 108.

¹¹⁶⁵ Yüksel, a.g.e, s. 576, 577, 595, 600, 601, 602, 613.

¹¹⁶⁶ Ali Rıza Özcan, "Yazılar ve İmzalar", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, ed. Selçuk Mülayim, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, ss. 357-382.

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه
كان حليما غفورا¹¹⁶⁷

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹¹⁶⁸.

4. Ölçüsü: 8 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Ahmed Karahisari, Abdülfettah Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Ana kubbe göbeğinde bulunan yazı çinko, yeşil zemin üzerine zerendud uygulamadır. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Mevcut yazı 1860'lı yıllarda ilk yazının üslup ve düzeni korunarak Abdülfettah Efendi tarafından yazılmıştır¹¹⁶⁹. İlk kubbe yazısını Ahmed Karahisari'nin mi, Hasan Çelebi'nin mi yazdığı konusunda ihtilaf vardır. İlk yazı Müstakimzade Süleyman Sadeddin, Ali Alparslan ve Muhittin Serin'e göre Ahmed Karahisari; Sâî Mustafa Çelebi, Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Hüsrev Subaşı ve Doğan Kuban'a göre Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır¹¹⁷⁰. Bu ihtilaf ana kubbe yazısının önemini de açıklar niteliktedir.

¹¹⁶⁷ El-Fatır, 35/41.

¹¹⁶⁸ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

¹¹⁶⁹ Hüsrev Subaşı, "Süleymaniye Cami Hatları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 3 (2011), s. 135.

¹¹⁷⁰ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s.94; Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s.57; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s.109; Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, haz. Hayati Develi, İstanbul: K Kitaplığı, 2003, s. 64,146,234; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h.1281 (m.1865), s. 17; Subaşı, a.g.m, s.136; Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.108.

Kubbe yazısı kompozisyon (istif) olarak büyük oranda Rüstem Paşa Camii kubbe yazısına benzemektedir. İki yazıda انه edatındaki nun-he (نه) birleşmesi ile كان kelimesinin yerleri değişiktir.

Yazıda elif (ا), lam (ل) gibi dikey harfler ve haf bölümleri yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına bağlanmaktadır. Dikey harf veya harf bölümleri زالتا ve حلما kelimelerinin ikinci elif (ا) harfleri dışında ikili olarak düzenlenmiştir. Dikey harflerin gruplanarak yazılması teşrifatı bozmamış, harf formlarını olumsuz etkilememiştir. Yazı üst sınırını geometrik süslemenin bittiği bölüme çekilen bir çizgi belirlemektedir. Yazı metni yazı dış sınırına dayandırılmıştır. Yazının genel kompozisyonu bu haliyle kitap veya murakka yazılarındaki satır düzenini hatırlatmaktadır. Yazıda bazı kelime veya kelime bölümlerinden harfler, ikinci bir kademe oluşturmakta ve genel görünümü satır düzeninden biraz ayırmaktadır.

Yazıda teşrifata uyulmuştur. Kalem hakkına riayet ve genel kompozisyonda tenasüb üst seviyededir. Okutma, mühmel harf ve tezyini işaretlerin kullanımı azaltılarak yazı sadeleştirilmiş ve yazının daha görünür olması sağlanmıştır. Yazıyla yazı üst sınırı arasında oluşan boşluklarda kullanılan okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri Rüstem Paşa uygulamasına göre daha fazladır.

19. yüzyıl uygulamalarından etkilenen özelliği ise okutma noktalarında yuvarlak nokta tercihidir. انه edatında nun (ن) harfi noktası, حلما kelimesinde ye (ي) harfinin noktaları, غفورا kelimesinde fe (ف) harfinin noktası yuvarlak noktadır¹¹⁷¹.

B. Güney Yarım Kubbe Yazısı: En'am Suresi 79. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 333, 334.

2. Kubbe Yazısı Metni: En'am Suresi 79. Ayet.

انى وجهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا وما انا من المشركين¹¹⁷²

3. Anlamı:

¹¹⁷¹ “Yuvarlak okutma noktası yazıdaki estetiğin korunması ve normal nokta yerinin uygun olmaması durumunda az olmak şartıyla kullanılır” (Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. Uğur Derman, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 360)

¹¹⁷² El-En'am, 6/79.

“Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim”¹¹⁷³

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yazı uygulaması çinko, koyu yeşil zemin üzerine zerendud uygulamadır. En'am Suresi 79. ayetten oluşan metin 1860'lı yıllarda ilk yazının üslup ve düzeni korunarak Abdülfettah Efendi tarafından yazılmıştır. Bu uygulama diğer kubbe yazıları için de geçerlidir¹¹⁷⁴. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf kısımlarının uzantıları yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Yarım kubbe yazısı geometrik süslemeyle beraber dışardan çerçeveye alınmıştır. Geometrik süsleme alanının alt kısmıyla yazı alt sınırı arasındaki alan yazı alanıdır. Yarım kubbe yazısı bazı bölümlerde iki bazı bölümlerde üç kademe istiflenmiş, celi sülüs satır istif formundadır.

Kompozisyonun yoğunluğu sebebiyle okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri kullanımı sınırlıdır. Yazı kenar çizgilerinde kalan boşluklar rumi desen parçalarıyla dolgulanmıştır. *وجهت* kelimesinde te (ت) harfi, *للذی فطر* bölümünde zel (ذ) ve fe (ف) harfi, *حنيفا* kelimesinde ye (ی) ve fe (ف) harfi noktaları yuvarlak noktadır. Yazının son bölümü istif açısından daha sadedir. Yazıda teşrifata uyulmuştur. Kalem hakkında riayet ve harf formalarının birbiriyle uyumu, üst seviyededir.

C. Kuzey Yarım Kubbe Yazısı: Hac Suresi 77. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 331, 335, 336.

2. Kubbe Yazısı Metni: Hac Suresi 77. Ayet

يا ايها الذين امنوا اركعوا واسجدوا واعبدوا ربكم وافعلوا الخير لعلكم تفلحون¹¹⁷⁵

3. Anlamı:

¹¹⁷³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.136.

¹¹⁷⁴ Subaşı, a.g.m, s. 135,136.

¹¹⁷⁵ El-Hac, 22/77.

“Ey iman edenler! Rûku edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz.”¹¹⁷⁶

4. **Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Yazı uygulaması çinko, koyu yeşil zemin üzerine zerendud uygulamadır. Hac Suresi 77. ayetten oluşan metin 1860'lı yıllarda ilk yazının üslup ve düzeni korunarak Abdülfettah Efendi tarafından yazılmıştır¹¹⁷⁷. Elif (ل), lam (ل) dikey harf veya harf kısımlarının uzantıları yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Yarım kubbe yazısı geometrik süslemeyle beraber dışardan çerçeveye alınmıştır. Geometrik süsleme alanının alt kısmıyla yazı alt sınırı arasındaki alan yazı alanıdır. Celi sülüs satır istif formundaki yazının son bölümü istifleme açısından daha yoğundur. Okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretlerinin sınırlı kullanımı yazının sade görünmesine katkı sağlamaktadır. Yazıda yuvarlak nokta kullanımı fazladır. يا ايها bölümünde ye (ي) harfleri, افعلوا kelimesinde fe (ف) harfi, تفلحون kelimesinde te (ت) ve fe (ف) harfleri okutma noktaları yuvarlaktır. Yazının ortasında, dikey harf grupları arasında aynı düzlemde üstlerinde okutma işaretlerinden birer ötre olan dört mürsel vav (و) harfi kullanımı yazının estetik görünümüne katkı sağlamaktadır. Güney yarım kubbe yazısına nisbetle daha sade ve daha dengeli görünmektedir.

Yazıda teşrifata uyulmuştur. Kalem hakkına riayet, genel kompozisyonda harf ve birleşik harf grupları arasındaki uyum ve denge dikkat çekmektedir. Okutma, mühmel harf ve tezyini işaretlerin kullanımı azaltılarak yazı sadeleştirilmiş ve yazının daha görünür olması amaçlanmıştır.

D. Güney Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp Yazısı: Bakara Suresi 115.

Ayetten Bir Bölüm

¹¹⁷⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.340.

¹¹⁷⁷ Subaşı, a.g.m, s. 135,137.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 333, 337.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 115. Ayetten Bir Bölüm

ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله¹¹⁷⁸

3. **Anlamı:**

“Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır”¹¹⁷⁹.

4. **Ölçüsü:** 3.40 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi, Mustafa Halim Özyazıcı.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Sıva üzerine, siyah zeminde zerendud tekniğinde yapılan yazı uygulamasında Bakara Suresi 115. ayetinin bir bölümü yazılmıştır. Yazının bugünkü formu 1956-1960 restorasyonunda aslına sadık kalınarak Mustafa Halim Özyazıcı tarafından yazılmıştır¹¹⁸⁰. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf ve harf unsurlarının uzantıları yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Yarım kubbe yazısı yazı merkezindeki geometrik süslemeyle beraber dış çizgisinden çerçeveye alınmıştır. Yazının çevresi geçme desenli ince bordür ve rumi tepeliklerle süslenmiştir. المشرق kelimesindeki şın (ش) ve kaf (ق) harfleri noktaları ile فثم kelimesi fe (ف) ve se (ث) harflerinin noktaları iki dörtlü nokta tercihiyle yazıda simetri fikrini güçlendirmiştir.

Kubbe yazılarının en güzellerinden biridir¹¹⁸¹. Yazı uygulamasında kalem hakkına riayet, aynı harflerin form birlikteliği, harflerin kenar çizgilerinin netliği ve dengesi, tüm yazı alanındaki eşit dağılım, yazının kademelendirilerek istiflenmesine rağmen sıkışık durmaması, yazının estetik ve teknik açıdan üstünlüklerindedir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımının azaltılması yazıda sadelik fikrinin öne çıkmasını sağlamaktadır. Okutma işaretlerinden şeddenin özellikle kullanılması estetik kaygının önce çıktığını göstermektedir. Yazının sade ve güçlü görünümü yazıdaki abidevilik algısını artırmaktadır.

¹¹⁷⁸ El-Bakara, 2/115.

¹¹⁷⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.17.

¹¹⁸⁰ Subaşı, a.g.m, s. 137.

¹¹⁸¹ Subaşı, a.g.m, s. 137.

E. Güney Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı: Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 333, 338.

2. Kubbe Yazısı Metni: Araf Suresi 29. Ayetten Bir Bölüm

قل امر ربي بالقسط واقموا وجوهكم عند كل مسجد¹¹⁸²

3. Anlamı:

“De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin!”¹¹⁸³.

4. Ölçüsü: 3.40 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi, Mustafa Halim Özyazıcı.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Araf Suresi 29. ayetten bir bölümün yazıldığı tromp yazısı, sıva üzerine Kalemîşi tekniğinde, siyah zemin üzerine zerendud uygulamadır. Önceki tromp yazısıyla aynı üslup ve teknik özelliklere sahiptir. 1956-1960 restorasyonunda Mustafa Halim Özyazıcı tarafından aslına sadık kalınarak yazılmıştır¹¹⁸⁴. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf ve harf unsurlarının uzantıları, yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanmaktadır. Yazıyla beraber yazı merkezindeki geometrik süsleme alanı dış çizgilerinden çerçeveye alınmıştır. Yazının çevre süslemesi sağ tromp uygulamasıyla aynıdır.

Yazı uygulamasında kalem hakkına riayet, harf bünyelerindeki tokluk, aynı harflerin form açısından birbirini naksetmemesi, harflerin kenar çizgilerinin netliği ve pürüzsüzlüğü, yazı metninin tüm yazı alanına dengeli dağılımı, yazının kademelendirilerek yazılmasına rağmen sıkışıklık hissinin olmaması yazının estetik ve teknik açıdan üstünlüklerindedir. Yazının sonunda عند ve مسجد kelimeleri gibi başka

¹¹⁸² El-Araf; 7/29.

¹¹⁸³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.152.

¹¹⁸⁴ Subaşı, a.g.m, s. 137.

bölümlerle çakıştığı yerlerde harflerin kesilmesi veya devam ettirilmesi suretiyle kesişen iki unsurun da belirtilmesi harflerin görünümü kolaylaştırmaktadır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin kullanımının azaltılması yazıda sadelik fikrini güçlendirmektedir. Yazının sade ve harf bünyelerinin tok görünümü yazıda abidevilik özelliğini ortaya koymaktadır.

F. Kuzey Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayet Başlangıcı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 335, 339.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayet Başlangıcı

اتل ما اوحى اليك من الكتاب واقم الصلوة¹¹⁸⁵

3. Anlamı:

“Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl...”¹¹⁸⁶

4. Ölçüsü: 3.40 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Ankebut Suresi 45. ayetinin başlangıcının yazıldığı tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı dış sınırını belirleyen asıl yazı bölümü lam (ل), vav (و), ye (ى), mim (م), nun (ن) gibi harflerin müdevver (dönüştü) formlarıyla hareketli bir kimliğe sahiptir. Lam (ل), vav (و), ye (ى), mim (م), nun (ن) gibi münferid veya bitişmiş harf gruplarının son harfleri kendinden sonra gelen bölüme temasla mümkün olduğunca temas ederek, kesintisiz bir hareket sağlanmıştır. اوحى kelimesinin ye (ى) harfi kasesi içine yerleştirilen اليك kelimesinin bir bölümü, aynı kelimenin kef (ك) harfi çanağı içine yerleştirilen من harf-i cerinin nun (ن)

¹¹⁸⁵ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁸⁶ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

harfi, الكتاب kelimesinde be (ب) harfinin kef (ك) harfi üzerine yazılması yazıyı estetik açıdan güçlendirmiştir.

Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımını en aza indirilerek, yazıdaki sadelik fikri ve azamet hissi daha belirgin hale gelmiştir. Yazı metninin yazı alanına dağılımı çok dengelidir. Yuvarlak nokta kullanımını da yazının sade görünümüne yardım etmektedir.

G. Kuzey Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayet Devamı.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 335, 340.

2. Kubbe Yazısı Metni: Ankebut Suresi 45. Ayet Devamı.

ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر¹¹⁸⁷

3. Anlamı:

“Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder”¹¹⁸⁸.

4. Ölçüsü: 3.40 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Önceki tromp göbek yazısında başlayan Ankebut Suresi 45. ayetin devamının yazıldığı yazı sıva üzerine siyah zemin üzerine beyaz yazıdır. Önceki tromp yazılarıyla benzer üslup özelliklerine sahiptir. Yazının orta bölümü sağ ve soluna göre daha yoğun olarak istiflenmiştir.

H. Kuzey Yarım Kubbe Eteğinde Orta Tromp Yazısı: Ankebut Suresi 45. Ayet Sonu.

¹¹⁸⁷ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁸⁸ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 331, 341.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Ankebut Suresi 45. Ayet Sonu.

ولذكر الله اكبر والله يعلم ما تصنعون¹¹⁸⁹

3. Anlamı:

“Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir”¹¹⁹⁰.

4. **Ölçüsü:** 1.70 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Hasan Çelebi, Abdülfettah Efendi.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Harim cümle kapısı önündeki tromp merkezindeki yazı uygulamasında, önceki tromp yazısı metni devam ettirilerek Ankebut Suresi 45. ayetinin yazımı tamamlanmıştır. Tromp yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Diğer tromp merkezlerinde yapılan yazı uygulamalarıyla benzer üslup ve tezyinat özelliklerine sahiptir. Yazı alanı kenarlarında kalan boşluklar için rumi desen parçaları kullanılmıştır. Yazının son bölümü daha yoğun bir kompozisyona sahiptir.

¹¹⁸⁹ El-Ankebut, 29/45.

¹¹⁹⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.400.

KATALOG NO: 53

I. CAMİNİN ADI: ŞEBSAFA HATUN CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Unkapanı.

YAPIM TARİHİ: h. 1202 (m. 1787-1788)

İNCELENDİĞİ TARİH: 01 Temmuz 2014, 02 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Unkapanı semtinde, Atatürk Bulvarı ile Hacı Kadın Caddesinin kesiştiği köşededir.

Osmanlılar döneminde kadınların hayır işleri ile ilgili birçok etkinliği olmasına rağmen, kadınlar, bina yaptıran birinin uğraşmak zorunda olduğu meşgaleler sebebiyle inşaat işlerine kalkışmıyorlardı. Bu genel tutumun dışına çıkan valide sultan, hanım sultan ve saraylı kadınlar da bulunmaktadır¹¹⁹¹. Caminin banisi, cami, sıbyan mektebi, dükkanlar ve iki çeşmeden oluşan külliye yapıtıran Sultan I. Abdülhamid'in gözdesi Şebsafa Kadın'dır¹¹⁹². Şebsafa Kadın külliye oğlu Şehzade Mehmed'in anısına, harim giriş kapısı üzerindeki inşa kitabesine göre h. 1202 (m. 1787-1788) yılında inşa ettirmiştir¹¹⁹³ (Fot. 342).

Cami avlusuna biri Atatürk Bulvarı, diğeri Hacı Kadın Caddesi'nde bulunan iki kapı ile girilmektedir. Atatürk Bulvarı'na açılan barok kapı çeşmeleriyle beraber 1959 yılında Mimar Cahide Tamer tarafından tekrar kurulmuştur¹¹⁹⁴. Fevkani caminin alt katı yüksek tutulduğundan iki taraftan çıkılan merdivenlerle son cemaat girişine ulaşılmaktadır. Beş kemer açıklıklı son cemaat mahalli mermer sütunlara dayandırılmıştır. Bu bölümün üst katı tonoz örtülü hünkâr mahfili şeklindedir. Son cemaat yeri ile hünkâr mahfilinin birlikte değerlendirildiği ilk örneklerdendir¹¹⁹⁵.

¹¹⁹¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev: Elif Kılıç, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 133

¹¹⁹² Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2004, s. 485; Tuğba Erzincan, "Şebsafa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, s. 397.

¹¹⁹³ Yasemin Suner, "Şebsafa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 7, s. 141

¹¹⁹⁴ a.g.m., s. 141.

¹¹⁹⁵ Erzincan, a.g.m., s. 397

Cami, tromplarla desteklenen on altı pencerele bir kasnakla yükseltlen kubbeyle örtüldür. Trompların arası tuğla kemerle çerçevenmiş, kemerlerin içine aynı büyüklükte iki pencere yerleştirilmiştir. Doğu ve batı cephelerinde birinci kat seviyesinde mermer söveli dikdörtgen dört, ikinci kat seviyesinde kemerli dört pencere bulunur. Mihrap cephesinde kenarlarda ikişer pencere mihrap nişinin üzerinde alçı revzenli yuvarlak bir pencere vardır¹¹⁹⁶. Harimin girişinde sağ ve solda maksureler vardır. Sağ tarafta bulunan maksurede açılan kapıyla mahfil katına ulaşılır. Harime üç kemerle açılan mahfil üç aynalı tonoz ve üç küçük kubbeyle örtülmüştür. Son döneme ait harim yüzey bezemesi kalem işleri, barok üslubu yansıtmamaktadır. Mermer plastırların çerçevelediği sade mihrap nişi yarım daire formundadır. Ahşap minberi yenidir. Batı cephesinde bulunan taş minare barok özellikleri taşımaktadır¹¹⁹⁷.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Fatır Suresi 41. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 344, 345.

2. Kubbe Yazısı Metni: Fatır Suresi 41. Ayet

ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا ولئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حليما
غفور¹¹⁹⁸

3. Anlamı:

“Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır.”¹¹⁹⁹

4. Ölçüsü: 2.30 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

¹¹⁹⁶ Suner, a.g.m., s. 141

¹¹⁹⁷ Erzincan, a.g.m., s.397.

¹¹⁹⁸ El-Fatır, 35/41.

¹¹⁹⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde siyah zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazının metni Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır.

Yazı merkezinde oluşan dairevi alanda rokoko üslubunda çift renkli sade süsleme vardır. Yazı alanının dışını geniş rokoko üslubunda süslemeler çevrelemektedir.

Yazı istifi bazı alanlarda daha çok yoğunlaşmış, tüm boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ile doldurulmuştur. Yazı alt sınırında fazladan kalan boşluklarda yapraklar kullanılmıştır. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin zülfelerinin altlarında bazı harfler keşilendirilerek kesintili bir hat elde edilmiştir. Bu harfler السموات kelimesinde te (ت), أن, ان, انه ve كان kelimelerinde nun (ن) harfleridir. Yazı teşrifatına bu tercih sebebiyle yalnız كان kelimesinde uyulmamıştır. Yazıda الارض kelimesinde dad (ض) harfi, ولئن kelimesinde nun (ن) harfi, زالتا kelimesinde te (ت) harfi keşilendirilmiştir. Yazının bazı bölümlerinde harflerin genellikle açıkta kalması tercih edilen kısımlarının başka harfler tarafından örtülmesi alışılmadık bir uygulamadır. الارض kelimesinde vav (و) harfinin aynı kelimedeki lamelif (لا) harfinin elifi (ا) içinden döndürülmesi, ولئن kelimesindeki nun (ن) harfi başlangıcının زالتا kelimesinin ze-elif (زا) harflerinin içinde kalması, غفورا kelimesindeki fe (ف) harfinin aynı kelimedeki elif (ا) harfinin örtmesi bu duruma örnektir. Yazıda oluşan boşluklar gerektiği kadar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur.

Mevcut uygulamada yazının asıl ve tali unsurlarındaki bozukluklar dikkat çekici seviyededir. ان امسكهما bölümündeki nun (ن) harfinin noktasının uygun boşluğun bulunmasına rağmen konulmaması yazıdaki bozulmanın önemli oranda sonradan oluştuğuna işarettir.

Yazı üslup özellikleri bakımından inşa dönemiyle uyumludur. Yazının asıl ve tali unsurlarının tüm yazı alanını doldurması genel görünümünün sadelikten uzaklığı, keşideli harf kullanımı üslup özelliklerinden öne çıkan unsurlardır.

KATALOG NO: 54

I. CAMİNİN ADI: ŞEHZADE CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Şehzadebaşı Caddesi

YAPIM TARİHİ: h. 955 (m. 1548)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 02 Ağustos 2015

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Şehzadebaşı Caddesi ile Dede Efendi Caddesinin kesiştiği alanda bulunmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından oğlu Şehzade Mehmed'in 1543 'de vefatı üzerine, h. 950-955 (m. 1543-1548) yılları arasında imaret, tabhane, medrese, mektep ve türbeden oluşan külliye Şehzade Mehmed adına yaptırılmıştır. Külliye'nin mimarı Mimar Sinan'dır¹²⁰⁰. Caminin dış avlusunda kuzey, güney ve doğu cephelerinde birer tane, batı cephesinde iki tane olmak üzere toplam beş kapısı vardır¹²⁰¹.

Şehzade Mehmed Camii aynı büyüklükte kare planlı harim ile iç avludan oluşur¹²⁰². Harim ve iç avlulunun bitişikleri köşelerde ikişer şerefeli iki minare vardır¹²⁰³. Minareler süsleme açısından zengindir¹²⁰⁴.

İç avluya doğu, batı ve kuzeyde bulunan üç kapıyla giriş yapılır. Şadırvan avlusu kubbelerinin dayandığı dış duvarlarda bulunan iki kat ikiz pencerelerin kazandırdığı hareket vasıtasıyla ağır görünüm yumuşatılmıştır¹²⁰⁵.

Cami harimine iç avludan bir, dış avludan biri doğu, diğeri batı cephesinde olmak üzere toplam üç kapı ile girilir. Cami merkezi kubbesi dört yönde yarım kubbelerle desteklenmiştir. Yarım kubbelerden geriye kalan köşeler küçük kubbelerle örtülmüştür. Harim alanının üst yapısı açıkta duran dört fil ayağı ve beden duvarlarında yer alan payandalara oturtulmuştur¹²⁰⁶. Mihrap ve minberi mermerdendir. Mukarnaslı mihrabın

¹²⁰⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, C. I., Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 138.; Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, İstanbul; Albakara Türk Yayınları, 2005, s. 137; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, haz. Ahmed Cevdet, İstanbul: İkdam Matbaası, h.1314 (m. 1896-1897), s.163.

¹²⁰¹ Öz, a.g.e., s.138

¹²⁰² İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, s. 484.

¹²⁰³ Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul; Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 58

¹²⁰⁴ Öz, a.g.e., s. 158

¹²⁰⁵ Kuran, a.g.e., s. 58

¹²⁰⁶ Kuran, a.g.e., s.58

alınlığında celi sülüs yazıyla Âl-i İmran Suresi 37. Ayetin bir bölümü (قال الله تعالى كلما دخل عليها زكريا المحراب¹²⁰⁷) yazar (Fot. 346). Minber çokgen ve yıldız şebekelidir¹²⁰⁸. Minber aynalığı madalyon formunda geometrik yıldız şebekelidir. Aynalığın madalyondan kalan kısmında rumi ve bitkisel kabartma desenler mevcuttur¹²⁰⁹.

Şehzade Camiinin en karakteristik özelliği, daha önce denenmeyen kademelendirilmiş kubbe sistemidir¹²¹⁰. Köşelerinde bulunan küçük kubbeler yapının piramidal etkisini artırmıştır¹²¹¹.

1613 ve 1633 yıllarında yangınlarda zarar gören külliye binaları IV. Murad devrinde tamir edilmiş, tamirler sırasında şadırvan kubbesi yenilenmiştir¹²¹². 1718 ve 1782¹²¹³ yangınlarında da cami zarar görmüştür. 1916 ve 1953'te bazı türbelerde ve camide yapılan kısmî onarımların ardından 1994-1999 yılları arasında külliye binaları kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir¹²¹⁴. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre yan kapıların kemerleri üstünde bulunan h. 1314 (m. 1896) tarihli Sami Efendi ve Arif Bey'in imzasını taşıyan kitabeler bir tamire işaret etmektedir¹²¹⁵. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1986 yılında başlatılan restorasyon çalışmalarında yapılan raspalarda, yarım kubbe göbeklerinde ve yarım kubbeleri destekleyen tromp göbeklerinde ters malakari tekniği ile yapılmış siyah ve beyaz renkte orijinal yazılar bulunmuştur.¹²¹⁶

İç avluda pencere alınlıklarında yazısız geometrik ve rumi süslemeler vardır. İlerleyen dönemlerde neredeyse tüm selatin camilerinde yazı alanı olarak kullanılan bu alanlar dikkat çekmeyecek ölçüde beyaz zemin üzerine kırmızı renk ile tezyin edilmiştir.

¹²⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/37. Meâlen; Allah Taala buyurdu ki; “... Zekerîyya onun bulunduğu yere, mabeddeki odaya her girdiğinde...” (Kur'an Yolu Meali, Hazırlayanlar; Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.53)

¹²⁰⁸ Bülent Oral, *Mimar Koca Sinan'ın İstanbul'daki Camilerinde Minber*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 112.

¹²⁰⁹ Oral, a.g.e., s.113.

¹²¹⁰ Cansever, a.g.e., s. 147

¹²¹¹ İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul*, C. 6, İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, 2004, s. 683

¹²¹² Orman, a.g.m., s. 484

¹²¹³ Mustafa Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963, s. 40.

¹²¹⁴ Orman, a.g.m., s. 484

¹²¹⁵ Ayverdi, a.g.e., s. 685

¹²¹⁶ Beyhan Erçağ, “Mimar Sinan'ın Çıracılık Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii'nde Başlayan Restorasyon Çalışmaları”, *V. Vakıf Haftası Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri*, ed. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Mehmet Narince, y.y. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1987, s.88.

Harim ve iç avluda bulunan yazı ve desenlerden oluşan bazı pencere alınlıkları “alçıya renkli alçı dolgu tekniği” ile (malakari) döneminde yapılmıştır¹²¹⁷.

Harime girildiğinde ikinci kat seviyesi dahil tezyinat yalnız mihrap cephesi pencere alınlıklarındadır. Bu pencere alınlıklarında malakari tekniğiyle kemer formunda hat sanatı uygulamaları vardır. Yazının kenarında iki katman halinde rumi bordür bulunmaktadır. İç avludan harime girilen kapının sağ ve solunda bulunan taşıyıcıların mahfil seviyesinde makili¹²¹⁸, kare formunda, dörtlü "sübhânallah" (سبحان الله) yazısı görülür. Hat sanatı açısından bu uygulamanın harimde tezyini amaçla kullanılması önemlidir. Çünkü harim tezyinat programı olarak sade tutulmuştur. Yine dörtlü merkezi kubbe taşıyıcılarının (ayaklarının) harim merkezine bakan yüzeyinde, öndeki ikisinde lafza-i celal (الله) ve ism-i nebi (محمد), arka taşıyıcıların harim merkezine bakan yüzeyinde, birinde Ebu Bekir ve Ömer (أبو بكر عمر), diğerinde Osman ve Ali (عثمان على) (Fot. 347) olmak üzere ikişerli dört halife ismi yazılmıştır. Bu yazılar günümüz ve yakın dönem uygulamalarına nisbetle daha küçük formdadır. Ayrıca taşa hakk edilen bu yazılar devrinin yazı özelliklerini taşır. Yazı alanında tezyini desenler vardır. Okutma işaretleri, mühmel harf ve tezyini yazı (hat) unsurları ihmal edilmiş hat panoları sade tutulmuştur. Bu panolara sonraki dönemlerde yazılması adet haline gelen celle celalühü (جل جلاله), aleyhisselam (عليه السلام), radiyallahü anh (رضى الله عنه) bölümleri de konulmamıştır. Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin'in isimlerinin yazıldığı hat levhaları bulunmamaktadır.

Harimde, daha yüksekte, merkezi kubbeyi destekleyen yarım kubbe kemerlerinin üzenği seviyesinde her bir ismin tek yazıldığı, Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin isimlerini de içeren taşınabilir levhalar devrinden değildir ve Abdülfettah h. 1281 (m.1864-1865) imzasını taşır (Fot. 348). Ana kubbeye geçişin sağlandığı pandantiflerde (aslan göğüslerinde) dairesel formda, kalemişi tekniğiyle müdevver esmâ-ül hüsnâlar yer almaktadır.

¹²¹⁷ Gönül Cantay, " Şehzade Camii'nin Alçı Süslemeleri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 24-27 Ekim 1988), Ankara; Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996, s. 356

¹²¹⁸ "Makili: kufi yazının bir çeşidi olarak kabul edilse de düz, köşeli ve geometrik yapısı ve aletler yardımıyla çizilerek oluşturulması makili yazıyı kufi yazıdan ayırır". (M.Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, İstanbul: Dersaadet Yayınevi, 1987, s.18.)

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Merkezde Fatiha Suresi, Dışta Besmele-i Şerif ve İsra

Suresi 1-2. Ayetler

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 349- 351.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Fatiha Suresi, Besmele-i Şerif ve İsra Suresi 1-2.

Ayetler

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ 1 الحمد لله رب العالمین 2 الرحمن الرحیم 3 مالك يوم الدين 4 اياك نعبد
واياك نستعين 5 اهدنا الصراط المستقیم 6 صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا
الضالین¹²¹⁹7

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سبحان الذى اسرى بعبدہ ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى الذى باركنا حوله لنريه من
اياتنا انه هو السميع البصير 1 و اتينا موسى الكتاب وجعلناه هدى لبنى اسرائيل الا اتخذوا من
دونى وكىلا¹²²⁰2

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla... (1). Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur (2). Rahman ve rahim (3). Ödül ve ceza gününün tek hâkimi (4). (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz (5). Bizi dosdoğru yola ilet; (6). Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil! (7)”¹²²¹

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçek-ten her şeyi işitmekte ve görmektedir (1). Musa'ya kitabı verdik ve "Benden başkasına güvenip dayanmayın" diyerek o kitabı İsrailoğulları'na bir hidayet rehberi kıldık (2)”¹²²²

4. **Ölçüsü:** 8.00 metre çapında.

¹²¹⁹ El-Fatiha, 1/1-7.

¹²²⁰ El-İsra, 17/1,2.

¹²²¹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.1

¹²²² a.e., s.281

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs- Muhakkak

6. Hattatı: İmzasız

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Ana kubbe merkezinde sonraki dönemlerde tekrarlanmayan bir hat programı görülür. İç içe geçmiş iki dairesel yazı kubbenin merkezindedir. Kubbe merkezine yakın iç bölümde Fatiha suresi müdevver, kesiksiz bir şekilde yer alır ve sülüs yazı karakterindedir. Fatiha yazısı dönemiyle paralel, okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri açısından ihmal edilmiş, yazı sade tutulmuştur. Yazı alanında rumi ve yaprak gibi bezeme unsurları yer alır. Besmele ve devamında gelen surenin ilk bölümünde sıkıştırılarak yazılan yazı, surenin sonuna doğru gevşek bir form almıştır. Sıkışık görünen bazı yerler satır aralığında dört kademeye varan düzenlemeler (اياك نعبد واياك نستعين) bölümü içerir. Harf bünyeleri ve oluşturduğu şekiller ile bütünlük sağlanması açısından bazı uyumsuzluklar mevcuttur. Örneğin نعبد kelimesi çevresinde bulunan bölümlerle uyumsuz durmaktadır. اياك ve انعمت kelimelerinde son harfler mürsel formdadır, uzatılarak serbest bırakılmışlardır. Harf uzatmalarının istifleme kaygısıyla yapıldığı görülmektedir. Bu bölümde uygulanan celi sülüs yazı harf bünyeleri, (ك-ن) gibi harflerin kâse ve çanak eğiminin azlığı ve genişliğinin fazlalığı, kâse ve çanaklı harflerdeki kütlük gibi özellikleri açısından fazlasıyla muhakkak yazıdan etkilenen bir sülüs karakteri ortaya koymaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi'nde bulunan 1930'lardan kalma kubbe fotoğrafında harflerin bünyelerinin daha belirgin olduğu dikkat çekmektedir. Sonradan yapılan restorasyonlarda harfler bazı üslup özelliklerini kaybetmiş görünmektedir.

Dış dairede ikinci bir yazı bölümü bulunur. Besmeleyle başlayan İsrâ suresinin ilk iki ayetinin yazıldığı bu bölüm, satır yüksekliği açısından içerde yer alan Fatiha suresi bölümüne göre daha hacimli ve belirgindir. Ayet bitimlerine bakılmaksızın fakat kelime bölmeye uyarak aynı üslupta altı parça halinde yazılmıştır. İsrâ suresinin ilk iki ayetinin yazıldığı bölüm caminin simetrik anlayışla oluşturulan mimari yapısına vurgu yapmak amacıyla eşit 6 parça halinde yazılmış olduğu düşünülmektedir.

Aklam-1 sitteden muhakkak yazı 16. yüzyıla kadar mimari eserlerde kullanılmış bir yazıdır¹²²³. İsrâ suresinden ayetlerin yazıldığı bu bölüm muhakkak yazıyla yazılmıştır.

¹²²³ Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s.82.

Alışılmış muhakkak besmele kompozisyonu, satır düzeninin veya yazı kompozisyonunun muhakkak yazı geleneğiyle yapılması, kâse ve çanaklı harflerin genişliği, düze yakın eğimle kullanımı ve kalemin bütün hakkının verilmesi gibi özellikleri açısından muhakkak yazının tüm karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Şehzade Camii'nin yapıldığı dönemlerde Kur'an kitabesinde muteber yazı çeşidinin henüz muhakkak-reyhani yazı olduğu söylenebilir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hattat Ahmed Karahisarî'ye (ö:1556) sipariş edilen Karahisarî mushafı ismiyle bilinen mushafta muhakkak-reyhani-sülüs-nesih yazılar kullanılmıştır¹²²⁴. Muhakkak yazı karakteristik özelliklerinden biri kalemin bütün hakkının verilmesidir.¹²²⁵ Bu sebeplerden dolayı merkezi kubbe göbeğinde caminin harim bezeme programına da uyan muhakkak yazıdan fazlasıyla etkilenmiş yazı uygulaması, daha belirgin bir şekilde yapılan uygulama ile ön plana çıkarılmak istenmiş olabilir.

Kâğıda yazılmış kadar net, dengeli, form açısından olgunlaşmış bir hüviyete sahip olan bu bölümde yazı alanı içinde rumi dalları gibi bezeme unsurları bulunur. Camide bulunan diğer hat sanatı uygulamalarındaki gibi İsra suresi bölümünde de okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri ihmal edilmiştir. Böylece yazı bir adım daha öne çıkarılmış, daha görünür hale getirilmiştir.

Besmele ile başlayan bölüm diğer parçalara göre daha az kelime içerdiğinden daha rahat görünse de kalem hakkına riayetle görsel probleme düşülmemiş, lafza-i celalin (الله) he (ه) harfi sülüs karakterinde yazılmıştır. İsra suresinin başladığı bölümde, üst üste iki ters ye (ي) kullanılmış, sin-ra (ر س) bitişmesi gibi bazı harf bitişmeleri küçük yazılmıştır. Bazı harf bünyeleri büyüktür. Bu durumun örnek kullanımını سبحان kelimesinin nun (ن) harfinde görülmektedir. الحرام kelimesi ile بارکنا kelimelerindeki rı (ر) harfleri için sülüs karakter tercih edilmiştir. لنريه ve حوله kelimeleriyle başlayan bölümde yazı üste doğru kademelendirilmemiş, doğal satır çizgisine dizilen harfler bölümün sonuna doğru yukarıya çıkmış, elif (ا), lam (ل) gibi dikey harflerden oluşturulan orta bölüm vurgulanmıştır. هو السميع العليم ibaresinde vav (و) harfi büyük, ra (ر) harfi küçük, ayn (ع) harfi küplüdür. واتينا موسى kelimeleriyle başlayan bölümde kelimeler yazı alanında

¹²²⁴ M. Uğur Derman, *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, İstanbul: Mas Matbaacılık, 2010, s.57.

¹²²⁵ Ali Alparlan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.21

dengeli dağıtılmıştır. لبنى اسرئيل kelimeleriyle başlayan son bölümün ortasında oluşturulan yatay hareketler ve bu hareketlerin muhakkak yazı formuyla kullanımı, vav ve mim (و-م) harflerinin başlarının aynı hareketten oluşması dikkat çekmektedir.

B. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Bakara Suresi 144. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 352, 353.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Bakara Suresi 144. Ayet

بسم الله الرحمن الرحيم

قد نرى تقلب وجهك فى السماء فلنولينك قبلة ترضيها فول وجهك شطر المسجد الحرام¹²²⁶

3. Anlamı:

“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir.”¹²²⁷

4. Ölçüsü: 5.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Merkeze doğru, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri tam olarak düzdür. Yazı ile geometrik süsleme arasında yazı kalemi kalınlığında yazının zeminine paralel bir cetvel oluşturulmuştur. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci bir üst kademede kelimenin bazı harfleri veya kelimeler için kullanılmıştır. Buna rağmen yazının genel itibari ile satır düzeninde olduğu görülmektedir. Celi sülüs yazı tarzındadır, fakat sülüs yazı henüz gelişmediğinden yazıda

¹²²⁶ El-Bakara, 2/144.

¹²²⁷ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.

muhakkak etkileri daha belirgindir. Muhakkak etkilerinden kasıt harflerin bünyelerinin incelik-kalınlık oranları, okutma, mühmel harf ve süsleme işaretlerinin kullanım tercihleri, yazı alanında yapılan bezeme, vav (و), rı (ر) gibi müdevver harflerin sonraki dönemlere göre eğim azlığı veya harf eğimlerinin muhakkak yazı çeşidinde olduğu gibi kullanılması olarak açıklanabilir.

Besmele merkezi kubbede uygulanan kullanımın aksine sülüs karakter taşımaktadır. الرحمن kelimesinde ha-mim-nun (حمن) birleşmesi ile الرحيم kelimesinde ha-ye-mim (حيم) harfleri birleşmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. فلنولينك ve وجهك kelimeleri son harfi olan kef (ك) harfi mürsel bırakılmış, uzantılarının üstüne diğer kelimeler için yazı alanı oluşturulmuştur.

C. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Bakara Suresi

144. Ayet Devamı

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 354, 355.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 144. Ayet Devamı

وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره وان الذين اوتوا الكتاب ليعلمون انه الحق من ربهم وما الله بغافل عما يعملون¹²²⁸

3. Anlamı:

“Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir”¹²²⁹.

4. **Ölçüsü:** 5.20 metre çapında.

5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs

6. **Hattatı:** İmzasız.

7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

¹²²⁸ El-Bakara, 2/144.

¹²²⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.

Bakara Suresi 144. ayet; kiblenin Kudüs'ten Mekke'ye döndürülmesini emreden ayettir ve kible ayeti olarak da isimlendirilmektedir. Sonraki dönemlerde camilerde genellikle mihrap alınlığında yazılan metinler bu ayette yer alan bölümlerden seçilir. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Yazı ile geometrik süsleme alanı arasında yazı kalemi kalınlığında yazının zeminine paralel bir cetvel oluşturulmuştur. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci ve üçüncü üst kademelerde kelimelerin bazı harfleri veya kelimeler bulunmaktadır. Celi sülüs yazı tarzındadır. Satır altında حيث kelimesinin son harfi olan se (ث) harfi mürsel bırakılmış, uzantılarının üstüne diğer kelimeler için yazı alanı oluşturulmuştur. Aynı şekilde yazının ortasında الكتاب kelimesinin be (ب) harfi uzatılmıştır. Bu bölümde yazının sülüs karakteri ön plandadır. Harf bünyelerinin incelik kalınlık farklarının çok belirgindir. Merkeze doğru, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri tam olarak düzdür. Harf bünyeleri dışında kalan okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri kullanımı azaltılarak yazının sadelik vurgulanmıştır.

D. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Bakara

Suresi 145. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 356, 357.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 145. Ayet

ولئن اتيت الذين اتوا الكتاب بكل اية ما تبعوا قبلتك وما انت بتابع قبلتهم وما بعضهم بتابع قبلة¹²³⁰

3. Anlamı:

“Ehl-i kitaba her türlü mucizeyi getirsen onlar yine de senin kiblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar”¹²³¹.

4. Ölçüsü: 5.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

¹²³⁰ El-Bakara, 2/145.

¹²³¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

145. ayet önceki yarım kubbe göbeklerinde geçen kible ayetinin, kible konusunun devamıdır. Yazı yarım daire formundadır. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Yazı ile geometrik süsleme arasında yazı kalemi kalınlığında, yazının zeminine paralel bir cetvel oluşturulmuştur. Bu bölümde yazının sülüs karakteri ön plandadır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci, üçüncü ve dördüncü kademe kelimelerin bazı harfleri veya kelimeleri istifleme için kullanılmıştır. Fakat bu dağılım yazının her tarafında uygulanmamıştır. Örneğin قبلتك kelimesinin üstünde hiçbir harf yoktur. Genel itibari ile satır düzenindedir. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Nun (ن) be (ب) gibi harflerin kâse ve çanakları düzleşmiştir. الذين kelimesinde zel (ذ) harfi henüz gerçek büyüklüğüne ulaşmamıştır. Aynı özellikler اية ve قبله kelimelerinde bulunan kendinden önceki harfe birleşip sonda kullanılan yuvarlak he, te (ة • به به) harflerinde de görülmektedir. Yazının ortasında انت kelimesinin te (ت) harfi uzatılmıştır. Merkeze doğru uzayan, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri tam olarak düzdür. Merkezde bulunan geometrik süslemeden aşağıya doğru oluşturulan düğümlü geçme, rumi tepelik ve kanatlı rumi ile bitirilmiştir. Zemini mavi olan bu yarım kubbe yazısı camideki diğer uygulamalara göre harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve tezyin işaretleri bakımından zengindir. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkları çok belirgin değildir.

E. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Yazısı: Bakara Suresi

145. Ayet ve Sadaka kısmı

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 358, 359.

2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 145. Ayet Devamı ve Sadaka kısmı

بعض ولئن اتبعت اهواءهم من بعد ما جاءك من العلم انك اذا لمن الظالمين¹²³²

صدق الله العظيم

3. Anlamı:

“Eğer sana gelen gerçeğin bilgisinden sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakkı çiğneyenlerden olursun.”¹²³³

Azîm olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 5.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Önceki yarım kubbe göbeklerinde geçen kible ayetinin, kible konusunun devamı, 145. ayetin son kısmı ile sadeka bölümüdür. Form olarak yarım dairedir. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Yazı ile geometrik süsleme arasında yazı kalemi kalınlığında yazının zeminine paralel bir cetvel oluşturulmuştur. Genel itibari ile satır düzenindedir. Bu bölümde yazının sülüs karakteri ön plandadır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci kademe kelimenin bazı harfleri veya kelimeleri istiflemek için kullanılmıştır. Fakat bu dağılım yazının her tarafında uygulanmamıştır. Örneğin العلم kelimesinin üstünde hiçbir harf yoktur. Bu kısımda yazı içinde rumi ve yaprak süsleme kullanılmıştır. اتبعت ve انك kelimeleri son harfi olan te (ت) ve (ك) harfi mürsel bırakılmış, uzantılarının üstünde diğer kelimeler için yazı alanı oluşturulmuştur. Merkeze doğru, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin uzantıları tam olarak düzdür. Harf bünyeleri dışında kalan okutma işaretleri, noktasız harf işaretleri ve süsleme işaretleri ihmal edilmiştir. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkları açıkça görülür. Harfler (اهواءهم) kelimesi he (ه) harfinde görüleceği gibi incelmış ve yuvarlatılmıştır.

¹²³² El-Bakara, 2/145.

¹²³³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.

Satır düzeni, terkip, uyum ve sadelik açısından rahatsız edici bir durum olmamasına rağmen mevcut yazı uygulama esnasında bazı talihsizliklere maruz kalmış gibidir.

F. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp Yazısı:

Bakara Suresi 285. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 352, 360.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 285. Ayet

امن الرسول بما انزل اليه من ربه والمؤمنون كل امن¹²³⁴

3. Anlamı:

“Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri ...”¹²³⁵

4. **Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Şehzade Camii merkezi kubbeyi destekleyen yarım kubbe eteklerinin sağ ve sol köşelerinde bulunan tromp göbeklerine Bakara Suresi 285-286. ayetler mihrap üstünde bulunan yarım kubbe eteğindeki tromplardan başlayarak ve Arap alfabesi yönünde sıra gözetilerek yazılmışlardır. Yazının metni mümkün olduğunca alt bölüme itilmiş, orta ve üst bölümler elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin uzantıları ve en üstte geometrik tezyinat unsuru ile doldurulmuştur. Metin okunuş sırasına göre veya okunuş sırasına çok yakın şekilde, bazen tek kademe, bazen de iki kademe fakat birbirine çok yakın tutularak yazılmıştır. Harflerin bünyeleri gayet açık ve nettir. Kelime ve harflerin satıra yerleşme ve birbiriyle uyumu, yazı alanında oluşturulan dengeli dağılım, okunuş

¹²³⁴ El-Bakara, 2/285.

¹²³⁵ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

sırasına riayet ve rahat okunması yazının özelliklerindedir. Yarım daire formundadır. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Merkeze doğru elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin uzantıları ile oluşturulan geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Üst yarım kubbelerde yazı ile geometrik süsleme arasında bulunan cetvel küçük yarım kubbelerde yoktur. Bu bölümde yazının sülüs karakterini öne alan özellikler اليه-ربه kelimelerinde he (ه) harfinin sülüs karakteriyle kullanılmasıdır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci kademe olarak bazı harfleri istiflemek için kullanılmıştır. Genel itibari ile satır düzenindedir. Devrinden kalma olarak niteleyebileceğimiz yazı devrinin tüm özelliklerini taşır. Yatay ve dikey hareketlerin birbiriyle uyumu fevkaladedir. امن kelimesi nun (ن) kasesi içine yerleştirilen الرسول kelimesinin lam-rı-sin (لرس) bölümü, الرسول kelimesinde sin-vav-lam (سول) formlarının birbiriyle uyumu, المؤمنون kelimesinde (ن) harfinin kelimenin diğer harflerin üzerine alınması bu duruma örnektir. Ayrıca المؤمنون kelimesinde vav (و) ve mim (م) harfleri aynı bünyeyi paylaşmışlardır. Fakat bu durum yazının sıra takip etmesi, sadeliği ve açık olması sebebiyle okuma güçlüğüne sebep olmamıştır. اليه - ربه kelimelerinde bulunan kendinden önceki harfe birleşip sonda kullanılan yuvarlak he (ه-ليه) henüz gerçek büyüklüğüne ulaşmamıştır. Merkeze doğru uzayan, elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin uzantıları tam olarak düzdür. Kalem kalınlığı harflerin yatay ve dikey çizgilerinde kararlıca vurgulanmıştır. Harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş, yazının sadeliği vurgulanmıştır. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkı yoktur. Yazıdaki abidevilik niteliği ortaya çıkmıştır.

G. Mihrap Üstünde (Güney Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı:

Bakara Suresi 285. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 352, 361, 362.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 285. Ayet Devamı

بالله وملائكته وكتبه ورسله لا نفرق بين احد من رسله¹²³⁶

¹²³⁶ El-Bakara, 2/285.

3. Anlamı:

“Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. "O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız.”¹²³⁷

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Bakara Suresi 285. Ayetin devamıdır. Yarım daire formundadır. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Merkeze doğru uzayan elif (ل), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Bu bölümde yazının sülüs karakteri ön plandadır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci kademe olarak bazı harfleri istiflemek için kullanılmıştır. Yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Bu durum yazıda karışıklığa sebep olmuş ve kelime parçalarının görülmesini zorlaştırmıştır. Yazının karışık ve düzensiz görünmesine etki eden en önemli unsurlardan biri harflerdeki yuvarlanma ve kalemin ince ve kalın görünmesi gereken yerlerle ilgilidir. Yazı gereğinden fazla bozulmaya maruz bırakılmıştır. Mesela; ملائكته kelimesindeki mim (م) harfi, ورسله kelimesindeki vav (و) harfi bünyesi tamamen bozulmuştur.

Yazıyı bir çizgi olarak tasavvur ettiğimizde satır düzeni ve düzenleme olarak devrinin karakterini yansıttığını görürüz. Kelime ve harflerin satıra yerleşme ve birbiriyle uyumu, yazı alanında oluşturulan dengeli dağılım, yazı ile merkezde bulunan geometrik tezyinat arasında kalan alanın sade tutulması yazının öne çıkan özellikleridir. Merkeze doğru uzayan elif (ل), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri tam olarak düzdür. Harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş, yazının sadeliği ön plana çıkarılmıştır.

¹²³⁷ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

H. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 285. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 354, 363, 364.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 285. Ayet Devamı

وقالوا سمعنا واطعنا غفرانك ربنا واليك المصير¹²³⁸

3. Anlamı:

"Ve "işittik, itaat ettik, bağıslamanı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır" dediler"¹²³⁹.

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Bakara Suresi 285. ayetin son kısmıdır. Yarım daire formundadır. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik süsleme alanı yarım kubbenin ve yazının merkezinde yer alır. Geometrik süslemeye bağlanan dikey harf veya harf bölümlerinin uzantıları tam olarak düzdür. Harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş, yazının sadeliği ön plana çıkarılmıştır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) ikinci kademe olarak bazı harfleri istiflemek için kullanılmıştır. Yazı içerdiği bazı problemlere rağmen güzel görünmektedir. Bu problemler harflerin kalem kalınlığının kaybolması, kalın ve ince görünmesi gereken yerlerin olması gerektiği gibi bir uygulamanın yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Harf bünyelerinde kalem hakkı kalmamış yazı yuvarlatılmıştır. Örneğin وقالوا kelimesinde vav (و) harfinin baş kısmı ince ve kalın olması gereken yerler karışmış ve yuvarlanmaya maruz bırakılmıştır. Yine aynı kelimedeki ikinci vav (و) harfi, سمعنا kelimesinde mim (م) ve ayn (ع) harfi, اطعنا kelimesinde tı (ط) ve ayn (ع) harfi, غفرانك kelimesinde gayın (غ) fe (ف) ve rı (ر) harfi, واليك kelimesinde vav (و) harfi, المصير kelimesinde mim (م) sad (ص) ve rı (ر) harfi aynı cümledendir. Bu durum dışında غفرانك

¹²³⁸ El-Bakara, 2/285.

¹²³⁹ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

kelimesinde imla ve şekil hatası vardır. Kelimenin nun-kef (نك) birleşmesi bölümünde, birleşme nun-elif (نا) olarak yazılmış, kef (ك) harfi de (اطعنا) kelimesine eklenmiştir. Bu birleşimde mürsel olarak yazılan kef (ك) harfinin uzatılan bölümünün erken kesildiği de yazıya bakarak anlaşılabilir. Nitekim 1936'dan kalan fotoğrafta bu hatanın olmadığı görülebilir (Fot. 364). Harflerdeki kalem hakkından başlayıp imla hatalarına kadar uzanan sıva üzerine yazı uygulama hatalarını bu yazıda görüyoruz.

Bahsedilen kusurların yazının devrinden sonra yapılmış bazı müdahaleler neticesinde oluştuğu anlaşılıyor. Çünkü yazıda, terkip yani harflerin ölçüsüne riayetle birlikte birbiriyle uyumu, satır düzeni, yazı alanının gerektiği gibi kullanımı konusunda ortaya konulan marifet üst seviyededir ve devrinin özelliklerini gösterir.

İ. Kible Yönüne Göre Sol (Doğu Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 286. Ayet

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 354, 365.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 286. Ayet

لايكلف الله نفسا الا وسعها لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت¹²⁴⁰

3. Anlamı:

Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır"¹²⁴¹.

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Yarım kubbe eteğinde, Bakara Suresi 285 ve 286. ayetleri içeren yarım kubbe eteğindeki tromp göbeklerinde bulunan yazı uygulamalarından bazılarının caminin yapıldığı dönemdeki haliyle günümüze kaldığı anlaşılıyor. Bu yazı da günümüze en az

¹²⁴⁰ El-Bakara, 2/286.

¹²⁴¹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

hasarla intikal edebilmiş yazılardandır. Fotoğrafta da görüleceği gibi yazı üç ana bölümden oluşur. Birincisi; yarım daire merkezindeki geometrik süsleme alanı, ikincisi; daire kenarına veya başka bir ifadeyle satır zeminine oturtulan metin bölümü, üçüncüsü; bu iki bölümü yukarıdan aşağıya elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bünyelerinin olduğu ara bölümdür. Ara bölümde kullanılan hatlar tamamen düzdür. Yazıların satır düzenleri, terkinde yani harflerin ölçüsüne riayetle birlikte birbiriyle uyumlu oluşunda sağlanan başarı, alanın ustalıkla kullanımı olumsuz müdahalelere maruz bırakılmamış yazılarda daha rahat görülür. Yazı yarım daire formundadır. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır fakat fe (ف), be (ب), harflerinin çanağı, nun (ن) gibi kasesi kavisli olan harflerin düze yakın olması, harf birleştirme parçalarının aynı şekilde düzleşmiş olması ve üst bölümde bulunan geometrik süsleme ile alt bölümde bulunan metin bölümü birleştiren tamamen düz elif (ا), lam (ل) gibi harf parçaları muhakkak yazı özelliklerini hatırlattığından sülüs üzerinde muhakkak yazı etkisinin çok olduğu söylenebilir.

Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle birlikte yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Merkeze doğru, geometrik süslemeye bağlanan harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri bakımından ihmal edilmiş, yazının sadeliği ön plana çıkarılmıştır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci kademede harfler veya kelimeleri istiflemek için kullanılmıştır. يكلف kelimesinde kef (ك) harfinin bir bölümü silinmiştir. Başlangıçta rahat olan yazı sonlara doğru sıkışmıştır, başlangıçta iki kelime sığıdığı alana (لايكلف الله) yazının sonunda daha uzun üç kelime كسبت وعلیها كسبت ماکتسبت sığdırılmıştır. كسبت kelimesinde te (ت) harfi açık ve yarım bırakılmıştır.

J. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

- 1. Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 356, 366.
- 2. Kubbe Yazısı Metni:** Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

3. Anlamı:

“Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Rabbimiz!...
Yükleme...”¹²⁴³

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cümle kapısı cephesinde bulunan yarım kubbeye onu etekleyen tromp göbek yazılarının zemin renkleri diğer uygulamalardan farklı olarak mavidir. Merkeze doğru uzayan elif (ل), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle birlikte yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Yazı merkezinde bulunan geometrik süslemenin zemininin bazı bölümleri, yazı çevresinde kullanılan kiremit kırmızısı desenle aynı renktedir. Geometrik süslemeye bağlanan harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Yazı alanında oluşan boşluklar okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleriyle doldurulmuş, bu işaretlerle beraber rumi ve bitkisel öğeler parça parça kullanılmıştır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) istiflenerek değil tamamen satır düzeniyle yazılmıştır. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkları çok belirgin değildir. Fakat yazı yuvarlatılmıştır. ربنا kelimesinde rı (ر) harfi önceki yarım kubbelerdeki yazı üslubundan farklıdır. Harflerin bünyelerinde bazı bozulmalar vardır. Örneğin تؤاخذنا kelimesinde zel (ذ) harfinin gövdesi nun (ن) harfinin kasesi gibi kavislidir. İkinci ربنا kelimesinde kullanılan rı (ر) harfi yuvarlatılmış kalemin ince ve kalın geçtiği yerler belirsizleşmiştir. Yazıda bazı imla hataları mevcuttur. تؤاخذنا kelimesinin bulunduğu alanda fazladan bir nun-elif (نا) birleşmesi daha vardır. Aynı şekilde نسينا kelimesinde sin (س) harfinden sonra bir noktalı harf dışı yapılmıştır fakat iki noktalı harf bulunmaktadır. Diğer kubbe

¹²⁴² El-Bakara, 2/286.

¹²⁴³ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

yazılarında bulunan, yazıda elif olarak okunan fakat imlada hemze (ة) ile yazılan iki tane harf işareti yoktur.

K. Cümle Kapısı Tarafında (Kuzey Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 356, 367.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

علينا اصرا كما حملته على الذين من قبلنا ربنا ولا تحملنا¹²⁴⁴

3. Anlamı:

“Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük... Rabbimiz!... boynumuza borç kılma!”¹²⁴⁵

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Cümle kapısı cephesinde bulunan yarım kubbeye onu etekleyen tromp göbek yazılarının zemin renkleri diğer uygulamalardan farklı olarak mavidir. Merkeze doğru uzayan elif (ل), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle birlikte yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Yazı merkezinde bulunan geometrik süslemenin zemininin bazı bölümleri, yazı çevresinde kullanılan kiremit kırmızısı desenle aynı renktedir. Geometrik süslemeye bağlanan harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmemiş, bu işaretlerle beraber boş alanlara rumi ve bitkisel öğeler parça parça yerleştirilmiştir. Yazının bulunduğu asıl bölümün (alt kısım) üstünde ikinci kademe harf veya kelimeleri istiflemek için kullanılmıştır. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkları çok belirgin değildir. Fakat yazı yuvarlatılmıştır. اصرا kelimesinde rı (ر) harfi biraz

¹²⁴⁴ El-Bakara, 2/286.

¹²⁴⁵ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

küçük olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde الذين kelimesinde zel (ذ) harfi de küçüktür ve noktası yoktur. Harflerin bünyelerinde bazı bozulmalar vardır. Örneğin على harfi cerinde ayn (ع) harfi başı, قبلنا kelimesinde kaf (ق) harfi başı bozuktur. Yazıyı bir çizgi olarak tasavvur ettiğimizde satır düzeni ve düzenleme olarak devrinin karakterini yansıttığını görürüz. Kelime ve harflerin satıra yerleşme ve birbiriyle uyumu, yazı alanında oluşturulan dengeli dağılım, okunuş sırasına riayet ve rahat okunması yazının özelliklerindedir.

L. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sağ Tromp

Yazısı: Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 358, 368.

2. Kubbe Yazısı Metni: Bakara Suresi 286. Ayet Devamı

ما لا طاقة لنا به واعف عنا واغفر لنا وارحمنا انت مولانا فانصرنا على القوم الكافرين¹²⁴⁶

3. Anlamı:

“Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri... Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”¹²⁴⁷

4. Ölçüsü: 2.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İmzasız.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Batı cephesi yarım kubbe eteğinde yer alan tromplardan sağda olanında, mihrap cephesi küçük yarım kubbelerinde başlayıp okunma sırasına göre Bakara Suresi 285 ve 286. Ayetlerin yazıldığı metin, bu tromp göbeğinde bitmektedir. Mihrap ve doğu

¹²⁴⁶ El-Bakara, 2/286.

¹²⁴⁷ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.48.

cephelerinde bulunan tromplar gibi bu tromp merkezinde bulunan yarım daire formundaki yazının da zemini beyaz, yazı siyah renktedir. Diğer tromp yazılarına göre daha uzun bir metne sahiptir. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle birlikte yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Geometrik süslemeye bağlanan harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri kullanımı azaltılmıştır. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci ve üçüncü kademede harf veya kelimeleri istiflemek için kullanılmıştır. Harf bünyelerinde incelik kalınlık farkları çok belirgindir. Yazıda kalem hakkına riayet edilmemiştir. Kalem kalınlığını korumaya dikkat edilmeden yapılan bir uygulama vardır. Bazı harflerde imla hataları ve noktasız harfler vardır. فانصرنا kelimesinde نصر bölümünde belirgin bir bozulma görülür. Metni sığdırmak için sıkışık ve küçük olarak yazılan القوم الكافرين bölümünde harflerin bünyeleri bozulmuş, aynı nispette küçültülerek biraz ince yazılması gereken harfler yazının diğer bölümleriyle aynı özellikte yazılmaya çalışılmıştır. لنا به bölümünde nun (ن) ve be (ب) harfi noktaları, فانصرنا kelimesinde iki nun (ن) harfi noktası, الكافرين kelimesinde ye (ي) ve nun (ن) harfi noktaları yoktur. مولانا kelimesinde uygun boşluk olmasına rağmen mim (م) harfi yoktur. Benzer şekilde القوم kelimesinde lam-kaf (ل-ق) harfi birleştirilmemiş, lam (ل) harfi elif (ا) harfi gibi bırakılmıştır. Yazıda çok sayıda harf noktasının unutulması ve bazı imla hatalarının gizli olarak, doğrusunu da içerir şekilde yapılması yazının günümüzdeki şeklini alırken yaşadığı talihsizliklere işaret etmektedir.

Yazıyı bir çizgi olarak tasavvur ettiğimizde satır düzeni ve düzenleme olarak devrinin karakterini yansıttığını görürüz. Yazının metni mümkün olduğunca alt bölüme itilmiş, orta ve üst bölümler elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri ve en üstte geometrik tezyinat unsuru ile doldurulmuştur. Metin okunuş sırasına göre veya okunuş sırasına çok yakın şekilde, bazen tek kademe bazen de iki kademe fakat birbirine çok yakın tutularak yazılmıştır. Harflerin bünyeleri gayet açık ve nettir. Kelime ve harflerin satıra yerleşme ve birbiriyle uyumu, yazı alanında oluşturulan dengeli dağılım, okunuş sırasına riayet ve rahat okunması yazının özelliklerindedir.

M. Kible Yönüne Göre Sağ (Batı Cephesi) Yarım Kubbe Eteğinde Sol Tromp Yazısı: Sadeka Bölümü

- 1. Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 358, 369.
- 2. Kubbe Yazısı Metni:** Sadeka Bölümü

صدق الله العظيم الجبار وبلغ رسوله الكريم المختار

3. Anlamı:

Cebbar ve azim olan Allah doğru söyledi ve O'nun seçilmiş kerim Peygamberi tebliğ etti.

- 4. Ölçüsü:** 2.80 metre çapında.
- 5. Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
- 6. Hattatı:** İmzasız.
- 7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Bakara Suresi 285 ve 286. Ayetlerin bitiminde, Kur'an okunduktan veya yazıldıktan sonra okunması veya yazılması adet haline gelmiş sadeka (صدق) bölümü olarak isimlendirebileceğimiz bölümdür. Genel olarak صدق الله العظيم ibaresi kullanılır. Bazen de burada olduğu gibi lafza-i celale eklenen sıfat ve bölümlerle zenginleştirilir. Tromp göbeklerinde bulunan yazıların son kısmıdır. Yarım daire formundadır. Celi sülüs yazı ile yazılmıştır. Merkeze doğru uzayan elif (ا), kef (ك), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleriyle birlikte yazıda bulunan lamelif (لا) kef (ك) gibi verevine hareket içeren harflerin verev bölümleri de geometrik şekil uzantısı olarak kullanılmıştır. Geometrik süslemeye bağlanan harflerin uzantıları tam olarak düzdür. Harf bünyesi dışındaki okutma, noktasız harf ve süsleme işaretleri bakımından ihmal edilmiş, bazı boşluklarda rumi desen parçaları kullanılmıştır. Yine de yazı sade görünümünü muhafaza etmektedir. Yazının bulunduğu asıl bölüm (alt kısım) bazı yerlerinde ikinci kademe olarak harfleri istiflemek için kullanılmıştır. Yazı içerdiği bazı problemlere rağmen güzel görünmektedir. Bu problemler harflerin kalem kalınlığının kaybolması, kalın ve ince görünmesi gereken yerlerin olması gerektiği gibi bir uygulamanın yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin صدق kelimesinde sad (ص) ve kaf (ق) harfinin baş kısmı ince ve kalın olması gereken yerler karışmış ve yazı yuvarlanmaya maruz bırakılmıştır. Aynı olumsuzluklar yazıda bulunan diğer kelimelerin tüm harfleri için geçerlidir. المختار

kelimesinde hı (ح) harfi için noktasız harf işareti vardır. Yazı alt kademesi tam olarak satır düzeninde yazılmıştır. Kelime ve harflerin satıra yerleşme ve birbiriyle uyumu, yazı alanında oluşturulan dengeli dağılım, okunuş sırasına riayet ve rahat okunması yazının özelliklerindedir.

KATALOG NO: 55

I. CAMİNİN ADI: ŞEMŞİ AHMED PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Üsküdar.

YAPIM TARİHİ: h. 988 (m. 1580-1581).

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Nisan 2014, 04 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar meydanının batısında, Harim Sahil Yolu Caddesi'nin deniz tarafındadır. Külliye avlusuna biri caddeye, diğeri deniz kenarına açılan iki kapıdan ulaşılmaktadır.

Cami, türbe ve darülhadisten oluşan küçük bir külliye'dir. Banisi Şemsi Ahmed Paşa, mimarı Mimar Sinan'dır. Yapım tarihi hicri 988 (m. 1580-1581) dir¹²⁴⁸ (Fot. 370).

Dokuz adet sütunla desteklenen düz çatılı son cemaat revakı caminin giriş (kuzey) ve sağ (batı) cephesini dolaşmaktadır. İnşa kitabesi harim giriş kapısı alınlığındadır (Fot. 370). Cami kare planlı tek kubbelidir. 8.20 metre çapındaki kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır¹²⁴⁹. Cami ve türbe küfeki taşından yapılmıştır. Türbe harimin solunda, cami duvarına bitişiktir¹²⁵⁰. Trompların eteklerinde, köşelere mukarnas yerleştirilmiştir. Mihrap mermerden ve mukarnaslıdır¹²⁵¹. Alınlığında mihrap ayeti vardır (Fot. 371). İlk kat seviyesinde, dikdörtgen mermer söveli dokuz pencere, ikinci kat seviyesinde sivri kemerli on pencere, kubbe kasnağında sivri kemerli dört pencere, mihrabın üstünde yuvarlak bir pencere ile cami harimi oldukça aydınlıktır. Harimin solundaki (doğu) cephede, kemer pencerelerinin arasında, yekpare tunç parmaklıklarla türbeye açılan büyük pencere dikkati çekmektedir¹²⁵². İbrahim Hakkı Konyalı, eski şebekenin sanat açısından nitelikli olduğunu, yenisinin aynı yeterlikte olmadığını zikretmektedir¹²⁵³.

¹²⁴⁸ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997. C.2, s. 62; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziğ Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 603.

¹²⁴⁹ Ebru Karakaya, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, C. 38, s. 530.

¹²⁵⁰ Gülbin Gültekin, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 158.

¹²⁵¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 286.

¹²⁵² Gültekin, a.g.m., s. 158.

¹²⁵³ Konyalı, a.g.e., s. 286.

1894 depreminde zarar gören ve ertesi yıl tamir edilen cami, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına harap bir halde ulaşmıştır¹²⁵⁴. Minare pabuç bölümüne kadar yıkılmış, 1940-1943 yılları arasında yapılan cami restorasyonunda aslına uygun olarak tekrar yapılmıştır¹²⁵⁵.

Konyalı, 1940 restorasyonundan önce var olan tezyinatla ilgili şunları aktarmaktadır: “*Kubbede Sinan devrinin yazısı ile الله نور السموات ayeti yazıyordu. Kubbe eteğinde (هو الذي) ayeti dolaşıyordu. Tezyinatta beyaz, mor, siyah, kırmızı, sarı koyu mor, lacivert renkler kullanılmıştı. Yazılar kabartmaydı. Bazı dökülen yerlerin altında yazı şekillerine göre çakılmış küçük başlı çiviler çıkıyordu*”¹²⁵⁶.

Cami 2007-2008 yıllarında tekrar restore edilmiştir¹²⁵⁷.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 373, 374.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفوراً¹²⁵⁸

3. Anlamı:

“*Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...*”

¹²⁵⁴ Ebru Karakaya, a.g.m., s. 529, 530.

¹²⁵⁵ Konyalı, a.g.e., s. 288; Karakaya, a.g.m., s. 529, 530.

¹²⁵⁶ Konyalı, a.g.e., s. 286

¹²⁵⁷ Karakaya, a.g.m., s. 530.

¹²⁵⁸ El-Fatır, 35/41.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹²⁵⁹.

4. Ölçüsü: 3.20 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İsmail Hakkı Altunbezer.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde yeşil zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesi alan cetvel ve rumi desenli süslemelerle bezenmiştir. Yazıyı dıştan da aynı şekilde geometrik rumi ve bitkisel desenlerle oluşturulmuş bezemeler çevrelemektedir.

Kubbe göbeğinde bulunan yazıyla beraber kubbe eteğindeki Bakara Suresi 255 ayetinin (ayet-el kürsi) yazıldığı kuşak yazısı ile cami takımı yazıları da Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer tarafından 1940'ta yapılan restorasyonda yazılmıştır¹²⁶⁰. Yalnız cami takımı yazılarının sonucunda ketebe vardır (Fot. 373).

Kubbe yazısı 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna göre düzenlenmiştir. Hattat Sami Efendi'den meşuk eden Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer aynı zamanda celi sülüs yazının en önemli temsilcilerinden biridir¹²⁶¹. Yazı alanının tamamının değerlendirildiği 20. yüzyıl celi yazı üslubunda harf, bitişmiş harf grupları ve yazının tali unsurlarının formlarındaki mükemmeliyetçiliğin öncelik olduğu söylenebilir. Harflerin birbiriyle uyumu, yazının okunma sırasına gösterilen özen dikkat çekmektedir. Yazı yoğunlaştırılmış bir istif özelliği göstermez, genelde iki kademe istiflenmiş bir yazıdır. Kalemişi uygulamada harf ve işaretlerin kenarlarının siyah tahrirle belirlenmesi kalem kalınlığının algılanmasını olumsuz etkilemektedir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyinat işaretleri kullanımı yoğundur. Kubbe yazısı önceki dönemlerde yapılmış kubbe

¹²⁵⁹ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

¹²⁶⁰ M. Uğur Derman, *Ömrümün Bereketi:1*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011, s.105.

¹²⁶¹ Derman, a.ge, s.98; Ali Alparlan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.127.

yazısı uygulamalarına nisbetle yazı merkezindeki süsleme alanının kubbe yazısına göre genişlemesi sebebiyle kubbe eteğinde bulunan kuşak yazısının kubbe göbeğine uygulanmış bir çeşidi olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Kubbe merkezinde yazının içinde bulunan geniş süsleme alanı çevresine yazılmış minik bir kuşak yazısı gibidir. Bu durum yazının kubbe merkezinde kubbeyi temsil eden temaları güçlendirilmek yerine sadece tezyinata yönelik bir unsura dönüşmesini sağlamıştır.

KATALOG NO: 56

I. CAMİNİN ADI: YAVAŞÇA ŞAHİN MEHMET ALİ PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Eminönü, Tahtakale.

YAPIM TARİHİ: İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Fatih devrinde yapıldığı tahmin edilmektedir.

İNCELENDİĞİ TARİH: 21 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Tahtakale semtinde, Uzun Çarşı Caddesi ile Yavaşça Şahin Sokak'ın kesiştiği köşededir.

Banisi ni'melceyşten Yavaşça Şahin Mehmed Ali Paşa'dır¹²⁶². Günümüzde yol seviyesinin yükselmesiyle aşağıda kalan cami avlusuna Uzunçarşı Caddesi tarafından kuzeybatı cephesinden girilmektedir. Caminin kuzey cephesinde yer alan, iki revaklı, kubbeli son cemaat yeri 2006'da başlayan tamir döneminde ilave edilmiştir¹²⁶³. Harime sağ revakın altındaki kapıdan girilmektedir. Harim kapısı alınlığında taşa mahkûk 20 yy. tarzında muhakkak besmele muhtemelen 1950 tarihinde konulmuştur (Fot. 375). Harimi, baklavalı kuşağa oturan 8 metre çapında kubbe örtmektedir. Harim birinci kat seviyesinde beş, ikinci kat seviyesinde dört, kubbe kasmağında dört pencere ile aydınlanmaktadır¹²⁶⁴. Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan tek şerefeli tuğla minare 1950 yılında yapılan tamirde yeniden yaptırılmıştır¹²⁶⁵. Cami 1950 yılında yeniden yapılıp gibi tamir geçirmiştir¹²⁶⁶.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi.

¹²⁶² Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 152; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 296.

¹²⁶³ Talha Uğurluel, *İstanbul Tahtakale'de Yavaşça Şahin Haziresi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 17

¹²⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481) III*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, 1973, s. 532.

¹²⁶⁵ Uğurluel, a.g.e., s. 16; Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1962, s. 54

¹²⁶⁶ Ayverdi, a.g.e., s 531.

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 376, 377.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4¹²⁶⁷

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”¹²⁶⁸

4. **Ölçüsü:** 3.30 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde koyu mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı merkezinde yazıyla bağlantılı geometrik süsleme alanı yazı çevresinde cetvel, bordür ve başlık süslemeleri bulunmaktadır. Hattat imzası ve tarih bulunmayan yazı besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşan bir metne sahiptir.

Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri ikili gruplar halinde yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına bağlanmıştır. Yazı metni iki kademede istiflenmiştir. بسم kelimesinde sin-mim (سم), الرحيم kelimesinde ha - ye (حى), احد kelimesinde ha - dal (حد) ve يلد kelimesinde ye-lam (يل) birleşmeleri keşidelendirilmiştir. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı azaltılarak sadelik vurgulanmıştır.

2006 yılında başlayan restorasyonda yazı merkezinde yazıyla bağlantılı süsleme alanına sahip, dikey harf veya harf bölümlerinin gruplanarak yazıldığı Osmanlı klasik

¹²⁶⁷ El-İhlas, 112/1-4.

¹²⁶⁸ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

dönem kubbe yazıları üslubunu yansıtmaya çalışan yeni bir yazı olduğu cami iç süslemeleriyle aynı yenilikte olmasından anlaşılmaktadır.

KATALOG NO: 57

I. CAMİNİN ADI: YENİ CAMİİ (EMİNÖNÜ)

BULUNDUĞU YER: Fatih, Eminönü.

YAPIM TARİHİ: h. 1074 (m. 1663)

İNCELENDİĞİ TARİH: 29 Haziran 2014, 01 Ağustos 2015.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Fatih İlçesi Rüstempaşa Mahallesi'nde, Galata Köprüsünün tarihi yarımada tarafında, Ragıp Gümüşpala Caddesi ve Reşadiye Caddesi kenarındadır.

Cami inşaatı 1597 yılında atılan temelle başlamış, 1603 yılında banisi Safiye Sultan'ın oğlu Sultan III. Mehmed'in ölümü üzerine durmuş, h. 1071 (m. 1660) yılında yarım kalan inşaat devam ettirilerek h. 1074 (m. 1663) yılında tamamlanmıştır¹²⁶⁹. Mimar Davud Ağa'nın temel atıp inşaata başladıktan sonra ölmesi üzerine inşaatın durmasına kadar Dalgıç Ahmed Ağa mimar olarak çalışmıştır¹²⁷⁰. Son inşa sürecinde caminin mimarı Sermimar-ı Hassa Mustafa Ağa'dır¹²⁷¹. Cami inşaatı başlangıcından 66 yıl sonra tamamlandığından Kuban'a göre yapının son halinin ilk tasarıma göre mi, son tasarıma göre mi oluştuğu belli değildir¹²⁷².

Cami, hünkâr kasrı, arasta, türbe, darülkurra, sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye olarak inşa edilmiştir¹²⁷³. Darülkurra ile caminin çevresini kuşatan dış avlu duvarı günümüze ulaşmamıştır¹²⁷⁴.

¹²⁶⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 153; A. Saim Ülgen, "Yeni Camii", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 2 (1942), s. 389, 390.

¹²⁷⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yenicami Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, s. 439.

¹²⁷¹ Ülgen, a.g.m, s. 389.

¹²⁷² Doğan Kuban, "Yeni Camii Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 464.

¹²⁷³ Çobanoğlu, a.g.m, s. 439.

¹²⁷⁴ Nurdan Şafak, "İstanbul Yeni Cami (Yeni Valide) Külliyesi ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, ed. Mehmet Kurtoğlu, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013, s. 89, ss. 87-94

Üç kapısıyla ulaşılan revaklı iç avluyu son cemaat yeri ile üç yönden 20 sütuna dayanan 24 kubbe çevrelemektedir¹²⁷⁵. İç avlunun ortasında sekizgen planlı mermer şadırvan yer almaktadır¹²⁷⁶.

İki tarafında ve alınlığında inşa kitabesi bulunan harim cümle kapısı, mukarnas yaşmaklıdır¹²⁷⁷. Harimin doğu ve batı cephelerinin kuzeyinde birer yan kapıyla beraber, mihrap duvarının iki köşesinde birer giriş daha bulunmaktadır¹²⁷⁸.

Şehzade Camii planına benzeyen Yeni Cami planı, dört fil ayağına dayanan merkezi kubbe ile dört yönde dört yarım kubbeden oluşmaktadır¹²⁷⁹. 16.20 metre çapındaki merkezi kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır¹²⁸⁰. Köşelere küçük kubbe yerleştirilmiştir¹²⁸¹. Yarım kubbeler köşelerinde bulunan ikişer eksedra ile desteklenmiştir. Kuzeyde bulunan yarım kubbede kullanılan üç eksedra camiye dikine genişletmiştir¹²⁸². Caminin içini mihrap duvarı dışında üç yönde mahfil dolaşmaktadır¹²⁸³. Yan cephelerde oluşturulan dış revaklar dikkat çekicidir¹²⁸⁴.

Hünkâr mahfili mihrap cephesinin solundadır. Mukarnas yaşmaklı ve alınlığı kitabeli mihrabı mermerdendir¹²⁸⁵. Minber mermerden, korkuluk ve yan aynalıkları geometrik şebekelidir¹²⁸⁶. Harimin kuzey duvarı iki köşesinde çokgen gövdeli iki minaresi üçer şerefelidir¹²⁸⁷.

1929 yılında caminin minareleri tamir edilmiş, 1951, 1961, 1962, 1965, 1967, 1968, 1977, 1983, 1988 yıllarında ihtiyaca binaen küçük çapta onarım işleri yapılmış, 2016 yılında başlayan kapsamlı restorasyon henüz tamamlanmamıştır¹²⁸⁸.

¹²⁷⁵ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 121.

¹²⁷⁶ Çobanoğlu, a.g.m, s. 440.

¹²⁷⁷ (Konyalı), a.g.e, s. 121.

¹²⁷⁸ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 373

¹²⁷⁹ Ülgen, a.g.m, s. 393.

¹²⁸⁰ Çobanoğlu, a.g.m, s. 439.

¹²⁸¹ Ülgen, a.g.m, s. 393.

¹²⁸² Çobanoğlu, a.g.m, s. 439.

¹²⁸³ Ülgen, a.g.m, s. 393.

¹²⁸⁴ Kuban, a.g.m, s. 465.

¹²⁸⁵ Çobanoğlu, a.g.m, s. 440, 441.

¹²⁸⁶ (Konyalı), a.g.m, s. 122.

¹²⁸⁷ Çobanoğlu, a.g.m, s. 440.

¹²⁸⁸ Zeliha Büşra Eryiğit, *Eminönü Yeni Cami'nin Restorasyon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tespiti ve Yeni Malzeme Kullanım Önerileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019, s. 20-25

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 382, 383.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلِيمًا
غفورًا¹²⁸⁹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır.”¹²⁹⁰

4. **Ölçüsü:** 5.20 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Teknecizade İbrahim Efendi¹²⁹¹.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Eminönü Yeni Camii hat sanatı uygulamaları açısından oldukça zengindir. Kapı alınlıkları, mihrap bölümü ve minber kapı alınlığında mahkuk kitabeler, son cemaat yeri ve harimde çini yazı uygulamaları ve ana kubbede yazı vardır (Fot. 378-380). Cami takımı yazıları Abdülfettah Efendi imzası ve h. 1279 (m. 1862-1863) tarihini taşımaktadır

¹²⁸⁹ El-Fatır, 35/41.

¹²⁹⁰ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

¹²⁹¹ “Teknecizade olarak meşhur olmuştur. Halid Erzurumi'den meşk etmiştir. Ayasofya Camii'nde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin bugün bulunan cami takımı yazıları konulmadan önce Teknecizade'nin yazdığı cami takımı yazıları asılı idi. Bayezid Camii sağ minaresindeki tarihi, Hasköy'de Sultan IV Mehmed ve Kasımpaşa'da Emin Efendi çeşmelerinin kitabeleri O'nun eseridir. h. 1084 (1673-1674) yılında vefat etmiştir” (Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 48).

(Fot.381). Camideki celi sülüs yazı uygulamalarının tamamı Teknecizade İbrahim Efendi tarafından yazılmıştır¹²⁹².

Kubbe yazısı metal (saç) üzerine, koyu yeşil zemine zerendud yazı uygulamasıdır. Besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetinin bulunduğu yazı istif özellikleri açısından Rüstem Paşa ve Süleymaniye ana kubbe yazısıyla benzer istif özelliklerine sahiptir.

Yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanı yazı üst sınırında bitirilmiş, yazı ile bağlanmamıştır. Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri حليما kelimesindeki elif (ا) harfi dışında ikili olarak gruplanmıştır. Dikey harflerin gruplanarak yazılması teşrifatı bozmamış, harf formlarını olumsuz etkilememiştir. Yazı metni yazı alanının dış sınırına dayandırılmış, bazı kelime veya kelime bölümleri ikinci kademedeki istiflenmiştir. Yazı alt sınırını oluşturan harf veya birleşmiş harf gruplarının müdevver formları yazıya hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Yazıda kalem hakkına uyulmuştur. Fakat rı (ر), vav (و), kef (ك) gibi müdevver formda bitirilen harflerin kuyrukları gereğinden fazla inceltiştir. Camideki mahkuk ve çini panolardaki yazılarda da aynı üslup takip edilebilir. Gruplanan dikey harf veya harf bölümlerinin kenarlarında oluşan boşluklarda okutma ve tezyin işaretleri kullanılmıştır. İşaretlerin bu bölümde kullanımı Rüstem Paşa örneğinden kalem kalınlığının inceliği, işaretlerin çokluğu ve nisbeten düzensizliğiyle ayrılır (Fot. 257). امسكهما kelimesindeki sin (س) harfinin bir dişi yoktur.

Lafza-i celal (الله), vav (و) harfinin müfred veya sonda kullanımı, sin (س) harfi dişleri gibi harf bünyelerindeki bazı farklılıklar üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Fakat yazıdaki bazı harf bünyeleri ve yazının genel kompozisyonu için bu durum geçerli değildir. بسم kelimesinde sin-mim (سم) birleşme noktası, الرحمن kelimesinde nun (ن) harfi bünyesi, الرحيم kelimesinde lam-rı (لر) bitişmesi, من harf-i cerlerinde mim (م) harfi cevheri bu duruma örnek gösterilebilir. Genel kompozisyondan harf veya birleşmiş harf grupları kendinden sonra gelen bölüme göre kürsüsünde konumlanmamış, yazının bütünlük oluşturmasında kusurlar ortaya çıkmıştır. Örneğin ayet-i kerimenin başlarında lafza-i celalin (الله) he (ه) harfi önceki örneklerde olduğu gibi يمسك kelimesinin ye (ي) harfine, harfin bünyesinin küçük kalmasına ve okunma problemi ortaya çıkacağı için

¹²⁹² Müstakimzade, a.g.e, s.48.

bitiştirilememiştir. **يَمْسِكُ** kelimesi kef (ك) harfi, **والارض** bölümündeki vav (و) harfine çok yaklaşmıştır. Burada kef (ك) harfi vav (و) harfine temas edebilir veya önceki örneklerde olduğu gibi birbirlerine daha uzak bulunabilirlerdi. Yine **زالتا** kelimesi lam-te-elif (لتا) bölümü alt çizgisi öncesi ve sonrası seviyesine çekilerek yazıdaki doğal seyrini kaybetmiştir. Örnekler çoğaltılabilir, fakat bu kadar örneğin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Caminin yapıldığı dönem itibariyle celi sülüs uygulama geleneğinin elde var olan örneklerin bile taklidinde zorluk yaşandığı bir döneme girildiğini göstermektedir.

KATALOG NO: 58
I. CAMİNİN ADI: YENİ VALİDE CAMİİ (ÜSKÜDAR)
BULUNDUĞU YER: Üsküdar.
YAPIM TARİHİ: h. 1122 (m. 1710-1711)
İNCELENDİĞİ TARİH: 30 Temmuz 2015, 04 Ağustos 2015.
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Üsküdar İlçesi Mimar Sinan Mahallesi'nde, İmam Nasır Sokak, Balaban Caddesi ve Hakimiyeti Milliye Caddesi arasında kalan alandadır¹²⁹³. Sultan III. Ahmed tarafından annesi Gülsüm (Gülnuş) Emetullah Sultan adına inşa ettirilmiştir¹²⁹⁴. Mektep, imaret, türbe, sebül, çeşme, meşruta, dükkanlar ve hünkâr kasrından oluşan külliye camisidir¹²⁹⁵. İnşa kitabesine göre h. 23 Şaban 1120 (m. 7 Kasım 1708) tarihinde başlayan inşaat h. 1122 (m. 1710-1711) yılında tamamlanmıştır¹²⁹⁶. Caminin dış avlusuna beş kapıdan girilmektedir¹²⁹⁷.

Harim ve şadırvanlı iç avludan oluşan caminin zemin kotu yükseltilmiştir¹²⁹⁸. Eksende ve yanlarda üç kapıyla girilen iç avluyu, üç taraftan on dört sütuna dayanan on yedi kubbe kuşatmaktadır¹²⁹⁹. İki küçük mihrap ve bir mükebbirenin bulunduğu son cemaat yeri, dört sütuna dayanan kubbe ve tonozlarla örtülmüştür¹³⁰⁰. Harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi olarak söylenmiş Şair Taib'e ait 48 mısralık şiir celi talik yazı çeşidiyle yazılmıştır¹³⁰¹ (Fot. 385). Caminin planı, merkezi kubbenin kemerler vasıtasıyla sekiz payeye dayandırıldığı Rüstem Paşa Camii planına benzemektedir¹³⁰². Payelerin

¹²⁹³ Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 468.

¹²⁹⁴ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtu' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziha Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 594; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, 1976, s. 310.

¹²⁹⁵ Tülay Sezgin Orman, "Yeni Valide Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C.43, s. 433.

¹²⁹⁶ Müşfika Akbulut, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 16, 17.

¹²⁹⁷ Konyalı, a.g.e, s. 310.

¹²⁹⁸ Sezgin Orman, a.g.m, s. 434.

¹²⁹⁹ (İbrahim Hakkı Konyalı), *İstanbul Abideleri*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, ty, s. 123.

¹³⁰⁰ (Konyalı), a.g.e, s. 123; Seçkin, a.g.m, s. 469.

¹³⁰¹ Konyalı, a.g.e, s. 313.

¹³⁰² Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004, s. 427.

dördü mihrap ve giriş cephe duvarlarında dördü serbesttir¹³⁰³. Merkezi kubbenin mihrap ve giriş cephesiyle buluştuğu köşelere tromplar, kemer aralarına küçük pendants yerleştirilmiştir¹³⁰⁴. Kanatlara konumlandırılan mahfillerin üst örtüsü ortada aynalı tonoz, köşelerde kubbedir¹³⁰⁵. Harimi beş sırada bulunan 117 pencere aydınlatmaktadır¹³⁰⁶. Mihrabı ve minberi mermerden ve klasik üsluptadır¹³⁰⁷. Mihrap alınlığı ve minber kapı alınlığı kitabelidir (Fot. 386). Son cemaat yerinin köşelerinde çokgen gövdeli iki şerefeli, şerefe altları mukarnaslı iki minare vardır¹³⁰⁸.

Cami Osmanlı döneminde 1892, 1893, 1894, 1904 ve 1905 yıllarında Cumhuriyet devrinde 1940, 1953-1969 yıllarında tamir görmüştür¹³⁰⁹. En son yapılan restorasyon çalışmaları 2015 yılında bitirilmiştir¹³¹⁰.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 387, 388.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ان الله يمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلّیما

غفوراً¹³¹¹

3. Anlamı:

¹³⁰³ Seçkin, a.g.m, s. 469.

¹³⁰⁴ Sezgin Orman, a.g.m, s. 434; Seçkin, a.g.m, 469.

¹³⁰⁵ Seçkin, a.g.m, s. 469.

¹³⁰⁶ (Konyalı), a.g.e, s. 123.

¹³⁰⁷ Sezgin Orman, a.g.m, s. 434.

¹³⁰⁸ (Konyalı), a.g.e, s. 124.

¹³⁰⁹ Akbulut, a.g.e, s. 49, 50; Mehmet Genç, Mehmet Mazak, *İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgeler de 1894 Depremi*, İstanbul: İğdaş kültürel Yayınları, 2000, s. 247; *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25.

¹³¹⁰ <https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/news/valide-i-cedid-camiinde-restorasyon-sonrasi-i/311> (07/11/2020 05:40).

¹³¹¹ El-Fatır, 35/41.

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹³¹².

4. **Ölçüsü:** 2.50 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Mehmed bin Mustafa'nın (Hezarfen Bursalı Mehmed Efendi)
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde siyah zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. Yazı merkezinde ince bir bordür, yazı çevresinde aynı bordürün tekrarıyla yarım şemse başlıklar bulunmaktadır. Kubbede yazıyı işaret eden yoğun süsleme görülmektedir. Kubbe pencereleri çevresindeki süslemelere dört salbek ve üç şemse formuyla bağlanmışlardır. Yazıda imza veya tarih yoktur.

Elif (ا), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümlerinin gruplanarak kullanımı öne çıkmaktadır. Yazı kompozisyonu genel olarak Rüstem Paşa Cami kubbe yazısı gibi klasik düzenlemelere büyük oranda benzemekle beraber bazı farklar bulunmaktadır. Yazının üstünde oluşan boş alan dikey harflerin dairevi yazı alan merkezine yaklaşması sebebiyle belirgin değildir. Aynı zamanda Rüstem Paşa örneğindeki gibi yazı sonunda oluşan yoğunluk bu yazıda yoktur. Yazı metni tüm yazı alanına eşit olarak dağıtılmaya çalışılmıştır. Böylece yazı istif açısından daha dengeli bir forma kavuşmuştur. İstifin genel prensibi ikili dikey formların dengeli dağılımına göre planlanmıştır. Bu durum yazıda harf formlarıyla ilgili bazı tercihleri zorunlu kılmıştır. ان bölümündeki nun (ن) harfi diğer nun (ن) harflerine göre daha büyüktür. Aynı durum الله bölümündeki nun (ن) harfi diğer nun (ن) harflerine göre daha büyüktür. Aynı durum تزولا bölümündeki vav (و) harfleri için de geçerlidir. انه kelimesinde نه bölümü de istif gereği biraz küçültülmüştür. السموات kelimesindeki te (ت) harfi yazı istifine göre büyütülmüş başka bir örnektir. Dikey harflerin gruplanmasıyla yapılan uygulamanın

¹³¹² Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

diğer olumsuz tarafı harf veya harf gruplarının birbirine gereğinden fazla yaklaşması sonucu oluşan sıkışık görünümdür. *لئن زالتا تزولا* bölümündeki sıkışıklık bu duruma örnektir. Okutma, mühmel harf ve tezyini işaretlerin kullanımı az olmakla beraber bazı bölümlerde ortaya çıkan sıkışık görünümü artırmaktadır. Besmeleden *ان امسكهما* bölümüne kadar sıkışık bir düzenlemeye sahip olan yazının son bölümünde istif oldukça dengelidir.

Yazı geleneksel metin tercihi ile önceki uygulamaları hatırlatmaktadır. İstifin tüm yazı alanına dağılımına yönelik uygulamada aynı harflerin açık bir şekilde farklı büyüklükte yazılması dikkat çekmektedir.

Tuhfe'de caminin celi yazılarının Mehmed bin Mustafa'nın (Hezarfen Bursalı Mehmed Efendi) olduğu kaydedildiğine göre kubbe yazısı da O'nun olmalıdır¹³¹³. İmzası Hakimiyet-i Milliye Caddesi'ne bakan iç avlu kapısı alınlığındadır (Fot. 384).

¹³¹³ Müstakimzade Süleyman Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 413.

KATALOG NO: 59

I. CAMİNİN ADI: YEŞİLKÖY MECİDİYE CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Bakırköy, Yeşilköy.

YAPIM TARİHİ: h. 1327 (m. 1909)

İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Bakırköy İlçesi Yeşilköy semtinde, Gazi Evrenos Caddesi ile Anafartalar Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır.

1909'da Sultan V. Mehmed'in emriyle inşaatına başlanan cami Mimar Kemaleddin Bey tarafından tasarlanmıştır. Evkaf Nezareti tarafından yaptırılmaya başlanan cami Cumhuriyet döneminde tamamlanmıştır¹³¹⁴.

Camiye eksende yer alan camekânlı bir bölümden girildikten sonra içten 10.65x4.50 metre ölçülerine son cemaat yerine ulaşılmaktadır. İki katlı son cemaat yeri düz tavanla örtülüdür. Alt katı sol tarafında imam odası, sağ tarafında üst kata çıkan merdiven ile minare kaidesi yer almaktadır. Harim tek kubbenin örttüğü içten 8.65x8.65 metre ölçülerinde kare bir mekâna sahiptir. Cami harimi doğu ve batı cephelerinde devasa sivri kemerli birer pencere ve kubbe kasmağında sivri kemerli sekiz pencere ile gayet aydınlıktır. Kadınlar mahfeli harim giriş kapısının üstünde ahşap balkon ile harime taşmaktadır. Alt kat harim giriş kapısı ile sağ ve solunda bulunan birer pencere mahfil katında da tekrarlanmıştır. Mukarnaslı mermer mihrabı ve ahşap minberi vardır. Mihrap aynalığında *كلما دخل عليها زكريا المحراب* ayeti celi sülüs yazıyla yazılmıştır (Fot. 390). Lafza-i Celal, ism-i nebi, ciharı yar-i güzin ve hasaneyn yazıları kubbe kasmağında bulunan pencere aralarına yerleştirilmiştir. Bu yazılar Hasan Rıza imzalıdır (Fot. 391).

Caminin tek minaresi kesme taştan, şerefesi mukarnaslıdır.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

¹³¹⁴ Yıldırım Yavuz, "Mecidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C. 5, s. 316

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 392, 393.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4¹³¹⁵

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”¹³¹⁶

4. **Ölçüsü:** 1.40 metre çapında
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Camide hat sanatı uygulamaları sınırlıdır. Giriş cephesinde inşa kitabesi, mihrap alınlığı yazısı, cami takımı yazıları ve kubbe yazısı camideki hat sanatı uygulamalarıdır.

Kubbe yazısı kalemişi tekniğinde mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif ve İhlas Suresi'nden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan tezyin edilmiştir. Yazıyı dıştan cetvel, bordürler ve yarım şemse başlık süslemeleri çevrelemektedir.

Yazı besmele ve surenin ikinci ayetindeki lafza-i celaller (الله) ile münferid yazılan iki vav (و) harfi dışında kademelendirilmemiştir. Yazının satır yüksekliği harf bünyeleri ve kalem kalınlığıyla uyumludur. يلد ve يولد kelimelerindeki ye (ى) harflerinin okutma noktaları yer darlığından dolayı yuvarlak noktadır. Bu tercih yazıda teşrifata verilen önemi de göstermektedir. Yazı dış kenarında kullanılan dal (د), rı (ر), mim (م), vav (و) gibi harflerin müdevver (dönüşlü) formlarının tercih edilmesi yazıya hareket

¹³¹⁵ El-İhlas, 112/1-4.

¹³¹⁶ Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

kazandırmıştır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı azaltılarak yazıda sadelik ön plana çıkarılmıştır.

Yazı Çorlulu Ali Paşa, Haseki Sultan, Topkapı Gazi Ahmed Paşa camilerindeki kubbe yazılarıyla aynı istif özelliklerine sahiptir. Yazıda özellikle harflerin dirsek, boyun gibi kalemin kalından inceye döndüğü yerlerde ve hareke kaleminin kullanıldığı okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerindeki form bozuklukları kalemişi uygulama hataları olarak öne çıkmaktadır.

KATALOG NO:	60
I. CAMİNİN ADI:	YILDIZ HAMİDİYE CAMİİ
BULUNDUĞU YER:	Beşiktaş, Yıldız.
YAPIM TARİHİ:	h. 1303 (m. 1885-1886)
İNCELENDİĞİ TARİH:	27 Ocak 2018
MİMARİ ÖZELLİKLERİ:	

Cami, Beşiktaş İlçesi Cihannüma Mahallesi'nde, Yıldız Sarayı girişinde, Yıldız Caddesi, Saray Caddesi, Serencebey Yokuşu arasında kalan alandadır. Yıldız Sarayı yapılarıyla beraber padişahın törensel görevlerini yerine getirmesi amacıyla sarayın hemen dışına yapılmıştır¹³¹⁷. Sultan II. Abdülhamid tarafından h. 1303 (m. 1885-1886) yılında yaptırılmıştır¹³¹⁸. Mimarı Sarkis Bey Balyan'dır¹³¹⁹. Cami saray düşüncesinin öne çıktığı bir uygulamadır¹³²⁰. Caminin belirli bir üslubu yoktur¹³²¹.

Günümüzde ilk yapıya göre oldukça değişmiş kuzey cephesinden son cemaat yerine geçilmektedir¹³²². Dört ince sütunun taşıdığı yüksek kasnaklı ahşap kubbe mihraba değil giriş bölümüne yakındır¹³²³. Derinlemesine dikdörtgen olan harim bölümü iki sıra neogotik pencereler ve kubbe kasnağında bulunan on altı pencereden ışık almaktadır¹³²⁴. Harimin sağında ve solunda ana yapıdan daha küçük bölümler, mahfiller, padişah ve sefirler için kullanılmıştır¹³²⁵.

Dışarda giriş ve mihrap cephesi abidevi taç kapı formunda tasarlanmıştır¹³²⁶. Caminin içi daha önce görülmemiş bir itinayla süslenmiştir¹³²⁷. Tavan ve kubbe, mavi zemin üzerine altın yıldızlarla bezenmiştir¹³²⁸. Harim duvarları yüzeyinde üstte kufi

¹³¹⁷ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 640.

¹³¹⁸ Selçuk Batur, "Yıldız Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 514.

¹³¹⁹ Kuban, a.g.e, s. 640.

¹³²⁰ Batur, a.g.m, s. 514; Kuban, a.g.e, s. 640.

¹³²¹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C.2, s. 29.

¹³²² Batur, a.g.m, s.514.

¹³²³ Kuban, a.g.e, s. 641.

¹³²⁴ Batur, a.g.m, s. 514.

¹³²⁵ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Derin Mimarisi*, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi 2004, s. 549.

¹³²⁶ Selman Can, "Yıldız Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C.43, s. 540

¹³²⁷ Batur, a.g.m, s. 515.

¹³²⁸ Can, a.g.m, s. 540.

kuşak yazısı, pencere bordürleri, oluşan simetrik alanlar yatay ve dikey oluşturulan yüzeyler, serbest duran dört ana taşıyıcı yüzeyi mavi ve altının hâkim olduğu oryantalist motiflerle tezyin edilmiştir¹³²⁹. Cuma selamlığı ve benzeri törenler için II. Abdülhamid'in protokol camisi olarak ön plana çıkan yapının en görkemli bezemesi, hünkâr mahfilinin bulunduğu bölümdür¹³³⁰.

Caminin tek minaresi kuzeybatı mahfilin köşesinde¹³³¹. Osmanlılar döneminde 1893 ve 1900 yıllarında tamiratlar geçiren cami, cumhuriyet devrinde en son 2013-2017 yılları arasında restore edilmiştir¹³³².

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif, Necm Suresi 1-3. Ayetler

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 398, 399.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif, Necm Suresi 1-3. Ayetler

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

والنجم اذا هوى 1 ما ضل صاحبكم وما غوى 2 وما ينطق عن الهوى 3¹³³³

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Battığı sırada yıldız andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmuş ne de eğri yola gitmiştir. (1,2). Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır (3)” ¹³³⁴

4. **Ölçüsü:** 3.40 metre çapında.
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** Ebuzziya Tevfik.

¹³²⁹ Kuban, a.g.e, s. 641; Batur, a.g.m, s. 515.

¹³³⁰ Can, a.g.m, s. 541; Batur, a.g.m, s. 515.

¹³³¹ Öz, a.g.e, s. 29.

¹³³² Fatih Köse, “Yıldız Hamidiye Camii'nin İnşası ve Osmanlı Dönemi Tamiratları”, *Yıldız Hamidiye Camii Bir Dönem Yapısının Restorasyonu 2013-2017*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020, s. 241-261.

¹³³³ En-Necm, 53/1-3.

¹³³⁴ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.525.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı merkezinde oluşan dairevi alan cetvel, bordür ve geometrik tezyinata sahiptir. Yazıyı dış kenarından cetvel ve bordür süslemeleri çevrelemektedir. Kubbe yazısı caminin kuşak yazısında bulunan ketebe ve tarihe göre Ebuzziya Tefik Bey tarafından h.1303 (m.1885-1886) yılında yazılmıştır (Fot. 397).

Harimde mihrap alınlığı, minber kapı alınlığı ve köşk altı ile cami takımı yazıları celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmıştır (Fot. 395, 396). Fakat kuşak yazısı ve kubbedeki yazı uygulamaları kufi yazı çeşidiyledir. Cami hariminde tabandan kubbeye kadar tüm yüzeyleri kaplayan tezyinatın arasında yazı uygulamalarının görünümü belirsizleşmektedir¹³³⁵. Fakat kubbe yazısı merkez ve çevre süslemesinde farklı renk tercihleri, yazının boyutu, malzeme farklılığı gibi sebeplerle tezyinatın arasında kaybolmamıştır.

İncelediğimiz camiler arasında kufi yazıyla yapılan tek kubbe yazısı uygulamasıdır. Anadolu Selçukluları öncesinde mimaride yaygın olarak kullanılan kufi yazı, Osmanlı döneminde değişen yoğunluklarda kullanılsa da fazla iltifat görmemiştir¹³³⁶. Osmanlılar döneminde fazla ilgi görmeyen kufi yazısının Yıldız Camii'nde kuşak ve kubbe yazılarında tercih edilmesini bazı araştırmacılar şu sebeplerle bağlamaktadır: M. Baha Tanman'a göre tezyinat programında çeşitli üsluplara bağlanan unsurlar öze dönüş teması etrafında şekillenmiş, fakat kufi yazı uygulamalarıyla bazı tezyini unsurlar geç dönem Endülüs sanatından ilham almıştır¹³³⁷. Fatih Özkafa'ya göre; o dönemde ahşap işlerde görülen kufi yazı uygulamaları, kendisi de marangoz olan Sultan Abdülhamid'i etkilemesi veya padişahın tezyinatla ilgili fikir belirtmeyip, mimar veya bina emininin kufi yazı uygulamasını tercih etmesi olabilir¹³³⁸.

¹³³⁵ Fatih Özkafa, *İstanbul Selatin Camilerinin Kuşak Yazıları* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 327

¹³³⁶ Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001, s. 456; Ali Alparlan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 20.

¹³³⁷ M. Baha Tanman, "Yıldız Hamidiye Camii Kalem İşleri", *Yıldız Hamidiye Camii Bir Dönem Yapısının Restorasyonu 2013-2017*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020, ss. 197-215, s. 211.

¹³³⁸ Özkafa, a.g.e, s. 326.

Biz bu görüşlere katılmakla beraber, özellikle kubbe yazısında gelenekten farklı olarak kufi yazı tercihinin temel sebebinin, II. Abdülhamid devrinde kufi yazının mimari eserlerde kullanımının artması ve caminin mimari plan ve tezyinat programında baskın olan simetrik anlayışın etkili olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Sultan II. Abdülhamid döneminde Zühdi Paşa ve Yıldız Hamidiye camileriyle Arkeoloji Müzesi (Asar-ı Atika Müzesi) gibi bazı bina kitabelerinde kufi yazının tercih edilmiş olması yeni bir anlayıştır¹³³⁹. II. Abdülhamid devrinde Bursa'da açılan Müze-i Hümayun Şubesi (günümüzde Türk-İslam Eserleri Müzesi) kitabesindeyse asıl yazının kufi olması dikkat çekicidir (Fot. 400). Bu kitabede celi sülüs tali yazı konumundadır.

Kubbe yazısı müdevver forma sahiptir. Yazı metni besmele-i şerif ve Necm Suresi 1-3. ayetlerden oluşmaktadır. Metinde Necm Suresi ayetlerinin tercihi caminin adına bir atıf olmalıdır. Kullanılan kufi yazı bazı harf uzantılarının desenle devam ettirildiği aynı zamanda yazıda oluşan boşlukların rumi veya rumiden mülhem desenlerle doldurulduğu bir kimliğe sahiptir. Harflerin sol ve alt bölümlerinin siyah renkle gölgelendirildiği görülmektedir. Yapma kufi olarak isimlendirilen bir üsluba sahip kubbe yazısı, yazı alanında yoğun bir görünüm oluşturmamaktadır. Geniş merkez süslemesine nisbetle satır yüksekliği uzatılmamıştır. الرحمن ve الرحيم kelimelerinde ha (ح), النجم kelimesinde cim (ج), صاحبكم kelimesinde ha (ح) harfleri başlangıçları rumi desenlerle oluşturulmuştur. Aynı kullanım صاحبكم kelimesinde he (ه), kef (ك) harflerinde, başka kelimelerde ayn (ع), ğayn (غ), mim (م), zel (ذ) harflerinde de vardır. Birleşmiş harf gruplarının birleşme bölümlerinde aşağıya dönük rumi tepelik tezyinatı yazıya dahil edilmiştir. هوى ve الهوى kelimelerinde kullanılan he (ه) harfinin farklı forma sahip olması yazının form açısından zenginleştirilmek istenildiğini göstermektedir. Yazı içine serpiştirilen rumi tabanlı süsleme öğelerinin de çeşitlendirilmesi aynı tercihi göstermektedir.

Osmanlı devrinin sonlarında yapılan Yıldız Hamidiye Camii gelenekten farklı metin tercihi ve kufi yazının kullanıldığı kubbe yazısıyla öne çıkmaktadır.

¹³³⁹ Alparslan, a.g.e, s. 20.

KATALOG NO: 61

I. CAMİNİN ADI: ZAL MAHMUD PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Eyüp.

YAPIM TARİHİ: h. 992 (m. 1584).

İNCELENDİĞİ TARİH: 27 Ocak 2018.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Eyüp Sultan İlçesi Nişanca Mahallesi'nde, Feshane Caddesi ile Zalpaşa Caddesi arasındadır.

Mimar Sinan eseri olan cami, iki medrese, türbe ve çeşmeden oluşan bir külliye'dir¹³⁴⁰. Vakfiye kayıtlarına göre kible tarafında olduğu zikredilen yapı bugün mevcut değildir¹³⁴¹. Banisi Sultan III. Murad devri vezirlerinden Zal Mahmud Paşa ile eşi Şah Sultan'dır¹³⁴². Tam inşa tarihi belli olmayan yapı Ayvansaray ve Öz'e göre h. 958 (m. 1551) yılında Kuban'a göre h. 992 (m. 1584) yılında inşa edilmiştir¹³⁴³. Eğimli bir araziye inşa edilen külliye, cami ve şadırvan avlusunu çevreleyen medrese üstte, ikinci medrese ve türbe caminin doğu cephesinde aşağıda yer almaktadır¹³⁴⁴. Caminin şadırvan avlusuna Zalpaşa Caddesi'nden ve aşağıda bulunan medreseden açılan kapılardan ulaşılmaktadır.

Son cemaat yeri altı sütuna dayanan, ortada aynalı tonoz ve yanlarda dört kubbe ile örtülmüştür. Mukarnaslı harim kapısı aynalığında mermere mahkuk ayet inşa devrinin yazı özelliklerini göstermektedir¹³⁴⁵. Kareye yakın dikdörtgen planlı caminin 12.40 metre çapındaki merkezi kubbesi kible duvarlarında bulunan ayaklara ve giriş bölümünde açıkta bulunan yuvarlak fil ayaklarına dayanmaktadır¹³⁴⁶. Ayaklar birbirine kemerlerle

¹³⁴⁰ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.1, s. 157; İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C.44, s. 109.

¹³⁴¹ Orman, a.g.m., s. 109.

¹³⁴² Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 339; Öz, a.g.e., s. 157; Orman, a.g.m., s. 109

¹³⁴³ Ayvansarayî, a.g.e., s. 340; Öz, a.g.e., s. 157; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007, s. 334.

¹³⁴⁴ Orman, a.g.m, s. 109; Öz, a.g.e, s. 157

¹³⁴⁵ Öz, a.g.e, s. 157; Doğan Kuban, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 542.

¹³⁴⁶ Kuban, a.g.m, s. 542, Orman, a.g.m, 110.

bağlanmış kubbe geçişi pandantiflerle sağlanmıştır. Harim kible duvarı hariç merkezi kubbe çevresinde üç yönde galerilerle genişletilmiştir¹³⁴⁷. Harim beş sıra pencere ile aydınlatılmıştır. Mukarnaslı mihrabı mavi-beyaz ağırlıklı çiniler kuşatmaktadır¹³⁴⁸. Mermer minber aynalığında ve korkuluklarında yer alan geometrik şebekeleriyle özenli bir taş işçiliğini göstermektedir¹³⁴⁹. Tek şerefeli minaresi caminin kuzeybatı köşesindedir.

Cami Sultan II Mahmud'un h. 1240 yılı Ramazan ayı evailinde (m. 19-28 Nisan 1825) verdiği emirden sonra tamir edilmiştir¹³⁵⁰. 1955-1963 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014-2015 yıllarında Eyüp Belediyesi tarafından restore edilmiştir¹³⁵¹.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

1. Fotoğraf Numarası: Fotoğraf 405, 406.

2. Kubbe Yazısı Metni: Besmele-i Şerif ve Fatır Suresi 41. Ayet.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ان اللّٰه یمسك السموات و الارض ان تزولا و لئن زالتا ان امسكهما من احد من بعده انه كان حلیمًا

غفور¹³⁵²

صدق اللّٰه العظیم

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

¹³⁴⁷ Orman, a.g.m, s. 110.

¹³⁴⁸ Kuban, a.g.m, s. 542.

¹³⁴⁹ Orman, a.g.m, s. 110.

¹³⁵⁰ Ayyansarayi, a.g.e, s. 341.

¹³⁵¹ *Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar*, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973, s. 25; yeniakit.com.tr/haber/zal-mahmut-pasa-camii-yapilan-restorasyonla-odule-layik-goruldu-129864.html/ (09/10/2020: 01:44)

¹³⁵² El-Fatır/35/41.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır”¹³⁵³.

Azim olan Allah doğru söyledi.

4. Ölçüsü: 1.80 metre çapında.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: Hamid Aytaç

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

Camide harim cümle kapısı, mihrap ve minber kapı alınlıklarında mahkuk kitabeler, mihrap cephesi pencere alınlıklarında çini panolarda yazı uygulamaları devrinin özelliklerini gösteren yazılardır (Fot. 401,402). Sıva üzerine yapılan uygulamalardan olan ana kubbe yazısıyla cami takımı yazıları 1960’lardan kalma yazılardır (Fot. 403-405). Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde siyah zemine beyaz renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, Fatır Suresi 41. Ayet ve sadaka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairevi alan cetvel ve geometrik desenlerle tezyin edilmiştir. Yazıyı dıştan cetvel ve rumi desenli tezyinat çevrelemektedir.

Cami takımı yazılarının son ikisinde bulunan ketebe ve tarihe göre h. 1383 (m. 1963-1964) yılında Hamid Aytaç tarafından yazılmıştır. Yazı istifi Silivri Piri Mehmed Paşa Camii Kubbe yazısıyla السموات kelimesindeki te (ت) harfinin kompozisyona katılımı dışında aynıdır. Bu kubbe yazısında te (ت) harfi mürsele¹³⁵⁴ formuyla kullanılmış, Silivri Piri Mehmed Paşa Camii'nde te (ت) harfi elif (ا), lam (ل) gibi harflerin zülfelerinin altına konumlandırılan ve tüm yazıyı dolaşan bir iç cetvel olarak değiştirilmiştir. Te (ت) harfinin bu yazıdaki formuyla istife katılımı Silivri Piri Mehmed Paşa Camii kubbe yazısına göre daha elverişlidir.

Birçok cami kubbe yazısında olduğu gibi bu yazıda da kalemişi uygulamanın ilk yapıldığı sırada veya sonradan yapılan restorasyonlar sırasında oluşan olumsuzluklar

¹³⁵³ *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.438.

¹³⁵⁴ Abdülkadir Yılmaz, “Sülüs Yazıda Harflere Formlarına Göre Verilen İsimler”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16 (2001), s.126.

görülmektedir. Bu form bozuklukları cami takımı yazılarında daha kolay müşahede edilebilir (Fot. 403, 404).

KATALOG NO: 62

I. CAMİNİN ADI: ZEYNEP SULTAN CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Fatih, Alemdar Caddesi.

YAPIM TARİHİ: h. 1183 (m. 1769)

İNCELENDİĞİ TARİH: Cami restorasyonda olduğundan içine girilememiştir.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Zeynep Sultan Camii, Fatih İlçesi Alemdar Mahallesi'nde, Alemdar Caddesi ile Zeynep Sultan Camii Sokak arasında kalan alanda, Gülhane Parkı girişinin karşısındadır.

Sultan III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan tarafından h. 1183 (m. 1769) yılında Mimar Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır¹³⁵⁵. Cami merkezli sıbyan mektebi, türbe ve sebilden oluşan bir külliye'dir¹³⁵⁶. Sebil ve türbe günümüze ulaşmamıştır¹³⁵⁷.

Cami dış avlusuna doğu ve batı cephelerinde bulunan kapılarla ulaşılır. Cami iç avlusu harimin cephe duvarlarına eklenmiş duvarların kuzeye birleştirilmesiyle oluşan alandır. İç avluya doğu ve batı yönünde karşılıklı açılan kapılarla ulaşılmaktadır. Cami hariminin kuzey cephesinde sivri kemerli beş açıklıklı, dört sütuna dayanan harim cümle kapısı önünde kubbe ile örtülü yanlarda ikişer aynalı tonozun örttüğü son cemaat yeri bulunmaktadır¹³⁵⁸.

Camii fevkani, merkezi tek kubbeli, kare planlı, cephe duvarları taş ve tuğlanın beraber kullanıldığı almaşık duvarlıdır. Tonozla örtülen dikdörtgen alana sahip mihrap bölümü dışa çıkıntılıdır. Merkezi kubbe geçişi köşelerle tromplarla sağlanmıştır. Alt kat pencereleri dikdörtgen söveli, ikinci kat pencereleri sivri kemerlidir. Bunların üstünde iki kademe, daha küçük yuvarlak pencereler ve nihayetinde kubbe eteğinde yuvarlak kemerli pencereleri vardır. Alt kat pencereler dışındaki pencereler alçı şebekelidir. Mihrap kırmızı

¹³⁵⁵ Kemal Altan, "Klasik Tarzından Sonraki Mimari Eserlerimiz", *Arkitekt*, 1938-08 (92), İstanbul, s. 238; M. Çağatay Ulusoy, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985, s. 87.

¹³⁵⁶ Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'* (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar), haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s.173; Ahmed Sacit Açıkgozöğlü, "Zeyneb Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2013, C.44, s. 362.

¹³⁵⁷ Gülbin Gültekin, "Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 550.

¹³⁵⁸ Gültekin, a.g.m., s. 550.

mermerden minberi ahşaptır. Harim kuzey cephesinde mermer sütunların taşıdığı ahşap mahfil köşelerden genişletilmiştir. Harimin kuzeybatı köşesine bitişik tek minaresinin kürsü ve pabucu kesme taştan gövdesi tuğladandır¹³⁵⁹. 1917, 1958, 1983 ve 1988 yıllarında tamirler geçiren cami 2014'ten beri restorasyonda bulunmaktadır¹³⁶⁰.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 407.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve Nur Suresi 35. Ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الله نور السموات والارض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجه كانها
كوكب درى يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية يكاد زيتها يضى ولو لم تمسسه نار
نور على نور يهدى الله لنوره من يشاء و يضرب الله الامثال للناس و الله بكل شئ عليم¹³⁶¹

3. Anlamı:

“Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...”

Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹³⁶²

4. **Ölçüsü:** Çalışma süresince cami restorasyonda olduğundan yazı yerinde görülememiştir.

¹³⁵⁹ Açıkgözoğlu, a.g.m., s. 363.

¹³⁶⁰ Gültekin, a.g.m., s. 551, Açıkgözoğlu, a.g.m., s. 362.

¹³⁶¹ En-Nur, 24/35.

¹³⁶² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.353.

5. Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

6. Hattatı: İsmail Hakkı Altunbezer.

7. Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:

İsmail Hakkı Altunbezer'in yazdığı kubbe yazısı, besmele-i şerif ve Nur Suresi 35. ayetin tamamının yazıldığı bir uygulamadır¹³⁶³. Yine aynı hattat tarafından yazılan Büyük Selimiye ve Edirnekapı Mihrimah camileri kubbe yazılarıyla aynı istif tercih edilmiştir. Fakat yapılan uygulama açısından günümüzdeki durumu, olumsuz anlamda farklıdır. Yazıda harf bünyeleri, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri form açısından önemli ölçüde deformasyona uğramıştır. Yazının üst sınırında tezyinat işaretlerinden tırfıl, iri tırnak ve isimlendirilmeyen formlarla oluşturulan çerçeve, yazının alt sınırında bazı bölümlerde de görülmektedir. Yazıdaki bu form bozukluklarının ilk uygulama aşamasında mı, yoksa sonradan yapılan restorasyonlarda mı oluştuğuna dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

¹³⁶³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, 1970, s. 102

KATALOG NO: 63

I. CAMİNİN ADI: ZİHNİ PAŞA CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Kadıköy, Erenköy.

YAPIM TARİHİ: h. 1320 (m. 1902-1903)

İNCELENDİĞİ TARİH: 20 Temmuz 2020.

MİMARİ ÖZELLİKLERİ:

Cami, Kadıköy İlçesi Erenköy semtinde, Erenköy İstasyon Caddesi, Hatboyu Sokak ve Telli Kavak Sokak arasındaki alandadır. Erenköy Camii olarak da isimlendirilmiştir. Cami avlusuna Erenköy İstasyon Caddesi, Hatboyu Sokak ve Telli Kavak Sokak'a açılan kapılardan ulaşılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid dönemi Ticaret ve Nafia Nazırı Mustafa Zihni Paşa tarafından h. 1320 (m. 1902-1903) yılında yaptırılmıştır¹³⁶⁴.

Camiye eksende yer alan giriş kapısından girilmektedir. Kapalı, üst örtüsü çapraz tonozlu son cemaat yeri, üst katında da harim bölümüne taşan kadınlar mahfi yer alır. Kadınlar mahfilinin harime taşan kısmı iki direk ile desteklenmektedir¹³⁶⁵. Kare planlı, olan caminin kubbesi doğrudan duvarlara oturmaktadır¹³⁶⁶. Harim doğu ve batı cephelerinde ortadaki daha büyük sivri kemerli üçüz pencere, mihrabın sağında ve solunda birer sivri kemerli pencere, harim kapısının sağında ve solunda dikdörtgen iki pencere ve kubbe kasnağında yuvarlak sekiz pencere ile oldukça aydınlıktır¹³⁶⁷. Batı cephesinin üçlü pencerelerinden biri 1980 yılında camiyi genişletmek için yapılan ek bölüme geçiş kapısı olarak kullanılmaktadır¹³⁶⁸. Mermer mihrap rumi ve bitkisel kabartma desenleri ve aynalığında Sami Efendi'nin yazdığı kible ayetiyle dikkat çekmektedir. Mihrabın sağında ajurlu ahşap minber yer almaktadır. Son cemaat yerinin sağında bulunan minare külahı taştan, tek şerefeli ve şerefe geçişi mukarnaslıdır¹³⁶⁹.

¹³⁶⁴ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 3.Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, C.2, s. 72

¹³⁶⁵ Hakan Arlı, "Zihni Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, s. 559.

¹³⁶⁶ Öz, a.g.e., s. 72; Arlı, a.g.m., s. 559.

¹³⁶⁷ Arlı, a.g.m., s. 559

¹³⁶⁸ Fatma Zehra Ülker, *Hattat Sami Efendi'nin İstanbul'daki Kitabeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017, s. 42

¹³⁶⁹ Arlı, a.g.m., s. 559

Cami hariminde çok renkli kalem işleri dikkat çekmektedir. Geleneksel desenler ve mavinin hâkim olduğu çok renkli süsleme bel hizasından başlamakta, harimin tüm yüzeylerinde görülmektedir. Karma (eklektik) üsluba sahiptir¹³⁷⁰.

II. KUBBE YAZILARI

A. Ana Kubbe Yazısı: Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

1. **Fotoğraf Numarası:** Fotoğraf 411, 412.
2. **Kubbe Yazısı Metni:** Besmele-i Şerif ve İhlas Suresi

بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد 1 الله الصمد 2 لم يلد ولم يولد 3 ولم يكن له كفوا احد 4¹³⁷¹

3. Anlamı:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla...”

De ki: "O, Allah' tır, tektir (1), Allah sameddir (2). Doğurmamış ve doğmamıştır (3). O' nun hiçbir dengi yoktur. (4)”¹³⁷²

4. **Ölçüsü:** 1.90 metre çapında
5. **Yazı Çeşidi:** Celi Sülüs
6. **Hattatı:** İmzasız.
7. **Yazının Hat Sanatı Bakımından Değerlendirilmesi:**

Kubbe yazısı sıva üzerine kalemişi tekniğinde siyah zemine sarı renkte yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele-i şerif, İhlas Suresi ve sadeka bölümünden oluşmaktadır. Yazı merkezinde oluşan dairesel alan boştur. Yazıyı dıştan cetvel ve naturalist üslupta başlık süslemeleri çevrelemektedir.

¹³⁷⁰ Arlı, a.g.m., s. 559; Ülker, a.g.e., s. 42

¹³⁷¹ El-İhlas, 112/1-4.

¹³⁷² *Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.

Yazıda hattat imzası ve tarih bulunmamaktadır. İhlas Suresi'nin metin olarak seçildiği yazı 20. yüzyıl celi sülüs yazı üslubuna göre istiflenmiştir. Yazının dengeli istifi, harf veya birleşmiş harf gruplarının form mükemmelliği ile birbirleri arasında sağlanması gereken uyum, yazının okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri gibi tali unsurlarının yazı alanına dengeli dağılımı ve yazı alanında tüm boşluklarda kullanımı temel ilkeler olarak öne çıkmaktadır. Kubbe yazısı zikredilen kıstaslara göre oluşturulmuş bir yazıdır. Yazı metni başlangıçta besmele-i şerif ve sonunda sadeka bölümüyle uzatılmıştır. Yazının üst ve alt sınırı arasında dengeli bir istifleme görülmektedir. Yazı dikey olarak iki kademede istiflenmiş, **رحيم احد** bölümünde istifleme üç kademeye çıkarılmıştır. **رحيم احد** ve **احد** kelimelerinde ha (ح) harfi kendinden sonraki harfe keşidelendirilerek birleşmiştir. **احد**, **قل** ve **يولد** kelimelerinin altında tezyini yuvarlak nokta kullanılmıştır. Yazı alanında oluşan boş alanlar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri ile doldurulmuştur. Mevcut yazıda harf bünyelerinin özellikle incelik kalınlaştığı yerlerde, harf kenar çizgilerinde, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin formlarında oluşan bozulmalar kalemişi uygulamasında ortaya çıkan kusurlar olarak görülebilir. Aynı istif Galip Paşa Camii kubbe yazısı olarak da kullanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ANA KUBBE YAZILARI

Kubbe yazılarının genel değerlendirmesi metin ve form açılarından yapılacaktır. Form değerlendirmesi; kubbe yazılarının çevre süslemeleri, yazılardaki renk tercihleri, yazının uygulandığı zemin ve teknik, yazı çeşitleri, yazıların terkip, istif ve üslup özellikleri, yazıların hattatları açılarından değerlendirmelerini içermektedir.

İstanbul'un fethiyle başlayan imar ve iskân faaliyetleriyle birlikte padişahlar, hanım sultanlar, hasekiler ve vezirler tarafından külliye ve camiler inşa edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Fatih Külliyesi ve Camii ile başlayan bu süreç Yeşilköy Mecidiye Camii ile sona ermiştir. Fatih Camii 1766 depreminde harap olmasından sonra tekrar inşa edildiğinden ve Mahmud Paşa Camii Kubbe yazısının 20. yüzyıl özellikleri göstermesinden dolayı genel değerlendirme Bayezid Camii ile başlatılacaktır.

I. ANA KUBBE YAZILARININ METİNLERİ

Günümüze ulaşan kubbe yazıları içinde en eski örnek Bayezid I Camii ana kubbe yazısıdır. Yazı metninde İsrâ Suresi 1. ayet tercih edilmiştir¹³⁷³. Aynı metin Şehzade Camii ana kubbe yazısı dış bölümünde, Laleli ve Davud Paşa camilerinde kubbe yazısı olarak görülmektedir.

Fatır Suresi 41. ayet, kubbe yazısı metni olarak seçilen ayetlerin başında gelmektedir¹³⁷⁴. Ayet; Süleymaniye, Rüstem Paşa, Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Paşa, Atik Valide, Sultan Ahmed, Eminönü Yeni Camii, Üsküdar Yeni Valide, Üsküdar Kaptan Paşa, Ayazma, Köprülü Mehmed Paşa, Eyüp Kaptan Paşa, Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa, Şemsi Paşa, Piri Mehmed Paşa, Zal Mahmud Paşa, Altunizade İsmail Zühdi Paşa

¹³⁷³ “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (Kur'an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.281).

¹³⁷⁴ “Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır” (a.e, s.438).

camilerinde ana kubbe yazısı olarak tercih edilmiştir. Kubbe yazısı olarak yapılan düzenlemelerde ayetin başına besmele getirilmesi ilk örneklerde görülmektedir. Ayet, Sultan Ahmed Camii ana kubbesindeyse başına ve sonuna bir ilave yapılmadan kubbe yazısı olarak kullanılmıştır. Aynı kullanım Üsküdar Kaptan Paşa Camii kubbe yazısı için de geçerlidir. Atik Valide, Üsküdar Yeni Valide ve Ayazma camileri kubbe yazılarındaysa metnin başına besmele, sonuna sadeka bölümü ilavesi vardır. Cumhuriyet devrinde eski cami kubbelerine, 20. yüzyıl celi sülüs üslubunda yeni bir anlayışla, Fatır Suresi 41. ayet kubbe yazısı olarak uygulanmıştır. Bu örneklerde de ayetin başı ve sonuna ilaveler görülmektedir. İlk örneklerine göre sonraki dönemlerde oluşan yazı metnini uzatma isteği, yazı anlayışının ve üslubunun değişmesi sonucunda ortaya çıkmış bir durumdur. Özellikle 20. yüzyılda celi sülüs yazı uygulamalarında, genel kabul gören istif anlayışı, girift bir düzeni gerekli kılmaktaydı. Nisbeten kısa bir metne sahip ayetin, daha rahat istiflenmesi için, yazının başına ve sonuna ilaveler yapılmış olmalıdır.

Uğur Derman'a göre Fatır Suresi 41. ayet tercihinin, tevsik edilemese de, Mimar Sinan'ın talebi olması muhtemeldir. Derman; *“yeri ve göğü tutan Allah'ın, camide yeri temsil eden zeminin ve göğü temsil eden kubbenin mümkün olduğunca daim olması için, Yüce Yaratıcı'ya bir niyaz olarak Mimar Sinan tarafından tercih edildiğinin muhtemel olabileceğini”* belirtmiştir¹³⁷⁵.

Kubbe yazılarında tercih edilen diğer bir metin İhlas Suresi'dir¹³⁷⁶. Kılıç Ali Paşa, Âlî Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Pertevniyal Valide Sultan, Haseki Sultan, Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Bebek Hümayun-u Abad, Yeşilköy Mecidiye, Büyükada Hamidiye, Çakmakçılar, Hafız Ahmed Paşa, Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa, Galip Paşa ve Zihni Paşa camileri kubbe yazılarında İhlas Suresi tercih edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ayet olarak numaralandırılmasa da surelerin başlarına besmele-i şerif yazılmaktadır. İhlas Suresi'ni kubbe yazısı olarak gördüğümüz tüm yazıların başında besmele vardır.

¹³⁷⁵ M.Uğur Derman, “Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı”, *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, ed. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Mehmet Narince, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1989, s.290,291.

¹³⁷⁶ “De ki : “O, Allah' tır, tektir. Allah Samed' dir. Doğurmamış ve doğmamıştır.O' nun hiç bir dengi yoktur.” (*Kur'an Yolu Meali*, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.604.)

Kubbe yazılarında kullanılan bir diğer metin Fatıha Suresi'dir¹³⁷⁷. Şehzade, Mesih Paşa, Kumbarhane, Cerrahpaşa camileri kubbe yazılarında Fatıha Suresi metin olarak tercih edilmiştir.

Kubbe yazılarında kullanılan metinlerden bir diğeri Nur Suresi 35. ayettir¹³⁷⁸. İlk örneklerde ayetin yaklaşık yarısı yazılmışken, cumhuriyet devrinde yazılan örneklerde ayetin tamamı kubbe yazısı metnine dahil edilmiştir. Ayasofya-i Kebir, Küçük Mecidiye, Hırka-i Şerif, Sinan Paşa, Kasımpaşa, İskender Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Üsküdar Mihrimah Sultan, Büyük Selimiye, Sultan Selim, Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Eyüp Sultan camileri kubbe yazıları metinlerinde Nur Suresi 35. ayeti kubbe yazısı metni olarak tercih edilmiştir. Ayetin tamamının yazıldığı örnekler, cumhuriyet devrinde eski camilere yeni yazılan yazılardır. Ayet, Allah'ın yerlerin ve göklerin nuru olduğu ifadeleriyle başlayıp, Allah'ın nurunun açıklandığı bölümlerle devam etmektedir.

Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbesinde İsrâ Suresi 78. ayet¹³⁷⁹, Nuruosmaniye ve Atik Ali Paşa camileri kubbe yazılarında Tevbe Suresi 112. ayet¹³⁸⁰, Fatih Camii ana kubbesinde Taha Suresi 1-6 ayetler¹³⁸¹, İshakpaşa Camii kubbe yazısında Tevbe Suresi 18. ayetin¹³⁸² bir bölümüyle Cin Suresi 18. ayet¹³⁸³, Bali Paşa Camii kubbe yazısında Hacc Suresi 65. ayet¹³⁸⁴, Sadabad Camii kubbe yazısı Bakara

¹³⁷⁷ “Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla... Hamd, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Rahman ve rahim. Ödül ve ceza gününün tek hâkimi. (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ilet; Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil!” (a.e, s.1).

¹³⁷⁸ “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya ve batıya ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (a.e, s.353).

¹³⁷⁹ “Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir” (a.e, 289)

¹³⁸⁰ “O tövbekârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükua varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!” (a.e, s.204).

¹³⁸¹ “Ta-ha. Biz Kur'an'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik. O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir. Rahman olan Allah arşa istiva etmiştir. Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur” (a.e, s.281).

¹³⁸² “Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan kimseler imar edebilirler” (a.e, s.188)

¹³⁸³ “Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın” (a.e, s.572)

¹³⁸⁴ “Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.” (a.e, s.339)

Suresi 255. ayet¹³⁸⁵ kubbe yazısı metni olarak seçilmişlerdir. Yıldız Hamidiye Camii kubbe yazısı, caminin adına atıf yapan, Necm Suresi ilk üç ayetinden oluşmaktadır¹³⁸⁶.

Beylerbeyi Hamid-i Evvel ve Üsküdar Karadavud Paşa Camii kubbe yazıları metinleri, ayet dışında metinlerin tercih edildiği örneklerdendir. Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı metni yakarış ifadelerini içeren dualardan oluşmaktadır¹³⁸⁷, Üsküdar Karadavud Paşa Camii kubbe yazısı metni ise hadis-i şeriftir¹³⁸⁸.

Günümüze ilk haliyle ulaşan kubbe yazısı örnekleri Bayezid Camii kubbe yazısıyla başlamaktadır. 1589'da inşası biten Nişancı Mehmed Paşa Camii kubbe yazısıyla beraber Osmanlı klasik dönemi ve sonrasında da kubbe yazılarında kullanılan ayetler ortaya çıkmış olmaktadır. Bu metinler İsra Suresi 1, 2. ve 78. ayetler, Fatıha Suresi, Fatır Suresi 41. ayet ve İhlas Suresi'dir. 16. Yüzyılda kubbe yazısı metinlerinde tercih edilen ayetler sonraki dönemlerde de kubbe yazılarında görülmektedir.

18. yüzyılda Nuruosmaniye, Fatih ve Beylerbeyi Hamid-i Evvel camileri ana kubbelerinde, önceki örneklerden farklı kubbe yazısı metinleri tercih edilmiştir. Önceki örneklerden farklı metinler Tevbe Suresi 112. ayet, Taha Suresi 1-6. ayetler ve dua cümlelerinden oluşmaktadır.

19. yüzyılda Ayasofya-i Kebir Camii kubbe yazısıyla, önceki örneklerden farklı bir metin tercihi olarak Nur Suresi 35. ayet ortaya çıkmıştır. Aynı yüzyılda yapılan Yıldız Hamidiye Camii kubbe yazısında Necm Suresi 1-3. ayetler kubbe yazısı metni olarak tercih edilmiştir.

20. yüzyılda ise Ayasofya uygulamasında bulunan Nur Suresi 35. Ayetin tamamı bazı eski camilere yeni yazı üslubuyla uygulanmıştır. Aynı dönemde Bali Paşa Camii kubbesine daha önce örneği bulunmayan Hac Suresi 65. ayet yazılmıştır.

¹³⁸⁵“Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun dur. O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O' bilir. O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür” (a.e, s.41)

¹³⁸⁶“Battığı sırada yıldızla andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmuş ne de eğri yola gitmiştir. Kişisel arzularına göre de konuşmaktadır” (a.e, s.525)

¹³⁸⁷ يا قاضى الحاجات يا سامع الأصوات يا مجيب الدعوات يا رفيع الدرجات

¹³⁸⁸ “Allah'tan başka ibadete lâayk hiçbir ilâh yoktur. O birdir; Onun hiçbir şeriki yoktur. Mülk Ona ait, hamd Ona mahsustur. Hayatı veren de O'dur, ölümü veren de O'dur. O, kendisine asla ölümlü olmayan Hayy-ı Ezelîdir. Bütün hayır Onun elindedir. O her şeye hakkıyla kâdirdir” (İhsan Akay, “Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.V, S.9, (2017), s. 156.)

Kubbe yazısı metinlerinde tercih edilen bazı ayetler birden fazla cami kubbesinde kullanılmış, diğer bir ifadeyle tekrar edilmiştir. Bazı kubbe yazılarında seçilen metinler sınırlı bir tekrara sahipken, bir grup kubbe yazısı metni ise hiç tekrar edilmemiştir. 1500'lerde başlayan kubbe yazısı metinleri, günümüze kadar değişik yoğunluklarda tekrar edilmişlerdir. Osmanlı klasik döneminden sonra Nuruosmaniye, Fatih, Beylerbeyi Hamid-i Evvel, Ayasofya-i Kebir, Yıldız Hamidiye ve Bali Paşa camileri kubbe yazılarında daha önce tercih edilen kubbe yazıları metinlerinden farklı metinler görülmektedir.

20. yüzyılda Edirnekapı Mihrimah Sultan, Büyük Selimiye, Sultan Selim, Zeynep Sultan ve Eyüp Sultan camileri kubbelerine yazılan yazılarda, metinlerin eskiye nisbetle daha uzun olduğu, ilk bakışta göze çarpmaktadır. 20. yüzyılda eski camilere yeni yapılan kubbe yazıları metinlerinin önceki uygulamalara göre uzamasının sebebi, celi yazıda oluşan yeni anlayıştır. Özellikle kısa metne sahip Fatır Suresi 41. ayet ve İhlas Suresi'nin metin olarak seçildiği kubbe yazılarının başına besmele, sonuna sadeka bölümü ilavesiyle metinler uzatılmıştır.

Kubbe yazıları metinleri genellikle besmeleyle başlatılmıştır. Fakat az sayıda kubbe yazısı metninin başında besmele bulunmamaktadır. İhlas Suresi'nin kubbe yazısı olarak tercih edildiği metinlerin tamamı besmeleyle başlamaktadır. Bunun sebebi hem İhlas Suresi'nin kısa bir metin oluşu, hem de surelerin besmeleyle başlamasıdır.

Bazı kubbe yazısı metinlerinin sonunda sadeka bölümü ilave edilmişken, bazı kubbe yazılarında ise sadeka bölümü yoktur. Sadeka bölümleri bazılarında kısa iken (صدق الله العظيم), bazılarında daha uzundur (صدق الله العظيم الغفور الوهاب). Cumhuriyet devrinde yeni yazılan kubbe yazıları, özellikle İhlas Suresi gibi kısa metne sahip olanlarının tamamı, başına ve sonuna ilaveler yapılmak suretiyle uzatılmışlardır. Bu durum, yazının oluşturulmak istenen formuna uygun olması için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Ana kubbe göbeklerinde bulunan yazı metinleri Allah'ın yüceliği ve kudreti, şükürün (hamd) Allah için olduğu, tevhid, Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğu, Allah'ın mescidleri (camiler), takva sahiplerinin özellikleri, namaz ve ibadet, cuma namazı ve ibadetle ilgili konular hakkındadır. Kubbe yazılarının metinlerinde, camiye ibadete gelen

mü'minlerin yüce yaratıcının rububiyet, ululuk ve kudretini, hâl mahal ilişkisi içerisinde anlayabilmelerine yardımcı olabilecek ayetler tercih edilmiştir¹³⁸⁹.

II. KUBBE YAZILARININ FORM ÖZELLİKLERİ

Kubbe yazılarının form açısından değerlendirilmesinde yazılar; başlangıç noktası, çevre süslemeleri, renk tercihleri, zemini, uygulama teknikleri, çeşitleri, istif ve üslup özellikleri ve hattatları açılarından ele alınacaktır.

A. ANA KUBBE YAZILARINDA METİNLERİN BAŞLAMA NOKTASI

Müdevver forma sahip kubbe yazılarının metinleri başlangıç noktasından önce bitmekte, yazı genel formu itibariyle kesilmeden devam etmektedir. Kubbe yazıları metinleri başlangıç noktaları kible yönüne göre sağ (90 derece sağ) ve mihrap üstünü gösteren yön ve iki nokta arasında değişen bölümlerden başlamaktadır. Rüstem Paşa, Üsküdar Yeni Valide, Nuruosmaniye, Beylerbeyi Hamid-i Evvel, Kumbarhane, Hırka-i Şerif, Köprülü Mehmed Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Yeşilköy Mecidiye, Büyük Selimiye, Bali Paşa, Mahmud Paşa, Sultan Selim, Şemsi Ahmed Paşa, Çakmakçılar, Eyüp Sultan, Zal Mahmud Paşa, Kara Davud Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Galip Paşa ve Zihni Paşa camilerinin kubbe yazıları kible yönüne göre sağ (90 derece) taraftan başlamaktadır. Kılıç Ali Paşa, Atik Valide, Mesih Paşa, Nişancı Mehmed Paşa, Eminönü Yeni Camii, Üsküdar Kaptan Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Ayazma, Şebsafa Hatun, Pertevniyal Valide Sultan, Yıldız Hamidiye, Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Atik Ali Paşa, Eyüp Kaptan Paşa, Bebek Hümayun-u Abad, Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Hafız Ahmed Paşa, Yavaşça Şahin Mehmed Ali Paşa ve Sadabad camileri kubbe yazıları başlangıç noktası mihrap cephesinin sağ tarafından başlamaktadır. Bayezid, Şehzade, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Laleli, Davud Paşa, Fatih, İshak Paşa, Ayasofya-i Kebir, Küçük Mecidiye, Kasımpaşa Cami-i Kebir, Âli Paşa, Cerrah Paşa, Haseki Sultan, Piri Mehmed Paşa, Sinan Paşa, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Altunizade İsmail Zühdü Paşa

¹³⁸⁹ Süleyman Berk, “Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C.III, S.1 (2018), s.100.

camileri kubbe yazıları başlangıç noktasıysa mihrabı göstermektedir. Farklı iki uygulama Kadırğa Sokullu Mehmed Paşa ve Büyükada Hamidiye camileri kubbe yazılarının başlangıç noktalarında görülmektedir. Kadırğa Sokullu Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı başlangıç noktası giriş cephesinin sağını göstermektedir. Büyükada Hamidiye Camii ana kubbe yazısı başlangıç noktası ise kible eksenine göre sol taraftan yapılmıştır.

Kubbe yazıları metinleri genellikle, mihrap ve mihrap eksenine göre 90 derece sağdan veya iki nokta arasından başlamaktadır. Farklı iki örnek kubbe yazısının kubbeye uygulanması esnasında dikkatsizlik sonucu ortaya çıkmış uygulamalar olmalıdır.

B. ANA KUBBE YAZILARININ ÇEVRE SÜSLEMELERİ VE ZEMİN RENKLERİ

Yazıların çevresine yapılan süslemeler yazının görünümünü etkilemektedir. Yazı çevresine yapılan tezyinatın desen ve renk özellikleri, yoğunluğu, genişliği, uyumu ya da uyumsuzluğu bazen yazıyı daha dikkat çekici ve görünür yapabildiği gibi, aynı yazı çevresine yapılan tezyinat bazen de yazıyı estetik algı açısından olumsuz etkileyebilmektedir.

Bayezid Camii hariminde uygulanan kalemişi tezyinat ana kubbe pandantiflerine kadar ölçülü ve dengeli bir dağılım göstermektedir. Ana kubbe pandantiflerinde bulunan yoğun kalemişi tezyinat, kubbede azaltılarak devam ettirilmiştir. Kubbe yazısını açık maviden griye dönen kalemişi süslemeler kuşatmaktadır. Kırmızı zemine sahip beyaz yazı, çevre süslemelerine göre öne çıkmıştır (Fot. 38, 39). Kubbe kasnağı pencerelerinin üstünde yazı çevresindeki tezyinatı tekrarlayan süslemeler dışında kalemişi yoktur. İlk bakışta kubbe göbeğindeki yazı dikkat çekmektedir.

Şehzade Camii harimi kalemişi tezyinat açısından oldukça sade tutulmuştur. İkinci sıra pencere seviyesinden yarım kubbe eteklerine ulaşan alanda yoğunlaşan C ve S kıvrımlara sahip tezyinat inşasından sonraki dönemlere ait tezyinattır. Ana kubbe pandantifleriyle ana kubbede kalemişi tezyinat yoğunlaşmıştır. İçteki dar dıştaki daha geniş iki müdevver yazı zemini siyahtır. Yazı içerden ve dışardan yazıdan daha fazla alanı kaplayan kalemişi tezyinatla çevrelenmiştir (Fot. 350, 351).

Süleymaniye Camii ana kubbe pandantifleriyle ana kubbesinde tamamen kalemişi tezyinatla kaplanmıştır. Ana kubbede 19. yüzyılda yapılan barok süslemenin ortasında yeşil zemine zerendud yazı bulunmaktadır. Kubbe tezyinatındaki dikey çizgiler ufki bir yükselişle gözü yazıya çekmektedir. Açık kahve tonunun hâkim olduğu tezyinatın ortasında, farklı ve baskın rengiyle yazı ön plandadır (Fot. 330, 332).

İkinci sırada pencere üstlerine kadar çini kaplamanın olduğu Rüstem Paşa Camii harimi ana kubbe pandantiflerinde de çini tezyinat vardır. Ana kubbedeyse kubbe kasnak pencereleri üstünde ve kubbe yazısı çevresinde rumi tığ desenlerinden oluşan kalemişi süsleme vardır. Ana kubbede yazı merkezli ve sade bir tezyinat programı gözlemlenir (Fot. 255, 257). Çünkü yan duvarlar rengarenk çinilerle doludur. Kubbe yazısı zemini siyah, yazı beyazdır.

Kılıç Ali Paşa kubbe tezyinatı Rüstem Paşa uygulamasıyla benzerdir. Siyah zemine sahip yazı ince bir bordür ve tığ desenleriyle çevrenmiştir (Fot. 165, 166). Yazı merkezli sade görünümü kubbe yazısını öne çıkarmaktadır.

Atik Valide Camii ana kubbe yazısı çevre süslemesi Rüstem Paşa ve Kılıç Ali Paşa uygulamalarıyla benzerdir. Fakat kubbe yüzeyine dağıtılan mavi ve kırmızı renklerin hâkim olduğu şemse desenleri yoğun kubbe tezyinatını ortaya çıkarmıştır. Kubbe yazısı zemini mavi, yazılar beyaz renktedir (Fot. 14, 15).

Mesih Paşa Camii ana kubbe tezyinatı Rüstem Paşa uygulamasına paraleldir. Fakat tığ desenlerinin zemininin bir bölümünün de renklendirilmesi yazının görünürlüğünü azaltmaktadır. Yazı merkezli kubbe tezyinatı sadedir. Kubbe yazısı mavi zemin üzerine beyaz renktedir (Fot. 198, 199).

Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbe kalemişi tezyinatı yazı çevresi ve kubbe kasnak pencereleri üstlerindeki yarım şemse desenleriyle hareketlendirilmiştir. Koyu yeşil zemine sahip zerendud kubbe yazısı kubbe tezyinatında öne çıkan bir niteliğe sahiptir (Fot. 223, 225).

Sultan Ahmed Camii ilk sıra pencerelerinin üstünden ana kubbe göbeğine kadar çini ve kalemişi tezyinata sahiptir. Ana kubbe eteğinde kuşak yazısı üstünden kubbe göbeğine uzanan kalın desen hatları kubbe yüzeyini on altı eşit parçaya bölmekte ve gözleri kubbe göbek yazısına yönlendirmektedir. Mavi zemin üzerine zerendud kubbe

yazısı odak noktası olarak, yoğun tezyinata rağmen dikkat çekici bir konuma getirilmiştir (Fot. 290, 291).

Eminönü Yeni Camii harimi yoğun tezyinat anlayışıyla Sultan Ahmed uygulamasıyla benzerlik gösterir. Ana kubbedeki yoğun kalemîşi tezyinatın hafif tonlu bezemesi, koyu yeşil zemin üzerine zerendudla yapılmış yazı uygulamasını ön plana çıkarmaktadır (Fot. 382, 383).

Üsküdar Yeni Valide Camii hariminde ikinci sıra pencereleri üstünden başlayan kalemîşi tezyinat, ana kubbede de devam ettirilmiştir. Kubbe yazısı siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Kubbe yazısını çevreleyen şemseler, kubbe kasnağındaki tezyinata aralarına yerleştirilen üçer şemseyle bağlanmıştır. Şemse ve diğer desenlerde kullanılan koyu renkler yazıyı gölgelemektedir (Fot. 387, 388).

Hekimoğlu Ali Paşa Camii pandantif ve kubbelerinde barok üslupta yazı merkezli sade tezyinat tercih edilmiştir. Gri renkte kalemîşi süslemeler mavi zemine beyaz renkli yazıyı daha görünür hale getirmektedir (Fot. 125, 126).

Nuruosmaniye Camii hariminde yazı ağırlıklı bir tezyinat görülmektedir. İlk sıra pencere alınlıklarına beyzi formda esma-ül hüsnâ ve esma-i nebi yazıları ile ana kubbe kemer üzengi seviyesinde tüm harimi kesiksiz dolaşan kuşak yazısı vardır. Kubbe yazısı mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazıyı şemse formunda gri renkli, hafif tonlu tezyinat çevrelemektedir. Sade tezyinat yazıyı ön plana çıkarmaktadır (Fot. 237). Son restorasyonda yapılan raspa çalışmasında en alt katmanda, günümüzde yazı çevresinde bulunan desenlere ulaşılmış ve bu üslup ihya edilmiştir¹³⁹⁰. Camide devrinden sonra yapılan onarımlarda, yazı çevresi süslemesi genişletilerek değiştirilmiştir. Bu uygulama tercihi, 19. yüzyılda tezyinatın yazıya göre ön plana alınmaya başladığını göstermektedir.

Ayazma Camii kubbe tezyinatı barok üsluptadır. Mavi zemin üzerine beyaz kubbe yazısı, pandantiflerde bulunan siyah zemin üzerine sarı cihar-i yar yazılarının öne çıkmasından dolayı dikkat çekici değildir (Fot. 28, 29).

¹³⁹⁰ İsmail Önel, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Nuruosmaniye Camisi Barok Kalemîşi Tezyinat Restorasyonu", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2016, ss. 247-256.

Laleli Camii'nde ise ana kubbe seviyesi altında yoğunlaşan bir tezyinat görülmektedir. Ana kubbede yazı merkezli sade bir süsleme vardır. Siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması yarım şemselerle çevrelenmiştir (Fot. 188, 190).

Fatih Camii hariminde yarım kubbe ve tromplarda yoğunlaşan kalemişi tezyinat ana kubbede devam ettirilmiştir. Siyah zemin üzerine beyaz kubbe yazısı uygulamasını, pastel tonlardaki tezyinat çevrelemektedir. Ana kubbe pandantiflerindeki cihar-i yar yazılarıyla kubbe yazısı merkeze alınmıştır (Fot. 89, 90).

Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı beyaz zemin üzerine siyah yazıdır. Yazıyı, yaklaşık yazı yüksekliğinin iki katı ölçüye sahip tezyinat çevrelemektedir. Küçük yazı, beyaz zemin ve siyah yazı sayesinde önce çıkarılmaya çalışılmıştır (Fot. 51, 52).

Şebsafa Hatun Camii kubbe yazısı barok üslupta naturalist kalemişi tezyinatla çevrelenmiştir. Şemse formunda tezyinatın ortasında siyah zemine beyaz yazı uygulaması öne çıkmaktadır (Fot. 344, 345).

Kumbarhane Cami kubbesi sade bir tezyinata sahiptir. Yarım şemseler yazı alanına göre daha küçüktür. Siyah zemin üzerine beyaz kubbe yazısı öne çıkarılmıştır (Fot. 178, 179).

İshak Paşa Camii kubbesinde hiçbir kalemişi tezyinat yoktur. Kubbe yazısı siyah zemin üzerine sarı yazı uygulamasıdır (Fot. 143).

Ayasofya-i Kebir Camii kubbesi yoğun bir tezyinata sahiptir. Kubbe kasnak pencereleri arasından başlatılan bordürler, kubbe göbek yazısı çevresinde yazıyı işaret ederek nihayetlendirilmiştir. Siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması boyutunun büyüklüğü ile de kubbeye hakimdir (Fot. 26).

Küçük Mecidiye Camii harimi yüzey ve kubbe bezemesinde açık yeşil ve sarı tonların hâkim olduğu, dikkati dağıtmayan bir dekorasyon hakimdir. Kubbe göbeğinde siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması, kubbe ve harimde odak noktası konumundadır (Fot. 182, 184). Hırka-i Şerif Camii kubbe tezyinatı ve kubbe yazısı Küçük Mecidiye uygulamasıyla benzerlik göstermektedir (Fot. 138, 140).

Kasım Paşa Cami-i Kebir harimi ve kubbesi yoğun kalemişi tezyinata sahiptir. Koyu yeşil zemine sahip zerendud yazı uygulaması abartılı tezyinat içinde kaybolmuştur (Fot. 158, 159).

Âli Paşa Camii kubbe yazısı yarım şemse formunda tezyinatla çevrelenmiştir. Mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulaması, çevre süslemesinde pastel tonların tercihi sonucu öne çıkarılmıştır (Fot. 2).

Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii harimi duvar yüzeyleri tamamen kalemişi tezyinatla doldurulmuştur. Aynı anlayış kubbe tezyinatında da devam ettirilmiştir. Koyu yeşil zemin üzerine zerendud kubbe yazısı uygulaması, farklı renk tercihleri ile öne çıkarılmaya çalışılmıştır (Fot. 242, 243).

Klasik üslupta iki bordürle çevrelenen Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı siyah zemine beyaz yazı uygulamasıdır (Fot. 176).

Yıldız Hamidiye Camii harimi yoğun bir tezyinata sahiptir. Kubbe tezyinatında mavi hakimdir. Mavi üzerine zerendud yazı uygulaması kubbede en belirgin unsurdur (Fot. 398, 399).

Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı klasik tezyinata sahip çok sayıda bordür tarafından çevrelenmiştir. Mavi zemin üzerine beyaz kubbe yazısı, çevresinde bulunan abartılı sayıda bordür içinde daha küçük olduğu ve sıkışmışlık hissi oluşturmaktadır. Aynı yazı çevresi tezyinat üslubu, aynı metin ve forma sahip Çorlulu Ali Paşa, Haseki Sultan, Mahmud Paşa ve Yeşilköy Mecidiye camileri kubbe yazıları çevre süslemelerinde de görülmektedir (Fot. 72, 98, 99, 116, 392).

Atik Ali Paşa Camii kubbe yazısı mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazıyı nisbetleri uygun iki bordür ve rumi tepelikler çevrelemektedir. Kubbede ölçülü tutulan tezyinat yazıyı öne çıkarmaktadır (Fot. 9, 11).

Cerrah Paşa Camii kubbe tezyinatında yarım şemse ve şemse formları kullanılmıştır. Siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasını, mavi ve kırmızı renklerin hâkim olduğu, yarım şemse formundaki kalemişi tezyinat kuşatmaktadır (Fot. 65, 66).

Eyüp Kaptanpaşa Camii kubbesi tamamen pastel tonların hâkim olduğu kalemişi tezyinatla kaplıdır. Siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması, farklı ve baskın renk tercihiyle oldukça belirgin ve dikkat çekicidir (Fot. 149, 150).

Bebek Camii kubbe yazısı tezyinat üslubu açısından Çorlulu Ali Paşa uygulamasıyla benzerdir. Fakat günümüzde kubbe yazısının rengi solmuştur. Yazının zemini griye dönük, yazı beyazdır. Yazı çevresinde bulunan tezyinatta, yazıyla benzer

tonlar kullanılmıştır. Bu durum yazının kubbe tezyinatından ayırt edilmesini güçleştirmektedir (Fot. 43, 44).

Sultan Selim Camii kubbe tezyinatı sadeliğiyle dikkat çeken bir görünüme sahiptir. Fakat siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması, koyu mavi ve kırmızı renklerin hâkim olduğu, yazıya nisbetle kalın tezyinatla çevrelenmiştir. Aynı zamanda yazı metninin uzunluğuyla ortaya çıkan küçük harf formları yazının görünürlüğünü azaltmaktadır (Fot. 324, 325).

Üsküdar Büyük Selimiye Camii kubbe tezyinatı klasik üsluptadır. Kiremit kırmızısı ve mavi tonların hâkim olduğu tezyinatta, kubbe kasnağındaki yarım şemselerle yazı çevresi tezyinatı bağlanmıştır. Siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması farklı ton ve tezyinatın yazıyı işaret etmesiyle belirginleşmiştir (Fot. 59, 60).

Bali Paşa kubbe tezyinatında kiremit kırmızısı rengi hakimdir. Koyu yeşil zemin üzerine zerendud yazı uygulaması kubbe görünümünde öne çıkarılmıştır (Fot. 31, 32).

Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesi klasik üslupta desenlerle tezyin edilmiştir. Koyu mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulaması, altının mat ve donuk görünümü neticesinde yoğun tezyinat içerisinde belirsizleşmektedir (Fot. 271, 273).

Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii (Kadırga) kubbe tezyinatı da klasik üslupta desenlerden oluşmaktadır. Koyu mavi zemin üzerine zerendud kubbe yazısı kubbe merkezini işaret eden çevre süslemeleri vasıtasıyla öne çıkarılmak istenmiştir (Fot. 279, 280).

Şemsi Ahmed Paşa Camii kubbe tezyinatı klasik üsluptaki tezyinatla, kubbe eteğindeki kuşak yazısı ve kubbe göbeğindeki yazıdan oluşmaktadır. Koyu yeşil zemin üzerine beyaz kubbe yazısı, farklı rengeyle oldukça dikkat çekmektedir (Fot. 373, 374).

Zeynep Sultan Camii kubbe yazısı siyah zemine beyaz yazıdır. Yazıyı klasik üslupta kalemişi tezyinat çevrelemektedir (Fot. 407).

Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii kubbe yazısı mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Ölçülü ve koyu renklerin hâkim olduğu kalemişi tezyinat kubbe yazısını öne çıkarmaktadır (Fot. 206, 208).

Çakmakçılar Camii kubbesi klasik üslupta değişik renklerin kullanıldığı yoğun kalemişi tezyinata sahiptir. Kubbe yazısını çevreleyen tezyinat, siyah zemin üzerine sarı yazıya göre nisbetsizdir (Fot. 70, 71).

Piri Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı nisbetsiz çevre süslemeleri arasında belirsizleşmiştir. Kubbe yazısı siyah zemin üzerine sarı renkte yazı uygulamasıdır (Fot. 247, 249).

Eyüp Sultan Camii kubbesinde mavi, kırmızı ve yeşil renklerin hâkim olduğu bir tezyinat tercih edilmiştir. Siyah zemin üzerine zerendud kubbe yazısı, bordür ve uzatılmış yarım şemseler tarafından çevrelenmiştir. Yazıyı çevreleyen tezyinatın yazıya oranla geniş olması, yazıda kullanılan metnin uzunluğu sonucu harf bünyelerinin küçülmesi yazının görünürlüğünü azaltmaktadır (Fot. 82, 83).

Zal Mahmud Paşa Camii kubbesinde ölçülü bir tezyinat hakimdir. Kırmızı tonlarının hâkim olduğu kalemişi tezyinat siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasını öne çıkarmaktadır (Fot. 405, 406).

Hafız Ahmed Paşa Camii kubbesinde mavi tonlarının hâkim olduğu yoğun bir tezyinat vardır. Siyah zemin üzerine sarı renkli kubbe yazısı, yazıya oranla daha geniş tezyinat arasında kalmıştır (Fot. 110, 111).

Kara Davud Paşa Camii kubbe yazısı siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Mavi tonlarının hâkim olduğu kubbe tezyinatı, farklı renkte kubbe yazısını örtmemiştir (Fot. 154, 155).

Sinan Paşa Camii kubbe tezyinatında sarı ve kırmızı renkler hâkimdir. Kubbe yazısı siyah zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı ve tezyinatta farklı renklerin tercih edilmesi yazının görünürlüğünü artırmaktadır (Fot. 264, 265).

İskender Paşa Camii kubbesinde ölçülü tezyinat dikkat çekmektedir. Siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasını, yazıya nisbetle ince bir tezyinat çevrelemektedir (Fot. 145, 146).

Hadım İbrahim Paşa Camii kubbesi mavi rengin hâkim olduğu kalemişi tezyinatla bezenmiştir. Siyah zemin üzerine beyaz kubbe yazısını çevreleyen bordür ve yarım şemse formlarında tezyinat, yazı alanına göre dengelidir (Fot. 102, 104).

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ana kubbe tezyinatı mavi ve kırmızı rengin hâkim olduğu klasik üslupta yoğun bir tezyinata sahiptir. Bununla birlikte siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulaması, tezyinata göre hem farklı renk tercihi hem de yazı çevre tezyinatının ölçülü tutulması sonucunda yazıyı gölgelememiştir (Fot. 212,213).

Galib Paşa Camii kubbesi tezyinat açısından sade tutulmuştur. Kubbe tezyinatında kullanılan yarım şemse formlarında pastel tonların tercihi, siyah zemin üzerine sarı yazı uygulamasını öne çıkarmaktadır (Fot. 92, 93).

Zihni Paşa Camii kubbe yazısı da Galip Paşa kubbe yazısıyla aynı renklerde ve aynı formdadır. Fakat kubbe tezyinatının yoğunluğu, kubbe yazısı kenarında da devam ettirildiğinden ilk bakışta yazı dikkat çekmemektedir (Fot. 411, 412).

Yavaşça Şahin Mehmed Ali Paşa kubbesinde yoğun bir tezyinat vardır. Fakat siyah zemin üzerine beyaz kubbe yazısı aynı nisbette büyütülerek ön plana alınmıştır (Fot. 376, 377).

Sadabad Camii kubbesi tamamen tezyinatla doldurulmuştur. Kubbe göbeğinde yıldız formuna sahip bölüm yazı alanıdır. Kubbe yazısı siyah zemin üzerine zerendud uygulamadır. Kubbe yazısının uzun metni sonucunda harflerin küçülmesi, yazının görünümünü olumsuz etkilemektedir (Fot. 261, 262).

Büyükada Hamidiye Camii kubbe tezyinatı yazıyı işaret eden bir tezyinata sahiptir. Mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulaması farklı rengeyle dikkat çekmektedir (Fot. 53, 54).

Altunizade Camii kubbesi tamamen tezyinatla doldurulmuştur. Ana kubbe pandantiflerinde ve kubbe göbeğinde mavi zemin üzerine zerendud yazı uygulamaları bir grup olarak, belirgin renkleriyle dikkat çekmektedir (Fot. 6, 7).

17. yüzyılın başlarına kadar kubbe yazıları çevre süslemeleri daha sade ve yazı satır yüksekliğinden büyük değildir. 17. yüzyılda Sultan Ahmed Camii ana kubbesinde, kubbenin tamamını kaplayan bir tezyinat anlayışı görülmektedir. Sultan Ahmed uygulaması değişik cami kubbelerinde kendinden sonra da tekrar edilmiştir. Kubbede bulunan yoğun tezyinatın yazıya işaret etmesi ve farklı renk tercihleri gibi sebeplerle yazının görünürlüğünü azaltmamıştır.

18. yüzyılda, Nuruosmaniye uygulaması gibi örneklerle, yazı çevre süslemesi açısından, tekrar yazı merkezli sade bir tezyinat anlayışına geçilmiştir. Nuruosmaniye Camii kubbe yazısı çevre tezyinatının iki defa büyütülerek tekrar uygulanması, sonraki dönemlerde yazı görünürlüğü anlayışının değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

19. yüzyılda tüm kubbe yüzeyinin tezyinatla doldurulması, genel bir tutum olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde kubbe yazısı ile tezyinatta farklı renklerin tercih edilmesi yazının görünür olmasını sağlamıştır. Fakat yoğun tezyinat ve yazının karıştığı bazı kubbe yazısı uygulamaları da mevcuttur. 19. yüzyılda yapılmış Bezm-i Alem Valide Sultan (Dolmabahçe), Büyük Mecidiye (Ortaköy) ve Nusretiye camilerinin kubbelerindeyse kubbe yazısı uygulaması yoktur. Bu camilerin kubbeleri tamamen tezyinatla doldurulmuştur. Bu durum bizi, 19. yüzyılda kubbe yazısının önemini yitirdiği sonucuna ulaştırmaktadır.

1894 depreminden sonra bazı eski camilerin kubbe yazıları yeni uygulamalarla değiştirilmiştir. Tevsik edilemese de, yazı üslupları, o dönemde yapılan onarımlar ve onarımlar sırasında camilere eklenen yazılardan, kubbe yazılarının 1894 depreminden sonra değiştirildiği anlaşılmaktadır. İhlas Suresi metninin yazıldığı ve çevresinde çok sayıda bordür bulunan aynı niteliğe sahip kubbe yazıları Haseki Sultan, Çorlulu Ali Paşa, Mahmud Paşa, Gazi (Kara) Ahmed Paşa camilerindedir. Haseki Sultan Camii kubbe yazısı ve çevresine, son restorasyonda yapılan raspa çalışmasında, caminin ilk inşâ dönemi üslubuna sahip yazıyla çevre süslemelerine ulaşılmıştır (Fot. 118). Buna göre, kubbenin mevcut yazı ve çevre süslemesiyle, eski yazı ve çevre süslemesi aynı alanı kaplamaktadır. Osmanlı klasik dönem kubbe yazısına göre yazının boyutları 20. yüzyılda oldukça küçülmüş, tezyinat alanı genişlemiştir. Uygulama tercihi, 16-18. yüzyıllarda yazı hakimiyetindeki kubbe tezyinatı anlayışının, 20. yüzyıl başlarında eski dönemlere nisbetle yazının önemini kaybettiğini gösteren bir örnektir.

20. yüzyılda cumhuriyet devrinde eski camilere yapılan yazı uygulamalarında uzayan kubbe yazısı metinleri, yazıların görünürlüğünü azaltmıştır. Büyük Selimiye, Sultan Selim, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Bali Paşa ve Eyüp Sultan camileri kubbe yazıları bu duruma örnektir.

C. ANA KUBBE YAZILARININ YAZILDIĞI ZEMİN VE TEKNİK

Çalışmamız kapsamına giren kubbe yazıları sıva, saç (metal) veya bez üzerine kalemişi tekniğinde boya veya zerendud (altın) yazı uygulamalarıyla yapılmıştır.

Bayezid Camii'yle başlayan kubbe yazılarında ilk örnekler sıva üzerine kalemişidir. Şehzade Camii tromplarında siyah-beyaz yazılardan bazılarında malakari tekniği uygulanmıştır. Sıva üzerine zerendud yazı uygulaması Sultan Ahmed Camii ana kubbesiyle başlamaktadır. Eminönü Yeni Camii kubbe yazısı ise saç (metal) üzerine zerendud (altın) yazının ilk örneğidir. Sadabad Camii kubbe yazısı ahşaba yapıştırılan bez üzerine zerendud yazı uygulamasıdır.

Sıva üzerine kalemişi tekniğine sahip kubbe yazılarında harflerden kalan boşluklarının boyanması ve yazının zemin renginde bırakılması kullanılan en yaygın yöntemdir. Bu yöntemle yazılmış kubbe yazıları Bayezid, Şehzade, Rüstem Paşa, Kılıç Ali Paşa, Atik Valide, Mesih Paşa, Yeni Valide (Üsküdar), Hekimoğlu Ali Paşa, Nuruosmaniye, Ayazma, Fatih, Şebsefa Hatun, İshak Paşa, Kumbarhane, Ali Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Atik Ali Paşa, Cerrahpaşa, Çorlulu Ali Paşa, Haseki Sultan, Yeşilköy Mecidiye, Bebek Hümayun-u Abad, Mahmud Paşa, Şemsi Paşa, Zeynep Sultan, Mihrimah Sultan (Edirnekapı), Piri Mehmed Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Sinan Paşa, Hadım İbrahim Paşa, Galib Paşa, Zihni Paşa, Yavaşça Şahin Mehmed Ali Paşa camileri kubbe yazılarıdır. Bu yöntemle yazılan kubbe yazılarında harf kenarlarında oluşan boşlukların doldurulduğu zemin rengi siyah, yeşil, mavi, sarı, kırmızı gibi renkler ve tonlarından oluşurken harfler genelde beyaz bazen sarıdır. Başka bir yöntem harf boşluklarından oluşan zeminin üzerine yazılan koyu renkli yazıdır. Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı beyaz zemin üzerine siyah yazı, Davud Paşa Camii kubbe yazısı ise sarı zemin üzerine siyah yazıdır.

Altın kullanılan (zerendud) kubbe yazılarında sıva, saç ve bez üzerine yapılan uygulamalar görülmektedir. Sıva üzerine zerendud yazı uygulaması Nişancı Mehmed Paşa, Sultan Ahmed, Kaptan Paşa (Üsküdar), Laleli, Hırka-ı Şerif, Yıldız Hamidiye, Kaptan Paşa (Eyüp), Büyük Selimiye, Bali Paşa, Sultan Selim, Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı), Sokullu Şehid Mehmed Paşa (Kadırğa), Çakmakçılar, Eyüp Sultan, Kara Davut Paşa, İskender Paşa, Mihrimah Sultan (Üsküdar), Büyükkada Hamidiye ve Altunizade İsmail Zühtü Paşa camileri kubbe yazılarında görülmektedir.

Saç (metal) üzerine zerendud yazılar Süleymaniye, Eminönü Yeni Camii, Küçük Mecidiye, Kasımpaşa Camii-i Kebir ve Pertevniyal Valide Sultan Camileri kubbe yazılarında uygulanmıştır. Sadabad Camii kubbe yazısı ise bez zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır.

Kubbe yazılarında ilk görülen örnekler koyu zemin üzerine beyaz yazı uygulamasıdır. Sultan Ahmed Camii kubbe yazısıyla sıva zemin üzerine zerendud (altın) yazı uygulaması, Eminönü Yeni Camii kubbe yazısıyla metal zemin üzerine zerendud yazı uygulaması başlamıştır. Günümüze kadar hem sıva hem metal yüzeyine zerendud yazı uygulamasıyla, sıva üzerine yalnız boyayla yapılan kalemişi yazı uygulamaları da devam etmiştir. Özellikle zerendud kubbe yazısı uygulamaları kalemişi yazı uygulamalarına oranla, altının parlaması sebebiyle daha çok dikkat çekicidir. Altın koyu zeminlerde daha görünür olduğundan, uygulamada oluşabilecek hataları ele vermesi açısından da önemlidir. Zerendud yazılar bu nedenle aynı zamanda estetik bir iddia ortaya koymaktadır.

D. ANA KUBBE YAZILARINDA KULLANILAN YAZI ÇEŞİTLERİ

Kubbe yazılarında çoğunlukla kullanılan yazı çeşidi celi sülüstür. Fakat celi sülüs dışında sınırlı sayıda kubbe yazısı da vardır.

Şehzade Camii kubbe göbeğindeki dış yazı muhakkak yazı çeşidiyle yazılmıştır. Şehzade Camii yarım kubbe ve tromplarında kullanılan sülüs yazı da devrinin özelliklerine paralel olarak, muhakkak yazı etkisini taşımaktadır.

Cami kubbelerinde kullanılan farklı yazı türlerinden biri de Yıldız Hamidiye Camii kubbesinde kullanılan kufi yazıdır.

Celi sülüs yazının tarihsel seyrine paralel olarak yazının formu ve harf anatomilerinde değişiklikler görülmektedir. Bu konudaki ayrıntılı değerlendirme kubbe yazılarının form ve istif özellikleri bölümünde ele alınacaktır.

E. İSTİF VE KOMPOZİSYON BAKIMINDAN ANA KUBBE YAZILARI

Bayezid Camii ana kubbe yazısı kademelendirilmiş ve girift istif anlayışına sahiptir (Fot. 39). Kur'an sayfa düzenine göre besmele ve sadeka bölümüyle beraber yaklaşık dört satırlık bir metin, bazı bölümlerinde dört kademeye ulaşan istiflemeyle yazılmıştır. Herhangi bir bölümünde yazının diğer bölümlerine göre sıkışıklık veya gevşeklik görülmeyen yazı, yazı alanına dengeli bir dağılım göstermektedir. Kademelendirilmiş girift istif anlayışında harf veya harf bölümlerinin birbirini kesmesi, iç içe geçmesi konusunda bir çekince yoktur. Fakat bu durum yazıda teşrifatı engellememektedir. Yazı dış sınırına konumlandırılan kavisli harfler yazıya hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Harf veya birleşmiş harf gruplarının bazı bölümleri yazı kalemine oranla büyütülerek vurgulanmıştır. Bayezid Camii kubbe yazısında kademelendirilerek yapılan istif anlayışı sonraki dönemlerde değişik cami kubbe yazılarında da karşımıza çıkmaktadır.

Nuruosmaniye Camii kubbe yazısı Bayezid uygulamasına üslup olarak en yakın yazıdır (Fot. 237). Atik Ali Paşa Camii kubbe yazısı da Nuruosmaniye uygulamasıyla aynı metin ve istife sahiptir (Fot. 11). Bayezid uygulamasıyla 18. yüzyılda aynı üsluba sahip diğer kubbe yazısı uygulamaları Laleli ve Fatih Camileri kubbelerindedir (Fot. 90, 190). Bayezid Camii kubbe yazısı yazının boyutu, sınırlı çevre tezyinatı, harf veya birleşmiş harf gruplarının vurgulanması yönlerinden abidevilik özelliğinin öne çıktığı bir kubbe yazısı olmuştur.

Şehzade Camii kubbe yazısı, ortada celi sülüs kenarda altı parçalık ikili düzeniyle incelediğimiz kubbe yazıları içinde tek örnektir (Fot. 351). Kubbe yazısının dış bölümünü oluşturan muhakkak yazıda sadelik anlayışı öne çıkmışken iç yazıda bu özellik görülmez. Yarım kubbe ve tromp yazılarındaysa sadelik ve harf anatomilerinde tokluk sonucu ortaya çıkan abidevilik öne alınmıştır. Yine yarım kubbe ve tromp yazılarında dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde oluşturulan geometrik süsleme alanına kaynaklık etmiştir. Süleymaniye, Rüstem Paşa gibi camilerin ana kubbe yazılarında görülen, yazı merkezindeki geometrik süsleme alanının ilk örnekleri bunlardır.

Besmele Fatır Suresi 41. ayetin metin olarak seçildiği kubbe yazısı ilk defa Süleymaniye Camii'nde ortaya çıkmıştır (Fot. 332). Yazı genel olarak dikey harf veya harf bölümlerinin ikili gruplamayla yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına

bağlanması, metnin yazı dış sınırına yaklaştırılarak yazılması esaslarına dayanmaktadır. Yazıda okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı yazıdaki sadelik ve abidevilik özelliklerini öne çıkarmıştır. Yazıda teşrifata uyulmuştur. Harf veya birleşik harf gruplarında ortaya konan açıklık, satır düzenine yakın yazı üslubu, yazının bir bölümünün veya tamamının yazıyı seyredenlere ulaştırılmak istenen mesaj veya çağrışımları hedeflediğini göstermektedir. Küçük farklarla aynı kompozisyon Rüstem Paşa Camii kubbesinde de uygulanmıştır (Fot. 257). Rüstem Paşa uygulaması aynı formuyla Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii (Kadırga) ana kubbesinde uygulanmıştır (Fot. 282,283). Eminönü Yeni Camii kubbe yazısı bazı küçük değişiklikler dışında Rüstem Paşa uygulamasını tekrar etmiştir (Fot. 383). Aynı metnin uygulandığı benzer kompozisyonlar Atik Valide ve Yeni Valide (Üsküdar) camileri kubbelerinde de görülmektedir (Fot. 15, 388).

Atik Valide Camii ana kubbe yazısı Rüstem Paşa uygulamasına göre metnin sonuna sadeka bölümü ilavesi ve harflerin değişik form tercihleriyle ayrılmaktadır (Fot. 15). Rüstem Paşa uygulamasında harfler satır düzenine yakın olduğu halde Atik Valide uygulamasında kademelendirilmiştir istif anlayışı öne geçmiş, te (ت), rı (ر), ze (ز) harfleri daha kıvrımlı formlarıyla tercih edilmiştir.

Üsküdar Yeni Valide Camii kubbe yazısı dikey harf veya harf bölümlerinin ikili olarak gruplandığı ve kademelendirilmiş istif anlayışının uygulandığı bir yazıdır (Fot. 388). Yazıda sadeka bölümü yoktur. Kademelendirilmiş istif anlayışı ve Rüstem Paşa uygulamasındaki metnin tercihi harf formlarının nisbeten büyümesine imkân tanımıştır. Okutma mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı yazıda sadelik fikrini sağlamaya yöneliktir.

Rüstem Paşa uygulaması üslup özelliklerini taşıyan bir diğer yazı Ayazma Camii kubbesindedir (Fot. 29). Kubbe yazısına sadeka bölümü ilave edilmiştir. İkili dikey harf veya harf bölümlerinin kaynaklık ettiği geometrik tezyinata sahip yazı merkezi, yazı metnin yazı dış sınırına yaklaştırılması, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı kubbe yazısında tekrar edilmiştir. Yazıda sadelik ve abidevilik özellikleri öne çıkarılmıştır.

Dikey harf veya harf bölümlerinin, ikili gruplamayla yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanına bağlandığı, metnin yazı dış sınırına yaklaştırılarak yazıldığı

kubbe yazısı formunda kullanılan diğerk bir metin, başında besmele sonunda uzatılmış sadeka bölümüyle İhlas Suresi'dir. Aynı metin sadeka bölümünde bir kelime farkla Kılıç Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa camileri ana kubbesinde yazılmıştır (Fot. 166, 126).

Kılıç Ali Paşa uygulamasında yazı merkezi süsleme alanıyla yazı arasına el-vehhab (الوهاب) kelimesinin be (ب) harfi iç cetvel gibi kullanılmıştır. Yazı zemin rengi siyah, yazı beyazdır. Bu durum yazının daha belirgin olmasını sağlamıştır. Yazı dış sınırında kullanılan müdevver forma sahip harfler yazıya hareketlilik kazandırmıştır. Yazı genelde iki kademedede istiflense de okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımını yazıda sadelik ve abidevilik özelliklerini açığa çıkarmıştır. Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe ve tromp yazılarında ana kubbe yazısından farklı olarak dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde tezyinat alanına bağlanmadan ve gruplanmadan doğal yüksekliğine sahip satır aralığına celi sülüs satır istif formunda yazılmıştır. Bu yazılar kademelendirilmiş istif anlayışı, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımının sınırlandırılması ve harf anatomilerinin aynı üsluba sahip olmaları bakımından ana kubbe yazısıyla benzerdir. Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe yazısı aynı metin ve formuyla Âli Paşa Camii kubbesinde tekrar edilmiştir (Fot. 2).

Hekimoğlu Ali Paşa Camii ana kubbe yazısında Kılıç Ali Paşa uygulaması aynı metnin sadeka bölümüne el-aziz (العزیز) kelimesi ilavesiyle tekrar edilmiştir (Fot. 126). Fakat Hekimoğlu Ali Paşa uygulamasında kademelendirilmiş istif anlayışı terk edilmiştir. İkinci kademedede yalnız üç lafza-i celal (الله) bulunur. Böylece yazı dış sınırında bulunan metin fazlalaştığından yazının kalem kalınlığı incelmıştır. Bu durum Kılıç Ali Paşa uygulamasına nisbetle yazıdaki abidevilik özelliğinin azalmasına sebep olmuştur. Camideki yarım kubbe yazıları, kompozisyon ve üslup özellikleri açısından ana kubbe yazısıyla benzerdir.

Fatiha Suresi'nin metin olarak tercih edildiği Mesih Paşa Camii kubbe yazısı mümkün olduğunca gruplanarak yazılan dikey harf ve harf bölümlerinin yazı merkezinde oluşturulan geometrik tezyinata kaynaklık ettiği diğerk bir kubbe yazısıdır (Fot. 199). Yazı genel olarak yazı dış sınırına yaklaştırılmış, ihtiyaç nisbetinde kademelendirilerek istiflenmiştir. Yazı uzun bir metne sahiptir. Buna rağmen okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımını yazıda sade bir görünüm ortaya koymuştur. Mesih Paşa

Camii yarım kubbe yazıları ana kubbe yazısına göre, harf bünyeleri ve istiflerinin niteliği açısından olumsuz anlamda farklıdır.

Besmele ve İsrâ Suresi 78. ayetten oluşan metniyle Nişancı Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı ikili gruplanan dikey harf veya harf bölümlerinin yazı merkezinde oluşturulan geometrik süsleme alanına kaynaklık ettiği başka bir kubbe yazısıdır (Fot. 225). Geometrik süsleme alanıyla yazı arasına konumlandırılan iki iç cetvel formundaki harf keşideleri, yazıyla geometrik süslemeyi ayırmaktan ziyade onları birleştirmiş, yazıda sıkışıklık meydana getirmiştir. Rüstem Paşa, Kılıç Ali Paşa, Mesih Paşa ve benzeri üsluba sahip kubbe yazılarında yazı metni ve yazı merkezindeki geometrik süsleme alanı arasında yazıyı ferahlatan nisbi boşluk, Nişancı Mehmet Paşa uygulamasında yoktur. Yazı dış sınırını oluşturan bölümde harf veya birleşmiş harf gruplarının müdevver formda kullanımı yazıya hareket kazandırmıştır. Camide bulunan yarım kubbe yazıları da ana kubbe yazısındaki üslubu devam ettirmektedir. Fakat harf bünyeleri ve istif özellikleri açısından ana kubbe yazısı kadar olgun değildir.

Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği Sultan Ahmed Camii ana kubbe yazısı aynı metne sahip, kendinden önce yapılan uygulamalarla bazı yönlerden ayrılmaktadır (Fot. 291). Yazının merkezinde geometrik süsleme alanı, ayetin başında besmele veya sonunda sadeka bölümü yoktur. Kademelendirilmiş bir istif anlayışı hakimdir. Metin yukarıdan aşağıya, sağdan sola tüm yazı alanına dağıtılmış, yazı alanının tamamı yazı metnindeki tüm harfler için kullanılmıştır. Yazının bazı bölümleri sıkışmış, bazı bölümleri gevşek kalmıştır. Önceki kubbe yazılarında sağlanan, olgunluk bu yazıda yoktur. Harflerin kâse, çanak gibi bölümlerinde üslup birliği sağlanamamıştır. Büyütülen harf bünyeleri harfleri zayıf göstermektedir. Sınırlı kullanılan okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri için farklı kalem kullanımı görülmektedir. Yeni tasarım anlayışının getirdiği form problemlerinin çözülemediği bir kubbe yazısıdır. Harf veya birleşmiş harf gruplarının formlarında bozukluklar vardır. Güney yarım kubbe eteğindeki tromplarda bulunan ve döneminden kaldığı anlaşılan yazılar üslup olarak önceki kubbe yazılarına daha yakındır (Fot. 303, 305). Diğer yarım kubbe ve tromp yazılarının tamamı 20. yüzyıl celi sülüs satır istif özelliklerine sahip 1970'li yıllarda yeniden yazılmış yazılardır.

Fatır Suresi 41. ayetinin yazıldığı Üsküdar Kaptan Paşa Camii kubbe yazısı Sultan Ahmed uygulamasıyla ayetin başı veya sonuna ilave olmaması, yazı metninin tüm yazı

alanı için kullanıldığı kademelendirilmiş istif anlayışı, yazının bazı bölümlerinin sıkışık, bazı bölümlerinin gevşek olması yönlerinden benzerdir (Fot. 152). Fakat yazıda kalem hakkına riayet edilmiş, bu durum yazıda güçlü bir ifade ortaya koymayı mümkün kılmıştır.

Davud Paşa Camii kubbesine h. 1417 (m. 1996-1997) yılında yapılan yazı uygulaması kaldırılarak, Vakıflar arşivinde bulunan eski yazıların bir bölümünün görüldüğü form yeniden yapılmıştır. Fakat arşiv fotoğraflarındaki yazı üslubu ve istif özellikleriyle, yeni yapılan yazı uygulaması arasında önemli ölçüde fark vardır (Fot. 77-79). İsrâ Suresi 1. ayetin metin olarak seçildiği yazı kademelendirilmiş ve metin tüm yazı alanına dengeli bir dağılım göstermiştir. Bu özellikleri açısından tüm yazı alanının kullanıldığı Laleli ve Fatih uygulamalarıyla yakın dönemlerde yazılmış olması muhtemeldir. Günümüzde cami kubbesine uygulanan yazı ise caminin ilk inşa edildiği dönemi atıf yapan sade bir üsluba sahip olsa da kelimelerin istiftteki yerleri, harf formlarının bozukluğu, fotoğrafta görülen bölümlerin uygulamada aslını yansıtmaması yeni yapılan uygulamanın problemleridir.

Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı metni uygulama yöntemi ve formu açısından öncesi ve sonrasında örneği olmayan bir uygulamadır (Fot. 52). Yakarış ifadelerinin, duaların olduğu niyaz ifadeleri beyaz zemine, kâğıda siyah mürekkeple yazar gibi celi sülüs yazı formundadır. Yazı metni dairesel yazı alanının tamamına dağıtılmış yazı merkezinde süsleme alanı veya boşluk bırakılmamıştır. Elif (ل), lam (ل) gibi dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde birleştirilerek sekiz köşeli yıldız formu oluşturulmuş, hemen altına mecmua-i mudğame formunda te (ت) harfleri dört tarafa konumlandırılmıştır¹³⁹¹. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin azaltılarak kullanıldığı yazı girift formuyla sade bir görünüme sahiptir.

Şebsafa Hatun Camii kubbesinde önceden büyük Süleymaniye, Rüstem Paşa gibi büyük camilerde kullanılan Fatır Suresi 41. ayet başına besmele veya sonuna sadeka bölümü ilave edilmeden yazılmıştır. Yazı merkezinde oluşan boşluğun etrafına müdevver formda tüm yazı alanının metin için kullanıldığı kademelendirilmiş istif anlayışına

¹³⁹¹ Mecmua-i mudğame: Başlangıcı aşağı sarkıtılmış, kuyruğu toplanmış, kıvrılmış müstakil yazılan be (ب), te (ت) ve se (س) harfi formu. (Abdülkadir Yılmaz, “Sülüs Yazıda Harflere Formlarına Göre Verilen İsimler”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16 (2001), s. 125).

sahiptir. Yazının en üstünde görünen keşilendirilmiş te (ت), nun (ن) gibi harfler ile metin içinde kullanılan keşideler caminin yapıldığı dönemlerdeki celi sülüs yazı üslubunu hatırlatmaktadır. Yazıda oluşan boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur.

Şebsafa Hatun uygulamasıyla aynı ayetin yazıldığı Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı benzer üsluptadır (Fot. 345, 176). Köprülü Mehmed Paşa uygulaması okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin çok az kullanılmasından dolayı yazıdaki sade görünümüyle Şebsafa Hatun uygulamasından ayrılmaktadır.

Kumbarhane Camii kubbe yazısında Fatiha Suresi ve sadeka bölümü metin olarak seçilmiştir (Fot. 179). Dikey harf veya harf bölümleri farklı sayıda gruplanarak farklı yüksekliklerde bitştirilmiş, yazı merkezi çevresinde geometrik çerçeveye nihayetlendirilmiştir. Fatiha Suresi'nin sonuna sadeka bölümü ilavesiyle uzatılan metin bazı bölümlerde dört kademeye ulaşan bir istiflemeye sahiptir. Dikey harf veya harf bölümlerinin yükseklik farkı, bu unsurların bazen sıkışık bazen rahat görünümü, bazı bölümlerinin istifinin sıkışık olması yazının genel görünümünü olumsuz etkilemiştir. Hadım İbrahim Paşa Camii kubbesinde bulunan aynı istif 2008 yılı restorasyonunda yeni bir yazıyla değiştirilmiştir.

İshak Paşa Camii kubbesinde farklı iki sureden alınan camilerle ilgili ayetler kubbe yazısı olarak seçilmiştir. Yazı merkezinde bulunan geniş daire çevresinde dikey harflerin yükseklik ölçüsüne uygun, celi sülüs satır istif formunda bir yazıdır (Fot. 143). Yazı sadeliği ve üslubu itibariyle Mahmud Celaleddin ekolünü hatırlatmaktadır. Hem ilk uygulamanın hem de kubbeye yapılan uygulamanın niteliği hat sanatı açısından düşüktür.

Kazasker Mustafa İzzet Efendi tarafından Ayasofya Camii kubbesi için yazılan yazı besmele ve Nur Suresi 35. ayetin bir bölümünden oluşmaktadır (Fot. 26). Kademelendirilmiş istif anlayışının hâkim olduğu yazıda harf veya birleşmiş harf gruplarının mümkün olduğunca ayrı yazılması hedeflenerek sade ve dengeli bir görünüm sağlanmıştır. Yazıda okutma noktalarının birçoğu için yuvarlak nokta kullanımı bu hedefe hizmet etmektedir. Yazı 16. yüzyıl Mimar Sinan camileri kubbe yazılarında görülen sadelik anlayışını, satır istif formunda ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı abartılı değildir. Ebadının büyüklüğü, kubbe ve yazı çevresi tezyinatının yazı odaklı olması, yazıda kalem hakkına riayet ve

uygulamanın kâğıt üzerine yazılan yazılar gibi itinalı bir niteliğe sahip olması yazıda abidevilik özelliği ortaya çıkarmıştır.

Ayasofya uygulaması yazıdaki bütünlük, 19. yüzyıl celi sülüs üslubu sınırlarında hedeflediği sadelik ve abidevilik özellikleriyle geçmiş dönemlerin öne çıkmış uygulamalarından ilham alan bir yazıdır. Aynı zamanda 20. yüzyılda eski camilere yeni celi sülüs anlayışla yapılan uygulamalara da satır istif özellikleri açısından etki etmiştir.

Ayasofya uygulaması aynı formuyla küçük boyutlarda, Küçük Mecidiye, Hırka-ı Şerif, Kasımpaşa Cami-i Kebir ve Sinan Paşa camilerinde de kubbe yazısı olarak uygulanmıştır¹³⁹² (Fot. 184, 140, 159).

Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii kubbe yazısında besmele-i şerif ve İhlas Suresi metin olarak seçilmiştir (Fot. 243). Bazı bölümlerinde kademelendirme yapılan yazı genel itibariyle satır düzenine daha yakındır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımında aşırılık görülmeyen yazıda kalem hakkına riayet edilmiştir. Yazıda sadelik ön plandadır. Harf veya birleşmiş harf gruplarında ortaya çıkan tokluk yazının abidevilik özelliğine vurgu yapmaktadır. Camide bulunan kuşak yazısında satır istif formundadır. Kubbe yazısında sade ve abidevi görünümüne sahip önceki dönemlere atıf yapan bu üslup, caminin mimarisi gibi yazı programında da bir seçmeciliğin olduğu göstermektedir.

Pertevniyal Valide Sultan uygulaması Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Haseki Sultan, Yeşilköy Mecidiye, Mahmud Paşa camileri kubbe yazılarında aynı istifle farklı boyutlarda uygulanmıştır (Fot. 99, 73, 116, 117, 393, 195). Bebek Hümayunu Abad Camii kubbe yazısı da küçük farklarla benzer kompozisyon özelliğine sahiptir (Fot. 44).

Haseki Sultan Camii kubbe yazısına son restorasyonda yapılan raspa çalışması caminin yapıldığı dönemle 20. yüzyıl kubbe yazısı boyutları, celi sülüs yazı üslubu ve yazının çevre tezyinatı özelliklerinin dönemsel farklarını göstermesi açısından önemlidir (Fot. 118). 20. yüzyıl ile caminin inşa yıllarına işaret eden yazı ve süsleme oranları, yazıyı gölgeleyecek süslemeyle çevrelenmesi olarak değişmiştir. Kubbe yazısı da yaklaşık olarak 2/3 oranında küçülmüştür.

¹³⁹² M. Uğur Derman, Nihad M. Çetin, *İslam Kültür Mirasında Hat San'atı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1992, s. 210.

Yıldız Hamidiye Camii kubbe yazısında kufi yazı çeşidi tercih edilmiştir (Fot. 399). Kubbe yazısında Necm Suresi'nin ilk üç ayetinin yazılması caminin adına atıf yapmaktadır. II. Abdülhamid döneminde yapılmış binaların kitabelerinde de kufi yazı tercihi bilinçli bir tercihtir. Aynı dönemde Bursa 'da açılan "Müze-i Hümayun Şubesi" kitabesinde asıl yazı kufi, tali yazı celi sülüstür. İrvin Cemil Schick'e göre camide kufi yazı tercihi bizzat II. Abdülhamid tarafından yapılmıştır. Schick, bu tutumu Sultan II. Abdülhamid'in politikalarının sanatta ortaya çıkan yansımaları olarak değerlendirmiştir¹³⁹³. Cami kubbesinde zerendud uygulama sayesinde ilk fark edilen tezyini unsur yazıdır. Yazı kenarlarına gölgelendirme yapılmış, yazı alanında oluşan boşluklar çeşitli desenlerle dolgulanmıştır. Bu uygulamada yazı cemaat için okuma veya dini konulara çağrışım yapmaktan çok tezyini bir nitelik göstermektedir.

Cerrah Paşa Camii kubbe yazısı h. 1317 (m. 1899-1900) yılında yeni olarak yazılmıştır (Fot. 66, 67). Yoğunlaştırılmış ve kademelendirilmiş celi sülüs istif üslubunda olan kubbe yazısı metninde Fatiha Suresi tercih edilmiştir. Yazıda oluşan sınırlı boşluklar okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Yazının günümüzdeki durumu arşiv fotoğraflarında görülen eski haline göre oldukça bozulmuştur. Fatır Suresi 41. ayetin tercih edildiği Eyüp Kaptan Paşa Camii kubbe yazısı da Cerrah Paşa uygulamasıyla aynı üsluba sahiptir ve mevcut durumuyla aynı kaderi paylaşmaktadır (Fot. 150).

Büyük Selimiye Camii kubbe yazısı siyah zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yazı metni besmele ve Nur Suresi 35. ayetin tamamından oluşmaktadır (Fot. 60). Yazı merkezini oluşturan tezyinat alanının çapı yazı satır yüksekliğinin iki katından geniştir. Celi sülüs satır istif formundaki yazı Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılmıştır. Büyük Selimiye uygulaması gibi örnekler 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde celi sülüs yazı, harf bünyeleri ve istif açısından 19. yüzyılda Mustafa Rakım'la başlayan yeniliklerin zirve noktalarından biri olarak kabul edilir. İsmail Hakkı Altunbezer'in celi hocası bu zirve isimlerden Sami Efendi'dir¹³⁹⁴.

¹³⁹³ İrvin Cemil Schick, "The Revival of Kufi Script during the Reign of Sultan Abdülhamid II", *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, ed. Mohammad Gharipoor, İrvin Cemil Schick, Edinburg: Edinburg University Press, 2013, ss. 119-138

¹³⁹⁴ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, 1970, s.98.

Büyük Selimiye uygulamasında metin yazı alanına dengeli olarak dağıtılmıştır. Harf veya birleşmiş harf gruplarının yerleşiminden sonra kalan boşluklar yoğun olarak okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuştur. Metnin uzamasıyla Rüstem Paşa, Ayasofya gibi uygulamalara nisbetle harf bünyeleri küçülmüştür. Yazı satırının üst ve alt sınırı arasındaki yazı alanının tamamı yazının asli ve tali unsurlarını istiflemek için kullanılmıştır. Girift istif yazıda sadelik fikrini, harf bünyelerinin nisbi küçüklüğü de yazı genel görünümündeki abidevilik özelliğini örselemiştir. Yazı merkezindeki yazı satır yüksekliğinden geniş tezyinat alanı, yazıyı kubbe merkezinden biraz uzaklaştırmıştır. Yazı adeta kubbe içinde bir kuşak veya dairesel satır yazısı kimliğine yaklaşmıştır. Rüstem Paşa, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, Nuruosmaniye gibi önceki uygulamalardaki farklı tercihler yazıdaki sadelik ve abidevilik özelliklerini olduğundan daha çok vurgulamaya yöneliktir. Bu uygulamalarda yazı metninde bulunan dik harf veya harf bölümleri yazı merkezindeki geometrik tezyinata bağlanarak yazı alanı algısı genişletilmiştir. Yazı merkezinde yazı ile bağlanmayan örneklerde de yazı satır yüksekliği ile yazı merkezi dairesel alan çapı birbirlerine yakındır. Dolayısıyla bu niteliğe sahip kubbe yazıları görünümleri farklıdır. Ayasofya uygulamasında Büyük Selimiye kubbesine yazılan ayet metninin yaklaşık yarısı yazılmıştır. Yazı alanının tamamı istifleme için kullanılmıştır. Yazı istifinde aynı tasarruf düşüncesinin görüldüğü Büyük Selimiye uygulamasında metnin uzaması harf bünyelerini küçültmüş, müdevver yazı çapını genişletmiş, istifin daha girift olması sonucu ortaya çıkarmıştır. Küçülen harf bünyeleri, girift istif ve kelimelerin aşağından yukarıya istifi gibi yazı özellikleri, daha az sayıda kelimeye sahip, açık yazılmış, sade görünümlü kubbe yazılarının cemaat için çağrışım yapan yönünü arka plana almıştır.

Benzer istife sahip aynı metin Sultan Selim, Zeynep Sultan, Edirnekapı Mihrimah Sultan ve Eyüp Sultan camileri kubbe yazılarında uygulanmıştır (Fot. 325, 407, 208, 83). Sultan Selim uygulaması Mustafa Halim Özyazıcı, Eyüp Sultan uygulaması Hamid Aytaç imzasını taşımaktadır. Zeynep Sultan ve Edirnekapı Mihrimah Sultan uygulamaları İsmail Hakkı Altunbezer'in yazılarıdır. Edirnekapı Mihrimah Sultan uygulaması 2010 yılında yapılan restorasyonda istif özelliklerinde yapılan sınırlı değişikliklerle muhafaza edilmiştir.

Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşıyan besmele ve Hacc Suresi 65. ayet ve sadaka bölümünü içeren metnin olduğu Bali Paşa Camii kubbe yazısı da Büyük Selimiye uygulaması üslubundadır (Fot. 32).

Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii (Kadırga) ana kubbe yazısı Besmele ve Fatır Suresi 41. ayetten oluşmaktadır. 1939-1940 restorasyonunda inşa devri özelliklerini taşıyan yazının yerine 20. yüzyıl Celi Sülüs üslubunda aynı metin yazılmıştır (Fot. 280, 283). Elimizde eski yazının fotoğrafı olduğundan, eski kubbe yazısı üslubuyla yeni üslubu karşılaştırma fırsatımız vardır. Buna göre eski yazıda yazı metni yazı alanı dış sınırına dayandırılmış dikey harflerin gruplandırılması ve teşrifata uyum sebebiyle bazı yerlerinde kademelendirilerek oluşturulmuş bir yazıdır. Okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımı sınırlanmıştır. Yeni yazının tamamında kademelendirilmiş istif anlayışı ve yazının tali unsurlarının yoğun kullanımı söz konusudur. Eski yazıda sadelik ön plandayken, yeni yazı aynı metne sahip olmasına rağmen eski yazıya göre daha yoğun bir görünüme sahiptir. Azapkapı Sokullu Mehmed Paşa Camii kubbesinde de Mustafa Halim Özyazıcı'nın yeni istifi kubbe yazısı olarak uygulanmıştır (Fot. 273). Sokullu Şehid Mehmed Paşa yarım kubbe göbeklerine de 1939-1940 restorasyonunda ana kubbe yazısıyla aynı üsluba sahip Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşıyan yazılar uygulanmıştır (Fot. 284-288).

Şemsi Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı da eski cami kubbelerine yapılan yeni yazı uygulamalarındandır (Fot. 374). 1940'ta yapılan restorasyonda besmele ve Fatır Suresi 41. ayet İsmail Hakkı Altunbezer tarafından yazılmıştır. 20. yüzyıl celi sülüs satır istif formundaki yazı kademelendirilmiş fakat rahat bir istif anlayışına sahiptir. Büyük Selimiye, Eyüp Sultan uygulamaları gibi uzun metne sahip kubbe yazılarına nisbetle kısa metni, sade ve dengeli görünümüyle dikkat çekmektedir. Yazı Büyük Selimiye ve benzer üsluba sahip uygulamalara paralel olarak genişletilmiş yazı merkezine sahiptir. Bu durum yazıyı kubbe merkezi süslemesi çevresinde şekillenen kuşak yazısına benzer bir forma yaklaşmıştır.

Eski cami kubbelerine yapılan yazı uygulamalarının başka bir örneği Piri Mehmed Paşa ve Zal Mahmud Paşa camileri kubbelerinde görülmektedir (Fot. 249, 406). Cumhuriyet döneminde yapılan uygulama Hamid Aytaç imzasını taşımaktadır. Besmele

ve Fatır Suresi 41. ayet metnini içeren 20. yüzyıl celi sülüs satır istif formundaki yazı kademelendirilmiş istif anlayışına sahiptir.

Kara Davud Paşa Camii kubbe yazısı günümüz hattatlarından Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır (Fot. 155). Yazı 20. yüzyıl celi sülüs satır istif formundadır. Siyah zemine zerendud tekniğindeki yazıda harf formları ve istifteki olgunluk dikkat çekmektedir.

Çakmakçılar, Hafız Ahmed Paşa ve Büyükkada Hamidiye camileri kubbelerine besmele ve İhlas Suresi metninden oluşan aynı istif uygulanmıştır (Fot. 71, 111, 54). Hem istif özellikleri hem de uygulama sırasında oluşan yazının teknik kusurları kubbe yazılarının ortak özellikleridir.

Altunizade İsmail Zühdü Paşa kubbe yazısı da yazının asli ve tali unsurlarının uygulama esnasında niteliğini kaybettiği bir kubbe yazısıdır (Fot. 7). Bakara Suresi 255. ayetin (ayet-el kürsi) yazıldığı Sadabad Camii kubbe yazısı incelediğimiz kubbe yazılarında aslı bir hattat tarafından yazılmamış olması muhtemel bir yazıdır. Sadabad uygulaması yazının teknik özellikleri ve teşrifatıyla hat uygulamalarına aykırıdır.

Eski cami kubbelerine tamamen yeni yazı uygulamaları örneklerinden bazıları aynı metin ve istife sahip Sinan Paşa, İskender Paşa, Hadım İbrahim Paşa ve Üsküdar Mihrimah Sultan kubbelerinde bulunmaktadır (Fot. 265, 146, 104, 213). İstif günümüz hattatlarından Hüseyin Kutlu imzasını taşımaktadır. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Sinan Paşa Camii kubbesinde daha önce bulunan besmele ve Nur Suresi 35. ayetinin bir bölümünü içeren istifte olduğu gibi, aynı metin Kazasker uygulamasından alınan ilhamla oluşturulmuştur. Farklı olarak yazı boşlukları okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleriyle doldurulmuş, dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde oluşturulan geometrik süsleme alanına bağlanmıştır. Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe göbeklerine yeni yazılan yazılar da ana kubbe yazısı üslubundadır (Fot. 215-217).

Galip Paşa ve Zihni Paşa camileri kubbelerinde aynı istife sahip yazı uygulanmıştır (Fot. 93, 412). İhlas Suresi'nin başına besmele, sonuna sadeka bölümünün ilave edildiği yazı 20. yüzyıl celi sülüs satır istif üslubundadır. Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii yazısında da besmele ve İhlas Suresi'ni içeren metin Galip Paşa uygulaması üslubunda yazılmıştır.

Günümüze ulaşan kubbe yazıları 16. yüzyıl başlarında inşa edilen Bayezid uygulamasıyla başlamaktadır. Bayezid uygulamasında girift ve kademelendirilmiş istif anlayışı hakimdir. Kavisli formlarla hareketli niteliğe sahip yazıda abidevilik özelliği ön plandadır. 18. yüzyılda Nuruosmaniye Camii kubbe yazısına kadar girift istifleme anlayışı terkedilmiştir.

16. yüzyılda Mimar Sinan'ın mimarbaşı olarak yaptığı camilerin kubbe yazılarında Süleymaniye uygulamasıyla yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bayezid uygulamasına göre yazı metni kısaltılmıştır. Dikey harflerin gruplanarak yazı merkezindeki geometrik süslemeye bağlanması, yazı metninin yazı dış sınırına yaklaştırılması, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı, yazıdaki sadelik, dikey ve yatay harf bünyelerindeki güçlü imaj ile ortaya konulan abidevilik özelliği Süleymaniye uygulamasının temel tasarım ilkeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı istife sahip yazı küçük değişikliklerle bazı cami kubbelerinde tekrar edilmiştir. Metnin değiştiği ve uzadığı Kılıç Ali Paşa uygulaması örneğinde olduğu gibi aynı dönemde temel tasarım özellikleri devam ettirilmiştir.

Bu dönemde yapılan farklı bir uygulama Sultan Ahmed Camii kubbe yazısıdır. Sultan Ahmed uygulamasında aynı metin üzerinde kademelendirilmiş istif anlayışına geçilmiştir.

17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başında Eminönü Yeni Camii ve Üsküdar Yeni Valide Camii kubbe yazılarında Süleymaniye uygulaması temel tasarım muhafaza edilerek tekrar uygulanmıştır. Bu dönemde örneği mevcut bir yazının takliden biraz değişiklikle yapılan uygulamalarda harf bünyelerinde görülen bazı problemler, celi sülüs yazı uygulamalarındaki gelişimin durduğunu göstermektedir.

18. yüzyıl ortalarında yapılan Nuruosmaniye Camii'nde tekrar Bayezid uygulamasında görülen tüm yazı alanının kullanıldığı girift istif anlayışına dönülmüştür. Mimari açıdan barok üsluba sahip cami, kubbe yazısında da abartılı üslubuyla öne çıkmaktadır. Yazının girift istiflenmesi, harflerin iriliği, yazı alanının çevre tezyinatına baskın olması yazıyı abartılı bir görünüme getirmiştir. Fakat kubbedeki asıl unsurun yazı olmasından vazgeçilmemiştir. 16. yüzyılda başlayan dikey harflerin gruplanarak yazılmasından vazgeçilmiş, fakat yazı merkezindeki geometrik süsleme alanına harflerin

bağlanması devam ettirilmiştir. Nuruosmaniye kubbe yazısı üslubu Laleli ve 18. yüzyılda yeniden inşa edilen Fatih uygulamalarında da takip edilmiştir.

19. yüzyıl ortalarında Ayasofya uygulamasıyla celi sülüste yaşanan değişime paralel olarak yeni bir anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışta yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanı ve yazıyla sağlanan bağlantı terkedilmiş, harf ve birleşmiş harf formlarının bünyelerinde sağlanan seviye celi yazıya nakledilmiş, metnin istiflenmesinde Bayezid ve Nuruosmaniye uygulamalarında görülen girift istifleme yerine sadeleştirilmiş istif anlayışı seçilmiştir. Ayasofya uygulaması aynı istifle farklı kubbe yazılarında tekrar edilmiştir.

1871 yılında hizmete alınan Pertevniyal Valide Sultan Camii kubbe yazısında Osmanlı klasik dönem cami kubbe yazılarında görülen satır yazısına yakın, sadeliğin öne çıkarıldığı yazı tasarımına geri dönmüştür. Tahminimizce kubbe yazısı sade formunu Osmanlı klasik dönem kubbe yazısı üslubundan almıştır. Çünkü caminin mimari üslubu ve tezyinat programında seçmecilik (eklektizm) hakimdir. Nitekim caminin kuşak yazısı dönemiyle uyumlu girift istife sahip celi sülüs yazıdır (Fot. 240). Pertevniyal Valide Sultan uygulaması, Bebek Hümayunu Abad gibi yeni yapılan camilerle, Haseki Sultan Camii gibi eski cami kubbelerinde kubbe yazısı olarak uygulanmıştır.

II. Abdülhamid'in yaptırdığı Yıldız Hamidiye Camii kubbesinde metin ve yazı çeşidi bakımından önceki örneklerden bağımsız kubbe yazısı uygulaması vardır. Yıldız Hamidiye uygulaması kendinden sonra da tekrar edilmemiştir.

Cumhuriyet döneminde eski camilerin restorasyonları sırasında bazı kubbelere yeni yazılar uygulanmıştır. Ayasofya uygulamasında Nur Suresi 35. ayetin bir bölümü yazılmıştı. Cumhuriyet döneminde yapılan uygulamalarda ayetin tamamı yazılmış, uzayan metinle harflerin boyutları küçülmüştür. Yazının asli ve tali unsurlarıyla yoğunlaştırılmış istif anlayışı yazının sadelik özelliğini engellemiştir. Satır yüksekliğinin azaltılması, yazı merkezi alanının genişlemesi, yazıyı kubbe merkezinden uzaklaştırmış ve küçülen harf formlarıyla yazı abidevilik özelliğini yitirmiştir.

Cumhuriyet döneminde eski camilere yapılan bazı kubbe yazısı uygulamalarında Osmanlı klasik dönem camii kubbelerinde görülen metinler 20. yüzyıl celi sülüs istif anlayışıyla uygulanmıştır.

Kubbe yazıları bazen aynı form özellikleriyle, bazen de küçük değişikliklerle tekrar edilmiştir. Fakat Bayezid uygulaması gibi tekrar edilmeyen yazılar da vardır.

F. ANA KUBBE YAZILARININ HATTATLARI

Çalışmamıza dahil birçok kubbe yazısının hattatı yazılarına ketebe kaydı koymamışlardır. Bununla beraber bilinen kubbe yazısı hattatları bu alanla ilgili önemli fikirlere kaynaklık etmektedir.

Bayezid Camii kubbe yazısı Şeyh Hamdullah tarafından yazılmıştır¹³⁹⁵. Şeyh Hamdullah Osmanlı hat sanatının kurucusu olarak kabul edilmektedir¹³⁹⁶.

Süleymaniye Camii ana kubbe yazısının ilk olarak Ahmed Karahisari veya talebesi Hasan Çelebi tarafından yazıldığı bilinmektedir¹³⁹⁷. Osmanlı klasik döneminde Mimar Sinan eseri olan camilerde bulunan ve günümüze ulaşan kubbe yazılarının birçoğu aynı üsluba sahip olduğundan Karahisari ekolü hattatları tarafından yazılmış olduğu kabul edilebilir. Karahisari'nin celi yazılardaki ustalığının bir ekol özelliği olarak devam ettirildiği kubbe yazılarında da görülür¹³⁹⁸. Örneğin Kılıç Ali Paşa Camii kubbe yazısı Karahisari ekolünün son temsilcisi olarak kabul edilen Demircikulu Yusuf Efendi'nindir¹³⁹⁹.

18. yüzyılda Nuruosmaniye, Laleli ve Fatih uygulamaları 16 ve 17. yüzyıl kubbe yazılarında ortaya çıkan sade yazı anlayışının yerine Bayezid uygulamasına dönerek

¹³⁹⁵ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâti' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 53; Müstakimzade, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik, 2011, s. 172; Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 38; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, 2. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2007, s. 87.

¹³⁹⁶ Serin, a.g.e., s.29.

¹³⁹⁷ Hüsrev Subaşı, "Süleymaniye Cami Hatları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 3 (2011), s. 135; Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s.94; Ali Alparslan, *Ünlü Türk Hattatları*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s.57; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1999, s.109; Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, haz. Hayati Develi, İstanbul: K Kitaplığı, 2003, s. 64,146,234; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h.1281 (m.1865), s. 17; Subaşı, a.g.m, s.136; Doğan Kuban, *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.108.

¹³⁹⁸ Muhittin Serin, *Hattat Şeyh Hamdullah*, 2. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2007, s. 41.

¹³⁹⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928, s. 594; Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 63; Muhittin Serin, "Yusuf Efendi, Demircikulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2019, C. Ek2, s. 667, ss. 667-668.

istifli girift yazı anlayışını getirmiştir. Fakat bu uygulamaların hattatları ile ilgili bir bilgiye ulaşamamıştır.

19. yüzyılda yeni bir çehre kazanan celi sülüs uygulamaları kubbe yazılarında Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin olgun uygulamasıyla vücut bulmuştur. Bu dönemin en seçkin kubbe yazısı örnekleri celi sülüsün günümüzde de takip edilen Mustafa Rakım ekolü hattatları vasıtasıyla değil, Mahmud Celaleddin ekolü hattatlarından Kazasker vasıtasıyla ortaya konmuştur. Bunun sebebi Kazasker Mustafa Efendi'nin, eski örneklerle bakarak kendini geliştiren ve celi yazıda sade bir üslubu takip eden Mahmud Celaleddin Efendi'ye mensup olması olarak açıklanabilir¹⁴⁰⁰. Kubbe yazılarında en belirgin üslublardan ikisi daha sonra terkedilen ekol temsilcilerine aittir. Takip edilmeyen ve kesilen diğer ekol Karahisari ekolüdür.

Kubbe yazılarında görülen tek kufi yazı örneğinin hattatı EbuZZiya Tefvik Bey'dir.

Cumhuriyet döneminde eski camilere yapılan yeni kubbe yazısı uygulamalarında eserleri bulunan hattatlar İsmail Hakkı Altunbezer, Hamid Aytaç, Halim Özyazıcı, Hasan Çelebi ve Hüseyin Kutlu'dur. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren her türlü yazıya ketebe koymak adet haline geldiğinden bu dönemde yapılan kubbe yazısı uygulamalarında imzalar takip edilebilmektedir.

¹⁴⁰⁰ M. Uğur Derman, *Türk Hat San'atından Seçmeler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017, s.406.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARI

Çalışmamızın alanına giren camilerin bazılarında, yarım kubbeler, tromplar ve köşelerde bulunan küçük kubbelerde de kubbe yazıları bulunmaktadır. Şehzade, Süleymaniye, Kılıç Ali Paşa, Atik Valide, Mesih Paşa, Nişancı Mehmed Paşa, Sultan Ahmed, Hekimoğlu Ali Paşa, Sokullu Şehid Mehmed Paşa ve Üsküdar Mihrimah Sultan camileri yarım kubbe veya tromplarında yazı bulunan camilerdir. Yarım kubbe veya tromplarında yazı uygulaması bulunmayan camiler ise çoğunluktadır. Bu camiler Ayasofya-i Kebir, Bayezid, Cerrahpaşa, Eyüp Sultan, Fatih, Gazi (Kara) Ahmed Paşa, Üsküdar Kaptan Paşa, Kumbarhane, Laleli, Piri Mehmed Paşa, Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı), Şebsafa Hatun, Şemsi Paşa, Yeni Camii (Eminönü) ve Yeni Valide (Üsküdar) camileridir.

I. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARININ METİNLERİ

Şehzade Cami yarım kubbe göbeklerinde mihrap önündeki güney yarım kubbeden başlayan ayet metni okuma yönüne göre, diğer bir ifadeyle saat yönünün tersine devam etmektedir. Besmele-i şerifle başlayan metin kıblenin Mescid-i Haram'a döndürülmesini emreden Bakara Suresi 144. ve 145. ayetlerle diğer yarım kubbelerde de devam ettirilmiştir¹⁴⁰¹. Metin kible eksenine göre sağda olan batı yarım kubbesiyle tamamlanmaktadır. Aynı sırayla yarım kubbe eteklerinde bulunan tromp göbeklerinde de yazılar vardır. Bakara Suresi 285 ve 286. ayetleriyle sonundaki sadeka bölümünden oluşan metin dokuz tromp göbeğine dağıtılmıştır¹⁴⁰².

¹⁴⁰¹ “Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir” (Kur’an Yolu Meali, çev. Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017, s.21.)

¹⁴⁰² “Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız. Ve “işittik, itaat ettik, başışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle

Süleymaniye Camii yarım kubbeleriyle tromplarında kubbe yazıları vardır. Güney yarım kubbe göbeğinde En'am Suresi 79. ayet, kuzey yarım kubbe göbeğinde Hacc Suresi 77. ayet yazılmıştır¹⁴⁰³. Tromp göbeklerindeki yazılarda, Bakara Suresi 115. ayetin bir bölümü¹⁴⁰⁴, Araf Suresi 29. ayetin bir bölümü¹⁴⁰⁵ ve Ankebut Suresi 45. ayet yazılmıştır¹⁴⁰⁶.

Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe ve tromp göbeklerinde Tevbe Suresi 18. Ayet, Hacc Suresi 77. ayet¹⁴⁰⁷, Araf Suresi 29. ayetten bir bölüm, Bakara Suresi 115. ayet, Ankebut Suresi 45. ayet yazı metinleri olarak seçilmiştir. Kılıç Ali Paşa Camii tromp göbeklerindeki yazılar, Süleymaniye Camii tromp yazılarıyla aynı metinlere sahiptir.

Atik Valide Camii'nde ana kubbeyi çevreleyen beş yarım kubbe göbeğinde bulunan yazılarda metin olarak En'am Suresi 79. ve 80. ayet seçilmiştir¹⁴⁰⁸.

Mesih Paşa Camii'nde bulunan beş yarım kubbe göbeğinde ise namazla ilgili hadis-i şerifler yazılmıştır. Kible yönüne göre güneybatı yarım kubbesinde hadis-i şerif için giriş ifadesi yazılmıştır (قال النبي عليه السلام). Diğer yarım kubbelerdeyse namazla ilgili hadis-i şeriflerin metin bölümleri yer almaktadır.

Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbesini destekleyen altı küçük yarım kubbe göbeklerinde de hat sanatı uygulamaları vardır. Yazı metinleri, Mü'minun Suresi 9-11

yükümlü kalmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!" (a.e, s.48.)

¹⁴⁰³ "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim" (a.e, s.136). "Ey iman edenler! Rûku edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz" (a.e, s.340).

¹⁴⁰⁴ "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır" (a.e, s.17).

¹⁴⁰⁵ "De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin!" (a.e, s.152).

¹⁴⁰⁶ "Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir (a.e, s.400).

¹⁴⁰⁷ "Ey iman edenler! Rûku edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz" (a.e, s.340).

¹⁴⁰⁸ "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Kavmi onunla taştırmaya girişti. Onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmışken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuzdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?" (a.e, s.136).

ayetler¹⁴⁰⁹, Bakara Suresi 115. ayetin bir bölümü¹⁴¹⁰, Araf Suresi 29. ayet¹⁴¹¹, Ankebut Suresi 45. ayet¹⁴¹² ve Cuma Suresi 10. ayetten¹⁴¹³ oluşmaktadır.

Sultan Ahmed Camii yarım kubbeleriyle, yarım kubbe eteklerindeki tromp göbeklerinde ve köşelerdeki küçük kubbelerde de hat sanatı uygulamaları vardır. Güney yarım kubbeden başlayarak yarım kubbe göbekleri yazılarının metinleri okunmuş sırasına göre En'am Suresi 79. ayet¹⁴¹⁴, Bakara Suresi 144. ayetin bir bölümü¹⁴¹⁵, Lokman Suresi 22. ayet¹⁴¹⁶ ve Hacc Suresi 77. ayetten¹⁴¹⁷ oluşmaktadır. Sultan Ahmed Camii doğu yarım kubbe eteğinde bulunan tromplarda birbirini takip etmeyen ve farklı surelerden ayetler bulunurken, diğer yarım kubbe eteklerindeki tromp göbeği yazıları aynı ayetin devamı veya takip eden ayetlerden oluşmaktadır. Bu ayetler, Ahzab Suresi 56. ayet¹⁴¹⁸, Bakara Suresi 43. ayet¹⁴¹⁹, Bakara Suresi 115. ayetin bir bölümü¹⁴²⁰, Araf Suresi 29. ayet, İsrâ Suresi 78-79. ayetler¹⁴²¹ ve Ankebut Suresi 45. ayettir¹⁴²². Sultan Ahmed Camii tromplarında seçilen ayetler bağlı oldukları yarım kubbelere göre gruplandırılmıştır. Bu grupların başında besmele veya kale bölümü ve sonlarında sadeka bölümü olması, metinlerin yarım kubbelere göre ayrı olarak değerlendirildiklerini göstermektedir.

¹⁴⁰⁹ “*Namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır; Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır*” (a.e, s.341).

¹⁴¹⁰ “*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır*” (a.e, s.17).

¹⁴¹¹ “*De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin. Kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın!"*” (a.e, s.152).

¹⁴¹² “*Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir*” (a.e, s.400).

¹⁴¹³ “*Namaz kılındı mı da artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz*” (a.e, s.553).

¹⁴¹⁴ “*Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim*” (a.e, s.136).

¹⁴¹⁵ “*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir*” (a.e, s.21).

¹⁴¹⁶ “*Herkim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır*” (a.e, s.412).

¹⁴¹⁷ “*Ey iman edenler! Rûku edin, secdeye kapanın, Rabbinize ibadet edin, dünya ve ahiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz*” (a.e, s.340).

¹⁴¹⁸ “*Allah ve melekler peygambere salat ediyorlar. Ey iman edenler, siz de ona salat ve selam okuyun*” (a.e, s.425).

¹⁴¹⁹ “*Namazı kılın, zekatı verin, ruku edenlerle beraber ruku edin*” (a.e, s.6).

¹⁴²⁰ “*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zatı oradadır*” (a.e, s.17).

¹⁴²¹ “*Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahidlidir. Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nafile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin*” (a.e, s.289).

¹⁴²² “*Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten men eder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir*” (a.e, s.400).

Sultan Ahmed Camii hariminde bulunan küçük köşe kubbe göbeklerinde de hat sanatı uygulamaları vardır. Bu kubbelerde metin besmele-i şerifle başlamaktadır. Güneybatı köşe kubbe göbeğinde Ra'd Suresi 2. ayetin bir bölümü¹⁴²³, güneydoğu köşe kubbe göbeğinde Araf Suresi 54. ayetin bir bölümü¹⁴²⁴, kuzeydoğu köşe kubbe göbeğinde Mü'min Suresi 64. ayet¹⁴²⁵, kuzeybatı köşe kubbe göbeğinde Furkan Suresi 2. ayet¹⁴²⁶ metin olarak tercih edilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde ana kubbeyi destekleyen ve dışarı çıkıntı yapan mihrap bölümünü örten beş yarım kubbe göbeğinde yazı vardır. Mihrap tarafındaki yarım kubbe göbeklerinde, Hazret-i İbrahim'in Allah'ı rab olarak seçişini anlatan En'am Suresi 77-79. ayetler yazılmıştır¹⁴²⁷. Giriş tarafındaki yarım kubbe göbeklerinde ise Bakara Suresi 127. ayet¹⁴²⁸, Fatır Suresi 41. ayet¹⁴²⁹ ve Âl-i İmran Suresi 96. ayet¹⁴³⁰ metin olarak tercih edilmişlerdir.

Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii harimini enine genişleten dört yarım kubbe göbeğindeki yazılar Cuma Suresi 9 ve 10. ayetlerden oluşmaktadır¹⁴³¹. Mihrabın batı tarafındaki yarım kubbe göbeğinde besmeleyle başlayan ayetler girişin batı tarafındaki

¹⁴²³ “Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; ayetleri de açıklıyor” (a.e, s.248)

¹⁴²⁴ “Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır” (a.e, s.156).

¹⁴²⁵ “Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizin temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte rabbiniz olan Allah; alemlerin rabbi olan Allah yüceler yücesidir” (a.e, s.473).

¹⁴²⁶ “O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır” (a.e, s.358).

¹⁴²⁷ “Ayı doğarken görünce, "Rabbim budur" dedi. O da batınca, "Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum." dedi. Güneşi doğarken görünce, “Rabbim budur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim” (a.e, s.136).

¹⁴²⁸ “İbrahim İsmail'le birlikte Kabe'nin temellerini yükseltiyordu: "Ey Rabbimiz! bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin” (a.e, s.19).

¹⁴²⁹ “Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O halimdir, çok bağışlayıcıdır” (a.e, s.438).

¹⁴³⁰ “Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, alemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir” (a.e, s.61).

¹⁴³¹ “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Namaz kıldımı da artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın.” (a.e, s.553).

yarım kubbe göbeğinde uzatılmış sadeka bölümüyle (صدق الله العظيم وبلغ رسوله الكريم) sona ermektedir.

Yarım kubbe göbeklerinde yazı bulunan bir diğer cami Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'dir. Kible yönüne göre sağ taraftaki yarım kubbe göbeğinde dua cümlelerinden oluşan Al-i İmran 193. ayetle başlayan metin, diğer iki yarım kubbede aynı surenin 194. ayetiyle devam etmektedir¹⁴³².

Çalışmamızda yer alan camilerin yarım kubbe ve tromp göbeklerinde bulunan metinlerin konuları ibadet, namaz, namazın faziletleri, kible, Allah'a iman ve O'na yönelme, camileri imar etme ve camileri imar edenlerin vasıfları, cuma namazı, dua ibareleri, iman ile ilgili konular, Hazret-i İbrahim ve Hazret-i İbrahim'in imanının niteliği olarak özetlenebilir. Bazı ayetler birden çok camide kullanılsa da yarım kubbe ve tromp yazılarının metinleri konu ve çeşitlilik açısından oldukça geniş bir dağılım göstermektedir. Bu yönüyle belirli ayetlerin yarım kubbe yazısı olarak kabul edildiği söylenemez. Bir camide kullanılan hadis-i şerifler dışında yarım kubbe veya tromplar için seçilen metinlerin tamamı Kur'an ayetlerinden oluşmaktadır.

Yarım kubbe ve tromplarda uygulanan yazı metinlerinin başlarına bazen besmele veya kale bölümü, sonlarına sadeka bölümü ilave edilirken bazen de bu eklemeler yapılmamıştır. Yapılan ilaveler metnin yazı alanına dengeli dağılımını sağlamaya yönelik olduğunu düşündürse de, Kur'an ve ayetlere saygı ifadesini de içermektedir. Yazının dengelenmesinin hedeflendiği bazı uygulamalarda ise sadeka bölümü uzatılmıştır.

II. METİNLERİN BAŞLAMA NOKTASI

Yarım kubbe ve tromplarda bulunan yazılar her bir yazı için dörtgen formda olduklarında yazının kuralı gereği hep sağdan başlamaktadır. Bazı camilerdeki yarım kubbe yazıları metinleri itibariyle birbirini takip eden ayetlerdir. Bazı camilerdeyse yarım

¹⁴³² “Rabbimiz! Doğrusu biz “rabbinize inanın” diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et. Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaad ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın” (a.e, s.74).

kubbeleri destekleyen daha küçük yarım kubbeler (tromplar) gruplanarak yazılmış metinlere sahiptir.

Şehzade Cami yarım kubbe göbeklerinde mihrap önündeki güney yarım kubbeden başlayan ayet metni okuma yönüne göre, diğer bir ifadeyle saat yönünün tersine devam etmektedir. Besmele-i şerifle başlayan metin kıblenin Mescid-i Haram'a döndürülmesini emreden Bakara Suresi 144. ve 145 ayetlerle diğer yarım kubbelerde de devam ettirilmiştir. Metin kible eksenine göre sağda olan batı yarım kubbesiyle tamamlanmaktadır. Aynı sırayla yarım kubbe eteklerinde bulunan tromp göbeklerinde de yazılar vardır. Bakara Suresi 285 ve 286. ayetleriyle sonundaki sadeka bölümünden oluşan metin dokuz tromp göbeğine dağıtılmıştır.

Süleymaniye Camii yarım kubbe göbeklerinde farklı surelerden ayetler olduklarından hepsi bağımsız olarak değerlendirildiğin metin açısından başlangıç noktası olduğu söylenemez. Aynı durum Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe ve tromplarında bulunan yazılar için de geçerlidir. Nişancı Mehmed Paşa Camii yarım kubbelerinde de birbirini takip etmeyen ayetler vardır.

Sultan Ahmed Camii yarım kubbeleri metinlerinde birbirinden farklı surelerden ayetler seçilmiştir. Fakat yarım kubbe eteklerinde bulunan tromp yazılarının mihrap yarım kubbe eteğinin sağında bulunan tromptan başladığı ayet başına eklenen “Kâle” bölümünden anlaşılmaktadır. Fakat mihrap yönüne göre sağ yarım kubbe eteğinde bulunan ayetler de aynı sureden fakat birbirini takip etmeyen ayetlerdir. Harim girişi tarafındaki yarım kubbe eteğinin tromp yazılarıysa birbirini takip eden ayetlerdendir. Metnin sonuna sadeka bölümünün eklenmesi Yarım kubbe teklerinde bulunan ayetlerin bağlı oldukları yarım kubbelere gruplandırıldıklarını göstermesi açısından önemlidir. Kible yönüne göre sağ yarım kubbeyi destekleyen tromp yazılarıysa o bölüme bakıldığında sağdan sola okuyuş sırasıyla aynı ayet takip edilebilmektedir.

Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe yazılarındaysa farklı bir sıralama vardır. Güney yarım kubbe göbeğinde bulunan metinde başlayan ayet kuzey yarım kubbe göbeğinde devam ettirilmiştir. Güney yarım kubbeyi destekleyen tromp göbeklerinde farklı surelerden ayetler seçilmişken, kuzey yarım kubbeyi destekleyen tromp yazıları aynı ayetin devamıdır.

Atik Valide Camii yarım kubbe metinleriyse tam olarak bir düzene sahiptir. En'am Suresi 79 ve 80 numaralı ayetler mihrap sofasını örten kubbeden besmeleyle başlatılıp sağ yarım kubbede "sadeka" bölümüyle bitirilmiştir.

Mesih Paşa Camii yarım kubbe yazılardaysa nadir görülen bir uygulamanın örneği olarak hadis-i şerif metinleri bulunmaktadır. Fakat metnin başlangıç noktası olarak kabul edebileceğimiz yarım kubbe güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Bu yarım kubbe göbeğinde hadis-i şeriflerden önce giriş için ifade edilen "kâle" bölümü vardır.

Nişancı Mehmet Paşa Camii yarım kubbelerindeyse karışık bir düzen vardır. Devam eden ayetler sıralı değil, birer yarım kubbe sonra gelmektedir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii yarım kubbe yazılarıysa güney yarım kubbeden başladığı kabul edilebilir. Okuma sırasına sonra güney yarım kubbeden sonra gelen yarım kubbe göbeğinde takip eden ayet bulunmaktadır. Aynı konuda ayetlerin bulunduğu diğer yarım kubbe ayetleri farklı surelerden seçilmiştir.

Kadırgada bulunan Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii yarım kubbe yazıları mihrap cephesi sağında bulunan yarım kubbe göbeğinden besmele ile başlamaktadır. Cuma Suresi 9 ve 10'uncu ayetler sıra gözeterek, saat yönünün tersinden ilerlemektedir. Metnin başlangıcında besmele, bitişinde sadeka bölümü vardır.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe yazılarında da sıraya önem verilmiş takip eden ayetler yazılmıştır. Yazı metni mihraba göre sağ tarafta bulunan yarım kubbe göbeğinden besmelesiz olarak başlatılmış, mihraba göre sol tarafta bulunan yarım kubbe göbeğinde bitirilmiştir.

III. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARININ ÇEVRE SÜSLEMELERİ, ZEMİN RENKLERİ VE UYGULAMA YÖNTEMLERİ

Yazıların çevresine yapılan süslemeler yazının görünümünü etkilemektedir. Yazı çevresine yapılan tezyinatın desen ve renk özellikleri, yoğunluğu, genişliği, uyumu ya da uyumsuzluğu bazen yazıyı daha dikkat çekici ve görünür yapabildiği gibi, aynı yazı

çevresine yapılan tezyinat bazen de yazıyı estetik algı açısından olumsuz etkileyebilmektedir.

Yarım kubbe ve tromplarında yazı olan camiler azdır. Bunlardan birçoğunda ana kubbe yazısı ve çevre tezyinatına benzer üslup devam ettirilmiştir.

Yazı ve çevre tezyinatında farklı renk ve uygulamalar Şehzade, Süleymaniye ve Sultan Ahmed camilerinde görülmektedir. Şehzade Camii yarım kubbe ve trompları kuzey yarım kubbe eteğindeki tromplar dışında beyaz zemin üzerine siyah yazı uygulamasıdır. Yazıları, nisbetleri uygun rumi desenler çevrelemektedir. Kuzey yarım kubbe ve eteğindeki tromp göbeklerinde ise mavi zemin üzerine beyaz yazı uygulaması, yazı çevresinde diğer uygulamalara nisbetle daha geniş desenler vardır.

Süleymaniye Camii ana kubbesinin tüm yüzeyi 19. yüzyılda yapılan barok üslupta desenlerle tezyin edilmişken, yarım kubbe ve tromp yazılarını klasik üslupta desenler çevrelemektedir. Yarım kubbe ve tromp yazıları çevresinde bulunan tezyinatının hem desen özellikleri hem de çok sayıda renk içermemesi yazıları tezyinata göre daha çok öne çıkarmaktadır. Yarım kubbe ve tromp yazıları uygulama açısından iki farklı tekniğe sahiptir. İlki alışıldığı gibi sıva üzerine zemini siyah yazısı beyaz olan uygulama, ikincisi metal saç, koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamalarıdır.

Süleymaniye Camii yarım kubbe ve tromp yazıları çevresi tezyinat anlayışı Sultan Ahmed Camii tromp yazıları çevre tezyinatı için de geçerlidir. Sultan Ahmed Camii tromp yazılarının tezyinatı, ana kubbe ve yarım kubbe tezyinatlarına göre daha sade tutulmuştur. Sultan Ahmet Camii yarım kubbe ve tromp yazıları sıva üzerine zerendud yazı uygulamalarıdır.

Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe ve tromp yazıları sıva üzerine kalemişi tekniğinde, koyu mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı çevreleri tezyinatları ana kubbe göbeği yazı çevresi tezyinatında olduğu gibi klasik desenlerin oluşturduğu dengeli bir süsleme anlayışına sahiptir.

Üsküdar Atik Valide Camii yarım kubbe yazıları ana kubbe yazısıyla aynı teknikte olmak üzere koyu mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazıların çevre tezyinatı ana kubbe yazısı çevresinde olduğu gibi klasik üslupta fakat biraz daha dengeli bir tezyinat anlayışına sahiptir.

Mesih Paşa Camii yarım kubbe yazıları sıva üzerine kalemişi tekniğinde, mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yazı çevresi tezyinatında ana kubbe yazısı çevre tezyinatı tekrar edilmiştir.

Nişancı Mehmed Paşa Camii yarım kubbe yazıları sıva üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Yarım kubbelerde bulunan pencere çevresi tezyinatları abartıldığından yazı çevresi tezyinatıyla bitişecek duruma gelmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii yarım kubbe yazıları sıva üzerine kalemişi tekniğinde mavi zemine beyaz yazı uygulamasıdır. Yarım kubbe pencereleri üstünde bulunan kuşak yazısı caminin inşasından epey sonra h. 1318 (m. 1900-1901) tarihinde yazılmıştır. Yarım kubbe yazıları çevresinde gri renklerde avrupadan intikal eden tezyinat anlayışını yansıtan süslemeler mevcuttur. Yarım kubbe eteklerinde hem kuşak yazısı olması hem de yazıyla uyumsuz ve yoğun tezyinat anlayışı yarım kubbe yazılarını ayırtmıştır.

Kadırgada bulunan Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii yarım kubbe yazıları koyu zemin üzerine zerendud yazı uygulamasıdır. Hem yarım kubbelerin genel tezyinat anlayışı hem de yazı çevreleri tezyinatı ana kubbe yazısı ve tezyinat anlayışına göre daha sade tutulmuştur.

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe yazıları, yazı çevresi tezyinatı, yarım kubbelerdeki tezyinat yoğunluğu ana kubbenin tekrarıdır. Yarım kubbelerde de ana kubbe gibi yoğun bir tezyinat hakimdir.

Yarım kubbe ve tromp yazıları yazı ve yazı etrafı tezyinatı açısından ana kubbe yazıları ve çevre süslemelerine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Özellikle 19. yüzyıldan başlayarak ana kubbe içleri yoğun olarak bazı örneklerde tamamen tezyin edilmiştir. Fakat yarım kubbe ve tromp yazılarının çevresinde her zaman sınırlı bir tezyinat anlayışı vardır. Bunun en önemli sebebi yarım kubbe ve tromp yüzeylerinin ana kubbeye nisbetle daha dar olmasıdır.

IV. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARINDA KULLANILAN YAZI ÇEŞİTLERİ

Yarım ve diğer küçük kubbe yazılarının tamamı celi sülüs yazı ile yazılmışlardır. Fakat yazılar üslup açısından farklıdırlar. Örneğin Şehzade Camii yarım kubbe ve tromplarında kullanılan sülüs yazı da devrinin özelliklerine paralel olarak, muhakkak yazı etkisini taşımaktadır. Bu konu yarım kubbe yazılarının istif ve kompozisyon özellikleri bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

V. İSTİF VE KOMPOZİSYON BAKIMINDAN YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARI

Şehzade Camii yarım kubbe ve tromp yazılarında sadelik ve harf anatomilerinde tokluk sonucu ortaya çıkan abidevilik öne alınmıştır. Yine yarım kubbe ve tromp yazılarında dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde oluşturulan geometrik süsleme alanına kaynaklık etmiştir. Süleymaniye, Rüstem Paşa gibi camilerin ana kubbe yazılarında görülen, yazı merkezindeki geometrik süsleme alanının ilk örnekleri bunlardır.

Kılıç Ali Paşa Camii yarım kubbe ve tromp yazılarında ana kubbe yazısından farklı olarak dikey harf veya harf bölümleri yazı merkezinde tezyinat alanına bağlanmadan ve gruplanmadan doğal yüksekliğine sahip satır aralığına celi sülüs satır istif formunda yazılmıştır. Bu yazılar kademelendirilmiş istif anlayışı, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretleri kullanımının sınırlandırılması ve harf anatomilerinin aynı üsluba sahip olmaları bakımından ana kubbe yazısıyla benzerdir.

Nişancı Mehmed Paşa Camii'nde bulunan yarım kubbe yazıları ana kubbe yazısındaki üslubu devam ettirmektedir. Fakat harf bünyeleri ve istif özellikleri açısından ana kubbe yazısı kadar olgun değildir.

Sultan Ahmed Camii güney yarım kubbe eteğindeki tromplarda bulunan ve döneminden kaldığı anlaşılan yazılar üslup olarak önceki kubbe yazılarına daha yakındır

(Fot. 303, 305). Diğer yarım kubbe ve tromp yazılarının tamamı 20. yüzyıl celi sülüs satır istif özelliklerine sahip 1970'li yıllarda yeniden yazılmış yazılardır.

Sokullu Şehid Mehmed Paşa yarım kubbe göbeklerine 1939-1940 restorasyonunda ana kubbe yazısıyla aynı üsluba sahip Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşıyan yazılar uygulanmıştır (Fot. 284-288).

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe göbeklerine yeni yazılan yazılar da ana kubbe yazısı üslubundadır (Fot. 215-217).

Sokullu Şehid Mehmed Paşa yarım kubbe göbeklerine de 1939-1940 restorasyonunda ana kubbe yazısıyla aynı üsluba sahip Mustafa Halim Özyazıcı imzasını taşıyan yazılar uygulanmıştır (Fot. 284-288).

Yarım kubbelerde bulunan hat yazıları mimaride olduğu gibi ana kubbelerin önüne geçmemiş, ana kubbe metinlerini destekleyici mahiyetle bir uygulama takip edilmiştir. Asıl sanatın gösterildiği kubbe yazıları ana kubbelerdir. Yarım kubbe yazıları genel olarak “yarım” ve “tali” olduklarını vurgulayan bir niteliğe sahiptir fakat günümüzde eski camilere yapılan yeni yazı uygulamalarında bu böyle gerçekleşmemiştir. Süleymaniye Camii yarım kubbe ve trompla göbeklerinde bulunan yazılar çok defa restore edildiklerinden günümüz celi sülüs anlayışına yaklaşarak inşa edildiği dönemdeki yazı üslubunu kaybetmiştir. 1930’lu yıllarda metni aynı kalmak kaydıyla yeni anlayışla kompoze edilen Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii yarım kubbe yazıları tam olarak ana kubbede bulunan yazının üslubunda ve formundadır. Günümüzde metin ve form olarak yeniden yazılan Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe yazıları da tam olarak ana kubbe göbeğine yazılan yazı üslubunda ve aynı derecede iddialıdır. Halbuki Şehzade Camii yarım kubbe ve tromp göbeklerinde bulunan yazılar aşağıya doğru inildikçe sadeleşmekte ve süslülük iddiasını kaybetmektedir.

VI. YARIM VE DİĞER KÜÇÜK KUBBE YAZILARININ HATTATLARI

Çalışmamıza dahil birçok yarım kubbe ve tromp yazısının hattatı yazılarına ketebe kaydı koymamışlardır. Bu yüzden birçok yazının hattatı bilinmemektedir.

Cumhuriyet döneminde eski camilere yapılan yeni kubbe yazısı uygulamalarında eserleri bulunan Halim Özyazıcı, Hasan Çelebi ve Hüseyin Kutlu'dur. Sokullu Camii yarım kubbe yazılarında Mustafa Halim Özyazıcı'nın, Sultan Ahmed Camii yarım kubbe, tromp ve köşelerdeki küçük kubbe yazılarının bazılarında Hasan Çelebi'nin, Üsküdar Mihrimah Sultan Camii yarım kubbe yazılarında Hüseyin Kutlu'nun imzaları vardır. Özellikle 20. yüzyıldan itibaren her türlü yazıya ketebe koymak adet haline geldiğinden bu dönemde yapılan kubbe yazısı uygulamalarında imzalar takip edilebilmektedir.

SONUÇ

Bir mimari yapı olarak camilerin tezyinat programlarında yazı en önemli unsurlardan biri olmuştur. Dış ve iç avlu kapı alınlıkları, pencere alınlıkları, minber kapı alınlığı, mihrap alınlığı, mihrap cephesi, hünkâr mahfili, ana taşıyıcı (paye, fil paye) yüzeyleri, pandantifler ve kubbe göbekleri camilerdeki yazı programı için tercih edilen alanlar olarak öne çıkmaktadır.

Osmanlı klasik döneminde merkezi mekân anlayışı ana kubbeyi her yönüyle öne çıkarmıştır. Ana kubbe göbeğinden başlayarak yarım kubbe ve tromp göbekleri de merkezinde dairesel yazı, çevresindeki tezyinatıyla kubbenin odak noktasını oluşturur. Kubbeyi seyredenler hareketli veya sabit olduklarında yazının bulunduğu kubbe merkezini kendilerine odak noktası olarak belirlerler. Kubbelerin merkezi ve en üst noktasına, camide ibadet eden inananların temaşaları, onların kulluk bilincinin ve ibadetlerinin niteliğinin artırılmasına yönelik ayetlerin yazılması tercih edilmiştir. Kubbe yazılarının boyutları, formları, çevre tezyinatı ve kubbenin genel görünümüne göre durumları, renkleri, uygulandıkları zemin ve malzeme, yazının kubbedeki konumu, uygulama zamanındaki öncelikleri ve estetik anlayışı yansıtmaktadır.

İlk örneğinden sonuncusuna kadar form ve metin açısından değişik denemeler devam etmiştir. Kubbe yazılarında ortaya çıkan değişiklik arzusu uygulamalarda çok çeşitli örneklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Kubbe göbeklerinde bulunan yazı metinleri; Allah'ın yüceliği ve kudreti, şükürün (hamd) Allah için olduğu, tevhid, Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğu, Allah'ın mescitleri (camiler), takva sahiplerinin özellikleri, namaz ve ibadet, cuma namazı, kible ve ibadetle ilgili konular hakkındadır. Yazılarda camide ibadete gelen mü'minlerin yüce yaratıcının rububiyet, ululuk ve kudretini, mekân ve durum ilişkisi içerisinde anlayabilmelerine yardımcı olabilecek ayetler/metinler tercih edilmiştir.

Kubbe yazıları camilerin diğer bölümlerinde bulunan, mihrap alınlığı, inşa kitabesi gibi, içerik açısından sınırlaması olmayan, metni seçici ve uygulayıcı olarak bani, mimar veya hattatların daha rahat hareket ettikleri bir alandır. Bu sebepten dolayı kubbe yazısı metni olarak birçok örnek görülmektedir. Yazılarda metinler genellikle ayetlerden

seçilmiştir. İstisna olarak gösterilebilecek iki uygulama Beylerbeyi Hamid-i Evvel ve Kara Davud Paşa camileri kubbe yazılarıdır. Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı metni dua cümleciklerinden, Kara Davud Paşa Camii kubbe yazısı metni hadisi şeriften oluşmaktadır.

Kubbe yazılarında ayetler genellikle besmeleyle başlatılmıştır. Fatır Suresi 41. ayetin metin olarak seçildiği kubbe yazısı uygulamalarının bazılarında metin besmele ile başlatılmamıştır. İhlas Suresi ve İsra Suresi 1. ayet gibi surelerin başlangıç ayetlerinin metin olarak kullanıldığı kubbe yazılarının tamamının başında besmele vardır. Bunun sebebi, Kuran-ı Kerim’de surelerin besmeleyle başlamasıdır.

Yazının genel formu ve harflerin kalınlığı, yazı metninin uzun veya kısa olmasına göre kubbe yazılarının genel görünümünü etkilemiştir. Bazı kubbe yazılarının başına besmele, sonuna sadeka bölümleri ilave edilmiştir. 16. yüzyılda Fatır Suresi 41. ayetin yazıldığı kubbe yazılarında sadeka bölümü ilavesi yoktur. Bu dönemde sadelik estetik bir kıymettir. Sadelik fikrinin temeli Kur’an ve Sünnet rehberliğinde geliştirilen yaşam biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre bir kul olarak insanın maddi çevresi yaşamında sadelik esasına göre şekillenir. Dini öğretisi kul olarak insanın muhatap olduğu maddi çevrenin abartılı, süslü, şatafatlı olmamasını başka bir ifadeyle sade olmasını tavsiye eder. Bu yüzden sadelik hayatın içinde olan bir değer olarak sanatın da önemli noktalarından biridir. 16. yüzyıl kubbe yazılarında kullanılan kısa metinler, yazıda sade bir görünüm sağlanmasına hizmet etmiştir. Kubbe yazısı metninin -kısa veya uzun olmasına göre değişmekle beraber- başına ve özellikle sonuna yapılan ilaveler, yazının formunu şekillendirmeye dönüktür. Bu tutum 16. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar örneğini gördüğümüz kubbe yazılarının metinleri için geçerlidir. Bayezid, Kılıç Ali Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Nuruosmaniye, Ayazma, Bali Paşa, Zal Mahmud Paşa, Galib Paşa camileri kubbe yazıları metinlerinin sonuna sadeka bölümü ilavesi, metnin uzatılmasını amaçlamaktadır. Özellikle 20. yüzyılda eski cami kubbelerine yeni yapılan yazı uygulamalarında metni kısa olanların başına ve sonuna ilaveler yapılmıştır. Yazının sadelik özelliğinin ön plana alındığı uygulamaların bazılarında ise metnin sonuna sadeka bölümü ilave edilmemiştir. Süleymaniye, Rüstem Paşa, Üsküdar Yeni Valide ve Ayasofya-i Kebir camileri kubbe yazıları bu duruma örnektir.

Çalışmamıza dahil kubbe tezyinatları yoğunluk, renk tercihleri ve sahip oldukları üslup açısından farklılıklar göstermektedir. Bazı kubbelerde tezyinatın az, yazının daha görünür olduğu sade bir anlayış hakimdir. Bazı kubbe yazılarında, yazı ve çevre tezyinatı aynı ağırlıktadır. Bazı kubbeler ise tamamen tezyinatla doldurulmuştur. Kubbe yazısının görünürlüğü tezyinatın artmasından çoğu zaman etkilenmemiş, yazı çevresi ve kubbe tezyinatının renk tercihleri ile yazı odaklı tezyinat anlayışı kubbe yazılarını öne çıkarmışlardır. Bazı kubbe yazılarında, çevre süslemesi, renk tercihlerinin isabetsizliği ve yazı formunun veya büyüklüğünün yetersizliği sebebiyle görünürlüğü azalmışsa da bu şekilde nitelenebilecek kubbe yazısı sayısı azdır. 19. yüzyıldan itibaren hem yeni yapılan camilerin hem de eski camilerin onarımlarında, kubbeye ve kubbe yazısı çevresindeki tezyinat artırılmıştır. Süleymaniye, Nuruosmaniye, Ayasofya-i Kebir, Pertevniyal Valide Sultan camileri kubbenin tamamı veya yazı çevresindeki tezyinat alanının genişlemesi kubbeye yazı algısının değişimine örnektir.

Kubbe yazılarında 16. yüzyılda koyu zemin üzerine beyaz yazı uygulaması ilk görülen örneklerdir. 17. yüzyılda Sultan Ahmed Camii kubbe yazısıyla sıva zemine zerendud (altın) yazı uygulaması, Eminönü Yeni Camii kubbe yazısıyla da metal (saç) zemine zerendud yazı uygulaması başlamıştır. Günümüze kadar hem sıva hem metal yüzeyine zerendud yazı uygulamasıyla, sıva üzerine yalnız boyayla yapılan kalemişi yazı uygulamaları da devam etmiştir. İlk örneklerden günümüze kadar yapılan uygulama yöntemlerinden herhangi birinin tamamen terkedildiği söylenemez. Kubbe yazılarında ilk dönemlerde sıva veya metal üzerine zerendud yazı uygulaması tercih edilmemişken günümüze yaklaştıkça yazılarda altın kullanımı artmıştır. Özellikle zerendud yazı uygulamaları kalemişi yazı uygulamalarına oranla altının parlaması sebebiyle daha çok dikkat çekicidir. Altın koyu zeminlerde daha görünür olduğundan uygulamada oluşabilecek hataları ele vermesi açısından da uygulamaların niteliği önemlidir. Zerendud yazılar bu nedenle aynı zamanda estetik bir iddia ortaya koymaktadır.

Kubbe yazılarında çoğunlukla kullanılan yazı çeşidi celi sülüstür. Celi sülüs yazının tarihsel seyrine paralel olarak formu ve harf anatomilerinde değişiklikler görülmektedir. 16. Yüzyılda inşa edilen ve ilk yazısını muhafaza eden örneklerde dönemin celi sülüs yazı özellikleri görülmektedir. Yazı üslubundaki dönemsellik ilk yazılarını muhafaza eden uygulamalar için de geçerlidir. Fakat celi sülüs dışında sınırlı sayıda kubbe yazısı da vardır. Şehzade Camii ana kubbe göbeğindeki dış yazı muhakkak

yazı çeşidiyle yazılmıştır. Şehzade Camii yarım kubbe ve trompllarında kullanılan sülüs yazı da devrinin özelliklerine paralel olarak muhakkak yazı etkisini taşımaktadır. Cami kubbelerinde kullanılan farklı yazı türlerinden biri de Yıldız Hamidiye Camii kubbesinde kullanılan kufi yazıdır.

Günümüze ulaşan kubbe yazıları Bayezid uygulamasıyla başlamaktadır. Bayezid uygulamasında girift ve kademelendirilmiş istif anlayışı hakimdir. Kavisli formlarla hareketli niteliğe sahip yazıda, boyutu ve çevre süslemelerinin de katkısıyla abidevilik özelliği ön plandadır. 18. yüzyılda Nuruosmaniye Camii kubbe yazısına kadar girift istifleme anlayışı terkedilmiştir. Mimar Sinan'ın mimarbaşı olarak yaptığı camilerin kubbe yazılarında Süleymaniye uygulamasıyla yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bayezid uygulamasına göre yazı metni kısaltılmıştır. Dikey harflerin gruplanarak yazı merkezinde oluşturulan geometrik süslemeye bağlanması, yazı metninin yazı dış sınırına yaklaştırılması, okutma, mühmel harf ve tezyin işaretlerinin sınırlı kullanımı, yazıdaki sadelik, dikey ve yatay harf bünyelerindeki güçlü imaj ile ortaya konulan abidevilik özelliği Süleymaniye uygulamasının temel tasarım ilkeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı istife sahip yazı küçük değişikliklerle bazı cami kubbelerinde tekrar edilmiştir. Metnin değiştiği ve uzadığı Kılıç Ali Paşa uygulaması örneğinde olduğu gibi aynı dönemde temel tasarım özellikleri devam ettirilmiştir. Bu dönemde yapılan farklı bir uygulama Sultan Ahmed Camii kubbe yazısıdır. Sultan Ahmed uygulamasında aynı metin kullanılmış fakat kademelendirilmiş istif anlayışına geçilmiştir.

Osmanlı klasik dönem kubbe yazıları metin, form ve istif özellikleri ile kubbe görünümüne katkısı açılarından celi yazıların kullanıldığı diğer uygulamalardan ayrılarak kendine özgü istif özellikleriyle farklılaşmıştır. Örneğin Rüstem Paşa Camii pencere alınlıklarında kademelendirilmiş istif anlayışına sahip celi yazı uygulamaları görülürken kubbe yazısı satır düzenine yakın bir üsluba sahiptir. Benzer nitelikteki farklılık, inşa kitabeleri ve kubbe yazıları arasında da bulunmaktadır. Bu dönemde kubbe yazıları farklı bir alan olarak değerlendirilmiş ve ayrı form özellikleriyle ele alınmışlardır.

17. yüzyılın ikinci yarısı ve 18. yüzyıl başında Eminönü Yeni Camii ve Üsküdar Yeni Valide Camii kubbe yazılarında Süleymaniye uygulaması temel tasarımı muhafaza edilerek tekrar uygulanmıştır. Bu dönemde örneği mevcut bir yazının, takliden, biraz

değişiklikle yapılan uygulamalarda harf bünyelerinde görülen bazı problemler, celi sülüs yazı uygulamalarındaki gelişimin durduğunu göstermesi açısından önemlidir.

18. yüzyıl ortalarında yapılan Nuruosmaniye Camii'nde tekrar Bayezid uygulamasında görülen tüm yazı alanının kullanıldığı girift istif anlayışına dönülmüştür. Dikey harflerin gruplanarak yazılmasından vazgeçilmiş fakat yazı merkezindeki geometrik süsleme alanına harflerin bağlanması devam ettirilmiştir. Nuruosmaniye kubbe yazısında görülen kademelendirilmiş ve oldukça girift istif üslub Laleli ve Fatih uygulamalarında da takip edilmiştir.

19. yüzyıl ortalarında Ayasofya uygulamasıyla celi sülüste yaşanan değişime paralel olarak yeni bir anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışta yazı merkezinde bulunan geometrik süsleme alanı ve yazıyla sağlanan bağlantı terkedilmiş, harf ve birleşmiş harf formlarının bünyelerinde sağlanan gelişim celi yazıya nakledilmiş, metnin istiflenmesinde Bayezid ve Nuruosmaniye uygulamalarında görülen girift istifleme yerine sadeleştirilmiş istif anlayışı seçilmiştir. Ayasofya uygulaması aynı istifle farklı kubbe yazılarında tekrar edilmiştir.

1871 yılında hizmete alınan Pertevniyal Valide Sultan Camii kubbe yazısında Osmanlı klasik dönem cami kubbe yazılarında görülen satır yazısına yakın, sadeliğin öne çıkarıldığı yazı tasarımına geri dönülmüştür. Pertevniyal Valide Sultan uygulaması, Bebek Hümayun-u Abad gibi yeni yapılan camilerle, Haseki Sultan Camii gibi eski cami kubbelerinde kubbe yazısı olarak uygulanmıştır.

II. Abdülhamid'in yaptırdığı Yıldız Hamidiye Camii'nde metin ve yazı çeşidi bakımından önceki örneklerden bağımsız kubbe yazısında, kufi yazı çeşidi kullanılmıştır. Kufi yazı tercihi başka yapılarda görülen örnekleriyle beraber II. Abdülhamid devri politikalarının yazıda görülen bir yansımasıdır.

19. yüzyılda inşa edilen Nusretiye, Bezm-i Alem Valide Sultan (Dolmabahçe) ve Büyük Mecidiye (Ortaköy) camilerindeyse kubbe yazısı yoktur. Bu camilerde kubbe yazısı uygulamalarının olmaması tezyinat programında yazının öneminin azaldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

20. yüzyılda yapılan restorasyonlarda, bazı camilerdeki kubbe yazıları inşa edildiği dönemlerde kullanılan metinlerle 20. yüzyıl celi sülüs yazı özelliklerine göre yeniden yazılmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan kubbe yazıları, yazı merkeziyle

bağlantısının kopması veya yazı satır yüksekliğinin harf formları ölçüsünde olması, önceki örneklere göre yazının algılanan boyutunu küçültmüştür. Bu yeni sayılabilecek üslup Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile cumhuriyet devrinde bazı eski camilere yazılan yeni kubbe yazılarında ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda cumhuriyet döneminde eski camilerin restorasyonları sırasında Sultan Selim, Bali Paşa, Zal Mahmud Paşa camileri kubbe yazıları gibi bazı kubbelere yeni yazılar uygulanmıştır. Ayasofya uygulamasında Nur Suresi 35. ayetin bir bölümü yazılmıştı. Cumhuriyet döneminde yapılan uygulamalarda ayetin tamamı yazılmış, uzayan metinle harflerin boyutları küçülmüştür. Yazının asli ve tali unsurlarıyla yoğunlaştırılmış istif anlayışı yazının sadelik özelliğini engellemiştir. Yazının satır yüksekliğinin azaltılması, yazı merkezi alanının genişlemesi, yazıyı kubbe merkezinden uzaklaştırmış ve küçülen harf formlarıyla yazı abidevlik özelliğini yitirmiştir. Bu üslupta yazılan yazılar kalem ağzının küçülmesi ve girift istif anlayışından dolayı, yazının kelimeleri veya tamamının okunmasının güçleşmesi sebebiyle yazıyı izleyenler üzerindeki çağrışım özelliğini de kaybetmiştir.

Cami kubbelerinde günümüze kalan yazılara restorasyonlar sırasında yapılan raspalara ve 20. yüzyılın başında alınan bazı fotoğraflara göre, restorasyonlarda yazı formunun değiştirilme tasarrufu günümüze yaklaştıkça artmaktadır. Osmanlılar devrinde kubbe yazılarının ilk formunun muhafazası yoluna gidilmesi daha çok tercih edilmiştir. Örneğin Süleymaniye Camii kubbe yazısı istifi aynı kalmak şartıyla metal (saç) zemine nakledilmiştir. Nuruosmaniye camii kubbe yazısı ve çevresinde yapılan raspa çalışmalarında, yazının altında bir bulguya rastlanmamış, fakat yazı çevre süslemesinde en üstte bulunan süslemeyle beraber üç farklı yazı çevresi süslemesine ulaşılmıştır. Rüstempaşa camii kubbe yazısı çevresinde yapılan raspa çalışmasında da caminin inşa edildiği döneme ait desenlere ulaşılmıştır. Özellikle 20. yüzyıl başından günümüze kadar yapılan tamir ve restorasyonlarda kubbe yazılarının formlarının değiştirilmesi daha çok tercih edilmiştir. Bu uygulama tercihi, kubbe yazılarının istifinin değiştirilmesinden önce alınan fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana ve yarım kubbe yazıları ile Sultan Ahmed Camii yarım kubbe ve tromp göbeklerindeki bazı yazılar, metni aynı kalmak kaydıyla formu değiştirilen yazılara örnek olarak verilebilir.

Kubbe yazıları bazen aynı form özellikleriyle, bazen de küçük değişikliklerle tekrar edilmiştir. Fakat Bayezid uygulaması gibi aynıyla tekrar edilmeyen istifler de

vardır. Süleymaniye, Ayasofya-i Kebir, Pertevniyal Valide Sultan, Sultan Selim ve yeni Sinan Paşa uygulamaları en çok tekrar edilen istiflerdir.

İstifler ilk örneklerden başlayarak değişik kompozisyon tecrübelerini ortaya koyarlar. Ortaya konan genel formlar her zaman bir bölümü veya tematik özellikleriyle eski örneklerden izler taşımaktadırlar. Başka bir ifadeyle geçmiş zamanlara ait estetik tecrübeleri tamamıyla reddeden eserler kubbe yazılarında vücut bulmamıştır.

İstanbul sultan ve paşa camilerinin kubbe yazılarında dikkat çekici diğer bir nokta yazıların hattatlarıdır. Mimar Sinan'ın mimarı olduğu camilerde sadelik ve abidevilik özelliğiyle öne çıkan yazılar Karahisari ekolü hattatlar tarafından yazılmıştır. Celi yazıda ve istifte devrini aşan bir kimliğe sahip olan Ahmed Karahisari ve yolundan gidenler Mimar Sinan'ın estetik anlayışına uygun eserlerle camilere değer katmışlardır. Kendinden kısa bir süre sonra ekolü kesilen ve takip edilmeyen Karahisari ekolünün yokluğu, 16. yüzyılın başlarından itibaren inşa edilen cami kubbe yazılarındaki uygulamalarda önemli bir kayıp olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda Kazasker Mustafa İzzet Efendi de yazısındaki estetik kıymetlerden sadelik anlayışı bakımından günümüze ulaşmayan Mahmud Celaleddin ekolüne mensuptur. Ahmed Karahisari, onun yolundan gidenler ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi dayandıkları tarihsel gelenek ve tevarüs ettikleri birikim neticesinde kubbe yazılarında önemli eserler vermişlerdir. Osmanlı hat sanatının kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Hamdullah ile ekolüne mensup hattatlar ve celi sülüsün 19. yüzyıldaki önemli ismi Mustafa Rakım ve tabilerinin kubbe yazılarında öne çıkmamalarının en önemli sebebi, ortaya koydukları yeni anlayışın henüz olgunlaşmaması ve 19. yüzyılda artık Osmanlı klasik döneminde inşa edilen camiler gibi abidevi camilerin yapılamaması sonucuna bağlanabilir.

Günümüzde çalışmamız çerçevesine giren kubbe yazılarının hattatlarıyla ilgili önemli noktalardan biri de, hattatı belli olan yazıların dahi hattatı bilinmiyormuş gibi kabul edilmesidir. Örneğin Tuhfe'de Kılıç Ali Paşa Camii yazıları için bil-cümle celi hatlarının Demircikulu Yusuf Efendi'nin olduğu, Atik Valide Camii yazıları için caminin celilerinin Hasan Üsküdarî'nin olduğu, Eminönü Yeni Camii yazıları için ebvab ve kubabındaki yazıların Teknecizade'ye ait olduğu açıkça zikredilmiştir. Bize göre hattatı kaynaklarda zikredilmese ve günümüzde hangi hattat tarafından yazılmış olduğu bilinmese dahi harf bünyeleri, yazının genel üslubu, devrinin sanat anlayışını yansıtan

çok sayıda orijinal kubbe yazısı vardır. Bu yazıların sonradan yazıldığını veya üsluplarının değiştirildiğini iddia etmek objektif bir değerlendirme olmaz. Sonradan değiştirilen kubbe yazıları değiştirildiği tarihin üslubuna göre yazıldığından eskisi kaybolmaktadır. Başka bir ifadeyle karakteristik kimliğe sahip yazılar sadece dönemini ifade eder. Nitekim Süleymaniye Camii, Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii gibi bilinen örnekler bahsettiğimiz keyfiyete sahip örneklerdir. Sıva üstünde olduğu için yıpranmış, hakkınca restore görmemiş, yazılarda belki harflerin kenarları pürüzsüzlüğünü, bünyelerinin tokluğunu, ifadesinde kuvvetini kaybetseler bile iskeleti yazının aslı hakkında bize yeterince veri sağlamaktadır. Kimin yazdığı bilinmeyen fakat belirli bir üsluba dayandığı açıkça görünen kubbe yazılarının hattatları zirve isimlerden olmasalar dahi devrinin sabitelerini, sanatın temel dayanak noktalarını temsil ettikleri için en az zirve isimler kadar önemlidirler.

Kubbe yazıları çalıştığımız alanda içerik, istif özellikleri ve uygulama teknikleri açısından zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Kubbe yazılarının uygulama nitelikleri bazen az bazen de çok farklı olacak şekilde uygulanmış, mutlak bir tutuculuktan kaçınılmıştır.

Yirmi yedi yıldır hat sanatıyla uğraşmakta ve üniversitede hüsn-ü hat dersleri vermekteyim. Bu çalışmanın başta terkip ve tenasüp olmak üzere hat sanatı çalışmalarına büyük etkisi olduğunu beyan etmeliyim. Hattatların da hem geçmişi anlamak hem de yazıda üslup kazanabilmeleri için çalışmamızın konusunu teşkil eden eserler gibi örneklerin incelenmesinin önemli etkileri olacağı kanaatini taşıyorum.

İncelediğimiz yazıların asılları hattatlar tarafından yazılmış, estetik açıdan nitelikli yazılardır. Fakat bu yazıların önemli bir kısmı kubbe yüzeyine başarıyla aktarılamamıştır. Çoğu kubbe yazısında kubbe yüzeyine yapılan uygulamalar sırasında oluşan olumsuzluklar gözlenmektedir. Ortaya çıkan olumsuzluklar yazıların harflerindeki bünye bozukluklarından başlayıp imla hatalarına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Uygulamalarda hat estetiğinin ve yazıların niteliğinin korunması için dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, restorasyon veya yeni uygulamaların tüm aşamalarında usta ve tecrübeli hattatların görevlendirilmesi olacaktır.

KAYNAKÇA

- "Açılışlar", yy, *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 4, ed. H. Murat Ceylan, Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, İstanbul, 2012.
- (KONYALI İbrahim Hakkı), *İstanbul Abideleri*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, y.y.
- 2003-2010 Restorasyonlarımız*, C.1, y.y, C.1, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2011.
- Abidelerimiz*, haz. H. Rahmi Saruhan, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, İstanbul, 1954.
- AÇIKGÖZOĞLU Ahmet Sacit, "Türk Mimarisinde Hat Sanatı", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed.Ali Rıza Özcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss. 181-195.
- "Zeyneb Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2013, ss. 362-364.
- AFYONCU Erhan, "Sokullu Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009, ss. 354-357.
- AHUNBAY Zeynep, "Sultan Ahmed Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 55-61.
- AKAR Azade, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, Ankara, (1971), ss. 277-290.
- AKAY İhsan, "Teori ve Pratikte Namaz Sonrası Tesbihât", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.9, 2017, ss. 149-168.
- AKBULUT Müşfika, *Üsküdar Yeni Camii ve Külliyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- AKKAYA Tayfun, "Piri Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2007, ss. 282-283.
- AKKAYA Tayfun, *Trakya'da Marmara Denizi Kıyısında İstanbul'a Bağlı Bir Liman Kasabası: Selymbria (=Silivri) Tarih İçindeki Gelişimi ve Eski Eserleri* (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.
- AKOZAN Feridun, "Türk Külliyeleeri", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, S. 8, 1969, ss. 303-308.
- ALÇEP Hakkı, KARAMAN Erdal, *Fatih Camileri ve Mescidleri*, Fatih Müftülüğü, İstanbul, 2017.
- ALİOĞLU Emine Füsün, "Bir Balyan Ailesi Tasarımı: Sa'dabad Camisi", *İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E- Dergisi*, C. 10, S. 3, 2015, ss. 389-409.
- ALPARSLAN Ali, *Ünlü Türk Hattatları*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- "Türk Dünyasında Hat Sanatı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 266-273.
- Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, 3.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

- “İslam Yazıları”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed.Ali Rıza Özcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss. 27-45.
- ALTAN Kemal, "Klasik Tarzından Sonraki Mimari Eserlerimiz", *Arkitekt*, 1938-08 (92), İstanbul, ss. 238-240.
- ARIKAN V. Sema, *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- ARLI Hakan, "Âli Paşa Camii ve Sebili", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, ss. 195.
- "Altunizade Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, C.1, ss. 230-232.
- "Bebek Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, ss. 116.
- "Zihni Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (DBİA), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.7, ss. 559-560.
- ARPAGUŞ Hatice Kelpetin, "Teâlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2002, C. 40, ss. 206-207.
- ASLANAPA Oktay, *Mimar Sinan*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992.
- "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Kültür Sanatı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 705-723.
- Osmanlı Devri Mimarisi*, 2. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2004.
- ATIL Esin, "Sanat ve Mimari, Osmanlı Sanatı ve Mimarisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.2, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1998, ss. 447-480.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Satı' Efendi, *Hadikat'ül-Cevami'*, İstanbul: Matbaa-i Amire, h. 1281(m.1865).
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtı' Efendi/Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevami' (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar)*, haz: Ahmed Neziha Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001
- AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Fatih Devrin Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1958.
- "Atikalipaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, ss. 1281-1286.
- "Ayazma Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, ss. 1505-1511.
- "Azebkapusu Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 3, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, ss. 1675-1679.

"Balipaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, ss. 2048-2051.

"Bayazıd Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, ss. 2229-2235.

"Davud Paşa Camii, Medresesi, Türbesi, Mektebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.8, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 4291-4296.

Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481) III, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü, İstanbul, 1973.

Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481) III, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1989.

BÂKIR Mehmed, "Büyükkada Hamidiye Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1963, ss.3205-3206.

BALTACIOĞLU İsmayıl Hakkı, *Türklerde Yazı Sanatı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

BARBARO Nicolo, *Konstaniniyye Muhasarası Ruznamesi*, çev. Şemseddin T. Diler, 2. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyet, İstanbul, 1976

BATUR Afife, "Valide Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Ekonomik Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 360-362.

BATUR Muzaffer, "Rüstem Paşa Camii", *İstanbul: Arkitekt*, C.27, S. 295 (1959), ss. 77-79.

BATUR Selçuk, "Bir Geç Osmanlı Yapısı, Üsküdar'da Selimiye Camisi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, ss. 375-396.

BATUR Selçuk, "Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 203-205.

BATUR Selçuk, "Mecidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 314-316.

BATUR Selçuk, "Sa'dabad Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 386-388.

BATUR Selçuk, "Selimiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, C.6, ss. 512-515.

BATUR Selçuk, "Yıldız Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 514-515.

BAYRAM Sadi, TÜZEN Adnan, "İstanbul- Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, Ankara, 1991, ss. 199-288.

BAYTEKİN İbrahim, "Davudpaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.8, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 4296-4299.

BERK Süleyman, "Ayasofya Kitabe ve Hatları", *Ankara: Vakıflar Dergisi 2006 Vakıf Medeniyeti Yılı Özel Sayısı*, Özel Sayı, 2006, ss. 62-71.

Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı, İnkılâb, İstanbul, 2013.

“Eski Camilerin Kaybolan Güzelliklerinden Biri: Hüsn-i Hat Levhaları”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, C.III, S.1 (2018), ss. 97-123.

Hat Sanatı Tarihçe Malzeme ve Örnekler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (İSMEK) Yayınları, İstanbul, ty.

BÜLBÜL Ahmed Hamdi, *Üsküdar Taşınmaz Kültür Varlıklarındaki Onarımların Cami Yapılarında Saptanması* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

"Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii)'nde Onarım Faaliyetleri", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 2, İstanbul, 2011, ss. 117-126.

CAN Selman, "Yıldız Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C.43. ss. 540-541

CAN Selman / ŞAHİN Pınar, "Arşiv Belgeleri Işığında Hırka-i Şerif Camii'nin 1847 Sonrası İnşa Süreci", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum, 2015, ss. 18-45.

CANATAR Mehmet, “1009/1600 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri’ne Göre Nefs-i İstanbul’da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler”, *I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 2013, ss.283-310.

CANSEVER Turgut, *Mimar Sinan*, Albakara Türk Yayınları, İstanbul, 2005.

CANTAY Gönül, " Şehzade Camii'nin Alçı Süslemeleri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara,24-27 Ekim 1988)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, ss. 353-358.

CEYLAN Oğuz, KELEŞ OCAKCAN Tuğba, "Fatih Camii 2007-2012 Restorasyonu", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 7 İstanbul, 2013, ss. 43-63

CEZAR Mustafa, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, Güzel Sanatlar Akademisi Türk San’atı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1963.

Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.

Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1985.

Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar, y.y, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1973.

ÇABONOĞLU Ahmet Vefa, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009, ss. 497-503.

ÇETİN Nihad M., "Aklam-ı Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1989, ss. 276-280.

"Arap, Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 276-309.

- "İslam Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1992, ss. 14-31.
- ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, "Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 411-413.
- "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 492-493.
- "Köprülü Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss.89-90.
- "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.17, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1998, ss. 169-173.
- "Köprülü Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2002, ss. 255-257.
- "Yenicami Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2013, ss. 439-442.
- ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, ERTUĞRUL Özkan, "Kemâleddin Bey, Mimar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2002, ss. 230-231.
- DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947.
- DENİZ Şerafettin, "Sultan Abdülmecid Vakıflarından Çırağan Mecidiye Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, Ankara, 2015, ss. 105-118.
- "Tarihsel Süreç İçinde Çırağan Mecidiye Camisi" *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 52-73.
- DENKNALBANT ÇOBANOĞLU Ayşe, "Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'nin Plan Özellikleri ve Klasik Dönem Osmanlı Mimarlığı içinde Benzer Örnekler Üzerine Bir Değerlendirme", *Art-Sanat Dergisi*, S. 11, 2019, ss. 101-140.
- DERİN Sevil, "Tarihi Süreçte Eyüp Sultan Camisi", *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi*, C. 25, S.2, İzmir, 2016, ss. 177-191.
- DERMAN Fatma Çiçek, "Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed: Ali Rıza Özcan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, ss. 525-535.
- DERMAN M.Uğur, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", *VI. Vakıf Haftası Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu*, ed. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Mehmet Narince, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1989, ss.287-300.
- "Hat San'atında Osmanlı Devri", *İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1992, ss. 33-43.

“Selçuklu’dan Osmanlı’ya Celi Sülüs Hattının Gelişimi”, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994) Bildirileri*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1995, ss. 91-95.

"Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.16 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1997, ss. 427-437.

"Türk Hat Sanatı: İncelikleri ve Bedii Değerler", *Arış Dergisi*, S.3 1997, ss. 54-67.

"İstif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2001, ss. 330-333.

Osmanlı Hat Sanatı Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi İstanbul, Deutsche Guggenheim, İstanbul, 2001.

"Türk Hat Sanatında "Celi" Kavramı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 256-265

"Mahmud Celâleddin Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2003, ss.359.

"Osmanlı İstanbulu’nda Hat Sanatı", *Osmanlı İstanbulu I. Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler*, ed. Feridun M. Emecen, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 2003, ss. 475-494.

"Mustafa İzzet, Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2006, ss. 304-307.

Doksan dokuz İstanbul Mushafı, İstanbul: Mas Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Ömrümün Bereketi:1, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2011.

"İstanbul’da Hat Sanatı", *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ, İstanbul, 2015, ss. 322-336.

Türk Hat San’atından Seçmeler, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2017.

DİKER Hasan Fırat, *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi yayımları, İstanbul, 2016.

DİŞÖREN N. Esra, "Mihrişah Valide Sultan Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss.458-459.

DOĞAN Özlem, "Fatih Camii ve Sultan I. Mahmud Kütüphanesi 2007-2012 Onarım Bezeme Araştırma ve Uygulamaları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.7, İstanbul, 2013, ss. 21-36.

DOĞAN Sema, "Haseki Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1997, ss. 370-372.

"İskender Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2000, ss. 567-568.

"Kasımpaşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2001, ss. 548-550.

"Nişancı Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2007, ss. 158-160.

- DUKAS, *İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği*, çev. V. Mirmiroğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.
- EĞİN Ergün, "Güzelce Kasım Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, s. 461, ss. 461-462.
- EMECEN Feridun, "Osmanlı Siyasi Tarihi, Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 1994, ss. 5-63.
- "İstanbul'un Fethi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.23, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2001, ss.212-220.
- ENGİN Süha, "Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii", *Rölöve Restorasyon Dergisi*, S. 6, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1987, ss. 121-124.
- ERÇAĞ Beyhan, "Mimar Sinan'ın Çıraklık Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii'nde Başlayan Restorasyon Çalışmaları", *V. Vakıf Haftası Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri*, ed. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Mehmet Narince, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1987, ss.87-93.
- ERÇAĞ Beyhan, "Mimar Sinan Eseri Olan Şehzade Mehmet Camii ve Rüstempaşa Camii Restorasyonları", *Ankara: Mimarlık Dergisi*, S. 248 (1992-3), ss.18-21.
- ERDOĞAN Esra Güzel, "Kaptan Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.4, 2. Basım, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 434.
- ERGİN Osman, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul, 1936.
- ERSEN Ahmet vd, "Süleymaniye Camii 2007-2010 Yılları Restorasyonu ve Restorasyon Kararları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 3, İstanbul, 2011, ss. 6-27.
- ERYİĞİT Zeliha Büşra, *Eminönü Yeni Cami'nin Restorasyon Sürecinde Yapının Özgün Malzeme Tespiti ve Yeni Malzeme Kullanım Önerileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- ERZİNCAN Tuğba, "Mesih Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2004, ss. 310-312.
- "Şebsafa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2010, ss. 397-398.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, haz. Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, İstanbul, h.1314 (m. 1896-1897).
- EYİCE Semavi, *İstanbul Minareleri*, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1962.
- "Ahmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1989, ss. 115-116.
- "Atik Ali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 65-67.
- "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 206-210.

- "Ayazma Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 230-231.
- "Azapkapı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 309-310.
- "İstanbul'da Bali Paşa Camii ve Mimar Sinan", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1991, ss. 507-524.
- "Bali Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1992, ss. 21-22.
- "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1992, ss. 45-49.
- "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, ss.446-457.
- "Ayazma Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 471-472.
- "Çağlayan Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1993, ss. 178-179
- "Bayezid Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 87-96.
- "Davud Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1994, ss. 39-40
- "Davud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 7-8
- "Davud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1994, ss. 42-44.
- "Edirnekapı Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.10, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1994, ss.446-448.
- "Fatih Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, ss. 265-270.
- "Sokullu Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 30-31.
- "Eyüp Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1995, ss. 9-12.
- "Fatih Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1995, ss. 244-249.
- "Galib Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.13, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1996, ss. 331-332.
- "Hafız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1997, ss. 85-87.

- "Hamidiye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1997, ss. 464-465.
- "İbrahim Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.21, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2000, ss. 341-343.
- "İshak Paşa Camii ve Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2000, ss.538-540.
- "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2002, ss. 412-414.
- "Küçük Mecidiye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.26, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2002, ss. 527-528.
- "Kara Ahmed Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 437, ss. 437.
- "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (2. Baskı), İstanbul, 2003, ss. 557-559.
- "Nuruosmaniye Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2007, ss. 264-266.
- FAROQHİ Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev: Elif Kılıç, 5. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Fatih Camileri ve Mescidleri*, y.y., haz. Hakkı Alçep, Erdal Karaman, Fatih Müftülüğü, İstanbul, 2017.
- FRANCİS Yeorgios, *Şehir Düştü*, çev. Kriton Dinçmen, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Gelenekten Geleceğe İcazetname Albümü Hamid Aytaç'tan 2007'ye*, y.y., Uygulamalı Türk İslam Sanatları Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- GENÇ Mehmet, MAZAK Mehmet, *İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgeler de 1894 Depremi*, İğdaş kültürel Yayınları, İstanbul, 2000.
- GENİM Sinan, "Mihrişah Valide Sultan Camii", *Beyoğlu*, Ağustos 2011, Yıl: 6, sayı 14, İstanbul: Beyoğlu Belediyesi, ss. 44-53.
- GİRAY KÜÇÜK Sezgi, "İstanbul ve Tekirdağ Rüstem Paşa Camilerinin Konum ve Mimari Özelliklerine Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Art-Sanat E-Dergisi*, S. 13 (2020), ss. 117-141.
- GÖKTÜRK Hakkı "Bebek Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5., Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1961, ss. 2332-2333.
- GÖNCÜOĞLU Süleyman Faruk, "Humbarahane Kışlası ve Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1998, ss.353-355.
- GURLİTT Cornelius, *İstanbul'un Mimari Sanatı Architecture of Coustantinopole Die Bankunst Konstantinepels*, çev. Rezan Kızıltan, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 1999.

- GÜLTEKİN Gülbin, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 157-159.
- "Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 550-551.
- GÜNDÜZ Filiz, "Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2003, ss. 380-381.
- "Sinan Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009, C.37, ss.232-234.
- GÜNÜÇ Fevzi, *XV.-XX. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Celi Sülüs Hattı*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Habib, *Hat ve Hattatan*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul, h. 1305.
- Halil Ethem, *Camilerimiz*, İstanbul Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.
- HATİPOĞLU Oktay, *XIX Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- HİLLENBRAND Robert, *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, çev. Çiğdem Kafescioğlu, Homer Kitabevi, İstanbul, 2005.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, 2. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991
- İLHAN Nevzat, "Son Dönem Osmanlı Mimarisinin Bir Örneği: Çırağan Mecidiye Camii", *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 12-21.
- İNAL İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı, İstanbul, 1970.
- İNALCIK Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, 2. Baskı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- "The Ottoman Survey of İstanbul, 1455/ 1455 Osmanlı İstanbul Tahriri", çev. Ali Yandık, *İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 3, 2008, ss. 18-27.
- İNALCIK Halil, KALIN İbrahim, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, C.IX, İstanbul, 1995, ss. 243-268.
- KAFALI Mustafa, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 177-193.
- KALA Eyüp Sabri, AKARÇEŞME İdris, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2019.
- KARAKAYA Ebru, "Şemsi Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2010, ss. 529-530.
- KAZAN Hilâl, *Ehl-i Hıref Defterlerinde Kâtipler (Cemâ'at-i Kâtibân-ı Kütüb)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

“İstanbul’da Bali Paşa Camii Vakfiyesi ve Yeni Bilgiler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 29, Ankara, 2005, ss. 55-75.

Noktalar ve Çizgiler Arasında Hasan Çelebi, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2013.

KEÇİCİ Zeynep Ceran, MAZLUM Deniz, "İstanbul Davud Paşa Camisi Hakkında Yeni Bir Belge", *Mimarlık Dergisi*, s. 408, Ankara, 2019, ss. 64-68.

KELEŞ OCAKCAN Tuğba, "II. Bayezid Camisi 2013-2016 Yılları Arası Onarım Uygulaması Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Trabzon, 2017, ss. 473-482.

KILIÇ Ozan, "Taşınır ve Taşınmaz Hat Eserlerinde Konservasyon Çalışmaları", *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 226-236

KINAYLI Hüsnü, "Çorlulu Ali Paşa Camii, Medresesi, Kütüphanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 4105-4108.

KOÇU Reşad Ekrem, "Âli Paşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul, 1959, ss. 695-696.

"Altunizade Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, haz. Reşad Ekrem Koçu, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kollektif Şirketi, İstanbul, 1959, ss. 752-753.

"Beylerbeyi Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1961, ss. 2676-2681.

"Beylerbeyi Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1961, s. 2676, ss. 2676-2681.

"Cerrahpaşa Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, ss. 3504-3505.

"Galibpaşa Camii", *Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi*, C. 11, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971, ss. 5976-5977.

KONYALI İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, C.1, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1976.

KÖSE Fatih, "Arşiv Belgelerine Göre Fatih Camiinin İnşası ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 7, İstanbul, 2013, ss. 85-94.

" Arşiv Belgelerine Göre Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii Tamirleri ve Onarımları", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü, S.9, İstanbul, 2014, ss. 24-33.

"Arşiv Belgelerine Göre Nuruosmaniye Camii'nin İnşası -Tamirleri ve Onarımları", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2016, ss. 131-163.

“Yıldız Hamidiye Camii’nin İnşası ve Osmanlı Dönemi Tamiratları”, *Yıldız Hamidiye Camii Bir Dönem Yapısının Restorasyonu 2013-2017*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 241-261.

KRİVOTULOS, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani (İstanbul’un Fethi)*, çev. Karolidi, haz. Muzaffer Gökman, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1967.

KUBAN Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1954.

"Mahmud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.5, ss. 268-271.

"Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden bugüne İslam Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C. 5, ss. 454-456.

"Mihrimah Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.5, ss. 456-457

"Nişancı Mehmed Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.6, ss. 85-87.

"Nuruosmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6*, Türkiye Ekonomik Toplumsal ve Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 100-103.

"Rüstem Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.6, ss. 371-373.

"Sinan Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 2-4.

"Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 32-34.

"Sultan Selim Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 62-63.

"Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 96-104.

"Yeni Camii Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 464-467.

"Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.7, ss. 542-543.

Sinan’ın Sanatı ve Selimiye", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997.

"Haseki Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, (DBİA)*, C.4, 2. Baskı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, ss. 4-6.

"Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2003, ss. 43-46.

Osmanlı Mimarisi, Yem Yayını, İstanbul, 2007.

Kur’an Yolu Meali, Hazırlayanlar; Hayrettin Karaman v.d., 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2017.

- KURAN Aptullah, "Tophanede Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler*, S.6, İstanbul, 1978, ss. 175-198.
- "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, ed. Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1988, ss. 176-214.
- Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- KUTLU Hüseyin, "Edirne Kapısı Mihrü Mah Sultan Camii Yazılarına Dair" *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.9, İstanbul, 2014, ss. 64-71.
- KÜÇÜK Cevdet, "Abdülmeçid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1988, ss. 259-263.
- KÜÇÜK Raşit, "Metin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2004, ss. 411-414.
- KÜÇÜKBATIR Hamit, *Altunizade İsmail Zühtü Paşa'nın İnşa Ettirdiği Eserler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- MECDİ Mehmed, *Sülüs Yazı Rehberi*, Dımaşk: Mustafa Necatüddin, y.y, (21 Rabiülevvel 1278-26 Eylül 1861 tarihli yazmadan basım)
- MEHMED Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1957.
- MEHMED Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakiyesi*, C.2, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- MEMİŞ Mehmet, "Osmanlı'da Hat Sanatını Zirveye Çıkaran Eğitim Yöntemi: Meşk ve İcazet Geleneği", *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3 (2018), ss.53-77, Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/38876/432518>
- MOLLAMEHMETOĞLU Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, C.1, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, t.y.
- MÜLAYİM Selçuk, "Beylerbeyi Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.6, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1992, ss. 75-77.
- MÜLAYİM Selçuk, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2010, ss. 114-119.
- MÜLLER-WIENER Wolfgang, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928
- Tuhfe-i Hattatin*, haz. Mustafa Koç, Klasik, İstanbul, 2011.
- NAZA Emine, "Piri Mehmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss.251.
- NECİPOĞLU Gülru, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.

- NEFESZADE İbrahim, *Gülzârı Savab*, haz. Kilisli Muallim Rifat, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, İstanbul, 1938.
- NEFTÇİ Aras, "Nuruosmaniye Külliyesi'nin Yazıları", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2016, ss. 101-116.
- NEMLİOĞLU Candan, "Üsküdar, Atik Valide Camii Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, C.2, ed. Zekeriya Kurşun vd, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2004, ss. 59-89.
- OGAN Aziz, "Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 112, İstanbul, 1951, ss. 4-7.
- OKÇUOĞLU Tarkan, "Hadım İbrahim Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 490-491.
- "Hamidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 543-544.
- ORAL Bülent, *Mimar Koca Sinan'ın İstanbul'daki Camilerinde Minber*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- ORBAYI Nil, "Çift Revaklı Sinan Camilerinde Modüler Sistem", *Metu JFA*, C.33 S.2, 2016, ss. 201-225.
- ORMAN İsmail, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2005, ss. 40-42.
- "Şehzade Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2010, ss. 483-485.
- "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2013, ss. 109-111.
- ORTAYLI İlber, "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 10, S. 2, 1977, ss. 77-97.
- İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yayın, İstanbul, 1986.
- ORUÇOĞLU Tarkan, "Mesih Mehmed Paşa Camii, Türbesi ve Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 406-407.
- ÖKTEN Sadettin, "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Bir Deneme", ed. Güler Eren, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, C.10, ss. 29-38.
- ÖKTEN Sadettin, CAM Aynur, "Fetih'ten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu", ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 540-567.
- ÖNEL İsmail, ÇOBANOĞLU Ahmet Vefa, "Nuruosmaniye Camisi Barok Kalemîşi Tezyinat Restorasyonu", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2016, ss. 247-256.
- ÖZ Tahsin, "Sultan Ahmed Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. 1, Ankara, 1938, ss. 25-28.

"Sultanahmet Camii'nin Tezyini Hususiyetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, ss. 209-212.

İstanbul Camileri I-II, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

ÖZCAN Ali Rıza, "Yazılar ve İmzalar", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi*, ed. Selçuk Mülayim, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2007, ss. 357-382.

ÖZKAFİ Fatih, *İstanbul Selatin Camilerinin Kuşak Yazıları* (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

"Üsküdar'daki Osmanlı Camilerinin Kubbe Yazıları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX Bildiriler*, C.3, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2016, ss. 325-351.

ÖZÖNDER Hasan, *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü*, Sebat Matbaacılık, Konya, 2003.

ÖZSAYINER Zübeyde Cihan, "Atık Valide Camii Yazıları", *İlgi*, Yıl 24, S. 60, İstanbul, 1990, ss. 8-13.

"Mimar Sinan'ın Camilerinin Ana Kubbe Hatları", *Türkler*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.121-123.

ÖZTÜRK İsmail, "Alsancak Hocazade Ahmed Ragıp Üzümcü Kubbe Yazısı", *Amisos*, C.5, S.2, Aralık 2020, ss. 281-303, DOI: 10.48122/amisos.821784

ÖZTÜRK Nazif, "Fatih Vakfiyelerinde Şehircilik", *II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 1997, ss. 167-176.

PAPİLA Aytül, "Piri Mehmet Paşa Camii'nin Süsleme Programının Klasik Osmanlı Mimarısındaki Yeri", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.1 2011, ss. 8-24.

RADO Şevket, *Türk Hattatları*, Yayın Matbaacılık, İstanbul, t.y.

RAMAZANOĞLU Gözde, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

"16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C.17, S.3, Adana, 2008, ss. 333-344.

"Selimiye Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.36, ss. 434-436.

Ressam Hüsnü, *Bayram Hediyesi Bedayi-i Asar-ı Osmaniye*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul, 1335 (m. 1919).

SANER Turgut, *19. Yüzyıl, İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*, Pera Turizm, İstanbul, 1988.

SAV Murat, KUŞÜZÜMÜ Kıvanç H, "Mihrimah Sultan Camii'ndeki Son Restorasyon Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü, S. 9, İstanbul, 2014, ss. 52-63.

"Çırağan Mecidiye Camisi'nde Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları", *Çırağan /Küçük Mecidiye Camii ve 2012-2015, Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 116-129.

- SCHICK İrvin Cemil, "The Revival of Kufi Script during the Reign of Sultan Abdülhamid II", *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, ed. Mohammad Gharipour, İrvin Cemil Schick, Edinburg University Press, Edinburg, 2013, ss. 119-138.
- SCHNEİDER Alfons Maria, " XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu, C. 16, S. 61, İstanbul, 1952, ss. 35-48.
- SEÇKİN Nadide, "Yeni Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 468-470.
- SERİN Muhittin, *Hat San'atımız*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1982.
- Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1999.
- "Meşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.29, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2004, ss. 372-374.
- Hattat Şeyh Hamdullah*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2007.
- Hat Sanatı Tarihi*, C.1, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2019.
- "Yusuf Efendi, Demircikulu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. Ek2, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2019, ss. 667-668.
- SEVİM Ali, "Malazgirt Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2003, ss. 481-483.
- SEYHAN Köksal, "Cerrahpaşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1993, ss. 424-425.
- SEZGİN ORMAN Tülay, "Yeni Valide Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2013, C.43, ss. 433-435.
- SOFUOĞLU Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, C.2, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2003.
- SUBAŞI M. Hüsrev, *Yazıya Giriş*, Dersaadet Yayınevi, İstanbul, 1987.
- "Süleymaniye Cami Hatları", *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S. 3, İstanbul, 2011, ss. 133-151.
- SUNER Yasemin, "Şebsefa Kadın Camii ve Sıbyan Mektebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 141-142.
- SÜLÜN Murat, "Ayetlerle Bezenen Mimari Yapılar: Osmanlı Örneği", *İslam Dünyasında Hat ve Mimari*, ed. İrvin Cemil Schick, Mohammad Gharipour, çev. Ayşen Anadol, Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2020, ss. 225-246.
- SÜRME Pınar, *Laleli Külliyesi İmareti Restorasyon Projesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- ŞAFAK Nurdan, "İstanbul Yeni Cami (Yeni Valide) Külliyesi ve 19. Yüzyılda Geçirdiği Değişimler", *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*, ed. Mehmet Kurtoğlu, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2013, ss. 87-94.
- ŞAHİN Pınar, "Erenköy'de Bir Selatin Camii: Hamidiye (Galib Paşa) Camii", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S.26, Konya, 2018, ss. 265-285.

- ŞEKER Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, Ötüken, İstanbul, 2006.
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul, h. 1317.
- TACİZADE Cafer Çelebi, *Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi*, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1331 (m. 1915).
- TANMAN M. Baha, "Atik Valide Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1991, ss. 68-73.
- "Atik Valide Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, ss. 407-412.
- "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1993, ss. 371-373.
- "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 527-529.
- "Eyüp Sultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 237-243.
- "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", *Aslanapa Armağanı*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 259-280.
- "Hırka-i Şerif Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 1998, ss. 378-382.
- "Hırka-i Şerif Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Basım, İstanbul, 2003, ss. 68-69.
- "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009, ss. 360-363.
- "Yıldız Hamidiye Camii Kalem İşleri", *Yıldız Hamidiye Camii Bir Dönem Yapısının Restorasyonu 2013-2017*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 197-215.
- TANSEL Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- TANYELİ Gülsün, "Laleli Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 190-193.
- TEKİNDAĞ Şehabeddin, "Fetihten Sonra İstanbul", *Fethin 511 inci Yıldönümü Konferansları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1964, ss. 42-47.
- TOKAY Z. Hale, "Rüstem Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.35, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2008, ss. 291-292.
- TURSUN BEY, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.
- TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamit, *Erken dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

- UĞURLUEL Talha, *İstanbul Tahtakale'de Yavaşça Şahin Haziresi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.
- ULUÇAY M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.
- UMUR Suha, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1980.
- ÜLGEN Ali Saim, *Fatih Devrinde İstanbul*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1939.
- "Topkapı'da Ahmed Paşa Heyeti", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, ss. 169-171.
- "Yeni Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, ss. 387-398.
- ÜLGEN Hikmet, *İstanbul Camileri*, Kitapçılık Ticaret Ltd Şirketi Yayınları, İstanbul, 1966.
- ÜLKER Fatma Zehra, *Hattat Sami Efendi'nin İstanbul'daki Kitabeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017.
- ÜLKER Muammer, *Başlangıçtan Günümüze Türk Hat Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1987.
- ÜNVER A. Süheyl, *İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1953.
- "Mahmud Paşa Vakıflar ve Ekleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 4, Ankara, 1958, ss. 65-76.
- ÜREKLİ Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÜSTÜN Ayşe, *Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- VON GLADİB Almut, "Osmanlı İmparatorluğu: Mimari", *İslam Sanatı ve Mimarisi*, ed. Markus Hattstein, Peter Delius, çev. Nurettin Elhüseyni, Literatür, İstanbul, t.y, ss. 544-565.
- YALTKAYA Şerefeddin, "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, ss. 83-167.
- YASAN Arzu, *Kadırga Sokullu Mehmet Paşa Hatları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.
- YAVAŞ Doğan, "Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2007, ss. 360-362.
- YAVUZ Yıldırım, "Mecidiye Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, C. 5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, ss. 316.
- YAZICI İsmail, "Hattat Hâmid Aytaç (Hayatına Umumi Bir Bakış)", *Hattat Hâmid Aytaç Kitabı*, haz. İsmail Yazıcı, Kitabevi, İstanbul, 2002, s.13,51.
- YAZIR Mahmud Bedreddin, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, haz. M. Uğur Derman, C. 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1974.
- Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli III*, haz. M. Uğur Derman, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

- YETKİN Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1965.
- YETKİN Suut Kemal, *İslam Ülkelerinde Sanat*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.
- YILDIZ Kenan, "Osmanlı'da Mimarinin Sınırları: Yeniden İnşa Faaliyetlerinde "Vaz'ı-Kadim" Kavramı", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, ed. Mehmet Genç, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, 2015, ss. 371-379.
- YILMAZ Abdülkadir, "Sülüs Yazıda Harflere Formlarına Göre Verilen İsimler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.16, Erzurum, 2001, ss. 123-139.
- YILMAZ Cihat, "Sinan Paşa Camii Restorasyonunda Kalemî İmalatlarını Uygulama Seyri", *Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S.1, İstanbul, 2010, ss.105-110.
- YILMAZ Yasin, *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.
- YILMAZÖRNEK Bekir, *Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- YÜCEL Erdem, "Ayasofya Onarımları ve Vakıf Arşivinde Bulunan Bazı Belgeler", *Ankara: Vakıflar Dergisi*, s. 10, Ankara, 1973, ss. 219-228.
- YÜCEL Erdem, "İstanbul Ayasofya Onarımları 1993 Yılında Yapılacak Araştırma ve Düşünceler", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1994, ss. 481-495.
- YÜKSEL İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisi'nde II. Bayezid Yavuz Sultan Selim devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1983.
- "Atik Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1993, C.1, ss. 403-406.
- "Kara Davud Paşa Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2. Baskı, İstanbul, 2003, ss. 438.
- Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/ 1520-1566) İstanbul VI*, İstanbul Fetih Cemiyet Yayınları, İstanbul, 2004.
- "Sultan Selim Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009, ss. 513-516.
- ZENNÛN Yûsuf, SERİN Muhittin, "Kûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.26, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Ankara, 2002, ss. 342-345.
- mustafacambaz.com/details.php?image_id=4381 (10.10.2020;21:48)
- aa.com.tr/tr/kultur-sanat/piri-mehmet-pasa-camisi-yeniden-ibadete-acildi/595922
(16/10/2020; 23:45)
- ALYANAK Çiğdem Münibe, internet haberi, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/5-asirlik-beyazit-camisi-8-yillik-restorasyonla-ihya-edildi/1854686> (08/11/2020 – 01:48)
- <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sultanahmet-camisinin-restorasyonu-yuzde-30u-gecti-41447973>, (14/11/2020- 19:15)

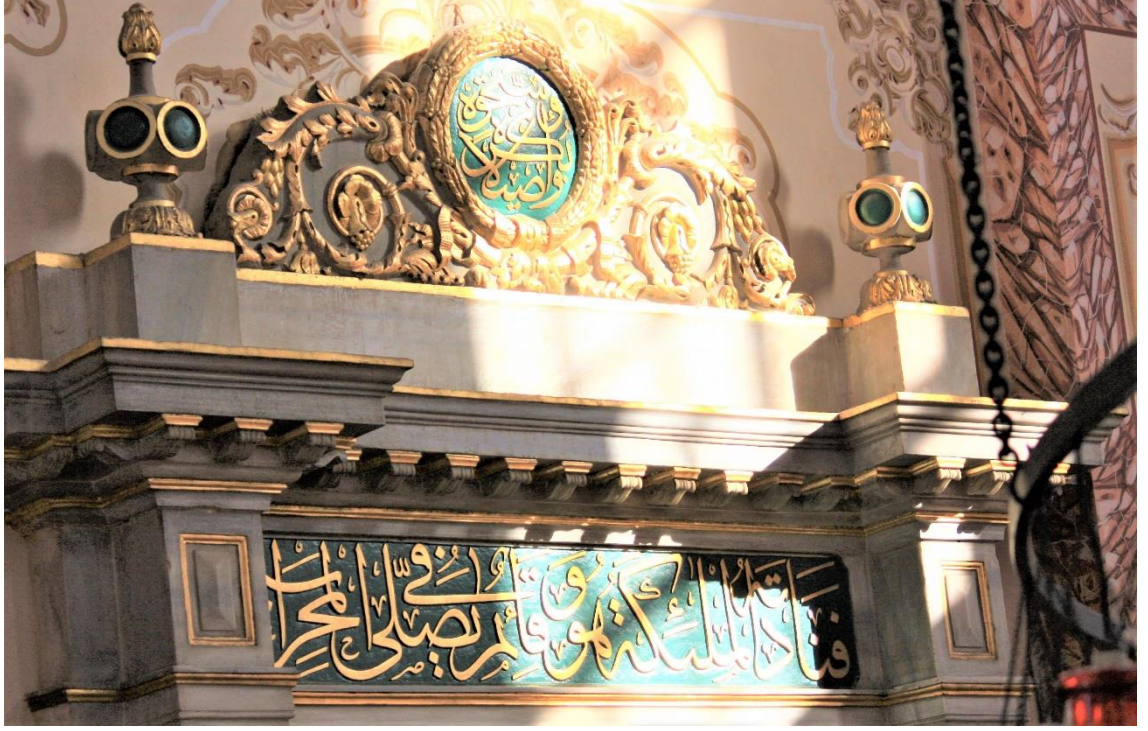
FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Âli Paşa Camii

Fotoğraf 2: Âli Paşa Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 3: Altunizade Camii mihrap alınlığı yazıları.

Fotoğraf 4: Altunizade Camii minber kapısı alınlığı yazıları.

Fotoğraf 5: Altunizade Camii cami takımı yazılarından Hüseyin ismi levhası ve Kazasker Mustafa İzzet'in h. 1292 (m. 1875-1876) tarihli kitabesi

Fotoğraf 6: Altunizade Camii kubbesinin içten görünümü.

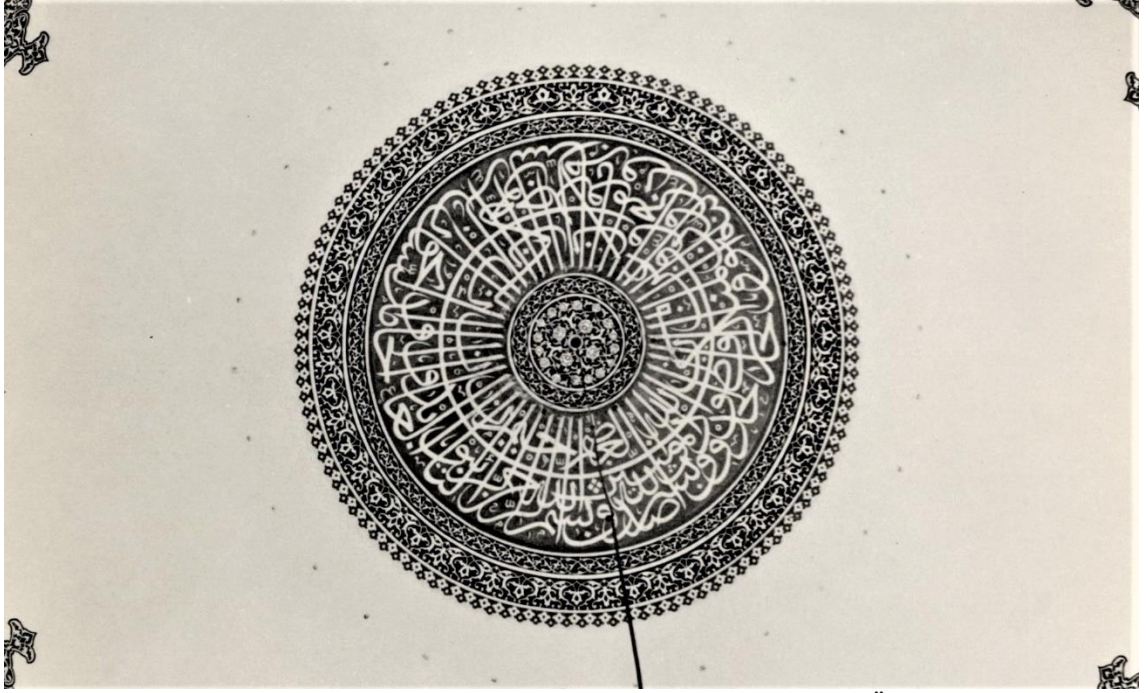
Fotoğraf 7: Altunizade Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 8: Atikalıpaşa Camii cümle kapısı alınlığında Sami Efendi tarafından yazılan h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli kitabe

Fotoğraf 9: Atikalipaşa Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 10: Atikalipaşa Camii kubbe yazısı (SALT Araştırma; Ali Saim Ülgen Arşivi).

Fotoğraf 11: Atikalipaşa Camii kubbe yazısı.

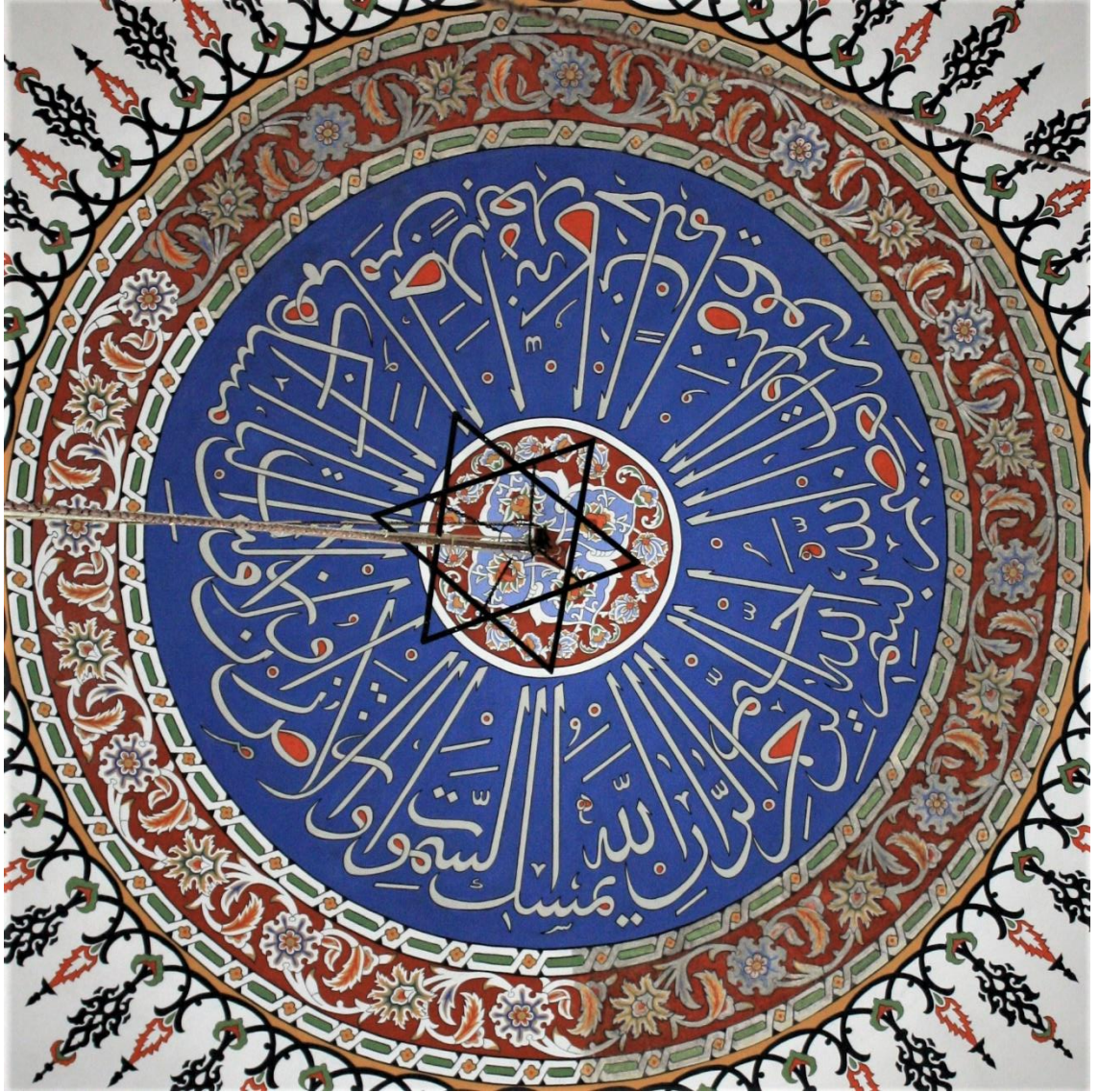
Fotoğraf 12: Atik Valide Camii pencere alınlığında çini besmele panosu

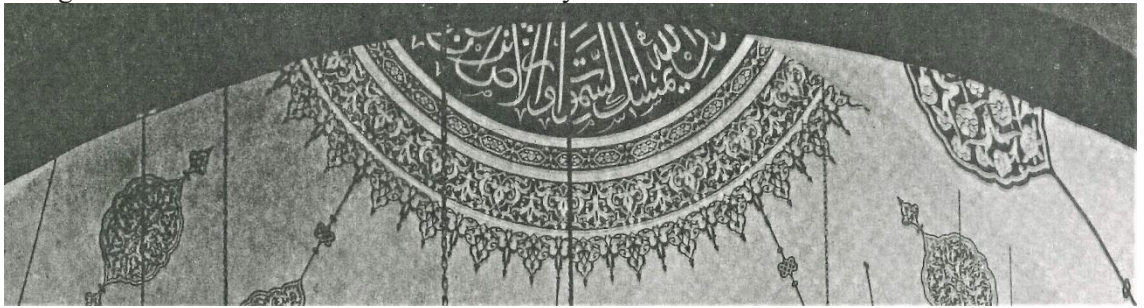
Fotoğraf 13: Atik Valide Camii mihrap sofasında Bakara Suresi 255. ayetin (Ayet'el- kürsü) başlangıcı.

Fotoğraf 14: Atik Valide Camii merkezi kubbesi içten görünüm.

Fotoğraf 15: Atik Valide Camii merkezi kubbe yazısı.

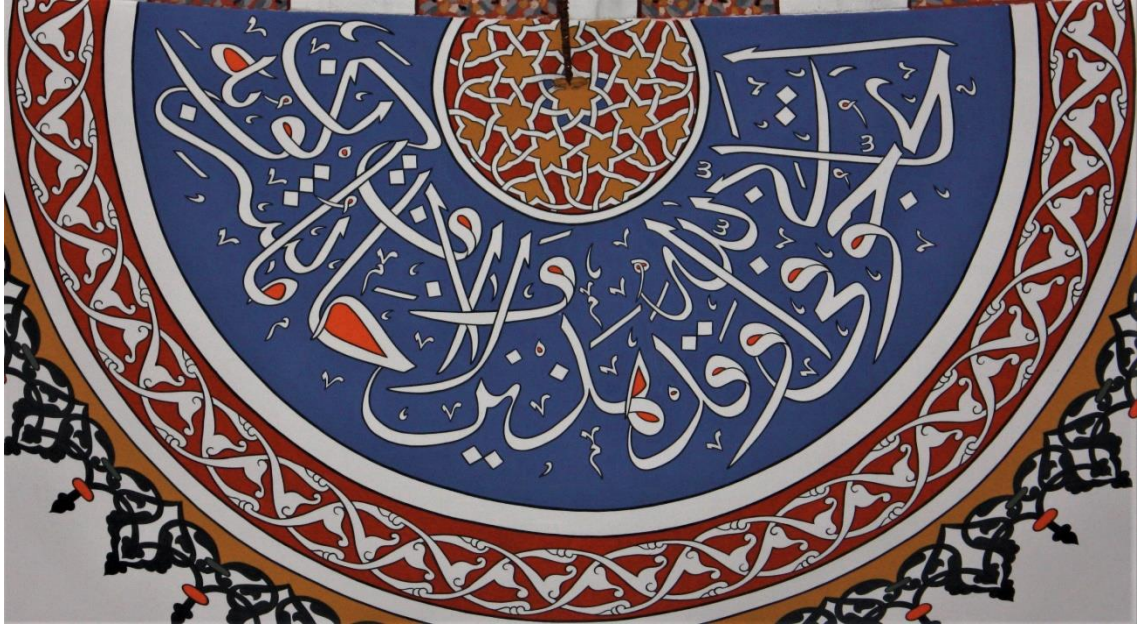
Fotoğraf 16: Atik Valide Camii merkezi kubbe yazısı (Gurlitt)

Fotoğraf 17: Atik Valide Camii mihrap bölümü üzerindeki (1 Numaralı) yarım kubbe yazısı

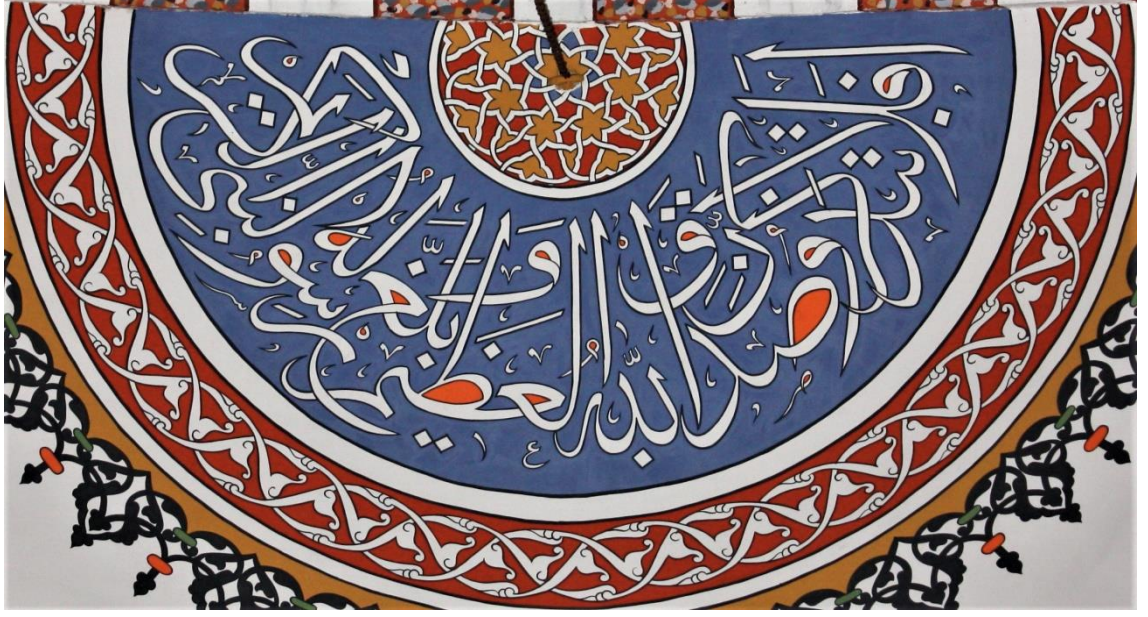
Fotoğraf 18: Atik Valide Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı

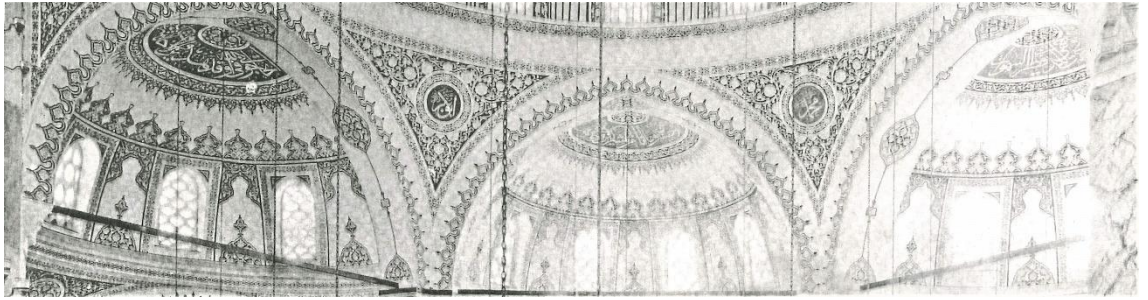
Fotoğraf 19: Atik Valide Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 20: Atik Valide Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 21: Atik Valide Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 22: Atik Valide Camii yarım kubbe yazıları (Gurlitt)

Fotoğraf 23: Ayasofya-i Kebir Camii'nde minber kapısı alınlığı yazısı

Fotoğraf 24: Ayasofya-i Kebir Camii'nde cami takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) ismi.
Fotoğraf 25: Ayasofya-i Kebir Camii'nde isminde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ketebesi ve h. 1265 (m. 1848-1849) tarihi

Fotoğraf 26: Ayasofya-i Kebir Camii'nde kubbe yazısı

Fotoğraf 27: Ayazma Camii kubbe yazısının bir bölümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 28: Ayazma Camii kubbesinin içten görünümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf 29: Ayazma Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf 30: Bali Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 31: Bali Paşa Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 32: Bali Paşa Camii kubbe yazısı.

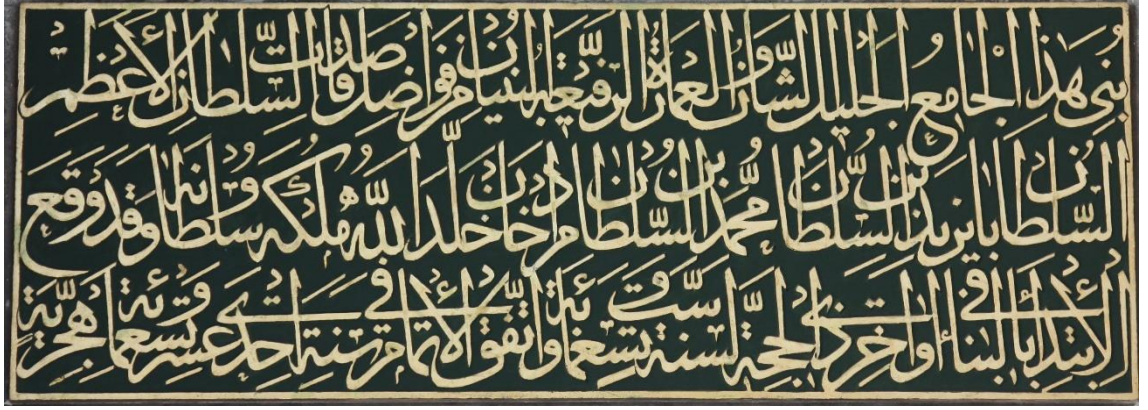
Fotoğraf 33: Bali Paşa Camii kubbe yazısında ketebe detayı.

Fotoğraf 34: Alsancak Camii kubbe yazısında ketebe detayı.

Fotoğraf 35: Bayezid Camii kible ekseninde iç avlu kapısı içi alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 36: Bayezid Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 37: Bayezid Camii minber kapısı alınlığında kelime-i tevhid

Fotoğraf 38: Bayezid Camii ana kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 39: Bayezid Camii ana kubbe yazısı.

Fotoğraf 40: Bebek Camii son cemaat revakları üstünde İsmail Hakkı Altunbezer imzalı kitabe.

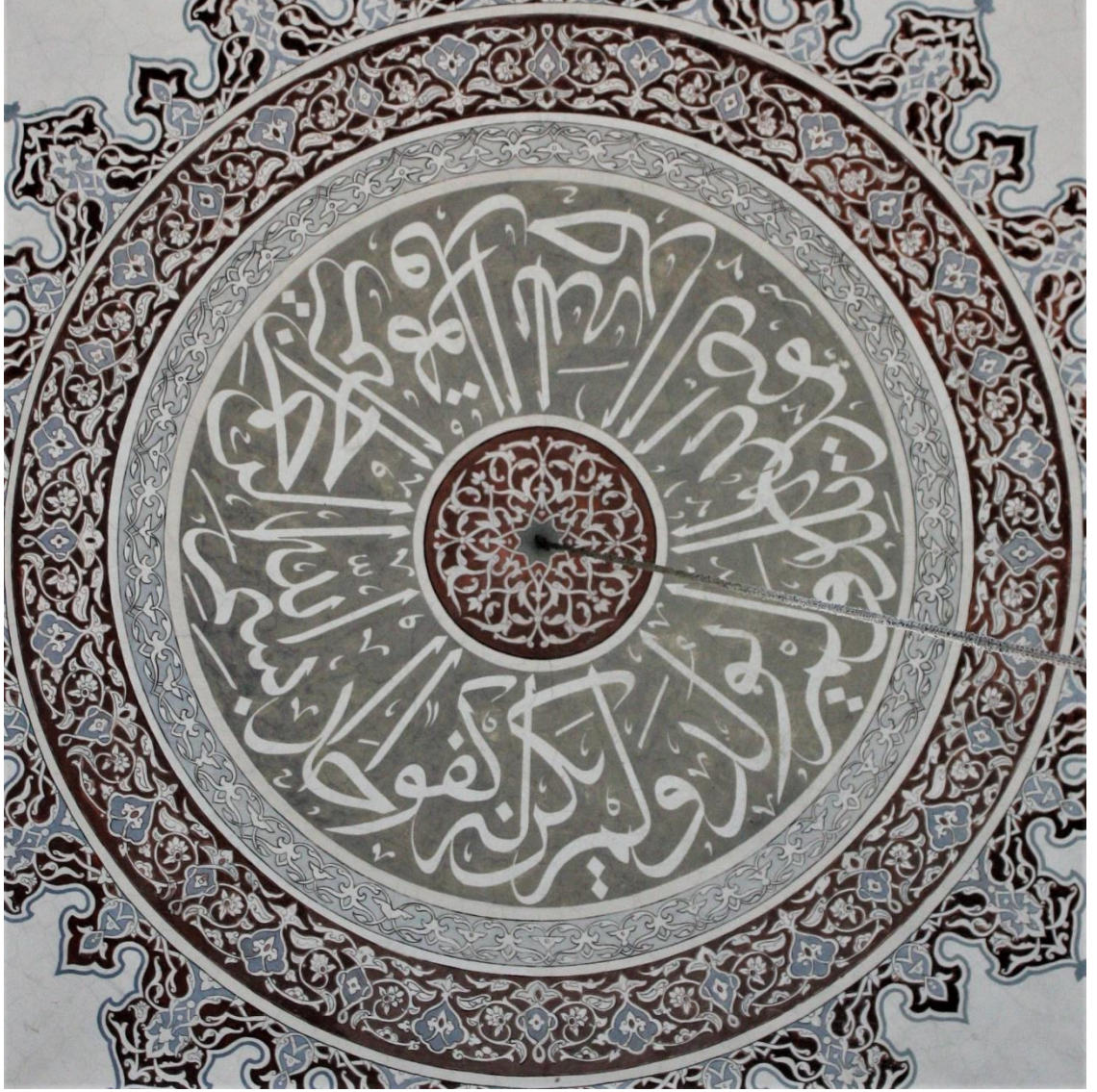
Fotoğraf 41: Bebek Camii mihrap alınlığında Macid Ayrar imzalı kitabe.

Fotoğraf 42: Bebek Camii cami takımı yazılarının sonuncusu.

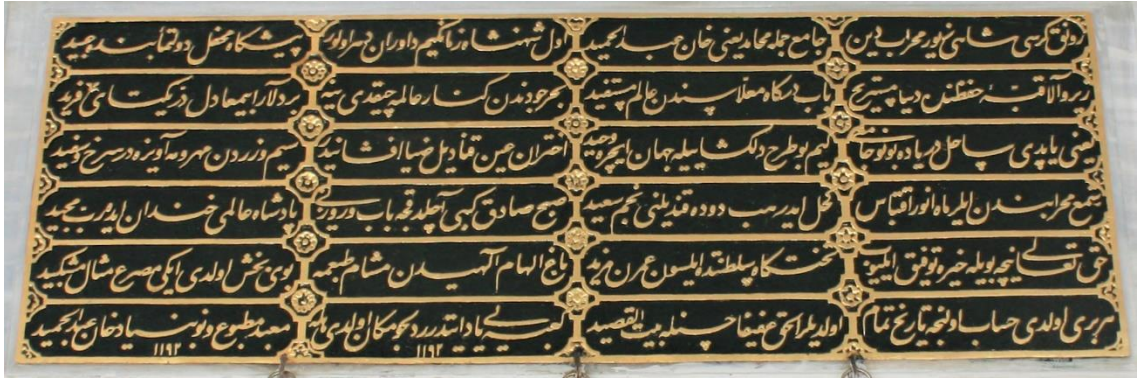
Fotoğraf 43: Bebek Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 44: Bebek Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 45: Bebek Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).

Fotoğraf 46: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

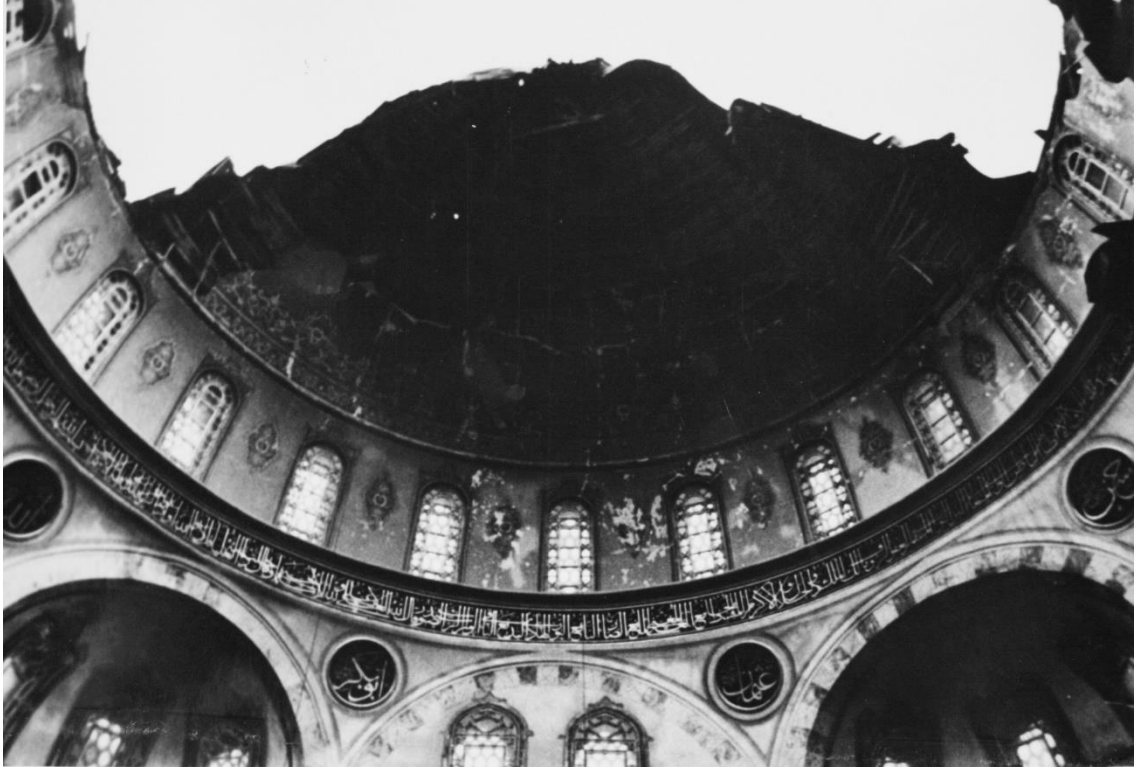
Fotoğraf 47: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii Hünkâr Kasrı avlusu kapı alınlığında Sultan II. Mahmud kitabesi.

Fotoğraf 48: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii harim sağ kapısı iç kitabesi.

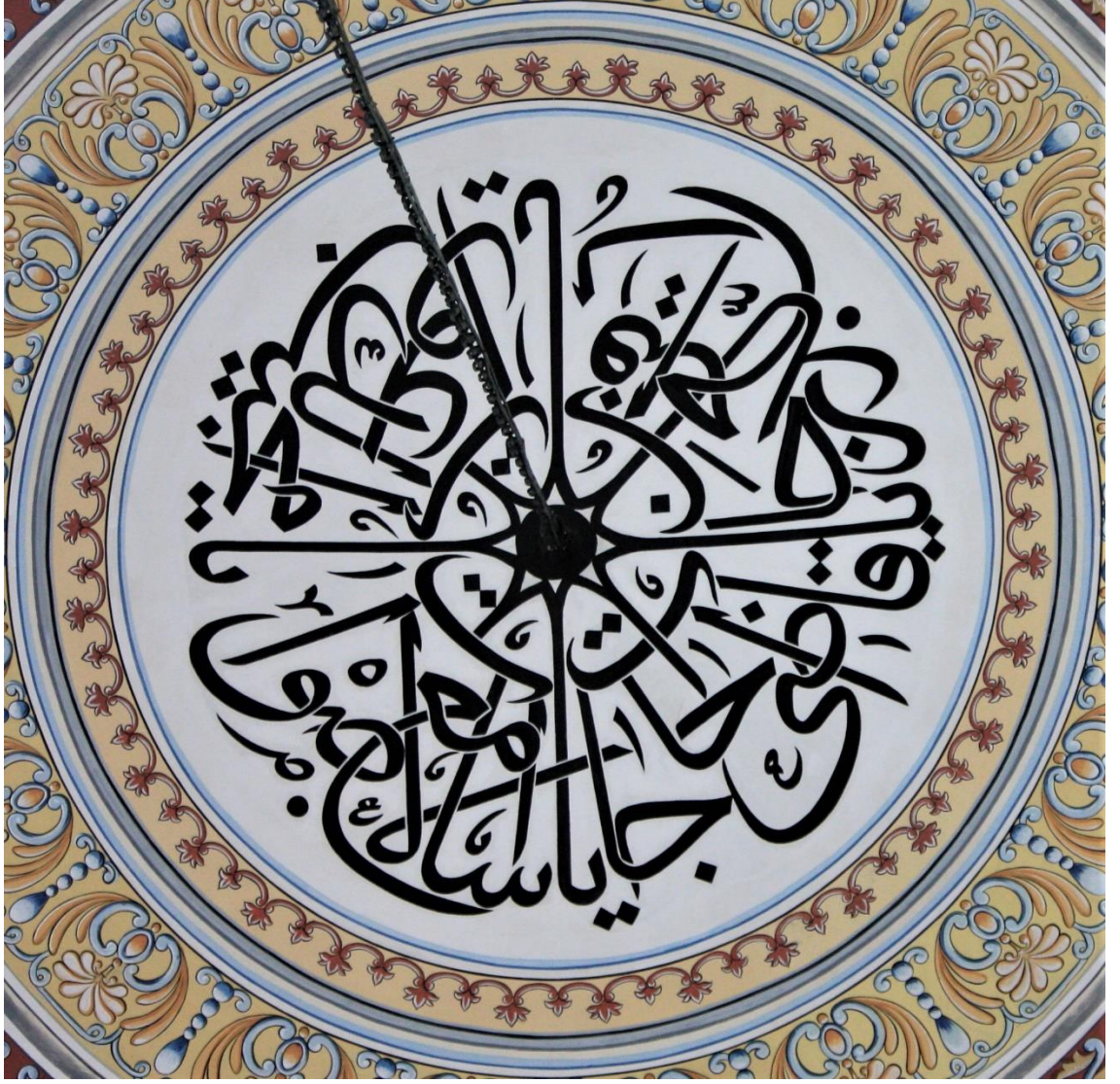
Fotoğraf 49: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 50: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii 1983 yangın sonrası kubbenin durumu (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2. Bölge Müdürlüğü arşivi).

Fotoğraf 51: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbesi içten görünüm.

Fotoğraf 52: Beylerbeyi Hamid-i Evvel Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 53: Büyükada Hamidiye Camii kubbesi içten görünüm.

Fotoğraf 54: Büyükada Hamidiye Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 55: Büyük Selimiye Camii eksendeki avlu kapısı iç tarafı aynalığında kitabe

Fotoğraf 56: Büyük Selimiye Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi

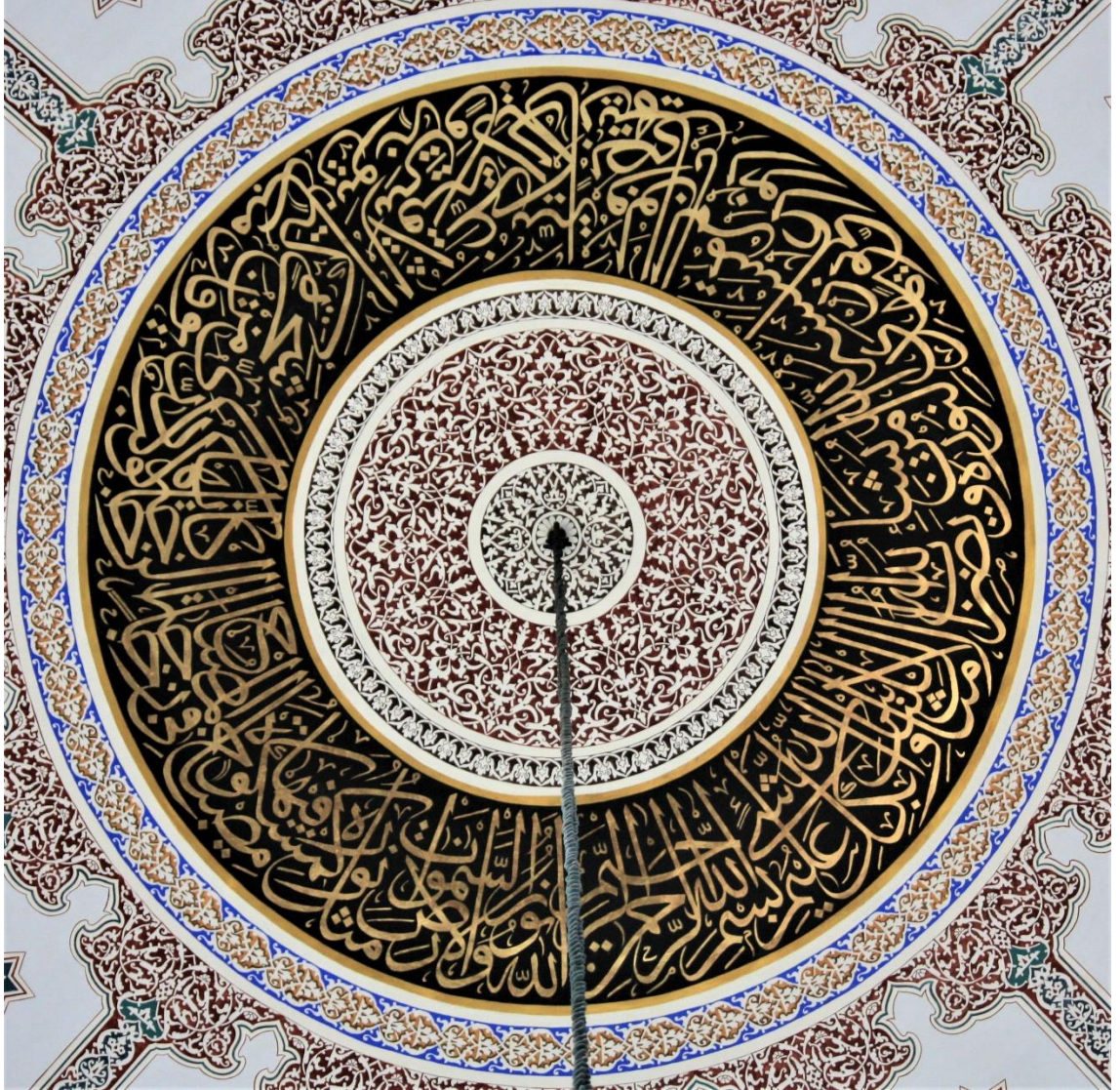
Fotoğraf 57: Büyük Selimiye Camii minber kapı aynalığı kitabesi

Fotoğraf 58: Büyük Selimiye Camii kuşak yazısından bir bölüm

Fotoğraf 59: Büyük Selimiye Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 60: Büyük Selimiye Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 61: Cerrahpaşa Camii avlu kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla inşa kitabesi.

Fotoğraf 62: Cerrahpaşa Camii harim kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla inşa kitabesi.

Fotoğraf 63: Cerrahpaşa Camii mihrap alınlığında celi sülüs yazıyla kelime-i tevhid.

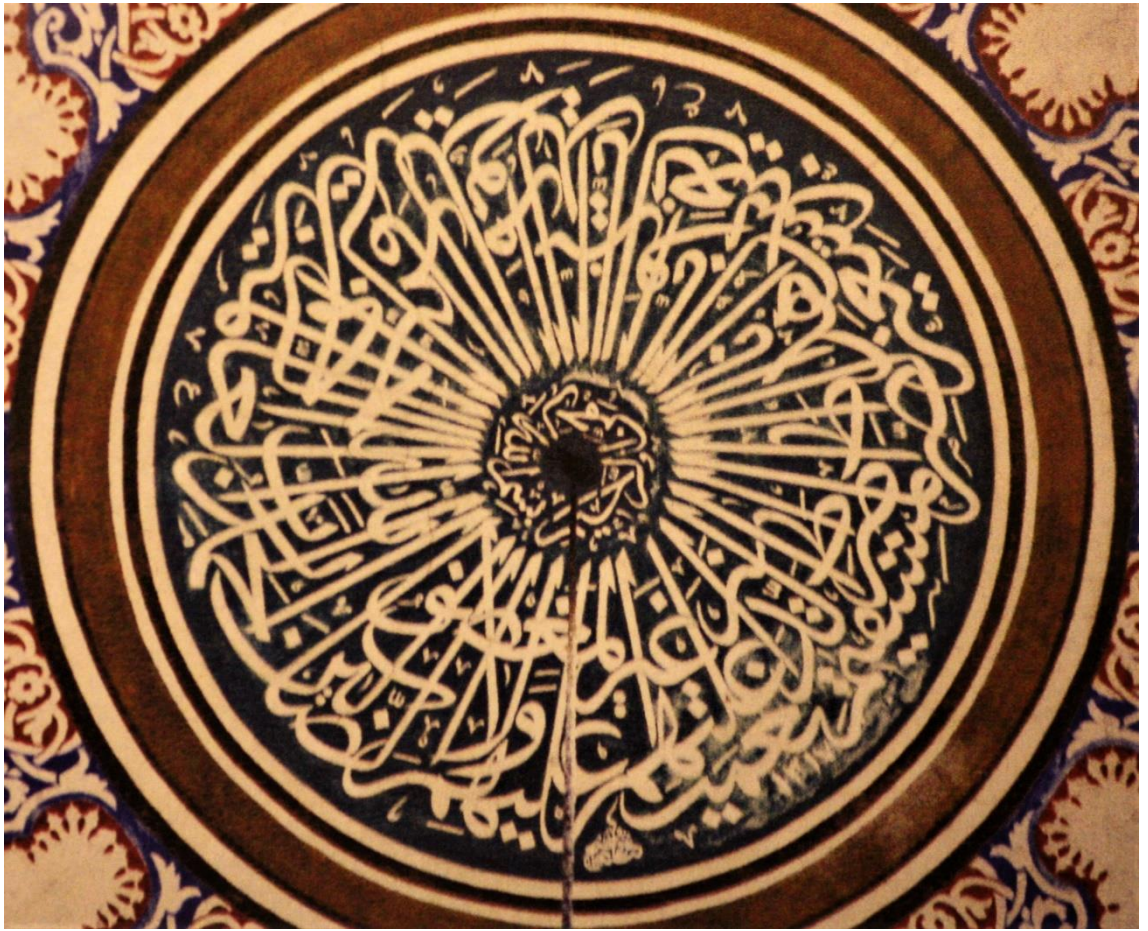
Fotoğraf 64: Cerrahpaşa Camii minber kapısı alınlığında celi sülüs yazıyla hadis-i şerif

Fotoğraf 65: Cerrahpaşa Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 66: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 67: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı 2004 (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi)

Fotoğraf 68: Cerrahpaşa Camii kubbe yazısı detayı 2004 (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi).

Fotoğraf 69: Çakmakçılar Camii mihrap alınlığında h.1370 (m.1950-1951) tarihli mihrap ayeti

Fotoğraf 70: Çakmakçılar Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 71: Çakmakçılar Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 72: Çorlulu Ali Paşa Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 73: Çorlulu Ali Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 74: Davud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 75: Davud Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.

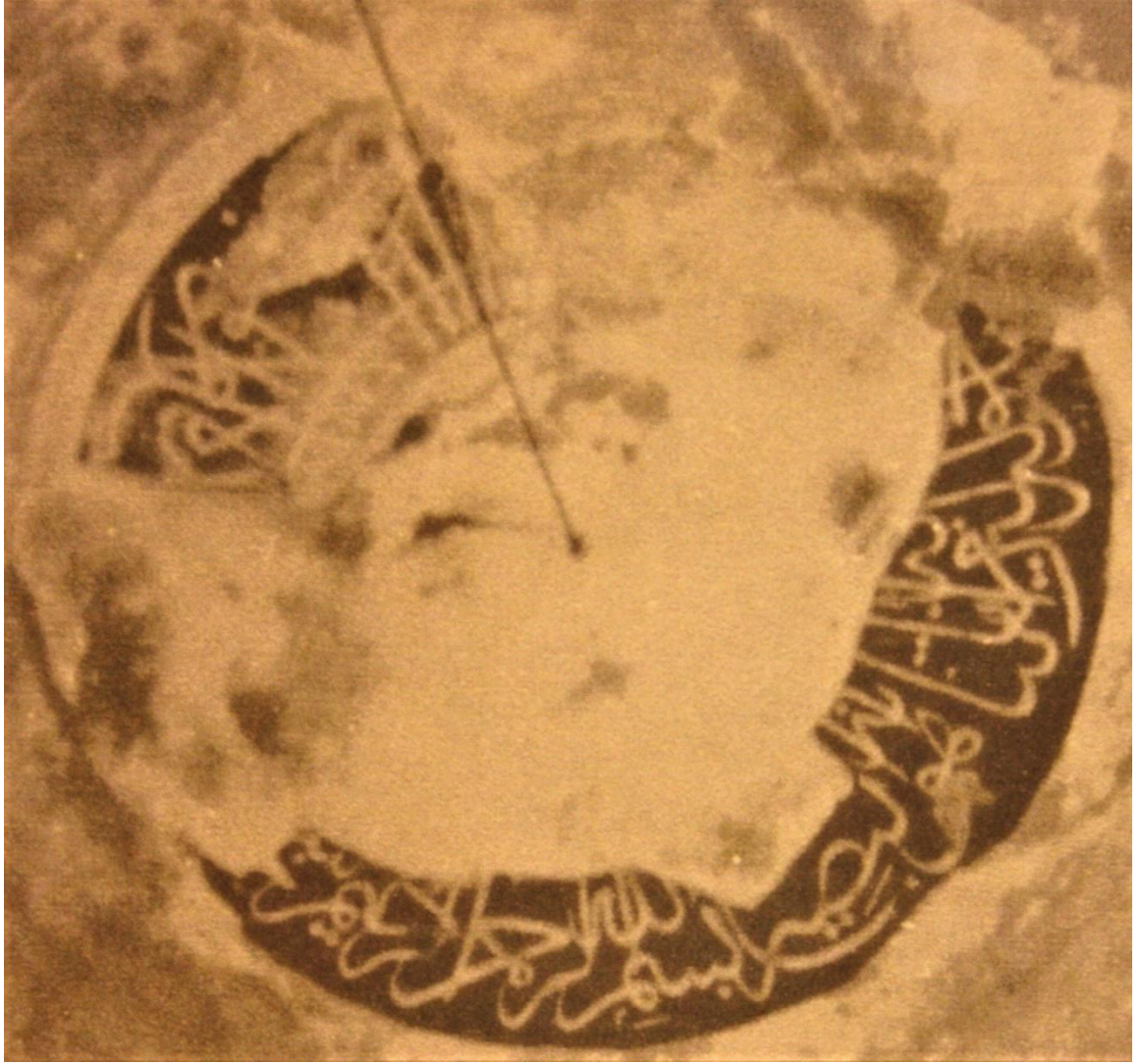
Fotoğraf 76: Davud Paşa Camii kubbesinde h.1417 (m. 1996-1997) tarihli Hattat Hüseyin Kutlu'nun yazısı.

Fotoğraf 77: Davud Paşa Camii kubbesine son restorasyonda yapılan kubbe yazısı uygulaması.

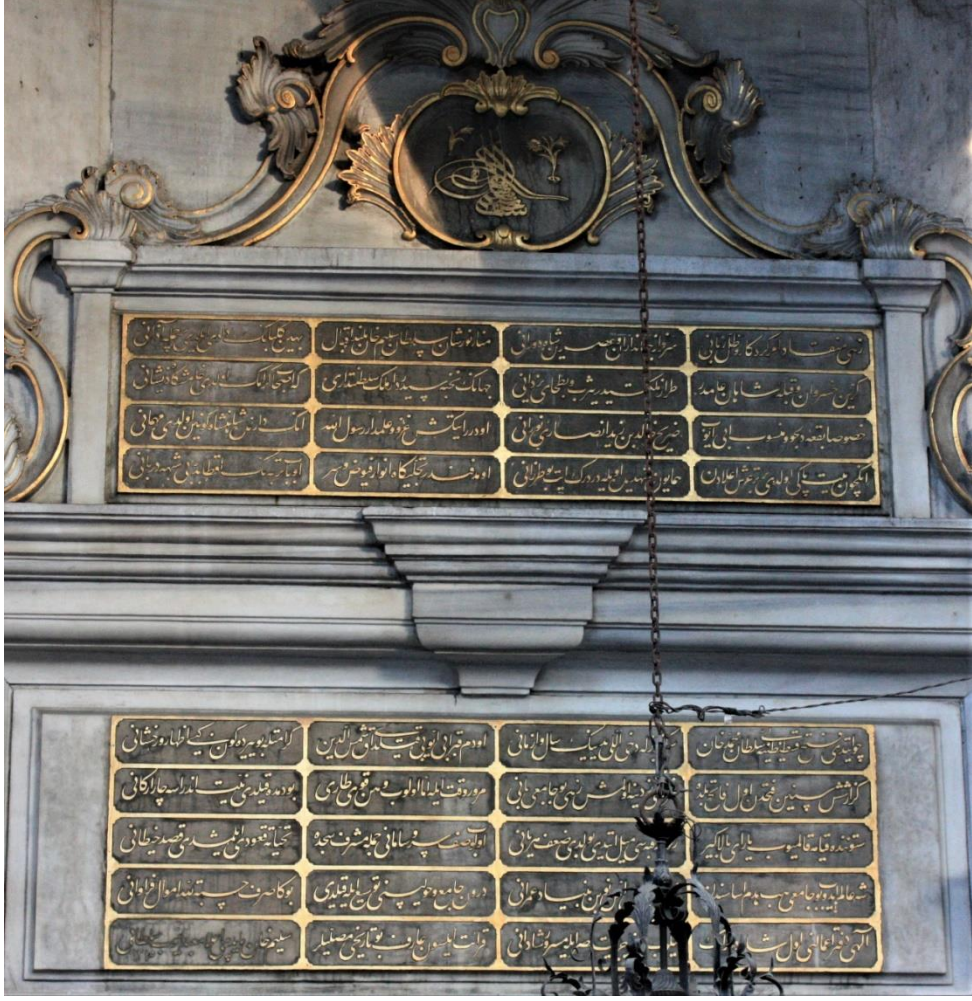
Fotoğraf 78: Davud Paşa Camii kubbe yazısı detayı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi)

Fotoğraf 79: Davud Paşa Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü arşivi)

Fotoğraf 80: Eyüp Sultan Camii avlu kapısı alınlığı kitabesi.

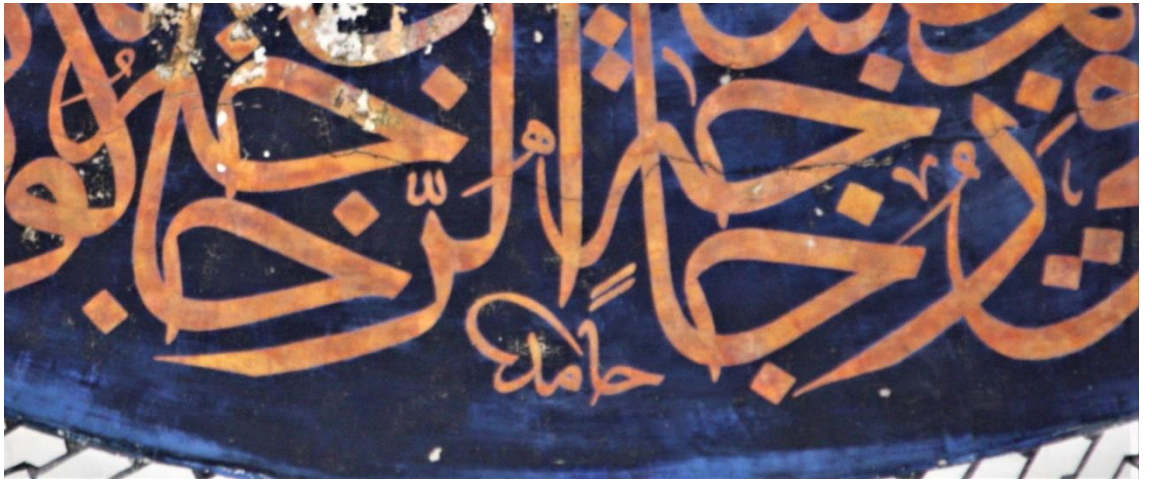
Fotoğraf 81: Eyüp Sultan Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 82: Eyüp Sultan Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 83: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısı.

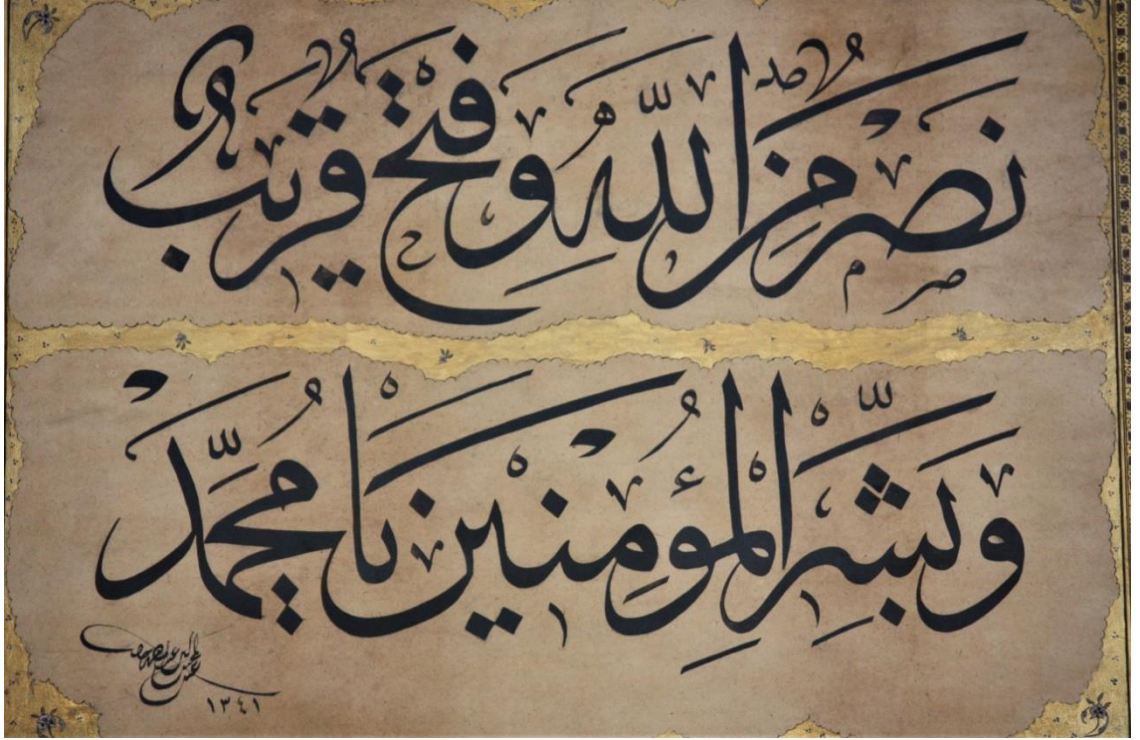
Fotoğraf 84: Eyüp Sultan Camii kubbe yazısında "Hamid" imzası

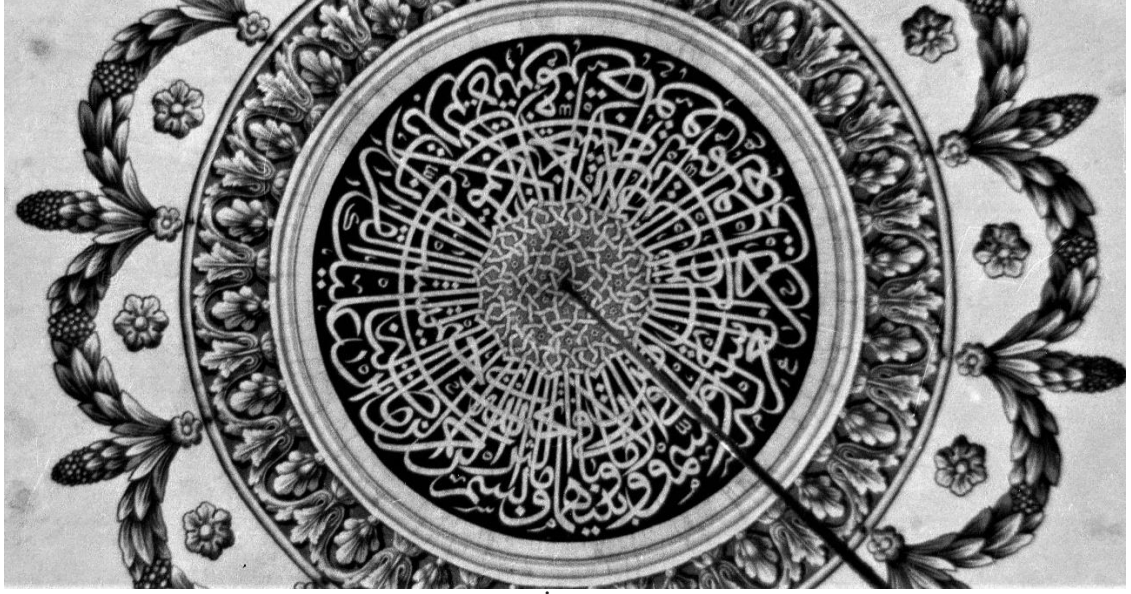
Fotoğraf 85: Fatih Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 86: Fatih Camii sol ön kapı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 87: Fatih Camii harimi mihrap cephesi pencere alınlığında çerçevesi, h.1341 (m. 1922-1923) tarihli son halife Abdülmecid Efendi yazısı.

Fotoğraf 88: Fatih Camii kubbe yazısı, 1940 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).

Fotoğraf 89: Fatih Camii kubbesi içten görünüm.

Fotoğraf 90: Fatih Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 91: Galip Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 92: Galip Paşa Camii kubbesi içten görünümü.

Fotoğraf 93: Galip Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 94: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii Bican Bağcıoğlu yokuşuna açılan kapı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 95: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında Tefik imzalı h. 1314 (m. 1896-1897) tarihli besmele-i şerif kitabesi.

Fotoğraf 96: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 97: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii mihrap cephesi pencere alınlığı çini panolarından biri.

Fotoğraf 98: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 99: Gazi (Kara) Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 100: Hadım İbrahim Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 101: Hadım İbrahim Paşa Camii hariminde pencere alınlığı yazısı

Fotoğraf 102: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbesi

Fotoğraf 103: Hadım İbrahim Paşa Camii eski kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf 104: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 105: Hadım İbrahim Paşa Camii kubbe yazısında ketebe ve tarih; "Hüseyin 1429".

Fotoğraf 106: Hafız Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı dış alınlığında Hüsameddin imzalı (1)316 tarihli kitabe.

Fotoğraf 107: Hafız Ahmed Paşa Camii harim cümle kapısı iç alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 108: Hafız Ahmed Paşa Camii h. 1412 (m. 1991-1992) tarihli mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 109: Hafız Ahmed Paşa Camii kuşak yazısından bir bölüm.

Fotoğraf 110: Hafız Ahmed Paşa Camii kubbesi iç görünümü.

Fotoğraf 111: Hafız Ahmed Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 112: Haseki Sultan Camii harim kapısı alınlığında kitabesi.

Fotoğraf 113: Haseki Sultan Camii harim kapısı sağında kelime-i tevhidin ilk bölümü.

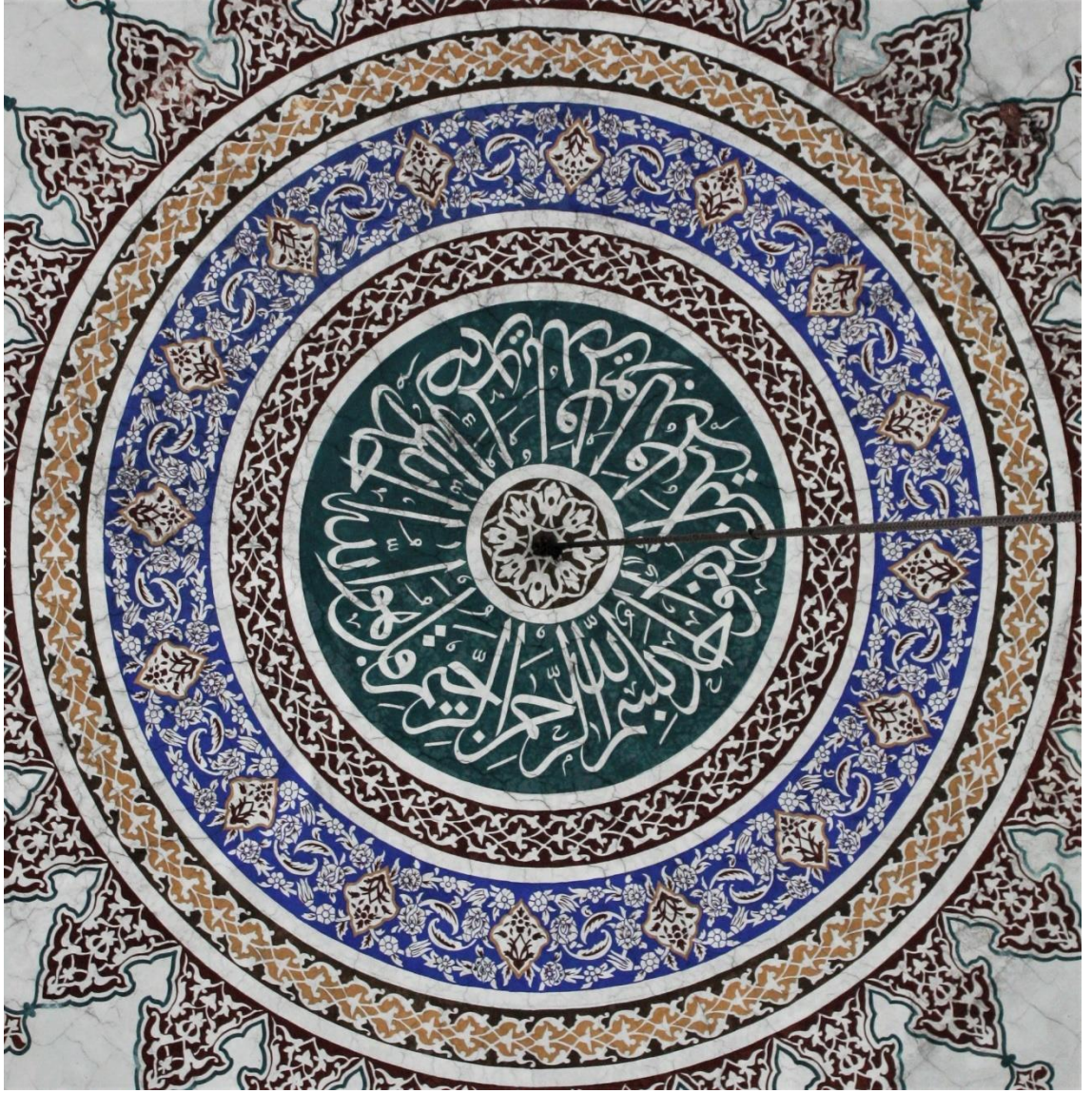
Fotoğraf 114: Haseki Sultan Camii harim kapısı solunda kelime-i tevhidin ikinci bölümü.

Fotoğraf 115: Haseki Sultan Camii hariminde cami takımı yazılarının sonuncusunda Hattat Sami Efendi imzası.

Fotoğraf 116: Haseki Sultan Camii sağ kubbe yazısı.

Fotoğraf 117: Haseki Sultan Camii sol kubbe yazısı.

Fotoğraf 118: Haseki Sultan Camii restorasyonunda kubbe yazısı altından çıkan eski yazı (İsmail Önel Arşivi)

Fotoğraf 119: Hekimoğlu Ali Paşa Camii harim cümle kapısında inşa kitabesi.

Fotoğraf 120: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti.

Fotoğraf 121: Hekimoğlu Ali Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 122: Hekimoğlu Ali Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu.

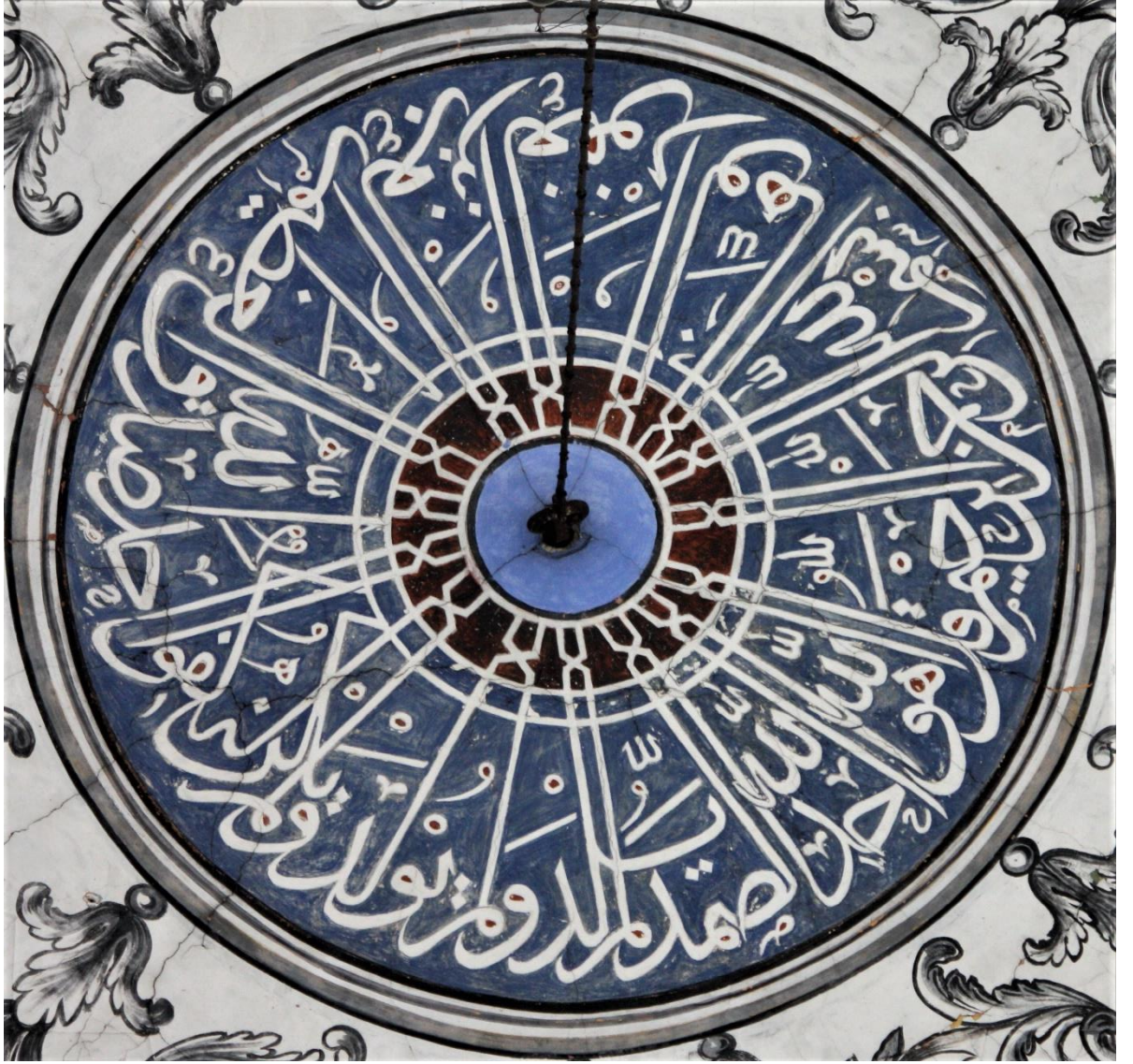
Fotoğraf 123: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap sofasında çini kuşak yazısının sonu ve hattat imzası.

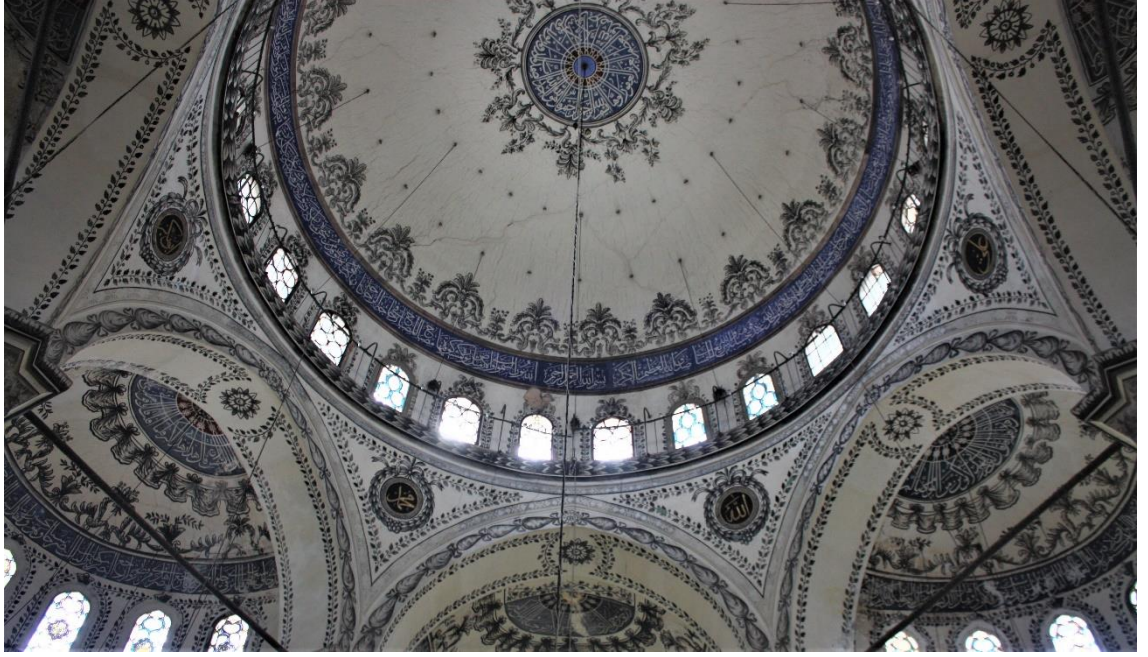
Fotoğraf 124: Hekimoğlu Ali Paşa Camii ana kubbe eteğinde kuşak yazısında hattat Osman Nuri Efendi ketebesi.

Fotoğraf 125: Hekimoğlu Ali Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 126: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 127: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap cephesi yarım kubbelerinin içten görünümü.

Fotoğraf 128: Hekimoğlu Ali Paşa Camii güneybatı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 129: Hekimoğlu Ali Paşa Camii güneydoğu yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 130: Hekimoğlu Ali Paşa Camii mihrap üstü yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 131: Hekimoğlu Ali Paşa Camii giriş cephesi yarım kubbelerinin içten görünümü.

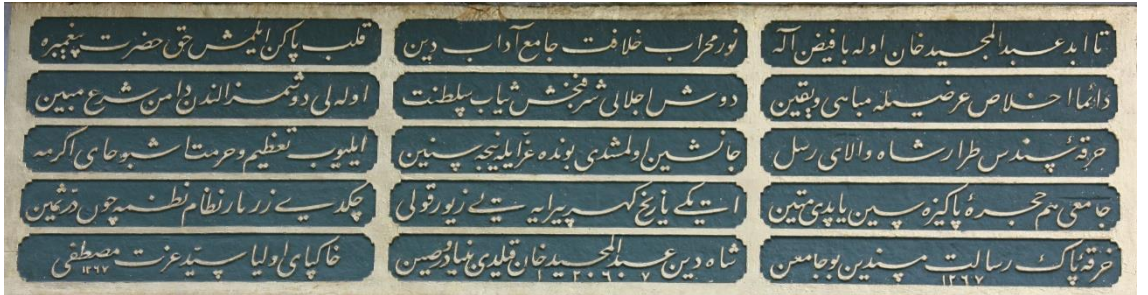
Fotoğraf 132: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kuzeybatı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 133: Hekimoğlu Ali Paşa Camii kuzeydoğu yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 134: Hekimoğlu Ali Paşa Camii harim cümle kapısı üstü yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 135: Hırka-i Şerif Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi

Fotoğraf 136: Hırka-i Şerif Camii minber kapı alınlığında Sultan Abdülmecid imzalı kelime-i tevhid

Fotoğraf 137: Hırka-i Şerif Camii kuşak yazısı detayı ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin h. 1268 (m.1852- 1852) tarihli ketebesi.

Fotoğraf 138: Hırka-i Şerif Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 139: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısı, 1947 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi)

Fotoğraf 140: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 141: Hırka-i Şerif Camii kubbe yazısında Hasan Çelebi imzası

Fotoğraf 142: İshakpaşa Camii'nin dıştan görünüm

Fotoğraf 143: İshakpaşa Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 144: İskenderpaşa Camii kapı alınlığı kitabesi

Fotoğraf 145: İskenderpaşa Camii kubbesinin içten görünümü

Fotoğraf 146: İskenderpaşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 147: İskenderpaşa Camii kubbe yazısında hattat imzası; Hüseyin (Kutlu).

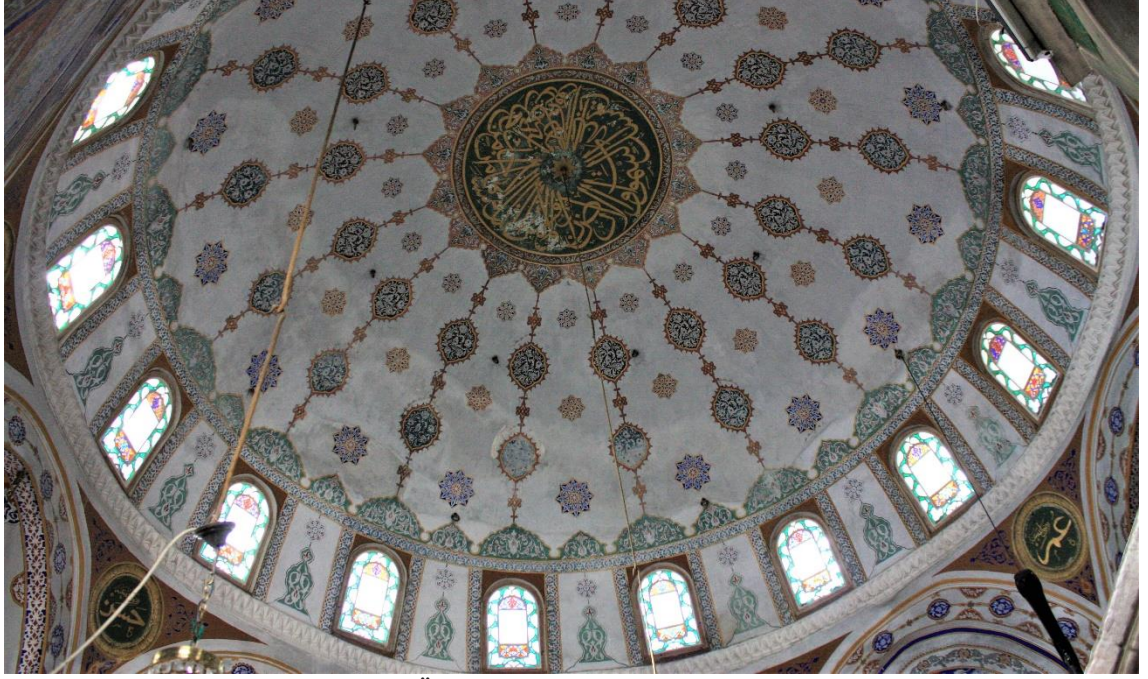
Fotoğraf 148: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) dış görünümü.

Fotoğraf 149: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) kubbesinin içerden görünümü.

Fotoğraf 150: Kaptan Paşa Camii (Eyüp) kubbe yazısı.

Fotoğraf 151: Kaptan Paşa Camii (Üsküdar) kubbesi.

Fotoğraf 152: Kaptan Paşa Camii (Üsküdar) kubbe yazısı.

Fotoğraf 153: Kara Davut Paşa Camii harim kapısı alınlığında tamir kitabesi.

Fotoğraf 154: Kara Davut Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 155: Kara Davut Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 156: Kasımpaşa Cami-i Kebir 'de harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.

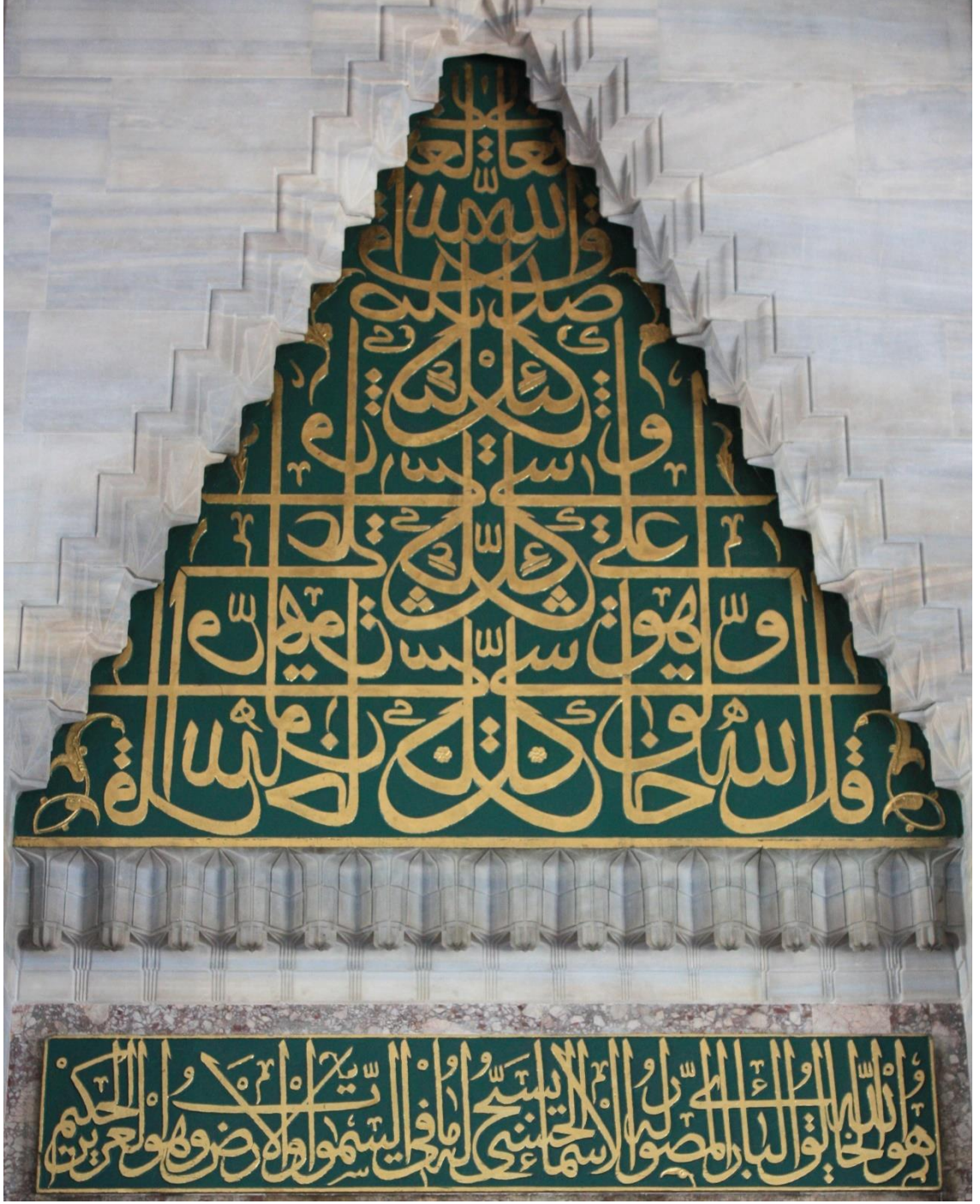
Fotoğraf 157: Kasımpaşa Cami-i Kebir'de Cami takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) yazısı ve Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin ketebeşi ile h.1284 (m.1867-1868) tarihi.

Fotoğraf 158: Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 159: Kasımpaşa Cami-i Kebir kubbe yazısı

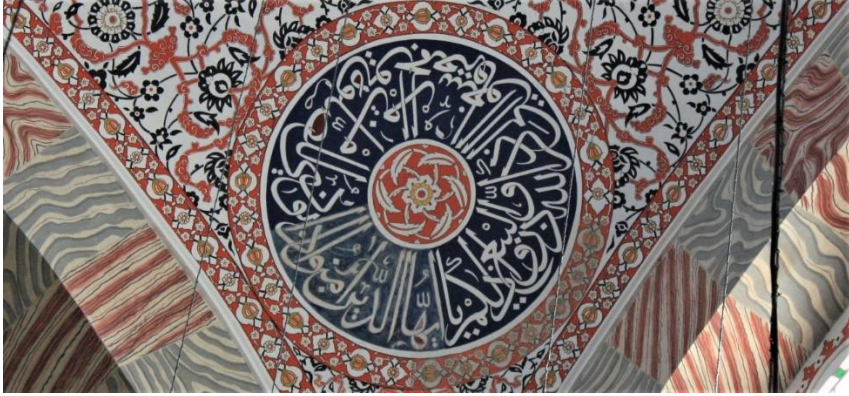
Fotoğraf 160: Kılıç Ali Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığı kitabesi mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 161: Kılıç Ali Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 162: Kılıç Ali Paşa Camii pencere alınlıklarındaki yazılı çini panolardan bir örnek.

Fotoğraf 163: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe pandantiflerinden yazı örneği.

Fotoğraf 164: Kılıç Ali Paşa Camii hariminde Sultan Abdülmecid tarafından yazılan cami takımı yazılarının sonuncusu

Fotoğraf 165: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe ve yarım kubbelerin içten görünümü.

Fotoğraf 166: Kılıç Ali Paşa Camii ana kubbe yazısı.

Fotoğraf 167: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 168: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 169: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 170: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 171: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 172: Kılıç Ali Paşa Camii güney yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 173: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 174: Kılıç Ali Paşa Camii kuzey yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 175: Kılıç Ali Paşa Camii mihrap sofası üstü yarım kubbe yazısı.

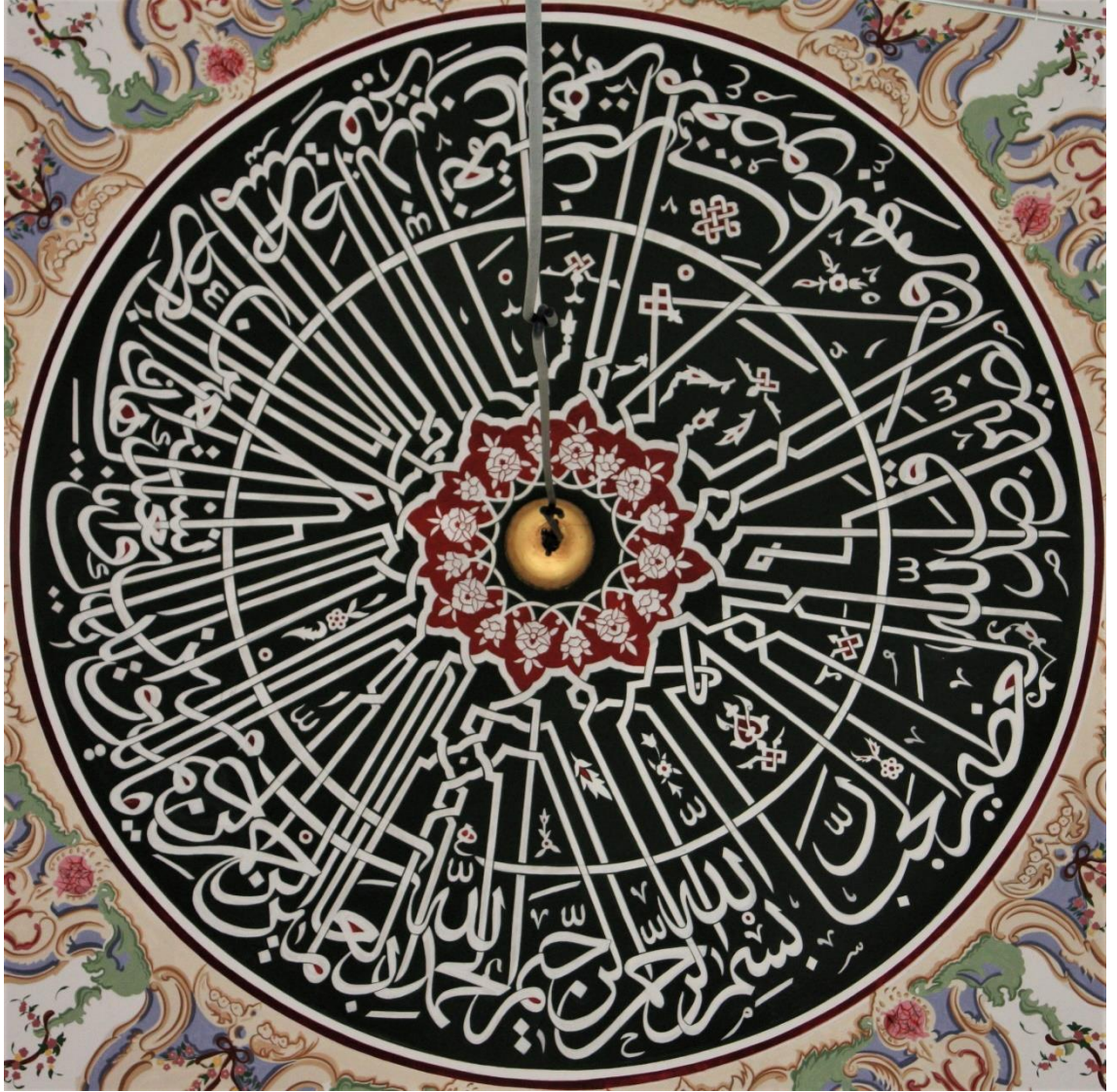
Fotoğraf 176: Köprülü Mehmed Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 177: Kumbarhane Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 178: Kumbargane Cami kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 179: Kumbargane Cami kubbe yazısı.

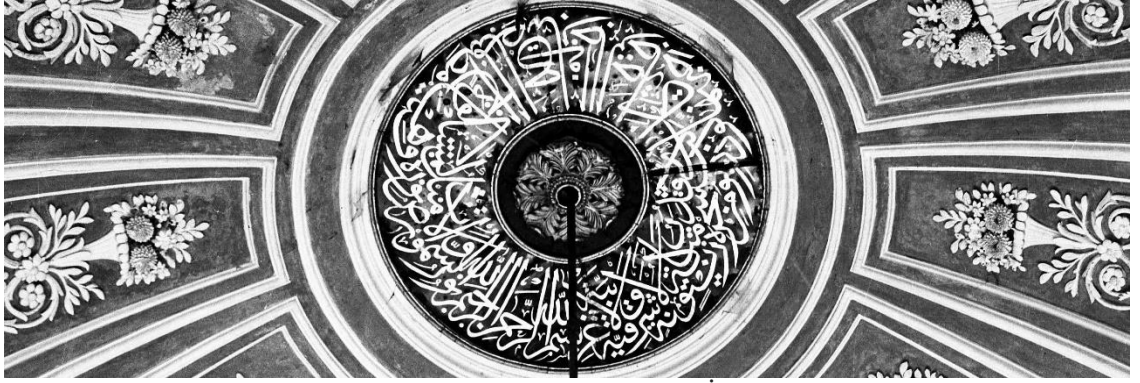
Fotoğraf 180: Küçük Mecidiye Camii avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi

Fotoğraf 181: Küçük Mecidiye Camii takımı yazılarının sonuncusu Hüseyin (r.a) ismi ve Sultan Abdülmecid ketebeşi.

Fotoğraf 182: Küçük Mecidiye Camii kubbesinin içten görünümü

Fotoğraf 183: Küçük Mecidiye Camii kubbe yazısı, 1940 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi)

Fotoğraf 184: Küçük Mecidiye Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 185: Laleli Camii mihrap alınlığı kitabesi.

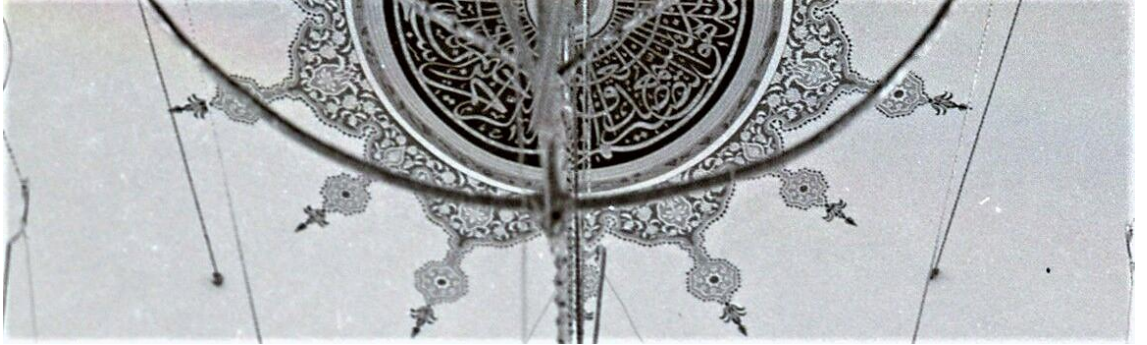
Fotoğraf 186: Laleli Camii minber köşk altında Sultan III. Mustafa tuğrası.

Fotoğraf 187: Laleli Camii pencere alınlığı kitabelerine bir örnek

Fotoğraf 188: Laleli Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 189: Laleli Camii kubbe yazısı, (SALT Araştırma; Ali Saim Ülgen Arşivi).

Fotoğraf 190: Laleli Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 191: Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi ile yan taraflarda tamir kitabesi.

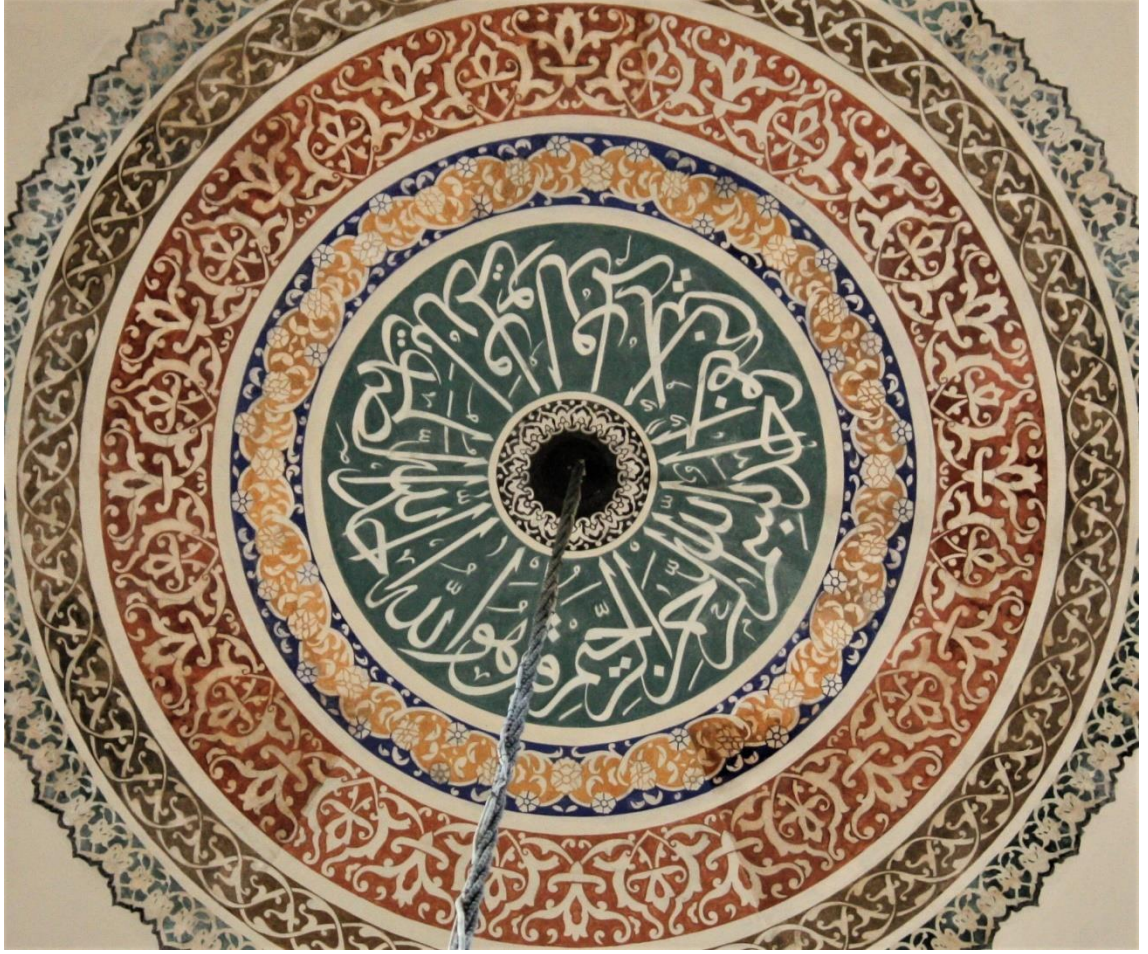
Fotoğraf 192: Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı nişi iki tarafında aynı formda madalyon yazı

Fotoğraf 193: Mahmud Paşa Camii mihrap nişinde mihrap ayeti.

Fotoğraf 194: Mahmud Paşa Camii kubbelerinin içten görünümü.

Fotoğraf 195: Mahmud Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 196: Mesih Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 197: Mesih Paşa Camii pencere alınlıkları çini pano yazısı örneği.

Fotoğraf 198: Mesih Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 199: Mesih Paşa Camii ana kubbe yazısı

Fotoğraf 200: Mesih Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 201: Mesih Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 202: Mesih Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı

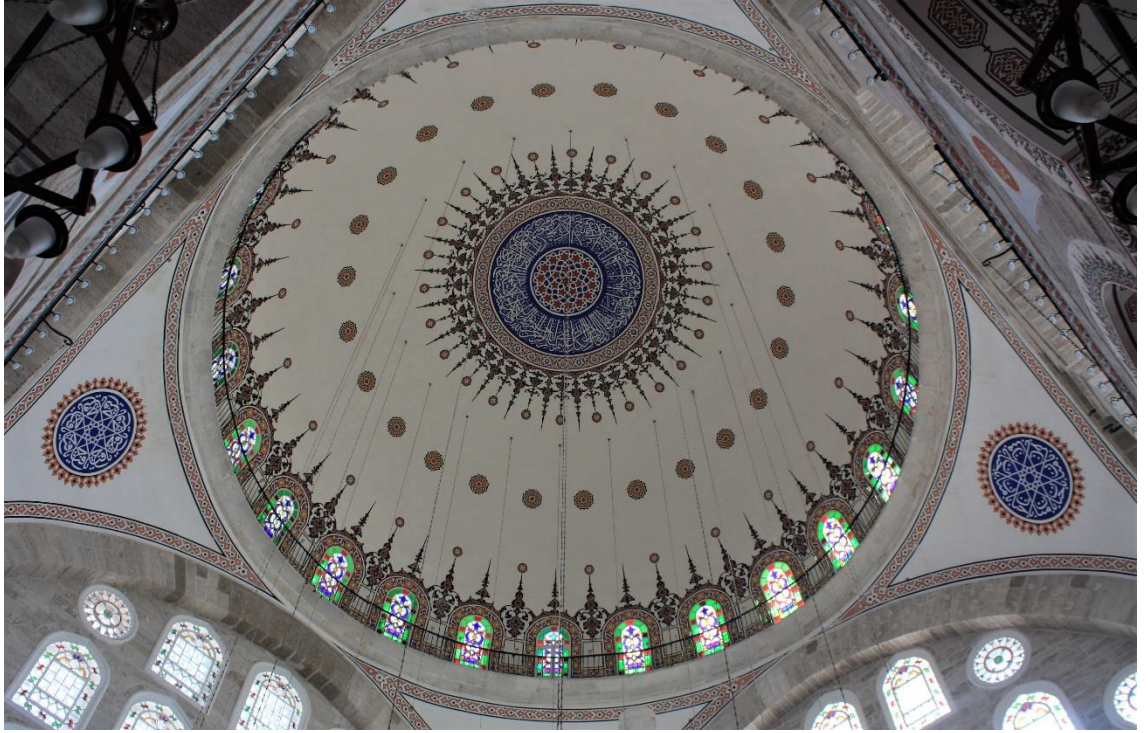
Fotoğraf 203: Mesih Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı

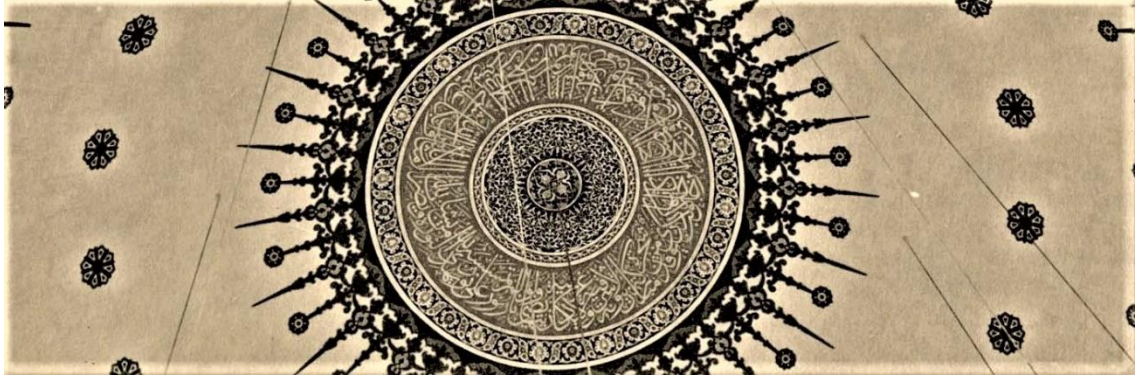
Fotoğraf 204: Mesih Paşa Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı.

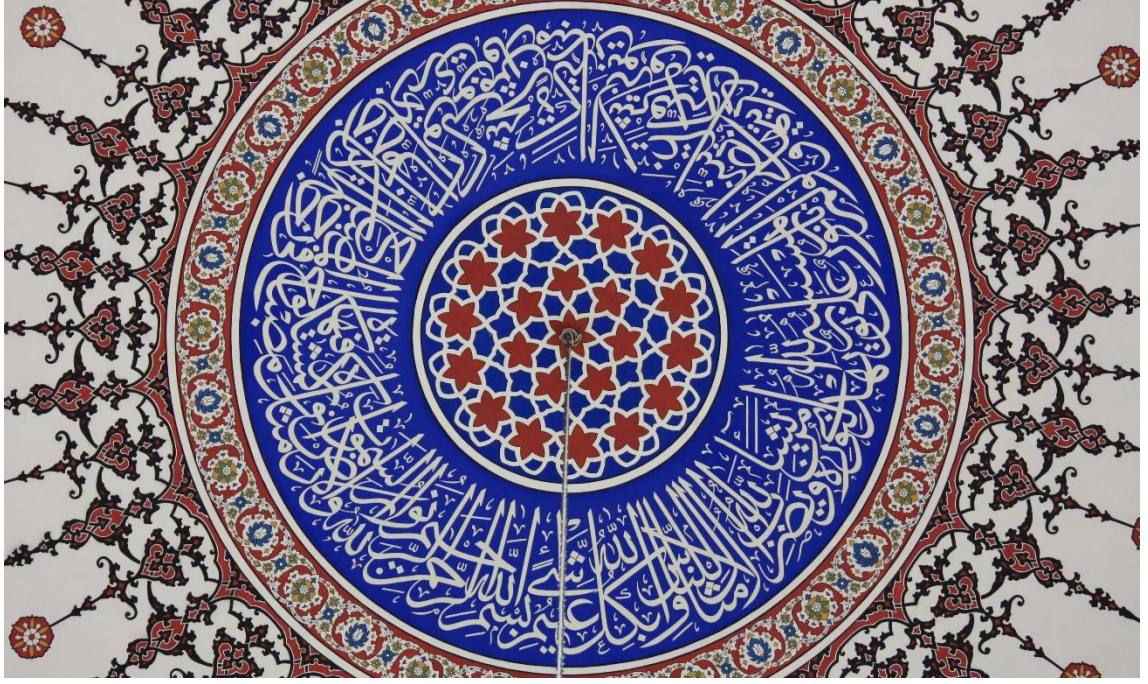
Fotoğraf 205: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 206: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 207: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).

Fotoğraf 208: Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) kubbe yazısı.

Fotoğraf 209: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 210: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) mihrap alınlığı kitabesi.

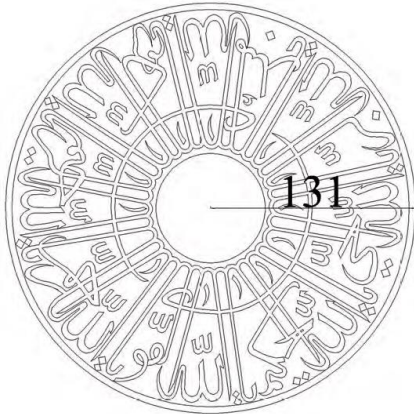
Fotoğraf 211: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) minber kapı alınlığı kitabesi

Fotoğraf 212: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) kubbeleri

Fotoğraf 213: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) ana kubbe yazısı

Fotoğraf 214: Mihrimah Sultan Camii ana kubbe yazısı rölevesi (2013 öncesi kubbe yazısı) (Hüseyin Kutlu, "Edirne Kapısı Mihrü Mah Sultan Camii Yazılarına Dair" *İstanbul: Vakıf Restorasyon Yıllığı*, S:9 (2014), s.67' den alınmıştır).

Fotoğraf 215: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 1 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 216: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 2 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 217: Mihrimah Sultan Camii (Üsküdar) 3 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 218: Nişancı Mehmed Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi

Fotoğraf 219: Nişancı Mehmed Paşa Camii mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 220: Nişancı Mehmed Paşa Camii minber kapısı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 221: Nişancı Mehmed Paşa Camii pencere alınlıkları yazılarında esmâ-ül hüsnâ başlangıç kitabesi.

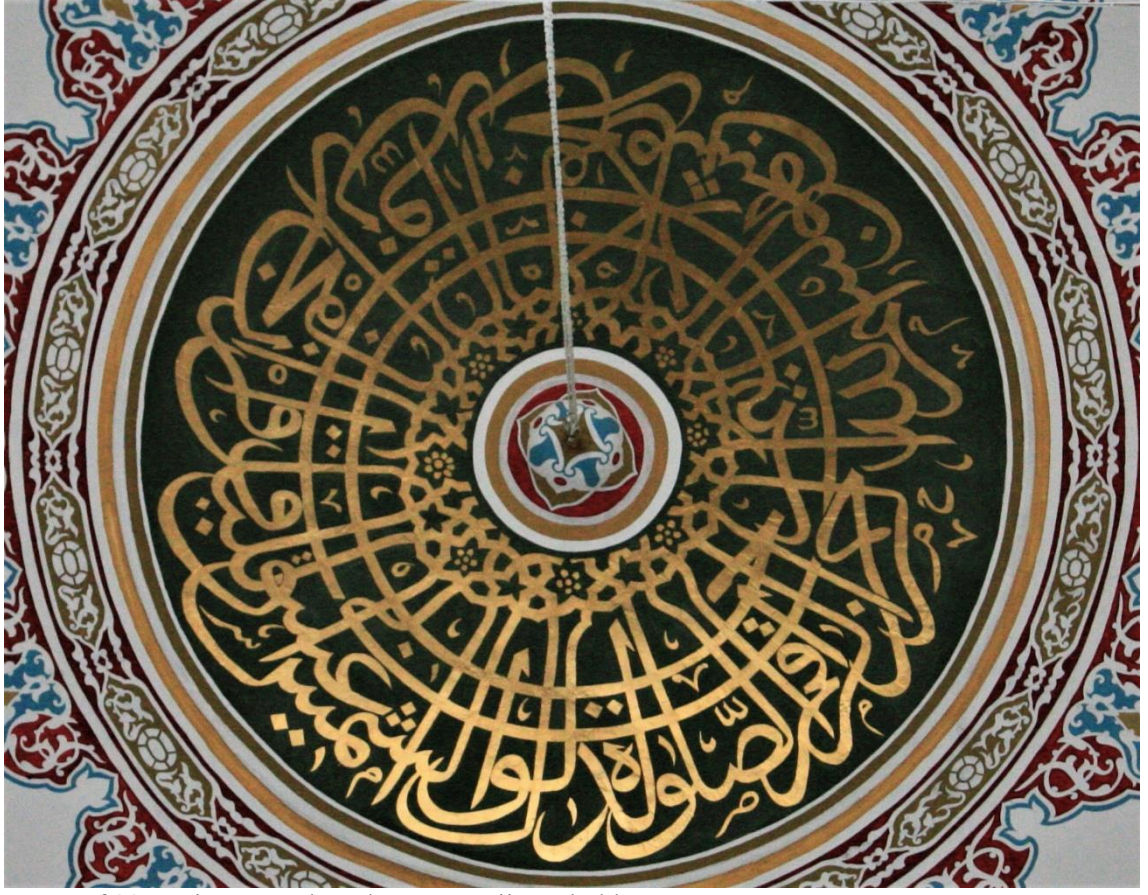
Fotoğraf 222: Nişancı Mehmed Paşa Camii mihrap bölümü.

Fotoğraf 223: Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 224: Nişancı Mehmed Paşa Camii içten görünümü, 1976 (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, Schiele, W. 1976.)

Fotoğraf 225: Nişancı Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı.

Fotoğraf 226: Nişancı Mehmed Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 227: Nişancı Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 228: Nişancı Mehmed Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 229: Nişancı Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 230: Nişancı Mehmed Paşa Camii 5 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 231: Nişancı Mehmed Paşa Camii 6 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 232: Nişancı Mehmed Paşa Camii 7 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 233: Nişancı Mehmed Paşa Camii 8 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 234: Nuruosmaniye Camii harim pencere alınlıklarında esmâ-ül hüsnâ ve esmâ-i nebi yazıları

Fotoğraf 235: Nuruosmaniye Camii pencere alınlıkları yazılarının hattat imzası panosu.

Fotoğraf 236: Nusuosmaniye Camii hariminde Fetih Suresi'nin yazıldığı kuşak yazısı detayı

Fotoğraf 237: Nuruosmaniye Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 238: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kapalı son cemaat kapısı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 242: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kubbesinin içten görünümü

Fotoğraf 243: Pertevniyal Valide Sultan Camii (Aksaray) kubbe yazısı

Fotoğraf 244: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) harim cümle kapısı alınlığı kitabesi

Fotoğraf 245: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) son cemaat yerinde tamir kitabesi

Fotoğraf 246: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) son cemaat yerinde tamir kitabesi

Fotoğraf 247: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbesinin görünümü

Fotoğraf 248: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbe yazısının 2016 restorasyonu öncesi durumu (İsmail Önel Arşivi)

Fotoğraf 249: Piri Mehmed Paşa Camii (Silivri) kubbe yazısı

Fotoğraf 250: Rüstem Paşa Camii minber kapı alınlığı kitabesi

Fotoğraf 251: Rüstem Paşa Camii mihrap alınlığı yazısı

Fotoğraf 252: Rüstem Paşa Camii pencere alınlığı çini yazı uygulamalarından bir örnek.

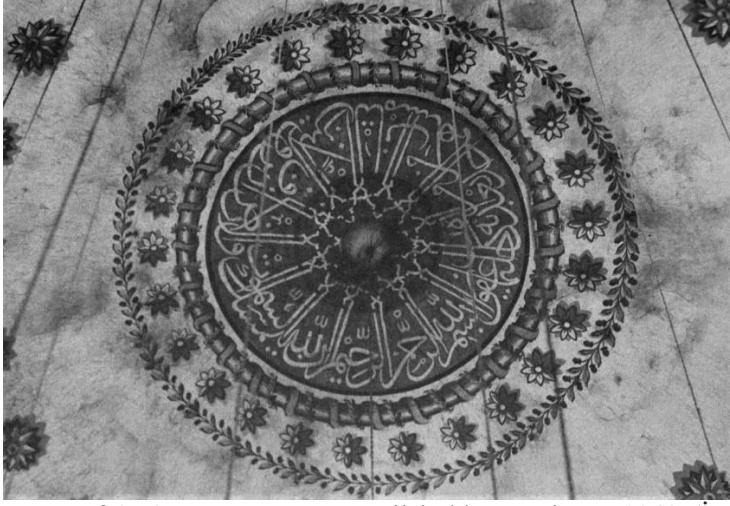
Fotoğraf 253: Rüstem Paşa Camii ana kubbe pandantiflerinde cami takımı yazılarının sonuncusu.

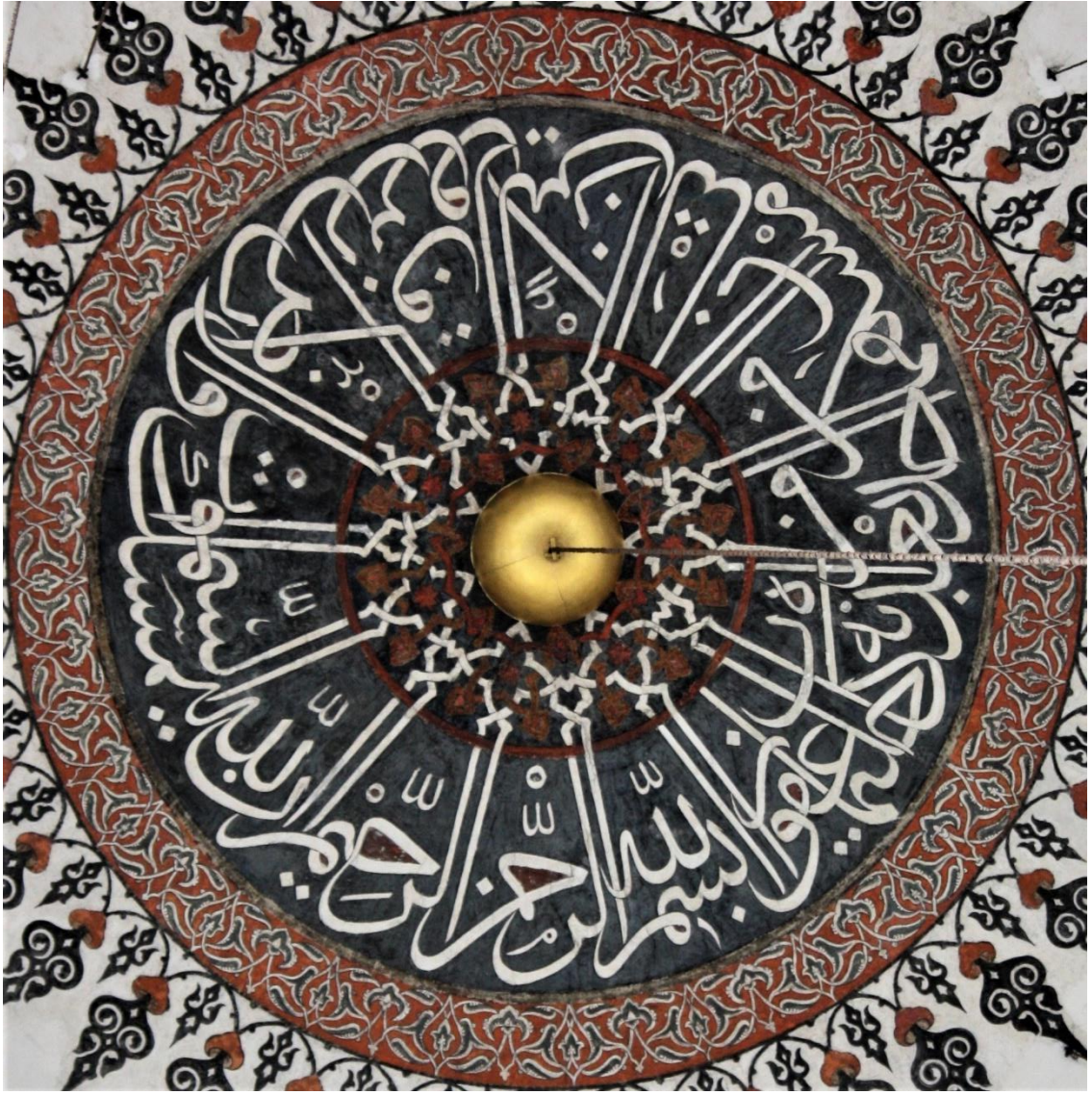
Fotoğraf 254: Rüstem Paşa Camii 1992-1995 restorasyonu rıspasında kubbe yazısı ve çevre süslemesinin durumu (İsmail Önel arşivi)

Fotoğraf 255: Rüstem Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 256: Rüstem Paşa Camii kubbe tezyinatı, 1942 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).

Fotoğraf 257: Rüstem Paşa Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 258: Sadabad Camii inşa kitabesi

Fotoğraf 259: Sadabad Camii mihrap alınlığı yazısı.

Fotoğraf 260: İzmir Alsancak Hocaşade Camii mihrap alınlığı yazısı, Hamid Aytaç imzalı.

Fotoğraf 261: Sadabad Camii kubbесinin içten görünüşü.

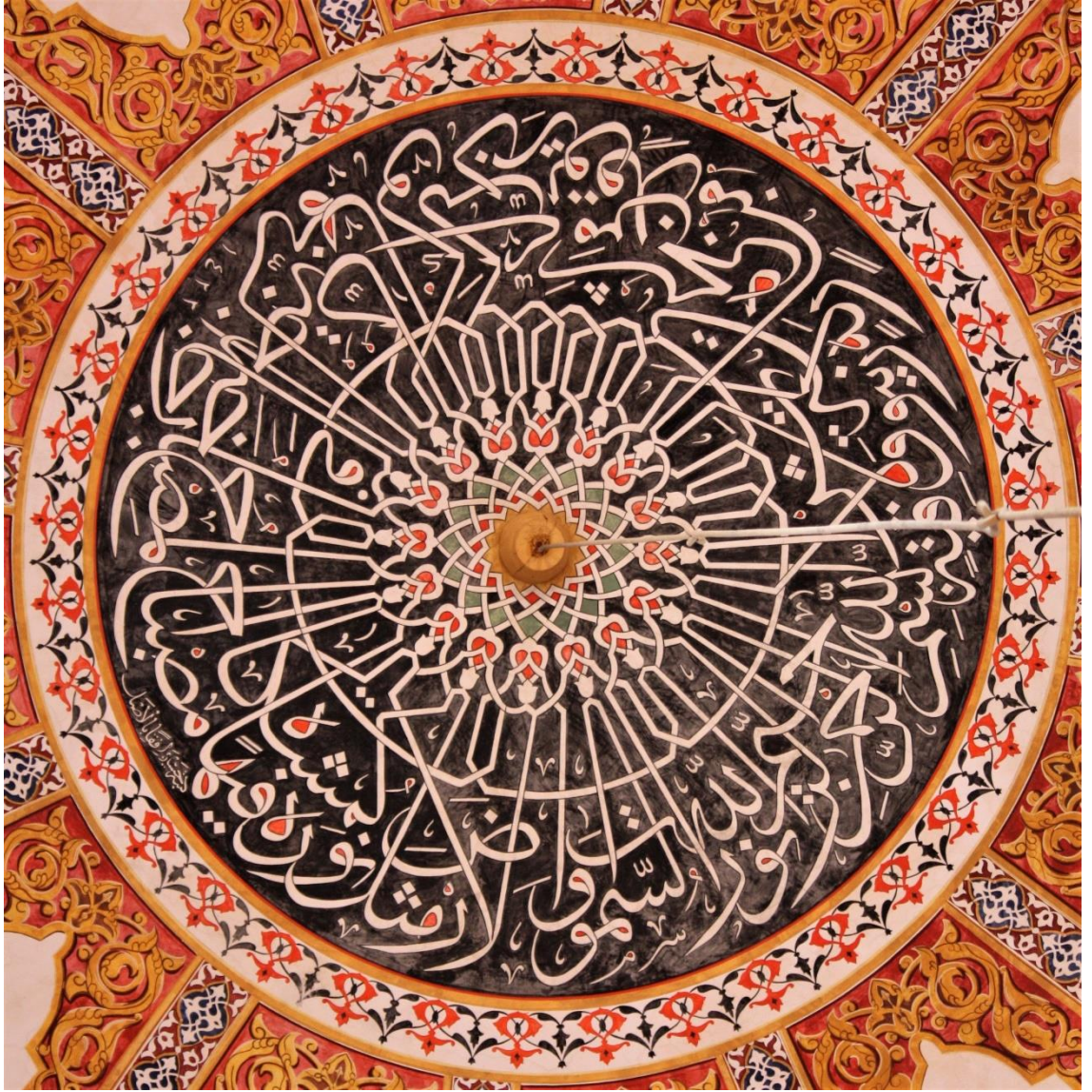
Fotoğraf 262: Sadabad Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 263: Sinan Paşa Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi

Fotoğraf 264: Sinan Paşa Camii kubbesinin içten görünüşü.

Fotoğraf 265: Sinan Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 266: Sinan Paşa Camii kubbe yazısında hattat imzası

Fotoğraf 267: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii inşa kitabesi

Fotoğraf 268: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii 1941 tarihli tamir kitabesi

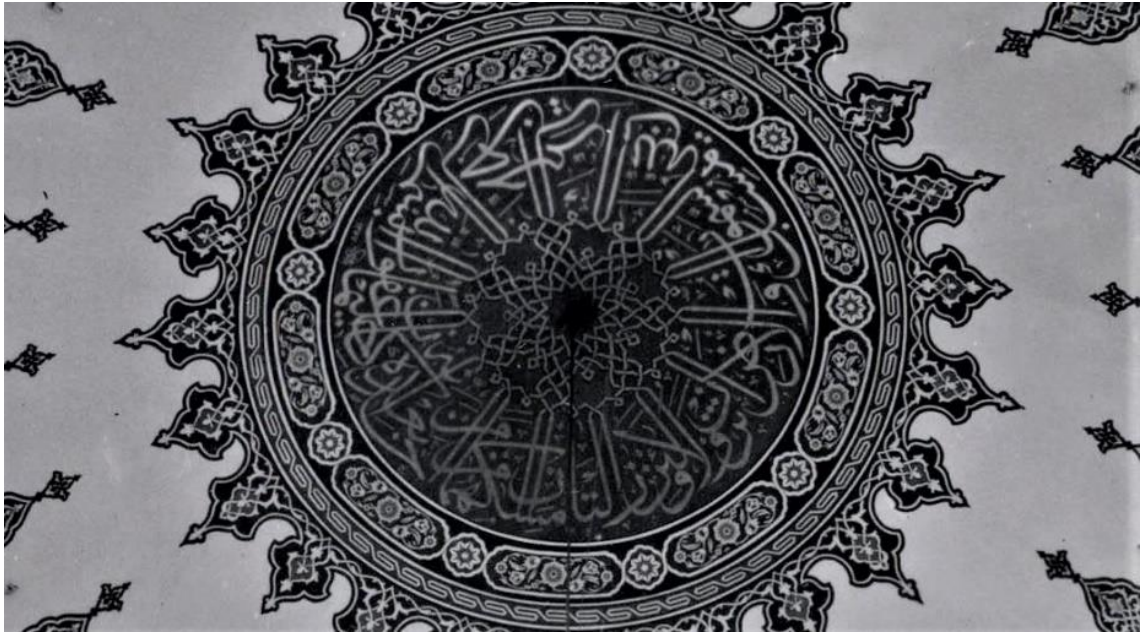
Fotoğraf 269: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii mihrap sofrası pencere alınlıkları kitabelerinden bir örnek : Besmele-i şerif ve Ayetel Kürsi başlangıcı

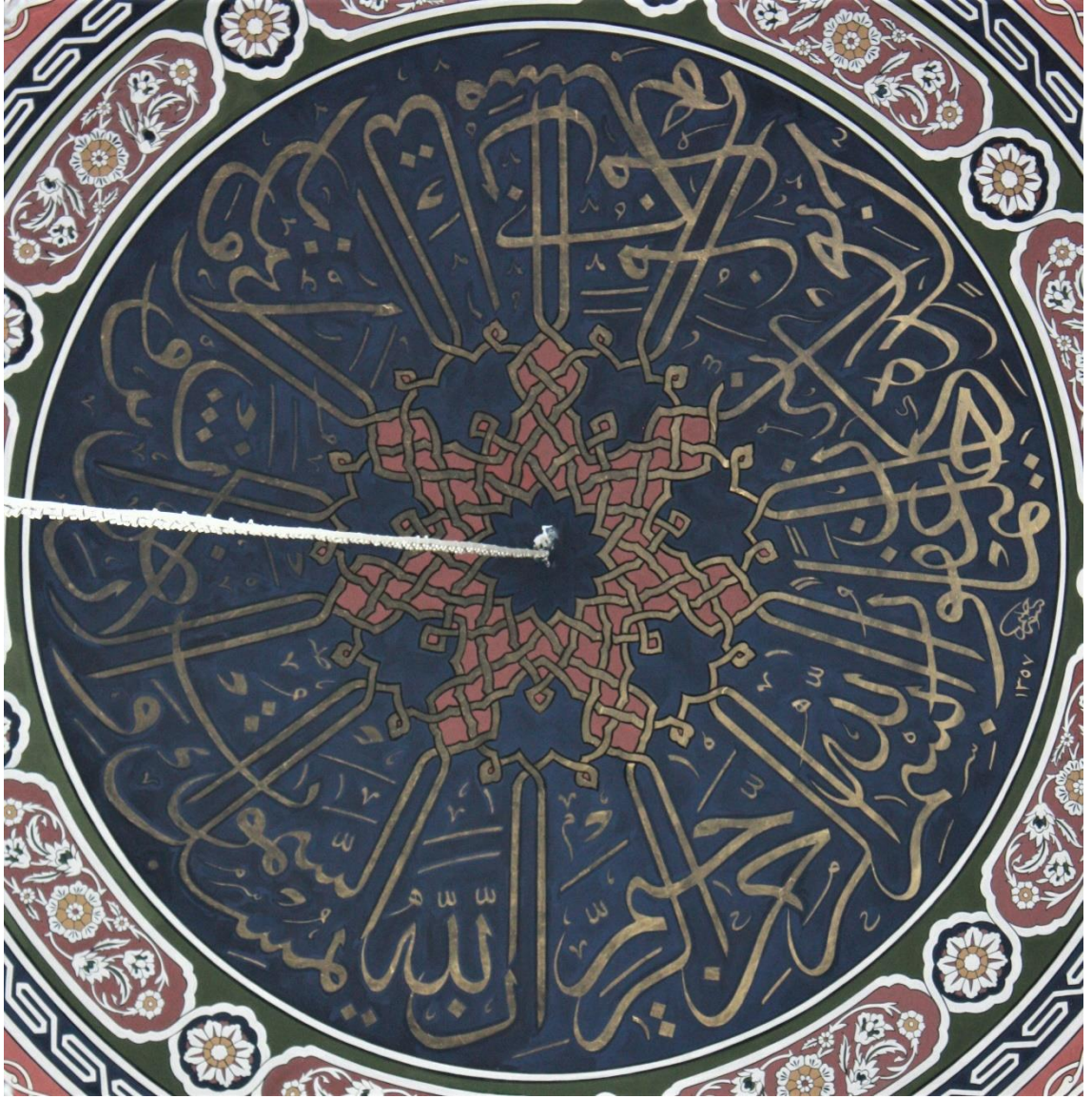
Fotoğraf 270: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii ana kubbe pandantiflerinde cami takımı yazılarının sonuncusunda Halim Özyazıcı imzası ve h.1357 (m.1938-1939) tarihi.

Fotoğraf 271: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbesi

Fotoğraf 272: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısı, 1944. (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi)

Fotoğraf 273: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 274: Sokullu Mehmed Paşa (Azapkapı) Camii kubbe yazısında ketebe ve tarih.

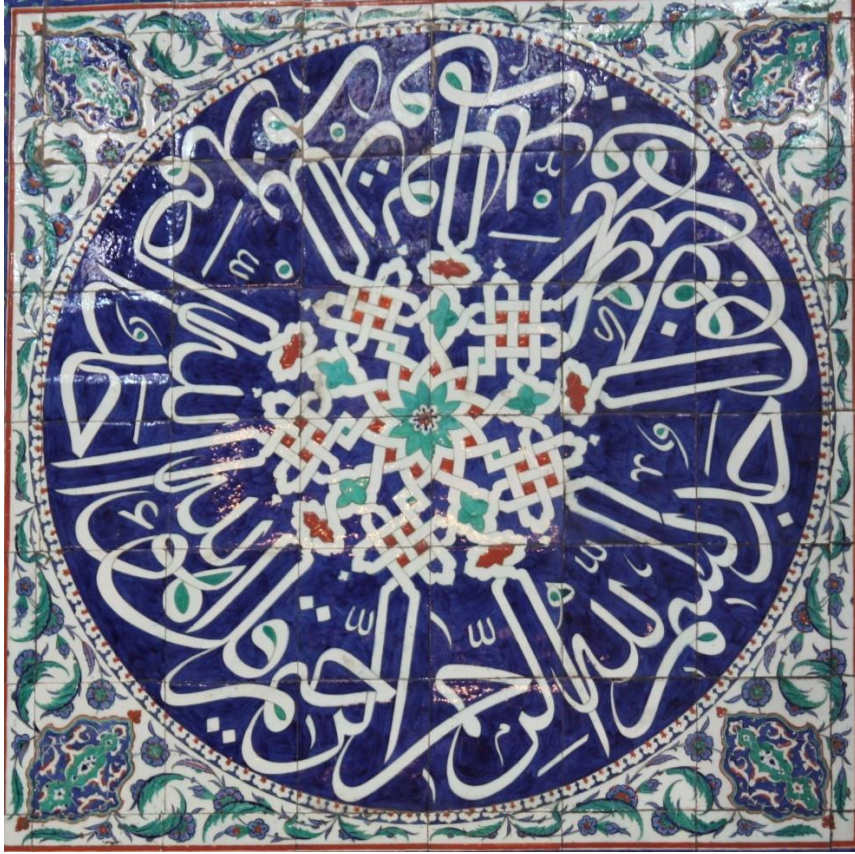
Fotoğraf 275: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii mihrap eksenindeki avlu kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 276: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii son cemaat yeri pencere alınlıklarında çini yazı uygulamalarından biri.

Fotoğraf 277: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii hariminde pencere alınlıkları esmâ-ül hüsna panolarının ilki.

Fotoğraf 278: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii mihrap cephesi çini süslemelerinde müdevver İhlas Suresi.

Fotoğraf 279: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii kubbelerinin içten görünümü.

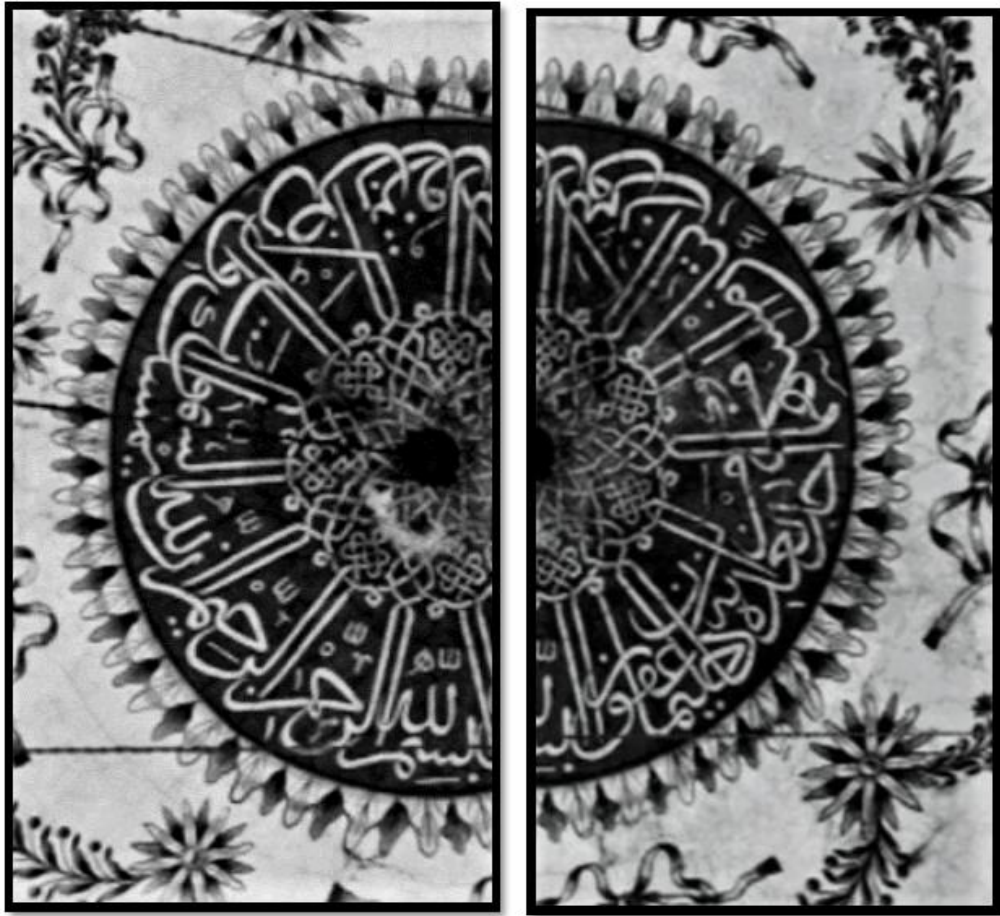
Fotoğraf 280: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı

Fotoğraf 281: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısında "ketebehu Halim" imzası ve h. 1357 (m. 1938-1939) yılı.

Fotoğraf 282: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii ana kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).

Fotoğraf 283: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 1939-1940 restorasyonu öncesi ana kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; Yasan, 2019, s. 159'dan alınmıştır).

Fotoğraf 284: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 1 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 285: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbe yazısı.

Fotoğraf 286: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 2 numaralı yarım kubbede 1939-1940 restorasyonu öncesi kubbe yazısı (SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi).

Fotoğraf 287: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 3 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 288: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 289: Sokullu Şehid Mehmed Paşa Camii 4 numaralı yarım kubbe yazısında "ketebehu Halim" imzası ve h. 1358 (m. 1939-1940) yılı.

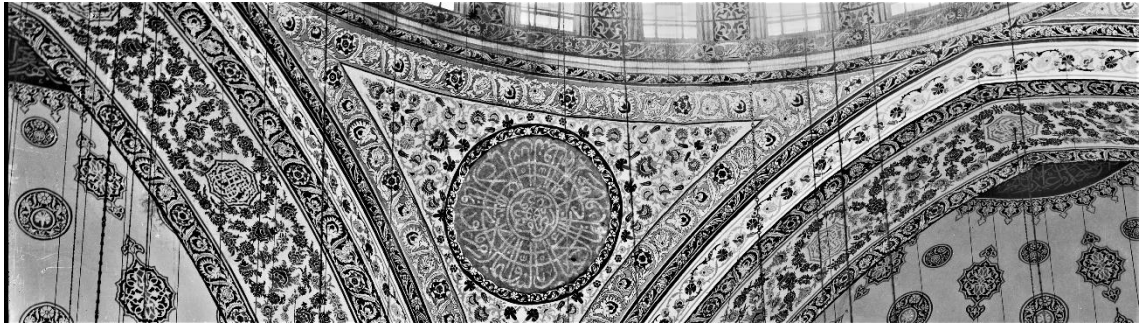
Fotoğraf 290: Sultan Ahmed Camii ana kubbesinin içten görünümü.

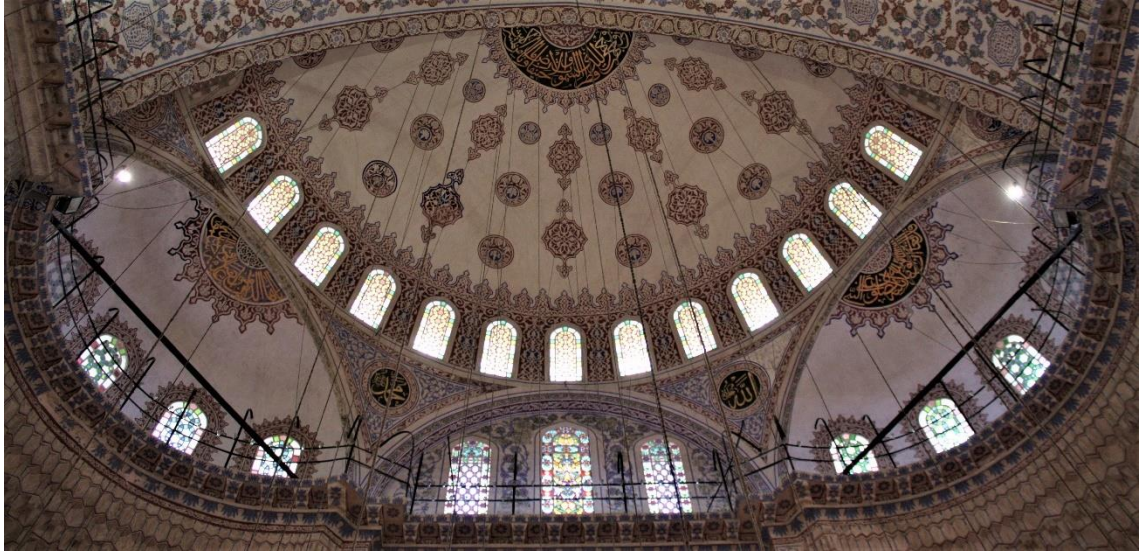
Fotoğraf 291: Sultan Ahmed Camii ana kubbe yazısı

Fotoğraf 292: Sultan Ahmed Camii ana kubbe ve doğu yarım kubbe yazıları, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier)

Fotoğraf 293: Sultan Ahmed Camii güney ve batı yarım kubbe yazılarının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier)

Fotoğraf 294: Sultan Ahmed Camii güney yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü.

Fotoğraf 295: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 296: Sultan Ahmed Camii doğu yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü

Fotoğraf 297: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 298: Sultan Ahmed Camii kuzey yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü

Fotoğraf 299: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafındaki (kuzey cephesi) yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 300: Sultan Ahmed Camii kuzey yarım kubbe yazılarının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier)

Fotoğraf 301: Sultan Ahmed Camii batı yarım kubbe ve eteklerinde daha küçük yarım kubbelerin görünümü

Fotoğraf 302: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 303: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı

Fotoğraf 304: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier)

Fotoğraf 305: Sultan Ahmed Camii mihrap üstünde (güney cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 306: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı

Fotoğraf 307: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı

Fotoğraf 308: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 309: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 310: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).

Fotoğraf 311: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.

Fotoğraf 312: Sultan Ahmed Camii harim cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 313: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).

Fotoğraf 314: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

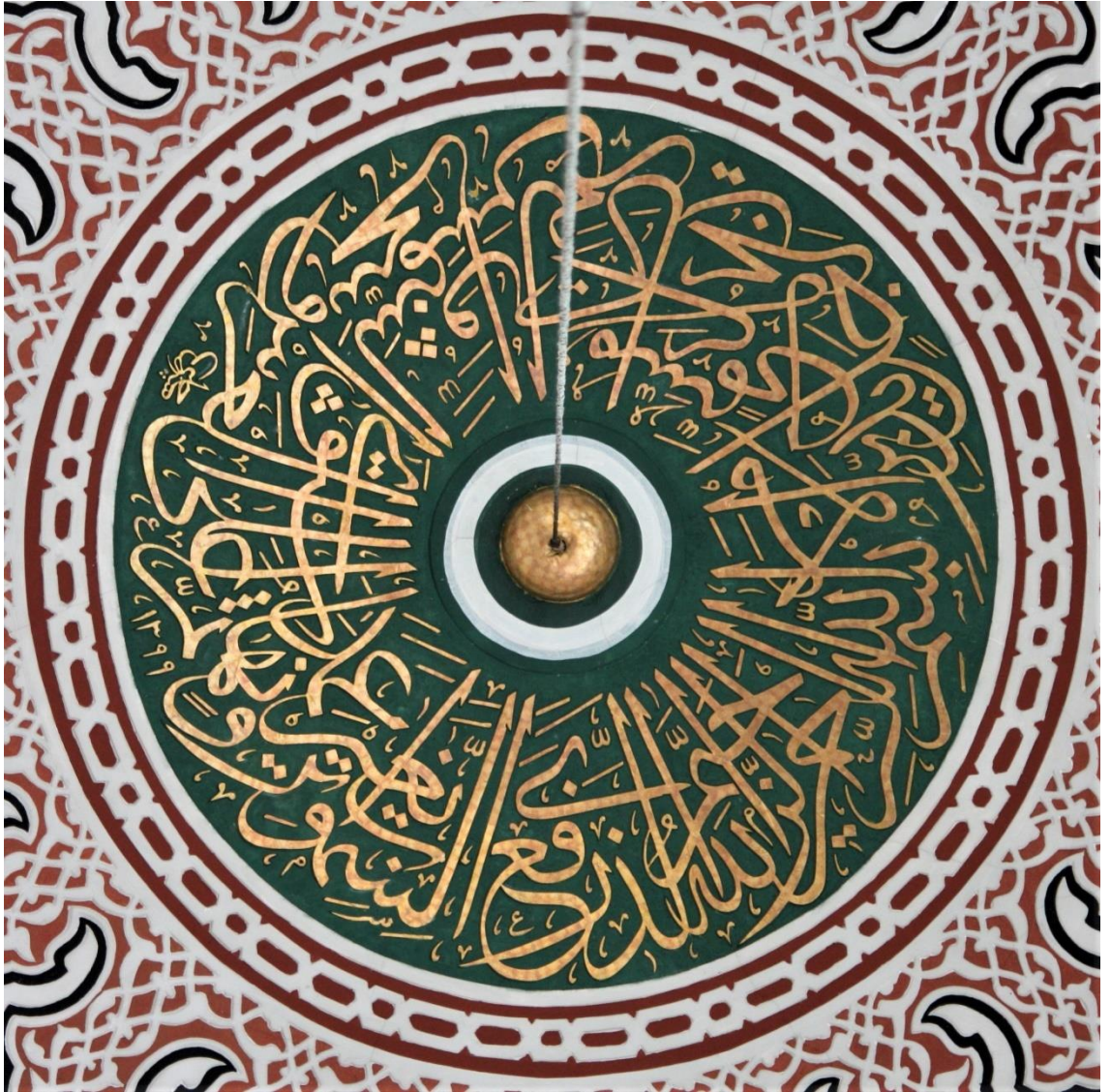
Fotoğraf 315: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde iki tromp yazısının görünümü, 1900'ler. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi: Sebah & Joaillier).

Fotoğraf 316: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.

Fotoğraf 317: Sultan Ahmed Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 318: Sultan Ahmed Camii güneybatı köşesinde küçük kubbe yazısı

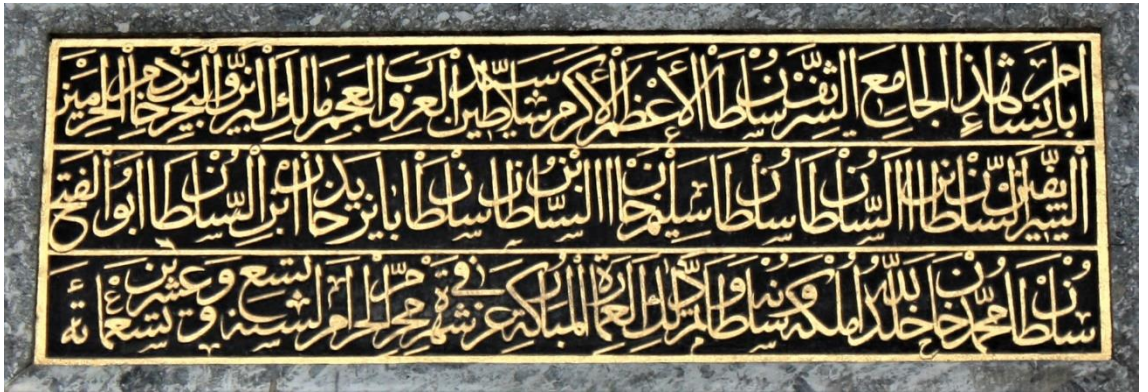
Fotoğraf 319: Sultan Ahmed Camii güneydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı

Fotoğraf 320: Sultan Ahmed Camii kuzeydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı

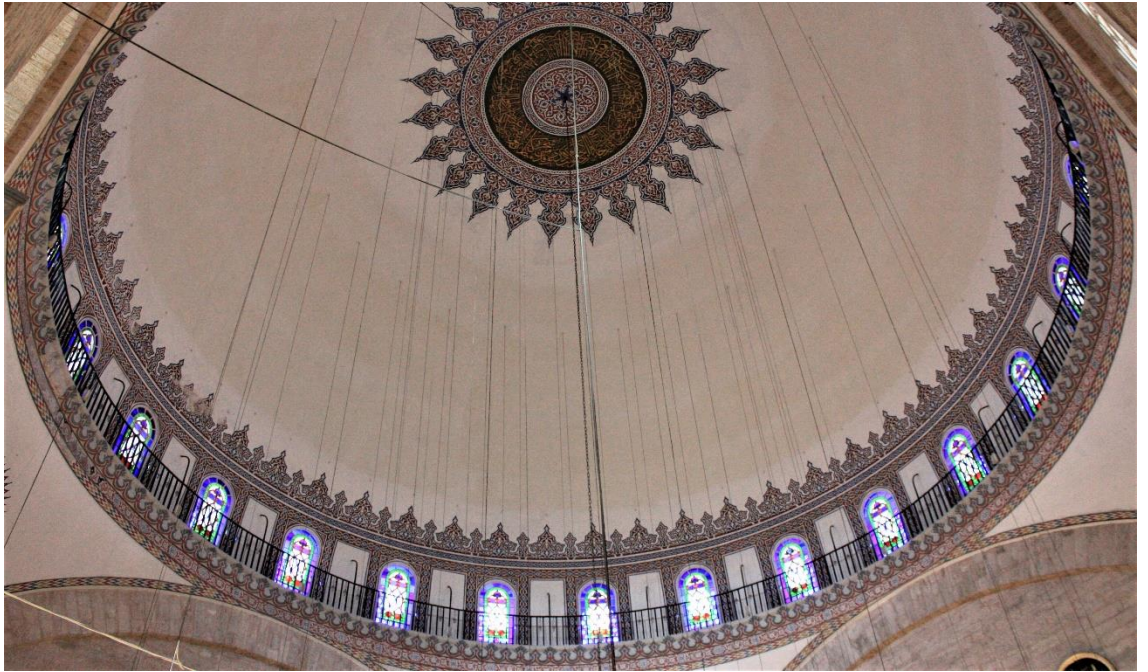
Fotoğraf 321: Sultan Ahmed Camii kuzeydoğu köşesinde küçük kubbe yazısı

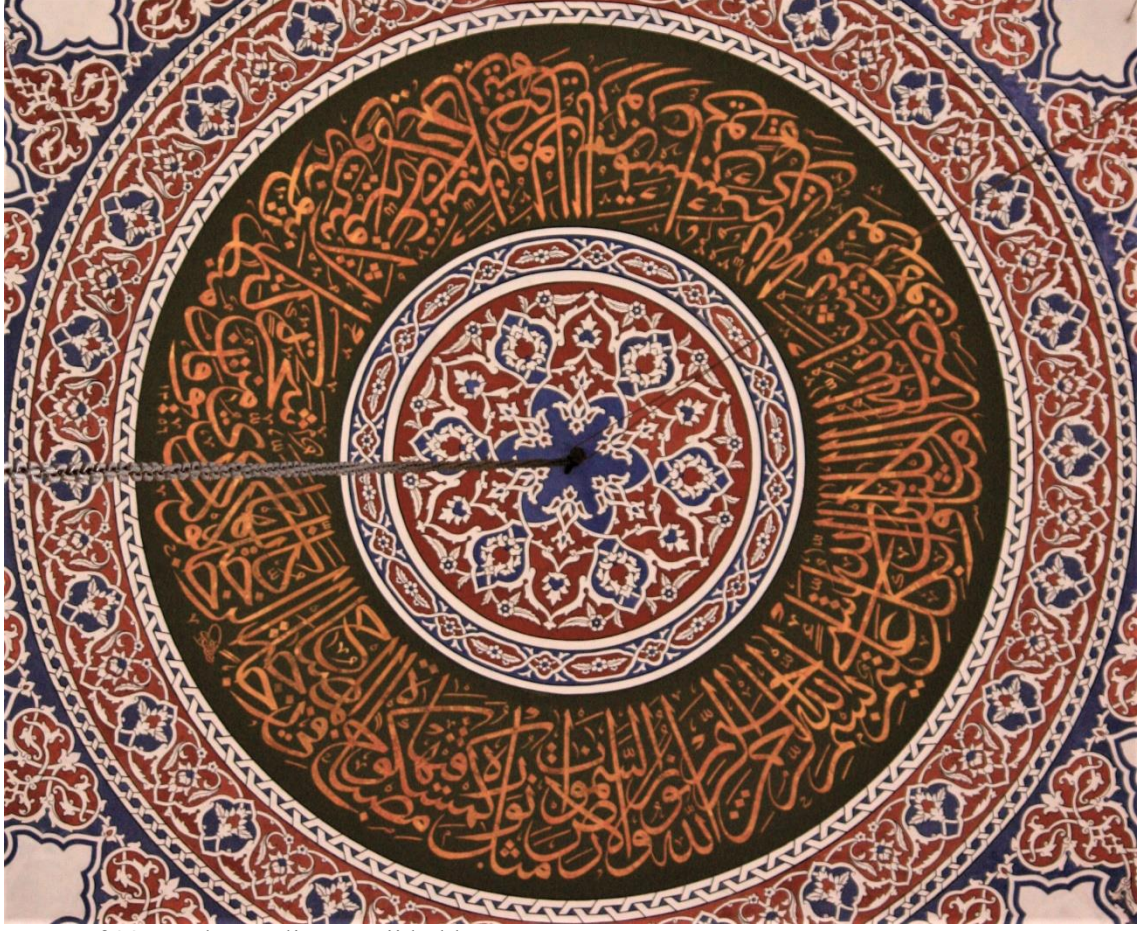
Fotoğraf 322: Sultan Selim Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 323: Sultan Selim Camii cami takımı yazılarının sonuncusu; Hüseyin (r.a) ve Mehmed Şefik Bey'in ketebesi.

Fotoğraf 324: Sultan Selim Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 325: Sultan Selim Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 326: Sultan Selim Camii kubbe yazısında "Mustafa Halim" imzası.

Fotoğraf 327: Süleymaniye Camii mihrap cephesi çini yazılarından müdevver formda Fatiha Suresinin ikinci bölümü

Fotoğraf 328: Süleymaniye Camii ana kubbe pandantiflerinde müdevver formda yazı örneği

Fotoğraf 329: Süleymaniye Camii mihrap cephesi çini yazılarından kelime-i tevhidin ilk bölümü

Fotoğraf 330: Süleymaniye Camii kubbeleri genel görünümü

Fotoğraf 331: Süleymaniye Camii kubbeleri genel görünümü, 1936 (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi)

Fotoğraf 332: Süleymaniye Camii ana kubbe yazısı

Fotoğraf 333: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe ve tezyinatının genel görünümü

Fotoğraf 334: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 335: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe ve tezyinatının genel görünümü

Fotoğraf 336: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 337: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 338: Süleymaniye Camii güney yarım kubbe eteğindeki sol tromp yazısı.

Fotoğraf 339: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğindeki sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 340: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğindeki sol tromp yazısı.

Fotoğraf 341: Süleymaniye Camii kuzey yarım kubbe eteğinde orta tromp yazısı.

Fotoğraf 342: Şebsefa Hatun Camii harim kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 343: Şebsafa Hatun Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti kitabesi.

Fotoğraf 344: Şebsafa Hatun Camii kubbesinin içeriden görünümü.

Fotoğraf 345: Şebsafa Hatun Camii kubbe yazısı.

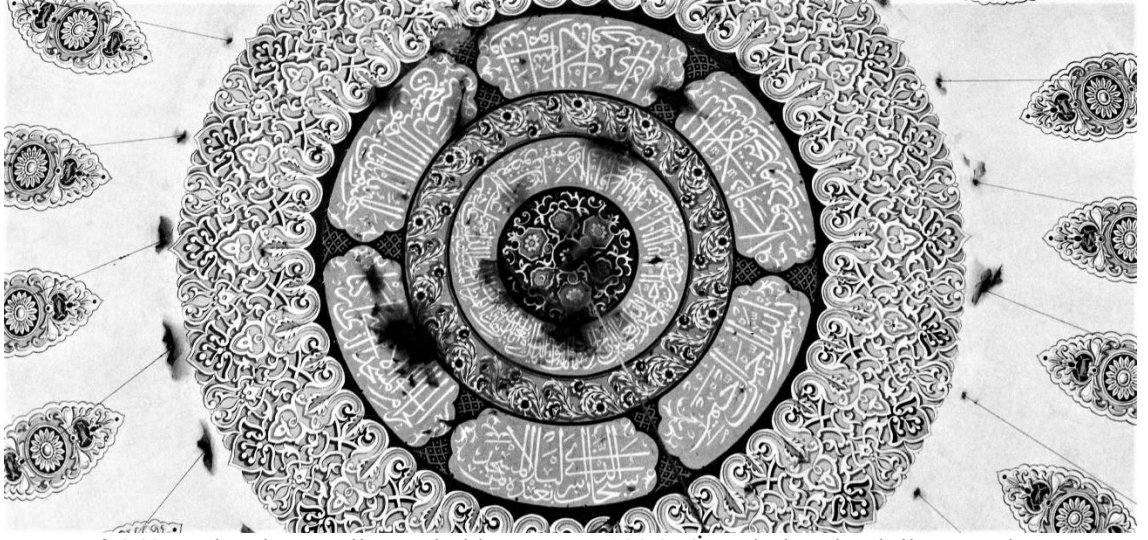
Fotoğraf 346: Şehzade Camii mihrab alınlığı kitabesi

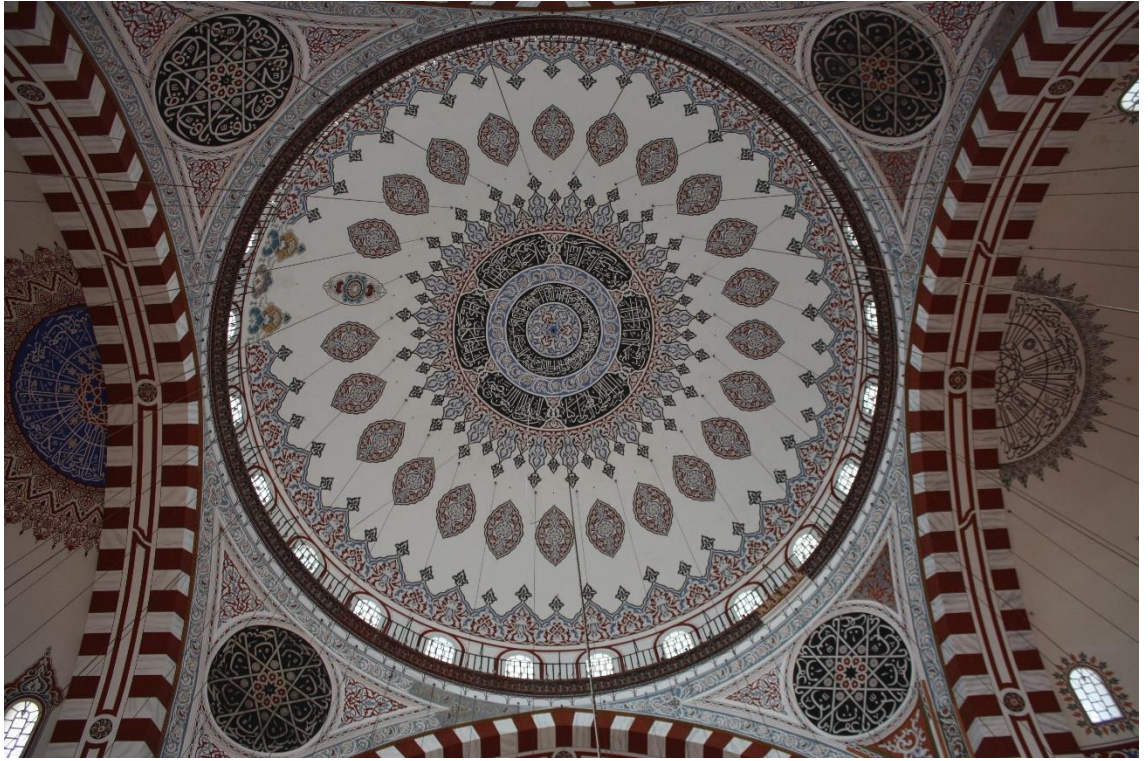
Fotoğraf 347: Şehzade Camii harimi arka taşıyıcıların harim merkezine bakan yüzeyinde, cami takımı yazılarından Osman ve Ali esmaları.

Fotoğraf 348: Şehzade Camii cami takımı yazılarından Hüseyin (r.a.) yazısı ve Abdülfettah (hicri 1281) imzası.

Fotoğraf 349: Şehzade Camii ana kubbe yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi)

Fotoğraf 350: Şehzade Camii ana kubbe

Fotoğraf 351: Şehzade Camii ana kubbe yazısı.

Fotoğraf 352: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe kubbesi genel görünümü.

Fotoğraf 353: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 354: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbesi genel görünümü

Fotoğraf 355: Şehzade Camii Kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 356: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi), yarım kubbe kubbesi genel görünümü.

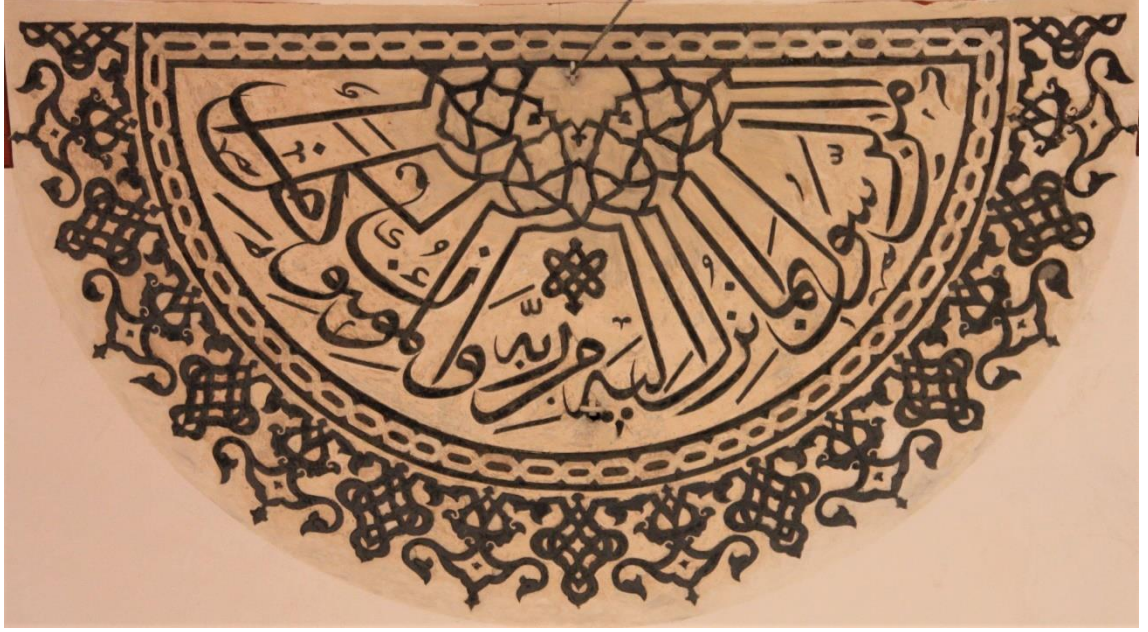
Fotoğraf 357: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi), yarım kubbe yazısı

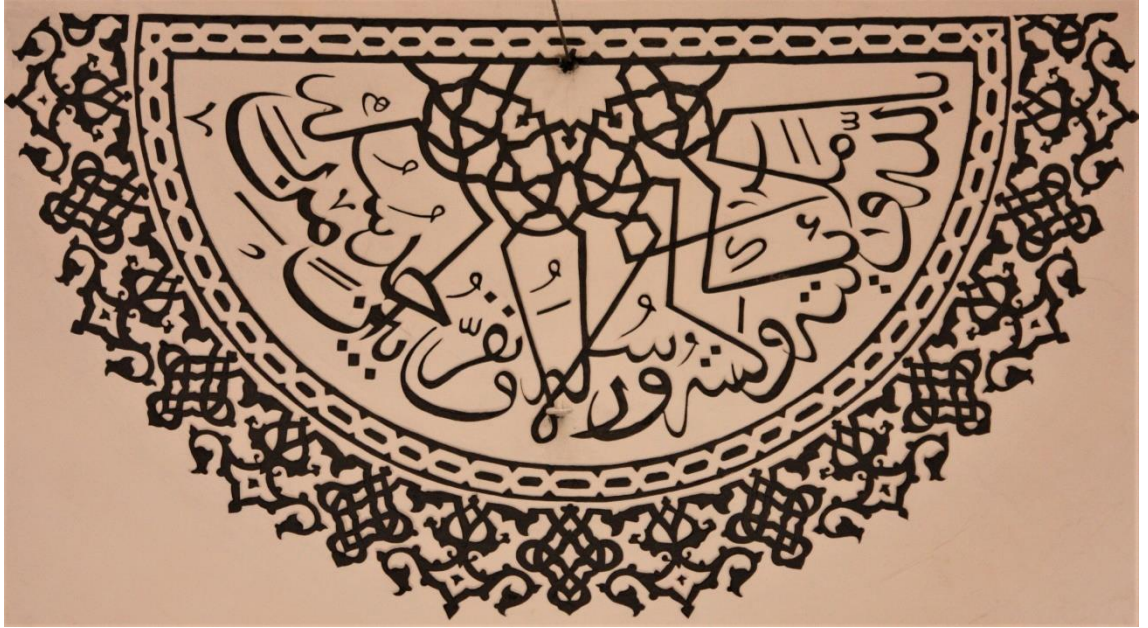
Fotoğraf 358: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe genel görünümü.

Fotoğraf 359: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe yazısı

Fotoğraf 360: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı

Fotoğraf 361: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 362: Şehzade Camii mihrap üstünde (güney cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).

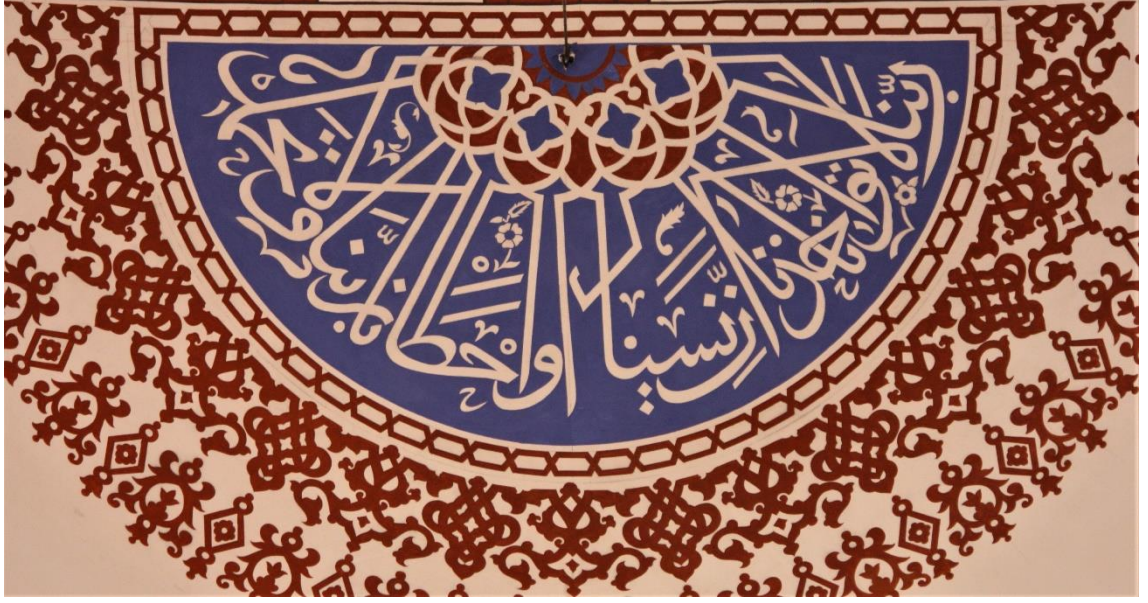
Fotoğraf 363: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 364: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı, 1936. (İstanbul Arkeoloji Müzesi Encümen Arşivi).

Fotoğraf 365: Şehzade Camii kible yönüne göre sol (doğu cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

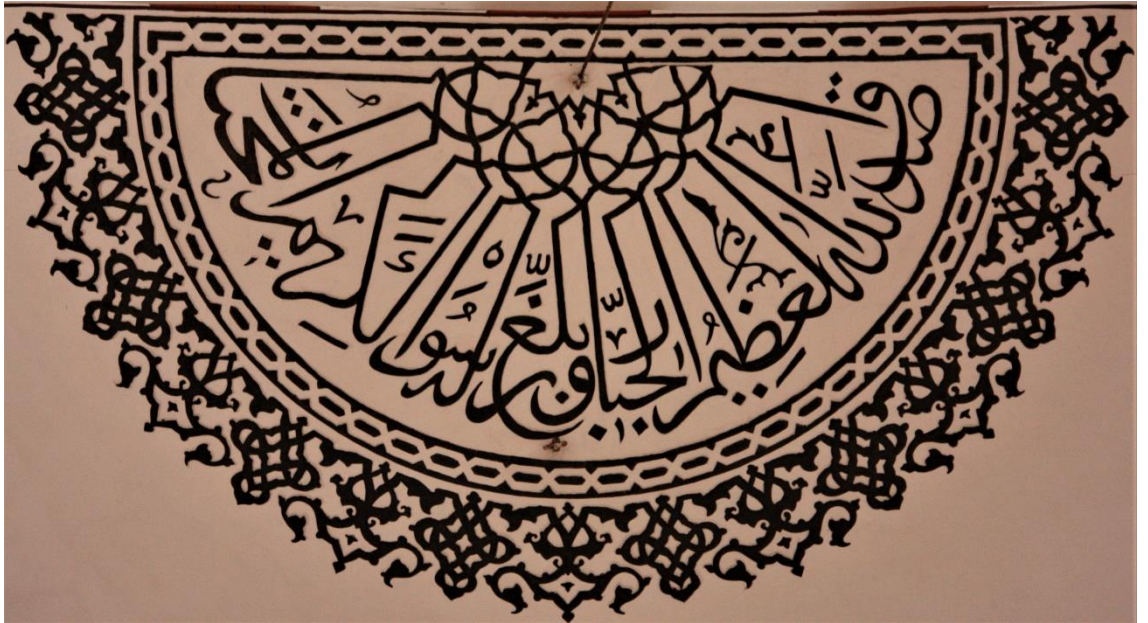
Fotoğraf 366: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 367: Şehzade Camii cümle kapısı tarafında (kuzey cephesi) yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

Fotoğraf 368: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe eteğinde sağ tromp yazısı.

Fotoğraf 369: Şehzade Camii kible yönüne göre sağ (batı cephesi), yarım kubbe eteğinde sol tromp yazısı.

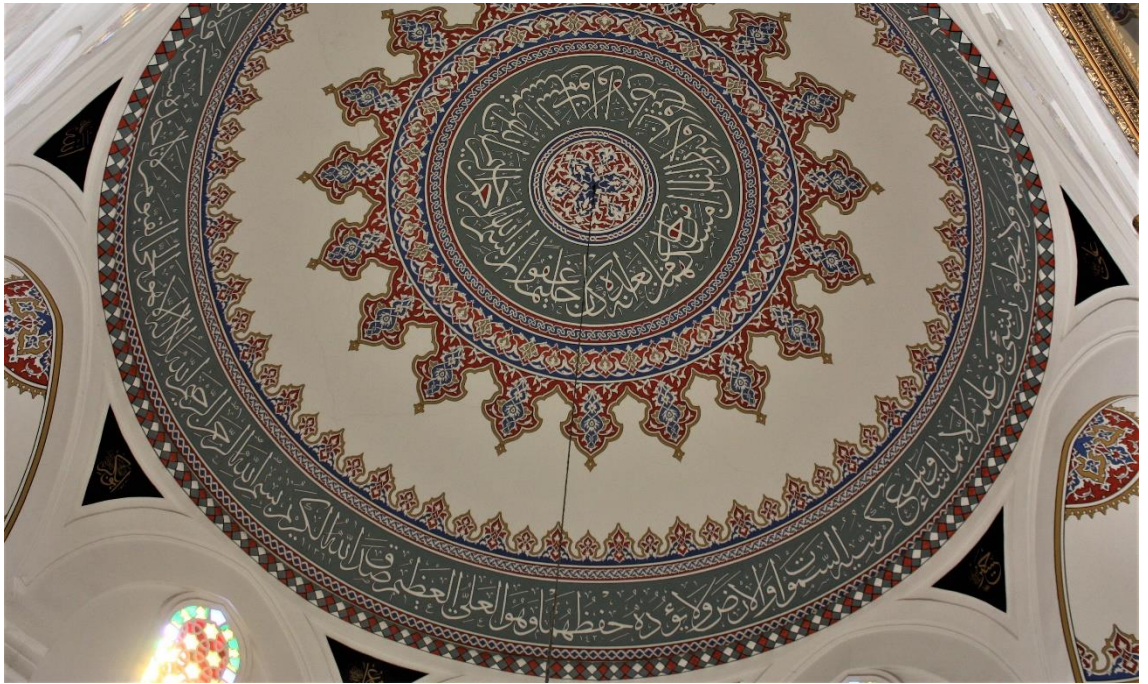
Fotoğraf 370: Şemsi Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 371: Şemsi Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti

Fotoğraf 372: Şemsi Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu ve İsmail Hakkı Altunbezer ketebesi.

Fotoğraf 373: Şemsi Paşa Camii kubbesinin içten görünümü

Fotoğraf 374: Şemsi Paşa Camii kubbe yazısı

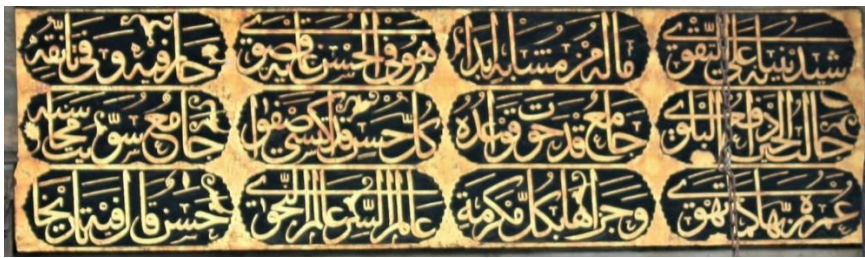
Fotoğraf 375: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii harim kapısı alınlığında taşa mahkuk muhakkak besmele

Fotoğraf 376: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 377: Yavaşca Şahin Mehmed Ali Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 378: Yeni Camii (Eminönü) harim cümle kapısı alınlığı kitabesi

Fotoğraf 379: Yeni Camii (Eminönü) mihrap bölümü kitabelerinden biri.

Fotoğraf 380: Yeni Camii (Eminönü) hariminde pencere alınlıklarında çini yazı uygulaması.

Fotoğraf 381: Yeni Camii (Eminönü) cami takımı yazılarının sonuncusunda Abdülfettah Efendi imzası.

Fotoğraf 382: Yeni Camii (Eminönü) ana kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 383: Yeni Camii (Eminönü) ana kubbe yazısı.

Fotoğraf 384: Yeni Valide Camii (Üsküdar) iç avlu sol kapısı dış alınlık kitabesi.

Fotoğraf 385: Yeni Valide Camii (Üsküdar) harim cümle kapısı alınlığında inşa kitabesi.

Fotoğraf 386: Yeni Valide Camii (Üsküdar) mihrap alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 387: Yeni Valide Camii (Üsküdar) kubbesi içten görünüm.

Fotoğraf 388: Yeni Valide Camii (Üsküdar) kubbe yazısı.

Fotoğraf 389: Yeşilköy Mecidiye Camii inşa kitabesi

Fotoğraf 390: Yeşilköy Mecidiye Camii mihrabı kitabesi.

Fotoğraf 391: Yeşilköy Mecidiye Camii Cihar-i yar-i güzin yazıları hattat imza levhası.

Fotoğraf 392: Yeşilköy Mecidiye Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 393: Yeşilköy Mecidiye Camii kubbe yazısı

Fotoğraf 394: Yıldız Hamidiye Camii.

Fotoğraf 395: Yıldız Hamidiye Camii mihrab alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 396: Yıldız Hamidiye Camii minber kapı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 397: Yıldız Hamidiye Camii kuşak yazısında ketebe ve tarih.

Fotoğraf 398: Yıldız Hamidiye Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 399: Yıldız Hamidiye Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 400: Bursa Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde "Müze-i Hümayun Şubesi" kitabesi.

Fotoğraf 401: Zal Mahmud Paşa Camii harim cümle kapısı alınlığı kitabesi.

Fotoğraf 402: Zal Mahmud Paşa Camii çini yazı uygulaması

Fotoğraf 403- 404: Zal Mahmud Paşa Camii cami takımı yazılarından ikisi; Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.) yazıları.

Fotoğraf 405: Zal Mahmud Paşa Camii kubbesi görünümü

Fotoğraf 406: Zal Mahmud Paşa Camii kubbe yazısı.

Fotoğraf 407: Zeynep Sultan Camii kubbe yazısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf 408: Zihni Paşa Camii inşa kitabesi

Fotoğraf 409: Zihni Paşa Camii mihrap alınlığında mihrap ayeti.

Fotoğraf 410: Zihni Paşa Camii cami takımı yazılarının sonuncusu ve Sami Efendi'nin ketebesi.

Fotoğraf 411: Zihni Paşa Camii kubbesinin içten görünümü.

Fotoğraf 412: Zihni Paşa Camii kubbe yazısı.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	İsmail ÖZTÜRK		
Doğum Yeri ve Yılı	-		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1989	1993	Edremit İHL Bigadiç İHL
Lisans	1993	2001	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2001	2007	Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları
Doktora	2007/2013	Devam Ediyor	Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü (2007)- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2013-Devam)
Görev Tanımı	Başlama-Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni	2006	2006	TED Antalya Koleji
Din Görevlisi	2007	2011	Diyanet İşleri Başkanlığı
Öğretim Görevlisi	2011	Devam Ediyor	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Yayımlar:	<p>Makale-Alsancak Hocasade Ahmed Ragıp Üzümcü Camii Kubbe Yazısı, Amisos, C.5, S.9, ss. 281-303. DOI: 10.48122/amisos.821784</p> <p>SERGİLER</p> <p>2001- İzmir, İlahiyat Fakültesi, Kutlu Doğum Haftası Etkinlikleri, Kişisel Sergi</p> <p>2012- Çanakkale, Korfman Kütüphanesi, Kişisel Sergi</p> <p>2013- Çanakkale, Kalem & Nefes, Muavenet-i Milliye Sergi Salonu, Kişisel Sergi</p> <p>2015-Bursa, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Necmettin Okyay Sergi Salonu, Kişisel Sergi</p>		
İletişim (e-posta):			
		Tarih	30.06.2021
		İmza	
		Adı-Soyadı	İsmail ÖZTÜRK